

**САВРЕМЕНО ДРУШТВО И КРИЗА ПРОУЧАВАЊА
ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ**

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

**САВРЕМЕНО ДРУШТВО И
КРИЗА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА
И КЊИЖЕВНОСТИ**

Уредници

проф. др Милош Ковачевић

проф. др Драган Бошковић

Уређивачки одбор

проф. др Ала Татаренко (Лавов)

проф. др Роберт Ходел (Хамбург)

проф. др Герхард Ресел (Трир)

проф. др Љиљана Бањанин (Торино)

проф. др Александар Петровић (Београд)

проф. др Душан Иванић (Београд)

проф. др Павел Крејчи (Братислава)

проф. др Миљан Радан (Темишвар)

проф. др Димка Савова (Софија)

проф. др Јелица Стојановић (Никшић)

проф. др Пер Јакобсен (Копенхаген)

Рецензенти

проф. др Душан Иванић

проф. др Александар Јерков

доц. др Слободан Владушић

проф. др Ала Татаренко

проф. др Миланка Бабић

проф. др Јелица Стојановић

проф. др Димка Савова

Зборник је резултат истраживања у оквиру пројеката 178014: *Динамика структуре савременог српског језика* и 178018: *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

***Савремено друштво и
криза проучавања језика и књижевности***

Уредници
проф. др Милош Ковачевић
проф. др Драган Бошковић

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац, 2012.

Већ одавно, чак од самог момента формирања модерног идентитета друштвене улоге образовања, развија се расправа о знању као механизму контроле. Моћ образовања, она моћ којој се радо повинујемо и која нас ипак насилно ствара оваквим какви јесмо, данас, чини се ургентно, захтева да буде стављена на испит новог читања. Испоставило се да на њега није требало много чекања. Савремено друштво и његове мултипликоване кризе, само друштво као криза, подстигло је низ научника да се критички осврну на улогу и место (академског) проучавања и рецепције језика и књижевности у савременом друштвено-културном контексту и да приложе своје текстове за овај зборник. Од теоријских до примењених радова, све више се откривају смисао, порекло и последице кризе филолошког образовања и знања о језику и књижевности, одсуство сваке кохерентне основе лингвистичких и књижевнотеоријских истраживања, једна дубока раслојеност, али и идеологизована манипулативна свест која управља дискурсом проучавања језика и књижевности, и, још дубље, једна моћ, једна контрола, и једно, елементарно, друштвено-политичко непознавање језика. А где се језик не учи и не познаје, тамо нема места за књижевност и културу. Друштвене промене данас ипак нису само промене у језику и књижевности, и обрнуто, колико су оне знак да књижевности и језик, смисао образовања и смисао тумачења скоро да су лишени свој елементарног смисла, онолико колико наше друштво губи сопствени културни смисао. Којим језиком друштво говори? или Кома се књижевност обраћа? – за ауторе радова у овом зборнику нису тек академски коректна питања. Она су, како се види на наредним страницама, питања одбране филолошке професије, одбране друштва и одбране језика, књижевности и културе, достојанства и идентитета академског рада. На овој, последњој линији одбране, дакле, налазе се радови који чине зборник Савремено друштво и криза проучавања језика и књижевности. Зато и треба наставити са читањем.

Садржај

Александар Ж. Пешировић

ЕРОС АНАЛОГИЈЕ, ПИСМО И СЛОБОДА / 9

Желимир Д. Вукашиновић

ЧЕМУ КЊИЖЕВНОСТ ДАНАС? / 21

Јасмина А. Теодоровић, Драган Б. Бошковић

РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА И МАНИПУЛАЦИЈА: ОГЛЕДАЛО СИМУЛАКРУМА
(САВРЕМЕНОГ) ДИСКУРЗИВНОГ ПРОСТОРА / 39

Никола М. Бубања

АНКСИОЗНОСТ ОПИСИВАЊА: ПРОДУКТ САВРЕМЕНЕ „КУЛТУРНЕ
БРЗИНЕ“? / 55

Анка Ж. Рисџић

ПРОМЕНЕ У ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ КАО ПОСЛЕДИЦЕ ДРУШТВЕНИХ
ПРОМЕНА / 69

Тамара М. Стојановић Ђорђевић

ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ У БУДУЋНОСТИ, ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И
ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКА КРИЗА / 87

Илијана Р. Чушџура

КОЈИМ ЈЕЗИКОМ ДРУШТВО (МИСЛИ ДА) ГОВОРИ / 105

Јулијана Ј. Вучо, Оливера М. Дурбаба

КРИЗА ФИЛОЛОШКИХ СТУДИЈА: СТАВОВИ СТУДЕНАТА И НАСТАВНИКА
О УСКЛАЂЕНОСТИ СТУДИЈСКИХ САДРЖАЈА, НАСТАВЕ И ПОТРЕБА
САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА / 123

Ана С. Јовановић

ИДЕОЛОГИЈЕ ОБРАЗОВАЊА И РЕЦЕПЦИЈА СТРАНИХ ЈЕЗИКА / 141

Милка В. Николић

ЈЕЗИК ЗВАНИЧНИХ УЏБЕНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА ЗА МЛАЂЕ РАЗРЕДЕ
ОСНОВНЕ ШКОЛЕ (СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ) / 155

Јелена Р. Јовановић Симић

МАНИПУЛАТИВНИ ЈЕЗИК РЕКЛАМА / 167

Јелена Љ. Спасић

ЈЕЗИЧКА СРЕДСТВА ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ИМПЕРЦЕПТИВНОСТИ У
НОВИНСКОМ ИЗВЕШТАЈУ / 179

Радоје Д. Симић

ИЗБОРНА КАМПАЊА 2012. – ПОНИЖЕЊЕ ЈЕЗИКА / 195

Видан В. Николић

ПОТИРАЊЕ СЛОЈЕВА ЈЕЗИЧКОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У
СИМБОЛИЧКОМ ЗНАЧЕЊУ ЛИНГВОКУЛТУРНОГ КОНЦЕПТА **ВОДА** КАО
ПОСЛЕДИЦА ДРУШТВЕНИХ КРЕТАЊА / 211

Часлав В. Николић

КЊИЖЕВНОСТ ГОВОРИ (У) ДРУШТВУ / 223

Биљана Ђ. Ђорић Француски

ПРЕВОДНА КЊИЖЕВНОСТ КАО ВИД ОЧУВАЊА КУЛТУРЕ ЈЕДНОГ
НАРОДА: „НАРОД КОЈИ ИЗГУБИ СВОЈЕ РИЈЕЧИ ПРЕСТАЈЕ БИТИ
НАРОД“ / 243

Персида С. Лазаревић Ди Ђакомо

САВРЕМЕНО АКАДЕМСКО ПРОУЧАВАЊЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА
И КЊИЖЕВНОСТИ У ИТАЛИЈИ / 273

Сања Пајић Роза Дамико

ИЗМЕЂУ ДВЕ ОБАЛЕ ЈАДРАНског МОРА - РЕЦЕПЦИЈА СРПСКЕ
УМЕТНОСТИ У ИТАЛИЈАНскоЈ ЈАВНОСТИ ТОКОМ РАТНЕ КРИЗЕ НА
БАЛКАНУ КРАЈЕМ 20. ВЕКА / 299

Весна А. Лојичић

КРИТИЧКА ДИСТАНЦА: САВРЕМЕНА КЊИЖЕВНОСТ КРОЗ
ИНТЕРВЈУЕ / 311

Виолета П. Јовановић

ДРУШТВЕНА (ЗЛО)УПОТРЕБА КЊИЖЕВНОСТИ У ДОБА АГИТПРОП
КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ У СРБИЈИ (1945–1952) / 325

Душан Р. Живковић

ИРОНИЈА У КОНТЕКСТУ ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА И КОНСТРУКЦИЈЕ
ИДЕНТИТЕТА У ДРАМИ *БАЛКАНСКИ ШПИЈУН* ДУШАНА
КОВАЧЕВИЋА / 341

Јелена Н. Арсенијевић Миширић

О (НЕ)МОГУЋНОСТИ УТОПИЈЕ НА ПРОСТОРУ ЛАТИНСКЕ АМЕРИКЕ:
УРАНИЈА И МЕКСИЧКИ САН Ж. М. Г. ЛЕ КЛЕЗИОА / 355

Милош М. Ковачевић

КРИЗА ЈЕЗИКА ИЛИ ЛИНГВИСТИ ПРОТИВ ЛИНГВИСТИКЕ / 389

Александар Ж. ПетровићУниверзитет у Београду
Филолошки факултет
Семинар за друштвене науке

ЕРОС АНАЛОГИЈЕ, ПИСМО И СЛОБОДА¹

У раду се разматра однос језика и писма, односно неписане и писане књижевности настојећи да се допре до сфере културне антропологије у којој се налази корен овог односа да би се тиме припремило разумевање савремене кризе ишчезавања језика и нестајања речи. Уочава се коеволутивна сагласност губитка лингвистичког и биолошког диверзитета. На овом темељу поставља се питање друштвене слободе које се повезује са универзитетским писмом. Предлаже се ново читање епистемолошке мисли Светог Саве и Атаназија Николића.

Кључне речи: ерос, писмо, дешифровање писма, ишчезавање језика, биокултурни диверзитет, енглески језик, Свети Сава, Атаназије Николић

Историја, њен просвећени појам, може се схватити као писмо. Она је и поставила своју границу према преисторији, или боље речено неисторији, на чињеници писма. Просвећени мислиоци 18. века сматрали су да је на писму најбоље поставити линију одбране историје. Све што нема писмо није историја и не може бити тако схваћено. Ни данас нема много одступања од те Мажино линије историјске свести. Сматра се да су сумерско и акадско писмо настали негде око 3100. године старе ере у подручју између река Еуфрата и Тигра, које се назива колевком цивилизације.² Просвећени филозофи били су убеђени да се само с писмом рађају астрономија, математика, уметност, медицина с обзиром да је акадски (близак арапском и хебрејском дешифрован у 19. веку) и сумерски (близак језицима америчких староседелаца дешифрован у 20. веку) у својим записима покривали све поменуте области културе. Ови текстови, обузети пре свега дивинацијом, посматрали су у свему отеп и све неправилности тумачили као знаке.

Просвећени мислиоци су уздицањем писма као тачке преокрета сматрали да су створили чврст темељ за историју и њену погонску трансмисију, концепте модернизације и напретка. Међутим, насупротив њиховом оптимизму ипак се мора рећи да главни историјски проблем писма јесте да постоје стари језици чија писма до данас, уз све напоре, нису дешифрована. Прави проблем је да писмо није могуће прочитати без неписаних правила која по својој природи припадају неисторијском свету који никако није нестао 3100. године старе ере. Стога је лингвистичко питање свих питања какав то недостатак модернизованих култу-

1 petralist@gmail.com / Припремљено у оквиру пројекта 178018 МПНТР РС.

2 Занимљиво је да је колевка цивилизација у последње две деценије најжешће бомбардована од стране цивилизација које су у новије време дошле до војне и културне моћи. Истини за вољу бомбардовање је само наставак јер већ неколико векова траје оробљавање културних споменика Колевке и њихово смештање у музеје нових цивилизација.

ра и језика онемогућава читање низа старих писма – као што су, на пример, индуско писмо културе Мохенцо даро, каријски текстови из Мале Азије, микенско линеарно А писмо или етрурско писмо. Свакако да није пре свега реч о неким техничким или политичким проблемима који онемогућавају њихово читање, већ пре о начелној немогућности читања писаног текста чији код је изгубљен.

Једини изузетак од овог правила повезан је са моћима аналогije. У то нас уверава и добро позната чињеница да су египатски хијероглифи дешифровани захваљујући пуком срећном налазу камена из Розете. Овај камен клесан 196. године старе ере кључ је египатског хијероглифског писма: исти текст исписан на њему старогрчким и демотским писмом упућивао је на исправну претпоставку да је и трећи поред њих, хијероглифски, аналогija прва два. После више од миленијума узалудних напора да се разреши тајна овог писма, камен из Розете показао је да „мада је хијероглифско писмо крајње сложено у многим својим видовима, основно начело је лако оцртати.“ (Wilkinson 2002:10) Ово начело могло би се свести на данас лингвистички тешко разумљиво, али филозофски подстицајно правило да „естетско размишљање јесте скоро једино ограничење различитих начина на који се хијероглифски текст може писати“. (Yauzich 1992: 2) Камен из Розете отворио је на тај начин дубљу историјску перспективу не само египатског писма. Он је добар, али не и усамљен пример, јер је исти поступак примењен и када је староегипатски прочитан повезивањем са коптским, староперсијским са санскритом, хетитским са акадским, акадским са хебрејским. С друге стране, етрурско писмо није поуздано прочитано, јер му недостаје билингвални кључ.

Аналогним слагањем писаних текстова дошло се до њиховог значења кроз која се могао сагледати неписани текст који им лежи у основи. Складно томе, нека писма нису дешифрована, јер је неписани текст снажнији од писаног и не може се отворити аналогijом која и јесте највернији гласник неписаног. Очито је и да аналогни ослонац почива на лингвистичком диверзитету. Што је мање живих језика све је мања могућност да прочитамо стара, непозната писма. Отуда могућност декодирања старих писама начелно постаје све мања, јер према *Атласу угрожених језика у свету*, који је објавио Унеско, данас се у свету говори око 5.000 до 6.000 језика. Око 32% језика се говори у Азији, 30% у Африци, 19% у Океанији, 15% у Америци и 3% у Европи. Највише језика говори Папуа Нова Гвинеја 847, затим Индонезија 655, Нигерија 376, Индија 309, Аустралија 261, Мексико 230, Камерун 201, Бразил 185, Заир 158, Филипини 153. Али око 3000 језика који се данас говоре је угрожено, веома угрожено или на умору, док други језици који се данас говоре показују знаке угрожености, оштећења и приближавања фази када ће се суочити са замирањем. Преко 1000 језика говоре групе од 100 до 1000 људи, а око 533 групе до 100 људи окружене великим групама које говоре свој језик и притискају мање групе да напусте свој језик. Неповратно на издисају већ је 53 језика, а у овом веку нестаће 90% сада постојећих језика. (Wurm 1996) Тај процес се убрзао у протеклих 300, а нарочито у протеклих 100 година.

Овакав ток, иако у несагласности са идеолошким оптимизмом модернизације, неминовно привлачи пажњу, јер је вероватно да даје основни тон збивањима у овом веку. Нестајање живих језика и њихова замена вештачким, програмским језицима је први процес који обележава савремену лингвистику и који нас чини немоћним пред старим писмима. Осим тога и у великим живим језицима

у последњих 10–20 година речи нестају више него икада. То је уочено у једном новијем истраживању које је пратило статистичку флукуацију настајања и нестајања речи. Анализирано је десет милиона речи у енглеском, шпанском и хебрејском у текстовима дигитализованим на претраживачу Гугл, насталим од 1800. до 2008. године, да би се утврдила коеволуција речи и културе. Тај период обухвата богату културну историју која покрива низ међународних ратова, индустријске и политичке револуције. „Наглашене промене у динамици језика током ратних раздобља показују да су корелације речи, које се временом догађају међу њима, снажно одређене коеволутивним друштвеним, технолошким и политичким чиниоцима.“ (Petersen, 2012) Упоредо са тим уочено је да се у енглеском језику јавља велики број техничких термина који прате потребе технолошке парадигме. Нагомилавање нових речи у данас владајућем енглеском језику чини се као да додатно извлачи животну силу из издишућих језика. Дobar пример за то је аустралијски континент где се колонизаторски енглески показао као „језик убица“. „У Аустралији где су пре доласка европских колонизатора урођеници говорили преко 250 језика, само прегршт тих језика данас говори више од неколико остарелих говорника.“ (Deborah 2005)

Питање је како то да енглески језик није захваћен током одумирања који очито одликује савремени свет. Ако се дубље загледамо у те нове речи које насељавају енглески, приметимо да су оне ексцентричне, да настају без икакве везе са кореном језика и да нису утемељене у културној антропологији. Оне су махом акроними, домишљалице које имају значење, али не и смисао. Овај ток се по аналогiji са природним процесима може схватити као метастаза, настајање ћелија које не следе логику система већ се понашају самодовољно. На тај начин видимо и да енглески одумире, само што се оно разликује по форми; његова тежња ка бесконачности привидно се разликује од оних језика који изумиру тежећи ка нули. И један и други процес одвијају се под притиском велике књиге технологије која разара језик одвајајући га од аналогног ероса неписаних правила. На исти начин технологија разара и живе системе свдећи их на пуку функцију историјских програмских намера. Технологија се данас гради кореном културне антропологије и из тога извиру нерешиви проблеми не само у лингвистици.

Ово је врло видно из чињенице да постоји значајна аналогija лингвистичког и биолошког диверзитета. То се може уочити и на географској мапи, где подручјима са великим лингвистичким диверзитетом одговара велики биодиверзитет. (Gibbs 2002) „Подручја са великом разноврсношћу језика такође имају изражену разноврсност врста птица и сисара и сви показују сличан однос према подручју, географској ширини, шумским просторствима и максималној надморској висини.“ (Sutherland 2002) Иако се процена укупног броја живих врста креће у распону од 17 до 100 милиона, ипак се може уочити да је нестајање врста и језика сразмерно, да нестају приближно једнаком брзином.

Упоредни процеси који сенче токове ишчезавања језика и врста су веома слични. Одумирање живих језика надомешта се мноштвом вештачких језика који настају рекомбинацијама бинарног кода. Ови вештачки језици додатно оптерећују и преостале природне језике, јер их пуне терминима искључиво потребним да би описали операције бинарних језика. С друге стране, нестанак живих врста прати настанак све већег броја трансгених врста, као и све разуђенији

облици виртуелне стварности. Током периода нормалног, или позадинског, изумирања, живе врсте нестају ритмом од једне у просеку сваке 4 године. Међутим, између 1970. и 2000. године број копнених и морских врста смањен је за 30%, а слатководних за 50%. United Nations Environmental Program процењује да сваке године нестаје између 17 хиљада и 100 хиљада врста, а до 2050. године очекује се нестанак око трећине преосталих живих врста у Европи, док ће 50% свих врста на Земљи нестати за стотину година. (Groombridge 2002) Постоји све обимнија литература о овом проблему, јер се по свом интензитету ово масовно изумирање све више изгледа као последње, шесто у низу великих изумирања која су у геолошком времену задесила нашу планету.

Виртуелни облици егзистенције јављају се сразмерно изумирању живих врста у химеричном покушају да се природни свет споји са технолошким. Изговори за то су различити, али је резултат јединствен – снажно оптерећивање културне антропологије технолошким формама. „Дигиталне“ трансгене биљке се не размножавају из семена, већ се семе добија једнократно у оквиру технолошког поступка да би тако технологија наметнула као неизбежни посредник „развоја“ којим се природна и друштвена слобода доводе на саму ивицу опстанка.³

На сличан начин може се схватити и судбина енглеског језика који је парадигма таквог покушаја. Он је саморазорна творевина што и јесте у природи језика који су преоптерећени снажном историјским писмом. До латинског се дошло саморазарањем старогрчког и вероватно етрурског. Оно је било толико потпуно да и до данас није могуће прочитати етрурско писмо.⁴ Латински је почео управо тамо где је старогрчки био разорен као *коине*. Дубљи разлог тој саморазорности треба тражити у поједностављењу писма. Од старогрчког, хебрејског, латинског језици су се окренули фонетском писму, док су старији језици записивани, на пример хијероглифски, истовремено као фонетско и идеограмско писмо. И друга стара писма за која знамо, као што је на пример, мајанско, истовремено су силабичка и идеограмска, док санскрт, иако напушта идеограмски израз, има сложености, силабички, фонетски карактер. Старе културе имале су сигурно добре разлоге за одржавање комплексности писма, а ти разлози несумњиво су лежали у коренима културне антропологије. Деградацијом културне антропологије на технологију, или свеједно теологију, приморава се писмо да напусти идеограмски и повеже једино са фонетским исказом.

Другим речима, *ујоредно несћајање речи и живих врста говори о најдубљем пошпискивању ероса аналогичје. Ошуда се писмо и свети налазе у неслазласности,*

3 Трансгене биљке су, на пример, парадајз са геном пастрмке, крушка са геном папагаја, соја са геном бактерије, јабука са геном медузе, како би жута боја била израженија, или кромпир са геном медузе, да би светлуцао у недостатку влаге.

4 Чудно је колико латински, односно римска култура, имају различит однос према старогрчком и етрурском језику. Док је старогрчки био на сваки начин заштићен постајући стуб латинске културе, дотле је етрурски до тада тако да данас више не можемо ни да читам етрурско писмо, иако сачувани споменици јасно говоре да је била реч о високо развијеној култури. Иако је мултикултурализам у Риму био начелно подржан владајућом политистичком религијом, која је у Пантеон прихватала све богове земаља на које се Рим проширио, ни то није помогло етрурској култури и њеном писму да буду сачувани. Слично се догодило и са хијероглифским писмом које се падом Египта под Рим изгубило у само неколико поколења. Рим је очито своју величину великим делом градио на политици заборављања. Како само савремено у звуче Вергилијеве речи из Енеиде: *Romane memento Tu regere imperio populus – parcere subiectis ed debelare superbos.*

што и доводи до ишчезавања језика, било да се оно испољава кроз одумирање или метастазирање. Док бројни језици одумиру, енглески метастазира, као што је људска популација достигла број од седам милијарди док око ње живе врсте убрзано нестају. Човек је данас своју судбину до краја повезао се енглеским који све више престаје да буде језик и постаје писмо које влада културном антропологијом јер је стекло аутономију у односу на свет. Самодовољно писмо које оправдава себе као начин сазнавања света заправо више уопште није заинтересовано за свет, већ на мноштво начина ради на његовом разарању.

Заблуда је да окретње од аналогije, неписаних правила, које води сужавању диверзитета и истањивању природне основе живота, неће изазвати подрхтавање друштвеног тла, јер се све тврђи економски захтеви налазе пред све лабавијом природном повезаношћу, из чега се непосредно јавља претња генетске униформности. Већ неколико деценија 60% укупних потреба за храном задовољавају пшеница, кукуруз и пиринач. Кроз историју је око 5000 биљака коришћено за исхрану, што се постепено смањивало, да би данас само три биљке биле пресудне. Није тешко замислити шта би се могло догодити када би се због промењених околности прекинула ова танка нит која нас спаја с природом и њеним неписаним правилима.

Ово данас није лако схватити управо због одсуства „камена из Розете“, умне аналогije која не би допустила оштро просвећено раздвајање „природне“ и „друштвене“ науке. Друштво, према просвећеној идеји, треба да савладава природу и да је подређује човеку, а не да тражи путеве склада с њом. Академско знање, ослоњено све више на енглеско писмо и писменост, даље продубљује тај јаз и увређује мишљење да природне процесе треба проучавати и сагледавати одвојено од друштвених токова. Тако се превидело да све што чинимо природи радимо заправо себи. Дobar део истине налази се управо у тој аналогiji природни извори, односно најважнији међу њима, диверзитет језика и живих врста, основ су друштвене слободе.

Није могуће замислити друштвену слободу која се не ослања на бројне језике и природне изворе. Супротно картезијанској заблуди о аутономији субјекта који мисли, односно самобитности друштвеног света и поимању света природе као „царства нужности“, ослањање на мноштво језика и природне изворе је главно упориште друштвене слободе. Слобода се неће добро укоренити ни друштвеним уређењем, ни државним законима, ни обликом владавине, јер се у свакој да тој „форми слободе“ сасвим лако губи њен садржај. То се добро уочава подсетимо ли се да се вековни напор колонизације усмеравао ка одвајању заједнице од природних извора и искорењивању природног језика и на томе засноване културне антропологije. То се током Доба открића једнако показало на свим континентима, а у случају Србије убрзаном претварањем пољопривредника у индустријске раднике, условљених и рањивих спрам свих друштвених умишљаја, историјских промена и сваковрсних транзиција, с једне стране, и изнуђеним политичким преименовањем дијалеката српског језика. Степен отуђења извора сразмеран је расту друштвене неслободе, јер је урбанизовани радник приморан да купује чак и запаковану воду што ни у ком случају не доприноси квалитету његовог живота, као и да се у систему образовања подвргава енглеском језику. Исцрпљеношћу и загађењем извора, а не политичким стањем најбоље се мери степен неслободе једног друштва. Тоталитарна друштва су она која имају загађене и исцрпљене ресур-

се без обзира ко и како њима влада Али до те истине треба прећи дуг пут заблуда. Пођемо ли од ње није тешко схватити праксу тоталитаризма. Она почива на нарушавању природне разноврсности и технолошком одвајању заједнице од природних језика и циклуса.

Нарушавање природне разноликости, кључно за успостављање тоталитарног поретка, непосредно води слому културног диверзитета. Неминовно је да тоталитаризам који тежи природи као монокултури настоји да у име „најсавршенијег“ писма поништи и културне разлике и да различите традиције заглуши понудом „најбоље будућности“. Та монокултурна друштва у бити производе глобалну ентропију где се разлике бришу или користе само декоративно.

Овакав погубни успон монокултурног, или политички речено тоталитарног света потиче од смењивања суштинског ероса слободe формалним захтевима „напретка“, „развоја“, „модернизације“. Међутим, слобода је основни квалитет и она не може да напредује, постане „већа слобода“, а да се истовремено не уруши и пређе у своју супротност. Атанасије Николић је ту веома јасан – „Омладина, из школа изишавша, не знадијаше расудити, да је свестрано изображење ума и срца човечија основ слободe, па је не имајући домаћег васпитања ни облагорођена срца, узалуд тражаше слободу.“ (Николић 2002) Слобода је квалитет „облагорођена срца“, а не покушај извртања вредности и испробавања могућности нових писама. Таква слобода која напредовање схвата као стално кршење табуа претвара се у испразну досаду самовоље која се у име сламања ограничења ослобађа сваког садржаја. Слобода није безвремена категорија, она је ограничена временом, историјским и искуством и традиционалним знањем. Без тога ограничења она је апстрактно бунило која завршава у некој форми неслободe.

Заједница у складу са завештањем Атанасија Николића неће бити на погрешном путу ако развија квалитет „облагорођења срца“. Другим речима ако праксу слободe постави као свој циљ који по рангу превазилази значај усавршавања било каквог средства. Слобода се данас ослања пре свега на човека који не пристаје да због амбиције, страха, глупости или корупције буде слепо средство напретка настојећи да у оквиру новог писма биокултурне политике замишља и остварује облике који су „бољи“, „усавршенији“, „ефикаснији“ од природних. И природа је основни квалитет и њено напредовање јесте угрожавање живота.

Без ослонаца на слободу, језик и природу човек не може да одбрани своју аутономију. Зато је услов његовог опстанка критички однос спрема представе напретка. Иза ове идеологије лежи потреба капитала да се стално умножава, плоди и развија. Он је преузео генеративне одлике природе док се гради као једина могућност слободe у свету. Што је више капитала већи је и напредак, јер капитал идеолошки подбада друштво да би религијом напретка оправдао своје деловање. Друштво се под тим притиском бесомучно „развија“ на штету језика, природе и слободe човека коме је предложено да уђе у постхумано доба развоја. Напредак тражи жртве и жреци капитала се не устручавају да их траже од човека кога је исцрпљујући ход модернизације довео до потпуне застарелости. Жртва сада више нису „примитивна“ племена са свих континената и њихови језици, већ је то човек сам.

Имамо ли ово у виду, није тако тешко схватити да на будућност не треба гледати као на ток без прекида. Постојани ход је начелно немогућ, пред нама су историјски обрати и ломови, јер је тло, слобода и природа, толико поткопано и нагри-

зено да упркос свему стари технолошки режим неће моћи да по инерцији настави даље. Питање слободе не може се одвојити од питања језика и природе тако да ће сваки природни догађај који се не може технолошки надгледати подстицати питање слободе. Тада ће бити лако препознати аналогiju језика, природе и слободе. Односно неопходност разумевања писма и неписаних правила.

Управо неспремност за будућност је задатак пред којим стоји академско знање као чувар писма. Оно може да постави нова питања на којима се гради друштвена равнотежа. Још од давних векова свог настанка академско знање је створило релативно аутономан простор дијалога са корпоративним интересима који су питање слободе сводили на читање својих писама. У време настанка европског универзитета друштвена писменост била је теолошка и теолошка корпорација је допуштала само онолико универзитета, знања општости, колико се чинило да неће до краја ослободити мисао. Током свргавања теолошке корпорације и ослобађања универзитета у времену од Ренесансе до Просвећености чинило се да је борба за аутономију универзитета добијена. Међутим, слобода се може чувати само слободом и данас је аутономија универзитета изложена једнаким искушењима спрам писама корпорација. Једина разлика огледа се у лукавству корпоративног ума који је сада себе прерушио као технолошку, а не теолошку корпорацију. Технологија је данашња теологија. Она даје склоп друштвеног живота на исти начин како је то некада радила теологија обећава безгрешно зачеће, бесмртност, натчовека и намеће се као синоним за развој који тече ка другом свету, у коме више нема историје. Она има своје вернике који сматрају да ће човеку бити боље уз више ефикасности и мање слободе, с више комфора и мање природе, јер ће до самозаборава уживати у вештачким потребама.

Историјска разлика теологије и технологије уопште, међутим, не дотиче ствар слободе. Травестија корпорације увек има неке нове примамљиве изгледе да би знање одустало од ствари слободе и да би се предало разради сваковрсних средстава не помишљајући да постави питање њихове сврхе и смисла. У том контексту једини прави посао универзитета је да схвати и својом интелектуалном и етичком аутономијом покаже да права побуда корпорација нису теолошки и технолошки производи, изградња новог писма, већ колонизација језика, природе и слободе.

Темељ универзитета није испорука бољег света, усавршеног писма, већ одбрана слободе која је већ по себи најбољи свет. Његов прави задатак је очување сопствене интелектуалне, етичке и политичке аутономије. Та аутономија се може изборити једино критичким промишљањем пројекција „бољег писма“ и разоткривању корпоративних намера које су скривене у њима. Корпоративно друштво природно жели да ограничи аутономију и да универзитет види на обзору своје писмености. То се најбоље огледа у повременом осмишљавању реформи које се због веће убедљивости изражавају као политички интереси „садашњег тренутка“. С друге стране универзитет брани своју аутономију као вековну тековину слободне мисли стварањем визија које превазилазе политичка ограничења „тренутка“. Тако он спречава друштвено слепило и самозадовољни судар с леденим брегом.

При томе своју аутономију универзитет не треба да тражи као писану форму или реформу, већ пре као непрекидни покушај хватања неписане равнотеже интелектуалне слободе и друштвене нужности. На једнаком растојању од крајности, он не сме да поверује да је потпуно аутономан, као и да се потпуно препус-

ти корпоративним наговорима било да су они исказани као присила или умилни зов „најбољег писма“. Свакако да универзитет треба да има у виду писане друштвене потребе, али он мора да има и неписану свест о себи која не допушта да буде сведен на њих. За њега је пресудна политика идентитета коју мора да уздигне изнад свих политичких писама којима је окружен. Политика идентитета треба да буде битно упориште универзитета, јер она омогућава да се препознају и подрже кључне тачке на којима универзитет може да одбрани своју неписану слободу. То треба да буде његов и свакодневни и секуларни циљ који води осмишљавању идеја и визија света који долази.

Овако схваћена политика идентитета коренито је супротстављена довођењу универзитета у зависност од политике тржишног писма. Тржиште је негација саме идеје универзитета, јер долази са искључивим ставом да је само оно слободно, да попут божанског бића само себе регулише, а да све друго нема аутономију у односу на њега. Из тога непосредно следи да ако је тржиште слободно, онда је све друго неслободно. У супротном би морал или истина могли да ограниче тржиште, што је неприхватљиво, јер на њему мора све да пролази. Универзитет као извор етичких, сазнајних и неписаних вредности по природи ствари је гранична ситуација тржишта, која треба да подупре и оснажи стратегије опстанка појединца и народа. Вештине и специјализована знања нису довољно за то, јер ће лако подлећи апсолутизму корпорација и ђудљивости тржишта. Потребно је учврстити осећање идентитета, схватање целине ствари и уобличити пену визије у препознатљиве обресе. Оно што се догађа на универзитету данас збива се у друштву сутра. Све оно што желимо у друштву морамо прво имати у школи, јер она је нека врста камере опсуре, слике која се изван школе само развија и повећава.

Овако сагледано могу се уобличити две основне стратегије универзитета – стратегија сенке и стратегија осунчавања. Универзитет ће бити сенка ако идеолошким дробљењем саучествује у стварању нових писама која криве слику света. Стратегија осунчавања треба да помогне онима који стижу из политички надгледане писмености и да их оспособи да из различитих углова сагледавају неписана друштвена и историјска кретања. Кључно питање је да ли универзитет има довољно интелектуалне и животне енергије која га може искупити од понирања у писану стратегију сенке. Он без сумње има свој историјски и културни идентитет који му онемогућава да се као сенка у потпуности прелика у декларативне најаве будућности и писма иза којих стоји губитак сећања, самосвести, самопоштовања и потискивање личне, интелектуалне и националне слободе у име корпоративних писама лишених квалитета.

Овде се поставља питање и српског универзитета. Сличности српског и европског универзитета постоје, али и дубоке разлике, јер окосницу Европе чине колонијалне силе чија елита је израсла из вековних освајања. Пре свега из освајања природе и потискивања природног права које чини темеље либералног света. Писмо европског универзитетског знања јесте савладавање природе. Никако не склад с природом јер би он довео до сасвим другачије писмености историјског кретања.

С друге стране, Србија је 1804. године извела прву антиколонијалну револуцију модерног времена. Она је такође од 1961. године била окосница антиколонијалног покрета несврстаности када се већина земаља ослободила непосредне колонијалне зависности. Сасвим је зато природно да се у неким битним тачкама њен

неписани поглед на свет не може преликати у европско писмо. Бар не у раздобљу када колонијална политика поново добија замаха и када се под разним изговорима поново колонишују територије и читаве државе. Кључна разлика је наравно у тумачењу појма слободе. Слобода је за неоколонијална друштва формално писмо и тиче се само друштвеног механизма који треба да је оствари као форму права и дужности. С друге стране, антиколонијална друштва морају да се боре за своје неписано тумачење слободе која извире из склада са природом, за право на културну имовину и наслеђе које неће бити потцењено и оробљено писмима „напретка“, као и за право друштва и појединца да одбије да буде „усрећен“ понудом „најбољег писма“ иза кога стоји идеолошки деспотизам постисторијског „коначног решења“.

Може се учинити да је сила којом располажу неоколонијална друштва довољно снажно средство убеђивања, које чини немоћним и ставља ван снаге сваки покушај одбране неписаних правила. Међутим, светосавско искуство, основни садржај српске просвете и културе, темељ сваке политике идентитета овде и сада, управо извире из једнако тешких историјских искустава европске крсташке агресивности. Треба се подсетити да је управо у таквим околностима, између Сциле и Харибде, Сава усред четвртог крсташког рата и слома Византије покренуо најсјајнији успон српске културе и просвете. Зато дух српског универзитета има једино смисла као светосавски. Али шта то заправо значи?

Своје животно, просветно и владарско искуство Сава је сублимирао у мисли коју преносе његови биографи – „За Србе је уска стаза, а не широки пут“. Тиме је довољно речено, јер он на очити начин призива неписана правила. Сава је тиме, као последњи велики хришћанин европске историје, затворио пут који је започет библијском *Књигом изласка*. Он је имплицитно створио *Књигу уласка*. Да би до краја био јасан, Сава говори и ово: „Будите творци речи, а не само читаоци, понављајући у себи да који слуша речи и не чини шта је заповеђено њима, такав је сличан човеку који гледа своје лице у зрцалу. Јер позна се и отиде и одмах заборави какав је био. А онај ко је проникнуо у савршени закон слободе, оставши у њему, овај неће бити заборавни слушалац, него је творац дела, блажен је тај.“ (Теодосије 1290)

Сава се недвосмислено изразио против стратегије писане сенке, а за неписани пут осунчавања. Они који следе сенке настају у зрцалу, заробљени и изморени грозницама писаних опсена и привиђења. Њихов главни циљ је што функционалније и ефикасније предавање забораву. С друге стране, Сава указује на творење речи, очување језика, а не на пасивно преузимање писама које своди просвету и сав живот само на толковање, читање са плоча и плочица. Сава очито устаје против „заборавних“ који су предани рефлексивним писмима „заборавили какви су били“, одустали од стварања „речи“, спремни једино на одражавање. Свежина његове мисли налази, на другом крају света, потпуно савремену антрополошку потврду: „Ослобођење није једноставно дати некоме слободу, већ постати свестан темељне пасивности људских бића“. (Секине 2011: 3) Оно што се предало забораву је истовремено оно што је одступило од „савршеног закона слободе“ да би нестало у огледалу, као утварни одраз без суштине.

Свест о огледалу је темељ и почетак сваке политике идентитета, појединачне или заједничке самосвести. Завештање Светог Саве је делатно начело спрам оних сила које доводе једнако до ишчезавања природних језика и живих врста. Неко ће приметити да је Савино наглашавање „савршеног закона слободе“ сасвим несавре-

мено, да то можда припада само средњем веку и да такво уздизање слободe није могуће у новом веку јер унеколико зауставља ход напретка који је довео до ишчезавања језика и врста одлажући остварење слободe до довршења историјских послова. Међутим, одлучност Савиног скока у слободу није се исцрпла у успону српског средњег века. Она је дала једнако добре резултате и у новом веку. Штавише од ње нови српски век и отпочиње. Атанасије Николић сасвим тачно наставља идеју српске просвете тамо где је стала уводећи дејствујуће начело семена добре наде. Уводећи прославу Светог Саве у српске школе, своје разумевање светосавља сублимирао је сентенцом „Стој! стој! стој! јер место на коме стојиш, свето је. Из овога изведем“, каже Атанасије, „шта је училиште, како ваља у то долазити, како се ваља онима владати који ту долазе, те да их луча просвете и изображења озари“. (Николић 2002) Ово је реч онога који види да је на ивици амбиса, јер напредак стварно нема никаквог смисла ако је испред провалија, било да је она физичка или метафизичка, политичка или морална.

Ако по Савином завештању треба да „производимо речи“ а не да се губимо у преварним одразима огледала, онда је пред нама задатак да свет разумемо не кроз декларативна писма већ кроз ерос стварних дела. Без тога наш рад је само производња изгубљеног времена. Када ставимо у пун погон оно што је Сава неписано дао, онда можемо да дођемо до јасне дејствујуће озарености шта треба чинити. А то није ниште друго до разбијање зрцала као почетак стратегије осунчавања и ослобађања „речи“ заробљених у писму.

ЛИТЕРАТУРА

- Cameron, Deborah (2005) *Language: Diversity in Danger*, Critical Quarterly, vol. 44, no. 4.
- Gibbs, W. (2002): *Saving Dying Languages*, Scientific American.
- Freud, Sigismund (1927) *Die Zukunft einer Illusion*, Wien.
- Freud, Sigismund (1930) *Das Unbehagen in der Kultur*, Wien.
- Freud, Sigismund (1939) *Der Mann Moses und die monotheistische Religion*, Wien.
- Groombridge, B. Jenkins, M. (2002): *World Atlas of Biodiversity: Earth's Living Resources in the 21st Century*, Un. California Press.
- Nettles, Daniel and Romaine, Suzanne (2000), *Vanishing Voices*, Oxford Un. Press.
- Николић, Атанасије (2002) *Биографија верно својом руком написана*, Српско друштво за историју науке, Београд.
- Petersen, Alexander M et al. (15 march 2012) *Statistical Laws Governing Fluctuations in Word Use from Word Birth to Word Death*, Nature.
- Петровић, Александар и Деспич, Александар (2000) *На крају века – од врлоглавог успона до етичког пада*, Флогистон бр. 11, Београд, стр. 151–175
- Петровић, Александар (2007) *Сломљени камен из Розетије: ка полицици биокултурног диверзитетa*, Језик, књижевност, политика, Филозофски факултет, Ниш.
- Петровић, Александар (2007) *Књижевности без језика*, Међународни научни скуп *Српски језик, књижевности, уметности*, Филолошко—уметнички факултет, Крагујевац.
- Петровић, Александар (2007) *О миметичком и технолошком свету*, *Наслеђе* бр. 7, Крагујевац, стр. 17–24.
- Seikine Yasumasa (2011) *Pollution, Untouchability and Harijans*, Rawat Publications, New delhi.

Sutherland, W. (2002): *Parallel extinction risk and global distribution of languages and species*, Nature 423, (15. мај 2002).

Теодосије (1290—1292), *Житије Светог Саве*.

Wilkinson, R. (2002): *Reading Egyptian Art*, Thames and Hudson.

Wurm, S. A. (1996): *Atlas of the World's languages in Danger of Disappearing*, Unesco / Pacific Publishing, Paris – Canberra.

Zauzich, K. T. (1992): *An Introduction to Ancient Egyptian Writing*, Un. of Texas Press.

Aleksandar Petrović

EROS' ANALOGY, SCRIPT AND FREEDOM

Summary

The paper discusses the relationship of language and script, or the unwritten and written literature in an effort to reach out to the realm of cultural anthropology in which this relationship is rooted. Such an approach prepares understanding of present crisis of languages extinction and the disappearance of the words. It is observed coevolutionary accord between loss of linguistic and biological diversity. On this basis the question of social freedom is raised and associated with a university script. It is proposed a new reading of epistemological thought of St. Sava and Atanasije Nikolic.

Key words: analogy eros, script, script deciphering, languages extinction, biocultural diversity, English language, St. Sava, Atanasije Nikolic

Желимир Д. Вукашиновић¹

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Семинар за друштвене науке

ЧЕМУ КЊИЖЕВНОСТ ДАНАС?²

Рад има три дијела која, изведена из насловног питања, трагају за смислом књижевности данас: 1. Књижевност и егзистенција. Шта је књижевност? 2. О границама теоријског приступа књижевности — у прилог философији књижевности. 3. Језик и људско постојање. Чему поезија? Питање о смислу књижевности се поставља као питање о смислу писања и читања, имплицитно приповиједања и пјевања, или, у ширем контексту, као питање о односу између језика и људског постојања, а тај смисао, пошто не може бити изведен само из мишљења, од нас тражи да обновимо осјећај вриједности односа између књижевности и свијета живота. Умјесто да се постави у функцију теорије и појма који је апстрактно потврђује, књижевност, како се настоји овдје показати, треба да фактички потврди могућност слободе у свијету. Овај позив књижевности није само позив на који се одговара писањем, него цјеловитим ангажманом бића за књижевност као начин егзистирања. Како историја као позитивна наука није довела до раскривавања властитих заблуда и фаталних стратегија идентификације са симболом које производе смрт, остаје евидентирати да је основно својство сазнавања историје касни пацифизам који потврђује довршење традиционалне метафизике и тиме позива на обнављање питања о историјском смислу књижевности.

Кључне ријечи: књижевност, философија, писање, читање, поезија, језик, егзистенција

1. Књижевност и егзистенција. Шта је књижевност?

Питање Шта је књижевност? је постављено овдје као питање о смислу писања и читања, имплицитно приповиједања и пјевања, или, у ширем контексту, као питање о смислу посредовања по људско истрајавање у времену³. Дакле, да ли

1 zelimir@fil.bg.ac.rs

2 Овај је рад дио истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Фармацеутско третирање бола које данас обиљежава научно-техничку окупаност човјека, а у којој душа постаје медицинско-хируршки феномен, уствари јесте, у основи, посљедица неразумијевања суштине историје као посредовања, као свједочења пута или, може се рећи, сјетимо ли се и задњег параграфа Платонове *Државе*, очувавања оног *mýthos*-а који се тиче човјека без обзира у коме времену да живи: „И тако је, Глауконе, прича (*mýthos*) сачувана и није изгубљена. А она ће и нас сачувати, ако јој будемо веровали, и сигурни у себе пребродимо Лету, реку заборављања, и душу своју нећемо укалати. Но ако мени будете веровали држаћемо се установљеног: душа је бесмртна и може у себе примити сва зла, једнако као и сва добра; ићи ћемо увек оним путем који води према горе, и увек и свуда ћемо уз помоћ разборитости упражњавати правичност. Тако ћемо и себи самима и боговима бити пријатељи, и у овоземаљском животу добијати награде које правичност

је, по егзистенцију, неопходно писати и читати, односно да ли је живот бољи без читања и писања? Ово питање је, ма колико се чинило баналним, нужно, посебно у културама које су историјски себе утемељивале преко своје књижевности, а не преко система који се јавља у виду метафизике као науке. Ово утемељивање културе у докученој пунини матерњег језика никако не треба узети као хендикеп. Прије као квалитет чије вредновање захтјева разумијевање оног смисла књижевности који се не може литераризовати или захватити само путем теорије или критике књижевности. Питање о смислу књижевности се, дакле, поставља као питање о односу између језика и људског постојања, а тај смисао, пошто јесте језички, не може бити изведен само из мишљења него од нас тражи да обновимо осјећај вриједности односа између књижевности и свијета живота⁴. У обавези сам навести да се наслов овога одјељка рада наметнуо као потпитање које се враћа ономе стању у култури које га а priori искључује колико подразумејева позитивну вриједност књижевности. Такво подразумејевање, међутим, ничим не обезбјеђује стварно искуство вриједности писања и читања или, боље рећи, онолико колико се позитивна вриједност књижевности подразумејева толико се и не настоји пронаћи и очуавати пут да вредновање заживи у егзистенцијалној стварности једног народа.

У својим огледима о књижевности који су објављени под насловом *Шта је књижевност*, Сартр поставља два питања: зашто се пише и коме се пише? Оба ова Сартрова питања у себи носе свијест да је књижевност облик ангажмана. То не значи да је књижевност ангажман за неки циљ нити да је писање оправдано само по себи. Бити писац значи бити ангажован за књижевност као облик живота, па тиме и друштвеног живота. Није писац, према томе, онај који себе издаје или промовише за писца. Издавати себе за писца представља издају егзистенције и порицање слободе као основне карактеристике бића-за-себе⁵. У исто вријеме,

заслужује, као што победници у играма иду околу по стадиону прикупљајући их. Тако ћемо ваљано делати и у овоземаљском животу и на оном хиљадугодишњем путу, о којем смо у причи говорили.“ (Платон 1993: 325) Овдје је у многоме одговорено на питање о смислу писања. Дакле, питање смисла посредовања тиче се откривања саме могућности живљења и истрајавања у времену.

- 4 Повратак свијету живота се може узети као централна тема краја 19. и посебно прве половине 20. вијека: у феноменологији, фундаменталној онтологији, егзистенцијализму... Добрим се дијелом ради о експлицитном или латентном развоју основних мотива Ничеова витализма који довршава платонизам али га не исцрпљује као контекст у коме се људско питање докучује у савремености... При томе лично *искусство ојачавања воље у бићу* (а не необоривост доказне процедуре) се испољава као најмјеродавнији показатељ да је смисао читања откривен у доживљају вриједности посредовања у времену. Ниче се утолико обраћа читаоцу књиге *Тако је говорио Заратустра* да буде свједок (у оној истој мјери у којој је Платон свједок Сократова пута или апостоли Христовог)... Свједок, дакле — не као онај који посматра, теоретише или суди, него свједок као сапутник. Отуд читање фрагмената захтјева поступност и хронолошки приступ. Пут егзистенције се мора прећи - корак по корак. Платонов метафизички идеализам, начелно сваки облик платонизма се, међутим, показује овдје превазиђеним колико је, у вредновању напора посредовања у цјелини, отклоњена несугласица између философије и поезије. Хајдегер је, овдје се то може препознати, управо на тој основи, и деструкцијом метафизике као науке, и у повратку поетичком начину мишљења тражи могућност за откривање заборављеног смисла Бивствовања (што је централна тема завршног одјељка овога рада).
- 5 Первертирајући Декартов рационализам који есенцијом условљава егзистенцију, Сартр уводи нови онтолошки дуализам: биће-за-себе (*être-pour-soi*) и биће-по-себи (*être-en-soi*). Људско постојање нема своју природу, није створено, полази из празнине, нема суштину која би је унапријед одредила, у сталном је постајању (до своје смрти), то је оно постојање које себи измиче,

може се овдје примјетити да политика није сводива на вокацију. Она јесте начин живота у држави, у polis-у, и нема само један облик дјеловања, али је оправдана једино уколико је заснована на егзистенцији која себе није корумпирала, издала у својој слободи. Умјесто да се књижевност стави у функцију потврђивања идеје по себи, књижевност треба да фактички потврди могућност слободе у свијету. Овај позив књижевности није само позив на који се одговара писањем него комплетним ангажманом бића за књижевност као начин егзистирања. Слобода зато јесте одговорност коју човјек преузима као биће-за-себе, али и као биће-за-другог. Писање јесте онда ангажман онога бића које није створено, које нема унапријед задобијену суштину, па тиме ни природу која би се могла унапријед позитивизовати или послје је нужно оправдати. Писца зато нема без његовога дјела, које га чини писцем, односно писца нема без писања као дјеловања и самога дјела књижевности. Бити писац значи постајати писцем, јер писање као дјеловање води остварењу пројекта кроз који се биће тек треба изборити и потврдити у својој слободи, односно могућности.

Задржимо се овдје код два одређења егзистенције која битно утичу на Сартрово разумијевање књижевности и смисла писања. Прво, излишно је говорити о људској природи у оној мјери у којој биће-за-себе није створено него је бачено у свијет и себе стварајући одговара за своје постојање. Људско постојање се не може зато апсолутизовати, а не може се нити унапријед позитивизовати. Бити човјек не подразумјева било какву позитивну вриједност која би ту егзистенцију, и преко идеје коју она има о себи, могла а priori оправдати. Биће-за-себе зато означава онај начин постојања који непрестано постаје. То је оно што узимамо као друго битно: бог и човјек се међусобно искључују. Ничеов религиозни атеизам се овдје интерпретира као одсуство трансцендентала којим се може, посебно у 20. вијеку – након два свјетска рата, човјек оправдати у ономе дјеловању у коме показује, односно постаје то што јесте. Хуманитет се треба фактички, а не хипотетички, сагледавати. Криза хуманизма управо представља колизију између оног идеала човјека којег је успоставила метафизика у виду једне морално-естетичке антропологије⁶ и оног облика дјеловања кроз који се човјек показује, тачније ства-

егзистира, не може се дефинисати, оно се описује и увијек се тек треба изборити за себе... Човјек, биће-за-себе, егзистенција, све може изабрати осим слободе у којој се, и на основу осјећаја тјескобе (бриге, стрепње), затиче. Слобода јесте одговорност које преузима биће-за-себе и тиме бива препорука за човјечанство у целини. Како слобода није конформизам, биће-за-себе склоно преиничивању у биће-по-себи, у биће које има своју употребну вриједност и, као већ створено, као пунина, није у могућности бити ништа друго од онога што већ јесте; утолико човјек тежи идеологији, сакривању у анонимну егзистенцију, пасивизам, а не философији — избјегава, наиме, одговорност за оно што јесте или каквим је себе начинио. То, имплицитно, значи да искључује могућност да буде и нешто више од тога што јесте (и само мисли да јесте), да, на основу одговорности за своје постојање, превазиђе себе.

6 „И као што у велико време Грчке није била могућа појава каква је слика света, исто тако тада није могао да важи ни хуманизам. Стога хуманизам у ужем историјском смислу није ништа друго него морално-естетичка антропологија. Под тим именом ту се не подразумјева никакво природнонаучно проучавање човека. Под њим се не подразумјева ни унутар-хришћанске-теологије-учвршћено учење о створеном, палом и спасеном човеку. Оно означава оно филозофско тумачење човека које бивствујуће-у-целини објашњава и процењује полазећи о човека и у односу на човека.“ (Хајдегер 2000: 74) Превазилажење хуманизма преко фундаменталне онтологије нема, треба то истаћи, карактер интервенционистичког поступања, прије је одзив на евидентност превазиђености једне у себи већ довршене антропологије. „Антропологија је оно тумачење човека које, у ствари,

ра онаквим какав јесте. Сартров егзистенцијализам, у своме помаку ка књижевности, из искуства кризе западне културе тражи хуманизам у коме човјек одговара за оно што јесте и преузимајући, већ свијешћу о радикалној могућности, одговорност за оно што постаје и тиме препоручује један модел, боље рећи, могућност за човјека. Свијест о радикалној могућности отвара егзистенцију за стварност у којој она није привилегована, у којој она може бити било шта. Ништа, другим ријечима, не може човјека обезбиједити унапријед у његовом постојању. Зато се људско постојање показује и деструктивно и стваралачки, и у љубави и у бијесу... Пошто егзистенција није условљена, а јасно је да се не може извести само из мишљења, онда је човјек и нешто друго од онога што мисли да јесте или она егзистенција која бива таква каквом је себе начинила својим дјеловањем у свијету. Писање, сад је то очигледније, бива дјелатност којом се биће треба изборити за себе или остварити као сопствени пројекат. А, полазећи од свијести о слободи коју човјек једино не може бирати, од осјећаја nelaгодности и тјескобе, па и бриге, алтернатива је евидентна: писањем као себе-стварањем човјек превасходно чува свијет и другог од себе, а не себе од свијета и другог. У овоме себе-стварању биће одговара за себе и омогућава другог у његовој слободи. За све оно што јесмо, након Сартровог егзистенцијализма, нема изговора. Умјесто изговора, књижевност демонстрира могућност да човјек може стварати другачијег себе у историји. Писање је зато позив читаоцу да се ангажује за своју егзистенцију и тиме потврди слободу у којој се налази. Бијег у свакодневицу или у идеологију једнако представља преиначење бића-за-себе у биће-по-себи, у оно биће које, избегавајући осјећај тјескобе, избегавајући слободу, допушта да буде створено и тиме, као анонимна егзистенција, избјегне одговорност за свијет у којем јесте. Биће-за-себе егзистира јер измиче себи, не може се дефинисати, али и не може порећи себе у својему присуству. Бити одсутан у својој егзистенцији не значи не бити... Пасивизам, у истој мјери, не може обезбиједити удобност егзистенције која је лишена одговорности, па, самим тим, пасивизам не значи не-дјеловање... Човјек, наиме, и пасивизмом бира начин на који дјелује у своме времену. Поријекло зла се налази и у склоности бића-за-себе да се преиначује у биће-по-себи, да сакривањем у анонимну егзистенцију, у већину, пасивизмом одобри доминацију негативне воље за моћ. У исто вријеме, егзистирање као дјеловање није сводиво на пуки практицизам, као што људско искуство није сводиво на вулгарно вријеме... Оплемењивање времена у искуству јесте пут само-освјешћивања којим се може научити оно битно у историји, а књижевност води томе оплемењивању које се манифестује у виду самосвијести или само-разумијевања егзистенције, конкретније, појединца и народа у његовој историји. Нису, дакле, историја као наука, нити философија као систем једини пут ка само-разумијевању егзистенције. Исто тако се може изнова подвући да оне културе које нису себе довеле до цјеловитог философског система нису нужно хендикепиране у својему саморазумијевању уколико је оно историјски формирано путем књижевности којом се иста инегрисала у наслеђе свјет-

већ зна шта је човек и које зато никад и не може да пита ко је он. Јер, постављајући такво питање, она би морала признати да је пољуљана у својим темељима и да је превазиђена. Како да се то очекује од ње кад јој је ипак задатак само и једино да накнадно осигура самосигурност *subjectum-a*?" (Хајдегер 2000: 89)

ског духа. Историја философије у виду систематизације философског мишљења онда није неопходна у културама у којима је биће успостављено у свијету путем оног облика посредовања које се, у пуноћи свога језика, јавља унутар свјетског наслеђа у виду своје књижевности, наиме, приповиједања и пјевања, а не философије као система.

Треба се онда изнова питати: зашто и коме су Црњански, Андрић, Павић, Пекић, Шантић, Миљковић,... писали? Побуде и домети ове књижевности, препознати у оквирима европског наслеђа, нису само литерарни. При томе, треба имати у виду да је наука, или историја као наука, склона његовати модел посредовања који, ослоњен на искуство ненамирности, акомодира реванш као опцију из које ће се, потом, наука ре-генерисати у виду хуманистичких програма и идеологија помирења. Финални стадиј развоја историје у стратегије ревидирања води постављању апсолута имитације или, може се и тако рећи, миметичког односа према прошлости. Овај апсолут разоткрива оперативност науке у његовању рационалности као послушности друштвеној хијерархији и циљу који се историјски мора оправдати. Историја као позитивна наука, дакле, није довела до раскринкавања заблуда историје и фаталних стратегија идентификације са симболом које производе смрт, па је зато основно својство сазнавања историје касни пацифизам. У тој је онда мјери Хегелов апсолутни идеализам закаснио или самим тим, као коначни пацифизам, дошао на крају историје, а западна метафизика се, коначно и преко Хајдегеровог повратка поетичком мишљењу, настоји избавити унутар форме која није затворена у систем, па је тиме превазиђен не само неспоразум између философије и поезије генерисан метафизичким идеализмом, него је однос између књижевности и философије попримио ону природу која континуирано одговара на језички смисао људскога постојања. Формално-логички постав егзистенције који се (од Аристотела до Хегела) оправдавао кроз принципе суђења је тиме супституиран херменеутиком фактицитета која непрестано открива и води могућностима разумијевања. Довршење традиционалне метафизике, дакле, позива на обнављање питања о историјском смислу књижевности.

2. О границама теоријског приступа књижевности у прилог философији књижевности

Криза (академског) проучавања језика и књижевности би се могла, имајућу у виду претходни параграф, регистровати као криза доминације формално-логичког и аналитичког приступа. Уколико ту кризу евидентира само философски оптимизам онда она неће водити промјени. Ту кризу мора препознати и учинити видљивом сама теорија књижевности и језика. Јер, чини се да криза као таква данас више не води промјени колико је криза науке фантом пост-индустријског доба, а у ствари је она ништа друго него обиље симболичког вишка. На концу, културна (пост)индустрија се показује као глобална манифактура утваре, фантома пријетње – а, без науке, реалитет ове непрестане инвенције не би био могућ. Зато треба истаћи: теорија која разумијевање дјела књижевности своди на анализу, логички га дезинтегрише да би га ре-фабулирала, јесте у кризи, јер, на концу, води до раскида са доживљајем односа између књижевности и свијета живота, до губитка осјећаја вриједности посредовања у времену или до губитка смисла и вриједности књижевности у историји и свакодневници. Историја књижевности

постаје модел архивирања дјела књижевности која служе изучавању што указује на чињеницу да је дјело књижевности преиначено у предмет. Таква теорија књижевности губи свој философски основ и представља се као она која већ зна шта књижевност јесте. Питање о смислу писања и читања зато треба изнова постављати. Значај историје књижевности није искључиво у архивирању дјела књижевности да би се иста, одвојена од историје бића, могла презервирати и учинити доступним. Историја књижевности јесте историја бића, а тумачење те историје представља читање историје бића. У тој чињеници онтолошке цјеловитости бића и књижевности се обликује историја бивствовања која не може да се појави кроз историју (књижевности као) науке. Хелдерлиново тумачење односа између лирске, епске и трагичке поезије из *Нацрџа из њоешике* је примјер разумијевања суштинског у поезији, примјер читања циклуса кроз које се биће јавља у времену у форми књижевности. Ово тумачење поезије, читавајући историју бића, превазилази теоријско-жанровско дефинисање дјела књижевности и указује на оно што је путем суштине поезије откривено као судбоносно у људском постојању.

„Трагичком песнику добро долази изучавање лирског песника, лирском песнику епског, епском трагичког. Јер, у трагичком песничству је испуњење епског, у лирском испуњење трагичког, у епском испуњење лирског. Па ако је и испуњење свих у мешаном изразу свих, ипак је онда један од три вида најистакнутији у свакоме.“ (Хелдерлин 1990: 86)

„Лирска, по изгледу идеална песма, наивна је по своме значењу. Она је продужена метафора неког осећања.

Епска, по изгледу наивна песма, херојска је по своме значењу. Она је метафора великих стремљења.

Трагичка, по изгледу херојска песма, идеална је по своме значењу. Она је метафора неке интелектуалне интуиције.“ (Хелдерлин 1990: 87)

Историја бића отпочиње из цјелине бивствовања, а поријекло је искуства јединства бића и свијета које се објављује на лирски начин. Потоња извјесност субјекта ће иразити његову консолидацију у свијету којему се још није супротставио. Дакле, потиче из лирског искуства, односно из затекнутог јединства бића и свијета, а води уздизању субјекта над свијетом које се преноси на колективни план што бива основ епског. Како свако себе-уздицање субјекта води пропадању, тако епска поезија исходи у трагичкој. Јединство са свијетом је нарушено и позива биће да, превазилазећи субјект који узрокује разједињење, пронађе, у зрелости своје историје, пут ка обнављању лирског искуства. Повратак бића ка почетку није израз чежње за изгубљеним наивитетом, нити облик онтолошког романтизма; овај је повратак одлука која у зрелости бира игру као основ егзистенцијалног истрајавања у времену. Овај је избор судбоносан по егзистенцију и припада ономе што је суштинско у поезији. Критика и теорија књижевности су позвани препознати суштинско у поезији и, тамо гдје је изражено у пјевању као облику мишљења, отикрити га у култури и вредновањем обновити свијест и доживљај судбоносности поменутога избора.

Хајдегер ће Хелдерлиново разумијевање односа бића и пјевања узети као битно у намјери да укаже да људско постојање није, како то поставља савремена култура, техничког него поетичког карактера. Само-разумијевање човјеково

је омогућено интерпретацијом онога што је суштинско у поезији, па се прелаз ка херменеутици може узети и као искуство којим је, у околностима владавине техничког смисла културе, ипак препознат метод којим на видјело излази оно што је људско у бивствовању, а утолико и само Бивствовање (које се не може редуковати на људско постојање)⁷.

Дијело њижевности је положено у биће и открива оно искуство постојања спрам којег се успостављају границе теорије. Примат теорије над онтолошком положеношћу дјела књижевности укида пред-теоретско разумијевање свијета које је основ његова настајања, па је тај примат нужно одбачен од самога бића у истој оној мјери у којој се метафизика показала превазиђеном штетећи животу. Смисао књижевности се, према томе, не конституише концептуално или само (интер)текстуално, него је значење манифестација, осјећање, смисла бивствовања које се по-казује из онтолошке положености дјела књижевности. Другим ријечима, смисао долази из значења које дјело књижевности има по егзистенцију, из тицања које дјело буди. Дјело књижевности траје у историји, јер се убједливо (до)тиче истрајавања егзистенције у времену. У томе дјело задобија своју битност коју вријеме не пориче него очувава.

Суштинско у књижевности је, може се из изложеног извести, про-извођачко очување јединства бића, бивствујућег и бивствовања. Про-извођење (грч. *poiesis*), како није креационизам, има карактер старајућег посредовања које по себи показује да је брига фундаментално својство *Dasein*-а. Присуство првог лица у књижевности са свим његовим метаморфозама, а којег наука, инсистирајући на објективизму, одбацује, упућује на истинољубивост, на свједочење које неумитно почиње ту гдје престаје наука. Управо ту теорија губи свој предмет, односно дјело књижевности измиче захтјеву да се успостави као предмет истраживања. Философија књижевности зато себе проналази у књижевности, не заузима позицију дистанце или не излази из књижевности осим ако је теорија, наука, не постави изван дјела. Наиме, философирање се већ налази у умјетности, па и књижевности, управо као оно што је умјетничко у дјелу: као његова философичност. Тиме, својом философичношћу, дјело књижевности није само пука ствар коју затичемо у свијету, нити је пуко записивање, фабулирање

7 Неопходно је појаснити на који се начин овдје интерпретира Хајдегерово разумијевање онтолошке диференције не само терминолошког прецизирања ради прије да би се, у распону те разлике, јасније сагледао однос између човјека, свијета живота и књижевности. Основ је ове ди-ференције, дакако, разлика између Бивствовања и бивствујућег. Разлика, при томе, има карактер односа, па се идентитет увијек успоставља у разлици: Бивствовања самог, бивствовања бивствујућег, бивствовања уопште, ту-бивствовања, бивствујућег, бивствујућег у цјелини и бића као живог бивствујућег. Темељно је питање овдје *разумијевано ишћање Бивствовања*, а оно, јер се нужно открива кроз ту-бивствовање, присуствује као неминовно питање смисла, па се фундаментална онтологија тиче и егзистенцијалне аналитике ту-бивствовања. У основи је то херменеутика која, полазећи од ту-бивствовања, освијетљава *смисао Бивствовања*. Могућност уласка Бога у философију, прагећи Хајдегерово разматрање онто-тео-лошког устројства метафизике, подразумева увиђање пуног распона онтолошке диференције. Битно је питање, а које је пало у заборав, питање Бивствовања које се у само-откривању помаља као смисао ту-бивствовања. Херменеутика ту-бивствовања је, према томе, у основи *херменеутика Бивствовања*, а то ће значити да је Бивствовање, и *Dasein*-ом, у сталном кретању само-разумијевања и само-откривања... Питање је, дакле, стално постајање и само-одређивање, а мишљење, у том контексту, јесте припрема за *долазак Бивствовања*.

и сл., које позива на рекреативно читање. Философичност дјела књижевности, очувавајући предтеоретско јединство бића, бивствујућег и бивствовања, представља стално и недовршено про-извођење смисла Бивствовања. Зато читање и писање, одазивајући се на предтеоријско искуство егзистенције захтјева интуирање и интроспекцију, што, обнављајући се са феноменологијом, чини значајан квалитет херменеутичког метода. Метафоричност, и уопште преношење значења, а не категоричност (која оправдава научно мишљење), јесте другачији облик мишљења који излази у сусрет свијету живота... Или: метафоричност јесте аутентични говор посредовања које се стара за биће, па је тако језик, битно поетичан, једини начин превладавања колизије метафизике и свијета, језик је пут самопревазилажења метафизике која искушава свијест о властитом бијегу од сопствене суштине која јесте воља за животом. Умјесто досљедности, категоричности, моћи суђења и комплетности које тражи формално-логичка устројеност науке и теорије као науке, књижевност и херменеутика философија се враћају свијету живота и заборављеном смислу Бивствовања. Траже се тиме услови за разумијевање и саморазумијевање, а не позиција мишљења која би суверено спроводила суђење над стварима. Теорија и критика књижевности требају поћи од само-критике и тиме избјећи сваки облик суђења над књижевним дјелом. Позиција критике никада не може бити апсолутна, јер, познато је још од Кантове Критике моћи суђења, себе затиче у простору и времену. То значи да „не може бити објективнога правила укуса које би с помоћу појмова одређивало што је лијепо. Јер сваки је суд с тог извора естетички, тј. његов је одредбени разлог субјектов осјећај, а не појам неког објекта. Тражити принцип укуса, који би опћи критериј лијепога навео помоћу одређених појмова, јест жалов труд, јер је оно, што се тражи, немогуће и самао по себи противречно.“ (Кант 1957: 70) Западна метафизика се кроз Кантову философију јавила у облику критике која се, полазаћи од преиспитивања моћи човјекова сазнања, вратила субјективитету а није произвела релативизам, колико је, превазилазећи границе науке, отворила хоризонт људскога искуства, одговарала на питања о богу, души и слободи, а није произвела мистицизам. Философија књижевности, сљедствено, ствара услове за критички однос према критици књижевности. У том смислу се може рећи да критика књижевности, конституисана у самокритици, евидентирајући и уважавајући властите границе, допушта дјелу књижевности да се појави у својој стварности. Позив критике је, првотно, да припрема културу из које се јавља за догађај дјела који у себи носи стварност која је другачија од свакодневне. Поетски смисао говора дјела књижевности демонстрира језичку стварност која превазилази свакодневну употребу језика. Књижевна критика доприноси деконструкцији свакодневног језика, а то значи и уобичајеног искуства и стварности. У исто вријеме критика у себи носи одговорност за језичку стварност дјела књижевности, па се зато, отклањајући се од свакодневног језика не мора и не треба интегрисати у појмовни систем и категоричност којом би се пресудило књижевном дјелу и тиме депривирало оно што је суштинско у књижевности. На концу, колапс категоричности у метафизици са краја 19. вијека је евиденција нихилистичког искуства идеје, теоријског негирања живота и покушај који сада, и унутар суочења метафизике са сопственим заблудама, мора бити шифриран, дакле метафоричан и поетичан, а да би се отворио пут за избављење пораженог

субјекта и обновило се нарушено јединство метафизике и живота. Ту колабира и сваки покушај да се књижевност литераризује. Сама метафизика, очигледно, није живот или живот није само метафизика, па онда то нису ни текст, теорија, нити сама књижевност, ни сама поезија. У својој суштини онда воља за животом тражи предтеоретско и предтекстуално јединство философирања, књижевности, егзистенције и језика. Теорија и критика које докуче то сазнање допиру до пунине својега значења, односно значаја и смисла.

Питање о смислу књижевности није, дакле, теоретског карактера, оно је судбинско за човјека. Приступ књижевности мора да одговори на оно што је судбинско... Наука и теорија зато могу и требају бити припрема мишљења за повратак Бивствовању којим ће се непрестано обнављати воља у бићу. Ово преутемељење науке у философирању (или преутемељење које се једино може догодити преко философирања, тачније као философирање) би означило прелаз теорије у херменеутику Бивствовања која, језички одговорно прилазећи књижевности, постаје једна од етапа *poiesis*-а, па тиме и аутентична феноменологија *Dasein*-а.

Да бисмо разумјели значај наведеног прелаза неопходно је појаснити однос између два термина која чине сам појам феноменологије: „Израз феноменологија може се формулирати грчки: *legein ta phainomena*; *legein*, дакле, значи *aporphainesthai*. Феноменологија онда каже: *aporphainesthai ta phainomena*: то што се показује да се показује од њега сама, од самог њега дато на виђење. То је формални смисао истраживања, које себи даје име феноменологија. Тако, пак, ништа друго не долази до израза него максима: 'К самим стварима!'“ (прир. Дамњановић 1975: 277) Очигледно је да феноменологија, за разлику од позитивистичких метода који се употребљавају у науци, не тежи унапријед именовати предмет истраживања, јер се тим именовањем не може окарактерисати стварност предмета на који је истраживање упућено. Наука о феноменима допушта стварима да се покажу у својему начину бивствовања, она разумијева стварност саме ствари тако што тек треба да расправи оно што мора бити евидентирано у непосредном показивању. Расправа има природу дескрипције која подразумевијева поступак који не пристаје на одређивања која се нису показала као стварна особина онога што треба бити описано. Дескриптивна феноменологија се развија, најбољије је примјер Хајдегерова философија, у херменеутику која јесте својеврсна онтологија односа, односно сусрета. И идеализам и реализам, из феноменолошке перспективе, у себи носе једнако неразумијевање стварности, а то значи да не увиђају многоструко утемељен феномен истине. Објективизам у науци је посљедица заборавља смисла грчког појма истине (*aletheia* — нескривеност) коме нас феноменологија, па онда и херменеутика, хоће вратити. Истина, дакле, није ни субјективна ни објективна. Она је прије однос, пут којим биће излази у нескривеност, показује се у ономе шта и какво јесте. У свакој откривености, то треба истаћи, увијек се налази и скривеност, па стварност у себи чува цјелину бића која упућује на смисао Бивствовања. Полазећи од бића у цјелини, а не од само мишљења, појма или осјећања, језик почиње да говори и тако саопштава оно што јесте, а не оно што би у виду хипотезе могло бити постављено у суштину ствари. Дескрипција зато не пристаје на егзистенцију која се изводи само из мишљења, што значи да се наука не треба темељити у доказној процедури која оправдава хипотезу него се мора, и

преко сумње у коју се уводи и сам субјект, отворити за однос, за сусрет, кроз који се допушта појављивање онога о чему је ријеч. Радикалност сумње у феноменологији, уводећи у питање субјект или извјесност свијета који се успоставља у субјекту, пружа услове за трансценденталну егологију коју, подвучимо, не треба поистовјећивати са психологијом, да би се кроз разумијевање односа свијести (чија је основна карактеристика интенционалност)⁸ и предмета отворио хоризонт искуства који субјективизам а priori искључује, а објективистички се не може посматрати. Интроспекција је, овдје је о томе ријеч, неопходна у свакој науци да објективизам или, пак, субјективизам не би закрчио пут ка самим стварима. Феноменолошки приступ књижевности прије свега демонстрира се стварност дјела књижевности не треба сагледавати у двојности субјективног-објективног, реалистичког-идеалистичког погледа на свијет, да се теоретско тематизирање дјела као фикције удаљава од онтолошког распона стварности у којој се биће показује какво јесте... Уобразиља, а не само анализа, има битну функцију у разумијевању дјела у његовој цјеловитости. Реинтерпретирамо ли Хајдегерово тумачење извора унјетничког дјела, може се рећи да стварност дјела књижевности позива на разумијевање односа између књижевности, писца и реципијента, колико позива и на оно о чему је непосредно ријеч у дјелу... Писца нема без дјела, дјела књижевности нема без писца. Али, постоји оно што им је обома заједничко: књижевност. Писац је дјелом на путу књижевности, а тиме и очувава оно што је у књижевности суштинско. Утолико дјело књижевности не треба бити сведено на предмет науке, на музејску, на декоративну или архивску вриједност. Дјело књижевности није, према томе, само дјело аутора као субјекта. Бивајући на путу књижевности, или јављајући се, дјеловањем писца, из хоризонта књижевности, дјело је упућено ка ономе што је судбоносно у људском начину постојања. Писање није рекреативно дјеловање. То није ни читање. Као истинско очување суштине књижевности оно у себи носи одређеност, посвећеност, преданост, која је судбоносна за човјека, али је и загубљена у владавини техничког смисла културе. Криза науке и криза савремене културе управо демонстрира да је владавином технолошког односа према свијету смисао Бивствовања пао у заборав. Дјело књижевности изно-

8 „...књижевно дело је у нашој свести један комплекс предмета зато што сваки феномен везан за књижевно дело интендира и понеки од оних многобројних предмета од којих се књижевно дело гради као целовито дело (ликове, делове радње, слике итд. и њихову узајамну повезаност). Но како је књижевно дело предмет и у своме тоталитету, а сваки феномен нам интендира и књижевно дело у нашој свести. Феноменолошко размишљање могло би у овом случају да трага за књижевним делом као предметом у нашој свести.“ (Константиновић 1969: 57) То да је књижевно дјело предмет овдје значи да дјело није тек пука ствар, нити одређени објект мишљења, него је хоризонт интенционалне предметности. Наравно да је дјело књижевности, попут било које друге ствари, доступно у свијету, што такођер чини непорециви фактицитет његове стварности, али је, у тој чињеници своје присутности, дјело књижевности и несводиво на пуку ствар. Наиме, дјело у себи сабира нешто што је више од њега самог као ствари — оно о чему је ријеч у дјелу. Метафора, алегорична, симбол...— су простор тога сабирања која дјело преносе у значење онога о чему је ријеч. Тумачењем се, између осталог, одговара ономе што је интендирано у дјелу, а што је сабрано у средствима за преношење значења. Поетски смисао говора открива дјело књижевности у његовој језичкој стварности која укида дословност свакодневног говора, па тиме и његову редукацију на оруђе, на средство за употребу. Језик, према томе, јесте трајање, подручје у коме човек пребива и открива бивствовање преко времена. Стварност дјела књижевности тако проширује хоризонт људског искуства и уздрмава практицистичко, позитивистичко, усмјерење културне политике. Феноменолошки приступ књижевном дјелу се зато консолидује у својој оријентацији на предмет и језик.

ва открива тај смисао, а философија књижевности упућује на њега и указује на границе оне науке која би мишљењем које постаје технологија овладала дјелом и тиме оно што је у њему судбоносно по човјека (појмовном архитектонику) потиснула у заборав. Појам књижевности којим наука унапријед логички захвата оно што је судбоносно у дјелу и тако му логички придаје смисао већ потискује многострукост феномена истине и алогички смисао који је положен у снагу избора да се у књижевности пребива као облику живота. То је оно што је битно у дјелу и очувава га у времену.

Разумијевање дјела књижевности и суштинског у књижевности, евидентно, од тражи разумијевање разлике између философије књижевности и науке о књижевности онолико колико философија није (само) наука, али јесте у темељу сваке науке. Вриједи издвојити још један параграф из Платонове Државе, а којим би могли увидјети природу те разлике: „Зар онда, бранећи га, нећемо поступити добро ако кажемо да је онај ко је жељан знања (philomathês), природно склон да се бори за оно што јест (tò on), а не да остаје при многим појединим стварима за које се само помишља да јесу? Рећи ћемо да он не остаје при томе, него иде напред, не слабећи свој напор и не одбацујући своју жудњу (êrôs), све док природу оног, што свака ствар по себи јест, својом душом не схвати и у њој као таквој суделује као у оном што је њој сродно. Постигући тако блискост и здруженост са стварним бићем (tò ón óntos), истовремено постиже да се роди ум (noûs) и истина, доспева до сазнања, истинског живљења и уздизања, па ће тек тада његов бол престати, никако пре.“ (Платон 1993: 181)

У философији се не може признати расцјеп између теоријског и практичког ума. Она јесте облик живота којег се може најпримјереније учити свједочењем и омогућава, у сједињењу бића са собом, догађање истинског живљења. То јесте пут êrôs-а којиме бол престаје. Душа судјелује у ономе што схвата као у ономе што јој је сродно. Предмет истраживања, евидентно, није постављен да би био изложен опсервацији у име знања које је само себи сврха. Сазнање нема смисла уколико није потврђено дјеловањем. Философија књижевности зато отпочиње из граница науке о књижевности и представља основ не само разумијевању дјела књижевности него и његовоме настајању. Философија књижевности не касни за догађајем дјела књижевности, па се зато не да редукovati на анализу и експликацију. Свијест о вриједности књижевности је већ основ за настајање дјела — иначе оно не би настало. Та се свијест интегрише у доживљај вриједности књижевности који је основ рецепције дјела. Феноменолошки приступ књижевности је битно допринео, усмјереношћу на језик и предмет, да се обнови значај доживљаја вриједности књижевног дјела. Једно је, дакле, из предрасуде, било да је позитивна или негативна, приписивати вриједност дјелу, а друго је кроз лични доживљај открити значај једног књижевног дјела. Чињеница која указује на то да ли су битна дјела једне књижевности истински вреднована у култури се показује превасходно преко начина на који у времену живи појединац, народ или човјечанство у цјелини. Као што писање није само себи сврха, тако то није ни читање. Читање истински отпочиње тек са задобијањем свијести о вриједности и осјећају вриједности посредовања у времену које се јавља у облику књижевног дјела. Појам књижевности који у себи обједињује упућеност у историју књижевности, теоријски однос према књижевности, занат писања и вјештину тумачења, као и осјећај вриједности књижевног дјела чини, по Хегелу, битну етапу у разотуђењу духа, па тиме и само-освијешћењу егзистенције у времену која се тако креће ка слободи (и као

сврси историје). Без философије књижевности или само преко књижевности као такве тај се појам не би могао задобити.

Науке о књижевности праве разлику у методу колико полазе од различитог појма којег су склоне издвајати из искуства. Разумијевање књижевности, пратимо ли Хегелову идеју, не представља мировање појма, него упућује на појмовно кретање. Књижевност би била крајња умјетност, јер није само умјетност. Она представља и превладавање умјетности које, преко религије и философије, води ка истини, односно разотуђењу духа у појму који себе разумије. Књижевности, према томе, нема без појма књижевности. Разумијевање дјела је неодвојиво од свијести о сврси књижевности у времену, у историји духа. Ово значи и да философија књижевности треба омогућити другачије разумијевање науке која се данас парцијализује унутар подручја сазнања.

По Солару, „филозофија књижевности данас, ако уопће жели оправдати властито постојање, мора се одредити како према позитивистичком предумјерењу знаности о књижевности, тако и према традицији филозофске естетике. При томе наравно није ријеч о естетици која би била неки покушај стварања позитивне знаности о умјетничким дјелима – покушај у строгом смислу беспредметан због самога развоја у којем се као позитивне знаности конституирају тек знаности о појединим умјетностима – него је ријеч о естетици као еминентној филозофској дисциплини, са свим оним конзеквенцијама које такво одређење носи, укључује изравно и филозофску суставност и тезу о умјетности као оруђу спознаје. Дакако, такав задатак захтјева како критику претпоставака знаности о књижевности, тако и критику претпоставака суставне филозофије, па се због тога нужно креће на рубу опасности да увијек и на сваком појединачном питању против знаности о књижевности наведе аргументе филозофске естетике, а против филозофске естетике аргументе сувремене методологије знаности која је у неком смислу замијенила ранију теорију спознаје.“ (Солар 1985: 89)

Треба имати у виду и то да философија и књижевност, задржимо ли се у оквиру хегелијанске перспективе, изражавају ванвремено исто, а, у времену, се објављују различито у овисности од тога шта, као региони духа, могу да докуче. Инсистирање на систему, филозофском систему, јесте, у складу са могућношћу слободе, инсистирање на ономе што треба да буде исходште историје, на ономе што, као апсолутно, надилази вријеме, јер сублимира сва претходна сазнања и искуства. Ту ће се устврдити разлика између онога што је релативно и онога што је истинито. Философија књижевности онда превазилази, у овој интерпретацији, границе сазнања које одређују науку која парцијално захвата бивствовање. Теорија књижевности тако редукује хоризонт искуства који философија књижевности докучује као цјелину. Само се из такве цјелине и може поставити питање о односу између књижевности и егзистенције, питање које води ка откривању смисла и вриједности писања и читања.

3. Језик и људско постојање. Чему поезија?

Криза (академског) проучавања језика се може евидентирати у владавини рационализације језика чији је примарни ослонац граматика која још није препозната као израз нововијековне метафизике. Одуство разумијевања и сталне присутности свијести о језику као подручју људскога пребивања води, преко

лингвистичке владавине над *logos*-ом, ка инструментализацији језика у мјери у којој се човјек поставља као владар *logos*-а, односно бивствовања у цјелини. Језик постаје објекат располагања којим субјект, човјек, уређује и одређује стварност. Култура се инсталира тако као културна индустрија, а језик, у крајњој посљедици геополитичке владавине *logos*-ом коју омогућава савремена лингвистика, постаје средство за употребу. Употреба значи и то да се језиком располаже као са оруђем у циљу мануфактуре идентитета, али се, у преврату научног језика, језик ставља у функцију свакодневног прагматизма у коме биће нужно или уистину не говори. Већ поменути повратком феноменологије грчком појму истине и херменеутичкој обнови поетичког мишљења се настоји освијетлити заборављени смисао односа језика и бића, сагледати тиме услови у којим језик почиње да говори, па се онда и указати на љепоту и истину поезије која одмара језик од првенства граматике дајући прилику бићу да се непосредно открива кроз говор. Исправност говора, према томе, није само граматички прописана, него је, примарно, онтолошки заснована у истинитости која у себи носи и искреност или, примјереније, отвореност бића. Исправност говора је неодвојива од истине бића која се не може објективистички сагледавати. Исправност говора је интегрисана у догађање истине као *aletheia*, као процеса изласка бића у нескривеност. Осјећај за језик и сам говор су у бићу јединствени, па се језик, а пјевање као мишљење — па и сложеност захтјева превођења поезије — то демонстрирају, не може свести само на граматичко овладавање језиком. Теорија се језика онда ваља вратити херменеутици тубивствовања да би се отворио хоризонт разумијевања услова у којима не само да човјек одређује језик, него, што је примарно, језик одређује човјека у његовом постојању. Питање које зато нужно остаје без обзира на све одговоре које би теорија језика могла понудити јесте: да ли се језик уопште може научити?

Рационализација језика путем граматике дисквалификује ово питање као опструктивно и тендира да оправда идеал хомологије писања, читања и говора. Када би се језиком могло овладати путем мишљења, страх од говора би био укинут. То овладавање би обезбиједило извјесност у којој би се увијек могло рећи оно што се мисли... И даље: владавина над језиком би, уколико се вратимо интерпретацији односа језика и времена, омогућила господарање над временом. Смисао, односно значење ријечи, неодвојиво је од темпоралитета бића. Ријечи, наиме, уколико нису изговорене кад је требало, губе на значењу. Одговорност за језик се открива у осјећају за језик, за однос између (не)изговореног и времена. Штета коју наноси недостатак те одговорности је разантна по заједницу, по другог, по сопство, по биће. Многе су ријечи, у немању мјере, изговорене кад не треба, многе нису никада изговорене, многе касне, а многе ријечи су преурањене. Кривица се открива као битна одредница егзистенције, јер дјеловање није разумјевано у пунини онтолошке стварности. Мануелизам, практицизам, позитивизам, су ускратили егзистенцију одговорности која је неопходна за проналажење и истрајавање у смислу Бивствовања. Зато Хајдегер, Рикер, па и Левинас наглашавају битност говора као дјеловања. Пјесници су смртници који обнављају ту одговорност, па и вјеру у ријечи, у говор, у *διὰ-λόγος* (Хајдегер); наративна структура идентитета сугерише конститутивно дејство приповиједања које обнавља једнство једнога живота (Рикер); а примат етичког над онтолошким смислом говора указује на неопходност другог и суштински значај језичког људског постојања (Левинас).

Све ово упућује на пажњу коју тражи однос између књижевности и идентитета, а, у позадини, открива егзистенцијално поријекло драме у чијој се неизбјежности заснива смисао приповиједања и пјевања. Овдје се јавља питање које умногоме сугерише да је вербализација језика данас потиснула поезију и учинила равноправним ординарни облик мишљења са оним које се догађа као говор бића. Пјевање, дакле, јесте мишљење, па стога и није пуко уљепшавање стварности, лamentsирање, пјевушење, надпјевање... А питање, које наравно није заборављено, гласи: да ли књижевности, па и умјетности уопште, има без драме? Чак и када је досада можда најприсутнија драма испражњене свакодневнице пост-модерне културе?

Технолошки позитивизам се учитава у свакодневницу као облик вјере у спасење од празнине, стратегија која треба спасити идентитет у расутости глобализованог свијета. Овај захтјев, јер није више само чежња, за спасењем постаје стање културе које се темељи у геополитичком лингвирању *logos*-а. Наиме, вулгарни прогресивизам јесте наглашено есенцијалистичког карактера, полаже право на првобитност и тако задржава стварност у шаблону идентитета. Наравно, запосједање провобитности баштини опортунистички дух дневно-политичке вербализације стварности која нуди слику увијек боље будућности. Ово запо-сиједање узима за императив свој апсолутни кредибилитет: хоће захватити биће у цјелини — и подручје језика, и мишљење, и тијело. Инструментариј тога захвата постају граматика, метафизика, насиље (рат).

Треба се зато преиспитати инсистирање на конституисању идентитета из његове аутентичности и оригиналности и препознати механизме успостављања културне политике идентитета преко геополитичког лингвирања *logos*-а. Механизам, боље рећи техника о којој је овдје ријеч постаје парадигма у чијој се функцији успоставља владавина доминантног дискурса, задобија мјерило и суд о друштвеној стварности. Национални модернизам је, обликован спрегом историзма и морализма, својеврстан прогресивистички модел који образује метафизички колонизам у коме се, тражећи рјешење за људски проблем, налази и оправдава идентитет — по цијену живота. Идентитет који, игноришући потребу да се разумијева природа разлике, одговорност за неразумијевање пребације на друго и тиме укида квалитет опстајања у неразрјешености хеременеутичког круга. За неразумијевање се, наиме, тражи кривац, што производи реваншизам и насиље, умјесто да се учи вјештина опстајања у кругу, разлици, неразумијевању. Граматика, колико јесте израз нововијековне метафизике⁹, учествује у наметању логистике која треба понудити модел апсолутног (само)разумијевања или искључивања интерне другости која чини језик живим управо зато јер апсолутног консензуса, па ни мета-језика, нема, а то је и сама историја, у одсуству климакса коначног разрјешења, потврдила. Захтјев за хомологијом писања, читања и говора је могуће само логички формално потврдити. Њега свијет живота демантује и тражи из-

9 Судбоносна, по западну културу, девијација *logos*-а у његову деривирању јесте догађај редукције *logos*-а на картезијенски субјект. Метафизичко постављање субјекта као мјере свих ствари пројектовало је илузију да се бивствовањем може владати. Мишљење тако постаје математичко, односно калкулативно располагање, и објављује се у виду машинске технике. Језик се ставља у функцију господарења, инструментализује се, постаје средство за употребу, оруђе. Постајући оруђе, језик престаје бити мјесто истинског сусрета у бивствовању, хоризонт људскога пребивања, престаје бити *διά-λόγος*.

новна читања и онога што је већ читано, и писање о ономе о чему је већ писано. Тако се, захваљујући (себе)неразумијевању, и налазимо у сталном враћању logos-у што показује да се хеременеутички проблем може испратити кроз историју девијације logos-а. Конкретније: деривација logos-а се показује као девијација, као искривљење којим се људско изговарање потом преузима у егзистенцијалном искуству кривике којом субјект пада, у различитим падежним варијацијама, у однос према објекту. Наћи се на путу ка logos-у значи, у одговору на кризу коју производи владавина субјекта, враћати дуг. — колико ријеч мора да се врати оному од кога је узета или од кога нам је дата. Заборављајући дуг, субјект се инсталирао у свијет као протагонист, критеријум, моћ суђења. Стратегијама себе-обезбјеђивања, субјект се затворио у идентитет и лингвизира у идентитету који себе пројектује геополитичким захватом тла и тако се регионализује. Наш Вавилон је саздан конструктивном политиком идентитета, архитектоником себе-конструисања и себе-уздицања која, умјесто да обнавља $\delta\acute{\iota}\text{-}\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$, олако заврши у реваншистичким побудама и пркосу. Ово нас, опет у кругу, враћа проблему посредовања, односно (не)разумијевања. — јер, пометен је субјект у logos-у и пометњом се про-налази изгубљеним у властитој култури. Сазнање, као и пацифизам, касни, ријеч се већ отела, а субјект више нема снагу да се суочи са собом и да ријеч врати logos-у. Језик се због тога вербализује да би ријечи изгубиле снагу, да би се изгубила вјера у ријечи, да би престале пријетити утврђеном идентитету који је господарски акомодирани у своме располагању logos-ом. То је позадина екстрадиције поезије у техничкој култури и пандан је, наводно превазиђеном, логоцентризму који је сагледан као антрополошки империјализам. Неопходно је, у одговору на наведено искуство културне политике, допустити дезинтеграцију идентитета у logos-у, препознати егзистенцијални квалитет неразумијевања и укинути стање трпљења проблема посредовања. Пронаћи се у преводу подразумијева афирмацију разлике или одбацивање разумијевања које захтјева апсолутни идентитет. Кривица се, нужно је и кад се субјект прикрива, мора изнова и увијек падежно изговарати одбацујући принципијелну експанзију идентитета. Живљење у неразумијевању и од неразумијевања тражи капитулацију идентитета пред изнова откривеном вриједношћу разлике, а она води деколонизацији свијета и препуштању егзистенције смислу Бивствовања. Историја би овим изласком егзистенције из заборава смисла Бивствовања престала бити догађај и архив људске несреће¹⁰...; захваљујући, наиме, превреднованом смислу писања и читања, човјек би у времену открио мудрост живљења која, исцјељењем бијеса учи пут милости, пријатељства, благости — цјеловито, истинске љубави, и води миру. Пришли смо овиме суштини поезије или ономе што је у поезији суштинско.

Од значаја је нагласити да је питање Чему поезија данас? постављено у односу на суштину поезије без намјере да се општим појмом да одређење поезије.

10 „Ако историја у целини показује човекову несрећу, како се она увек у истим облицима враћа као увек иста, и велике варке среће, историја филозофије показује како човек уочава ту ситуацију и како на њу реагује. Другачија је срећа када се време брише, историја превлађује, у корену бивствовања налази свој основ и из тог корена живи у времену. У том смислу историја филозофије показује историју људске среће, човекова блаженства; не показује историју датог лепог привида виталне варке, већ историју среће могуће у унутрашњем превладавању појаве. То је историја како је та срећа постојала у великим људима, у најнепристраснијим, најслободнијим људима, у Сократу, Платону, Буди, Лао Цеу, Плотину, Канту.“ (Јасперс 2008: 19)

Наиме, овдје ће, са ослонцем у Хадегеровим текстовима „Хелдерлин и суштина поезије“ (в. Хајдегер 1982: 129-148) и „Чему пјесници?“ (в. Хајдегер 2000: 209-253), бити ријечи о ономе што је суштинско у поезији, а судбоносно је по људско постојање, односно истрајавање у времену. У првопоменутом тексту Хајдегер, у наводу издвојених Хелдерлинових стихова, даје пет исказа о суштини поезије са намјером да, отклањајући се од традиционалне антропологије или по деструкцији традиционалне метафизике, омогући херменеутику тубивствовања; другим ријечима, отвори хоризонт, у смислу Бивствовања преутемељеном, разумијевању људскога постојања¹¹:

- „1. Поетско стваралаштво: то је најневиније од свих занимања.
2. Зато је човеку дато најопасније од свих добара — језик... да њиме даје сведочанство о томе шта он, човек, јесте...
3. Човек је много искусио.
Многе небеснике назвао,
Откад јесмо разговор
И можемо чути једни друге.
4. Но, оно што траје, установљују песници.
5. Пун заслуга, ипак песнички станује
Човек на овој земљи.“ (Хајдегер 1982: 129)

Како овдје није намјера дати детаљно појашњење Хајдегерове инетерпретације, него указати на нихилистичку природу владавине техничког смисла културе и обновити осјећај вриједности односа философије и књижевности, треба, прије свега, евидентирати да је Хајдегер у полазишту своје интерпретације већ учинио избор: Хелдерлиново дјело. У њему се, а треба сад видјети зашто, показује суштина поезије. Разлог је тога избора Хелдерлинов поетски циљ, а тај циљ јесте стварање суштине поезије. Својим избором Хајдегер, очигледно је, хоће остати у дјелокругу поезије, па тиме не само прићи томе што је основ једног појединачног, издвојеног, случаја поезије, него у пјевању распознати битно догађање мишљења. Остајући у дјелокругу поезије, Хајдегер не заснива теорију која би, дистанцирајући се, опсервирала и износила судове о поезији. Хелдерлин је, наиме, већ ту — као пјесник који говори о поезији..., пјесник који пјева о пјеснику, као пјесник пјесника који је и тим својим својством препознат у своме кретању ка суштинском у поезији. А ко то о поезији, на крају крајева, може говорити примјереније, потпуније, од самог пјесника? И није ли, онда, јер пјева о пјеснику, Хелдерлиново пјесништво заиста на крају (епохе) — „ознака заблуделог самообожавања“ (в. Хајдегер 1983: 130), један облик мишљења које, окренуто ка себи, потврђује искуство губљења вриједности свијета живота, али и хтијење да исти обнови?

11 Како је суштинско у Хајдегеровој интерпретацији извора умјетничког дјела (в. Хајдегер 2000: 7-59) отклон од традиционалне гносеологије, односно формалне логике и епистемологије, дакле, намјера да се изнова открије традиционалном метафизиком заборављени пут ка истини и, тиме наравно, обнови изгубљена структура стварности и хоризонт људскога искуства, тако је основ Хајдегеровог тумачења суштине поезије отклон од традиционалне антропологије и, како је наведено, херменеутичка ре-интерпретација људског начина бивствовања. Хајдегерово тумачење суштине поезије се може узети као примјер који демонстрира услове под којима се, након искуства превазиђености традиционалне метафизике — па тиме и науке о књижевности, може препознати онтолошки смисао, утолико и значај, односа између философије и књижевности.

Из посљедњег питања се, у прелазу који оправдава тематски контекст овога рада, може разумјети уводни дио Хајдегеровог одговарања на питање које Хелдерлин поставља у елегiji Хљоб и вино: „...чему пјесници у оскудно вријеме?“ Ријеч „вријеме“ се односи на епоху којој још припадамо, епоху наводног обиља а коју Хајдегер, преко Хелдерлинових ријечи, види као оскудну. Оно што недостаје у свом обиљу технологијом захваћене свакодневнице јесте темељ. Смисао Бивствовања је пао у заборав и људско постојање губи свој ослонац у времену. За Хелдерлина, појава и жртвена смрт Христа означавају почетак свјетске ноћи, појаву нихилизма, почетак краја богова. У растемељености свога постојања, човјек аутентизује своју егзистенцију у бездану из кога нужно тражи темељ постојања. Људско постојање се про-налази у времену јер је бачено у свијет и своју отвореност за смрт. Пјесма утолико припада смртницима који се њоме одважују на опстајање. Баченост у свијет и вријеме чини човјека неодвојивим од земље, а то, људско, становање на земљи јесте, вратимо се претходној реченици, пјесничко (а не техничко). Припадајући земљи, човјек гледа спрам неба својим чуђењем пред отвореношћу, са стрепњом и надом, мјери се преко небеског и несамјерљивог — ка томе тежи. Ту, између неба и земље, коначног и бесконачног, човјек, смртник, пјевањем премјерава своје постојање или проналази своју, људску, мјеру. Основна јединица те мјере јесте стопа. Пјевањем у оскудно вријеме, смртник дозива, по Хелдерлину, одбјегле богове, јединствену тројицу: Херакле, Дионис и Христос. Пјесници се, остајући на путу смртника, налазе на трагу одјевних богова у времену у коме се њихово одсуство више не уочава као недостајање. Технологијом је, и у виду културне политике, човјек оградио свијет, хуманизирао га и издвојио из Бивствовања у цјелини. Хајдегеров окрет ка човјековом пјесничком становању представља исходште његове критике хуманизма, корјенитије традиционалне антропологије, односно традиционалне метафизике. Пјесма, јасно је, припада смртницима (а не боговима) који из бездана, на одсутним мјестима дакле, судбоносно по човјеково постојање, не пропадају у страх и сажаљење, па тиме и тако обнављају нарушено јединство снаге, живота и љубави. На свим оним мјестима на којима је, кроз оквире хуманизма, човјек пропадао, сада је, у времену оскудице, позван обновити пут љубави или исцјељења бијеса у милост. Пјевање зато није пркошење нити ескапизам, оно је, као облик мишљења, пут преутемељења човјековог у историји. Човјеку је зато дато најопасније од свих добара - језик, да њиме даје свједочанство, не онога шта би (преко идеала) требао бити, него онога шта заиста јесте; зато и јесмо разговор, па онда и бива извјесно да оно што траје установљују пјесници. У зрелости, у позном добу Запада, изнова изабрати пјесничко постојање као одлучујуће за човјека значи направити избор за који треба храбрости. Поетско стваралаштво, утолико, јесте на невиније од свих занимања: почиње у облику игре, скромно — лишено виших циљева и амбиција, лишено претенциозности... Исказ-стих, „...ипак пјеснички станује човјек на овој земљи“, води Хајдегера до интерпретације језика као куће бића. Као подручје пребивања и трајања човјековог, као хоризонт сусрета у времену, као говор бића, језик престаје бити средство за употребу. Управо је, уз избор који је по човјека судбоносан за учинити, ово откривање онтолошког смисла језика, суштинско у поезији, а у коме се може пронаћи, никако као коначан и као једини могућ, одговор на питање чему књижевност данас?

ЛИТЕРАТУРА

- Дамњановић (прир.) 1975: М. Дамњановић, *Феноменологија*, Београд: Нолит.
 Јасперс 2008: К. Јасперс, *Светска историја филозофије*, Београд: Федон.
 Кант 1957: И. Кант, *Критика расудне снаге*, Загреб: Култура.
 Константиновић 1969: З. Константиновић, *Феноменолошки приступ књижевном делу*, Београд: Просвета.
 Лиотар 1991: Ж. Ф. Лиотар, *Раскол*, Сремски Карловци, Нови Сад: ИКЗС, Добра вест.
 Платон 1993: Платон, *Држава*, Београд: БИГЗ.
 Рикер 2004: П. Рикер, *Сойство као други*, Никшић, Београд: Јасен.
 Сартр 1984: Ж. П. Сартр, *Шта је књижевности*, Београд: Нолит.
 Солар 1985: М. Солар, *Филозофија књижевности*, Загреб: СНЛ.
 Хајдегер 1982: М. Хајдегер, *Мишљење и певање*, Београд: Нолит.
 Хајдегер 2000: М. Хајдегер, *Шумски пушеви*, Београд: Плато.
 Хелдерлин 1990: Ф. Хелдерлин, *Нацрти из поезије*, Нови Сад: Светови.

Želimir Vukašinić

WHAT IS LITERATURE FOR?

Summary

The paper consists three sections, which are, derived from the title question, searching for the meaning of literature today: 1. Literature and existence. What is literature? 2. On the limits of theoretical approach to literature - in favor of the philosophy of literature. 3. Language and the human way of being. What is poetry for? The question about the meaning of literature is asked here as a question about the meaning of reading and writing, implicitly poetry and storytelling, or, more broadly, as the question about the relationship between language and the human way of being. That meaning, as it cannot be derived from thinking as such, asks us to renew our experience of the value of the relationship between literature and the world of life. Instead of being set in function of theory and conceptually abstracted from life itself, literature, as it is highlighted here, should confirm the possibility of freedom in the world. This is the act of literature which is not just a literary reference that corresponds to writing but it asks human being to be committed to literature as a way of existence. As much as history as a positive science has not led to demystification of its own misconceptions and to a disclosure of the fatal strategies of identification with a symbol that produced death, it remains for us to confirm that the fundamental characteristics of understanding the history are late pacifism, the completion of traditional metaphysics and a recall for the question about the historical meaning of literature.

Key words: literature, philosophy, reading, writing, poetry, language, existence

Јасмина А. Теодоровић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за англистику

Драган Б. Бошковић²

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА И МАНИПУЛАЦИЈА: ОГЛЕДАЛО СИМУЛАКРУМА (САВРЕМЕНОГ) ДИСКУРЗИВНОГ ПРОСТОРА³

Полазећи од епистемолошких скупова који конституишу системе знања, као и од тезе да свака епоха представља својеврсни историјски априори, у раду се анализира Фукоов хеуристичко-археолошки приступ проучавању појединачних, девијантних и маргинализованих дискурзивних пракси, почевши од 17. века до модерног доба. На тај начин, покрећу се питања релационих односа моћи у свеобухватнијем контексту. Консеквентно, и моћ и знање изражавају се кроз дискурс, као тактичко-стратешкој техници дате епохе. Са сменом епоха, индивидуализација, као и екстериоризација субјекта постаје све акутнија. Временом, апарати моћи постају мање манифестни, те утолико опаснији и заводљивији. Но, колико жртва, толико и покретач јесте управо дискурс субјекта који постаје објекат, и обрнуто. Међутим, у епохи модерног доба, што је дискурс репресивније присутан, утолико тишина јаче проговара и постаје репресивна присутност онога што се не каже.

Кључне речи: епистема, историјски априори, маргина, дискурс, моћ

„То је линија која није ајсџпракћна, иако не формира никакову конџуру. Није више у мишљењу него што је у стварима, али је свуда где се мисао сучељава са неком ствари као што је лудило, и животи са неком ствари као што је смрт. [...] То су линије које иду изван знања (како би се могле сазнати?), а наши односи са овим линијама иду изван односа моћи. [...] То је истина, што је линија Стоља [...] нешто удаљеније него спољашњи свет. Али је нешто ближе него било који унутрашњи свет. [...] Линија стоља је наш двојник, са свом другошћу двојника.“ (Жил Делез)

У студији *Ријечи и ствари* Мишел Фуко покреће питање знања које није усмерено ка објективитету, већ ка епистемолошком пољу, у коме се сазнања разматрају ван оквира конституисања њихових рационалних вредности. У својим по-

1 gazeboster@gmail.com

2 draganboskovic@kbcnet.rs

3 Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

зитивистичким теоријским позицијама, Фуко не полази од идеја, већ од датих јединица попут: психопатологије, медицине, политичке економије и законитости на којима се оне заснивају, да би утврдио који *дискурзивни догађаји* такву појединачну праксу окружују, те и детерминишу. Према Фукоу, мноштво идеја старијих епоха и модерне не може се извести из универзалног начела. Свако знање је, у том смислу, фрагментарне природе. Као такво, своје значење при-добија кроз оно што је неречено, изостављено, де-маргинализовано, те и контроверзно спрам афирмативних изјава. Из наведеног проистиче Фукоов концепт мноштва дискурзивних догађаја који, од епохе до епохе, конституишу своје „истине“, правила и вредносне парадигме. Сваки појединачни дискурс има своју „логику“, али та логика урушава се оног тренутка када се „сучи“ са логиком другог дискурса. Па тако, и појединац/индивудуа поседује своје „истине“, но у оквирима логике свог дискурса. Научни, односно критички дискурс јесте, у том смислу, *метанаративне* природе и, контрадикторан/контроверзан, како унутар сопствене логике, тако и спрам логике другог научног дискурса. У овако постављеним тезама, могли бисмо рећи да научни/критички, интерпретативни дискурс представља контрадикцију *par excellence*, као и археолошки палимпсест *par excellence*.⁴

Епистемолошке целине, то јест епистемолошки скупови који конституишу *системе знања*⁵ одређене епохе представљају историјски *априори*. „Позитивитет дискурса [...] карактерише његово јединство кроз време, и то с оне стране индивидуалних дела, књига и текстова. [...] Тако позитивитет игра улогу онога што би се могло назвати *историјским априоријем*.“ (Фуко 1998: 137-138) За разлику од својих претходника, који су се бавили развојем философске мисли кроз историју, односно историјом философије, Фуко се бави историјом *система мишљења*. У том смислу, по Фукоу, не можемо говорити о континуитету и линеарној дијахронијској прогресији универзалија, већ о *дисконтинуитету*, у оквиру ког ћемо издвојити одређене блокове мишљења који одражавају дух дате епохе. Међутим, Фуко ипак успоставља својеврсни континуитет уланчавањем *сингуларних*, односно „истина“ појединачних епоха кроз периферне, маргинализоване и екстремне дискурсе од 17. века до данас. Отуд и његова тврдња да савремена епоха не може, као и било која друга, бити епоха „новог“. Кроз *дисконтинуитет*⁶ Фуко конституише археолошки палимпсест *épistémè* западне културе, односно континуитет уланчавања епистемолошких блокова знања. У противном, Фукоов позитивитет, те и позитивитет у општем смислу, не би могао да подразумева историјски априори.

4 У некој даљој дискусији на ову тему, наведене поставке такође треба сагледати, како у контексту трополошке (де)конструкције Пола де Мана и постструктуралистичке деконструкције Жака Дериде, тако и кроз преклапања и контроверзе интерпретативних приступа Фредрика Џејмсона и Жана Бодријара.

5 Оригинални наслов Фукоове студије *Археологија знања* гласи *L'Archéologies du savoir*. Битно је истаћи да реч „savoir“ (1815. год.) дословно значи „знати (како) нешто урадити“ и подразумева инстинктивно знање о исправном делању у било којим условима. Етимологија речи, дакле, указује, како на знање, тако и на извршење одређене радње које је са тим знањем повезано. (в. *Online Etymology Dictionary*, извор са интернета: <http://www.etymonline.com/index>).

6 У контексту издвојених, „појединачних дискурзивних догађаја“ који су обележили систем знања одређене епохе.

Хеуристичким приступом и применом археолошке методе, Фуко утврђује два велика дисконтинуитета у прогресији *épistémè* западне културе: у доба класицизма и с почетка 19. века, који представља праг уласка у модерно доба из кога, како истиче, још увек нисмо изашли. У модерно доба, језик, као „првобитни облик ствари“, као „релеј између предстве и бића“ (Фуко 1971: 66), човека поставља у нови поредак. Привидни сукоби система мишљења, у социологији и у друштвеним наукама уопште узев, другог су реда у односу на значај *épistémè* која их је конституисала. Нови поредак човека конституише као „ништа друго осим једне путотине у поретку ствари, конфигурацију насталу новим распоредом [...] унутар знања. Ту су рођене све химере новог хуманизма“ (Фуко 1971: 67). Фукоова археолошка парадигма читава се као низ сукцесивних варијација дискурса кроз епохе: дискурс задовољства у антици, дискурс тела у средњем веку, дискурс лудила у доба класицизма и дискурс сексуалности у модерно доба. Сваки од наведених дискурса примењује се кроз дискурс кривичних закона/казни, односно институција моћи и обичаја. Дискурсом се успоставља одређени *dispositif*⁷ као вид контроле једног административног уређења. Из наведеног проистиче да дискурзивни модуси, каналисани кроз административне апарате институција, одражавају стање одређене епохе.⁸ Дух модерне епохе најбоље се може прочитати у дискурсу физиологије, медицине и психијатрије. Сексуалност и лудило постоје! То нису идеолошке конструкције, већ физиолошке датости човека. Међутим, одређене скупове дискурзивних догађаја никада не прати манифестни дискурс. „Манифестни дискурс би [...] био само репресивна присутност онога што се не каже, а ово неречено било би шупљина која изнутра поткопава све оно што се каже.“ (Фуко 1998: 29) До „ствари по себи“ можемо доћи једино путем идеје коју смо о њој конструисали током различитих епоха. Крајњи облик/форма те идеје увек је дискурс, јер „ствар по себи“ не можемо одвојити од дискурса за коју је неминовно везана. Као противник историјског континуитета и алегоријских матрица линеарне прогресије људског знања, Фуко ће своје теоријске позиције изградити управо на *фукојинама* у поретку ствари, на дискурсима који су маргинализовани, као што су дискурси: лудака, секса, затвореника, девијантног, итд. „Оно што се крије“ (Фуко 2006: 72), те и маргинализује као девијација или периферно „место“, скривене противречности дискурса који говори „ја нисам ни ово ни оно“ (Фуко

7 Концепт *диспозитива* представља један од кључнијих појмова Фукоових теоријских позиција. У студији *Воља за знањем: историја сексуалности I*, Фуко прецизно описује импликације овог термина. „Оно што желим да обухватим овим термином јесте пре свега сасвим хетероген скуп који се састоји од дискурса, институција, архитектонских форми, регулационих одлука, закона, административних мера, научних изјава, философских, моралних и филантропских ставова, укратко, оно што се изговара као и оно што се не изговара. То су елементи диспозитива. Сам диспозитив је систем односа који се може успоставити међу тим елементима. Друго, оно што покушавам да идентификујем у том диспозитиву је управо природа везе која може да постоји између хетерогених елемената“ (Фуко 2006: 30). Како Дејан Аничич истиче у „Белешкама уз превод *Воље за знањем*“, превод термина је дуго био споран. Наиме, у првој верзији превода ове студије из 1987. године француски термин *dispositif* преведен је као „механизам“.

8 Са појавом просветитељства, нпр. казнене мере спровођене су од стране тзв. „специјализованих административних апарата“, као корективна мера која своју „хуманост“ показује могућношћу избора коју појединцу нуди. У античком периоду, казнене мере биле су далеко суровије и без икакве могућности избора или покајања, што велики пројекат просветитељства показује у пуном светлу напретка „хуманизма“ (в. Фуко 1997).

1998: 22), представљају управо она поља на којима се конструишу дискурзивне машине *моћи*.⁹ На питање зашто пише о особама које су на маргинама друштва, Фуко даје следећи одговор:

„Бавим се опскурним особама и процесима из два разлога: политички и друштвени процеси којима су западно-европска друштва доведена у ред нису баш очигледни, заборављени су или постали уобичајени. Они су део наше најпознатије околине, и више их не опажамо. Већина њих је, ипак, некада шокирала људе. [...] Све моје анализе против су идеје универзалних потреба људске egzистенције. Оне показују арбитрарност институција и колико простора слободе још можемо уживати и колико још промена може бити стварно.“¹⁰

„У друштву као што је наше, поступци *искључивања* су добро познати. Најочигледнији и најпознатији је *забрана*.“ (Фуко 2007: 8) Фуко издваја три типа забране: табу као предмет говора, ритуал околности говора и привилеговано или искључиво право субјекта који говори. Подела и одбацавање своје корене имају још у 17. веку. Са појавом губе, потом куге успоставља се строга контрола простора. Губа је условила *изошћивање*, а куга *дисциплинске обрасце*. Затвара се град, као и његова појединачна подручја. Град и субјекти се надзиру. „Свако је везан за своје место. Ако се мрдне, ставља на коцку свој живот: следи зараза или смртна казна.“ (Фуко 1997: 222) Аналитичка моћ одређује и ограничава простор јединке, као и њен идентитет и све што се око ње догађа. С краја средњег века, из западног света нестаје куга. „Куга се повлачи, остављајући напуштена скрајнута места и ритуале који су је окруживали, не да би је сузбили, већ да би је држали на безбедној удаљености, фиксирани је као усхићеност“ (Фуко 2005: 7) оних који њоме нису били захваћени. Иако се повукла, за собом је оставила празне домове губавих, празне болнице. Оно што као наслеђе за њом остаје и опстаје јесу обрасци вредносних судова и представа које су се за губаве везивали. „Ако је губавац уклоњен са лица земље, као и из видног поља Цркве, његово постојање је ипак представљало константну манифестацију Бога, пошто је губа била знак како Његовог гнева, тако и Његове милости.“ (Фуко 2005: 7) Нестао је губавац, али не и *стируктура* - *институција*! Губавац ће, током предстојећих векова, на истим местима, заменили: сиромашне луталице, криминалци, лудаци. Изопштавање, као искључивање из система, и жигосање индивидуа и после три века опстаје. У „другачијим“ културама, „различитим“ епохама, мењају се само облици репресије, али не и обрасци вредносних судова. Наведене Фукоове тезе потврђују историјски априори, али доводе у питање дисконтинуитет система мишљења, у истој мери у којој потврђују континуитет (не)манифестног дискурса. Уосталом, како и сам у већини својих студија истиче – нема епохе новог! Мењају се околности, смењују се јединке и појединачне епохе, али системи мишљења остају исти. Формирају се само својеврсни системи уланчавања. Табуи, забране, искључивања и репресије, само мењају своје облике и модусе деловања — некада губавац, затим лудак, а потом

9 По Фукоу, појам моћи не може се редуковати на појам власти. „Моћ долази одасвуд [...] моћ није само репресивна него и продуктивна [...] свако има моћ [...] – одређени дискурс може да делегира моћ, те тако уз помоћ њега свако може да је врши.“ (Фуко 2006: 186)

10 Оригинални извор: „Truth, Power, Self“; An Interview with Michele Foucault – October 25th, 1982, у: L.H. Martin, Gutman and P. Hutton (eds.), *Technologies of the Self, A Seminar with Michele Foucault*, London: Tavistock Publications (1988: 9, 15).

сексуални субјект и преступник/затвореник. Фукоова метода свакако јесте *археолошка*, но, самим тим, неминовно и *антиројолошка*. Преко археолошких „ископавања“ епистемолошких блокова, Фуко успоставља *архетипске обрасце* система мишљења. Архетипски обрасци, пак, неминовно подразумевају историјски априори, али и својеврсни континуитет. Дисконтинуитет се, у том случају, односи само на промене модуса дискурзивних образаца који ће, на овај или онај начин, са развојем друштва и његових технологија, успоставити нове *видове* поредака.

„Како је лудак заменио губавца, ментално оболела јединка сада је представљала људску подврсту и зверског жртвеног јарца.“ (Фуко 2005: 2) Ренесанса је лудака „спаковала“ у барку, одвојила га од родног тла и „предала у руке морепловцима, јер вода, лудост, и море, као што је свако тада „знао“, ишли су једно уз друго.“ (Фуко, 2005: 2) У баркама, лудаци су били још јаче оковани, немоћни да побегну било где, испуњени неизвесношћу и одвојени од родног тла. Плутајуће барке лудака представљају интензивнији облик изопштавања (*ексклузије*), али и *инклузије*, као акутне индивидуализације јединке. Дискурс лудака и, касније, дискурс секса, у чијем корену је жеља, представљају тзв. *самосубјективизацију*.¹¹ „Праксе самосубјективизације конституишу *најнеухвајљивији* облик субјективизације, јер, како Фуко објашњава, захтевају развијање *технолозије сојства*“ (Katz 2005, 118-119).¹² Како се епохе смењују, тако и индивидуализација субјекта (на релацији: ексклузија-инклузија-илузија) постаје све акутнија, а апарати деловања моћи мање манифестни, те утолико заводљивији и опаснији. Лудак у барци јесте „затвореник сопственог одласка [...] Путовање лудака истовремено представља стриктну поделу/расцеп и апсолутни Пролаз.“ (Фуко: 2005: 9) Лудак је *екстернализован*, препуштен реци и њеним притокама, мору које нуди хиљаде могућих путева – *екстерној* неизвесности у сопственој *инклузији*. У доба разума, мења се и перцепција животиње. У средњем веку, животиње су представљале оличење „паклених моћи“ и „дијаболичну алхемију не-разума“ (Фуко 2005: 42). Животиња не поседује моћи које трансцендирају видљиви свет. Она постаје оличење лудила чији су корени у њој самој. Анимално лудило и бестијалност изједначавају се са анималном природом лудака и тиме његову људскост своде на нулти ниво. У доба разума, лудило у својом акутним манифестацијама, јесте лудило као непосредна манифестација анималног. Међутим, дешава се „револуционарни“ преокрет у перспективи. Присуство анималног у лудаку илуструје чињеницу да он *није* луд. Сасвим супротно, управо анимално у њему штити га од свега онога што је у човеку крхко, потенцијално опасно и *болесно*. „Поремећај разума вратио је лудака милости природе управо кроз његов повратак анималном у себи“ (Фуко 2005: 73). Међутим, у доба разума, лудакова анимална природа не представља човеково *природно* стање, већ искључиво емпиријску манифестацију не-разумног.

11 Бодријар, пак, износи тезу да „нема више лица, нема више погледа, нема више људске фигуре ни тела ту – органи без тела, флуксиви, молекули, фрагменти [...] У јеку смо идеологије!“ (Бодријар 2009: 81). У том смислу, како даље наводи Бодријар, више нема ни жеље. Између Фукоове мисли и Бодријарове стоји „размак“ од свега 23 године. Фуко је преминуо 23 године пре Жана Бодријара. У даљем тексту рада, њихови дискурси ће нам откривати (и прикривати) да ли је ово еклатантна и алармантна потврда Лиотарове тезе о рапидној акумулацији и акцелерацији, или наведено залази у раван, како сучељавања, тако и преклапања/надовезивања теоријског/критичког дискурса.

12 Оригинални извор: Stephen Katz, „Michele Foucault“ у: *Profiles in Contemporary Social Theory*, by Anthony Elliot and Bryan S. Turner (eds.) Sage Publications, London @ New Delhi, 2001, 117-127.

Та „чињеница“ подстиче развој аналитичке научне мисли која ће се позабавити коренима *деградације хуманоџ*. Лудак више није барка, већ *инститиуција* болнице. Парадокс и апсурд моћне аналитике иде и корак даље. Наиме, делиријум лудака представља сложеност представа и мрачну страну његовог ума, иза које се, заправо, отвара хоризонт његовог *ослобађања*! Он *није* заточеник халуцинација и лажних представа ума. Лудак *није* жртва која је објекат злостављања од стране других, разумних. Он *обмањује* себе самог! Лудило је знак *одсуштва*. „Када га подробно анализирамо, неразумни поремећај попут лудила, открива једну уређену класификацију, строге механизме функционисања душе и тела, језик који је артикулисан у складу са *видљивом логицом*.“ (Фуко 2005: 106) Иако је лудило негација разума, оно управо артикулише оно што је разум по себи.¹³ И ево примера једног *провереног* научног рецепта који ће наведене тврдње и доказати.

„Лудака у тешким оковима транспортују неким превозним средством; међутим, он тежи да се окова ослободи и скаче у језеро, покушава да плива, губи свест; када га спасу, сви помисле да је мртав, али он брзо долази *свесити*, која се враћа у своје природно стање, и 'доживи дубоку старост без иједног напада лудила.'“ (Фуко 2005: 166)

Но, ово је само једна од ефикаснијих рецептура. Постоје и други начини лечења који подразумевају интервенције на телу лудака, попут метода: очврснућа (лудак конзумира чврсте материја, попут, нпр. гвожђа), очишћење („отежала“, згуснута крв замењује се „светлом“ и „лаганом“ крвљу) и регулисање кретања (враћање „ускомешаних“ телесних сокова у првобитно, *нормално* стање да би се лудак *нормално* кретао). Некадашње средњовековне споменике заточеништва сада замењују *азили*. Азили представљају „изоловану социјалну структуру буржоаске породице, ре-конституисану кроз азил, (који је) далеко од сваке историје“ (Фуко 2005: 254). „Лудак показује тенденцију да, са лекаром, успостави нераскидиву везу. 'Пар' чији сложени однос датира још из времена давно покиданих веза.“ (Фуко 2005: 273) У односу на лудака, лекар представља *Cogito* у односу на свет снова, илузија или лудила.

Пар лудак-огледало представља „најразумнију“ симболику овог односа и „револуционарних“ промена које, и односу на средњи век, доноси доба разума. „Фундаментални преокрет света представа: ограничавање мултипликованих значења ослобађа свет од моћи *форме*.“ (Фуко 2005: 19) Огледало, које не представља ништа *реално*, човеку који себе у њему посматра ће понудити могућност да види своје представе кроз сопствене обресе у њему. „У класичној трагедији, дан и ноћ су попут пара огледала које се константно рефлектују једно у другом, те се стога отвара и могућност да тај једноставни 'пар' достигне дубину која једним покретом 'обухвата' целокупан људски живот и његову смрт“ (Фуко 2005: 108). Па тако, сада, и разуман човек у лудаку, као у огледалу, може да запази потенцијалне тачке сопственог пада.“ (Фуко 2005: 248) Огледало постаје својеврсни „саучесник“ у

13 Интересантно је истаћи и Де Манову тезу о здравом расуђивању која се надовезује на Бодлерово запажање да од „малог и очигледно нешкодљивог изобличавања једне мале самообмане (кроз иронију или пантомиму), она убрзо добија димензије апсолутног,“ те „здрво расуђивање може постојати само зато што смо вољни да радимо у оквиру конвенција двочлности и претварања, управо као што друштвени језик прикрива инхерентну суровост и праве односе међу људима. Када се једном каже да је то само маска, аутентична личност испод ње неминовно бива на ивици лудила“ (Де Ман 1975: 268-269).

процесу *демистификације*, као што и само постаје лудак. Азил, „комуна лудака“, огледало користи као ефикасно тарапеутско средство. Лудак тако заправо постаје заточеник мреже самопредстава, а лудило постаје сопствени објекат. „Свест“ лудака стапа се са својом Другошћу од које се ужасава пре него што му његов *Cogito* уопште отвори могућност да себе види или, евентуално, спозна (сопствено лудило). У игри огледала, игри *тишине*, лудило постаје, како судија, тако и заточеник. А „толико је различитих значења која се формирају испод површине представе да она представља ништа друго до тајанствено лице.“ (Фуко 2005: 19), каже доба разума. Стога, и лудило ће бити то огледало, које не одражава ништа реално, а које ће посматрачу (subjекту-објекту) потајно открити сан његових сопствених претпоставки. У великом Пројекту-Мисији „рационалност просветитељства пронашла је у њима („тупавима“) једно затамњено огледало, безопасну карикатуру“ (Фуко 2005: 200). Огледалу се даје читав спектар улога. Оно је: део бинарног пара (*Cogito*-лудак, дан-ноћ, живот-смрт, реалност-представа), у коме се свака страна рефлектује кроз ону другу. Оно је: судија и заточеник, subjект и објект, лудило и разум – нереално! Исход ове игре тишине, у којој они (разумни) који ћуте и држе огледало, треба да буде такав да лудак у огледалу препозна лудило које у њему „објективно“ постоји. Огледало постаје једно од најмоћнијих и најперфиднијих инструмената истраживачког поступка. Персонафикација *Cogita*, лекар, постаје стожер уточишта за ментално оболеле. Он није пуки *homo medicus*. Он је мудрац.

Но, у доба разума постојао је још један вид тарапеутске технике. Тај метод „почива на дискурзивном кретању разума који размишља сам са собом и који се лудилу обраћа као да је заблуда, двострука ништавност језика и слике, којем се обраћа као да је бунило“ (Фуко 2005: 183). Унутар слике/представе, у којој је заточено лудило, лудило истовремено постаје сопствена афирмација и негација. Неразумно се може појавити само у тренутку, „у оном када језик уђе у простор *тишине*, када се бунило умири, када је срце коначно прождрано“ (Фуко 2005: 114). Метода ћутања подразумева физичку принуду да се замени са слободом која се, у сваком тренутку, додирује са усамљеношћу. У усамљености/изолацији/апсолутној индивидуализацији, дискурс истовремено подрива слике и испуњава их у тренуцима када језик ума „проговара“.¹⁴ Дискурс и одбацује и потхрањује израђене представе. У *Поретку дискурса* Фуко ће истаћи да од раног средњег века до данас дискурс лудака циркулише другачије од свих других. Једног тренутка дискурс лудака био је безвредан, није имао никаквог значаја. Говор лудака је, пак, у неком другом тренутку могао бити говор мудраца који изговара дубоко скривене истине. Или „је падао у Ништа [...] или је био најразумнији ум“ (Фуко 2007: 9). Као једна од метода лечења лудила у 18. веку биле су и позоришне представе. Представа се играла да би пацијент схватио ништавност своје заблуде и попустио под притиском „истине“ дискурса који му се са сцене обраћа. Но, речи лудака никада се „нису сакуљале [...] Пре краја 18. века ниједан лекар није дошао на идеју да се пита [...] шта се заправо њима каже – тим речима које су ипак одређи-

14 Као илустрацију ове тезе Фуко наводи следећу хипотезу. Не значи да је луд онај човек који размишља да је од, стакла., јер свака особа ову слику може имати и у сну. Међутим, показује симптоме лудила уколико верује да је од стакла, те и да је слаб, „ломљив“, да не сме да додирне ниједну ствар која је превише чврста, да не сме уопште да се креће, итд. (в. Фуко 2005: 93).

вале разлику“ (Фуко 2007: 10). Његов дискурс био је „бесмислени жамор“, играо је „игру маскиране истине“ (Фуко 2007: 10). Искључивање (ексклузија) није укинуто. Само се померила линија перспективе. А „ако је тишина разума потребна за излечење монструма, за ову тишину је довољно да буде на прозору и то је оно у чему остаје подела између разума и лудила.“ (Фуко 2007: 11)

„И тако се пред нама отвара велика тема кризе која лудака суочава са његовим сопственим смислом, разум са не-разумом“ (Фуко 2005: 187). Некадашња средњовековна села и даље стоје као споменици и подсетници заточеништва (инклузије) лудих и искључивања (ексклузије) губавих. Међутим, током 18. века, ти споменици постају предмет једне другачије интерпретације ствари. То су сада споменици као симболи вредности поново откривене везе између не-разумног и природног. Они више нису симболи заточеништва, већ ослобођења! Стога, у доба разума, лудак живи у сагласју са разумним човеком. Лудак сада постаје пуноправни „члан“ друштвене заједнице – *друшћивено биће*. Наука сада говори да „лудак није прва и најневинија жртва некадашњег заточеништва, већ она која је, истовремено била најскривенија и највидљивија.“ (Фуко 2005: 224)

Оно што обележава савремену епоху јесте дискурс секса и жеља. И репресија и пролиферација (овог) дискурса увек се дешавају у пољу моћи. У тзв. „економији ограничавања“ дискурса о сексу у 17. веку одвија се двојака еволуција и то под заклоном језика. Секс више не сме отворено да се именује. Али, истовремено се поставља закон, не само да се морају *исповедити* све незаконите радње, већ и да се „своја жеља, свака своја жеља, трансформише у дискурс“ (Фуко 2006: 27). Исти принцип обрнутог дејства механизма илуструје се примером педагошких установа у 18. веку које су, наметањем ћутања о сексу и спровођењем најстрожих мера надзора над адолесцентима, управо подстакле умножавање говора.¹⁵ Повезаност хетерогених елемената овог диспозитива Фуко илуструје примерима. Први елемент се читава у делу *Мој тајни живот* анонимног енглеског аутора које је објављен крајем 19. века. У наведеном делу, Енглец без идентитета, до танчина описује свој свакодневни сексуални живот, чак и најбезначајније догодштине. „Уместо да у том чудноватом човеку видим одважног бегунца од неког ‘викторијанства’ које га је присиљавало на мук, склон сам да помислим како је он [...] представник једног вишевековног налога да се говори о сексу“ (Фуко 2006: 29). Са друге стране, имамо пример обичног ратарског надничара из села који је пријављен за блуд зато што се „мало помиловао са девојчицом.“ (Фуко 2006: 39) Уследиле су тужбе, испитивања, казне, медицинске интервенције, итд. Трећи пример јесте пример архитектуре колеџа у 18. веку, чије целокупно архитектонско уређење (облици столова, распоред спаваоница, са преградама између њих или без, са завесама или без, итд) упућује на тзв. „интерни дискурс институције“ у којој је „питање секса непрестана преокупација“ (Фуко 2006: 35, 16). Но! Имамо и пример „Међаша“ – Дон Жуана. „Оба велика система правила које је Запад замислио један за другим да би управљао сексом – закон о брачној вези и поредак жеља – оба та закона руши Дон Жуан, који се појавио на међи између њих.“ (Фуко, 2006: 48-49) Зашто је Дон Жуан узет као пример који је на међи поларитета? Зашто је опстао после три деценије? Прећутаћемо!

15 Умножавање говора подразумева читаву дискурзивну мрежу која се расплела: дискурс који се обраћа деци, дискурс који говори о њима, дискурс који им намеће каноне, дискурс који успоставља нове каноне (в. Фуко, 2006).

Преко типова исповести, као опште парадигме производње дискурса о сексу, Фуко успоставља својеврсну генеологију тог типа дискурса. Од 17. века и Цркве, у модерном добу (почевши са пролиферацијом дискурса о сексу још у 19. веку), исти се сада поставља у оквире научног дискурса. Тиме Фуко покреће круцијална питања: субјекта,¹⁶ жеље, диспозитива дискурса (о сексу), моћи и знања. Оно што је карактеристично за Запад је јесте воља за *знањем* (о сексу)!

Наведене примере такође можемо посматрати као илустрације Фукоове тезе о дискурзивним јединицама, односно догађајима који чине одређени скуп наведених хетерогених елемената чији дискурс није манифестан. У том смислу, „оно што обележава три наша последња века јесте разноврсност, јесте велика разасутост апаратура које смо изумели да бисмо о њему (сексу) говорили, да бисмо навели да се о њему говори, да бисмо постигли да он говори о самој себи“ (Фуко 2006: 42). У модерно доба дешава се једна читава пролиферација дискурса о сексу, то јест трансформација секса у дискурс. Као пример тога у модерном друштву, Фуко наводи велики продор дискурса медицине. У 19. веку, нпр. „хомосексуалност се указала као један вид сексуалности“ која је „спуштена на раван унутрашње андрогиније, хермафродитизма душе“ (Фуко 2006: 53). У модерно доба почиње се са прогоном „периферних сексуалности“ који за собом повлачи „*ушеловање перверзија и нову спецификацију појединца*“ (Фуко 2006: 52). Може се закључити да што је већи отпор, што је већи број механизма и апарата репресије (забране/цензуре), то се дискурс јаче пробија. Када се дискурс у потпуности пробије, односно постане манифестан, он постаје „она права тајна“, **почиње да ћути** – постаје управо репресивна присутност онога што се не каже. Репресивна присутност неказаног узрокује конституисање нових модела надзора, контроле – моћи. Када се феномен трансформише у манифестни дискурс, облици моћи сада настоје да тај феномен искључе из „стварности“ (в. Фуко 2006). Апарати моћи којих, подсетимо се, има свуда и које свако има, сада нису евиденти попут сурових казни у античком периоду.

Оно што је карактеристично за Запад јесте воља за *знањем* (о сексу).¹⁷ Модерни облици моћи манифестују се кроз: зближавања, размењивања дискурса, „медијализацију сексуалних необичности“, „игру снажних осећања“ (Фуко 2006: 54). У „природном поретку (модерног) нереда“ ради се о „стратегiji развејавања“ која за циљ има да се „стварност посеје у њима (заблуделим сексуалностима)¹⁸ и да се оне инкорпорирају у појединца“ (Фуко 2006: 54). Иза појединца, као субјекта, стоји „огроман посао на који је Запад натерао поколења да би [...] довео до потчињавања људи; мислим на њихово одређивање као „субјеката“ у двојаким значењу речи“ (Фуко 2006: 71).¹⁹ Акумулација воље за знањем о сексу и под-

16 Као „науке о субјекту“ (Фуко 2006: 76).

17 Многи савремени теоретичари истичу очигледан утицај Ничеове филозофије на Фукоове теоријске позиције, као што се, између осталог, може видети и на примеру наслова ове студије. (Фридрих Ниче, *Воља за моћ*)

18 Као примере „заблуделих сексуалности“ Фуко наводи: егзибиционисте, фетишисте, зоофиле, диспареунучне жене, итд.

19 Фуко овде упућује на двозначност француског термина *сujet* који је у француском језику прво носио значење „поданик/потчињени“, а потом почео да се користи и да означи „субјект/особу“. На наведено, надовезује се и Бодријарова теза о „субјекту“ који истовремено постаје „објектом“ (в. Бодријар 1991: *Simulakrum i simulacija*).

стицање развоја дискурса има следеће историјске оријентуре: *ars artium*,²⁰ *ars erotica*²¹ и *scientiu sexualis*. Преко детаљније елаборације о дискурсу секса, Фуко долази до конституисања модерног субјекта, и даље у дуалним импликацијама самог термина на француском. Наиме, „пројекат (модерне) науке“ за циљ има да

„сами рекнемо коначно разјашњену истину (...) и захтевамо од њега да каже истину, дубоко закопану у тој истини у тој истини о нама самима (...) Ми њему казујемо његову истину (...) она нама казује нашу (...) Од те игре, заправо, полако, стотинама година образовало се знање о субјекту; знање не толико о његовом облику колико о ономе што га раздваја (...) тера да измиче самоме себи“ (Фуко, 2006: 81-82).

Које су то моћи и њихове стратегије које подстичу вољу управо за том врстом знања, и због чега? Наша потрага за (неком) истином не јењава. „Шта је онда у питању у вољи за истином, у вољи да се казује овај *истининији дискурс*, ако не жеља и моћ?“ (Фуко 2007: 16) У модерном добу та потрага своди се на потрагу за истином сексуалности. Као субјекти (потчињени – објекти, појединци – делатни субјекти) ми смо навикли на „освајања“ попут оног који је Запад успео да изведе. Желимо да будемо освојени путем наших: тела, душе, индивидуалности, повести. А Запад је успео да „нас безмало подведе под знак једне *логице* пожуде и жеља“ (Фуко 2006: 90). У том контексту Фуко поставља два битна питања: Шта ми то, осим уживања која он омогућује, тражимо од секса те се толико упињемо?“ и „Чему ова истраживања“ (Фуко 2006: 92-93)? Зато што је однос *моћи* управо тамо где је и *жеља*.²² Моћ се, по Фукоу, ослобађа од представа о правном систему. Нови „поступци моћи“ функционишу као *техника*, скуп *стратегија*. „Не као закон него као *нормализација*,²³ не као казна него као *контррола*“ (Фуко 2006: 102). Моћ

20 Појам изведен из католичке традиције: „логика, јер сваки други вид деловања људског ума зависи од логичког расуђивања (Catholic Dictionary: извор са интернета: <http://www.catholicculture.org/culture/library/dictionary/index>).

21 Фукоов термин за истоњачку перцепцију секса у области уметности, као контраст западњачом приступу разматране проблематике у контекст научне аналитике, лабораторијских и статистичких анализа. Фуко, међутим, истиче да *ars erotica* није ишчезла из западне цивилизације, да је била присутна и у хришћанском исповедњу, али јој је свакако супротстављена *scientiu sexualis* (в. Фуко 2006: *Istorija seksualnosti 1*).

22 Фуко прелази са појма сексуалне жеље, на појам жеље у најширим импликацијама тог термина. У даљој расправи, за концепт жеље ће рећи „била она ово или оно (Фуко 2006: 102)“. Међутим, треба истаћи да у савременим теоријама појам жеље игра веома битну улогу, нарочито у теоријским елаборацијама о појму (модерног/савременог) субјекта. Фредрик Џејмсон истиче да је психоанализа један од најутицајнијих интерпретативних приступа система новог времена. „Структурним расцепом у психоаналитичкој херменеутици – расцепом између њене интерпретативне шифре и њеног основног модела функционисања [...] може се објаснити парадоксална данашња ситуација Фројдовске критике [...] Средиште око кога се окреће Фројдов систем интерпретације није сексуално искуство, него *испуњење жеља*, или његова јаче метафизичка варијанта „жеља“ схваћена као *динамика нашег бића* (Џејмсон 1984: 75, 76).“ Лакан, као својевремено оштри противник психоаналитичке интерпретације концепта жеље, прави разлику између појма *jouissance* који не подразумева задовољење *пошреб*, већ *нагона* (као ирационалне жеље) и концепта *desire*, као жеље која произилази из потребе која може донети задовољство. *Jouissance* је фатални спој Ероса и Танатоса и исто тако *жудња* за објектом који остаје закључан у реалном поретку, те и субјекту, као такав, остаје недоступан. (в. *Encyclopedia of Postmodernism*, 2001).

23 Наведено се може разматрати и у контексту Бодријарових теза о равнотежи, односно пацификацији (в. Бодријар 1991: *Simulakrum i simulacija*).

представља вишеслојни однос снага²⁴. Снаге стварају ланац/систем или, пак противречности. Стратегије које формирају те односе свој општи оквир формално задобијају у државним апаратима. У државне апарате спадају: породица, све врсте државних институција, војска, полиција (затвор), итд. Моћ не подразумева бинарни/дуални однос онога који влада и потчињеног. Преко стратешких односа снага, она делује преко свих инстанци државних апарата. Овај „релациони карактер моћи“ може да постоји само „у функцији многострукости тачака *ошћора*“ као „тачака, чворних положаја, жаришта отпора који су расути у простору и времену“ (Фуко 2006: 109). Целокупна расправа о сексуалности води се управо из разлога што су односи моћи сексуалност установили као *могућ предмети*, али и жиг, симбол — *мешу*. Диспозитив сексуалности, у том смислу, развија се преко четири велике стратегије²⁵: „сексуализације детета, хистеризације жене, спецификације перверзног, регулисања становништва“ (Фуко 2006: 129). У том контексту, сексуалност није нагон, већ „историјски диспозитив [...] историјски конструкт“ (Фуко 2006: 120). Секс је постао политичко питање и „политичка технологија живота“ (Фуко 2006: 163).²⁶ И моћ и знање „се заправо изражавају управо у *дискурсу*“ (Фуко 2006: 114). Дискурси представљају *шактичке елементе*, део стратегије. Дискурс је тај који „производи и преноси моћ“ (Фуко 2006: 114). Сексуалност, дискурс и моћ подразумевају *шактијност*, „оно што се скрива“, прерушава и прикрива, као — *чворишне шакче ошћора!*

Иако заблуде о универзалијима и (лажни) дискурси варирају од епохе до епохе, свака од њих, у датом тренутку, прихвата их као истину. Истина се, заправо, своди на то да истину *изговарамо*, стога се и Фукоове студије баве „истинама“ које изговарамо у контексту одређене епохе. Велики типови дискурса (философија, историја, религија, фикција, итд) представљају врсте „великих историјских индивидуализација“ (Фуко 1998: 26). Вид историјске индивидуализације савремене епохе, која, поновићемо, није епоха новог, јесте, између осталог, и дискурс (о) сексуалности.²⁷ Савремени апарат диспозитива моћи за мету је узео сам субјект у свим његовим: биолошким, физиолошким — антрополошким датостима. У том случају, индивидуализација савремене епохе јесте индивидуализација *par excellence*. Индивидуализација која дубоко задире у исконе субјекта који је извор стратешких нападања односа моћи на свим инстанцама, може се представити као исходиште једног дугогодишњег процеса припреме који је подједнако стратешке природе. Ма колико се чинило парадоксалним, иза тог процеса припреме стајао је управо *дискурс субјекташа*.

На примеру затвора и паноптичких принципа на којима се он утемељује, Фуко износи најеклатантније тезе и примере парадоксалног процеса индивидуализације субјекта/појединца, као једног од акутнијих *синдрома* савремене епохе.

24 Односи снага се могу кодирати, никада у свом тоталитету, већ у појединачним формама, као нпр. у форми „рата“ или „политке“ (в. Фуко 2006: *Istorija seksualnosti*1).

25 Наведене стратегије су се, како Фуко истиче, развиле још у 19. веку.

26 Ову тезу Фуко илуструје следећим примерима: подстицање на рађање или спутавање рађања (економска интервенција), подизање морала и одговорности (идеолошка димензија), биолошка крепост појединца/врсте (политичка енергија) (Фуко, 2006: 163).

27 У есеју „Of Other Spaces“ (срп. „О другим просторима“) из 1967. године, који је у енглеском преводу објављен 1984. године, Фуко ће савремену епоху, између осталог, представити и као епоху простора и призора. О наведеном есеју биће речи у даљем тексту рада.

Основно начело прописа многобројних затвора, па и одлука Парламента у Дижону донета, како наводи Фуко, 21. септембра 1706. године, гласи - „Затвором се обезбеђује *присутство* неке особе, она се тиме не кажњава“ (Фуко 1997: 135). Поступци индивидуализације, који замах узимају још од 19. века, данас достижу свој врхунац. Моћ дисциплине спроводи се у: психијатријским азилима, затворима, школским интернатима, болницама, итд. Принудно жигосање јединке по систему бинарних опозиција нормално-ненормално и данас субјект поставља у оквире нормалног и оне који су ван тих оквира.

„Бентамов *Паноптикон* одражава спој та два обрасца у равни архитектуре.“ (Фуко 1997: 226) У средишту те кружне грађевине је кула. Кула гледа на затворске ћелије у прстенастом здању са унутрашње стране. Само један надзорник је довољан да види и надзорише сваког затвореника у кошници затворских ћелија. Попут читавог низа мини-позорница, појединац је „савршено индивидуализован и стално видљив [...] Видљивост је (сада) клопка“ (Фуко 1997: 226). Супротно принципу сексуалности као „оног што се крије“, што није виљиво, ово паноптичко устројство од појединца прави Бодријаров субјект „апсолутне јавности“ и „холограмске прозирности“. Дакле, процеси акутних индивидуализација могу се одвијати кроз два попуно супротна пола: онога што је апсолутно видљиво и онога што се прикрива. По истом систему функционише и моћ. Она је видљиво-невидљива. Као и у случају сексуалности, затвореници нису само ухваћени у ту мрежу, већ су и преносиоци те моћи. „Паноптикон је устројство којим се пар *видети-бити* *видљив* раздваја на своје чиниоце: у прстенастој згради на ободу сви су попуно видљиви, а никада не виде; у средишној кули све виде, а никада нису видљиви.“ (Фуко 1997: 228) Паноптикон је матрица на основу које функционише неприметна машинерија моћи. Међутим, разматрањем устројства паноптикона и самог концепта затвора, Фуко иде корак даље у разради тезе о акутној индивидуализацији субјекта. Такође, његово покретање питања развоја система знања из студије *Археологија знања* најбоље се читава у илустрацији последица које одређени систем знања може имати у датој епохи. Фуко наводи пример ситуације у којој би се групе деце могле одгојити у различитим системима мишљења²⁸. Оно што би се десило пошто се поново сретну након двадесет година јесу расправе, „ништа мање занимљиве од проповеди или конференција на којима се троши толико новца; ако ништа друго, то би била прилика за открића у области метафизике“ (Фуко 1997: 231). Паноптикон представља „дијаграм механике моћи доведене до свог идеалног облика“ (Фуко 1997: 232). Та дијаграмска, паноптичка мрежа у себе увлачи: појединца, систем(е) знања, науку, фикцију, религију, философију, итд. Породице, школе, затвори, болнице, васпитно-поправни домови, фабрике, итд. представљају свакодневна паноптичка устројства. Пример куле (места са кога један види све остале) и прстенастог обода (из кога видљиви не виде), најбоље илуструје механизме деловања *технологије полишике*. Фуко уводи концепцију технологије која је политичког карактера, вида и деловања. Дакле, модерна епоха јесте епоха: сексуалности и жеље, простора и призора, са крајњом инстанцом невидљиве технологије политике која, са куле, види све. Као и у Бента-

28 Нпр. да су неки научени да два и два нису четири, а друго да је месец парче сира. Фуко тенденциозно користи примере који се граниче са бесмисленим.

мовом *Паноптикону*, циљ је да се смањи број оних који владају (виде), а повећа број оних којима се влада (који не виде).

Какав је „тип“ савременог друштва? Антика је имала своје позорнице, храмове и арене. Антички период карактерише „јавни живот, интензитет светковина, чулна блискост“ (Фуко 1997: 244), подједнако као и поменуте сурове казне. Савремено доба намеће сасвим супротна правила. Јединке су са једне стране, држава са друге. Казне нису сурове, али, као и у случају сексуалности, постепено и сигурно задиру у човекове антрополошке датости: дресуром, преваспитавањем, позивањем на грижу савести, као у доба просветитељства. Правило гласи: затворити/изоловати јединку, потпуно је индивидуализовати и константно у њеној индивидуалности надзорисати! Изолација се овде поистовећује са индивидуализацијом. Јесте ли механизам савремене индивидуализације изолација? Бодријарова психопатологија савременог друштва најочигледније се илуструје у паноптичком принципу који подједнако ефикасно функционише и у његовом холограму. *Желим* своју руку да протурим „с оне стране“ виртуелног простора у коме ће, оног тренутка када на другу страну продре, постати потпуно виртуелна и трансперентна. У свеопштој паноптичкој дресури „јединка се брижљиво фабрикује (...) (налазимо се) у паноптичкој машинерији“ исто толико колико смо истовремено и „њени точкићи“ (Фуко 1997: 245). Као што је (сексуални) дискурс субјекта био тај који је стотинама година сопственим дискурсом плео стратегије моћи и у исте од дискурса других субјеката био увучен, тако смо, чини се, парадоксално и на кули и у некој од ћелија на прстенастом ободу. Принудно смо индивидуализовани: Лиотаровим компјутерима, Џејмсоновим и Бодријаровим визуелним „слајд шоу серијама“, Фукоовим дискурсом секса, у чијем корени одвајкада јесте *жеља*. И затворима – (не)видљивој изолацији! Међутим, и даље остаје питање: ко је кога принудио? Као и – када смо на кули, а када на прстенастом ободу? Та парадоксалност јесте стожер конституисања поменутих релационох односа моћи. Паноптикон има неколико могућих варијанти: „потпуни круг, дакле бентамовски Паноптикон у строгом смислу, затим полукруг, а онда и крстасто, или пак звездасто здање“ (Фуко 1997: 282).

И опет имамо пример „Међаша“. То је Метра, казнено-поправна колонија за младе, основана 22. јануара 1840. године. У Метру су затварани: малолетни преступници, који су осуђени и потом ослобођени, штићеници који су ту били смештени због родитељске казне. У Метри се спроводила редовна хигијенска контрола. Она је представљала еснафски, школски и судски модел. Дресури се нису подвргавала само деца, већ и особље (учитељи, старешине, пословође) које их је надзорисало. Особље је представљало „осматрачку мрежу“ ове „*породице*“. Метре, *затворски архипелази*, и данас постоје. Она је представљала плодно тле на коме је изникла научна психологија. „Затворска арматура друштва“ (Фуко 1998: 350), паноптичко устројство и Метра, као матрице-метафоре, преносе се на све системе знања као техника и стратегија потчињености и објективизације (или субјективизације?!). Затворска мрежа се не своди на пуко средство у служби државног апарата. Она и њен паноптички дијаграм конституисали су свеобухватно устројство: друштва, система знања, „истине“ дате епохе и субјекта у том простору са варијететима: кружног, полукружног, крстастог или звездастог здања. Про-

цес се одвијао и одвија се као и у Метри, „непрекидно, лагано“, кроз „неприметно степеновање“ (Фуко 1997: 343).

У есеју из 1967. године, „О другим местима“, Фуко покреће питање утопија и хетеротопија. У сврху поставки овог рада, на Фукоов есеј ћемо се осврнути у најкраћим цртама. Наиме, утопије не заузимају реално постојећи простор. Оне су „место без места“. Хетеротопије, као противтеже утопијама, представљају просторе и места која заузимају свој реално постојећи, опипљиви и видљиви простор²⁹, и која су повезана са свим осталим реалним местима/призорима у простору. Утопије су попут огледала у коме се огледамо са места које реално постоји. У огледалу себе видимо у месту у коме нисмо. Ми га реално својим телом не заузимамо. У огледалу се заправо ре-сабирамо кроз своје обресе. Себе видимо у сопственом одсуству, односно у *шрећем простору*. Међутим, Паноптикон „је често узиман као утопија о савршеном затвору [...] Међутим, Паноптикон је имао низ варијација [...] служио је као модел за многе нацрте или *реализоване* пројекте [...] он је дијаграм механике моћи доведене до свог идеалног облика“ (Фуко 1997: 232). Паноптикон јесте утопијско-хетеротопијски простор савремене епохе. Утопија је „место без места“ и „невидљиво“. Хетеротопија је „место са местом“ и „видљиво“. Мреже моћи у које смо ухваћени, онолико колико смо и њени „точкићи“, јесу утопијско-хетеротопијске „чворишне тачке“ и „међаши“ — огледала!

Отуда и овај рад

„удара у оно што *неће* да каже, ископава јазове да би одредио сопствени пут. [...] Сриче свој идентитет, стално претходно говорећи: ја нисам ни ово ни оно [...] ово је покушај да се одреди празан простор одакле говорим и који полагано добија свој облик у једном дискурсу који осећам још тако крхким и несигурним“ (Фуко 1998: 22).

Колико год, на дубљем нивоу наших антрополошких датости, можемо гајити својеврсну хетероутопију о „спонтаном избијању дискурса“, он је увек, то јест пре или након свог „избијања“, подлегао некој цензури, некој контроли. Када дискурс настаје регуларно, као што је то случај са нпр. научним или политичким дискурсом, настају „дискурзивне формације“ које генеришу релационе односе моћи. Његова генеалогичка, како Фуко истиче, јесте „тачка напада“. Но, као што смо истакли, напад подразумева и отпор, а отпор потку за нове дискурзивне праксе моћи. Узимајући у обзир све наведено, „поново“ смо се обрели у хетероутопијској паноптичкој машини.

Кроз реорганизације и трансформације култура, језик се конституише и реконституише кроз сопствене обресе у *шрећој димензији* „безумља и имагинације“ (Фуко 1971: 113). Он је на увек на *међи* између непостојећег (утопије) и постојећег (хетеротопије) — оно што је „увек-већ“ изговорено. Међутим — јесте ли утопија непостојећа, онолико колико је хетеротопија постојећа? Огледало које, дакле, није реално понудиће нам, ипак, могућност да у њему видимо *представе* о себи. Како, онда, запазити потенцијалне тачке сопственог пада? Ко ће то урадити — лудост или разум, док лудило постаје сопствени објекат у систему савремене *технолозије полиишке*?

Шта је барка — у савременој епохи хетероутопијских места, призора и представа?

„[...] Чамац је плутајуће парче места, место без места, оно које постоји само по себи, које је истовремено, само по себи, затворено, и отворено ка бескрајној пучини, од

29 Попут: зграда, паркова, гробних места, јавних кућа, итд.

луке до луке, од тачке до тачке, од јавне куће до јавне куће, путујући путем (некадашњих) колонија у потрази за благом које лежи скривено у њиховим баштама, и разумећете зашто чамац није изум само за нашу цивилизацију, од шеснаестог века па до данас, моћни инструмент економског развоја [...], већ је највеће складиште наше имационације. Брод је хетеротопија *par excellence*“ (Фуко 1967).

Подсетимо се! Лудак у барци јесте „затвореник сопственог одласка [...] Путовање лудака истовремено представља стриктну поделу/расцеп и апсолутни Проплаз“ (Фуко 2005: 9), онолико колико је затвореник заточеник сопственог присуства. Огледало јесте „саучесник“ у процесу, рећи ћемо, (*де*)мистификовања, док се у трећем простору *илузија* ре-сабирамо у обрисима, заробљени у инклузији, изложени више него икада – осуђени, па ослобођени! Или је у питању још један „револуционарни преокрет“ у перспективи, у коме ће се отворити хоризонт... „ослобађања“ *технолозије сојства*? Но, опет – лудило је знак *одсуства* у игри тишине огледала у којој је дискурс све репресивније присутан – све јаче ћути! Надомак *линије Стоља* (или толико далеко од ње), на прозору, са огледалом стоји Велики Тутолог – са свом другошћу двојника!

ЛИТЕРАТУРА

- Делез 2010: Ž. Delez, *Pregovori*, (прев.) Andrija Filipović, Loznica: Karpos.
- Бодријар 1991: Ž. Boudrijar, *Simulakrum i simulacija*, (прев.) Frida Filipović, Novi Sad: Svetovi.
- Бодријар 2009: Ž. Boudrijar, *Pakt o lucidnosti ili Inteligencija Zla*, (прев.) Dejan Ilić, Beograd: Arhipelag.
- Де Ман 1983: P. de Man, *Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*, University of Minnesota Press: Minneapolis.
- Encyclopedia of Postmodernism* 2001, Victor E. Taylor, Charles E. Winquist (ed.), New York, Routledge.
- Керс 2001: K. Stephen, „Michele Foucault“ у: *Profiles in Contemporary Social Theory*, by Anthony Elliot and Bryan S. Turner (eds.), London @ New Delhi: Sage Publications.
- Technologies of the Self, A Seminar with Michele Foucault*, „Truth, Power, Self“; An Interview with Michele Foucault: 1982, у: L.H. Martin, Gutman and P. Hutton (eds.), Tavistock Publications: London.
- Фуко 2005: M. Fuko, *Rađanje biopolitike : predavanja na Kolež de Fransu, 1978-1979*, (прев.) Vojana Novaković, et.al., Novi Sad: Svetovi.
- Фуко 2007: M. Fuko, *Poredak diskursa: pristupno predavanje na Kolež de Fransu, održano 2. decembra 1970. godine*, Loznica: Karpos.
- Фуко 2006: M. Fuko, *Istorija seksualnosti I: volja za znanjem*, (прев.) Jelena Stakić, Karpos: Loznica.
- Фуко 1998: M. Фуко, *Треба бранити друштво: Предавања на Колеж де Франсу из 1976. године*, (прев.) Павле Секеруш, Нови Сад: Светови.
- Фуко 1971: M. Fuko, *Riječi i svari: arheologija humanističkih nauka*, (прев.) Nikola Kovač, Beograd: Nolit.
- Фуко 1998: M. Фуко, *Археологија знања*, (прев.) Младен Козомара, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Фуко 1997: М. Фуко, *Надзирајући и кажњавајући: рођење затвора*, (прев.) Ана А. Јовановић, Београд: Просвета.

Џејмсон 1984: F. Džejmson, *Političko nesvesno: pripovedanje kao društveno-simbolični čin*, (прев.) Dušan Puhalo, Београд: Rad.

Интернет извори:

Catholic dictionary (<http://www.osv.com/OSV4MeNav/CatholicDictionaryWordoftheDay/tabid/4736/Default.aspx>) 15.01.2011.

Stanford Encyclopedia of Philosophy. (<http://plato.stanford.edu>) 15.01.2011.

Фуко 1967: Michael Foucault, „Of Other Spaces“, trans. by Jay Miskowicz, *the French journal Architecture /Mouvement/ Continuité* (<http://foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.en.html>) 25.12.2010.

Jasmina Teodorović
Dragan Bošković

REPRESENTATION AND MANIPULATION: SIMULACRUM MIRROR OF (CONTEMPORARY) DISCURSIVE SPACE

Summary

Starting off with epistemological sets which constitute the systems of knowledge, as well as with the premise that each epoch represents a historical a priori, the paper analyzes Foucault's heuristic and archeological approach in his research of specific, deviant and marginalized, discursive practices, starting with the 17th century up to the modern times. The latter raises the issue of interrelation among the powers in a more comprehensive context. Consequently, both, the power and the knowledge become manifest through discourse, representing a mode of tactical and strategic techniques of the epoch in question. From epoch to epoch, the process of individualization, as well as the one of externalization of the subject becomes all the more acute. In time, the apparatus of powers get to be less manifest, thus more seductive and dangerous. Yet, as much as the victim, that much of the instigator is the discourse of the subject itself which becomes the object, and vice versa. However, in modern epoch, the more repressive the discourse gets to be, the stronger is the voice of the silence, hence the more repressive the existence of the unspoken.

Key words: episteme, historical a priori, margin, discourse, power

Никола М. Бубања¹Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за англистику**АНКСИОЗНОСТ ОПИСИВАЊА:
ПРОДУКТ САВРЕМЕНЕ „КУЛТУРНЕ БРЗИНЕ“?²**

У раду се представља скица за теорију о анксиозности описивања у књижевности: хипотезе се да и аутори и читаоци и проучаваоци књижевности доживљавају литерарну дескрипцију са извесним отклоном, због чега се приликом реализације описа аутори сучавају са проблемом / стањем „стрепње од описивања“ које се овде назива анксиозношћу дескрипције. Ове се хипотезе поткрепљују 1) указивањем на релативну занемареност феномена дескрипције у проучавању књижевности уопште, и у наратологији, 2) указивањем на релативну потцењеност дескрипције од стране неких савремених наратолога, који исту сматра статичном и супротстављеном секвенцијалној природи наратива – чак, компонентом текста која се и у читању и у изучавању може без последица занемарити, или чак и компонентом која кочи или прекида наратив, 3) указивањем на експлицитне текстуалне трагове несигурности / отклона аутора у погледу властитих дескрипција, као и на трагове ауторског мишљења / стрепње у погледу читаочевог односа према тим дескрипцијама, 4) позивањем на мета-когнитивна виђења специфичности динамике читалачког процеса, и 5) указивањем на потенцијални значај савремених теоријских поставки о утицају дигиталних медија на природу мисаоних процеса млађих генерација, а што се рефлектује и на природу читалачког процеса. Показује се да су због фактора какви су савремена „културна брзина“ и дигитализација културних садржаја, савремени аутори / читаоци / проучаваоци нарочито, али не и искључиво, „под утицајем“ анксиозности дескрипције. Истовремено се истиче да би, међутим, било погрешно поједноставити проблем и ограничити феномен анксиозности дескрипције на савременост. Закључује се да теорија о анксиозности описивања пружа потенцијално плодотворан теоријско-методолошки и интерпретативни оквир, та да, у том смислу, отвара важан десидерат на пољу проучавања књижевности.

Кључне речи: дескрипција, темпоралност / секвенцијалност / сукцесивност, *stasis*, дигитални домороци

Увод

Термин „опис“, односно „дескрипција“, довољно је одомаћен и распрострањен у наратолошким промишљањима да се може рећи да заслужује Нинингову (Nünning 2007: 93) полушаљиву титулу „кућевне речи наративне теорије“ („a household word of narrative theory“). Упркос томе, како истиче исти аутор, број наратолошких студија и анализа посвећених искључиво или преваходно дескрипцији релативно је мали. Нининг (Nünning 2007: 92), додуше, каже да се, почев

1 nikola.bubanja@gmail.com

2 Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* Министарства науке, просвете и технолошког развоја Републике Србије.

од осамдесетих година прошлог века, све више теоретичара наратива бави проблемима везаним за дескрипцију, али истовремено закључује да се, упркос овом позитивном тренду, још увек може говорити о „изненађујућем недостатку студија које се баве истраживањем употребе различитих форми описа у делима појединачних аутора, у различитим жанровима или у датим периодима књижевне историје“ („still a surprising lack of studies examining the use of different forms of description in the works of individual authors, in different genres or in given periods of literary history“). Слично, како тврди исти аутор, релативно је занемарена и студија улоге читаоца у натурализацији описа (в. Nünning 2007: 93).

Вернер Волф (Wolf 2007: VII) такође истиче да је необичан „недостатак критичке пажње кад је у питању дескрипција“ („lack of critical attention concerning description“), те упућује на сличне опсервације истакнутог савременог наратолога Монике Флудерник (*Monika Fludernik*), која сматра даље истраживање дескрипције важним десидератом на пољу наратологије.

Уз раширено мишљење да је опис нешто што се само по себи разуме и не захтева детаљније објашњавање, као важан разлог релативне занемарености феномена описивања Нининг (Nünning 2007: 93) наводи „снажну и дуго испољавану пристрасност према наративном“ („a long time displayed ... strong normative bias towards narrative“), из које је проистекло „мишљење да је опис тек орнаментаног карактера, као и његово relegирање на маргине научног истраживања“ (“regarding description as merely ornamental and relegating it to the margins of scholarly enquiry“).

Из тога би следило да занемареност феномена дескрипције у наратологији проистиче из мање-више подразумеваног става да описно у наративу није суштинско, већ споредно. Индикативан је у овом смислу познати суд Жерара Женета (Genette 1985: 93) да је „описивање *ancilu narrationis*, вазда потребан слуга [приповедања] ... увек подређен, никад слободан“. Такав се став често, чини се не без основа, повезује са превалентно темпоралним схватањем природе наратива, односно привилеговањем наративног времена у односу на наративни простор. Тако истакнути наратолог Цералд Принс (нав. прем Friedman 2005: 194), каже да опис „поседује веома низак ниво наративности јер наглашава просторно, а не темпорално, тополошку а не хронолошку егзистенцију догађаја“ („has very low narrativity because it stresses the spatial rather than temporal, the topological rather than chronological existence of events“). Опис је, дакле, еквивалент просторности, синхроности и симултаности, па према томе и *stasis*-а, док је приповедање еквивалент времена односно дијахроније, па самим тим и динамичности (уп. Kneale 2009: 423ff и Friedman 2005: 192ff.). Како истиче Нининг, (нав. прем. Nünning 2007: 94) „класична наратологија дефинише опис као наративну паузу која прекида презентовање ланца догађаја“ („classical narratology defines description as a narrative pause interrupting the presentation of the chain of events“).

Из овога се може закључити да један незанемарљив број истакнутих савремених наратолога гледа на дескрипцију као на нешто статично, анти-динамично, супротстављено сукцесивној природи наратива: у том смислу се може говорити не само о занемарености, већ и о потцењености дескрипције – о постојању извесног одклона или чак умереног непријатељства према дескрипцији. О томе „инверзно“ сведоче и текстови конципирани као одбране / апологије литерарног

описа (и просторности) уопште (в. нпр, Меси 2001, Kneale 2009, Friedman 2005). Индикативан је у овом смислу наслов једног поглавља у књизи Сејмора Четмана (Chatman 1990: 38-55), који гласи „Дескрипција није никаква текстуална слушкиња“ („Description Is No Textual Handmaiden“) и који је, очито, формулисан у односу на горе навођени суд Жерара Женета.

Основна теоријско-методолошка хипотеза овог рада гласи да је овај отклон проучавалаца литературе према опису само један аспект или индикатор ширег отклона и аутора и читалаца и проучавалаца књижевности, а који утиче на начин реализације, а затим и интерпретације дела. Другим речима, знајући да и читалац и проучаваца знају за статичну развученост (па још уз то и за устајалу конвенционалност и артифицијелност описа) аутори покушавају да се на различите начине суоче са проблемом „управљања описом“, односно неопходношћу својеврсног „менаџмента дескрипције“. Из ауторове свести о овом проблему – стваралачког стања које се одве одређује као стање „анксиозности описивања“³ – произлази неколико различитих стратегија које остављају имплицитног или експлицитног трага у тексту, а тиме и у читаочевом искуству истог.

Анксиозност описивања

Чини се разложним посумњати да се, посебно модерним и савременим ауторима, намеће проблем анксиозности писања описа као специфично убиквитозне, „готово-немогуће-за-избећи“ врсте *locus communis*-а за коју читаоци (а и сами аутори) имају све мање стрпљења (односно решења). Тако, у свом експерименталном роману, Б. С. Џонсон (нав. прем. Nünning 2007: 112) каже да описи (додуше, Џонсон говори специфично о описима физичког изгледа ликова у романима) „ретко имају икакву вредност“ („are rarely of value“) те затим додаје:

Ако би се адекватним истраживањем могли за то наћи докази, не бих се изненадио да сазнам како многи читаоци такве описе уопште не читају, већ прескоче до наредног дијалога или неке секције коју је лакше асимиловати.

[Many readers, I should not be surprised to learn if appropriate evidence were capable of being researched, do not read such descriptions at all, but skip to the next dialogue or more readily assimilable section.]

Међутим, мора се истаћи да Џонсон, па ни било који други модерни аутор, свакако није први који се са отклоном или зебњом изразио о литерарном описивању. Ако није и први, Лесинг је међу теоретичарима један од познатијих „критичара описа“ старијих времена: став *Лаокоона* према опису би се, упечатљивости ради, могао сумирати Лесинговим (1964: 70) позивањем на Поупову тираду према описивању: „онај ко неће да име песника носи недостојно треба што је могуће раније да се одрекне болести описивања ... спев који само слика ... [је] ... позив на гозбу састављену од самих чорби.“ Међу старијим модернистичким литерарним критичарима, К. С. Луис (Lewis 1978: 200) се у извесној мери дотакао овог проблема када се запитао да ли су пролонгиране дигресије (каталози, упли-

3 Термин је инспирисан Блумовим (Bloom 1997) термином „анксиозност утицаја“ („anxiety of influence“); међутим, сличност двају концепција је само генерална и састоји се у томе што се и Блумова добро позната теорија бави претпостављеним стањем ауторске „анксиозности“ у погледу излажења на крај са неким проблемом писања.

ви „науке“, познате приче и детаљни описи) средњовековне литературе ту тек да „учине дело дужим“ (*longius ut sit opus*). Што је још важније, Луис (*ibid.*) подсећа да би почетни импулс за овакво схватање могао потицати од реторичких фигура одлагања и амплификације: описивање се још у античкој реторици сматрало својеврсним одгађањем или паузирањем приповедања.

Ипак, чини се да је проблем „потцењености“ описа далеко уочљивији и присутнији у модерној теорији, критичи и наратологији: Сузан Станфилд Фридмен (2005: 192), пишући о, по њој још увек актуелном, привилеговању наративног / темпоралног у односу на дескриптивно / просторно, наводи да је и у савремено доба широко распрострањено мишљење да „опис“ ... прекида ток [наративне] темпоралности“ („description' ... interrupts the flow of temporality“). Жерар Женет (Genette 1980: 93) говори о „апсолутној спорости дескриптивне паузе“ („the absolute slowness of descriptive pause“), при чему „дескриптивном паузом“ назива (Genette 1980: 94) једну од, по њему, четири „канонске форме романескног темпа“ („canonical forms of novel tempo“), односно „четири наративна кретања“ („the four narrative movements“)⁴. Најзад, истакнути критичар и наратолог Мари-Лаура Рајан (нав. прем. Friedman 1998: 269) каже:

Што се тиче односа описа и Екових утварних поглавља, рекла бих да је (утолико што је опис релативно лишен наратије) [тај однос] инверзан. Описи су текстуално реализовани [за разлику од Екових утварних поглавља], али их читалац ипак може прескочити без озбиљније штете по разумевање заплета...

[About the relations of descriptions to Eco's ghost chapters, I'd say that (to the extent that the description is reasonably free from narration) it is one of inversion. Descriptions are textualized, yet they can be skipped by the reader without serious damage for the understanding of the plot...]

Додуше, Рајан (нав. прем. Friedman 1998: 269) одмах додаје да то не значи да је опис потпуно дисфункционалан, те да он може допринети развоју теме, итд. Ипак, њена горе наведена констатација пружа одрежњујуће смео поглед на схватање читаоачевог односа и његове (а тиме и ауторове) одговорности према опису. Прескакање описа је, додаје се у каснијем тексту (Friedman 2005: 194) уз дозу готово чујног емотивног пражњења, „пракса која посебно преовлађује приликом читања описима богатих викторијанских романа“ („a practice that is particularly prevalent in the reading of description-rich Victorian novels“).

Наравно, није проблем само у описима: према неким модерним теоријама читања, читалачки процес је по природи ствари такав да подразумева динамичну дистрибуцију (али и дисипацију) читаоачеве пажње, тако да читалац увек једном делу текста посвећује више пажње, другом мање, а трећем мало или нимало:

... читалац је, осим текста који процесује, током читања свестан и неких унутрашњих механизма властите спознаје. Метаконтрола је одговорна за расподелу рада унутар

4 Истини за вољу, Женет (Genette 1980: 94, фуснота 12) експлицитно истиче да „није сваки опис нужно и пауза у наративу“ („every description is not necessarily a pause in the narrative“), те да он не говори о опису уопште, него о феномену који назива дескриптивна пауза, а који није исто што и свака дескрипција или свака пауза. Штавише, Женет (Genette 1980: 99-106) покушава да покаже како Прустови описи никада нису паузе у наративу. Па ипак, сматрамо да је за овај контекст довољно индикативно / симптоматично његово довођење описа у везу са наративном споромом или станком.

система. На основу тренутних интересовања читаоца, доступних когнитивних ресурса, сврхе читалачке сесије и тежине текста метаконтрола одређује који ће се задаци извршити и на којим деловима текста. Људи очито не читају сваку реч неког текста са најдубљим могућим разумевањем. Ниједан читалац, на пример, не би имао времена, меморије, или других ресурса да прочита сваку реч неке приче (макар и кратке приче) и размотри могуће екстраполације и екстензије које из њих произилазе. Читаочево тренутно окружење, знање, циљеви, задаци... и когнитивни ресурси интерреагују и контролишу ниво разумевања који се покушава. Према томе, обухватна теорија читалачког процеса мора објаснити када и зашто долази до темељног читања, као и када и како долази до површног, овлашног читања или прескакања текста. (Moorman & A. Ram 1994: 7)

[...reader is aware of not only the text being processed, but also of some of the internal workings of their own cognition during reading. Metacognition is responsible for the division of labor within the system. Based on the current interests of the reader, the available cognitive resources, the purpose of the reading episode, and the difficulty of the text, the metacognition supertask decides what other supertasks need to be executed and on which portions of the text. Humans obviously do not read each word of a text to the greatest depth of understanding possible. No reader, for example, would have the time, memory, and other resources to read every single word of a story (even a short story) and consider the possible extrapolations and extensions resulting from each. The reader's current environment, knowledge, goals and tasks ... and cognitive resources interact to control the level of understanding which is attempted. Therefore, a comprehensive theory of the reading process must also explain when and why in-depth reading occurs, as well as when and why shallow reading, such as skimming or skipping text, occurs.]

Међутим, с обзиром на склоност не само модерних читалаца, већ, како се горе настојало показати, и критичара и теоретичара да на опис гледају као на страну тело које зауставља или макар кочи и успорава акцију и ствара утисак тапкања у месту (*stasis*-а и одсуства прогресије), чини се јасним зашто би се могло претпоставити да су баш дескриптивни блокови текста они који се често читају површно, без интересовања, можда са отклоном, или се пак не читају уопште.

Свакако, овакво схватање читалачког процеса као „дисипативног“ могло би се односити и на ренесансног и на савременог читаоца, али свакако више на савременог, и то из најмање два разлога. Онај очигледнији је тај што се 1) евентуална емпиријска потврда оваквих теоријских хипотеза може добити само у односу на корпус испитивања који би образовали искључиво савремени читаоци. Мање очигледан, али исто толико важан разлог је тај што 2) постоје савремене теоријске поставке којима се постулира да је не само читање, већ и сама пажња савременог читаоца „скоковитог“ карактера.

Наиме, савремени (нарочито млађи) читаоци лепе књижевности неизбежно приступају читању на начин који је макар делимично измењен свеprisутном брзином и хиперлинкованом фрагментисаношћу културне савремености. На самом почетку двадесет првог века, Марк Пренски (2001) је установио појам „дигиталних домородаца“ (*digital natives*), којим је назвао припаднике младих генерација рођених у дигиталном окружењу, за које је устврдио да имају измењено церебрално функционисање, које се превасходно огледа у „нелинеарности“, хиперлинкованој природи мишљења које показује мало стрпљења за релативну статичност и поступност традиционалног, корак-по-корак праћења наставе. Како наводи Пренски (2001):

Деца одгојена уз рачунар „не размишљају као ми остали. Она изграђују хипертекстуалне умове. Они скакућу унаоколо. Готово као да су им когнитивне структуре паралелне, а не секвенцијалне.“

Children raised with the computer „think differently from the rest of us. They develop hypertext minds. They leap around. It's as though their cognitive structures were parallel, not sequential“.

Јасно је да се поступност праћења наставе о којој говори Пренски овде жели мање више поистоветити са поступношћу и линеарношћу текста, при чему навикнутост на фрагментарну, „хиперлинковану“ конзумацију културног садржаја, резултује „скоковитим“ читањем (па у оквиру истог, посебно на читање посебно линеарних и поступних дескриптивних блокова), исто колико и „скоковитим“ мишљењем или пажњом приликом праћења наставе.

Још шире гледано, за контекст у који се овде ставља, теоријске хипотезе о „дигиталним домороцима“ нужно су значајне за велики део савремене читалачке публике, односно и за оне који нису рођени у дигиталном свету, али у њему живе – тзв. „дигиталне имигранте“; јер, окруженост доминантним садржајима дигиталне културе⁵ и природом њихове конзумације би морала имати (премда мање изражен) исти ефекат фрагментације и динамизације читалачке пажње.

Наравно, и сама поставка о измењеним патернама мишљења „дигиталних домородаца“ наилази на бројна оспоравања⁶, те није на до краја убедљив начин емпиријски доказана; према томе, потребна су опсежна и темељна истраживања која би до краја испитала импликације Пренскијеве теорије за процесе мишљења „дигиталних домородаца“, па онда и њене импликације за процесе читање (уопште, па онда читања описа) свих читаоца који су непосредно окружени културним и медијским дигиталним садржајима.

Ипак, када се Пренскијеве поставке о „скоковитом“ мишљењу читалаца савременог доба ставе у контекст горе наведених теорија о читању као о „процесу дисипативне или дистрибутивне пажње“, те повежу са ставовима неких модерних наратолога о релативној потцењености, „занемаривости“ или „изостављивости“ описа, види се да теорије Пренског показују потенцијал у смислу релевантности за теоријско установљење феномена анксиозности описивања као и за његово разумевање у контексту културе савременог друштва.

Ако су Пренскијеве хипотезе тачне, ако је читање „дисипативно-дистрибутивни“ процес, и ако читаоци заиста „могу прескочити описе без озбиљније штете по разумевање“, онда би се читање дескриптивних делова текста, по узору на већ помињани Еков термин (Есо 1984: 214-215), можда могло назвати „утварним читањем“.

Уколико је то тачно, и уколико је (пре свега, савремени) аутор свестан проблема „утварног читања описа“, следи да је стварање описа за аутора њега специ-

5 Као илустрација ове доминантности могу послужити подаци које наводи Пренски (2001): у просеку, пре него што дипломирају на факултету, млади људи нових генерација проведу највише 5000 (а многи и много мање) сати читајући, преко 10000 сати играјући видео игре и преко десет хиљада сати гледајући телевизију. Очито, ове пропорције ће варирати од једног до другог социо-културолошког простора, али бројке су индикативне и у глобалном смислу.

6 Видети Jones, Chris and Shao, Binhui (2011). The net generation and digital natives: implications for higher education. Higher Education Academy, York.

фична врста „утварног писања“. То је за аутора сој једним делом и узалудног писања које је готово извесно осуђено на заморену снисходљивост, незаинтересовани презир или потпуно игнорисање (прескакање) читаоца.

Ова анксиозност описивања, проказаног као утварног писања, по претпоставци може постојати чак и ако је у тексту мало (на пример, смањеним нивоом дескриптивности) или нимало обележена. Могло би се даље претпоставити да аутор може реаговати на анксиозност описивања својеврсним „превладавањем“ – самоувереним инсистирањем и наметањем описивања упркос проблему – процесом који би на неки начин био сродан предавачевом самоувереном наметању свог ауторитета за материју незаинтересованим ученицима (као брзи пример би вероватно могао да послужи Стернов *Тристрам Шенди*).

Ипак, чини се да је за демонстрирање ефеката анксиозности дескрипције на сам текст најједноставније за пример узети текстове у којима се може претпоставити да управо анксиозност описивања резултује појавом од аутора изразито обележеног одклона, несигурности или оклевања према дескриптивним блокови-ма текста.

Тако се једном од изражених текстуалних манифестација анксиозности описивања може сматрати тзв. метадекрипција⁷. Нининг (Nünning 2007: 111) каже: „ако сама дескрипција постане предмет само-рефлексивног, метанаративног коментара, те на тај начин буде огољена као механизам, може се говорити о ... метадекрипцији“ („if description itself becomes the subject of a self-reflexive metanarrative comment, and is thus laid bare as a device, one can speak of ... ‘meta-description“). Нининг (Nünning 2007: 99) наводи примере метадекрипције из романа П. Џ. Вудхауса (где, уместо да сам пружи опис, аутор упућује читаоца да се обрати свом сећању на сличне описе које је другде читао):

Читалац ће моћи да визуелизује сцену ако се присети раније прочитаних описа оне врсте ствари што се уобичајено догађала у тим салонима у осамнаестом веку.

The reader will be able to picture the scene if he throws his mind back to descriptions he has read of the sort of thing that used to go on in those salons of the eighteenth century.

и романа Џ. М. Куџија (где је ауторов одклон према опису, експлициран позивањем читаоца да сам допуни штуре детаље, додатно потцртан отреситим, телеграфским изразом):

Плави костим, масна коса – детаљи, знаци умереног реализма. Додај појединости, пусти да сигнификације саме испливају. Пионир процедуре: Данијел Дефо.

The blue costume, the greasy hair, are details, signs of moderate realism. Supply the particulars, allow the significations to emerge of themselves. A procedure pioneered by Daniel Defoe.

Чини се да није претерано читати овакве нападе на описивање као ауторске „самоодбране“ / само-апологије; њима аутори пре свега поручују читаоцу да знају да и он зна да су описи досадни, заморни, статични, а уз то и конвенционални и извештачени, (уп. Nünning 2007: 98). То је једна врста ауторовог подилажења

7 Не сматра Нининг метадекрипцију продуктом анксиозности описивања, нити о том феномену уопште дискутује: овде се само користи Нинингова типологија описа, јер, иако генерално ауторитативнија, Балова (Bal 1997: 41ff) уопштена типологија није продуктивна за овде понуђену анализу.

читаоцу, његовог стављања „на читаочеву страну“; то је суптилан пример фигуре у реторици познате као *anteoccupatio*, то јест, „побијање противникових аргумената унапред“ (в. Kelly 1977: 314), поступак у овом смислу саобразан Шекспировом увођењу Џејквиза, циничног меланхолика, у арденску пасторалност. На овај начин, не само да се парира читаочевом отклону, већ се читаоцу даје нешто са чим ће се идентификовати или нешто што ће сматрати дубоко искреним или чак епифаничним.

Свакако да је анксиозност описивања „бољка“ за коју би било логично претпоставити да пре свега оставља трага у текстовима који својом обимношћу већ стављају на искушење читаочево стрпљење. Осим тога, као што метакогнитивна теорија читања сугерише, читаоци пре читања већ формирају одређене закључке о њему: пре свега, сврху и карактер читања. С обзиром на то да је читалац склон да (дуге) прозне текстове види као превасходно наративне, то је он спремнији да њихове дескриптивне делове оцени као мање релевантне, несврсисходне или чак успоравајуће, досадне и сувишне. Осим тога, данас се практично једино у дужим прозним текстовима могу наћи екстензивни описи, дескриптивни блокови који имају велики потенцијал да буду „погођени“ ефектима анксиозности описивања. Дакле, примарни облик данашње литературе у коме би требало трагати за ефектима овог специфичног односа према опису је дуг прозни текст – роман или новела.

Међутим, приликом оцене потенцијала неког (дела) текста да буде погођен анксиозношћу описивања, осим разматрања контекста у коме се дескрипције јављају, потребно је узети у обзир и карактер самих описа. Тако је, на пример, логично претпоставити да статични, (релативно) синхрони описи предмета, ликова или предела имају већи потенцијал да постану „утварним писањем“ него што је то случај са „кинетичким“, динамичним описима неког догађаја или акције.

У овом смислу, на основу типологије дескрипције коју је формулисао Нининг (Nünning 2007: 113), могуће је претпоставити да ће *нејтранспарентни* описи, односно они описи које је „рецепцијенту много теже да натурализује“ („much more difficult for the recipient to naturalize“) бити подложнији утицају анксиозности описивања од оних транспарентних. Опскурни делови текста и иначе имају тенденцију да коче перцепцију и успоравају когницију.

Ипак, овде се начелно може рећи да смањени обим текста не значи и безусловно одсуство анксиозности дескрипције. Као пример може послужити кратка прича Урсуле К. Ле Гвин под насловом „Они који одлазе из Омеласа“, у којој се ауторка обилато служи метадекрипцијом, показујући при том изражени отклон према описивању. Најпре, ауторка (/ наратор / дескриптор) доводи у питање своју способност да адекватно опише град Омелас и његове становнике (пита се како тако нешто уопште описати и шта ће читалац помислити о тим описима (в. Le Guin: 425), затим изјављује да би волела кад би могла боље описати Омелас, те најзад (в. Le Guin: 426) као да сасвим одустаје од описа, позива читаоце да недоставке њених описа надоместе властитом маштом:

Можда би било најбоље да га замислите како вам уобразиља каже ... јер ја вам сигурно не могу свима удовољити. На пример, шта са технологијом ... они [становници Омеласа] би савршено лако могли да имају ... свакојаке чудесне направе које овде још нису пронађене, лебдеће осветљење, енергију без горива, некакав лек за прехладу. Или би могли да немају ништа од тога: није важно. Како год вам је воља... бојим

се да се засад Омелас некима од вас чини наивно-самарићански. Осмеси, прапорци, параде, коњи – бах, којешта. Ако вам се чини таквим, молим, додајте оргију. Ако ће оргија помоћи, не оклевајте...

Perhaps it would be best if you imagined it as your own fancy bids... for certainly I cannot suit you all. For instance, how about technology... they could perfectly well have ... all kinds of marvelous devices not yet invented here, floating light-sources, fuelless power, a cure for the common cold. Or they could have none of that: it doesn't matter. As you like it... I fear that Omelas so far strikes some of you as goody-goody. Smiles, bells, parades, horses, bleh. If so, please add an orgy. If an orgy would help, don't hesitate...

Чини се више него јасним да Ле Гвинова овде пре свега (Hill 1997: 186) „признаје мукотрпност и усиљену природу“ („admitting the difficulty and contrived nature“) *описивања*, а не приповедања (уп. Hill 1997:186). Тон фрустрације, глаголски потенцијал, нестрпљење и отклон (видљиви у нагло и намерним антиклимаксом завршеном каталогизирању технолошких чуда) као и недвосмислени узвик досаде и иритације (бах, којешта) на крају другог каталога, без изузетка су везани за описивање.

Штавише, у горе наведеној метадескрипцији наслућује се и ауторкино нестрпљење према читаоцу чија скепса и отклон према описима, да се претпоставити, представљају важан извор ауторкиног незадовољства истим. То нестрпљење назначено је најпре оним резигнираним, помало оптужујућим и помало фрустрираним исказом против хировитости читалаца „ја вам сигурно не могу свима удовољити“, а затим и исказом у сличном маниру: „како год вам је воља“. Најзад, на читаочево замишљено „којешта“, као да са његовом мрском скепсом води прећутну битку, ауторка препоручује читаоцу да уведе оргијање у слику реалности Омеласа. Као што је подсмешљиво-малициозна дистанца према описивању наглашена грубим нескладом између лебдећег осветљења и лека за прехладу, тако дисонанца између оргијања на једној и осмеха, прапораца и парада на другој страни, прикривено упућују на читаочево површно, сензационализам или чак простоту. Другим речима, ауторкин отклон и фрустрација нису само продукт њене способности, природе описа или предмета описа, већ и продукт немоћи да створи опис који ће задовољити те избирљиве, (према описима) скептичне, (описима) никад задовољне читаоце.

Дакле, као што горе разрађени пример показује, сажетост (кон)текста у којем се опис појављује уопште не искључује могућност да тај опис буде погођен феноменом анксиозности дескрипције. Осим тога, као превасходно дескриптивни текст, Ле Гвина прича показује да се ефекти анксиозности описивања не морају увек јављати у махом наративним текстовима, јер се у таквим текстовима, наводно, описи још снажније доживљавају као страна тела која одлажу или успоравају „акцију“. Према томе, намеће се закључак да се корени феномена овде названог анксиозност дескрипције налазе у самој, иманентној природи описа – његовој синхроности и статичности, самом његовом карактеру који, макар делом, трансцендира контекстуалне обзире обима и карактера „матичног“ текста.

Самим тим, анксиозност описивања се логично показује као валидна хипотеза читања и текстова мањег обима, па можда чак и поетских текстова: свакако да обимна поетска дела (на пример, *Изгубљени рај*) итекако садрже описе који изазивају, у најмању руку, спласнуће читаочевог ентузијазма – па макар и читаоца-песника какав је био Едгар Алан По (уп. Рое 2006: 543) – али, с обзиром на

релативну независност анксиозности дескрипције од обима матичног текста, у контексту овог разматрања може се читати и Поово (Рое 2006: 546) ноторно инсистирање (од пре више од 150 година) да песма не треба да буде значајно дужа од стотинак стихова: то је можда индикатор чињенице да и у релативно кратким поетским саставима има довољно простора за заморне, слабе делове који имају потенцијал да слабије заинтересују читаоца, или да га уопште не заинтересују (уп. Рое 2006: 545-546).

Закључак

С обзиром на карактер акумулираних ставова релевантне (не баш богате) критичко-теоријске и посебно наратолошке литературе постулирана је одређена занемареност али и потцењеност дескрипције као литерарног и наратолошког феномена. Та занемареност и потцењеност дескрипције резултат је, с једне стране, њене претпостављене конвенционалности и „неесенцијалности“, а с друге стране њене идентификације са просторним, односно синхронизованим и статичним. Због претпостављеног *stasis*-а дескрипције, она се идентификује као феномен који је супротстављен темпоралној, односно секвенцијалној или прогресивно-динамичној природи наратива, те у том смислу и феномен који „паузира“ или „кочи“ наратив – у крајњој линији, једна димензија текста која се без већих последица може игнорисати не само у критичко-теоријској пракси, већ и у самом процесу читања.

За претпостављено читалачко занемаривање или потпуно игнорисање дескрипције делимично објашњење нуде метакогнитивне анализе читалачког процеса, које показују да је површно, овлашно, па чак и парцијално читање (односно, прескакање одређених делова текста) не само вероватно, већ и неминовно.

Но, што је можда и важније, показало се да се и у примарним литерарним текстовима могу пронаћи експлицитне ауторске опаске које показују знатну количину несигурности и / или отклона према дескрипцији (посебно видљиво у тзв. метадескриптивним поступцима). Тај, у овом смислу и стратешки, отклон према описивању, може се, како је илустровано на примеру Ле Гвинине приче „Они који одлазе из Омеласа“, довести у везу са ауторским претпоставкама о читаочевим ставовима о дескрипцији. Тако, аутор метадескрипцијом може да настоји не само да парира претпостављеном читаочевом отклону, већ и да читаоцу понуди нешто са чим ће се идентификовати или нешто што ће сматрати дубоко искреним или епифаничним.

Даље, показало се да би се феномен анксиозности описивања морао посматрати као феномен који је у извесној мери специфично одређен утицајима савремене „културне брзине“. Свеопшти је стереотип да је савременост доба „брзе културе“, која подразумева ефикасност и лакоћу препуштања мултимедијалној забави телевизије и дигиталних „геџета“ („паметних телефона“, таблет рачунара и сл.) и међусобно повезану хиперлинковану фрагментисаност културне конзумације коју нуди интернет. Временску сведеност фокусиране конзумације савременог културног садржаја често прати и редукованост истог на форму догађаја (на пример, холивудски акциони филм, па чак и „лако конзумни“, кратки аудио-видео садржаји – популарни „клипови“), чиме се у великој мери прејудуцира сведеност или одсуство дескрипције. Осим тога, мултимедијални садржаји као доминант-

ни културни медијум савремености, најчешће нуде неразлучиву интегрисаност дескриптивног у наративно, што опредељује дескриптивно на једну врсту ненаметљивог, готово невидљивог постојања у конвергенцији са наративним.

Међутим, неопходан је опрез у евентуалном проглашавању анксиозности дескрипције аутохтоним савременим феноменом; јер, показало се да анксиозност дескрипције, сматрање описа статичним и заморним, јесу феномени чије се присуство може дијахроно пронаћи и у много старијим временима – како код проучавалаца (Лесинг), тако и код аутора (Стерн). Осим тога, препозната културна брзина савремености не сме се неодговорно кријумчарити као непроверени аргумент наводне спорости, или статичности прошлости.

Као што то показује пример наречене Ле Гвинине приче, сажетост (кон)текста у којем се опис појављује ипак не искључује могућност да тај опис буде „погођен“ феноменом анксиозности дескрипције. Као превасходно дескриптивни текст, Ле Гвинина прича такође показује да се ефекти анксиозности описивања не морају увек јављати у претежно наративним текстовима. Према томе, намеће се закључак да се корени анксиозности дескрипције налазе у самој, иманентној природи описа – по претпоставци, његовој синхроности и статичности – која, макар делимично, надилази контекстуалне обзире обима и карактера „матичног“ текста.

У смислу свега горе изнетог, може се закључити да теорија о анксиозности описивања пружа потенцијално плодотворан теоријско-методолошки и интерпретативни оквир за проучавање литературе, без обзира на обим и књижевни „жанр / род“, па можда чак и без обзира на књижевно-историјску епоху којој „припада“.

ЛИТЕРАТУРА

- Bal, Mieke. *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press, 1997.
- Bloom, Harold. *The anxiety of influence: a theory of poetry*, 2nd ed. New York and Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Chatman, Seymour. *Coming to Terms: The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film*. Ithaca & New York: Cornell University Press, 1990.
- Eco, Umberto. *The role of the reader: explorations in the semiotics of texts*. Bloomington: Indiana University Press, 1984.
- Friedman, Susan Stanford. „Spatial Poetics and Arundhati Roy’s *The God of Small Things*”. *A Companion to Narrative Theory*. James Phelan & Peter J. Rabinowitz, ур. Malden, USA and Oxford: Blackwell Publishing, 2005. 192-205.
- Friedman, Susan Stanford. *Mappings: feminism and the cultural geographies of encounter*. Princeton: Princeton University Press, 1998.
- Genette, Gerard. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Предео са француског Jane E. Lewin. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1980.
- Hill, Logan. „On The Ones Who Walk Away from Omelas”. *Short Stories for Students: Presenting Analysis, Context and Criticism on Commonly Studied Short Stories* (Vol. 2). Kathleen Wilson, ур. Detroit, etc.: Gale, 1997.

- Chris and Shao, Binhui. The net generation and digital natives: implications for higher education. Higher Education Academy, York, 2011.
- Kelly, H. A. „Occupatio as Negative Narration: A Mistake for Occultatio / Praeteritio“. *Modern Philology*, Vol. 74, No. 3 (1977): 311-315.
- Kneale, James. „Space“. *The Routledge Companion to Science Fiction*. Mark Bould et. al, ур. New York: Routledge, 2009. 423-432.
- Lewis, C. S. *The Discarded Image: An Introduction to Medieval Renaissance Literature*. London, New York & Melbourne: Cambridge University Press, 1964.
- Moorman, Kenneth & Ram, Ashwin. *A Functional Theory of Creative Reading*. Atlanta, Georgia: College of Computing, Georgia Institute of Technology, 1994.
- Nünning, Ansgar. „Towards a Typology, Poetics and History of Description in Fiction“. *Description in Literature and Other Media*. Werner Wolf & Walter Bernhart, ур, Amsterdam and New York: Rodopi, 2007. 91-128.
- Poe, Edgar Allan. „The Philosophy of Composition“. *The Portable Edgar Allan Poe*. J. G. Kennedy, ур. New York, etc.: Penguin Books, 2006. 543-554.
- Prensky, Marc. „Digital Natives, Digital Immigrants“. *On the Horizon*, MCB University Press, Vol. 9 No. 5, 2001. Доступно на интернет адреси: <http://www.marcprensky.com/writing/prensky%20-%20digital%20natives,%20digital%20immigrants%20-%20part1.pdf> [07. 09. 2012.]
- Wolf, Werner. „Description as a Transmedial Mode of Representation: General Features and Possibilities of Realization in Painting, Fiction and Music“. *Description in Literature and Other Media*. Werner Wolf & Walter Bernhart, ур, Amsterdam and New York: Rodopi, 2007. 1-87.
- Женет, Жерар. *Фиџуре*. (Одабрала и) превела са француског Мирјана Миочиновић. Београд, Вук Караџић, 1985.
- Лесинг, Готфрид Ефраим. *Лаокоон, или, о зраницама сликарства и поезије*. Превео са немачког Светислав Предић, Београд: Рад, 1964.

Извори

- Le Guin, Ursula K. „The Ones Who Walk Away From Omelas“. *The Fantasy Hall of Fame*. Robert Silverberg, ур. New York: Arbor House, 1983 (прво издање 1973). 424-431.

Nikola Bubanja

ANXIETY OF DESCRIPTION: AN OUTLINE FOR A THEORY

Summary

The paper attempts an outline of a theory of literary description. In the paper, it is hypothesized that authors as well as readers and literary scholars are a bit underwhelmed or even put off by “descriptive blocks” of text; for this reason, when inditing such „descriptive blocks”, authors will often face an uneasiness that may be termed „anxiety of description“. These hypotheses are further examined in the light of: 1) comparative neglect of the phenomenon of description in literary scholarship, especially in narratology; 2) relative underappreciation of description in some modern narratological scholarship, where it is considered static, and therefore contrary to the sequential nature of the narrative – considered even as a component of literary texts that, in reading and interpreting this text, can be ignored without consequences, or even as a component of the text that interrupts or obstructs the narrative; 3) explicit textual signs of authorial hesitation or apologia about his / her own descriptions, as well as signs of authorial uneasiness / anxiety regarding the supposed / expected

readers' attitudes towards these descriptions; 4) some specifics of the metacognitive view of the dynamics of the reading process, and 5) theories of influence of digital media on modern students' attention spans and thinking processes, which are here considered to be significant for grasping the reading processes as well. It is pointed out that modern cultural speed and digitalization of culture make modern authors / readers / scholars especially touched by anxiety of description; yet, it is also considered important not to limit the phenomenon of anxiety of description to modernity alone. A relevantly framed analysis of Ursula K. Le Guin's story "Those who walk away from Omelas", points to the conclusion that mere brevity of the (con)text which features a description does not in any way preclude the possibility of that particular description being affected by the anxiety of description. Furthermore, as a primarily descriptive text, Le Guin's story shows that the effects of the phenomenon of anxiety of description do not necessarily affect only the primarily narrative texts. Hence, it would seem that anxiety of description stems from the inherent nature of description (and reading) – up to a point, regardless of the context of its native text. Finally, it is concluded that the outlined theory of anxiety of description offers a possibly fertile theoretical and methodological framework which gives access to a potentially important desideratum in the field of literary scholarship.

Keywords: description, temporality / sequentiality / successiveness, *stasis*, digital natives

Анка Ж. Ристић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

ПРОМЕНЕ У ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ КАО ПОСЛЕДИЦЕ ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА²

Утврђивање уметничке вредности књижевног дела не може се изводити само у оквирима традиционално схваћене историје књижевности или пак књижевне критике и теорије које постулирају аутономност књижевних значења као предмета својих тумачења. Пошто, међутим, разумевање различитих елемената света литературе одређују не само елементи књижевне структуре него и елементи хоризонта рецепције, у проучавању књижевних промена условљених изменама чинилаца друштвеног света неопходно је уважити присуство и утицај фигура читалаца и тумача као друштвених бића. Дијалогски процес остварен у односу између дела, писца, читалаца и тумача указује на то да комуникативни учинак успостављеног дијалогског односа има и идеолошки ефекат. У раду се указује на потребу филозофског херменеутичког приступа проучавању језичких структура, пошто херменеутика осветљава и темељна искуства комуникације али и феномене прелажења облика једног система комуницирања у други, друштвено мотивисан систем. Предочавају се филозофске перспективе комуникације као културног посредника, али и као инструмента друштвеног повезивања, организовања, деловања и остваривања интереса. Елементи друштвеног живота као чиниоци комуникације важни су и у поступку читања, односно у разумевању шта све сачињава књижевност. Радом се обележавају управо она филозофска херменеутичка искуства која у читању препознају друштвени чин који обликује схватање књижевности. Читање омогућава сазнавање смисла, а понављање у времену доприноси разграничавању смисла и бесмисла, стицању знања, уочавању присуства особина времена и друштвеног света у књижевности, као и разликовању књижевности и онога што она није.

Кључне речи: друштво, књижевност, херменеутика, време, комуникација, читање, деловање

Рад започињемо речима Ханса Роберта Јауса да књижевност без читалачке публике не би имала своју историју, а о историчности књижевности не бисмо могли говорити. (Константиновић 1978: 10) Тачније, историчност књижевности не почива на повезивању литерарних чињеница које сгаледавамо као историју књижевности, већ искључиво у развоју искустава са којима читалац приступа делу. Истичемо важност постојања троугла писац-дело-читалац, при чему је потребно нагласити да читалац није пасивни део, већ јесте једна енергија која такође учествује у стварању историје. Нема дела које може бити апсолутном новином у потпуно празном простору. Зашто? Зато што би требало да свако дело, које

1 ankaristic@yahoo.com

2 Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

се појављује у датом тренутку историје, одговара датим очекивањима, односима и нормама у књижевности, а који су са друге стране резултат разумевања родова, облика и односа између поетског и говорног језика. Из наведеног закључујемо да свако дело заправо упућује публику на одређени облик рецепције, те да свако дело у ствари евоцира одређени хоризонт очекивања код читалаца. Уметнички карактер дела тако зависи од реконструкције споменутог хоризонта очекивања. Са померањем хоризонта помера се и начин на који публика прихвата или одбија дело, тј. помера се начин на који дело доживљава успех:

„Сервантесов *Дон Кихот* евоцирао је у потпуности хоризонт очекивања читалачке публике свога доба, која је волела витешке романе. Али својом уметнички израженом пародијом ово дело је уједно рушило овај хоризонт и подизало нови хоризонт очекивања. Мерило литерарног процеса при томе јесте иновација или модернитет, јер захваљујући њима у стању смо да коригујемо наше гледање на сва дела у прошлости.“ (Константиновић 1978: 11)

Класична естетика идеалистичке филозофије веровала је у постојање апсолутних норми, једном за свагда датих. За разлику од ње, основно мерило Јаусове естетике рецепције јесу модернитет и иновација, а основна естетичка норма јесте теза о иновацији и модернитету. Јаус такође истиче да је неизбежно новонасталу тезу ставити у систем дијахроније и синхроније. Дијахронија јесте континуирани историјски развој, који нам омогућава да сагледамо функционалну повезаност новог дела са старим делима. Синхронија јесте хетрогена многострукост коју у својим хијерархијским структурама испољавају дела која су настала у исто доба. Овакав систем, који подразумева споменути дијахрони и синхрони склоп, требало би да се открива као део ширег система, дакле историјских кретања у целини.

У односу дело-читалац, читалац, реципијент, није пасивни део (везан је за одређену епоху, средину, узраст, пол и сл.), већ има значајну функцију у конституисању књижевног дела као естетичког предмета. Оно што у реципијенту изазива ефекат иновације којим се укида аутоматизам свакодневног опажања јесте заправо одступање језика у књижевном делу од уобичајене језичке норме. Тако да је дело, као естетички предмет, у ствари рефлексија и корелат материјалног уметничког предмета у читаочевој свести. Даље, ако уметнички предмет дефинишемо као систем знакова са естетичком функцијом, онда истраживање рецепције морамо посветити овим знацима, тачније њиховим конкретизацијама. Јаус истиче како може постојати низ конкретизација, али и да је могућност конкретизација сужена структуром дела. Да би се открио распон између могућих конкретизација, тј. да би се открио однос између дела и његових потенцијалних конкретизација, неопходно је дотаћи се херменеутике. То значи да се не смемо препустити бескрајном стварању комбинација на равни одашиљач-прималац-порука. Такође, не смемо прибећи ни констатацији да се у току конкретизација литерарног дела знаци мењају у свести читалаца, чиме се мењају и норме. Оно што је потребно јесте одредити конкретизације у читаоцу, који се историјски може уоквирити, а потом их тумачити (јер знак/порука јесте знак/порука само ако је реч о неком коду). Уз синхрони и дијахрони склоп, и рецепција се истиче, и то као комуникативна функција књижевности. Смисао знакова не своди се на то да се они само саопште као знаци, већ да се открије смисао знакова садржан у систему. Ако бисмо под херменеутиком подразумевали тумачење текста да би се дошло до његовог

смисла, онда бисмо са правом могли назвати херменеутику својеврсним, сталним дијалогом између текста и читаоца. Дакле, реч је о комуникативној делатности.

Није свака рецепција која се надовезује на рецепцију од стране публике којој је дело намењено одјек и последица субјективних митова. За сваку рецепцију у делу ваља потражити могућности и границе за њено разумевање. Потребно је трагати за дијалектичким односом између деловања и рецепције. Јер постоје дела која немају своје публике зато што су толико пробила хоризонт очекивања да је потребно да се публика постепено обликује, на известан начин, да би била у могућности да прихвати дато дело. А, са друге стране, везу која постоји између дела и публике, не смемо разрешавати тако што ћемо закључити да свако дело има своју публику, а публику одређујемо социолошки и историјски, да сваки писац зависи од средине, схватања и идеологије своје публике и да успех дела зависи од тога да ли дело изражава баш оно што публика и очекује од њега јер тада би дело постало пуком сликом једне групе, а сама улога и значај деловања били би умањени.

Хоризонт очекивања везан је за дело. Можемо га ближе објаснити тако што ћемо у његовој садржини сагледати два система: први систем је систем онога што дело очекује од својих читалаца на кодиран начин, а други систем је систем очекивања са којима читалац приступа делу из своје животне праксе. Први систем је сталан, а други се непрекидно мења. Рецепција се обликује у узајамном деловању ова два система, а естетичко искуство се одређује историјски и систематски: историјски као процес еманципације од ауторитативног наслеђа платонизма, а систематски у три основна искуства естетичке праксе, у продуктивном (*poiesis*), рецептивном (*aisthesis*) и комуникативном (*katharsis*). Нова естетичка теорија наместо ауторитета дела ставља искуство о њему у читаоцу, наместо смисла функцију уметности у друштву, наместо његове генезе историју његове рецепције. Ако прихватимо то да не можемо одредити суштину једног дела независно од његовог деловања, као ни традицију дела као историју уметности независно од начина на који је дело примљено, онда постаје нужно темељити естетику производње и приказивања на естетици рецепције. Јер смисао као моменат друштвеног процеса може се сазнати само на основу прималачке свети, тј. преко проверљивих ступњева рефлексije. Прималачка свест, сходно саржају потврђује промене значења дела које прате промене друштвеног процеса, а који се одиграва несвесно. Њему ће производна страна друштвеног процеса пружити обавештења тек када преко рецептивне стране естетичког искуства реконструише видокруг питања на која је уметничко дело одговорило. Производна снага јесте одлучујући моменат друштвеног процеса, али сазнање значења које у овом процесу припада уметничком делу, може се стећи само путем рецептивне стране, објеката сазнања као субјеката и друштвених носилаца. Из једне књиге не ишчежавају приче, већ стално настају нове повести. С обзиром на естетику рецепције, то је онда више ствар читања, него самога писања.

У покушају да говоримо о променама у књижевности и језику и то о променама као последицама друштвених промена, рад настављамо освртом на Јиргена Хабермаса и његову теорију комуникативног делања. **Јирген Хабермас** је најзначајнији представник друге генерације припадника критичке теорије друштва и неоспорно најпознатији немачки мислилац краја XX века. Најзначајнија дела која је објавио су: *Теорија и пракса, Сазнање и интјерс, Теорија комуникативног де-*

лања, Лоџика друштвених наука, Култура и критика, Филозофски дискурс Модерне итд. За Хабермаса, филозофија је „најрадикалнији облик саморефлексије“. Она врши „самотумачење и самоодбрану ума“. Као социјални теоретичар, Хабермас сматра да су рад и језик основни трансцендентали, тј. да су „старији од човека и друштва“. Овај филозоф је посебно значајан по својој *теорији о комуникативном делању*. Присталица је „критичке херменеурике“, држи да се практична питања друштвеног живота могу решавати путем рационалног дискурса, тј. таквог дискурса који се служи аргументима. Једини регулатив, који он предлаже, јесте да се у властитом рефлексивном саморазумевању доведе до важења могућа критика идеалне комуникационе заједнице. Хабермас настоји да заснује темеље друштвених наука у теорију комуникација. Теоријом комуникативног делања испитује демократски или еманципаторски карактер рационалности и технологије. **Комуникативно делање**, као медијум разумевања, поседује несумњиво еманципаторски потенцијал. Данас се моћ налази више у мрежи информација и комуникација, него у некој вулгарној примени силе. Еманципаторски потенцијал савремене технологије може се остварити посредством комуникативног делања. Хабермас сматра да комуникативно делање наводи актере да се међусобно прихвате као говорници и слушаачи, истичући узајамне захтеве за уважавањем који се могу прихватити или оспорити. Комуникативно деловање је неговање једне специфичне отворености ка критици као и способност давања добрих разлога за своја уверења. Комуникативно деловање заснива се на рационалном консензусу који се постиже кроз дијалогски процес међусобног разумевања. На овом месту се комуникологија доводи у везу са херменеуриком.

Хременутика је вештина да се разуме језички саопштљив смисао и у слушају сметњи у комуникацијама да се учини разумљивим. Разумевање смисла се односи на семантичке делове говора, који су језичке природе, али и на писмено фиксирана значења и на она која су садржана у нејезичким системима симбола системима културе. Супротност херменеутици и овој вештини разумевања јесте вештина убеђивања и наговарања или **реторика**, у ситуацијама у којима се одлучује о практичним питањима. Филозофска херменеутика је критика која рефлексивним приступом доводи до свести искуства која имамо у језику, а која смо стекли коришћењем своје комуникативне компетенције, дакле крећући се у језику. Смисао неограничено много симболичких склопова објашњава се средствима природног језика у коме је та симболика и садржана. Захваљујући томе, могуће је да преводимо са сваког језика на сваки језик, да доведемо у разумљив однос објективна сазнања о најудаљенијој епохи и најзабаченијој култури, са унапред схваћеним контекстом у сопственој околини. У исти мах, постоји одстојање између природног језика и неке њему стране традиције. Чак и већ схваћени однос присне околине представља једно потенцијално Неразумљиво. Тако да оба ова момента заједно описују херменеутичко искуство које самоодносност природног језика преводи у свест субјекта и тиме му омогућује парафразирање метакомуникативних промена. Систем природног језика није затворен, он дозвољава измене, у смислу допуне у оквиру правила примене исказа (метафора), за разлику од метакомуникације која се једино служи оним језиком о коме говори као о објекту. Херменеутичко разумевање нужно полази од предрасуда на путу продора у

ствар, оно је неизбежно предодређено контекстом у којем је разумевајући субјект најпре стекао своју схему тумачења.

Филозофска херменеутика има за задатак да развије увиде у структуру природних језика који се стичу из промишљене употребе комуникативне компетенције. Рефлексивност и објективност су темељи језика, као што су то креативност и интеграција језика са животном праксом. Појам језичког система у смислу *langue* не узима у обзир прагматичку димензију у којој се *langue* (језички систем) преобраћа у *parole* (говор). На искуства говорника у тој димензији односи се херменеутика. Лингвистика проучава накнадне конструкције система правила који дозвољавају произвођење свих могућих граматички тачних и семантички смислених елемената природног језика, док херменеутика промишља темељна искуства комуникативно компетентног говорника.

Могуће је говорити о четири становишта са којих херменеутика има значаја за науку и интерпретацију њихових резултата:

1. Херменеутичка свест је деструкција објективистичког саморазумевања традиционалних духовних наука. Предметност разумевања не може се осигурати апстракцијом претходних мишљења, него само повезивањем субјекта који сазнају са њиховим предметом.
2. Херменеутичка свест подсећа друштвене науке на проблеме који излазе из симболичког предструктурирања њиховог објектног подручја.
3. Херменеутичка свест тиче се и сцијентистичког разумевања природних наука.
4. Друштвену актуелност данас стиче једно подручје интерпретације које захтева херменеутичку свест, а то је превођење последицама богатих научних информација на језик социјалне околине, што се постиже пре свега захваљујући реторичком елементу.

Постоји објективна потреба да се успостави однос између технички употребљивог знања и практичне свести околине. Херменеутика својом универзалношћу настоји да задовољи ову потребу, она ће прокрчити себи пут само ако нашем људском животном искуству прикључи и искуство науке. Гадамер је истицао Платонову мисао да онај ко посматра ствари у огледалу говора опажа их у њиховој пуној и неокрњеној истини, тј. да се у огледалу језика рефлектује све што јесте.

Хипотетичко-дедуктивни системи исказа науке стоје у извесном смислу у супротности према елементима говора, информације које се из њих могу извести удаљују се од живог света артикулисаног природним говором. Превођење језика науке у језик живог света и свакодневног говора, ставља нас пред један херменеутички проблем. Херменеутика извире из рефлексивности нашег кретања унутар природних језика, док интерпретација наука мора да оствари посредовање између природног језика и монолошких језичких система. Овај процес превођења прекорачује границе херменеутичке вештине.

Што се комуникативног делања тиче, оно извире из начина обезбеђивања репродукције три структурална нуклеуса животног света: културе, друштва и личности. С обзиром на ситуацију приликом међусобног разумевања, учесник у интеракцији стоји у културној традицији коју једном користи и обнавља.

Настајуће ситуације могу бити повезане са постојећим условима у свету, што осигурава континуитет традиције и кохерентност нашег знања довољног за консензус који је потребан у свакодневnoj пракси. Интерактивне способности воде персоналном идентитету, а интерперсоналне релације социјализацији, а то све персоналном идентитету кроз социјализацију. Из овога следи да је структурални нуклеус животног света симболички репродуктиван и изведен из комуникативног делања. За Хабермаса, свет живота је, пре свега, лингвистички контекст процеса комуникације који се обнавља унутар себе. Социјалне промене и развој одвијају се кроз прогресивну рационализацију животног света, посредством процеса симболичких репродукција, а то је начин на који друштво напредује. Свет живота је тако универзално поље бивствујућег, дато кроз искуство и саморазумљивост, отворени универзум, а опет и поље које свака пракса претпоставља и својим резултатима увек изнова обогаћује.

Хабермас је изградио парадигму комуникативног деловања, споразумевања. Изражава захтев за конвергенцијом и синтезом теорије деловања са системском теоријом, а традиционалном типу рационалности нуди алтернативу у облику комуникативног ума, интересубјективног рационалитета. Напуштајући ортодоксну тезу о преткласној и трима класним формацијама и будућој бескласној, Хабермас у својој концепцији социјалне еволуције, у историји људског друштва, а по критеријуму разликовања принципа организације, прави разлику између четири друштвене формације:

1. прва је преткласна, традиционална која претходи високој култури и она обухвата робовласничка и феудална друштва,
2. друга је класна, капиталистичка, обухвата савремена државносоцијалистичка друштва,
3. трећа је такође класна, посткапиталистичка и такође обухвата савремена државносоцијалистичка друштва,
4. четврту, Хабермас претпоставља као „постмодерну“ друштвену формацију, као „формацију будућности“, која ће можда бити „умно конституисано друштво, у духу захтева критичке теорије друштва.

Свака од ових формација има свој организациони принцип (нпр. према: старосном добу, полу, класној власти, држави, тржишту итд.). Организациони принцип постмодерне формације будућности јесте комуникативно деловање, рационално споразумевање (разумевање) и консензус, комуникативни ум.

Сваком типу деловања одговарају различити инетреси ума. Сваком ступену развоја друштва одговара ступањ разумевања друштвених чињеница (спознаје), моралног оправдања и правних норми. Хабермас разликује *свеи живоша*- где човек живи успостављајући непосредне односе са другима од *друштвених система* (привредних, политичких и сл.), који су специфично структурисани и институционализовани обрасци интеракције међу људима. Ти системи се шире и сужавају слободан простор човека, подјармљују свет живота, све оријентишу на новац и моћ и то је суштина кризе савременог друштва. По Хабермасу, излаз је у афирмацији комуникативне рационалности, у ширењу простора слободном деловању и споразумевању људи, који у међусобној комуникацији доносе разум-

не одлуке, утемељене на рационалној аргументацији и сагласности (консензусу), а не у јачању ауторитарних облика власти и системске принуде. Практична питања друштвеног живота, али и сукоба и кризе, могу се решавати под условима слободне комуникације путем рационалног дискурса међу људима. Насупрот интеграцији друштва путем тржишта или државе, стоји комуникативно деловање као организациони оквир друштва, остварено преко комуникативне рационалности, а представљено Хабермасовом парадигмом у оквиру његове *теорије комуникативног деловања*, која би се још могла назвати и постмарксистичком и социјалдемократском. „Изгледа да се мит о филозофима владарима и идеалној држави изнова обнавља, новим средствима и на новим основама, крајем XX века.“ (Митровић 2008: 44)

Почевши са Јаусовом естетиком рецепције, преко Хабермасове теорије комуникативног делања, проблем промена у језику и књижевности као последица друштвених промена, свешћемо заправо на разумевање самог проблема читања као друштвеног чина који обликује схватање књижевности. Полазећи од дефиниције проблема као таквог, Новица Милић на самом почетку своје књиге *Модерно схватање књижевности* истиче нужност методског поступања приликом решавања проблема било које врсте, те придржавајући се и сам истог, покушава да доведе до решења низ проблема као што су питања: времена, логоса, мишљења, говора и сл., све до проблема модерног схватања књижевности. Књига пружа један систематични преглед (историјски и компаративни) кроз који је праћен развој филозофске, психолошке, филолошке, чак и математичке мисли, те испоређујући их међусобно, Милић сваку своју поставку или коментар оправдава из више углова. Такође, систематичним прегледом свега што може бити део или јесте у самој књижевности, покушава да изведе и да реши проблем модерног схватања књижевности, свдећи га на проблем читања. Посебно је истакнут значај филозофије која је узета за научно-методску основу свеукупних извесности битних знања о свету. Окрећући се од критике језика ка критици читања, од Платона и Аристотела ка Декарту, приводећи покушај решења проблема крају, са Кантом и Хајдегером, Милић изводи појам модерности из филозофске модерности, уз начин читања и темпоралност као незаобилазне чиниоце. Суочавање филозофије и књижевности води рефлексиви о литератури, а ова до модерног сварања литературе и језика, проблем модерног изведен је из проблема читања.

Појави промена у језику и књижевности као последици друштвених промена приступићемо на одређени начин: најпре ћемо изнети дати проблем, а разрешење истог, извешћемо методом питање-одговор. Исти поступак биће коришћен до краја рада. На самом почетку осећа се извесна доза потенцирања на одређеној методи, начину рада, поступања што ће се задржати и у даљем тексту, видећемо зашто. Поставком *чишћање се јавља као основа модерног*, именује се, низ проблема и уједно омогућава уочавање проблема, чију би јасност донела расправа. У првом плану је однос читања и модерног који у многоме зависи од одговора на питање Шта је књижевност? Ма какав одговор био, пођимо прво од проблема који ово питање собом доноси. Наиме, проблем је диференцијална категорија између питања и одговора; те је, како се наводи у Аристотеловој *Топици*, логос проблема различит од логоса знања. Наука о бићу, онтолошка равна расправе, није што и равна расправе о бићима. Логос дијалектике или расправљања различит је од ло-

госа науке или сазнања, а с друге стране, то су подручја одакле се мишљење крећа према истини. Међутим, не расправља се о сваком проблему, већ само о проблему као тешкоћи, задатку, као питању о ономе што јесте, што је средиште дијалектике, отворено за расправу. Предмет испитивања, може бити усмерен на избор и измицање или на истину и сазнање. Тако да би одговор на одређено питање могао бити у виду дилеме двоумљења или недоумице, или у виду апорије логичне тешкоће, спорне ствари, која води развијању проблема, увиду у његово повезивање у себе; одговору се затвара његова упитност или по речима Аристотела, а које Новица Милић наводи: „Решење апорије је откриће.“ Првенствено, питања онтологије, тј. уметности, када се препознају, постају проблеми, када се развију, кад им се да време, постају дилеме, али свакако имају нужно нешто од апоретике да би се дошло до одређене истине. Истина доводи мисао до страсти, патоса, покреће је и дира; а филозофија је мишљење истине, рођено из стања афекције, из патоса повезаног са апоријом. Апоретичка је синтеза различитог, логос је у синтезама проблемског типа, те су онда преплетени елементи логоса (као удела мишљења) и лексиса (као чулно-материјалног, естетског). Милић повезује и Хераклитово тумачење логоса (Једно је Све) као закона свега, логичког и нужног мишљења и читање од стране Хајдегера, као читајуће доношење, доношење у присуство, оно што уједињује Једно и Све, без обзира на свој (логосов) материјални израз (нпр. говор). Следи да логос надилази говор. Међутим, Милић даље наводи филологе-Жана Болака и Хајнца Висмена и говори о лексису као говору у својству облика, телу које је потребно смислу; лексис обавија логос, логосу је подређен лексис, али њихов саоднос је нераскидив.

У даљем тексту, прелазимо на проблем односа књижевности и филозофије, полазећи од Платона и *Државе*, од одбацивања песништва зарад ваљаних етичко политичких разлога сазнања, јер песништво непоузданим изразом, језиком приказује биће. С разлогом се онда може поставити питање: У реду, али зар се и филозофија не служи речима? Одговор је следећи: прво, филозофски увид потиरे разлику између појединачног и света, води целовитости бића (нпр. Хегелово окретање универзалном, Аристотелово и Платоново повлачење из непосредног и сл.); затим, прави разлику између ваљаног, исправног говора и убедљивог говора (књижевног и реторичког) који се ослањају на појмове епистеме пажљивог слушавања унутрашњег гласа који је у виду заступника универзалног бића, доноси разлику између појединачног и универзалног, цепа говор на логос и мисао...и доксе онога што пружа ослонац за вероватне, али не и поуздане, тачне судове; води посматрању целине света, кроз унутрашњи разговор душе са собом, целине коју *ψυχη* посматра у оној врсти контемплације (мисаоног посматрања) која се назива теоријом; чак је и ћутање= „живи глас“ слика коју логос има о себи. Отуда имамо представе (као замене с предметом; пасивност и просторност), мимезис и слике (као завођење, преузимање моћи појаве коју представља; активност, временитост), имагинацију способност душе за слике, други логос, одакле следи и одбрана песништва (Аристотел, „*Поетики*“), које више није копија по сличности, већ човеково довршење природе! Аналогија између логоса и лексиса једно се исказује на многострук начин, Аристотелов је став који ће се одржати све до Хајдегерове онтологије бића и бивствујућег. Из наведеног се може закључити или бар поставити питање Значи ли то онда да постоји филозофија књижевности?

Неизоставно је, даље, споменути питање модерног у филозофији, па и у књижевности, као и саме методе читања. Модерна филозофија почиње од Декартовог унутрашњег обрта ка објекту. Постављање питања циља и средства није први изнео Декарт, али први је у средиште питања, на нов начин, поставио проблеме њихове основаности. Од начина решења овог проблема зависи и напредовање ка циљу, а поље за решење јесте филозофија, као научна, методска основа свеукупне извесности битних знања о свету. Модерност, с тога, почиње као филозофска модерност, као самосвест. Текст носи значења која су утемељена као ваљана, права, али и она друга, мање ваљана, споредна. Није, међутим, даље реч о томе да се читање подвргне тумачењу како би се утврдила средишња значења, већ да се тумачење подвргне читању како би се узела у обзир и значења изван средишта, тј. „екс-центрично читање“ постављено у однос према себи, тзв. „читање читања“.

Није случајно што смо навели да почетак модерности води од Декарта. Наиме, основни Декартов филозофски принцип јесте принцип самосвести: *Cogito, ergo sum* Мислим, декле постојим, коме би генетички посматрано, претходи став Сумњам, декла постојим. Видљива Декартова методичка сумња није обична скепса (као код скептика), већ нова извесност. А, оно на чему је потребно даље потенцирати јесте управо метода (истакнута на почетку рада) као почетак у послу дефинисања, метода као сумња која покреће изнова све. Даље, Декарт је зачетник савремене филозофије која узима мишљење за свој принцип; открио је нову методу коју назива „природном методом“ или „истинском логиком“, тј. упозорава да се приликом расуђивања и истраживања морамо ослонити искључиво на светлост свога ума, тј. на „здрав разум“. Декартов рационализам не тврди да је разум једини, него основни извор људског сазнања и критеријум његове истине. Отуда је оправдано узимање Декарта за почетак модерности, ако је наведено (а, јесте) да је Декарт зачетник савремене филозофије, модерно се може подвести под савремено, а и једна етимолошка игра речи може оправдати Милићев избор: **метод = сумња = с ума = ум = здрав разум**. Декарт истиче важност методског поступка, тј. посредно сагледавање извесности које се стиче поступним и ничим непрекинутим кретањем мисли, што води до реда који постоји у самом предмету, до сазнања. И Хегел ће касније рећи како је метод „душа садржаја“. Хусерл, са својом феноменологијом, коју назива новим картезијанством XX века, иде корак даље од Декартовог рационализма и наводи да се упориште казаног налази у ономе што ће се читати иза (чита Декарта), као повратак самосвести, изворности; наводи иза-, транс- или мета- читање које се мора подврћи повратку изворности као месту свог заснивања. Из наведеног произилази критика модерног- текстови се читају у ономе што казују „испред“, превише се читају као списи. Док филозофско читање води могућности отварања текста, то отварање не припада њему самом, већ филозофији као пројекту једног изворног читања, одакле следи да се читање састоји од текста и нечег „другог“, те је могуће текст увек читати на друкчији начин, свако друкчије читање води бољем, дубљем и свестранијем разумевању текста, тако да се разлика између казаног и мишљеног, по питању друкчијег читања, укида.

Истаћи ћемо да метода није уско технички нацрт већ и филозофски и метафизички, реторички и стилистички. Следи представа Декартове оптосемиологије која се доводи у везу са Декартовим субјективизмом, што даље може одвес-

ти до сличности или разлика између светла и знакова, природе и културе, разума и читања, истине и погрешке, методе и аметоде. Кренимо од почетка. Декартова оптосемиологија полази од идеје о „природној светлости“ која води духовном свету, даје човеку моћ да сазнаје (идеја преузета из старогрчке и римске филозофије), којој је супротстављена идеја о „натприродној светлости“ (трансценденталној, божанској). У оба случаја реч је о основи на којој почива сазнајана моћ јер се светлост схвата и као извор и као основа која нешто даје, али се увек може вратити својој изворности. Субјекат, такође, може бити основа, а може бити и објекат (што је једнако Декартовом субјективизму), онда се успоставља историја субјективности, кроз говор о кретању кроз историју, а то је једнако модерности. Двострани путеви до своје истине долазе преко методе. Тако се и светлост једнака фигуралности, методом доводи до схватљивости смисла који речи прикривају. Постоји изворна двострукоост језика: - звук → значење = споља (ја) → унутра (свет) = телесно (материја) → бестелесно (дух). Метода врши контролу од звука до значења. Време се узима као свеприсутно (сада, али и будуће), трансцендентална истина узима се као највиша (наспрам људске). Метода се користи и за поделу текста, јер је тек тада текст јасан и разговетан. Декарт Платонову и Аристотелову критику језика (као непоузданог средства за сазнавање света) замењује својом критиком читања читања као посредујућег средства, сложене операције, несводљиве на чист вид разумевања, као преплитање вероватног и скоро лажног, увек у измицању, никада коначног и на крају загонетка литературе = загонетка читања, садашње по шеми модерног од тачке неког садашњег тренутка до отворености оног краја које се означава као будуће време, књижевност као светлост - ни сасвим природан знак, нити скроз производ институције, читљив као поуздан, али подвргнут и могућности различитог читања, те би, после свега, закључак могао бити да је филозофија изнад литературе и језика, што би уједно водило и одговору на питање с почетка.

Од 80-их година XX века, тачније крајем ових година, јавља се постмодерно као свесни покушај да се реше недостаци модерности који су је учинили затвореном, инертном и уморном. Постмодерно је, без сумње, и производ напретка наука, али и кризе метафизике и филозофије. Критикује се историјско кретање сазнања које се ставља у функцију напретка, а филозофија која се извлачи из функције оправдања напретка, има друкчију улогу која се дефинише као „осетљивост за разлике“, „подношење несамерљивости“, смисао за Друго, метасазнање, метасмисао, метанарација. Те се и постмодерно јавља као оружје моћи, али и као нешто што изоштрава нашу осетљивост за разлике и јача нашу способност да поднесемо несамерљиво. Криза модерног почиње од самог покушаја његовог одређења, од истицања његове немогућности произвођења несамерљивог јер се то отима сопственој логици модернога. Још су Хусерл и Хајдегер најавили ову кризу која ће касније захтевати и критику. Наиме, ако појемо од генезе постмодерног, можемо имати неколико замерки: прво, зашто сумњати у напредак модерног кад је то недовршен пројекат, неисцрпљена основа; друго, ако се постмодерно јавља из неповерења у модерне метаприче, не нуди ли тиме само још једну метапричу, сада само о крају модерних метаприча и треће, није ли то опет повратак модерног, тј. модерно које је сада у „моди“, најновије. С обзиром на неке Лиотарове претпоставке, можемо рећи како пост- упућује на промену правца, на нов начин

мишљења, прекид са традицијом, али тако да се она надиђе почетним заборавом (не само back него и анализа, анамнеза, анагогија, анаморфоза чиме се почетни заборав разрађује). Смисао за којим се трага није само лозинка једног периода, већ рецепт за све што се мисли и ствара, што ће још више појачати кризу и оцртати неке деобне линије између постмодерности и мдерности. Наиме, постмодерна уметност пародијски и иронијски реконструише традиционалну грађу, врши тзв. укидање-очување, док модерна уметност врши радикални прекид с традицијом; даље, проблем препознавања савремености (света) решава се преступом у односу на целовитост коју захтева модерност, постмодерност је проблем вишеструкости, свет сагледава из његове несавршености и разбараушености, врши се промишљање појава, као и спој промишљања и појава, што води **филозофском читању**. Тако су: јединство света, историје, субјекта који је усредиштен у себе, замењени мноштвеношћу, фрагментарношћу, иронијом. Модерно је замењено постмодерним. Али постмодерно надилази једно доба и претвара се у једно стање духа, претвара се у пост-метафизичко, држећи се Хајдегера и његових речи да филозофија није више метода у мишљењу (као у модерном) већ пут мишљења-метафизичка филозофија, али не у смислу превладавања метафизике, већ у смислу смрти метафизике, чиме се довршење кризе петвара у дијагнозу краја. Последица наведеног јесте то да на универзално не полаже право само филозофија у лику „метафизике“, већ подједнако и књижевност. Разумевање тако добија облик фигура или схема (креће се по њима), тзв. **херменеутички круг** који који налаже игру разумевања и пред-разумевања, у коме је однос целине и делова таква да ови други никад не секу кружницу целине, има своју пред-структуру (смерње, намереност) која је темпорална. Отуда следи да се сви феномени бића (језик, историја, мишљење) морају разумети из видокруга питања о бићу (бивству), из видокруга времена. Окретање Хајдегеру дошло је у исто време када на европској сцени доминира правац размишљања под називом постструктурализам (као незадовољство структурализмом и његовим атемпоралним низовима) јединице система се могу замењивати према начелима контитнuitета и дисконтинуитета, „структура“ се окреће ка „историји“, „структурализам“ ка „херменеутици“. Темпоралност добија на важности и то у смислу времена као истовремености (синхронија насупрот дијахронији), а херменеутика не води више откривању значења као аутентичног смисла, већ тумачењу тумачења, како наводи Ниче. Како су значење и смисао несводљиви, пажња се посвећује **новом читању**, неукалупљеном, несводљивом, сложеној релацији знака и текста (не простој структури). Тако је нова херменеутика одвојена од класичне и модерне, Шлајермахове и Гадамерове, она је херменеутика са начелом отвореног тумачења која се у комбинацији са структуралистичким увидима може назвати и **пост-херменеутиком** (неком врстом пред-разумевања).

Уз наведене: „пост“ херменеутику и структурализам, Хајдегера и Ничеа, развоју несамерљивости и постмодерног припада круг идеја развијен око Фројдове психоанализе. Наиме, Фројд покреће питање несвесног и закључује да се несвесно сазнаје посредством представа које доспевају у свест модификоване (снови, омашке, досетке...) и то су маргиналне манифестације које доводе до сазнања, али не могу бити сводљиве на неку реалну ситуацију. Лакан иде даље од Фројдове психоанализе својим ставом да несвесно не мора да ускрсне у свесно него

да се збије на самом МЕСТУ, да постане, а то место је у ствари тумачење. Реч је о постајању и збивању на месту бивства (већ споменуто, Хајдегерово разумевање из видокруга бића). Закључак, ако за то постоји могућност, може бити у виду одређивања постмодерног као кризе модерног, али и саме мисли о модерном, а онда и као прелазу са књижевнотеоријског на **непосредније суочавање књижевности и филозофије**. Управо то суочавање јесте, у ствари, рефлексивна о литератури као њој самој, а од чега је модерно схватање литературе и настало.

Да бисмо успешније разрешили отворени проблем промена у језику и књижевности, представићемо врсту огледа или практичне примене Новице Милића, јер износи директно упоређивање једног књижевног текста који се узимао као парадигма за постмодернистичку поетику, с делом на које се непосредно ослања, а које стоји на почевима модерне литературе реч је о Борхесовој причи „Пјер Менар, аутор Дон Кихота“ и о Сервантесовом роману *Дон Кихот*.

„Пјер Менар, аутор Дон Кихота“ јесте, како Милић наводи, амблем постмодернизма; литерарна мистификација која се окреће сама себи, удвајање, паралелност, маска која саму себе скрива, перверзна навика за претеривањем, и фалсификовањем, „цитирање“ литерарно упућивање на постојећу књижевност, „металитерарност“ која прекида непосредне везе са пољем реалног; а примарне одлике самог постмодернистичког текста и јесу заправо цитирање и металитерарност. Тако се износи као могуће једно анахронистичко читање (писац који пише већ написано дело, које је још и он сам већ написао), отворено симболичким уопштавањем. Историја књижевности се тако посматра, не као хронологија, већ у врсти синхронизије која не само што може да се супротстави дијахронији већ може и да је окрене уназад. То води Валеријевом, а који је Борхес прихватио, Духу као инстанце која пружа и прима књижевност, а која стоји с ону страну свих конкретних писаца и читалаца, њихових биографија, психологија и индивидуалних повести. Историја књижевности је Историје Духа. Књижевност је врста проширења и примењивања извесних својстава језика. Писање и читање упућују једни на друге, али не могу се мешати. Модерност мора синхронизовати да се веже за традицију, да је дијахронизовати одбаци или модификује и тек онда може да створи нешто ново. Преко Борхесовог поступка симболизације може се доћи до одговора на Валеријево и Елиотово питање Шта радим док пишем? Или на питање Шта се дешава кад читам? Преко примера преводиоца дат је однос читање-разумевање текста, тј. истиче се да задатак преводиоца није идентификација аутора са аутором, већ једно „делање у духу писца“, истовремена идентичност, а богата различитост. Што ће рећи да је оно што је објављено с Менаром, у Дон Кихоту већ постојало, што је у постмодернизму тек постало видљиво. Разлика између актуалног и виртуалног није поништена у делу, тако да нас погрешном тумачењу може одвести само парадигматско читање. Свака разлика постоји у самом језику, за разликама не треба трагати читањем, већ свет треба свести на сличности језика и његове једнакости, како каже Декарт, а окретање језику оправдава немогућност да се тумачења тотализују у једну интерпретацију.

Милић даље наводи Фукоов појам аутора који је у великој кризи, он је „аутор функција“ има различита значења којима се служимо по потреби, да би се касније, посебно код постмодерниста, извео закључак о „смрти аутора“ (аутор је неважан, а његов појам нестабилан), чему ће се Фуко противити, а постмодернисти

рећи следеће аутор је једна тачка као жижа у коју би се пројектовао извор смисла дела и враћају се појму читања као начину разумевања, читања које штиво разуме сходно значењима која му се износе, али супротно смислу ситуације, тиме нема спољашњег реферанта, а читање се враћа на унутрашњост; даље, читање нема рефернта ни у унутрашњости (у свести аутора), оно се ставља у игру као пратиља разумевања која се креће једнако изнутра и споља, са никад тачно утврђеним местом. И опет се враћамо постмодернистичкој несводљивости читања и разумевања, читања и његових веза са осталим чиниоцима, укључујући ту и нечитљивост, тражењу оног Другог, уз нужно постојање свега наведеног, те све личи на један обрт у модерном које се окреће, супротставља себи, из своје властите кризе црпи снагу за настанак нечега новог или за нов настанак, настанак или ново под именом постмодернизам.

У даљем тексту, пажњу посвећујемо појави категорије модерног и износимо нека гледишта Стендала, Бодлера и Ничеа. Наиме, категорија модерности, посебно у књижевно-уметничкој области, спада у област моде као категорије укуса, па тако припада естетици; затим, као естетички појам, постаје и појам историје, те тако упућује и на историјски вид посматрачев (властити савременост која захвата и део прошлости). Даље, модерном лириком сматра се она лирика која своје симптоме модерног концентрише око естетичких појмова „дереализације“ и „деперсонализације“. Модерно, такође, може бити и необично; Јаус износи да је модерно кованица новијег датума, док у Немачкој, појам модерног залази до простоте и вулгарности. Тако да се модерно може посматрати и као оовремено, садашње, ново које је управо дошло и као граница између данашњег и јучерашњег, али и као што узима макар и мали део будућности због чињенице да је „долазеће у овај тренутак“.

Бодлер, на почетак своје расправе о модерности, ставља Стендалову дефиницију уметности према којој је уметност обећана срећа, ваљани тренутак садашњости. Уметност има дејство сходно темпоралности тренутка, па доводи до ослобађања фантазије кроз садашње. Велики удео у овом процесу има имагинација, коју меморија парализује, те би стога ваљало да уметност почива на „непредвиђеном“ или „неочекиваном“. Следи да је естетско везано за тренутак, али које се унутар тог тренутка ослања на размак, на интервале времена. Свака уметност, каже Стендал, има свој прави час, своју садашњост у којој досеже максимум властитиог учинка (а, да се при том „прави час“ једног не мора поклопити с „правим часом“ другог ствараоца). Бодлер даље истиче да уметност има необичну темпоралност уметност је обећање, као „обећање среће“; само обећање (па и уметност, јер је и сама обећање) јесте исказ темпоралне структуре, зависи од времена, истиче једну садашњост која припада будућности, а чији успех зависи од могућности да се у будућности досегне садашњост у којој ће исказ постићи властиту истину. Тако је књижевни текст обећан читању, тек ће се у читању показати као успешан или неуспешан, а тиме ће достићи моћ да буде истинит, сходно унутрашњем искуству једног времена „среће“ или „ваљаног тренутка“. Насупрот класичној вредности опште лепоте стаје модерна вредност посебног и садашњег, „посебна лепота“, „лепота околности“. Милић даље наводи Бодлерово схватање темпоралности у уметности. Бодлер каже како уметници знају да извуку лепоту из прошлости, за њих је она садашњост, а прошлост је важна зарад своје ис-

торијске вредности. Враћајући се на „обећање“, износи да је садашњост, у виду презента, време које је овде, сада, али и које једнако долази и измиче, измиче у представе, у речи. Изводи, с тога, закључак да је капитални проблем у уметности однос темпоралности и говора. Проблем решава имагинација као моћ надопуне. Имагинација има посла са утисцима којима не терба открити нова значења, него у тренуцима кризе, већ постојећим утисцима, који су замрли, морамо обновити снагу, учинити их опијајућим; овако се комбинује трагање за новим презентом кји нужно собом носи утиске прошлости, утискује се нова снага, вид, форма, а овакво естетско пијанство најављује Ничеову фигуру диониског.

Модерна уметност настоји да ухвати пролазно, измичуће, али сама садашњост није довољна за конституисање вредности, те се читалац узима као глас од којег се тражи допуштење, прихватање. Модерни стваралац користи методу драматизације, врши насиље над предметима како би се они као феномени показали у тренуцима својих врхунаца, њихова енергија доводи се до краја и оно бивају расветљени у свом појављивању. Управо је **читање** способност да се феномен ишчита у својим битним елементима. Тако модерност може обухватати заједнички временски хоризонт и писца и читаоца, без обзира на историјску дистанцу између њих, јер је и она оно измичуће, па се јавља серија разноликости и низова чија је динамика таква да измичу тотализацији сваке врсте.

Ниче сматра да историја слаби стваралачку вољу јер се јавља у виду овог или оног знања, узима на себе лице савремености и влада човеком. Лек за прошлост, заодевену у модерност, Ниче налази у забораву „нужном за живот“. Без заборава се не може живети јер би нпр. за човека који у свему види постојање, живот био пакао, он никад не би веровао у своје сопствено биће. Али, Ниче не мисли на пасивни заборав који заборавља презент, већ на активни који не само да може заборавити неки презент него дела тако да је и сама прошлост пролажења и сама пролазна и прошла, тако се остаје у непрестаној, живој садашњости која није оптерећена прошлим и која се окреће ономе што долази, тј. будућности. У једној таквој модерности, могућност да делујемо остварујемо помоћу читања у којем заборав игра улогу суштинског чиниоца. Немогуће је стварање описати у облицима историјске свести јер с ону страну стваралачког чина постоји нешто што није ни пуна свест, ни меморија, ни знање, а ипак се не може искључити и свести само на несвесно, ефекат самог заборава или пуке неисторичности. Инстанца која прати сваки чин стварања, сваку акцију модерности, зове се **читање**.

Оно о чему је такође потребно проговорити јесу представе и слике времена. Како је већ наведено, да модерност има одлику темпоралности, а бити модеран и нов значи бити различит, онда је управо време највећи хоризонт разлике, оно је и разлика сама јер је садашњост која тече, чијем присуству подвргавамо и прошлост и будућност, меморију и очекивање, оно што задржавамо и оно што пројектујемо. Проблем одређења форме времена, тј. форме „сада“ која је и „било је“ и „биће“, усаглашавање логоса као закона времена са логосом као нормом мишљења, парадокс истовремености која се тиче садашњости колико и прошлости и сл. били су предмети у виду тешкоћа и теорије и филозофије, још од Платона. Из наведеног може се извести вид времена као симултаности и сукцесивности. Симултаност и сукцесија су начини говора, видови у којима се време представља и репрезентује за норме логоса. Жил Делез износи став да ако је го-

вор темпоралан, у већ наведеном смислу, не можемо га просто свести на фиксацију појмова кроз претварање њиховог смисла у значење, у предметности за које се користе и на које упућују, не може се просто само свести различито на идентично јер појмови у себи крију фигурацију која их покреће, већ се говор мора потчинити додатном начину, оном који га контролише на нивоу исказа, синтаксе, грамагике норме. Структури говора мора да одговара структура ствари. Појаве света аналогне су појавама језика. Делезово сингуларно и индивидуално тако носи на себи почетак разлике јер не постоји без печата времена, па га супротстављамо картезијанском субјекту рационалне репрезентације и Деридином „логоцентризму“ и „деконструкцији“ преокрет и системско измештање вредности, али везивање европске традиције мишљења за нормативни логос као за своје средиште; и истичемо Делезово окретање органској репрезентацији, што повезује „с органским“, у логичком смислу, у ономе који је присутан у наслову Аристотеловог „органона“ који је традиција узимала за нормативни уџбеник и основу „принципа мишљења“ уопште. Делезу није сада битан принцип мишљења, већ принцип репрезентације мишљења. Полазећи од Аристотела и Платона, од модела и копија, као отисака Идеја, Делез иде корак даље и наводи да постоје, поред миметичких, копије које не могу и не желе да се прилагоде миметичком критеријуму ваљаног одсликавања. Такве репрезентације модела (Идеје) Делез назива фантазмима и симулакрумима појаве које имају спољну сличност с моделом, али она је инертна, нема аналогije, носиоци су у ствари дубоких разлика, структура њихове перспективе је таква да се и угао онога ко посматра садржи у тој перспективи. Читање је у власти једног типа имагинације која није потчињена снагама разумевања и појмовном поретку логоса, већ вишком властите моћи нагони логос да за своје нове слике тражи нова имена. Имагинација се уклања из епистемолошког поља у поље модерности, садашњост и модерност припадају филозофији Духа, па се поставља питање како стоји сама идеја модерности у укупном епистемолошком поретку нововековља.

Осврнимо се на Канта и његову *Критику моћи суђења*, где он каже да је уметност слободна игра уобразиље, хармонично садејство човекових различитих способности, па је посредни веза и хармонија двеју моћи сазнања чулности и разума, а њиховим само ненамерним сједињењем ствара се лепа уметност. Тако Кант прави разлику између беседништва и песништва. Беседништво је вештина да се неки посао разуме, то је игра идејама да би се слушаоци забавили, игра уобразиље која даје нешто што не обећава, док је песништво слободна игра уобразиље која умећем води посао до разума, песник наговештава забавну игру идејама из које произилази много за разум, мало обећава, а пуно даје. У Кантовој трансценденталној естетици, лепо се достиже кад разум и уобразиља ступе у склад што води феномену узвишеног синтетичности различитих моћи, што је изнад релативног појма склада. Не треба давати живот само појмовима разума, већ треба оживљавати и саме идеје које су производ ума. Синтетичко деловање ума, разума и уобразиље, људских моћи кадрих за трансценденталне учинке, а не само за емпиријске попут моћи меморије или перцепције, стављено је у зависност од темпоралности, од временског распореда у говору, логос и лексис остају на различитим местима на оси времена (дејство логоса увек пада иза времена лексиса) једнако пројектујући друго у будућности. Тако обећање увек остаје иза дела, могуће је

остварити његов прави час и естетски „учинак среће“ на који су упутили Стендал и Бодлер. Кант развија естетику судова која ће одвести теорији уметност као рефлексију стварног искуства. Ту назначену могућност код Канта, након једног и по столећа, развиће Хајдегер када буде говорио о уметности као „самопостављању истине у дело“. Актуализовати виртуално значи испуњавати га у ономе што измиче кроз смисао дела. Оно се не остварује, испуњава се, остаје идеја, а ипак је доступно тако да биће дела остаје виртуално. Тако закључујемо следеће: основно искуство песничког дела долази из читања, а теоријски проблеми читања и модерног схватања песништва представљени дискурзивним модусима, могу само припасти свим питањима за чијим се извођењем трагало кроз цео текст, питањима која и сама представљају крајњи хоризонт расправе и која, по дефиницији хоризонта, једино могу бити проширена.

Услед константног појављивања проблема читања током решавања многих проблемских питања, можемо извести закључак да је **читање** оно што оснива, па и одређује модерно схватање књижевности. У основи модерног схватања књижевности и језика стоји теоријски проблем читања, али тако да обе стране одређују једна другу.

Прво, о читању може се говорити у оквирима онтологије, тада би оно имало црте које га везују за читање смисла бића и времена, а не за читање значења тог смисла. Један од разлога за онтолошко разумевање читања јесте то што док читамо, читања нисмо свесни. Читање се за свест појављује као феномен долазећи из одсуства, у које је гурнуто, у присуство, које онда читање омета, те је истовремено читати и бити свестан читања немогуће. Такође, опет из онтолошког угла, нпр. песништво би било један од начина постојања човека у којем се може ишчитати смисао свега што јесте, како јесте у значењима појава, али опет и смисао самог „јесте“ као бића или бивства. Хајдегеровим речником, **читање** би онда било оно што повезује биће и бивствујуће (Sein и Seiendes), стојећи под условима времена, обелодањујући их из говора који изокреће, скрива и размењује њихова својства. Тада би, по Хајдегеровом мишљењу, читање било догађај смисла онтолошке разлике, смисао који долази и пре смисла бића, пре бивства, па би свакако читању припала важна улога у онтологији.

С друге стране, читање је опет оно што одређује модерно схватање књижевности, чак иако кренемо од традиционалног става да је песништво ствар имагинације и да не садржи у себи истину која се може проверити на јасан начин (став који преко Декарта прелази у ново доба, у нововековље) који се потом мења у став да литература ипак полаже право на тип истине (у модерност га уноси Кант, а развија Бодлер преко „репрезентације презента“ онога што наслеђеним представама даје вредност новине). Овако посматрано, изван региона онтологије, **читање** стоји у сфери проблема, дилеме, апорије. Расправа о читању усмеравана је на односе читања и тумачења, смисла и значења, читања и разумевања, да би Милић извео закључак да читање, не само што није сводљиво на разумевање, већ је несводљиво на ма коју операцију која у њему учествује, нпр. *перцепција*, удружена смеморијом и културом, *рефлексија* са печатом једне субјективности, *несвесно* (од фројдовског либида до лакановског постајања), *заборав* (од обичног као пуког реза до ничеовског), *процењивање* и *превредновање*. Најзад, читање није пука репродукција неке садржине, већ као у случају Борхеса и Сервантеса, и њихових

дела рекреација смисла која се преко херменеутике „нечитљивог“ окреће херуистици писања; пише се да би се читало и чита се да би се писало.

Читање је синтеза или синтетичка операција различитих активности, ни емпијска, ни трансцендентална, већ дисјунктивна синтеза држи на окупу све чиниоце, ниједан од њих не потчињава до краја себи, није део ни једног од елемената, већ само њихов стални пратилац. Читање је одговор унапред, оно чита „нечитљиво“, покреће реторику коју концептуално разумевање зауставља; упућује на дилему, апорију, а проблем пропушта кроз нормативни логос и проблемски логос (који му враћа темпоралност), где се први креће у потоњем, пружајући му равни и димензије за норморање. Читање је операција која не изискује специјалну моћ, способност за смисао је општа, значење је ефекат понављања смисла у читању, те се онда и смисао понавља на значењима чиме одржава своје интерне разлике виртуалног и актуалног, тј. преко значења чува своју темпоралност. Смисао је јединство различитости, а значења су јединице које се окупљају у тој различитости. Значење увек говори шта смисао јесте тако што говори шта он заправо није. Читање у исти мах детерминише и понављањем и разликом (темпоралним механизмима). Оно увек може поновити „бесмисао“ тако да му се нађе хоризонт у којем опстаје као смисао. Читање као дисјунктивна синтеза заснива књижевно у модусу различитости, и у модусу понављања, то даље пружа одредбе за диференцијацију и компарацију, знања су темпорална, а отуда и разлог, можда и објашњење за постојање дела која су толико различита да стварају хаос као укупна збирка, а с друге стране, за постојање дела која су толико слична да се могу класификовати по врстама, периодима и категоријама. Читање отвара перспективу у којој ће одређени начини говора бити узети као књижевни, обухваћени операцијама опажања, разумевања, меморије, заборављања, свесног, несвесног, у којима ће се време одвијати на себи својствен начин, кроз понављање и разлику (истим механизмима којима нам се поверава у говору), отуда би теоријски проблем читања као основе модерног схватања књижевности упућивао на темпоралност; ми генези времена не можемо ући у траг, већ о томе можемо имати само идеје чију нам тајну и смисао време поверава преко песништва које читамо идеје су тако и идеје по себи и део песништва, као игре речи и времена, па се због тога увек представљају као ново штиво за читање.

ЛИТЕРАТУРА

- Јаус 1978: Н. Р. Јаус, *Естетика рецепције*, Београд: Nolit.
- Коларић 2006: И. Коларић, *Филозофија*, 6. издање, Златибор, Ужице: Братис.
- Милић 2002: Н. Милић, *Модерно схватање књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Митровић 2008: Љ. Р. Митровић, *Творци нових парадиџми у социологији*, Београд: Институт за политичке студије.
- Павић 1998: Ж. Павић, *Филозофска херменеутика*, Загреб: Библиотека Scopus.

Anka Ristić

CHANGES IN LANGUAGE AND LITERATURE AS A CONSEQUENCES OF SOCIAL CHANGES

Summary

Defining the artistic merit of a literary work can not be done only within traditionally understood history of literature or literary criticism and theory, which postulates the autonomy of literary meaning as the object of their interpretation. The understanding of the various elements of world literature is determined not only the elements of literary structure, but also elements of the horizon reception. In study of literary changes caused by social changes it is necessary to take into account the presence and influence of figure readers and interpreters as social beings. The achieved dialogue process in relationship between parts, writer, reader and interpreter indicates that communication has established ideological effect. This paper points to need of philosophical hermeneutic approach to study of linguistic structures. Hermeneutics illuminates the fundamental experience of communication and phenomenon of crossing one communication system to another, social motivated system. Philosophical perspective of communication will be presented as a cultural mediator, but also as an instrument of social cohesion, organization, activities and interests of achieving. The elements of social life as well as communication factors are important in the process of reading and understanding of what constitutes literature. This paper marked the philosophical hermeneutic experience of reading that had recognized social influence into conception of literature. Reading allows knowing the meaning, repetition time of contribution delineation of sense and nonsense, acquisition of knowledge, recognizing the presence of characteristic time and the social world in literature, as well as the distinction between literature and what it is.

Key words: society, literature, hermeneutics, time, reading, communication, influence

Образовање и васпитање у будућности, глобализација и друштвено-економска криза²

Аутор у овом раду даје приказ и анализу кључних докумената Уједињених нација (УНЕСКО), Савета Европе, Европске Уније у којима се врши пројекција образовања и васпитања у будућности и могућност њихове примене (остварења) у светској и европској заједници, у условима глобализације и друштвено-економске кризе.

Кључне речи и изрази: документи, васпитање, будућност, образовање, глобализација, друштва знања, компетенције, друштвено-економска криза.

Увод

Свака друштвена заједница је у току историје цивилизације посвећивала висок степен пажње трима изузетно значајним појединачним и друштвеним вредностима: васпитању, образовању и школи. Ове вредности су због значаја добиле научне и практичне оквире и садржину у педагогији и другим научним дисциплинама, при чему су третиране као кохерентан систем од битног значаја за цивилизацијски напредак појединца и друштва.

Крајем XX века дошло је до битних промена у научно-техничком и технолошком развоју. Наиме, дошло је до снажног развоја информатике и информационе технологије, чија примена ће доћи до пуног изражаја у XXI веку који се означава *веком информационог друштва* (трећа индустријска револуција). Коришћење нових технологија треба да омогући *људски и одржив развој и изградњу друштва знања* у условима глобализације, која представља историјску и цивилизацијску законитост у развоју друштва, а остварује се економским, технолошким и политичким средствима. (Стојановић Ђорђевић 2011: 215-224) Да би друштво у XXI веку достигло ниво и квалитет *друштва знања* оно мора да постигне квалитет *друштва које учи* (*learning society*), а на основу *перманентног и доживотног учења* сваког његовог члана.

Остварење ових циљева друштва подразумева и дефинисање нових циљева образовања у друштву и нове улоге школе као најзначајније васпитно-образовне институције, посебно у процесу глобализације и велике друштвено-економске кризе, која је већ захватила већи број економски јаких и стабилних држава у све-

1 tasicakg@yahoo.com

2 Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018: *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ту (САД, Шпанија, Италија, Португалија, Грчка и др.). Циљеви образовања и нова улога школе у будућности у друштву садржани су у већем броју докумената Уједињених нација (УНЕСКО), Савета Европе и Европске Уније (конвенције, препоруке, резолуције и декларације).

Ми смо се определили да у овом раду дамо приказ и анализу пет кључних докумената у којима су садржане пројекције васпитања, образовања и школе у будућности и могућности њиховог остваривања у Европи и свету, посебно у условима глобализације и економске кризе. Ти документи су:

- 1) Извештај УНЕСКО-ве међународне комисије о образовању за 21. век *Образовање – скривена ризница* из 1996. године;
- 2) Футуролошка студија Едгара Морена *Васпитање за будућност* из 1999. године и
- 3) Светски извештај УНЕСКА *Према друштвима знања*, из 2005. године.
- 4) Резолуција Савета Европе *Европска димензија у образовању и образовна пракса и садржај програма*, усвојена на Сталној конференцији европских министара просвете 1991. године;
- 5) Бела књига о образовању *Према друштву које учи* Комисије Европске Уније из 1995. године;

I Документи о образовању и васпитању

1. Извештај УНЕСКО „Образовање – скривена ризница“

Први документ којим се пројектују циљеви образовања у свету је Извештај УНЕСКО-ве међународне комисије о образовању за 21. век *Образовање – скривена ризница*, из 1996. године. Овај документ је сачинила међународна петнаесточлана комисија УНЕСКО-а чији је председник Жак Делор.

Наведени документ садржи четири дела: 1) Образовање: нужна утопија; 2) Први део – погледи; 3) Други део – принципи; и 4) Трећи део – правци.

У делу документа у наслову **Образовање: нужна утопија** се најпре истиче да се човечанство налази пред многобројним проблемима које поставља будућност, због чега оно постаје неопходан услов за развој човечанства у правцу мира, слободе и друштвене једнакости. Овим се жели нагласити одлучујућа улога образовања у развоју личности у току читавог њеног живота као и у развоју друштва, у циљу ослобађања света беде, отуђености, нераумевања, угњетавања, ратова и др.

Циљ образовања треба да буде да се развије и гаји љубав према деци и младима, које треба да интегрисемо у друштво и да им пронађемо достојно место у систему образовања, породици и нацији, јер деца су будућност човечанства. Да би се то остварило политику образовања треба третирати као сталан процес обогаћивања знања и вештина, те као процес развоја личности и односа међу људима, међу друштвеним групама и народима. (Делор 1996: 7-10)

Затим се истиче да у свету преовладава осећање разочараности, посебно у односу на очекивања која су се формирала после II светског рата. Свет је изгубио илузије о економском и друштвеном развоју, нарочито због сталног повећања

незапослености, пада стандарда и ширења отуђености у развијеним државама и озбиљнијег угрожавања околине. Свет је, супротно очекивањима, постао небезбедан и несавршен. Независно од ових околности почиње да се одвија процес глобализације под дејством снажног развоја науке и технологије, чији би исход требало да буде да свет постане „велико село“.

Такође се истиче да политика образовања, која је условљена наведеним друштвеним процесима, не може да допринесе стварању савршенијег света, узјамном разумевању међу људима и обнови демократије у свакодневном животу у XXI веку. Због тога друштво мора да буде спремно да превазиђе више супротности, како би остварило напредак и у области васпитања и образовања. Посебно се истичу: супротност између глобалних и локалних проблема, супротност између универзалног и индивидуалног (глобализација културе), супротност између традиције и савремених тенденција (прилагођавање без одрицања од сопствених корена), супротност између дугорочних и краткорочних задатака, супротност између потреба за такмичењем и тежње ка једнаким могућностима, супротност између невиђеног развоја знања и човекових могућности да их усвоји и „вечна супротност“ између духовног и материјалног. (Делор 1996: 10-11)

Доминантан циљ образовања у будућности је да се свима без изузетака омогући да изразе свој таленат и стваралачки потенцијал, што за сваког појединца значи могућност остваривања својих личних планова. Остваривање овог циља започиње спознавање самог себе и покретањем унутрашњих снага које су засноване на знањима, размишљањима, искуству и критици.

Систем образовања, да би био успешан, мора бити флексибилан и да садржи разноврсне наставне програме, органску повезаност између разних облика образовања или између професионалне праксе и система за усавршавање, те да омогућава да се ефикасно реше проблеми несклада између понуде и потражње на тржишту рада. Такође је неопходно да се на нови начин осмисли и концепција перманентног образовања, те у крајњем обезбеде све претпоставке за кретање ка „друштву образовања“.

У будућности као централни проблем друштва намеће се потреба образовања у току целог живота које подразумева: научити живети заједно, научити стицати знања, научити радити и научити живети. (Делор 1996: 12-16)

На крају овог дела Комисија је формулисала неколико препорука које се одnose на:

- политику усмерену, пре свега, на подршку образовања младих;
- издвајање минималног процента (отприлике четвртине) средстава за потребе образовања из средстава намењених као помоћ за развој;
- утврђивање зависности између „дуга земаља и образовања“ (debt-for-education swaps) с тим да се компензира негативан утицај ове повезаности на државну политику издвајања средстава за потребе образовања;
- ширење нових информационих технологија у свим земљама, с тим да се избегне појава нових разлика између богатих и сиромашних земаља;

- мобилизацију огромног потенцијала којим располажу невладине организације посебно у питањима која би представљала суштину подршку напори-ма за међународну сарадњу. (Делор 1996: 26-27)

У делу Извештаја, чији је наслов *Погледи* садржане су три целине. У првој целини чији је наслов *Од локалне заједнице до глобалног друштва* дате су следеће смернице и препоруке:

1. светска међузависност и глобализација представљају главне снаге у савременом животу које већ функционишу и оставиће дубок траг на XXI век;
2. главни ризик налази се у стварању јаза између мањине људи који су способни да успешно пронађу свој пут у том новом свету и већине људи која се осећају да су препуштени на милост и немилост догађајима и чија се реч не чује у друштвима будућности, неспособни да процене заједничку судбину, што доводи до одступања од демократских начела и појаве вишеструког револта;
3. друштво мора да води утопијски циљ усмеравања света ка већем међусобном разумевању, већем осећању одговорности и већој солидарности, помоћу прихватања наших духовних вредности и разлика у културама. (Делор, 1996: 43)

У другој целини чији је наслов *Од кохезије друштва до демократске улоге* дато је више смерница и препорука и то:

1. политика образовања мора бити довољно разноврсна и да омогући учење за постојање;
2. социјализација појединаца не сме доћи у скукоб са развојем личности;
3. од образовања се очекује да помогне у подстицању жеље за заједничким животом и националних идентитета;
4. школе морају дати допринос напретку и интеграцији мањинских група уз поштовање личности сваког појединца;
5. образовање за свесно и активно грађанство мора почети у школи;
6. у школи настава и пракса морају бити прилагођени медијском и информационом друштву и подстицати грађанске врлине код ученика;
7. задатак образовања је да за децу и одрасле обезбеди културно окружење које ће му омогућити, што је више могуће, да осмисле промене које су у току. (Делор 1996: 58-59)

У трећој целини, чији је наслов *Од економског развоја до распада човечанства* посебно су значајне препорука да се успоставе нове везе између политике образовања и политике развоја, имајући у виду неопходност јачања основе знања и вештина кроз подстицање иницијативе, тимског рада, реалне сарадње која обухвата локалне потенцијале самозапошљавање и дух предузетништва, као и препорука да треба побољшати базично образовање и да оно мора бити што шире доступно. (Делор 1996: 71)

У делу Извештаја чији је наслов *Принципи* садржани су принципи образовања који су разрађени кроз две целине.

У првој целини, чији је наслов *Четири стуба образовања*, истиче се да образовање, да би одговорило својим циљевима, мора де се организује око четири основне области, које ће током живота за сваког појединца представљати стубове знања:

- **учење за знање**, што значи овладати средствима споразумевања;
- **учење за рад**, што значи деловати у свом окружењу;
- **учење за заједнички живот**, односно учествовати и сарађивати са осталима у свим хуманим делатностима и
- **учење за постојање**, које обухвата три претходна става.

На крају ове целине дате су следеће смернице и препоруке:

1. **учење за знање** – комбиновање довољно широког општег образовања и могућност студиозне обраде и овладавањем малим бројем предмета, као и учење за учење, како би се искористиле све предности и могућности које пружа образовање у току целог живота;
2. **учење за рад** – за стицање не само стручних вештина већ и много ширих као што су способност сналажења у многим ситуацијама и способност за тимски рад;
3. **учење за заједнички живот** – развијање и разумевање других људи и поштовање међузависности људи подразумева извођење заједничких пројеката у процесу учења за сналажење у конфликтним ситуацијама, у духу поштовања вредности плурализма, узајамног разумевања и залагања за мир;
4. **учење за постојање** – усмерено је на што бољи развој сопствене личности и њене способности да делује све самосталније, са све већом моћи расуђивања и личног одговорношћу, при чему образовање не сме да запоставља било који аспект индивидуалних потенцијала: памћење, расуђивање, смисао за лепо, физичке способности и природне склоности за комуникацију.

Системи формалног образовања имају тенденцију наглашавања усвајања знања на штету других видова учења. Ипак, сада је од суштинског значаја предвидети образовање на један много обухватнији начин. Ова визија треба да буде информација и главна смерница за све будуће реформе и нове педагошке политике, како у вези са садржајем, тако и у вези са методама образовања. (Делор 1996: 75-87)

У другој целини чији је наслов *Учење у шоку чиптавог живота* дате су следеће смернице и препоруке:

1. концепт учења у току целог живота превазилази традиционалне разлике између почетног и континуираног образовања и представља кључ који отвара врата XXI века;
2. континуирано образовање је образовање које увелико превазилази оно што је већ постало пракса, посебно у развијеним земљама, тј. напредовање, уз обновљено оспособљавање, преквалификацију и неке нове и боље курсеве за образовање запослених;

3. учење у току целог живота мора да искористи све могућности које пружа само друштво. (Делор 1996: 87-99)

У делу чији је наслов *Правци*, садржани су правци образовања кроз четири целине.

У првој целини чији је наслов *Од базичног образовања до универзитетског* дате су следеће смернице и препоруке:

1. све државе треба да јачају базично образовање у коме се нагласак ставља на основно образовање и његове традиционалне базичне програме: читање, писање, аритметику, способност самоизражавања, вођење дијалога и спора-зумевања; базично образовање треба прилагодити специфичним контексти-ма, нарочито у најсиромашнијим државама;

2. све државе треба стално да раде на описмењавању и базичном образовању запослених;

3. у свим државама средње образовање мора да буде поново размотрено у склопу генералног контекста учења у току читавог живота, при чему посебно треба да се води рачуна у погледу избора и професионалног усмеравања особа које похађају средње образовање;

4. у свим државама универзитети треба да буду централно место система високог образовања којима ће бити намењене четири кључне функције:

- припрема студентата за истраживање и наставу,

- обезбеђивање високо специјализованих курсева студија прилагођених потребама економског и друштвеног живота;

- отвореност за све, тако да могу да испуне многе аспекте које има образовање у току читавог живота у најширем смислу те речи и

- међународна сарадња. (Делор 1996: 129-130)

У другој целини чији је наслов *Наставници у поштрази за новим перспективама* посебно се наглашава потреба за побољшањем квалитета наставника. У том циљу у свакој држави треба предузети неопходне мере у вези са: избором наставног кадра, почетним образовањем, усавршавањем наставника, надзором, управљањем, учешћем људи ван образовања у настави, условима рада и наставним средствима. На крају ове целине дате су следеће смернице и препоруке:

1. побољшање статуса наставника је од виталног значаја у процесу учења у току целог живота које ће омогућити пут ка ученом друштву;

2. наставници морају да задовоље захтев да обнављају своје знање и вештине;

3. наставници морају да се оспособљавају за тимски рад, посебно на средњем нивоу школовања, ради побољшања квалитета образовања и његовог бољег прилагођавања посебним карактеристикама разреда или групе ученика.

4. неопходно је да се успостави систем размене наставника и партнерства између институција различитих земаља. (Делор 1996: 131-145)

У трећој целини чији је наслов *Избори у образовању: политички фактор* дате су следеће смернице и препоруке:

1. у свакој држави треба спроводити евалуацију система образовања;
2. политичке власти у свакој држави треба да учествују у конципирању и унапређивању система образовања како исто не би било условљено тржиштем;
3. финансирање образовања треба да буде разматрано у светлу принципа да учење треба да траје током читавог живота;
4. веће коришћење нових технологија у образовном процесу као и образовање на даљину. (Делор 1996: 165-166)

У четвртој целини чији је наслов *Међународна сарадња: образовати глобално село* расправља се о значају међународне сарадње у образовању и улози глобализације у том процесу. (Делор 1996: 167-177)

2. *Васпитање за будућност*

Други документ којим се пројектује васпитање у будућности у свету је футуролошка студија *Васпитање за будућност*, коју је припремио **Едгар Морен**, француски филозоф, социолог и политиколог на молбу УНЕСКО-а у оквиру трансдисциплинарног пројекта *Васпитавајући за одрживу будућност* (1999). У овој студији Морен предвиђа да ће се друштво III миленијума заснивати и функционисати на **одрживој будућности** у коме демократија, праведност и социјална правда, мир, као и склад са природном околином морају бити кључне речи. Појам „одрживости“ ће бити у темељу живота људи, начина управљања држава и заједницама, као и свих међуделовања на глобалном нивоу. На том путу развоја према темељним променама у нашем стилу живота и понашања, васпитање треба да одигра главну улогу.

Васпитање је „снага будућности“, јер је један од најмоћнијих инструмената за остварење те промене. Један од највећих изазова биће како да изменимо наш начин мишљења са намером да се суочимо са растућим усложњавањем, брзином друштвених промена и непредвидивошћу, које карактеришу наш свет. Треба поново да осмислимо начин како да организујемо спознају. Зато морамо да уклонимо традиционалне препреке између појединих дисциплина и да осмислимо како да повежемо оно што је до сада било одвојено. Морамо преформулисати наше васпитно-образовне програме и образовне политике. Спровodeћи те реформе треба да имамо у виду дугорочна збивања и свет будућних нараштаја за које носимо огромну одговорност. (Морен 2002: 13-15)

Према Морену постоји **седам „темељних сазнања“** којима ће васпитање за будућност морати да се бави у сваком друштву и у свакој култури и то без изузетака и у целини, на начин и по правилима која су примерена сваком друштву и свакој култури. (Морен 2002: 17)

Седам „темељних сазнања“ који су нужни у васпитању за будућност су:

- 1) заблуда и илузија су слепа места сазнања,
- 2) начело пертинентног сазнања (сазнање које је у стању да обухвати глобалне и темељне проблеме),

- 3) поучавати темељно људско стање (телесно, билошко, психичко, културно, друштвено, историјско),
- 4) поучавати земаљски идентитет (планетарну судбину људског рода),
- 5) суочити се са неизвесностима у физичким наукама (микрофизика, термодинамика и космологија), наукама о билошкој еволуцији и историјској науци,
- 6) поучавати васпитање за разумевање као средство и сврху људске комуникације,
- 7) етика људског рода, која се мора обликовати на темељу сазнања да је људско биће истовремено индивидуа, део друштва и део врсте. (Морен 2002: 19-23)

Свако од наведених темељних сазнања Морен је посветио посебну пажњу и детаљно образложио. (Морен 2002: 25-128)

3. Према друштвима знања

Трећи документ којим се дефинише пројекција друштава знања, **Светски извештај УНЕСКА Према друштвима знања**, из 2005. године садржи кључне одреднице о друштвима знања у будућности. Друштво знања (*knowledge society*) у овом документу је означено као оно друштво које има знатно шире друштвене, етичке и политичке димезије и које се развија захваљујући својим различитостима и способностима. Многострукост таквих димензија искључује идеју јединственог, инстант модела. Такав модел не би довољно поштовао културну и језичку разноликост која је кључна за осећај сигурности у променљивом свету. Различити облици знања и културе непрестано улазе у структуру друштва, чак и у оним друштвима која су под великим утицајем научног напретка и модерне технологије. Било би недопустиво предвидети информационау и комуникациону револуцију која би, преко уског и фаталистичког технолошког детерминизма, водила једином могућем облику друштва.

Друштво знања треба да подстиче расподелу знања поштујући слободу мишљења и изражавања, слободу информација, медијског плурализма, академске слободе, право на образовање, право на бесплатно основно образовање, слободан приступ вишим степенима образовања, право на слободно учешће у културном животу заједнице, право на уживање у уметности и коришћењу научног напретка и њихових предности.

Ширење информационих и комуникационих технологија, уз истовремени развој интернета, мобилне телефоније и дигиталних технологија у трећој индустријској револуцији из темеља мења улогу знања и доноси нове развојне могућности у друштву знања. (*Према друштвима знања 2007: 17-23*)

Друштво знања представља друштво које учи, друштво у коме је учење кључна вредност и у коме се уместо наметања дефинисаних сазнања у свим областима знања подстиче усвајање флексибилних облика учења. Учење учења значи учење размишљања, сумњања, брзог прилагођавања као и способности преиспитивања властитог културног наслеђа узимајући у обзир и последице. Друштво које учи мораће да омогући сваком појединцу да прати сазнање, што ће захтевати детаљну расправу о процењивању знања, како оних који уче (ученике у школи, студената,

одраслих који се образују, старијих и др.) тако и учитеља и истраживача. (Према друштвима знања 2007: 60-62)

У друштву знања ће се преиспитати монолитна и јединствена представа о интелигенцији и вршити даље истраживање теорије о вишеструким интелигенцијама, како исте уочити, развијати и примењивати у васпитно-образовном процесу. У оваквом васпитно-образовном процесу учитељ добија нову улогу, а нарочито да уме да се постави на место ученика и да осети подстицај који даје учење како би научио ученике како да уче. За развој друштва учења нужна је култура учења која једнако цени учитеља и ученика и њихов однос и која омогућава ширење тог односа изван васпитно-образовних процеса. (Према друштвима знања 2007: 62-63)

Друштво знања треба да омогући доживотно образовање за све чланове друштва. Доживотно образовање је нови вид перманентног образовања и сталног учења у друштву знања. За успостављање доживотног образовања за све неопходно је извршити институционалне реформе које ће се заснивати на педагошким истраживањима, те ново квалитетније образовање наставника које подразумева оспособљене наставнике са тачним сазнањима о технолошким, научним и епистемолошким смеровима развоја друштва. (Према друштвима знања 2007: 91-85)

Друштво знања треба да обрати посебну пажњу на развој високог образовања, јер је оно битан фактор развоја друштва. Значај високог образовања подразумева да исто: 1) буде политички одговорно и да анализира друштвена питања; 2) да се прилагођава променама у свету рада, а да притом не изгуби свој идентитет или приоритете који се односе на дугорочне потребе друштва; 3) да поштује претходне нивое образовања и да омогући даље продубљивање знања; 4) да учествује у изградњи универзалне димензије културе и да поштује културну разноврсност; 5) да уводи стратегије које ће подстицати веће учешће маргинализованих група, нарочито жена у образовном процесу; 6) да промовише доживотно образовање и да захтева већу флексибилност и разноликост у понуди образовања; 7) да поштује студенте и наставнике; и 8) да установе високог образовања буду не само образовне већ и васпитне институције што подразумева већу бригу у вези са напредовањем наставника и активно учешће студената у наставним активностима и управљању у установама високог образовања. (Према друштвима знања 2007: 97)

У друштву знања научно знање треба да постане јавно добро, а научни подаци и информације треба да буду широко доступни и финансијски прихватљиви за све, јер ће корист за друштво бити у функцији мноштва људи који ће их моћи делити.

Друштво знања треба да се темељи на три основна стуба:

- 1) бољој процени постојећих облика знања ради смањивања поделе у знању,
- 2) развијању партиципацијског приступа у доступности знања и
- 3) бољој интеграцији политике знања. (Према друштвима знања 2007: 178-190)

За изградњу наведених стубова на којима се темељи друштво знања неопходно је да се предузму следеће активности:

- 1) веће инвестирање у квалитетно образовање за све ради обезбеђења једнаких могућности;

- 2) повећање броја места за приступ информационим и комуникационим технологијама у заједници (изградња мултимедијалних центара, коришћење слободног софтвера и јефтиног хардвера);
- 3) ширење садржаја доступних за општи приступ знању што већем броју људи;
- 4) развијање колабораторија (научно-истраживачких мрежа) у циљу боље научне расподеле знања;
- 5) расподела еколошких сазнања ради одрживости сазнања;
- 6) омогућавање и развијање овладавања вишејезичности појединаца и дигиталних садржаја у настави;
- 7) стварање норми и објективних смерница за препознавање поузданих и квалитетних дигиталних садржаја, као и сертификацију знања на интернету;
- 8) стварање партнерства за дигиталну солидарност, којима се повезују државе, регије, градови, приватни и јавни сектор;
- 9) омогућавање женама да усвајају знања, способности и умећа која одговарају њиховим специфичним развојима;
- 10) стварање статистичких инструмената за објективно мерење показатеља развоја друштва знања. (*Према друштвеним знања 2007: 191-194*)

4. Резолуција Савета Европе о образовању

Четврти документ новијег датума којим се пројектују циљеви образовања у будућности у Европи је Резолуција Савета Европе *Европска димензија у образовању и образовна пракса и садржај програма*, усвојена на Сталној конференцији европских министара просвете 1991. године.

У наведеној Резолуцији *заједнички циљ* образовања у Европи је усмерен на потребу међусобног зближавања европских народа и држава као и њихово повезивање на новим основама. Образовање треба да помогне младима да прихвате европски идентитет, али да истовремено сачувају свој национални, регионални и локални корен, као и осећај припадности светској заједници.

Образовање у складу са дефинисаним заједничким циљем у наведеној Резолуцији треба кроз образовни и школски систем у будућности да омогући и обезбеди:

1. пружање младима знања, компетенција и ставова који су им потребни да би били спремни за главне изазове европског друштва;
2. припрему младих за високо образовање и мобилност, рад и свакодневни живот у мултикултурној и мултијезичкој Европи;
3. оспособљавање младих да сачувају своје заједничко културно наслеђе и испуне своје одговорности као грађани Европе;

4. такву припрему младих која ће им омогућити стицање позитивне и реалистичке слике о себи, коју ће реализовати у личним, друштвеним и заједничким приликама;
5. припрему за живот у демократском друштву, што укључује права, основне слободе, дужности и одговорности грађана у пружању помоћи младим људима при укључивању у јавни живот;
6. припрему за рад који треба да омогући широк поглед на рад и укључи теоријски увид у природу и облик рада и радног искуства;
7. припрему за културни живот како би млади знали да нађу изворе за богаћење личности и укључе се у духовно, културно, историјско и научно наслеђе и припрему за живот у мултикултурном друштву;
8. развој и јачање личности, који подразумевају индивидуалитет, социјализованост, аутентичност, еманципацију, самоодређивање, способност за промене, стваралаштво и креативност;
9. учење за стицање знања, развијање погледа на свет и овладавање средствима саморазвоја;
10. усвајање и поштовање вредности општељудског морала у духу обичаја и општеважећих, елементарних норми и правила заједничког живота;
11. оспособљавање за економичан, високопродуктиван, стваралачки рад и за схватање рада као основног услова развоја човека, његове егзистенције и развоја друштва. (*Евројска димензија у образовању* 1997)

5. Бела књижа о образовању

Пети документ којим се пројектују циљеви образовања у будућности у Европској унији је Бела књижа о образовању *Према друштву које учи* Комисије Европске Уније, из 1995. године, у којој се као главни циљ *друштва будућности – друштва које учи (learning society)* наводи јачање политике образовања и учења, које су темељне за повећање запошљавања и конкуренције, чиме би се ојачало перманентно доживотно образовање. Главни циљеви које треба постићи после 1996. године, која је означена Европском годином доживотног учења су:

- 1) подстицање стицања новог знања,
- 2) приближавање школе и пословног подручја,
- 3) сузбијање социјалног искључивања,
- 4) развијање способности служења најмање три европска језика и
- 5) капитална улагања и улагања у образовање су једнаке вредности. (*Према друштву које учи: поучавање и учење*, 1996: 9-10)

У *друштву које учи* нема јединственог обрасца, већ свако мора бити способан да искористи своје прилике за напредовање у друштву као и за лично испуњење, без обзира на своје социјално порекло и степен и квалитет васпитања. Битан циљ образовања је лични развитак и успешна интеграција Европљана у

друштво дељењем заједничких вредности, усвајањем културне баштине и подучавањем самопоуздању. (Према друштву које учи: поучавање и учење, 1996: 14-15)

Усмерења за будућност у друштву које учи су да ће се стално радити на побољшању квалитета, развијању нових могућности образовања и обезбеђењу целокупног доживотног учења. (Према друштву које учи: поучавање и учење, 1996: 47-52)

Изградња друштва које учи подразумева остварење пет главних циљева:

- 1) подстицање за усвајање нових знања, које се заснива на изналажењу нових метода препознавања способности, подршци друштвеној покретљивости и новим комуникационим технологијама;
- 2) тесно повезивање школе и пословног окружења, које подразумева отвореност образовања према свету рада, укључивање предузећа у образовне токове и развијање сарадње између школе и предузећа;
- 3) сузбијање искључивања било које популације из образовања, које подразумева омогућавање младима који су искључени из образовног система да похађају школе „друге шансе“ и учешће младих у добровољним сервисима образовања;
- 4) служење трима језицима заједнице;
- 5) сматрати за једнаке капитална улагања и улагања у образовање. (Према друштву које учи: поучавање и учење, 1996: 57-91)

У општем закључку Беле књиге о образовању се наглашава да је остварљив циљ да Европа постане друштво које учи.

II Глобализација, економска криза и могућности реализације постављених циљева у документима

Документа наведена у овом раду су, без сумње, од посебног значаја за образовање и васпитање у будућности, јер јасно потврђују намеру човечанства да се у будућности, тачније у XXI веку, приступи новим концепцијама васпитања и образовања који ће допринети да се у свету изгради друштво знања, које треба да буде напредније од друштва у XX веку. Тој изградњи треба посебно да допринесу нове информационе технологије, процес глобализације и концепт доживотног учења. Да ли се то и у којој мери може реално очекивати? Колико је реално да ће идеје, замисли и циљеви садржани у наведеним документима бити остварени? Да ли реално стање, односно ситуација у свету на почетку XXI века у условима глобализације и економске кризе и у којој мери то може омогућити?

Да би одговорили на ова питања сматрамо да је потребно анализирати ситуацију у свету насталом процесом глобализације и економском кризом ширих размера.

1. Глобализација

Глобализација је друштвени процес ширих размера који започиње у последњој трећини XX века. Појам „глобализација“ је први пут употребљен 1961. године у једном енглеском лексикону. Од краја 80-тих година овај појам постаје кључан у социолошким, политичким и другим друштвеним наукама и у свако-

дневној комуникацији у свету. Године 1996. глобализација је изабрана за реч године у свету. Данас скоро да не постоји било која област друштвеног живота која није захваћена овом појавом која постаје закономеран друштвени процес због димензија захваћеног простора у свету. Глобализација подразумева интензивирање у оквиру друштвених и социјалних односа у свету којима се и најудаљенија места тако повезују да се појава на једном месту јавља услед догађаја и утицаја на местима која се налазе на великој удаљености од тог места (Стојановић Ђорђевић, 2012: 242-243.).

Глобализација већ данас постаје планетарни процес хомогенизације света. Овај процес који је утемељен на концепцијама неолиберализма, тржишне економије и развијене технике и технологије (нарочито информационе) вођен је интересима економски и технолошки најмоћнијих компанија и држава света (нарочито САД, Јапана, Кине и СР Немачке). У њему је кључна реч *конкуренција* у свим областима друштвеног живота која подразумева „професионализам на највишем нивоу, ефикасност и врхунску пословност, модерну комуникацију, флексибилност и пролагодљивост тржишту, то су квалитете које преовлађују у модерном свету глобализације“ (Сузић 1999: 2).

У процесу глобализације традиционалне вредности многих мањих народа, у које спадамо и ми, визије развоја и системи институција постали су упитни. То важи и за системе образовања и васпитања, за које се веровало да су правилно конципирани, садржински добро осмишљени и чврсто утемељени у науци и друштву.

Европа свој приступ глобализацији и свој нови идентитет заснива на образовању. „Због тога се у њој данас шири предубеђење, које полази од тога да би без европског педагошког обрасца културни идентитет Европе био мртворођен, или да се заједничка култура може родити из заједничког образовања, односно да без заједничког образовања она не може никако да постоји.“ (Минц 1989: 202).

Процес глобализације захватио је и све државе у транзицији, у којој спада и Република Србија. У том процесу образовање смештамо све више у културни и политички простор Европске уније, тако да је оно у све мањој мери и обиму у националном оквиру. „Уместо раније успостављених образовних парадигми које се заснивају на нашим традиционалним индивидуалностима, националним (локалним) етичким вредностима и другим фолклорним одређењима усвајамо нове обрасце који полазе од међународних, европских и глобалних и плуралистичких садржаја.“ (Ненадић 1997: 2)

У процесу глобализације евидентне су четири кључне супротности које су у динамичкој неравнотежи и сукобу:

- а) супротстављање глобалног и националног (локалног) у којем није лако пронаћи меру између тежњи бити грађанин света, а сачувати национални идентитет;
- б) супростављање универзалног и индивидуалног у којем треба пронаћи меру између тежњи бити грађанин света и сачувати лични идентитет (особености);

в) супростављање савремености и традиције у којем треба пронаћи начин који ће омогућити прилагођавање новом времену у процесу глобализације а сачувати сопствене корене (порекло и историју);

г) супростављање националног васпитно-образовног програма у преузимању нових интернационалних стандарда на основу којих национални васпитно-образовни програм губи свој идентитет и поприма интернационални карактер (упоређи: Марковић 1999: 26 и Сузић 1999: 3).

У вези са процесом глобализације који све више захвата нашу државу, сматрамо да треба упозорити на једну евидентну појаву на почетку XXI века која може по Србију и српски народ изазвати тешке и ненадодиве последице. Наиме, реч је о сталном потискивању српског језика и ћириличног писма. То потискивање постаје безобзирно и отворено од стране емисара заступника латиничног писма и енглеског језика. Сведоци смо да многи медији у Београду отворено и директно свакодневно поспешују ову појаву. Изненађује да то у извесној мери чини и Јавни сервис РТС. Још више изненађује чињеница да се овој појави не супротстављају ни државни органи, јер и сами игноришу одредбе Устава РС о обавезној примени ћириличног писма у службеним односима (поднесци и др.). Не треба заборавити искуство других народа (нпр. Индије) „да је најсигурнији начин да се уништи једна земља и њена култура промена језика и писма“ (Свами Рама 2008: 226).

Ипак, охрабрује чињеница да су се овој појави одлучно супротставили српски лингвисти, нарочито на скуповима одржаним у Београду и Бањој Луци и да је све више грађана који реагују противећи се истој. Јер, ако се ова појава не заустави, из српског сећања била би избрисана ћирилица и будуће генерације не би могле да користе оно културно наслеђе које су стварале наше претходне генерације. Пример погубног преласка са једног писма на друго представља Румунија, у којој су средином XIX века престали да употребљавају ћирилично писмо и почели да употребљавају латинично писмо. Због тога данашње генерације Румуна не знају да читају културну баштину написану на ћирици!

Последице евентуалног елиминисања ћирилице по српски народ могле би бити још горе, јер постоји реална опасност да српски народ изгуби свој идентитет и да нестане као такав у вртлогу процеса глобализације. То се једноставно не сме допустити ни по коју цену!

Генерално гледано, глобализације ће у извесној мери утицати и негативно на примену наведених докумената о образовању и васпитању. Та опасност постоји за мање народе и државе каква је и наша. Ипак, те појаве се могу у извесној мери избећи, тако да се најзначајније културне тековине, укључујући и образовање и васпитање, сачувају уз прихватање оних глобалних вредности које су значајне и које не утичу на елиминисање значајних вредности националне културне баштине.

2. Економска криза и могућности реализације докумената

Свет је на почетку XXI века суочен са великим проблемима: великом економском кризом, ратним сукобима ширих размера (Северна Африка и Блиски и Средњи исток), повећаном незапослености (стопа незапослености изнад 8% у САД, у ЕУ сем Немачке изнад 10%, а у сиромашним државама изнад 20%), гу-

битком радног односа (у ЕУ близу 25 милиона радника), презадуженошћу, падом стандарда, немаштином, бедом и глађу и др. Завладало је стање високе неизвесности и забринутости (у неким државама безнађа) за одржањем егзистенције код великог броја људи. Више од половине човечанства је осиромашило. Мали је број земаља са стабилном економијом, малим процентом незапослености и солидним стандардом. Незадовољство је свуда у порасту. Криза је захватила и најразвијеније државе (САД, већину држава ЕУ, осим Немачке) као и скоро све средње и мање развијене државе у свету.

Наведено стање (ситуација) јасно наводи на закључак да су могућности остварења циљева записаних у наведеним документима о васпитању и образовању у будућности скоро доведени у питање у већини држава у свету. Реално је очекивати да ће се наведени циљеви, а нарочито главни циљ – изградња друштва знања у свету остваривати сегментарно и успорено, првенствено у високо развијеним државама и заједницама (ЕУ). Остваривање ових циљева у неразвијеним и сиромашним државама је сигурно неизвесно, нарочито у првој половини овог века. С обзиром, да ће високо развијене државе лакше савладати кризу и елиминисати последице исте, те остварити напредак у образовању и ка остварењу доминантног (главног) циља – изградње друштва знања, то ће се разлика у нивоу и квалитету образовања између њих и неразвијених држава битно увећати.

У групи сиромашних и недовољно развијених држава је и наша држава, у којој проценат сиромашних стално расте, проценат неписмених изнад 22%, проценат незапослених око 25%, просечна зарада око 350 евра, а стопа издвајања за образовање једна од најнижих у Европи (испод 1%). Можда охрабрује што је у Нарцрту стратегије развоја образовања у Србији до 2020. године записано да ће се за образовање у 2014. години издвојити 0,9% од БДП, а у 2020. години 1,25% од БДП. То ће, ако буде било средстава, уз примену више других друштвених мера, резултирати тако да ће проценат високо-образовних у доби 30-34 године достићи 38,5%. Ако би се ова предвиђања остварила, Србија би се по овим показатељима изједначила са средње развијеним државама у Европи. Међутим, у овим проценама стања у овој области у перспективи треба бити опрезан, јер се у Србији друштвено-економска криза шири и продубљује и захвата становништво у виском проценту, број сиромашних расте, потребе за разна социјална давања се увећавају, кредитни рејтинг и куповна моћ грађана падају, а раст друштвеног производа тренутно је испод 1%. Све то отежава и доводи у питање остваривање прописаних циљева у образовању и васпитању у наведеним документима УН, Савета Европе и Европске Уније, не само у Србији већ и у већем броју држава у Европи и свету које је захватила економска криза.

Закључак

Документа о којима расправљамо у овом раду садрже решења која треба да омогуће напредак у развоју човечанстава у области образовања и васпитања и изградњи друштва знања (друштво које учи). Ове циљеве човечанство треба да оствари у времену информационих технологија, а у условима два друштвена процеса која су доминантна у свету – глобализација и велика економска криза. Пред човечанством је велики изазов. Да ли је и у којој мери могућа реализација поста-

вљених циљева у наведеним документима у условима наведених процеса и какви се резултати могу очекивати?

По нашем мишљењу, тешко је проценити шта ће се заиста у будућности десити у вези са остварењем постављених циљева у наведеним документима. Вероватно ће све зависити од тога који ће од друштвених процеса бити доминантан у одређеном временском периоду. Сигурно је да би превазилажење и елиминација економске кризе, ратних сукоба који се све више шире у свету, сиромаштва и других појава који настају са кризом, омогућило да се постављени циљеви могу реализовати. Када је реч о процесу глобализације такође би се могло очекивати да, ако би човечанство успело да исти контролише и правилно усмери, постављени циљеви у наведеним документима би могли бити у значајној мери остварени. Међутим не треба заборавити чињеницу да сваку будућност карактерише неизвесност. Надајмо се да ће човечанство пронаћи адекватан позитиван одговор на ове изазове, те да ће већина од постављених циљева бити остварена и да ће у коначном човечанство остварити напредак у свом развоју у будућности не само у области образовања и васпитања већ и у другим областима живота.

ЛИТЕРАТУРА

- 1) 1996: *Prema društvu koje uči: poučavanje i učenje (bijeli o obrazovanju)*, Zagreb: Educa.
- 2) 1997: *Евројска димензија у образовању*, Београд: Министарство просвете Републике Србије.
- 3) 2000: *Евројска димензија у образовању*, Београд: Министарство просвете Републике Србије.
- 4) 2007: *UNESCO-ovo svjetsko izvješće - Prema društvima znanja*, Zagreb: Educa.
- 5) Делор 1996: Ж. Делор, *УНЕСКО-ов извештај Међународне комисије о образовању за XXI век, образовање – скривена ризница*, Београд: Министарство просвете Републике Србије
- 6) Делор 1998: J. Delor, *Уčenje – blago и нама*, Zagreb: Educa.
- 7) Марковић 1999: Д. Ж. Марковић, *Глобализација и образовање*, Бања Лука: Републички педагошки завод.
- 8) Минц 1989 : А. Минц, *Велика илузија*, Београд: Радионица СИЦ.
- 9) Морин 2002: Е. Morin, *Одgoj за будућност*, Zagreb: Educa.
- 10) Ненадић 1997: М. Ненадић, *Нови дух образовања*, Београд: Просвета.
- 11) Стојановић Ђорђевић 2011: Т. Stojanović-Đorđević, *Škola – temeljna znanja o prošlosti, aktuelnim problemima и perspektivama razvoja*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- 12) Стојановић Ђорђевић 2011: Т. Стојановић-Ђорђевић, *Глобализација, образовање и школа*, у: Зборник радова Друштвене кризе и (српска) књижевност и култура, Крагујевац: Филолошко-умернички факултет, 213-224.
- 13) Стојановић Ђорђевић 2012: Т. Стојановић-Ђорђевић, *Улога школе у демократском друштву*, Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, *Лиџар*, бр. 47, 233-248.
- 14) Свами Рама 2008: Свами Рама, *Живој са хималајским учитељима*, Београд: ESOTHERIA.
- 15) Сузић 1999: Н. Сузић, *Васпитање у условима промјена*, у: Зборник „Педагошка реформа школе“, Београд-Москва.

16) Херера, Мандић 1989: М. Herrera, Р. Mandić, *Образовање за XXI стољеће*, Сарајево: Svijetlost.

Tamara Stojanović Đorđević

FUTURE EDUCATION, GLOBALIZATION AND SOCIO-ECONOMIC CRYISIS

Summary

In this study, author provides an overview and analysis of the key documents of United Nations (UNESCO), European Council, European Union regarding projection of future education and possibility of their application in global and European community, in terms of globalization and socio-economic crisis.

Key words: Documents, education, globalization, future, society of knowledge, competence, socio-economic crisis.

Илијана Р. Чуџура¹

Универзитет у Крагујевцу
Педагошки факултет у Јагодини
Катедра за филолошке науке

КОЈИМ ЈЕЗИКОМ ДРУШТВО (МИСЛИ ДА) ГОВОРИ

Предмет овога рада² јесте приказ степена познавања основних чињеница о српском књижевном језику регистрован међу млађим говорницима српског језика, углавном свршеним средњошколцима. Циљ анализе је утврђивање којим језиком представници млађе генерације – од којих су многи окончали институционализовано школовање – сматрају да говоре. Анализа треба да покаже ставове испитаника о српском језику, као и да утврди колико су ти ставови засновани на знању или барем елементарној обавештености. У прикупљању података примењен је поступак усменог анкетирања, а у анализи добијеног материјала доминира квалитативна анализа одговора, сведена на закључке аналитичко-синтетичким методом. Додатно, рад доноси и увид у садржај наставних програма и уџбеника за основну и средњу школу као један од могућих показатеља узрока неадекватних одговора.

На основу тако проведене анализе, закључује се да млади, који су будући носиоци нашег друштва, немају изграђену свест о томе којим језиком говоре у смислу непознавања основних чињеница о сопственом матерњем језику. Базична карактеристика на којој граде своје ставове јесте неинформисаност коју додатно учвршћује незаинтересованост за питања сопственог језичког, националног и културног идентитета. Из ових закључака произлази и потреба да се у школском систему на дружичји начин приђе језичкој проблематици с обзиром на очигледну чињеницу да статус српског језика – док га заступамо у интернационалним оквирима – у питање доводе управо његови говорници.

Кључне речи: српски језик, нација, матерњи језик, дијалекти српског језика, језичка политика, образовање, настава српског језика.

1. Уводне напомене

Садашњи период у ком стасава – са формираним ставовима, по окончаном институционализованом образовању или на почетку високог образовања – нова генерација говорника српског језика обележен је као период мира и нормализације односа после распада Југославије. Припадници генерације која је окончала средњошколско образовање рођени су (већином) 1993. године. Период рата и бомбардовања Србије време је њиховог најранијег детињства. Стога је основно питање на које ћемо у раду покушати да одговоримо следеће: на који су начин наведене чињенице – као друштвено-историјски оквир у којем су данашњи свршени средњошколци одрасли и стекли основно и средње образовање – повезане са њиховим ставовима према сопственом матерњем језику и знањем о њему. Из

1 ilijanacut@yahoo.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта 178014 *Динамика структуре савременог српског језика* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

њега произлази и потреба да се испита да ли су специфичности (најмање) прве деценије њиховог живота учврстиле или ослабиле везаност за сопствени језик, као и мотивацију да о њему што више сазнају. Осим тога, на основу спроведеног истраживања могуће је назначити колико је распад југословенске државе, а тиме и пропаст структура смисла и уређења (Neusius 2010: 323) довео и до извесне индиферентности младих по питању језика.

На крају, припаднике генерације чије знање и ставове анализирамо посматрамо као репрезентативне представнике говорника српског језика у Србији; њихови одговори могу се сагледати и као однос према језику који ће највећи део србијанског друштва имати према своме језику у веома скорој будућности. Дакле, како „на младима свет остаје“, анализа треба да покаже у ком правцу могу да се крећу наша очекивања и предвиђања о „свету“ српског језика.

Предмет рада одређујемо као приказ степена познавања основних чињеница о српском књижевном језику регистрован међу млађим говорницима српског језика. Утврђивањем онога што говорници мисле о језику којим говоре посредно ће указати и на то којим језиком говорници мисле (верују) да говоре.

Поред тога, анализа треба да покаже и колики и какав је утицај школе на формирање ученичких ставова заснованих на знању. На основу досадашњих увида можемо очекивати да је тај утицај у обиму маргиналан, а у квалитету неуједначен, јер, како каже З. Аврамовић, кључне вредности националног идентитета већ деценијама су одсутне из школских програма:

„Упоредна анализа социјално-националних вредности у социјалистичком и постсоцијалистичком курикулуму у Србији показује следеће. У марксистичком образовању преовладавале су ненационалне вредности (интернационализам, развој самоуправљања, несврстана спољна политика, социјализација целовите личности, оштра критика традиције). У постмарксистичком, грађанском курикулуму доминирају такође ненационалне вредности (европске интеграције, глобалистички модели развој демократије и људских права, маргинализација традиције, социјализација грађанина)“ (Аврамовић 2012: 57).

О месту језика у овако постављеном систему Аврамовић закључује: „Језик и писмо су на посебном удару нових погледа на идентитет“ (Исто 2012: 57).³

1.1. Узорак и методологија истраживања

У оквиру истраживања анкетирано је сто двадесет испитаника. Међу њима је 100 свршених средњошколаца који су покушали да се упишу на Педагошки факултет у Јагодини у јуну 2012. Анкетирање је извршено са испитаницима који су се добровољно јавили, после провере говорних способности. Ова главнина узорка уједно је и део узорка на којем темељимо анализу, јер је – иако пригодни – испунио неке важне елементе избора испитаника. Ти су елементи следећи:

1. уједначеност по старости
2. уједначеност по степену образовања (завршена средња школа у четворогодишњем трајању)

3 Расправе нису присутне само на релацији ћирилица–латиница, већ и у вези са писмима која припадају културно-историјској баштини јужнословенског терена (в. нпр. Симић 1991: 234–334, Самарџић 2009: 227–236).

3. релативна уједначеност по постигнућима у образовању (најмање врлодобар школски успех, при чему се распон просечне оцене у току средње школе кретао од 3,62 до 5,00).

Полна структура испитаника није омогућила компарацију одговора с обзиром на то да је знатно већи број девојака (86) од броја младића (14).

Треба имати у виду и чињенице да је реч о младима који имају жељу да наставе школовање, као и да се ради о (потенцијалним) будућим васпитачима и учитељима – дакле, онима који ће образовати наредне генерације у Србији. Поред тога, значајно је да учитељски позив у немалој мери поприма карактеристике „породичног занимања“ или породичне традиције, што се види из податка да чак двадесет шесторо испитаника (или 26%) има родитеље или најближе сроднике учитеље. Из овог податка за нас је релевантно то да је наведени број испитаника породично („кућно“) опште образовање добио од оних који су тренутно носиоци процеса институционалног образовања у Србији, или су то до скоро били.

Испитаници долазе из делова Србије који обухватају простор од Ужичке Пожеге до Враћа, а у највећем броју из Поморавског округа (45%), Ниша и околине (18%) и источних делова Србије (17%). У укупном броју, четрнаесторо њих је објаснило да су пореклом са Косова и Метохије или из расељених делова данашње Хрватске или Босне и Херцеговине.

Остатак испитаника (20) чине студенти Педагошког факултета у Јагодини (10) и ученици основне или средње школе (10). Њихови одговори не улазе у квантитативни преглед, јер је број испитаника непоуздан као статистичко мерило. Ове одговоре користићемо само као показатеље смерница за формулисање хипотеза за потребе будућих истраживања, тј. за отварање нових питања.

Техника истраживања је, како смо напоменули, усмено анкетирање. Одабрана је у складу са једном од полазних претпоставки – да ће, у вези са српским језиком и његовим основним карактеристикама, испитаници показати не само необавештеност него и неразумевање и одређену врсту збуњености. Усмено анкетирање требало је, дакле, да омогући постављање потпитања и добијање јасних информација о степену познавања чињеница у случајевима када су одговори уопштени или недовољно јасни (в. Едли, Литоселити 2010: 155–179).

2. Анализа података – српски језик између (не)знања и (не)заинтересованости

Ставови испитаника почивају на ненаучним критеријумима самопроцене говорника као вредносне, дакле субјективне, категорије „са свим неодређеностима које произлазе из субјективности“ (Наагманн, према Кордић 2010: 116). Будући да су се одговори испитаника нашли на веома широкој скали чији су полови знање–незнање и, условно речено, заинтересованост–незаинтересованост, сврстали смо их по овим параметрима у следеће оквирне категорије чије су основне карактеристике:

- 1) потпуно неразумевање и непознавање чињеница о сопственом матерњем језику (25%)
- 2) парцијално знање (неповезаних чињеница) које резултира конфузијом у ставовима (35%)

3) познавање чињеница и незаинтересованост чије су карактеристике или резигнираност или помирљивост (око 25%)

4) познавање чињеница и заинтересованост за питања сопственог језика (око 15%).⁴

2.1. У првој групи су одговори чије су основне карактеристике потпуна неинформисаност и незаинтересованост. Најбројнији одговори ове групе своде се на признавање ове чињенице („Немам појма“, „Не знам“) или на ћутање. Тамо где су испитаници ипак покушали да дају одговоре, они су били нејасно формулисани и несигурно изречени, на пример:

(а)

Испитаник: Српски се говори свуда где живе Срби.

Испитивач: А где то Срби живе?

Испитаник: Па... у Србији и дијаспори.

(б)

Испитаник: У време досељавања Словена на Балкан био је југословенски језик... Не, српскохрватски. После су се развили српски, хрватски и босански.

(в)

Испитивач: Кад кажемо *Лијејо је прољеће*, да ли смо изrekli реченицу на српском језику?

Испитаник: Не. То је бошњачки.

(г)

Испитивач: Којим се језиком говори у Босни и Херцеговини?

Испитаник: Не знам.

2.2. У оквиру ставова и знања које су показали испитаници чије смо одговоре одредили као парцијално знање праћено одсуством систематичних ставова издвајају се две основне подгрупе. Прву одређујемо као *лингвистички*, а другу као *национално конфузну*. Најистакнутија обележја прве, лингвистички конфузне групе ставова, јесу делимично познавање лингвистичких појмова/појава и немогућност да се то (недостатно) знање примени на српски језик. Испитаници чије смо одговоре сврстали у ову подгрупу користе се терминима *раслојавање*, *територијално раслојавање*, *интерференција*, *идиолект*, *говорна заједница* и сл. и дају најопширније одговоре. Кључни, стожерни елемент њихових ставова јесте да српски језик доводе у везу са новоименованим језицима (хрватским, црногорским, бошњачким) по генетској сродности. Не познају историјску и политичку позадину дешавања око српско(хрватско)г језика, те несигурно одговарају да босански Срби говоре босанским/бошњачким или српским језиком, да су „поприми-

4 Подаци изражени процентуално нису могли бити, због природе самог инструмента, изведени прецизно, јер се код извесног броја испитаника одговори налазе на граници између успостављених категорија. Прецизна статистичка анализа није примарни циљ рада, него је само (секундарни и оквирни) показатељ нивоа знања испитаника.

ли“ од босанског језика утолико мање уколико су живели у „хомогенијим говорним заједницама“, а „што су се више мешали са представницима других језика, то су више попримали њихове говорне црте“. Навешћемо два типична примера из ове подгрупе, који репрезентују и одређени „народнолингвистички“ став.

(д)

Испитивач: Да ли ти је ијекавски изговор далек, стран?

Испитаник: Није ми то толико далеко, али ипак треба да се тежи неком језику који треба да буде... да се лепо акцентује, да се лепо говори, да се лепо изражава. Мени највише смета то, а има и код нас случајева да и код нас у крају неки старији људи причају речи које ми не разумемо. Није ми то толико далеко, али ипак треба да се тежи... Не треба све мешати на једном месту.

Испитивач: Мислиш да би заправо српски требало да се заснује на екавском изговору и да се не меша...

Испитаник: Да. Да. Можда је сад некеме разумљиво или Вама што сте се школовали у старој Југославији, али нама млађима треба да се предочи један стандард, једна основа, па да учимо на њој.

(ђ)

На питање којим је језиком писао Бранко Ћопић, испитаник даје следећи, опширан одговор:

Мислим да Ви то мене питате због територијалног раслојавања. То је Ћопићев идиолект. Он је увек био везан за свој завичај, за Босанску крајину, а Срби у Босни могу да од других националних група поприме ијекавицу, али и не морају. Српски се говори свуда где Срби чине одређену групацију. У Босни, ако чине малу друштвену групацију и не мешају се са Бошњацима, онда ће да задрже српски.

У другу подгрупу сврстани су ставови које карактерише „национална“ односно политичка конфузија (са заступљеношћу од око 35%). Основно обележје ових одговора јесте парцијално знање о српском језику и скоро потпуни изостанак свести о томе да Срби као већински народ не живе само у Србији. На питања где се говори српским језиком осим у Србији, типичан одговор представника ове групе јесте „у иностранству где живе Срби“; осим незнања о српском језику као полицентричном – које искључује хрватски, црногорски и бошњачки стандард из тог система – ови испитаници „сужавају“ и територију где у већини живе Срби на подручје Републике Србије. У овој групи је и четворо испитаника (односно 4% испитаника) који повезују име државе не само са именом језика, него и са називом народа, те кажу да у Босни и Херцеговини живе Босанци (ниједан испитаник не помиње, аналогно овоме, Херцеговце). Екстремно одсуство обавештености и националне свести илуструје следећи одговор: „Црногорски се говори у Црној Гори, босански у Босни, али у Босни има и Срба, мислим у Српском Сарајеву“.

Као једна од приметних карактеристика ових ставова јавља се својеврсни „алтруизам“: на питање да ли су Срби који живе, на пример, у Републици Србији исто онолико Срби као и Србијанци и да ли говоре српским језиком, велики број

испитаника чије смо одговоре сврстали у ову групу одговара да *воли све људе све-ша*, да су сви људи *исти* без обзира на боју коже и националности, те да не *треба* *правилни* разлику између народа. Навешћемо типичне одговоре ове групе.

(е)

Испитивач: Да ли су Срби у Србији и Срби у Босни исти народ?

Испитаник: Не правим разлику између народа, стварно, мени су сви људи исти – Кинези, Срби...

(ж)

Испитивач: Где се говори српски језик?

Испитаник: Што се мене тиче, свако може да говори како год хоће. Ја волим све људе.

(з)

Испитаник: У Босни и Херцеговини српски језик се говори у Републици Српској. Мислим да је њен председник Додик ... Или је он председник Босне и Херцеговине, нисам баш сигуран. Углавном, Република Српска је непризната држава. Не знам зашто, али знам да има неких политичких проблема у вези с тим, ваљда је створена ради нечијих личних интереса, па је као криминална творевина... Не знам, не знам, стварно.

Ставови који се могу сврстати у ову (под)групу неретко су производ непопуног знања и обавештености. Тако ће, на пример, један испитаник знати да „Црногорци говоре истим језиком као и ми“. На то додаје да у Црној Гори постоји „као ново писмо и нов језик“, али на питање којим се језиком говори у Босни и Херцеговини одговара: „Бошњачки“, експлицирајући да и Срби у Босни говоре бошњачким језиком (испитаник је из Крагујевца, завршио је гимназију са просечно врлодобрим успехом).

2.3. Ставови које карактерише познавање чињеница и, условно речено, незаинтересованост (манифестована или као помирљивост или као резигнираност) могу се начелно класификовати у две групе, подједнако заступљене по броју одговора. Прва се група одликује рационалном, помирљивом прагматичношћу „проевропске“ оријентације и могуће је укратко свести на следећи став, уопштен из корпуса: „Тако је и узалудно је очекивати друкчији развој догађаја. Нико неће променити свој став о језику, те треба прихватити стање“.

(и)

Испитаник: Српски се говори у Србији, а говоре га и Срби у Босни и Херцеговини, Црној Гори и Хрватској. Остали... мислим на територији некадашње велике Југославије... они исто причају српски, само што су то другачији дијалекти, али они то не би признали... Па на крају, било би глупо, мислиииим... узалудно да их ми сад као убеђујемо да је то српски језик. У ствари није глупо него је некако све то цабе... Потрошена енергија и време. Шта ја знам, ако хоћемо у ту Европу, а изгубили смо све остало... Нек прича ко како хоће.

(ј)

Испитаник: Бошњачки језик... Па то је исто српски, ал ја њих схватам. Глупо им да признају да говоре језик противника, а још глупље да признају да немају свој. И ја бих тако. И то треба да се раздвоји, сваком своје и крај.

Друга група одговора може се окарактерисати као скуп емоционално прагматичних ставова чија је сума: „Доста је сукоба и политичких турбуленција. Време је да нас (младе) оставите на миру“. Језичка питања, како се из одговора може ишчитати, своде се на политичка. Лингвистичке расправе око језика стављају се у исту раван са политичким и ратним сукобима, те ове ставове одликује скептичност у погледу успеха „борбе око језика“ која је – верују испитаници – осуђена на пропаст. Испитаници који су дали овакве одговоре сматрају да су ратовања на подручју бивше СФРЈ била наметнута мимо воље народа, и да су они – као у то време најмлађи – били и остали највеће жртве сукоба. Често експлицирајући овај став супротношћу „ви старији – ми млади“, испитаници показују висок степен знања о језику, али доживљавају питања о језику као ретроградна националистички оријентисана питања и одговарају на следећи начин:

(к)

Испитивач: Али и сама кажеш да наука тврди да се ради о једном језику.

Испитаник: Лингвисти могу да пишу шта хоће, али ми треба да живимо. Да живимо нормално.

(л)

Испитаник: Све је то [српски, хрватски, бошњачки, црногорски] један језик, па се после рата све отцепило... Али свако има право да назове језик како хоће, мени то не смета. Ја не мрзим никога, млади немају разлога да мрзе.

Испитивач: Да ли то значи да старији мрзе некога?

Испитаник: Не, не... него видим на нету, на фејсбуку... колико наши људи овде мрзе Хрвате и муслимане и колико мрзе они нас... Па и Срби с Косова су као противници са Србима из Србије... Катастрофа. И сад тај језик, нек свако зове како хоће, бар ту да се не мрзимо.

2.4. Познавање чињеница и заинтересованост за статус матерњег језика показало је око 15% испитаника. Ова група показује неколико уочљивих карактеристика (и без детаљније статистичке анализе):

- међу испитаницима ове групе највећи број је или пореклом из крајева одакле су Срби расељени или избегли;
- знатно је већи број младића (11 према 4 девојке), што је битан показатељ с обзиром на много већи удео девојака у укупном броју испитаника, а може указати на чињеницу да мушки део популације више прати политичка збивања него женски;
- нема никаквих показатеља корелације између типа средње школе коју су испитаници завршили и типа одговора; једино се може приметити да сви испитаници који су завршили богословску средњу школу спадају у ову групу (последња напомена може бити само оквирна али не и статистички значајна јер је таквих испитаника било само тројица).

Одговори ове групе испитаника показују, пре свега, да је могуће регистровати (односно, на основу добијених података, са приличном сигурношћу претпоставити) утицај породице и веома мали утицај школе на ставове и знања о српском језику. Осим тога, у прегледу ранг листе кандидата није се дала уочити скоро никаква повезаност средње оцене кандидата (испитаника) и типа, тј. квалитета одговора добијених у анкети.

(љ)

Испитаник (на питање о језичкој ситуацији на говорном подручју некадашњег српскохрватског језика): Сви причају српски, само различите дијалекте.

Испитивач: А шта би Хрвати рекли кад бисмо им ми рекли да причају дијалектом српског?

Испитаник: Вероватно би нам рекли да ми причамо дијалектом хрватског (смех).

(м)

Испитаник (из Косовске Грачанице): Српски се говори... Мислим прихватају га за свој у Србији, Републици Српској, и делом Црној Гори... као засебној држави од проглашења независности Црне Горе.

И ови, као и већина претходно анализираних ставова, показују свест о томе да би данас било „утопиистички очекивати да се глотоним хрватски језик престане појављивати како у службеној употреби која подразумејева социополитичке релације, а захваљујући којима је и настао, тако и у оквиру (ново)кroatистике“ (Бабић 2010: 309). Код већине испитаника таква чињеница је прихваћена сама по себи, без потребе да се продре у разлоге политичке неминовности даљег развоја стања.

3. Српски језик између науке, политике и школе

У сукобу лингвистичких (научних) и социополитичких критеријума за (пре) именоване језика на српскохрватској говорној територији, школа (односно институционализовано образовање) плаћа данак расцепљености између лингвистике и политике.⁵ Како досад нема општеприхваћених сугестија за учешће актуелне (социо)лингвистичке проблематике у наставним програмима, наставници се и даље руководе једним од основних прокламованих циљева наставе српског језика. Тај је циљ сасвим уопштен и своди се на *развијање љубави према српском језику*⁶ (в. нпр. наставне програме за основно образовање) упркос томе што уче-

5 Ово је можда најочигледније у вези са ситуацијом, до које су довели непромишљени и лоше планирани политички потези у школском систему Црне Горе, да је „ученик до пунољетства принуђен да `трпи` од родитеља одабрано `име језика`, а са пунољетством се може десити да се ученик (на што има право) определијели за друго `име језика`“ (Стојановић, Бојовић 2006: 21).

6 Неки од дефинисаних задатака који проистичу из овог циља јесу: „развијање љубави према матерњем језику и потребе да се он негује и унапређује“; „упознавање, развијање, чување и поштовање властитог националног и културног идентитета на делима српске књижевности, позоришне и филмске уметности, као и других уметничких остварења“ (в. наставне програме за основно образовање).

ници, код којих ту љубав треба развијати, не знају шта је српски језик, где се говори, ко њиме говори и сл. Према изјавама петнаест професора српског језика јагодинских средњих школа, ученицима се каже само толико да српски, хрватски, бошњачки и црногорски језик представљају један језик са различитим именима. Остављени сами себи и својој процени колико је умесно и за ученике неоптерећујуће говорити о нечему што заправо представља сукоб политичког порекла и карактера, средњошколски професори су свесни да то и такво повремено помињање није довољно да би се чињенице о српском језику упамтиле и укорениле као став. Због свих наведених проблема, не чуди, како се из процентуалног прегледа типа одговора види, да се размишљања свршених средњошколаца о српском језику одликују пометњом, од идентификовања српског са екавским изговором, па до закључивања да ни српски писци нису писали на српском. У формирање оваквих неутемељених ставова млади првенствено укључују време (в. одговоре (н) и (о)) и простор (в. одговор (њ)). Критеријум разумљивости притом губи сваку улогу у разумевању полицентричности стандарда:

(н)

Српски се говори пре свега код нас, али доста старијих људи у Босни говори српски.

(њ)

Срби, где год да су, причају српски. А што се тиче ијекавице, ја је скроз разумем, али стварно не знам да ли је ијекавски изговор мање исправан од екавског. Мислим да то зависи од места... од територије. Негде је исправно једно а негде друго.

(о)

Бранко Ћопић је писао ијекавицом, али то није српски језик. Сад... Не знам али мислим да Срби у Босни и Херцеговини причају ијекавицом. Овај... Па да, ако су довољно дуго у Босни, они поприме ијекавицу. Ја разумем ијекавски, разумем и хрватске серије. И црногорске.

И код студената Педагошког факултета преовлађује својеврсни „језички осећај“ уместо знања, што смо регистровали у њиховој процени примерености литературе хрватских аутора коју повремено користе. Коментаришући у том смислу *Функционалну стилистику хрватскога језика* Ј. Силића, студенти треће године слажу се у томе да им је „тешко да уче из књиге на хрватском језику“. У овој оцени руководе се псеудолингвистичким критеријумом према којем језичку јединицу која у њиховом говору није уобичајена, а налазе је у тексту хрватског аутора, искључују из српског и приписују хрватском. Могло би се, на основу овога, рећи да омладина у Србији о језику мисли таман као да је *језикословље* учила искључиво из литературе која заговара распарчавање српског језичког простора (упор. нпр. Бабић 2004: 199–202).⁷

⁷ У интервјуима вођеним са испитаницима из Загреба показује се сличан степен лаичке процене усмерене на разликовне црте између српског и хрватског, засноване на „језичком осећању“ говорника: „Die Auswertung der Interviews zeigt, dass das Wissen um sprachliche Unterschiede und um Sprache als Symbol ethnisch-nationaler Zugehörigkeit für die Bewertung von Sprache und Sprachgebrauch

Један од кључних проблема јесте и превага „политичке коректности“ и субјективности ставова водећих српских лингвиста,⁸ што је осетно у прегледу (изостанка) информисаности младих у Србији. Управо дуготрајна и непомирљива неусаглашеност научних ауторитета српских лингвиста,⁹ довољно присутна у јавности да изазове колизију и конфузију у ставовима лингвистичких лаика, резултирала је оваквим резултатима спроведене анкете јер, како М. Бабић каже, „ниже или просјечно образован заинтересовани читалац (...) склон је да повјерује у научну утемељеност велике различитости српског и хрватског језичког израза, поводећи се за увјерењима која пласирају научни ауторитети. Опште је познато да је критеријум тзв. научног ауторитета у лаичкој рецепцији високо позициониран и води ка томе да се тврдње које ауторитативан научник пласира априорно прихватају. (...) [С]рпски читалац, макар и невољно, констатује да постоји хрватски језик и стално проверава шта је међу језичким средствима које и сам користи српско, а шта хрватско“ (Бабић 2012: 311–312).

Изјаве професора средњих школа у потпуном су сагласју са оним што уџбеници нуде, и по обиму и по садржају. У неким акредитованим уџбеницима истиче се да је са *научног* становишта реч о *истиом језику*, на пример:

„Иако је дошло до расцепа заједничке државе, па и одвајања језика, са гледишта науке, ово је исти језик без обзира на име: српски, хрватски, босански (језик Бошњака). У Србији се говори српски језик, заснован на штокавском наречју, екавског и ијекавског изговора, службено писмо је ћирилица, али се употребљава и латиница.“ (Ђећез-Иљукић и др. 2011: 27).

Међутим, у неким уџбеницима се ово не истиче, на пример:

С распадом Југославије, 1991. године, распада се и заједнички језик; српски и хрватски постају засебни књижевни језици. Као посебан књижевни језик признат је и језик босанских муслимана (Бошњака), који они називају босанским, а наша наука бошњачким језиком“ (Кликовац 2010: 52, 2011: 52, исто у: Кликовац 2011: 52).¹⁰

von ausserordentlicher Relevanz ist. Und nicht selten sind Einschätzungen dieser Art mit der ideologisch begründeten Gleichsetzung von Sprache, Ethnos und Nation verbunden. (...) In diesem Sinne agieren die Sprecher selbst als Sprachnormautoritäten, die darauf achten, dass sie normgerecht handeln“ (Neusius 2010: 328). Међутим, како се из наше анализе види, основна разлика јесте у томе што се млади у Србији не руководе ни националним ни идеолошким „критеријумима“. Прихватајући стање онакво какво је – какво год оно било, јер не га познају у целисти већ располажу фрагментима знања о сопственом језику сакупљеним као парчад сломљеног стакла – наши испитаници показују потпуну неспремност да се о њему барем потпуније обавесте.

- 8 О заблудама „идеологизоване науке о српском језику“ (Маројевић 2008: 35) в. нпр. Маројевић 2008: 33–39, Маројевић 2001, Ковачевић 2003, Ковачевић, Шћепановић 2011, Ђорић 2009: 7–67.
- 9 Овакве и оволике неусаглашености нема у другим бившим југословенским републикама. Промовисање *нових језика* схвата се у начелу као посао који треба обавити до краја, односно, како је изјавио један од чланова експертске групе за усвајање новог правописа у Црној Гори на конференцији за штампу: „ако смо се цилитнули, морамо постићи циљ“ (в. Стојановић 2010: 24). С друге („наше“) стране, „сва страдања српског језика и српског писма, историја нас учи, по правилу нису била без пристанка и српских филолошких и правних ‘експерата’“ (Ковачевић, Шћепановић 2011: 69).
- 10 Иначе, уџбеници које потписује Д. Кликовац (издање 2010. и 2011) доносе нешто обухватније податке о „распаду“ језика негу други уџбеници. Прво, у њима се каже да је српски књижевни језик „општи језик српског народа“ (Кликовац 2011: 26–27), а друго, сумира се историјска основа политичког осамостаљења новоименованих стандарда (али претежно у другој половини XX века): „Најозбиљнији покушај да се развитак заједничког књижевног језика усклади на обе стра-

Тако се, заправо, презентовање кључних чињеница о српском језику оставља случајном избору – избору *акредитиваних* уџбеника који би, самим тим што су акредитовани, морали да обраде и понуде и ђацима и наставницима *исте садржаје*. Сувишно је говорити о пометњи коју, код прилежног ученика коме су руку допала два уџбеника или је сам желео да сазна више о своме језику, мора изазвати разликовање *науке и наше науке*. Јер, у једноме ће – како смо видели – прочитати да *наука* каже једно, а у другом да *наша наука* каже друго.

С друге стране постоји и могуће решење да се говори о српском језику у Србији после „распада“ језика, а да се што мање залази у спорно питање простирања територије на којој је он распрострањен, на пример:

„Овакав назив језика био је званичан све до распада Југославије, 1991. године, када се распада и заједнички, српскохрватски језик. Код Хрвата је остао само назив хрватски, код Срба српски језик. Бошњаци у Србији употребљавају назив босански (бошњачки) језик. Данас је у Републици Србији, према важећем Уставу, у службеној употреби српски књижевни језик (екавског и (и)јекавског изговора), са ћириличним писмом.“ (Ломпар 2010: 22).

Извесно сужавање проблема присутно је и у уџбенику Ж. Станојчића за гимназије и средње школе, у којем се, уз обухватан преглед чињеница о народном језику, о књижевном говори као о *књижевном језику код Срба* (Станојчић 2010: 23). Тиме се не залази у питања књижевног језика осталих народа бивше СФРЈ. У вези са народним језиком, Станојчић истиче да „историјска језичка заједница“ обухвата дијалекте штокавског наречја који су заправо „народни језик Срба, Црногораца и Бошњака, као и једног дела Хрвата, док су чакавско и кајкавско наречје – народни језици другог дела Хрвата“ (Станојчић 2010: 19).¹¹ Слично, ни граматику за гимназије и средње школе (Станојчић, Поповић 2008: 7–24) не описује догађања после распада Југославије.

Чинећи једну од већ примећених омашки у уџбенику за осми разред основне школе, Д. Кликовац у јужнословенску групу словенских језика сврстава „бугарски, македонски, српскохрватски и словеначки“ (Кликовац 2010: 16, исто у Кликовац 2011: 16) и одређује термин *српскохрватски* као „традиционални назив за *народни језик* који чине *штокавско, кајкавско и њекавско наречје* (са исправком

не учињен је Новосадским договором, 1954. године, који су потписали најпознатији српски и хрватски писци и лингвисти. Као резултат тог договора усклађен је правопис и покренута израда речника српскохрватског одн. хрватскосрпског књижевног језика, који су радиле Матица српска и Матица хрватска. Хрватска страна је, међутим, убрзо коначно одступила од заједничког књижевног језика. Матица српска је довршила *Речник српскохрватскога књижевног језика*, који има шест томова“ (Кликовац 2010: 52).

11 О границама простирања штокавског наречја Станојчић каже: „Штокавско наречје простира се у целој Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и у великом делу Хрватске, источно и југоисточно од њених чакавских и кајкавских наречја. Северозападну и северну границу штокавског наречја чини линија од Јадранског мора до Драве: Нови Винодол – Огулин – Карловац – Сисак – Бјеловар – Вировитица, где се ово наречје додирује са чакавским и кајкавским. Од те линије, штокавско наречје испуњава сав простор ка истоку између јадранске обале (остављајући чакавском само узан појас на делу обале од Задра до Омиша и половине Пељешца, као и острва до Мљета и Дубровачког приморја) и граница појединих држава у овом географском простору са Мађарском, Румунијом, Бугарском, Македонијом и Албанијом. Тим наречјем говоре и српске, односно хрватске националне мањине у суседним државама“ (Станојчић 2010: 19–20).

„штокавско, чакавско и кајкавско наречје“ у Кликовац 2011: 16).¹² Њиме данас говоре Срби (у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Хрватској), Црногорци, Бошњаци и Хрвати“ (Исто 2010: 16). У уџбенику се истиче и да се српски језик „смањује“ јер се смањује „најпре, број људи који њиме говоре, а и територија на којој се њиме говори“ (Кликовац 2010: 18). Приручник за наставнике који прати овај уџбеник (односно уџбенички комплет) не садржи ближа објашњења и упутства у вези са овим одељком уџбеника („Српски језик међу другим словенским језицима“). У њему је дата, осим решења задатака, само назнака о потреби „да се разбијају предрасуде о матерњем језику као мање вредном, односно о туђем као престижном“ (Кликовац и др. 2010: 15). Употреба истих термина („распадање језика“, „признавање језика“) као у уџбеницима других аутора (упор. нпр. Ломпар 2010: 22) – а то би требало егзактно показати новим истраживањима – свакако не доприноси разумевању проблема природе раздвајања стандарда (о односу *Ausbau-*, *Abstand-* и полицентричних језика в. детаљно у Кордић 2010: 156–159). Овај однос се у уџбенику П. Пијановића дефинише употребом термина *политички језици* (Пијановић 2008: 226).¹³ Пијановић наглашава да су сви новостворени језици заправо „један и исти – српски језик“ (Исто: 226). Слично овом уџбенику, уџбеник Р. Симића одобрен за наставу у Републици Црној Гори (Симић 2002) у одељку „Дијалекти и говори српског језика“ преноси информацију да штокавском дијалекту, „који се разликује од словеначке чакавштине и хрватске кајкавштине низом значајних црта“ (Симић 2002: 12) припадају сви српски народни говори, и наглашава „да је најприје католичењем, а потом и исламизацијом један дио штокаваца изгубио осјећај припадности српском народном и језичком колективу. Први су се прикључили хрватском етникум, а други – муслимани – удаљили су се и од Срба и од Хрвата, и дуго покушавали да се интегришу у турску народност, која их никада није прихватила као свој саставни елемент. Данас они чине вјерску групу претежно без националног идентитета. Ипак се штокавски дијалекат у научном смислу може узети као јединствена цјелина, и као примарно српски дијалекат“ (Симић 2002: 12). И уџбеник П. Пијановића и уџбеник Р. Симића нису значајније заступљени у Србији, судећи барем по (нажалост недо-статној) анализи која је спроведена за потребе овог рада. Што се Републике Српске тиче, М. Ковачевић критикује наставни план и програм из 2002. због „подилажења другима ради неких лажних `виших циљева` или `мира у кући`“ (Ковачевић 2003: 120), видљивог у чињеници да су из програма „потпуно изостављени

12 Истицање је наше. Реченица у целости гласи: „Српскохрватски народни језик, којим се говори у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Хрватској, има три наречја – штокавско, кајкавско и чакавско“ (Кликовац 2011: 27).

13 Пијановић у овом уџбенику нешто детаљније објашњава политичку ситуацију око преименовања језика: „Седамдесетих година 20. века ремете се односи у друштвеном животу заједничке југословенске државе. То има утицаја и на језичке прилике. У Хрватској јача покрет за самосталност, а последица тога јесте и покушај језичког осамостаљења. Тако у Хрватској настаје `Декларација о независности хрватског књижевног језика` (1967). Недуго после тога уследио је одговор на `Декларацију` у Србији под насловом `Предлог за размишљање`. (...) Срби све до пропасти заједничке државе употребљавају термин *српскохрватски*, да би тај назив деведесетих година прошлога века био преименован у *српски језик*. Током последњег грађанског рата на простору Босне и Херцеговине, створен је још један политички језик – *бошњачки* (босански). После одвајања Црне Горе од Србије и доношења Устава ове државе (2007), озваничен је и *црногорски*. Новостворени језици у ствари су други називи за један и исти – српски језик“ (Пијановић 2008: 225–226).

садржаји: а) *Српски језик у породици словенских језика*, б) *Дијалекатска основица српског књижевног језика*, в) *Крајњак историјски развој српског књижевног језика*, д) *Значај Вуковог рада на реформи српског језика и правописа*“ (Исто: 121).

Преглед уџбеничких садржаја показује да питања српског језика нису изазвала смутњу и пометњу код ученика само због њихове незаинтересованости, него и да је та „незаинтересованост“ највероватније исклијала из неусаглашености наставника, аутора уџбеника, евалуатора наставних програма и материјала... Из прегледа је изостављен низ уџбеника који се, добијајући позитивне рецензије (можда зато што рецензенти сматрају да је мања штета од лоших уџбеника него од лоших монографија), нуде за употребу у школама а садрже низ материјалних грешака (в. нпр. Ковачевић 2007: 205–220, те преглед реакција на грешке у уџбеницима у раду: Лаловић 2008).

4. Српски језик између прошлости и будућности

У нашем друштву велико је интересовање за српски језик, његову норму, прошлост и будућност. Наведимо само да неке од дневних и недељних новина имају сталне или периодичне рубрике посвећене српском језику¹⁴ и да се расправе о језичким „иновацијама“ веома често прате у медијима. Утолико више чуди колизија између ограничености система институционалног васпитања и образовања с једне и ширине општедруштвене дискусије о језику с друге стране.

Како смо видели, уџбеници за српски језик не могу понудити решење дилема везаних за „распад“ језика, тим пре што ни у „нашој науци“ нема сагласја.¹⁵ Поред свега наведеног, није било усаглашености ни на универзитетском нивоу. Тако П. Милосављевић о ситуацији коју је забележио 1998. каже:

„Анализирао сам однос према националном имену у наставним плановима појединих катедара на Филозофском факултету у Новом Саду. Своје анализе испустио сам Влади Србије и посебно њеним одговарајућим министарствима.

14 На пример, само у НИН-у редовне колумне пише И. Клајн. Осим тога, НИН доноси и интервјуе са лингвистима (нпр. НИН 3122, 28. 10. 2010, 39, са Сњежаном Кордић) и чланке везане за језик (нпр. НИН 24. 5. 2012, Линкуј као што говориш – ћирилица). Интересовање за језик је уобичајени показатељ чињенице да језик представља „место вођења једне много шире борбе“ на терену „националне политике“ (Калве 1995: 217).

15 За разлику од српских лингвиста, чак су и политички представници суседних држава који су били највећи заговорници сваког, па и језичког, отцепљења, отворено прихватили неспорне научне чињенице и раздвојили политичко-прагматичку од лингвистичке (научне) стране проблема, нпр.: „Али, проблем су њихови [србијански, прим. аутора] политички лидери који сваку равноправност са осталим народима у Црној Гори доживљавају као сопствену угроженост. Дакле, или имамо монопол или смо угрожени. То значи да ако политичким представницима Срба у Црној Гори ускратите право да службени језик назову именом суседне државе, креће кукњава како су угрожени. А идеја црногорске државне политике је била не да некога угрожава, него да језик који је лингвистички идентичан српском, босанском и хрватском назове онако како су га назвале све земље бивше Југославије – именом државе“ (Мило Ђукановић, *Време* 1122, 5. 7. 2012, 15). П. Тома закључује да „Вук Стефановић Караџић остаје централна референца за све ствараоце нових стандарда на основу дијалекта који је он својевремено предложио као основицу за српски књижевни језик. Хрвати осуђују његове `националистичке` идеје, али његов *Нови завјет* остаје и даље присутан; када је језик у питању не обрушавају се на Вука – неки би га чак хвалили јер се наводно ослањао на хрватски језик – него на његове хрватске следбенике, хрватске вуковце. Вука највише хвале Бошњаци зато што је узео у обзир најамблематичније особине босанског језика“ (Тома 2011: 11–12).

То је било 28. децембра 1998. (...) На Катедри за енглески језик и књижевност, у називима наставних предмета, израз енглески се употребљава 19 пута; на Катедри за словачки језик израз словачки употребљава се 16 пута. А ево како је са изразом српски. У Наставном плану Катедре за српску књижевност и језик овај израз употребљава се пет пута; у Наставном плану Катедре за српски језик и лингвистику израз српски употребљава се свега три пута. Наружено лице српског народа у свету сигурно има неке везе са лошим третманом србистике у институцијама које финансира баш Влада Србије, а не неко из иностранства. Али, важније од финансирања, то је питање како ове институције обликују садржаје и систем образовања и васпитања наше деце“ (Милосављевић 2008: 30–31).

Да пометња буде већа, „распад“ у ставовима – који се свакако није догодио само на терену језика – потхрањују и уџбеници за друге „националне дисциплине“. У вези с тим З. Аврамовић наводи да је истраживање појављивања историјских личности у средњошколским уџбеницима историје у Србији показало „да се име Мухамеда више појављује од имена Исуса Христа“ (Аврамовић 2012: 58).¹⁶

Како можемо закључити, изостанак планирања и толерисање политичке амбивалентности науштрб научних истина у области образовања доводе до незнања и незаинтересованости младих за сопствени матерњи језик. Поред тога, проведена анализа је показала да млади у Србији не познају ни основне чињенице о сопственој нацији, што је производ дуготрајног процеса „мрвљења српског националног идентитета“ (Аврамовић 2007: 224; о токовима и узроцима самог овог процеса в. Исто: 224–227). Нова истраживања идентитета¹⁷ управо дају овакве резултате. Тако, на основу анализе података добијених у опсежном истраживању (1100 испитаника, тј. по стотину деце и младих старости од осам до осамнаест година и стотину одраслих), Р. Миловановић закључује да је у Србији „национални идентитет потпуно занемарљив у структури идентитета деце и адолесцената, чак, може се рећи, и у структури идентитета одраслих (појављује се код једва 20% испитаника)“ (Миловановић 2012: 25). Ако је осамдесетих година двадесетог века, како тврди М. Радовановић, била предвидљива могућа бурна „глотополитичка промоција већ одраније постојећих `варијаната [негдашњег] стандардног српскохрватског језика` у оделите стандарднојезичке ентитете, тј. у посебне стандардне језике“ (Радовановић 2001: 22), са приличном сигурношћу можемо предвидети и да србијанско друштво ускоро неће знати којим језиком говори. Анкета чији су резултати анализирани у овом раду показала је да мали број младих становника Србије познаје основне чињенице о српском језику, као и о српском народу. Уз то, регистрована је и веома мала заинтересованост за језик, висок удео

16 Ретки су уџбеници историје у којима се аутори осврћу на „спорне“ историјске периоде, као нпр.: „Неколико месеци касније, августа 1995, Хрватска је извела оружану акцију `Олуја`. Том акцијом било је реализовано унапред планирано етничко чишћење Срба са простора Лике, Кордуна, Баније и Далмације. Српска енклава у источној Славонији интегрисана је у састав Хрватске мирним путем.“ (Љушић, Димић 2011: 239); „Грађански рат у Босни и Херцеговини завршен је преговорима у Дејтону (новембар 1995) и потписивањем мира у Паризу (децембар 1995). Споразумом у Дејтону територија Босне и Херцеговине подељена је између њена два ентитета: Федерације Босне и Херцеговине (51%) и Републике Српске (49%)“ (Љушић, Димић 2011: 240).

17 Идентитет се одређује као способност очувања унутрашње истоветности и континуитета и способности реалног препознавања ја, другог и средине (в. нпр. Ериксон 1976).

лаичких интерпретација, као и хетерогеност у уџбеничким текстовима који треба да буду оријентир наставницима/професорима српског језика.

Резултати provedеног истраживања више су него поражавајући, најпре за српски језик који, са овако постављеним образовним системом, неће имати блиставу будућност. Водећи борбу да свету и суседима покажемо и докажемо научну истину, изгледа да смо потпуно пропустили да барем основно знање пренесемо подмлатку који ће ускоро образовати наредне генерације у Србији.

ИЗВОРИ

Време (Vreme), недељни часопис, Београд.

Кликовац 2010, ²2011: Д. Кликовац, *Српски језик и језичка култура за 8. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Кликовац и др. 2010: Д. Кликовац, Љ. Бајић, З. Мркаљ, *Настава српског језика и књижевности у 8. разреду основне школе, приручник за наставнике*. Београд: Завод за уџбенике.

Ломпар 2010: В. Ломпар, *Српски језик за осми разред основне школе*, Београд: Klett.

Љушић, Димић 2011: Р. Љушић, Љ. Димић, *Историја за осми разред основне школе са читанком и радном свеском*, Београд: Фреска.

Наставни програми за основно образовање, Министарство просвете Републике Србије: <http://www.mp.gov.rs/propisi/kategorija.php?id=11> (1. 5. 2011).

НИН, недељне информативне новине, Београд

Пијановић 2008: П. Пијановић, *Књижевности и српски језик за други разред гимназија и средњих школа*. Београд: Завод за уџбенике.

Симић 2002: Р. Симић, *Српска граматика 1 (Увод, фонологија, морфологија)*, ијекавско издање, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Никшић: Јасен.

Станојчић, Поповић ¹¹2008: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Станојчић 2010: Живојин Станојчић, *Граматика српског књижевног језика*, Београд: Креативни центар.

Ђећез-Иљукић и др. 2011: Д. Ђећез-Иљукић, Ј. Срдић, С. Савовић, С. Вулић, *Граматика – Дар речи, уџбеник српског језика за осми разред основне школе*, Београд: Логос.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамовић 2007: З. Аврамовић, Зашто су Срби пристали на југословенство, у: П. Милосављевић, М. Суботић (ур.), *Србистика/Serbica, ванредни број, Српско ишћање и србистика, реферати и саопшћења, Зборник радова 1*, Бачка Паланка – Ваљево: Логос – Књиготворница Логос, 219 – 227.

Аврамовић 2012: З. Аврамовић, Културни идентитет у образовању – између чувања и губљења, у: В. Трифуновић (ур.), *Школа као чинилац развоја националног и културног идентитета и проевропских вредности*, књ. 1, Јагодина: Педагошки факултет, 47–60.

Бабић 2010: М. Бабић, О потрази за разликама у истом језику, *Српски језик XV*, Београд, 309–321.

- Бабић 2004: S. Babić, *Hrvanija hrvatskoga (Hrvatski u koštacu sa srpskim i u klinču s engleskim)*, Zagreb: Školska knjiga.
- Едли, Литоселити 2010: N. Edley, L. Litosseliti, *Contemplating Interviews and Focus Groups*, in: L. Litosseliti (Ed.), *Research Methods in Linguistics*, London – New York: Continuum, 155–179.
- Ериксон 1976: E. Erikson, *Omladina, kriza, identifikacija*, Beograd: NIP Pobjeda.
- Калве 1995: L. Kalve, *Rat među jezicima*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: Српска књижевна задруга – БИГЗ.
- Ковачевић 2007: М. Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Ковачевић, Шћепановић 2011: М. Ковачевић, М. Шћепановић, *Српски језик у вршлози политике*, Матица српска у Црној Гори.
- Кордић 2010: S. Kordić, *Jezik i nacionalizam*, Zagreb: Durieux.
- Лаловић 2008: Р. Лаловић, О неким материјалним грешкама у школским граматикама, у: М. Ковачевић (ур.), *Сто двадесет пет година високог образовања у Босни и Херцеговини*, књ. 1, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозошки факултет, 151–156.
- Маројевић 2001: Р. Маројевић, *Нови рај за српски језик и правопис*, Београд: Требник.
- Маројевић 2008: Р. Маројевић, Српски језик, србистика и славистика, у: П. Милосављевић, М. Суботић (ур.), *Србистика/Serbica, ванредни број, Српско пишање и србистика – излагања, Закључци и прилози, Зборник радова 3*, Бачка Паланка – Ваљево: Логос – Књиготворница Логос, 33–39.
- Миловановић 2012: Радмила Миловановић, *Структура идентитета у дефиницији и младости*, у: И. Чутура (ур.), Школа као чинилац развоја националног и културног идентитета и проевропских вредности, књ. 2, Јагодина: Педагошки факултет, 19–28.
- Милосављевић 2008: П. Милосављевић, Србистика пре и после сербокроатистике, у: П. Милосављевић, М. Суботић (ур.), *Србистика/Serbica, ванредни број, Српско пишање и србистика – излагања, Закључци и прилози, Зборник радова 3*, Бачка Паланка – Ваљево: Логос – Књиготворница Логос, 28–32.
- Neusius 2012: В. Neusius, Ein Paar Gedanken zu Sprache und Identität am Beispiel von Kroatisch-Sprechern in Zagreb, *Српски језик XV*, Београд, 323–332.
- Радовановић 2001: М. Radovanović, Od „srpskohrvatskog“ do „srpskog“: rezime zbivanja, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 44/1–2, Novi Sad, 13–23.
- Самарцић 2009: Б. Самарцић, Термин *босанчица* као заблуда у историском развоју српског језика, у: М. Ковачевић (ур.), *Наука и настава на универзитету*, књ. 1, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозошки факултет, 227–236.
- Симић 1991: Р. Симић, *О нашем књижевном језику*, Никшић: НИП „Универзитетска ријеч“.
- Стојановић, Бојовић 2006: Ј. Стојановић, Д. Бојовић, *Српски језик између истине и обмане. (Соци)лингвистичка анализа сјања у Црној Гори*, Београд: Јасен.
- Стојановић 2010: Ј. Стојановић, Српски језик и државно-национални пројекти у 19. и 20. Вијеку, у: М. Ковачевић (ур.), *Језички систем и употреба језика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 11–30.
- Тома 2011: П. Тома, Од Вука до Вука, *Научни састај слависта у Вукове дане 40/1*, Београд: Међународни славистички центар, 6–14.
- Ђорић 2009: Б. Ђорић, *Лингвoмaргиналије*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Илијана Чуштура

WHICH LANGUAGE THE SOCIETY (THINKS IT) SPEAKS

Summary

The paper examines the quality of knowledge of basic facts about Serbian standard language among younger Serbian speakers, who mostly graduated from high school. The aim of the analysis is to discover what do representatives of young generations (among them many have completed) their institutional education) think about which language they speak. The analysis shows their attitudes towards Serbian language, but also discovers how much these attitudes are based on knowledge or, at least, on being basically informed. Data gathering was conducted by interviewing. The qualitative analysis is dominant, and the conclusions were formulated by using analytic-synthetic method. Additionally, the paper gives the insight into the contents of educational programmes and textbooks for primary and secondary level of education. The main conclusion is that young people in Serbia, who form future Serbian society, do not show formed awareness on their own mother tongue. The basic characteristic of their attitudes is the lack of information, which is additionally supported by ignorancy for language problems, national and cultural identity. Conclusions underline the need to re-examin and change the approach to language problems in Serbian educational system, regarding the fact that the status of Serbian language is being brought in question exactly by its own speakers, while we are trying to promote its status at international level and in neighbouring countries.

Key words: Serbian language, nation, mother tongue, Serbian dialects, language policy, education, teaching the Serbian language.

Јулијана Ј. Вучо¹
Оливера М. Дурбаба²

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

КРИЗА ФИЛОЛОШКИХ СТУДИЈА: СТАВОВИ СТУДЕНАТА И НАСТАВНИКА О УСКЛАЂЕНОСТИ СТУДИЈСКИХ САДРЖАЈА, НАСТАВЕ И ПОТРЕБА САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА³

Континуирано иновирање концепције наставних програма и реформа високошколске наставе филолошких дисциплина има циљ да унапреде компетенције дипломираних филолога и побољша њихово положај на тржишту рада (укључујући, као секундарне ефекте, смањење трошкова њиховог образовања и стопе незапослености). Да би се ови циљеви остварили неопходно је имати увид у предности и недостатке актуелног система филолошког образовања, као и пројектоване потребе за одређеним стручним профилима. Из тог разлога, у оквиру пројекта *TEMPUS REFLESS* обављено је анкетирање репрезентативног узорка студената, наставника и сарадника свих филолошких групација у Републици Србији, као и дипломираних запослених и незапослених филолога и њихових послодавца. У раду се приказују неки од релевантних резултата овог истраживања којима се исказује потреба за темељном реконструкцијом наставних програма и саме наставе филологије, пре свега у погледу повећања обима практичних делатности, што би имало циљ у стицању компетенција вишеструко значајних за професионални живот.

Кључне речи: филолошке студије, наставни програм, компетенције, тржиште рада, упитник.

УВОД

У динамичном времену технолошког убрзања које је готово немогуће пратити и истовремено у изузетно сложеним друштвеним околностима са израженим социјалним проблемима свих актера наставног процеса на свим нивоима, у времену поремећених вредности и изгубљених узора, наставник и ученик усклађују се или надмећу, балансирајући у ограниченом простору, најчешће на паралелним путањама, трагајући за својим местом у будућности: наставник у настојању да држи корак с временом и да буде актуелан, атрактиван и компетитиван, студент у настојању да одабере пут који ће му на садржајан начин послужити да успостави везу између стечених знања и професионалних изазова. Криза дидактичких процеса и система наставне организације није мимоишла ни филолошку науку и филолошке образовне профиле.

Као што је познато, и филологија попут осталих наука свој легитимитет заснива на јасно дефинисаном и разграниченом предмету и циљевима истражи-

1 julivuco@gmail.com

2 oljadurbaba@yahoo.de

3 Овај рад израђен је у оквиру пројекта *Динамика структуре савременог српског језика*: 178014 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

вања, као и на специфичном епистемолошком приступу, односно методологији рада. С друге стране, и она је у модерно доба неминовно изложена утицајима других научних дисциплина, између осталог и стога што њен предмет истраживања у многим аспектима превазилази досадашње филолошке методе у ужем смислу. Стога се, као и свака друга академска дисциплина (у изворном хумболтовском смислу јединства истраживања и предавања – *Forschung und Lehre*), и модерна филолошка наука, односно филологија као комплексан универзитетски предмет, суочава с неопходношћу перманентне рефлексije сопственог објекта, циља и методологије истраживања, пре свега у циљу одређивања кључних компетенција које морају усвојити и којима морају владати генерације будућих филолога.

Непостојање поузданих кванитативних података о професионалној реализацији и каријерним могућностима дипломираних филолога групација страних језика доводи до двојаке врсте проблема: немогућности иоле прецизнијег израчунавања укупних потреба тржишта рада за постојећим или новим струкама има као последицу потпуно произвољно одређивање укупног броја и структуре (по појединачним образовним профилима) студената које факултети образују, што опет резултује повременим или трајним суфицитом (ређе дефицитом) одређених струка на тржишту рада, као и до неуасаглашености квалификација чије постојање верификује факултетска диплома, с једне, као и знања, вештина и способности које очекују или захтевају потенцијални послодавци, с друге стране. Међу њима су и оне које по својој универзалистичкој и трансферабилној природи превазилазе оквире научне области у којој се стичу, попут способности тимског рада, креативности, флексибилности, мобилности, као и општих комуникационих, модераторских, фацилијаторских и организационих способности (Дурбаба 2008: 315-316).

Реформа филолошких студија у Србији предмет је бројних анализа рађених уочи и током реформе академских студија у нашој средини (Дурбаба, 2006, Дурбаба 2008, Вучо 2006а, Вучо 2006б, Вучо 2006в, Вучо и Самарџић 2006).

Овај рад обухвата неке од закључака везаних за део резултата обимног истраживања обављеног од маја до октобра 2011. године у оквиру TEMPUS REFLESS пројекта⁴ (и то оних у којима су испитивани ставови наставника и студената). Истраживање односа између студија филологије на српским универзитетима и потреба тржишта рада у Србији обухватило је испитанике у пет циљних категорија: (а) наставници и сарадници на универзитетима у Србији; (б) студенти који у тренутку испитивања још похађају неку од високошколских институција за образовање филолога; (в) дипломирани студенти; (г) дипломирани студенти на евиденцији Националне службе за запошљавање (д) послодавци који ангажују дипломиране филологе или планирају њихов ангажман (за детаљан увид у методологију истраживања, садржаје упитника, узорак и остале резултате в. REFLESS, 2011).

Податке изнесене у овом раду ауторке су добиле обрадом упитника за студенте и за наставнике.

4 TEMPUS REFLESS пројекат – Реформа наставе страних језика у Србији (Reforming Foreign Language Studies in Serbia – REFLESS) део је IV породице TEMPUS пројеката Европске Уније.

СТАВОВИ СТУДЕНАТА

Квантитативни подаци о студентима – учесницима истраживања

У истраживању је учествовало 827 студената. Највише анкетираних било је са Универзитета у Београду (61%) и са Универзитета у Новом Саду (16%). Универзитет у Крагујевцу заступљен је са 13%, Универзитет у Нишу 9%, а Универзитет у Новом Пазару са 1%.

Старосна структура студената и дужина студирања

Највећи број анкетираних студената рођен је између 1988. и 1991. године; студената рођених до 1987. има 15%, а оних рођених после 1991. године 6%. На факултет се пре 2007. године уписало 9% анкетираних, што сведочи о томе да су у анкети учествовали претежно активни студенти, тј. они који и даље редовно похађају наставу, те се стога оправдано може претпоставити да имају прецизан увид у њену структуру, садржаје и евентуалне недостатке. Да је вероватно реч о заинтересованим и мотивисаним студентима, потврђује и податак о релативно високој просечној оцени испитаника у досадашњем току студија, која износи 8,38, са стандардним одступањем 0,765724.

Судећи по тренутно уписаној години студија у анкети је учествовало највише студената виших година – 30% са IV, 31% са III године студија. Студената II године има укупно 23%, док је оних са I године 9%. Студенти мастер студија представљају релативно малобројну групацију, пошто чине свега 6% укупног броја анкетираних.

Дистрибуција студената према студијским групама

У анкети су учествовали студенти са укупно 21 студијске групе иностраних филологија. Највише испитаника студира енглески језик (34%), што одговара дистрибуцији иностраних филологија у оквиру универзитетских центара и укупном броју уписаних студената. Наиме, енглески језик је једини страни језик који се изучава на свим универзитетима филолошког усмерења у Србији; такође, на англистичке одсеке уписује се и највећи број студената. Статистички релевантно су заступљени и студенти немачког језика (12%), као и студенти француског, руског и шпанског са по 9%, односно италијанског са 6%. Може се запазити да су најбројнији студенти такозваних школских језика, тј. оних који се уче у основним и средњим школама у Србији. Студената осталих филолошких групација има укупно 21%.

Разлози за избор студија

Студентима су понуђени бројни претпостављени разлози избора филолошких студија. Понуђени одговори (укупно 11) покривају широк дијапазон питања везаних за општу заинтересованост студената за страни и матерњи језик, књижевност, наставнички позив, књижевно-преводилачки или стручно-преводилачки позив, консекутивно или симултано превођење, жељу за добрим познавањем језика, као и мотиве који су везани за избор студија због подстицаја или наговора породице или пријатеља, добрих изгледа за запослење, као и жеље да се

до дипломе дође лакшим путем јер су филолошке студије, наводно, лакше од осталих. Студенти су могли да наведу и више разлога за избор студија.

Веома висок проценат одговора (83%) показује да највећи број студената бира филолошке студије због заинтересованости за страни језик, док нешто више од половине испитаника (51%) наводи да се на филолошке студије уписује да би добро савладало страни језик. Интересовање за књижевност исказује 37% испитаника. Међу мотивима за упис не истичу се изразито (са свега 15%) они везани за продубљивање знања матерњег језика, као неопходне компетенције која би се могла применити како у преводилачким струкама, тако и у професијама везаним за наставу српског језика као страног, мањинског или тзв. другог језика. Наставнички позив као разлог за уписивање филолошке студије наводи 37% студената, једнако колико има и оних који мотивом за избор студија сматрају жељу за бављењем консекутивним и симултаним превођењем. Изједначен број студената као примарни мотив за бављење филолошком струком наводи интересовање за књижевно-преводилачки (46%) и стручно-преводилачки позив (46%). Релативно мали проценат студената (23%) у избору факултета води се сопственом инструменталном мотивацијом, свешћу о дефицитарности преводилачких занимања а тиме и повољнијима могућностима за налажење посла. Такође, малобројни су они студенти (5%) на чији одабир животне професије утичу пријатељи, породица или родитељи, док је занемарљив број оних (3%) који сматрају да је разлог за избор филолошких студија лакши пут до дипломе.

Дистрибуција мотива студената за упис филолошких студија према универзитетским центрима указује на разлике које би се, с једне стране, могле довести у везу с перспективама за могућност практичног остварења иницијалних жеља за упис студија (нарочито у мање развијеним центрима и областима), док са друге стране, без обзира на универзитетски центар у коме студирају, истичу непосредовање јасне полазне идеје о могућностима које студије филологије пружају и практичне везе између профила на тржишту и жеља.

Општи мотив интересовања за страни језик значајно је изражен у свим универзитетским центрима, али је најјачи на Универзитету у Нишу (89%) и Београду (87%), а најслабији у Крагујевцу (61%). Код овако снажно мотивисаних студената може се оправдано претпоставити да имају јасан увид у структуру, садржаје и евентуалне недостатке наставе.

Интересовање за матерњи језик изражено је на Универзитету у Београду (18%) и Новом Саду (16%), док у Крагујевцу и Новом Пазару преовлађује заинтересованост за књижевност (55%), која у осталим академским центрима има нешто ниже и уједначене вредности.

Наставнички позив, као једно од традиционалних занимања за која се школују студенти филолошких факултета, разлогом за упис сматрају преваходно академци из Ниша (52%), затим они у Новом Пазару (45%), у Новом Саду (39%) и Београду (37%), док је тај мотив најслабије изражен (35%) код студената Универзитета у Крагујевцу.

Преводилачки позив, било књижевног било стручно-преводилачког усмерења, приближно подједнако мотивише за упис студија филологије студенте на београдском (49%), новосадском (46% књижевно, 49% стручно), нишком (38% књижевно и 41% стручно), крагујевачком (40% књижевно и 34% стручно), док се

код новопазарских студената уочава знатна разлика у почетном мотиву студија, где 45% студената уписује студије филологије да би се бавило књижевно-преводилачким, а 18% стручно-преводилачким послом.

Жељу да се након студија баве консекутивним или симултаним превођењем приликом уписа има подједнак број (39%) студената филологије Универзитета Београду и Новом Саду. Тај мотив најмање је изражен код Новопазараца (9%) док је нешто умеренији код Крагујевчана (28%) и Нишлија (34%).

Мотив доброг савладавања страног језика најјаче подстиче студенте Универзитета у Новом Саду (61%), затим подједнако студенте Универзитета у Београду (51%), Крагујевцу (49%) и Новом Саду (48%), а најслабије је изражен у Новом Пазару (27%).

Иако се у свим универзитетским центрима студенти у највећој мери самостално одлучују да упишу студије филологије, академци у Новом Саду (8%) и Нишу (7%), избор својих будућих студија препуштају породици, родитељима и пријатељима.

Свест да је занимање за које школују филолошке студије дефицитарно и да постоји евентуално брза могућност проналажења посла након студија опредељује највише студената Универзитета у Новом Саду (37%), затим оних у Нишу (31%). Извесност посла као мотив мање је изражена на Универзитету у Београду (20%) и Крагујевцу (19%), док такво исходиште није уопште мотив студената у Новом Пазару.

Разлог да студије филологије упишу због уверења да ће лакше доћи до дипломе дели веома мали број анкетираних студената, само (4%) у Београду, Новом Саду и Нишу, и ниједан испитаник у универзитетским центрима у Крагујевцу и Новом Пазару.

Табела бр. 1: Разлози за избор студија према универзитету

Одговор	ББГ	ККГ	ННП	ННС	ННИ
Интересовање за страни језик	87%	61%	82%	89%	82%
Интересовање за матерњи језик	18%	3%	9%	16%	7%
Интересовање за књижевност	37%	30%	55%	39%	38%
Интересовање за наставнички позив	37%	35%	45%	39%	52%
Интересовање за књижевно-преводилачки позив	49%	40%	45%	46%	38%
Интересовање за стручно-преводилачки позив	49%	34%	18%	49%	41%

Интересовање за консекутивно или симултано превођење	39%	28%	9%	39%	34%
Добро познавање страног језика	51%	49%	27%	48%	61%
Подстицај/наговор породице или пријатеља	5%	4%	0%	8%	7%
Дефицитарност занимања, добри изгледи за посао	20%	19%	0%	37%	31%
Уверење да су филолошке студије лаке/лакше од других	4%	0%	0%	4%	4%

Будући да су најбројнији студенти такозваних школских језика, тј. оних који се уче у основним и средњим школама у Србији, сматрали смо да би било веома занимљиво успоставити однос између мотива за упис студија филологије и језика студирања. Опште узевши, мотиви студената школских језика за упис на филолошке студије у највећој мери јесу усклађени, иако се издвајају неке вредности које би могле бити од значаја за циљеве нашег истраживања.

Интересовање за страни језик је покретачки мотив за највећи број будућих студената филологије. Истакнут је како код студената шпанског (90%) и италијанског (84%), језикâ који се мање изучавају у школама, а на универзитетима у Србији на којима се предају током четворогодишњих студија (Београд, шпански и италијански; Крагујевац шпански), уче од почетног нивоа, тако и код студената француског (89%) и енглеског (85%). За студенте руског (75%), и немачког (73%), та жеља је мање упадљива, иако веома изражена будући да подстиче две трећине уписаних студената.

Иако код студената интересовање за матерњи језик као мотив за студирање филологије није чест, нити је изучавање матерњег језика доведено у корелацију са студијама језика у правој мери која му припада - постојање овог мотива приликом опредељивања за студије исказује 11% студената енглеског, 12% студената немачког и 14% шпанског, као и студенти руског (25%), италијанског (20%) и француског (18%).

Интересовање уа изучавање књижевности израженије је као мотив уписа студија код студената француског (54%), руског (45%) и енглеског (39%), док је код осталих школских језика проценат жеље студената нешто нижи: италијански и шпански (33%), а немачки (30%).

Интересовање за наставнички позив подстакло је скоро половину студената да се упише на филолошке студије, највише на италијански (47%), француски (45%) и енглески (43%). Следе руски (41%) и шпански (40%), док је за наставничко занимање заинтересована свега трећина (36%) студената немачког језика.

Мотив за упис студија везан за књижевно-преводиачки позив сигурно није усклађен са реалним могућностима према језицима за рад у издавачкој делатности. Други на скали мотива студената шпанског, након свима најизраженијег мотива општег интересовања за језик, јесте заинтересованост за књижевно-преводиачки позив (60%). Иста жеља подстиче интересовање 59% студената италијанског, 55%

студената француског, скоро подједнак проценат студената енглеског (46%) и руског (45%), а у нешто мањој мери је изражен код студената немачког језика (37%).

Најмање студената (39%) италијанског уписује студије да би радило као стручни преводилац. Жељу да се посвети професији стручног преводиоца као мотив за упис на филолошке студије у нешто већој мери истичу студенти шпанског (53%), француског (52%), руског (47%), немачког (45%) и енглеског језика (43%).

Супротно очекивањима, пре почетка студија за консекутивно и симултано превођење нису највише заинтересовани они који на тржишту рада имају највеће могућности за остваривање те своје жеље – студенти енглеског језика – пошто је овај разлог за избор студија навело 36% испитаника, нешто мање него код студената руског (42%), француског (41%) и шпанског (40%) језика, а опет нешто више него међу студентима италијанског (35%) и немачког (30%).

Међу свим студентима школских језика, студенти енглеског (64%) и шпанског (59%) исказују највећу потребу да током студија добро утврде знање језика; за њима следе студенти француског (46%), док се овај мотив уједначено истиче код студената италијанског (39%), немачког (38%) и руског (38%).

Иако је удео мотива подстицаја микросоцијалног окружења (утицај родитеља, пријатеља или рођака) генерално мали, он је најизраженији код студената немачког (8%), шпанског (7%), енглеског (6%), док је готово занемарив међу студентима руског и француског (4%), односно италијанског језика (2%).

О добрим могућностима за запошљавање након студија и дефицитарним филолошким занимањима размишљало је највише студената немачког језика (41%), затим енглеског (24%) и руског (19%). Заузврат се чини да студенти шпанског (14%), италијанског и француског (по 10%) са скепсом гледају на своје будуће професионалне шансе.

Код студената филологије није значајно изражено уверење да су филолошке студије уписали зато што су лаке или лакше од других. Овај мотив јавља се код 7% студената шпанског и 5% студената енглеског, а занемарљив је код оних који студирају (2%) италијански и немачки, (1%) руски, док га уопште нема код студената француског језика.

Табела бр. 2: Разлози за избор студија (према изабраној студијској групи)

Одговор	Енгл.	Франц.	Итал.	Нем.	Руски	Шпан.
Интересовање за страни језик	85%	89%	84%	73%	75%	90%
Интересовање за матерњи језик	11%	18%	20%	12%	25%	14%
Интересовање за књижевност	39%	54%	33%	30%	45%	33%
Интересовање за наставнички позив	43%	45%	47%	36%	41%	40%

Интересовање за књижевно-преводилачки позив	46%	55%	59%	37%	45%	60%
Интересовање за стручно-преводилачки позив	43%	52%	39%	45%	47%	53%
Интересовање за консекутивно или симултано превођење	36%	41%	35%	30%	42%	40%
Добро познавање страног језика	64%	46%	39%	38%	38%	59%
Подстицај/наговор породице или пријатеља	6%	4%	2%	8%	4%	7%
Дефицитарност занимања, добри изгледи за посао	24%	10%	10%	41%	19%	14%
Уверење да су филолошке студије лаке /лакше од других	5%	0%	2%	2%	1%	7%

Степен личног (не)задовољства избором филолошке стипендије

Две трећине испитаника себе сматра изузетно или претежно задовољним у погледу избора стипендије (68%), делимично задовољних има 25%, док је свега 7% претежно или изузетно незадовољно својим стипендијским опредељењем.

Наставак стипендија у иностранству планира 40% студената филологије, док још 41% не искључује такву могућност. Једна петина студената (19%) нема намеру да стипендију настави у иностранству.

Три четвртине испитаника не планира промену факултета, 11% прихвата могућност евентуалне промене, док је 14% већ донело одлуку да промени факултет.

Супротно очекивањима, па и објективној потреби, да студенти иностраних филологија већ током стипендија бораве у земљи чији језик студирају, у досадашњем току стипендија највећи број испитаника (62%) није преко факултета имао прилику да то учини, 8% је било у могућности, али није прихватило понуду за одлазак у иностранство, док се 10% пријављивало на одговарајуће конкурсе али није било изабрано.

Планови везани за избор зајослења

Сопствену професионалну перспективу и могућности за професионални развој највећи број студената процењује као изузетно или релативно добре (69%), осредњим их сматра 25%, док је свега 6% мишљења да су могућности ограничене, слабе или чак никакве.

У професионалном смислу, будући филолози себе у готово изједначеном процентуалном уделу виде као професоре језика (41%), односно преводиоце (42%). Од преосталих 17% највећи број испитаника није се могао одлучити за само једну од ове две професије, већ се определио за обе.

За највећи број испитаника (чак 91%) било би изузетно или релативно важно пронаћи посао у струци, док свега 4% сматра рад у струци неважним; 5% испитаника нема изграђен став о важности рада у струци.

Ставови студената о корисности наставних садржаја

Анкетирани студенти су највећи број садржаја које током студија уче и усвајају оценили као просечно, тј. делимично корисне (укупно 43% испитаника поделило се за овај одговор). Да су наставни садржаји углавном корисни сматра 35% испитаника, а веома корисним их сматра 9%. Наставне садржаје сматра углавном бескорисним 11% студената, док су за 1% испитаника наставни садржаји сасвим бескорисни. Дакле, свега 12% студената садржаје сматра мање-више бескорисним, на супрот 44% процента оних који их сматрају претежно корисним. Ипак, податак да готово половина студената мисли да су наставни садржаји тек делимично корисни мора представљати разлог за забринутост.

Ставови студената о садржајима који немају значај за будући посао

Студенти који сматрају да међу студијским садржајима има и оних њима непотребних наводе неколико таквих категорија (читавих предмета или неких области међу њима).

а) Одређени број студената гаји уопштено негативан став према предметима, без прецизнијег појединачног спецификаовања, углавном због њиховог општег карактера или претежно теоријске концепције: „*Сматрам да су неки предметни корисни само, ако неко планира да се бави предавањем на факултетима. Већина студената ипак никад неће моћи да уиштреби већину стеченог знања у пословном животу.*“⁵

б) Неки студенти исказују негативан став према опште образовним и одређеним изборним предметима, поготово онима који нису у довољној мери везани за примарну струку, односно онима који се бирају под административним притиском, тј. у недостатку боље понуде са матичне катедре. Наиме, због обавезе праћења изборних предмета из различитих категорија и помањкања истих на појединим катедрама, студенти бивају принуђени да бирају, похађају наставу и полагају предмете за које нису заинтересовани и који нису довољно повезани са њиховом примарном струком, што сматрају великим курикуларним и организационим пропустом: „*Сматрам да су предметни са других катедри (Пољска књижевност, Увод у славистику, Увод у словеначку културу) айсолутино неопходни за наш смер арабистике.*“ „*Тако су, на пример, студенти мађарског језика и књижевности на Филолошком факултету, како би обезбедили неопходан број одговарајућих (ОПИ или ИП) ЕСПБ*

5 Примери одговора на отворена питања у упитнику наводе се у раду у свом оригиналном виду (без исправљања евентуалних правописних, граматичких и других језичких грешака), исписани курзивом. Једина измена начињена је у конвертовању писма (будући да је највећи број студената упитнике попуњавао латиницом користећи тастатуру која није српска, зарад лакше читљивости на одговарајућим местима додати су дијакритички знаци).

бодова, принуђени да „бирају“ између предмета 'Увод у турсколозију' и 'Језуитска мисија у Кини'“.

в) Известан број студената испољава негативан став према теоријским предметима са матичне групе (књижевност, теоријска лингвистика, историја језика): „Коме иначе користи књижевност? Само оне ко ће остати да ради на факултету, а њих је једна особа сваке пете генерације.“ Ипак, овде ваља напоменути да код већине студената постоји свест о формативној функцији наставе књижевности; оно што је предмет њихове критике јесте превасходно број часова и обим самих предмета: „јер и предмети, које махом наводимо као „бескорисне“ (мислим ту на књижевност, која не налази своју конкретну употребу након студија), пружају одређена знања, општу културу, која нам ипак могу бити од користи, како у превођењу, тако и у настави“

г) Убедљиво највећи број испитаника сматра да су наставни садржаји прихватљиви, али и да их у методолошком или организационом погледу треба иновирати – усавршити, учинити занимљивијим: „Уместо да постоји бар два семестра наставе из симултаног/консекутивног превођења, два семестра се слуша контрастивна анализа (...) – потпуно ирелевантно за ситуације који су са разлогом изабрали преводачко усмерење.“

д) Такође, одређени број студената сматра да наставни садржаји сами по себи не пружају довољну образовну основу и да захтевају самосталан рад.

Студенти који се нису негативно изразили према наставним садржајима углавном истичу неопходност да се већ током иницијалног филолошког образовања сусретну са најразличитијим стручним тематским одредницама, како би се касније могли суверено суочити с радним захтевима у најразличитијим професијама: „Наиме, са моје тачке гледишта, нема сувишних информација. Постоје садржаји који су од веће, као и они који су од мање значаја за мој будући посао, али ни у ком случају садржаји који немају никакву вредност.“

Спорадично се међу одговорима могу наћи и критике на рачун дидактичких поступака или компетентности наставника и сарадника: „Пре бих рекла да постоје садржаји на које професори стављају превелики акценат, а да сами не обрађују теме довољно добро. Таквим ставом професора, ја стичем став да је то неопходно јер је професор дозволио себи да као литературу за своја предавања користи Википедију.“

Ставови студената о садржајима неопходним за будући посао који се не нуде на студијама

И на питање које је од студената захтевало да предложи садржаје којих нема у наставном програму студија филологије, а за које они сматрају да би им могли бити потребни у њиховом професионалном животу, студенти су превасходно износили коментаре везане за специфичност филолошких студија, као и за предности и мане њихове тренутне организације, али и неке озбиљне критике на рачун студијских садржаја.

Поред мноштва појединачних идеја и сугестија за преобликовање наставних програма и реформисање саме наставе, критички тонови студената најчешће су били усмерени ка непостојању симултаног, стручног и консекутивног превођења

као универзитетских дисциплина, као и ка недостатку сваке врсте професионалне праксе, укључујући у великој мери и методичку. Најчешћи предмет критике биле су следеће околности:

а) Непостојање преводилачких предмета (тј. наставе симултаног, консекутивног, стручног превођења):

Одговори недвосмислено потврђују дефиците у погледу квалитета наставе превођења као саставног дела укупне практичне наставе страних језика, као и недостатак предметних садржаја из области стручног, симултаног и консекутивног превођења. Већина студената ове елементе сматра неопходним у оквиру филолошких студија. Стога се у многим упитницима захтева увођење садржаја који би водили ка професији консекутивног и симултаног преводиоца. Студенти верују и да не постоји свест о специфичним потребама ове професије – њима се, наиме, чини да већина садржаја који им се нуде у оквиру њихових актуелних филолошких студија заправо нису потребни за обављање ове професије: „Уколико неко жели да се бави превођењем, не може да се специјализује у овом пољу јер на мастер студијама не постоји никакав програм. Такође, симултано и консекутивно превођење су нам и данас непознаница колико и пре 4 године када смо уписали факултет. Онај ко и поседује знање о овим методама превођења није их, нажалост, стекао на факултету.“

Студенти јасно спецификују недостатке садашњих студијских програма. Сматрају да треба „(...) увести неке предмете који ће се бавити проблематичком креирања пословних писама, прављења биографије и осталих ствари, а све у циљу бар основног описивања из правно-бирокрајске струке (sic!), стручних текстова – из области технике, права, медицине“.

б) Недостатак праксе и повезаности између наставних садржаја и њихове практичне примене у оквиру професије

Студентима се нарочито проблематичним чини непостојање практичне обуке у оквиру програма за образовање наставника, односно недовољан број наставних часова на студијским групама где ова обука већ сад постоји: „Ако неко одлучи да се бави наставом, требало би да му факултет обезбеди бољу праксу, корисније предмете у домену психологије педагогије и више предмета који би се бавили овим позивом.“

в) Рђава организација и споро осавремењивање наставних програма и наставе

Студенти подвлаче обимност програма и неспецификованост студија која им, судећи по већини мишљења, скреће пажњу са важних садржаја и омета их у постизању нивоа знања језика који би био примењив у професионалним активностима: „Већина студената након завршетка студија није компетентна да се служи језиком који студира, јер је програм студирања преобиман, и студент не може да се посвети језику у довољној мери.“ „Мислим да је наш студијски програм застарео, не ићи ни програме на европским факултетима, а ни друштвене, економске промене у нашој земљи, у смислу сарадање са државом чији језик студирам.“ Студенти сматрају да је неопходно мењати и начин рада и преношења знања, а поготову подстицати критичко мишљење; осим тога, они сугеришу увођење мањих група, менторског рада, развијање тимског рада и социјализације. „Више обратити пажњу на свакодневницу и на садржаје који се односе на

актуелни животи“. „Читају се књиже преведене на српски језик, на часовима се пре-
даје на српском језику, одговара се на српском...“ „Једноставно речено, настава
као да је систематски прављена тако да заустави људе у критичком мишљењу и
да од њих прави безличне политроне – не желим да верујем да ће ми то бити кори-
сно у професионалном животи“.

г) Неодговарајућа настава језика

Студенти имају веома јасно мишљење о квалитету наставе језика. Сматрају да језик који уче није у довољној мери савремен, да није повезан са реалношћу. За побољшање стања у тој области предлажу повећање броја „свраних професора и свраних лектора, појачан контакти са професорима чији се језик изучава и већи акценати на говорном језику, уместо великог броја часова књижевности“. Такође, студенти сматрају да је „(...) наставни садржај скоро у потпуности окренути ка стандардним језицима, док се говорном језику посвећује изразито мало пажње. Студенти тако излазе са факултета у потпуности оспособљени једино за књишку и сасвим формалну употребу језика. Недостaje им знања реалног употребног језика који студирају, зато што студентски програми и наставници који их изводе форсирају сасвим вештачке, формалне стандардне језике“. Због тога верују да је остварена језичка компетенција недовољна „(...) осим ако ћеш цео животи једино разговарати са књижама, а не са људима.“

д) Неадекватна понуда новијих предмета

Студенти најчешће изражавају потребу да се ради побољшања наставе уведу предмети који ће се бавити темама као што су академско писање („Често смо током студирања имали разне домаће задатке, семинарске радове или сл. где се од нас очекивало да већ знамо да се користимо вештинама академског писања а да нам претходно није био понуђено“), реторика, вештине јавног наступа, основе бизниса, економије, права, компјутерска писменост, креативно писање.

ђ) Недостатак екстракурикуларних активности и размене студената

У коментарима студената се често критикује сведеност студија искључиво на савладавање наставног програма, без холистичког приступа који би укључивао и њихова ваннаставна интересовања. Студенти пак сматрају неопходним и „(...) упознавање са земљом и културом, не само са језиком, више могућности за екскурзије, размене студената, путовања“.

е) Недовољна опремљеност факултета за специфичности филолошког образовања и самосталан рад

У коментарима се често критикују и генерално неадекватни радни услови. Студенти, између осталог, сматрају да „(...) нема добрих услова за рад (премале учионице, од услова за рад имамо само књиже, табле, креде и клупе, нема језичких лабораторија)“.

СТАВОВИ НАСТАВНИКА

Квантитативни подаци о наставницима – учесницима истраживања

У делу у којем су истраживани ставови наставног особља учествовало је укупно 66 испитаника – сарадника и наставника (10% укупног броја наставника,

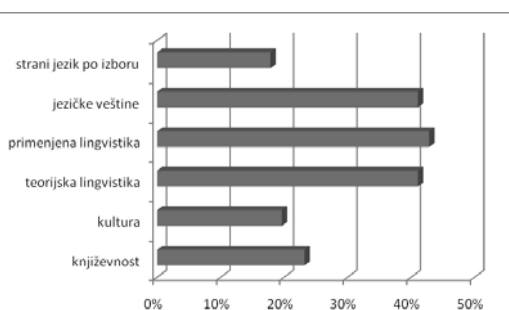
што представља статистички репрезентативан узорак). Највише анкетираних наставника запослено је на Универзитету у Београду (48%) и Универзитету у Новом Саду (32%). Универзитет у Нишу и Универзитет у Крагујевцу заступљени су са по 9%, а Универзитет у Новом Пазару са 1%.

Структура звања наставника и дужина радног стажа

Број наставника и сарадника је готово изједначен (45% доцента, ванредних и редовних професора спрам 55% сарадника – лектора, виших лектора, наставника језичких вештина, асистената и сарадника у настави). Осим репрезентативности узорка испитаника, поузданост информација поткрепљује и чињеница да су одговори добијени од наставника са знатним предавачким искуством. Највећи број анкетираних наставника запослен је на универзитету између 6 и 15 година (50%), следе наставници са стажом у дужини од 16 до 25 година (29%), потом долази категорија најмлађих запослених – до 5 година (14%). Категорије запослених у настави са стажом од 26 до 35 година, као и оних који раде на универзитету преко 35 година, заступљене су са по 4%.

Дистрибуција наставника према научним областима

Највећи број испитаника предаје лингвистичке предмете, бавећи се било теоријском (41%) било примењеном лингвистиком (43%). Практичну наставу језика изводи 59% испитаника. Књижевно-теоријске и културолошке предмете предаје 43% испитаника (укупан процентуални износ прелази 100%, будући да највећи број наставника – што се у време интензивирања интердисциплинарних научних истраживања мора сматрати компаративном предношћу – предаје више од једне филолошке области).

Графикон бр. 1: Научне области којима се баве испитаници – наставници и сарадници

Ставови наставника о коришћењу Заједничког европског референциног оквира за живе језике

Према очекивању, већина испитаника ангажованих у настави књижевности не познаје и не користи у настави ЗЕО, мада међу њима има и оних који наводе да схватају значај стандардизације наставе страног језика за студије филологије. Осим што коришћење ЗЕО није у значајној корелацији с врстом предмета који испитаници предају, он се не може довести у везу нити са старосном доби испитаника нити са нивоом студија на којем предају.

Ипак, изненађујућа је чињеница да готово половина предавача лингвистичких дисциплина или уопште не познаје или тек спорадично користи ЗЕО. Међу онима који активно користе овај документ, тј. уџбенике и остале језичке материјале који су на њему засновани, има и аутора оквира и докумената за националну и интернационалну употребу, тестова, пријемних испита, учесника у комисијама за реформу и стандардизацију наставе страних језика, мањинских језика и српског као страног, креатора и реализатора програма за стручно образовање наставника.

Сигнификантне разлике констатоване су у односу на регионалну дистрибуцију резултата – примера ради, на Универзитету у Крагујевцу сви испитаници ангажовани у настави лингвистичких дисциплина познају и користе ЗЕО, док је на Универзитету у Београду таквих укупно 60%. На Универзитетима у Нишу и Новом Саду овај документ и материјале засноване на њему користи мање од 30% наставника лингвистике и језичких дисциплина.

Ставови наставника о садржајима и елементима наставе које треба унапредити ради лакшег проналажења посла у струци

Мишљења се крећу од релативно спорадичног традиционалистичког става да треба интензивирати наставу класичних теоријских филолошких дисциплина (нпр. као привилегију уског круга студената надарених за књижевно превођење) па до реформистичког, који захтева сасвим нови (тржишно оријентисани) приступ студијама језика, укључујући повезаност универзитетске наставе и праксе изван образовне институције.

Већина испитаника истиче значај повезивања наставе и праксе, интензивирање наставе говорне продукције и развоја комуникативне компетенције (тако што се, између осталог, истиче потреба за активним коришћењем страног језика и у оквиру наставе других теоријских дисциплина, као и за појачавањем сарадње са страним лекторима).

Наставници релативно ретко исказују захтев за боравком у иностранству као предуслов за поспешивање усвајања страног језика (при чему је могуће да их је и сама поставка анкете или формулација питања усмеравала преваходно ка рефлексији о потребама унутар локалног контекста – факултета, уже и шире социјалне заједнице). Неки од испитаника виде могућност за побољшање наставе и у одређеним материјалним претпоставкама, као што је набавка различитих техничких помагала, као и у организационој реформи (што имплицира уписивање мањег броја студената и формирање група мањег обима).

Најучесталији предлози односе се на измену структуре наставе уопште, са нагласком на интензивирању наставе уже стручних предмета која би омогући-

ла модуларизацију и професионализацију филолошких звања, струка и профила. У овом контексту се, очекивано – будући да је анкета и спроведена у оквиру пројекта за који испитаници знају да има циљ реформуацију филолошког курикулума усмерену ка тржишту рада и оснивању преводилачких смерова – највише наставника експлицитно заложило за реформу наставе превођења (књижевног и некњижевног). Већина износи став о неопходности наставе стручног превођења, увођења наставе стручне терминологије (политика, економија, трговина, право, банкарство, туризам), наставе симултаног и консекутивног превођења (која би била понуђена искључиво студентима са најразвијенијим језичким компетенцијама, укључујући и билингвале). Осим тога, неки од испитаника истичу значај увођења профила лектора српског језика као страног, као и отварања могућности вишеспредметних студија, и то не само тзв. великих страних језика, сматрајући да је неопходно и сврсисходно маркетиншки подржати предности студирања мањинских и регионалних језика, у перспективи интеграција на регионалном и европском нивоу.

У погледу измена високошколских дидактичких форми испитаници препоручују интерактивни начин рада, неопходност стручног усавршавања универзитетских наставника, као и смањење броја часова теоријских предмета (нпр. књижевности и историје језика) и фактографских испитних захтева.

Ставови наставника о позитивним аспектима филолошких студија

Већина наставника истиче значај приступа CLIL (content and language integrated learning) на филолошким студијама, тј. чињеницу да се велики број предмета на свим студијским групама предаје на језику који се студира. Као једна од предности реформисаних студија наводи се и понуда одређених изборних предмета који студентима омогућавају да студије делимично обликују и према сопственим жељама и интересовањима. Ипак, као најбољи сегмент наставе већина истиче језичке лекторске вежбе које обухватају комбинацију вештина и лингвистичке компетенције, вежбе превођења и анализе текстова. Такође се истичу стручност, озбиљност и обученост наставног особља, као и тимски рад, сарадња професора и асистената.

Неки наставници, међутим, сматрају и да је реформа универзитета по усвајању новог закона довела и до опадања квалитета наставе, што се пре свега односи на проблеме организационо-административне природе: „*Треба мењати систем организације наставе као једносеместралних курсева (...) Прекидање наставе усипњеним испитима који се не могу лако ни калибрирати с обзиром на количину садржаја који се обрађују у једном семестру је бесмислен најор како за студенте, још више за наставнике и сараднике који испитне изводе и ни у ком смислу не представља бољитак.*” „*Многе добре ствари су нестале током "Болоњског процеса". Систем тестова, парцијалних провера знања и обарање кријеријума су довели до тога да студенти завршавају студије са далеко слабијим знањем језика него раније генерације.*”

Ставови наставника о потреби усклађености студија и захтева тржишта рада

Наставници се декларишу као изразито тржишно оријентисани – 78% сматра да студије у потпуности, односно у значајној мери треба да уважавају потребе тржишта рада. Свега 4% мишљења је да студије не треба да буду тржишно усмерене. Осталих 18% сматра да ова врста односа међузависности треба да буде умерена.

Ставови наставника о укључивању језика струке у филолошке студије

Већина испитаника истиче неопходност бављења стручном терминологијом и овладавањем основном лексиком из најразличитијих области – економије, права, политике, технике, културе, образовања, истичући истовремено да је могуће понудити студентима апсолутно све што би им касније могло бити неопходно, али да их је на студијама свакако могуће прецизно обучити како да самостално долазе до неопходних информација, користећи конвенционалне и електронске речнике, лексиконе, енциклопедије и глосаре. Увиђа се и повезаност владања терминологијом и проналажењем професионалног ангажмана и успешног обављања различитих, не само преводилачких послова: *”Истио тако, већина консекутивног и симултаног превођења веома су изражене на тржишту у Србији, тако да би им и стицање тих већина било од велике помоћи.”*

ЗАКЉУЧАК

Истраживање ставова студената и наставника на филолошким студијама свих универзитета у Србији недвосмислено указује на закључак да обе групе истичу потребу увођења нових наставних садржаја у програме студија страних језика. Код већине студената разлог за упис студија јесте интересовање за страни језик, док се сви остали разлози, укључујући и оне везане за каснију употребну вредност стечених знања и пожељну струку, наводе у мањој мери или пак само спорадично. Наставници и студенти поседују усаглашене ставове о променама које је неопходно извршити у настави страних језика. Те потребе односе се превасходно на јасније профилисање студија и увођење што је могуће ширег дијапазона практичних делатности у наставне садржаје – у првом реду стручног превођења, као и образовних профила консекутивног и симултаног преводиоца. Ово нас упућује на закључак да обе групе инволвиране у процес иницијалног универзитетског филолошког образовања учачавају прагматичну вредност студијских исхода. Такође, сагласни су и у потреби да се у наставу уведе стручна пракса, али и да се укључи већи број часова вежби које су вези са стицањем практичних знања. У складу са очекивањима, и наставници и студенти подједнако подржавају побољшање материјалних услова у којима се изводи настава.

ЛИТЕРАТУРА

- Група аутора 2011: Група аутора, *Studije filologije i potrebe tržišta rada*, REFLESS TEMPUS projekat Reforma nastave stranih jezika u Srbiji. <<https://docs.google.com/file/d/0B0ql1yWCGX3YZmU5MWZhnTctYzllYy00Y2QzLWE5NWMTNTZkNGE4NzlhNGE3/edit>>. 29. 9. 2012.
- Вучо 2006а: Вучо, Ј. (ur.) *Nastava jezika u reformi obrazovanja*, Nikšić: Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore.
- Вучо 2006б: Вучо, Ј. (ur.) *Filološke studije na reformisanom univerzitetu*, Nikšić: Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, 89-110.
- Вучо, Самарџић 2006: Вучо, Ј., Самарџић, М. *Studije italijanskog jezika na reformisanom univerzitetu*, у: Ј. Вучо (ur.) *Nastava jezika u reformi obrazovanja*, Nikšić: Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, 60-75.
- Вучо 2006в: Вучо, Ј. *Образовање наставника страног језика*, у: Ј. Вучо (ur.) *Filološke studije na reformisanom univerzitetu*, Nikšić: Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, 89-110.
- Дурбаба 2006: О. Дурбаба, *Novo profilisanje studija germanistike u svetlu najavljenе reforme univerzitetâ u Srbiji: Das Germanistikstudium muß umkehren*, у: Ј. Вучо (izd.), *Nastava jezika u reformi obrazovanja*, Nikšić: Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, 103-112.
- Дурбаба 2008: О. Дурбаба, (Ne)usaglašenost filoloških studija i zahteva tržišta rada: prikaz jedne moguće metodologije истраживања, у: Ј. Вучо (izd.) *Multidisciplinarnost u nastavi jezika i književnosti*, Nikšić: Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, 315-323.
- Едмондсон, Хаус 2000: Edmondson, W./House: *Einführung in die Sprachlehrforschung*. 2. überarb. Aufl. Tübingen; Basel: Franke
- Хунстигер 2005: Hunstiger, A. *Wohin führt das DaF-Studium? Eine Befragung zum Verbleib der Absolventinnen und Absolventen der DaF-Studiengänge der Jahre 2002 bis 2005*. Göttingen: FaDaF.

Julijana J. Vučo, Olivera M. Duribaba

ZUR KRISE DER PHILOLOGISCHEN STUDIEN: STELLUNGNAHMEN VON STUDIERENDEN, MITARBEITERN UND PROFESSOREN ZUR VEREINBARKEIT DER STUDIENINHALTE UND LEHRVERANSTALTUNGSFORMEN MIT DEN BEDÜRFNISSEN DER MODERNEN

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel werden Ergebnisse einer Umfrage dargestellt und interpretiert, die im Rahmen des Tempus-Projektes REFLESS (Reforming Foreign Language Studies in Serbia) durchgeführt wurde. An dieser Umfrage haben u. a. Studenten und Lehrkräfte aller philologischen Fakultäten in Serbien teilgenommen. Sie haben dabei einige konkrete Vorschläge formuliert hinsichtlich möglicher Umstrukturierungsmaßnahmen, die sowohl die vorhandenen Curricula als auch einige teilweise schon veraltete oder hochschuldidaktisch nicht geeignete Unterrichtsformen und -inhalte betreffen. Die meisten Befragten plädierten für die Einführung neuer Studiengänge zum Konsekutiv- und Simultandolmetschen sowie für insgesamt mehr Praxisbezug im Rahmen der philologischen Studien.

Ана С. Јовановић¹Универзитет у Крагујевцу²

Филолошко-уметнички факултет

Одсек за филологију

ИДЕОЛОГИЈЕ ОБРАЗОВАЊА И РЕЦЕПЦИЈА СТРАНИХ ЈЕЗИКА

У овом раду се указује на специфичне одлике и потребе наставе страних језика које произлазе из сукоба образовних идеологија у контексту реформисаног универзитетског образовања. Полази се од анализе теорија знања и теорија учења како би се описале нове тенденције у настави страних језика које су са глобализацијским кретањима захватиле и образовни систем Србије. Иако је уведен на различитим нивоима образовања, нов приступ настави језика наишао је на различите одговоре код учесника наставног процеса. Овде се, на основу анализе квалитативних података прикупљених током етнографског истраживања на Филолошком факултету Универзитета у Београду, разматрају идеологије студената прве године студија Хиспанистике. Њихов успех у рецепцији циљног језика, који је у складу с очекиваним исходима наставног плана, доводи до кризе постојећих ставова који су стечени током целокупног образовног искуства. Поставља се питање да ли успешна примена реформисане наставе страног језика може довести до замене идеологија студената страних језика, те се закључује да је неопходно створити услове за развој критичког мишљења студената како би се заиста преиспитале постојеће идеологије.

Кључне речи: глобализација, идеологија образовања, настава језика, рецепција језика, ставови, страни језици, универзитетско образовање.

1. Увод

Блумова *Таксономија образовних циљева* (Блум et al. 1964), првобитно објављена у три тома, указује на сложену улогу образовања у друштву и могућност различитих интерпретација образовних циљева. Циљеви, а сходно томе и исходи образовања, формулишу се у складу са датим историјским, друштвеним и културним контекстом, будући да је образовање, као уосталом и свака друга друштвена појава, резултат деловања специфичне групе чинилаца. У том смислу, Миган и Харбер (2007: 40) сматрају да је циљеве образовања могуће формулисати на неки од следећих начина: 1) циљ образовања је да припреми појединца за постојеће друштво; 2) да припреми појединца за одржавање тренутног друштвеног устројства; 3) да припреми појединца да мења друштво кроз истраживање и иновацију; 4) да припреми појединца да се прилагоди променама долазећег друштва; 5) припрема за лични раст; 6) припрема појединца за економске потребе друштва;

1 anajovano@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структуре савременог српског језика* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

7) припрема појединца за прилагођавање потрошачком друштву; 8) припрема за доколицу. Списак је могуће проширити новим циљевима, али је јасно да, у сваком случају, образовање представља процес којим се појединци мењају у неком жељеном правцу у складу са постулатима доминантне (образовне) идеологије.

Судећи по темама и дискусијама теоретичара готово свих друштвених и хуманистичких дисциплина, битна одлика савременог друштва свакако је глобализација, па се њен утицај може препознати и у образовању. Стојановић Ђорђевић (2011: 220) истиче да школа добија нову улогу у процесу глобализације, а то подразумева стварање аутентичне школе у складу са националним традицијама сваког народа или нације која ће уважавати нове тенденције у свету, увођење нових и интердисциплинарних предмета, учење језика средине и страних језика, те развијање оптималне професионалне праксе. Овакво (ново) виђење улоге образовања праћено је тензијама које су, у основи, условљене коегзистирањем различитих образовних идеологија, а које се могу посматрати на свим нивоима образовања, тј. на нивоу законодавних одлука и прописаних планова и програма, школских полиса, као и на нивоу непосредне реалности учионице.

Полазећи од квалитативних података добијених током етнографског истраживања, у овом раду се првенствено бавим рецепцијом наставе језика у реформисаном универзитетском образовању. У сврху увођења анализе образовног контекста, прво су представљени различити аспекти образовне идеологије који укључују, између осталог, теорије знања, теорије учења и теорије подучавања. Ове премисе су анализирани у контексту савремених тенденција у настави страних језика, које су, током реформе образовања, захватиле и различите нивое образовања наше земље. На основу интервјуа студента страних језика, разматрају се њихови ставови који, судећи по овом узорку, рефлектују сусрет двеју некомпатибилних образовних идеологија. Поставља се питање какви су исходи кризе која настаје у сукобу таквих опречних идеологија и какве су последице за успешну рецепцију страног језика.

2. Идеологија образовања

Сам појам идеологије прошао је дуг пут, те је важно јасно му омеђити значење. Идеологија, у овом раду, представља широк сплет идеја и уверења које одређена група људи негује и која се испољава кроз њихово понашање. У том смислу, појам идеологије близак је идеји културног модела, који нам помаже да изградимо наше знање о свету. Културни модели, као когнитивни конструкти, садрже информације које су нам неопходне како бисмо успешно деловали у различитим друштвеним интеракцијама. Имају снажну директивну снагу која се испољава у потреби или обавези да се делује на одређени начин (Д'Андреаде 1984: 97-98). Филиповић (2009: 115) даље објашњава да нам културни модели не помажу само у разумевању света, већ нам такође одређују како треба да се понашамо, којим циљевима да тежимо и које вредности треба да негујемо. По речима Бејера и Холцблата (1998: 108), они представљају скуп ставова којима се појединци воде и који су присутни у свему што чине. Дакле, веза између идеологије и ставова може бити мање или више имплицитна, а једно могуће тумачење те везе дао је Ајзенк (1957). Наиме, конкретна опажања (на пример, „Какав непажљив возач“) могу дати основа за устаљена размишљања („Људи не воде довољно рачуна

у саобраћају“), а низ устаљених размишљања која се образују око једне централне теме (на пример, понашање људи у јавном простору) даје основа за одређени став. Целине међусобно повезаних ставова чине идеологију. Међутим, овакво виђење односа става и идеологије донекле је редукционистичко, како Миган и Харбер (2007: 213) с правом примећују, будући да се не узима у обзир утицај језика, институција и друштвених ситуација којима је појединац изложен током живота. Напротив, идеологија овде представља конструкт сачињен од низа сложених, хијерархијски уређених ставова који настају у интеракцији властитог доживљаја света и усвојених културних модела.

Идеологија образовања, дакле, представља скуп идеја и ставова одређене групе људи у вези са различитим аспектима образовања. Ове идеологије су присутне на различитим нивоима као што су национални, исказан у законодавним актима и званичним документима, регионални у оквиру локалних самоуправа, школски у појединачним школским установама, али и на нивоу група унутар једне образовне институције (Миган и Харбер 2007: 216). Поврх тога, идеологије образовања су увек на неки начин повезане са другим идеологијама попут политичке, економске, друштвене...

Идеологија образовања је сложена структура која се састоји из низа међусобно повезаних теорија, тј. идеја о различитим аспектима образовања.³ На основу анализе великог броја студија које се баве образовним идеологијама, Миган (1979) је начинио њихову систематизацију у сврху јасније анализе чинилаца идеологија образовања. То су:

1. Теорија дисциплине и реда;
2. Теорија знања;
3. Теорија учења и улоге ученика;
4. Теорија подучавања и улоге наставника;
5. Теорија наставних средстава;
6. Теорија ситуација које су подстицајне за учење;
7. Теорија оцењивања;
8. Теорија циљева образовања;
9. Теорија родитеља и њихове улоге у образовању;
10. Теорија локације прикладне за наставу;
11. Теорија моћи и њене расподеле.

Као што аутор наводи, овај списак није коначан; сем тога, постојеће идеологије образовања ретко узимају у обзир све наведене елементе. У овом раду ћемо се првенствено бавити теоријама знања, учења и подучавања, иако ћемо у одређеним тренуцима морати да се осврнемо и на друге аспекте образовног контекста.

3 Појам „теорије“ се овде не односи на научне теорије, већ на скуп увржених идеја и ставова у вези с одређеним појмом или појавом.

2.1. Теорије знања

Теорије знања одговарају на питање шта је знање и како је организовано, што је наравно у директној спречи са поимањем релевантног знања у образовању. Јанг (1994) сматра да је могуће разликовати знање које је окренуто прошлости и оно које је окренуто будућности. У образовном систему, знање окренуто прошлости разграничено је различитим наставним предметима у оквиру којих су постојеће чињенице и искуства организовани у складу са поделама на дисциплине. Основна претпоставка овог становишта јесте да је историјски прикупљено знање свеобухватно и поуздано. Оно полази од „научних истина“ које су објективне и независне од историје, културе, политике (Ејгар 1996: 29). Циљ образовања је, стога, да се ученици упознају са што више утврђених „научних чињеница“.

Попут многих савремених аутора, Харавеј (2003) преиспитује објективност научног знања јер је свако знање условљено контекстом у коме је настало, преузето, протумачено... Оно је под утицајем културних модела и, стога, блиско идеји идеологије. Овакво тумачење знања наглашава значај критичког размишљања и преиспитивања познатих феномена. Сем тога, знање окренуто будућности наглашава интегративни карактер искуства, повезаност појмова и појава, услед чега подела на традиционалне наставне предмете није најсрећније решење већ се налаже другачији, интердисциплинарни приступ. Сем тога, овакво знање налаже повезаност теорије и праксе полазећи од става да усвојена знања треба да омогуће (и олакшају) будуће активности ученика. Стога важан сегмент ове оријентације представљају стратегије учења и процеси којима се развија ново знање, а самим тим и аутономија ученика.

2.2. Теорије учења и подучавања

Као што им име каже, теорије учења и подучавања тичу се схватања процеса који воде успешном учењу и подучавању. Иако представљају различите сфере зависно од актера од којих полазимо, учење и подучавање могу се посматрати као два лица једног – образовног – процеса. Такође су у тесној вези са теоријом знања, али и осталим аспектима образовног контекста.

У веома инспиративном чланку, Сфард (1998) говори о разлици између две метафоре учења и опасности приклањања само једној. Прва је теорија усвајања, по којој је учење процес учења нових знања, појмова, идеја, тумачења... Ауторка развија метафору и објашњава како се учење описује низом термина који потврђују идеју поседовања: рецепција, усвајање, конструкција, преношење, акумулација... Учење је, стога, усвајање и нагомилавање знања, а претпоставља поседовање некаквог самоодрживог ентитета (Сфард 1998: 4). Улога наставника је, сходно томе, да своја знања пренесе ученицима, а ученици та знања треба да запамте, да задрже. Крајност овог становишта било би схватање да преношење знања ученицима на неки начин наставника лишава његовог добра.

Насупрот овој теорији учења, последњих деценија 20. века све је утицајнија метафора учешћа по којој учење представља процес. Једна од значајнијих теорија које се приклањају метафори учешћа свакако је теорија ситуационог учења (в. Лејви и Венгер 1991; Венгер 1998). Полази од четири основне премисе: 1) ученик је друштвено биће; 2) знање је оличено у виду компетенција које ученика оспо-

собљавају да реализује одређене сврсисходне активности; 3) знање настаје током учешћа у сврсисходним активностима, тј. у активном ангажовању у друштву; и 4) значење је способност да доживимо свет и да учешће у свету схватимо као нешто по себи вредно (Венгер 1998: 4). Настава треба да створи ситуације у којима ће ученик имати прилике да преиспитује значења кроз активно ангажовање током кога развија своје компетенције у релевантним друштвеним активностима. Тако је учење увек одређено непосредним контекстом, условљено датом ситуацијом и учесницима конкретне активности.

Овде је акценат са стања померен на радњу, са знати на чинити, са поседовања на деловање. Док појам усвајања подразумева да постоји јасан циљ оличен у одређеним знањима која ученик треба да савлада, у метафори учешћа не постоји коначан циљ јер је процес учења трајан. Међутим, поставља се питање да ли је могуће потпуно се одрећи првобитне теорије учења кроз усвајање. Образовање, коначно, треба да оспособи ученике да пренесу искуства на нове контексте, да се снађу на основу ситуација у којима су током школовања учествовали и у којима су доживљавали, делали, промишљали, учили. Додуше, и овакво становиште јесте својеврсна идеологија која би се могла оспоравати како са становишта (екстремне) теорије усвајања, тако и са поставки (екстремне) теорије учешћа. Ту ћемо дискусију ипак оставити по страни да бисмо се вратили разматрању наставе страних језика у контексту Србије и реформисаног образовања.

3. Савремене тенденције у учењу страних језика и њихова рецепција у Србији

Савремене теорије о учењу језика износе да знање језика не представља монологичну структуру већ скуп различитих знања, вештина и ставова, који се обично обележавају појмом комуникативне компетенције. Термин комуникативне компетенције увео је Хајмз (1972) да нагласи да знање језика не подразумева само познавање граматичких правила (језичка компетенција), већ и способност да се језик користи у различитим контекстима (прагматичка компетенција). Појам су касније преузели Канал и Свејн (Канал и Свејн 1980; Канал 1983) и рашчланили га на четири димензије: граматичку, социолингвистичку, дискурзивну и стратегијску компетенцију. Самим тим, савремена настава језика као свој циљ поставља усавршавање свих језичких компетенција како би кандидат постао успешан и самосталан корисник циљног језика. Уз граматичку компетенцију (познавање језичких структура и њихове употребе), настава језика треба да пружи могућност за разумевање и развој социолингвистичке компетенције (различите употребе језика условљене друштвеним контекстом), дискурзивне компетенције (кохезија и кохеренција текста)⁴ и стратегијске компетенције (стратегije које се користе ради надомешћивања несавршеног познавања језика). Уз ова четири аспекта комуникативне компетенције, све се чешће додаје појам интеркултуралне компетенције,⁵

4 Кохеренција, или логична усклађеност, односи се на повезаност свих реченица усменог, односно писаног текста ради исказивања јединственог значења; кохезија, или логична повезаност, тиче се локалних веза између појединачних реченица.

5 Пауновић (2011) дефинише интеркултуралну комуникативну компетенцију као разумевање културних чинилаца, позитивне ставове према културној разноликости и развијене комуникативне вештине.

те заједно заправо представљају основ за израду наставног плана и програма у оквиру комуникативног приступа настави језика.

Поменуте идеје присутне су и у *Заједничком европском референтном оквиру за живе језике* Савета Европе (2003), у коме се заступа идеја да настава страног језика треба да омогући остваривање билингвалне/мултилингвалне и бикултуралне/мултикултуралне компетенције на основу које појединци стичу способност учешћа у интеркултуралној интеракцији на два (или више) језика на различитим нивоима. „Овакво познавање језика нуди могућност упознавања већег броја културних заједница, размену искустава и шире могућности за радне и људске контакте“ (Вучо 2006: 42).

Преокрет у поимању релеватног знања за наставу страних језика више је него очигледан. Иако се учење страних језика од најранијих дана могло подвести, у grubим цртама, под „граматичку“ или „конверзацијску“ традицију (в. Санџес Перес 1997), званична настава језика увек се више приклањала граматичкој традицији, која је у великој мери компатибилна са теоријом знања оријентисаној ка прошлости, као и теоријама усвајања. Наиме, процес учења језика претпостављао је савладавање низа језичких структура и правила под претпоставком да ће њихова рецепција довести до знања језика. Ова теорија знања, у складу са структуралистичком теоријом језика, која је доминирала добрим делом двадесетог века, водила је настави чији је циљ био стицање знања о језику путем различитих активности, зависно од тренутно доминантне наставне методологије (тако је у граматичко-преводном методу доминирала меморизација, аудиолингвистичком аутоматско понављање, потом вежбе трансформације, да поменем само неке). Међутим, резултат нису нужно били успешни корисници језика.

Нове тенденције оличене у примени комуникативног приступа као последицу имају постављање нових циљева у настави страних језика, а самим тим и потискивање метода који су доминирали до седамдесетих година. Овде знање језика представља развијање свих комуникативних компетенција, а то је могуће једино уколико је ученик активан језички корисник (и сама употреба термина „језички корисник“ у *Заједничком европском оквиру* потврђује оријентацију ка метафори учешћа). Осим што су му потребна одређена знања, ученик мора да развије језичке вештине што чини кроз реализацију језичких функција. Дакле, у основи је претпоставка да пуко познавање чињеница о језику и усвајање језичких структура ученику неће омогућити да успешно користи језик. Како би се створили услови за развој комуникативне (интеркултуралне) компетенције, препоручују се активности усмерене на развој језичких функција са аспекта граматике, социокултурне адекватности, кохезије и кохеренције, уз развој различитих језичких стратегија. Наравно, улоге наставника и ученика значајно су измењене у односу на граматичку традицију, те се осмишљава интерактивна настава језика која ученицима пружа прилику да активно уче и да се кроз употребу циљног језика постепено осамостаљују у смеру потпуне билингвалне и бикултуралне компетенције (Јовановић 20126).

Као што је поменуто у уводном делу рада, глобализација је као реалност савременог света интеграцијским процесима захватила и образовни систем наше земље (Стојановић Ђорђевић 2011). Иако глобализација пропагира вредности које је потребно преиспитати са становишта различитих идеологија, њено при-

суство је евидентно у различитим сферама образовања. Хенви (2004) помало утопистички говори о глобалном образовању које садржи пет основних димензија: свест о различитостима, схватање положаја планете, крос-културну свест, познавање глобалне динамике, схватање слобода и одговорност избора. Али ако ово ипак прихватимо као полазиште глобалног образовања, можемо закључити да су поменуте вредности добрим делом садржане у појму интеркултуралне компетенције, те је њихов значај за наставу страних језика посебно наглашен.

У оквиру реформе образовања која се у Србији реализују последњих десетак година, присутна је тежња да се унапреди настава језика у складу са савременим теоријама о учењу страних језика и конкретним документима Савета Европе. Прихваћене су препоруке *Заједничког европског референтног оквира*, услед чега би настава језика, на свим образовним нивоима, требало да буде организована у складу са новопостављеним циљем остваривања интеркултуралне комуникативне компетенције. Међутим, реалност образовног система нешто је другачија, било због недоследности у тумачењу препорука европских докумената, било због неспремности да се примени нов приступ у настави језика. Ове појаве примећене су на различитим нивоима образовања као што су израда наставних планова и рецепција нових полиса од стране наставника (в. Јовановић 2009; Јовановић 2012а). Овде ћемо се, међутим, бавити рецепцијом језика и наставе страних језика од стране студената да бисмо преиспитали како њихове доминантне идеологије утичу на рецепцију реформисаног образовања.

4. Идеологије образовања код студената страних језика

Из богатог корпуса података који је прикупљен током теренског истраживања у трајању од 16 месеци на Филолошком факултету Универзитета у Београду (март 2007. – јун 2008.), овде ћу анализирати само део који се тиче студената на првој години студијског програма Хиспанистике. Анализа планова и програма, наставног материјала, опсервација часова, белешки са терена, интервјуа са лекторима, координаторима и студентима, показала је да се реформа наставе шпанског језика најдоследније спроводи управо на првој години основних студија (в. Јовановић 2009). Будући да се овде бавимо рецепцијом реформисане наставе страних језика, анализа података са виших година студија повлачи опасност да се фокус са реформисане наставе страних језика помери на перцепцију наставног приступа. Овде је, стога, анализирано само 11 дубинских интервјуа које сам спровела са студентима прве године који су се добровољно јавили да учествују у студији. Интервјуи су у потпуности транскрибовани и кодирани у складу са стратегијом варијабли (Харберман и Мајлс 1998). Препознате варијабле су потом протумачене уз стално преиспитивање њиховог значења у оквиру ширег контекста наставе шпанског језика.

4.1. *Шта значи знати језик?*

У претходном одељку смо се осврнули на елементе теорије знања у комуникативној настави језика и закључили да се, у основи, води идејом да знање не представља скуп релевантних информација о језику већ способност употребе језика. Овакво схватање је присутно у настави шпанског на првој години студија, а препознаје се у избалансираном развоју рецептивних и продуктивних језичких

вештина, интеграцији различитих језичких садржаја као што су језичке структуре (лексичке, фонетске, морфолошке, синтаксичке) и функције (нпр. постављање питања, тражење информација, описивање), присуству хиспанске културе у наставном садржају, али и активностима којима се код студената развијају стратегије учења. Међутим, коментари студената су у великој мери одражавали теорију знања оријентисану ка прошлости, што је пре свега евидентно у идеји издвојених знања и значају који се у оквиру тих знања придаје граматизици.

Осим што треба да развија комуникативну компетенцију, ови студенти сматрају да настава језика треба да се у већој мери бави граматиком. Граматика је овде интерпретирана као експлицитна настава језичких структура, превасходно глаголских облика и њихове употребе. У том смислу, неки студенти иду тако далеко да сматрају да би требало издвојити час само за те садржаје:

Да постоје часови на којима ћемо радити искључиво граматику јер ми сад граматичку мало радимо. Нема сад ту неког посебног објашњавања и не може мени неко ко не говори српски, који је мој матерњи језик, мени не може то најбоље да објасни. Бар ја то тако мислим, не знам. Треба да постоје неки часови граматике где ћемо радити теорију, граматику и вежбања, и часови конверзације, наравно, то је најлепше. (Јована)⁶

По мишљењу ове студенткиње, дакле, граматички садржаји би требало да се уче засебно, независно од осталих елемената комуникативне наставе. Нешто је умеренији став да се граматичким објашњењима посвети један сегмент часа, а да се онда пажња усмери на комуникацију:

Не треба нама, типа, да предавање траје сат времена. (...) Зар је тешко, на пример, десет или пет минута издвојити за то једно време и заједно са њим то радити, а четрдесет и пет минута имати ту комуникацију и радионице. Мени би то било ок. (Славица)

Занимљиво је пак што лектор посвећује извесно време експлицитном објашњењу нових језичких структура, што је у очима ове студенткиње недовољно, или чак није ни опажено. Иако је свесна свог напретка у учењу шпанског језика, и даље сматра да јој недостаје експлицитна настава граматике.

(...) часови су ми с те стране супер што сам проговорила и што већ полако стичем неку сигурност да могу да причам и све то. Али мислим и да бих скапирала, било би ми лакше да радимо граматику и да тај део мало више... И мислим да би то могло лепо да се организује. На пример, место те игре да он нама нешто друго конкретно из граматике да. (Славица)

У овом кратком одломку видимо сусрет две опречне теорије језика. С једне стране студенткиња сматра да је постигла извесну флуентност на циљном језику, што је један од основних циљева комуникативне наставе језика – оспособљавање студената за успешну употребу језика у различитим комуникативним ситуацијама. С друге стране, сматра да њено разумевање језика није довољно јер не поседује знања о граматичким структурама. Овде се улићу идеје о теорији учења што ћемо оставити за следећу секцију, али оно што је важно у овом тренутку јесте чињеница да је теорија знања ове групе студената неретко вођена идејом поседовања изолованих јединица које се, неким чудесним процесом, обједињују и доводе до способности адекватне комуникације. Иако се на настави језика сусрећу са другачијим приступом који се доказује као успешан по питању развоја

6 Имена у раду су псеудоними.

комуникативне компетенције, студенти нису кадри да се ослободе идеје да им је ускраћено неко важно знање.

Још један значајан сегмент ових часова језика био је посвећен активностима у којима су студенти имали прилике да сами себе оцењују како би имали критеријум процене сопственог напретка. Чак и кад изражавају опште задовољство часовима језика, дешава се да негативно реагују на овакве активности:

„Самоевалуације“... Ја тај папир кад видим ја се увек хватам за главу јер никад не знам шта да напишем, шта ми је било најлакше, не знам, шта је било, не знам... (Милица)

Сврха самоевалуација је евидентно постепено осамостаљивање ученика, међутим, видимо да негативна реакција настаје из неспремности студенткиње да размишља о сопственом напретку што опет указује на некорисћење метакогнитивних стратегија (в. Оксфорд 1990: 136-140). Контрола сопственог процеса учења је предуслов за успешно континуирано учење што, још једном, наводи на закључак да ови студенти негују теорију језика која није у складу с поставкама комуникативне наставе.

4.2. Учимо или се играмо?

Ставови студената по питању процеса учења језика пак наводе на другачије закључке. Без обзира на то што је њихова теорија знања у већини случајева окренута граматичкој традицији у настави језика, студенти су склони да се приклоне теорији учења коју доноси нови приступ. Сви учесници истраживања су изразили позитивне ставове према наставном приступу и, штавише, неретко изјављивали како идеална настава језика треба да личи на њихове лекторске часове. На питање шта је то што наставу шпанског чини успешном, студенти су истицали властито ангажовање и директно учешће на часу.

Свиђа ми се (...) зато што нон-стоп имамо активности неке, не буквално да седимо, слушамо, записујемо, него радимо, учествујемо у томе, сами покушавамо да причамо. (Сара)

Студенткиња овим речима изражава позитивну перцепцију наставног приступа који се очигледно води теоријом учешћа по којој знање настаје кроз деловање. Не ради се о простом процесу преношења података са наставника на ученика, већ знање настаје у ситуацијама које су осмишљене да ученике уведу у сврсисходну активност. У том смислу, наставник није извор знања, већ је фасилитатор учења. Тако, и упркос теорији знања која се приклања граматичкој традицији, студенти виде вредност у учењу кроз учешће: „Грамматика може да се схвати увек и памтиш је у коришћењу“ (Сара).

На позитивне реакције студената свакако утиче свест о самопостигнућу:

(...) у првом семестру смо ми буквално проговорили неке најосновније ствари. Другачије је као оно кад у основној школи дођеш кући, ти као бубаш, бубаш, бубаш, али ти од тога не остане ништа, а ти кад користиш то што си научио са неким, то је то. (Ивона)

Дакле, студенткиња је свесна да је направила помак у развоју својих комуникативних вештина (пре свега говора), те то своје постигнуће контрастира са искуством учења језика у средњој школи. Сматра да технике учења које се првенствено ослањају на меморизацију не воде употребљивом знању, па је спремна да пригрли нови приступ који се показује као успешан. Овим се потврђују Гринови

(1993) закључци по којима студенти вреднују активности по томе колико су успешне и занимљиве.

Ова група студената негује позитивне ставове према настави шпанског не само због њене ефикасности већ и због тога што у њој уживају. Интерактивни приступ повлачи за собом директно учешће у активностима које код студената подстичу мотивацију:

Скроз је занимљиво. Ниједном нисам ухватила себе од самог почетка, то је већ четири-пет месеци како учим шпански, нисам ухватила себе да седим овако на часу [гест досаде]. Три сата имамо шпански, мени то пролети. (Тамара)

Овај аспект наставе језика је изузетно значајан, јер су појединци склонији да се баве активностима које опажају као пријатне. Тиме се наравно подстиче унутрашња мотивација (енгл. *intrinsic motivation*), за коју се сматра да је трајнија од споља наметнуте (Деси и Рајан 1985). Чак и студенти који су изразили извесне резерве према настави шпанског, првенствено због недостатка експлицитне наставе граматике, сматрају да су часови занимљиви: „Све у свему никад није досадно“ (Славица).

Позитивни ставови према настави шпанског језика и постепено приклањање теорији учешћа донекле су угрожени ставом да учење мора да представља напор. Као што је изложено у претходним секцијама, традиционална настава језика подразумева усвајање великог броја чињеница обично путем меморизације или вежби механичког понављања (тзв. дрилова). Не само што је претходно искуство ових студената веома често обојено баш таквом сликом наставе језика, већ је њихово опште образовање током основне и средње школе обележено теоријама знања и учења које акценат стављају на усвајање података чија се повезаност и релевантност не преиспитује. Та образовна идеологија за собом повлачи ореол ауторитета, строгости, озбиљности, важности. Учење је активност која није повезана с идејом открића и игре (Јовановић 2012б). Самим тим, студенти су збуњени алтернативним приступом, а будући да нису подучавани критичком размишљању, не знају како да оцене то своје ново искуство.

Нама који нисмо радили [шпански], то је на неки приступачан начин објашњено све лепо и онда је, не знам... (...) Опет, за факултет, са тим неким сличицама и тако, изгледа да је неозбиљно. Али за прву годину док се не научи све, значи кад се учи мало-помало, мислим да је сасвим довољно. Али опет за другу годину чисто неке активности да се промене и, не знам... не [наш лектор], начин на који он нама прича, него једноставно неке активности да мало озбиљније, да се мало више укључимо, да мало више размишљамо како шта, да... Не кажем да се мучимо, али буквално тако некако, да нам буде тешко да бисмо још боље научили. (...) Ја осећам понекад да бих волела мало више да радим, да ми буде теже зато што... Немам појма... Кад ме питају како ти је на факултету, ја кажем добро, не знам шта под тим мислим. (Мара)

Као да слушамо разговор између две особе од којих једна брани право да се учи на један пријемчив и занимљив начин, док друга захтева да се у процес наставе уведе дужна доза озбиљности и патње. И коначно, не зна шта да мисли. Није за чуђење будући да се позитивно искуство стечено на часовима шпанског језика практично супротставља њеном ранијем образовању, као и усвојеном културном моделу. Студенти морају да преиспитају најдубље ставове о настави и да процене властити успех у рецепцији страног језика како би могли да на адекватан начин, критички, донесу суд о идеологији образовања која им одговара.

5. Уместо закључка

Реформа образовања наставе страних језика је осим увођења препорука Савета Европе и комуникативне наставе страних језика (у њеним различитим манифестацијама) за собом покренула својеврсан сусрет идеологија образовања. С једне стране је настава у којој се учење одвија путем усвајања (релевантних) информација. Информације потичу или од наставника, или из одабраног наставног материјала, али су увек изван самог ученика. Ученик не одлучује који су феномени важни и корисни, његово занимање за наставни садржај не сматра се критеријумом у изради наставних планова. Настава није усредсређена на ученика, што се у српском језику види и у одабиру термина којим се описује образовни процес – „настава“.

Насупрот овој идеологији образовања, процес реформе намеће ново виђење образовних процеса у којима учешће има кључну улогу. Када говоримо о учењу језика, пре свега се ради о развоју језичких вештина како би ученици постали корисници језика. Њихово учење се не завршава положеним испитом, већ треба да се продужи самостално одабраним и осмишљеним активностима помоћу којих корисник језика испуњава своје комуникативне потребе. Успех се у рецепцији језика мери ефикасним сналажењем у ситуацијама у којима се корисник налази. То подразумева најшири спектар активности, од најосновнијег сналажења у продавници, до превођења стручних или књижевних текстова, или реализације наставе циљног језика, али увек у складу са потребама појединца. У том смислу, успех студента страног језика не мери се количином усвојених језичких структура, већ нивоом комуникативне компетенције.

Поставља се онда питање да ли су студенти прве године хиспанистике у овој студији успешни у рецепцији језика? Из свега изложеног, јасно је да заступама ставиште да јесу, будући да су показали очекивани напредак у развоју комуникативне компетенције.⁷ Да ли је тај успех довољан да промени ставове према оптималној настави језика чиме ће нова идеологија образовања добити нове присталице? Постоји бојазан, ипак, да недовољно развијено критичко мишљење, уз ограничену аутономију ученика, не може да доведе до успешног разрешења кризе која настаје у сусрету двеју опречних идеологија. Сем тога, реформа образовања није свуда и увек доследно примењена, управо због доминације идеологије образовања која се може довести у везу с метафором усвајања. Коначно, и уз дужну резерву, искуство у раду на универзитету, како у улози студента тако и у улози истраживача и предавача, наводи ме на закључак да је комуникативна настава језика на универзитетском нивоу често потиснута с обзиром на то да студенти морају да се посвете другим предметима који се могу савладати само уз много труда и напора, те им недостаје времена и енергије за циљни језик. Успех студената у рецепцији језика, дакле, у великој мери зависи од самог наставника језика, те не можемо говорити о реформи наставе страних језика у правом смислу. У случају да се промени наставник и студенти поново сусретну са „граматичким“ приступом, више је него вероватно да ће се вратити старим навикама и ставовима који

7 Опсервације часова показују да се већина студената користи шпанским на нивоу А1+/ А2; поврх тога, ова група студената је показала најбоље резултате на завршном испиту из шпанског језика на првој години студија

се нису показали подједнако успешним. Кључна је доследност у примени нове наставне методологије на свим нивоима. Стога је неопходно увести активности којима се развија критички апарат студената, не само на часовима језика. Коначно, потребно је преиспитати интегрисаност постојећих планова и програма како би се непрестано препознавале и преиспитивале везе између знања и вештина које очекујемо да студенти савладају.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајзенк 1957: H. Eysenck, *Sense and nonsense in psychology*, Harmondsworth: Pelican.
- Бејер и Холцблат 1998: H. Beyer; K. Holtzblatt, *Contextual design*, San Francisco, CA: Morgan Kaufmann Publisher, Inc.
- Блум et al. 1964: B. Bloom; M. Englehart; E. Furst; W. Hill; D. Krathwohl, *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*, New York: McKay.
- Венгер 1998: E. Wenger, *Communities of practice: Learning, meaning, and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Вучо 2006: Ј. Вучо, У потрази за сопственим моделом двојезичне наставе, у: А. Вујовић; И. Радовановић; Б. Требјешанин (ур.), *Иновације у настави страних језика*, Београд: Универзитет у Београду, Учитељски факултет, 41-54.
- Грин 1993: J. M. Green, Student attitudes toward communicative and non-communicative activities: do enjoyment and effectiveness go together?, *The Modern Language Journal*, 77, 1-10.
- Д'Андраре 1984: R. G. D'Andrade, Cultural meaning systems, у: R. Shweder; R. LeVine (ур.), *Culture Theory: Essays in mind, self and emotion*, Cambridge: Cambridge University Press, 88-119.
- Деси и Рајан 1985: E. L. Deci; R. Ryan, *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*, New York: Plenum Publishing.
- Ејрар 1996: M. H. Agar, *The professional stranger: An informal introduction to ethnography*, San Diego: Academic Press.
- Јанг 1994: M. F. D. Young, Learning as praxis: research priorities for science education in the new South Africa, у: M.J. Glencross (ур.), *Second annual meeting of the Southern African Association for Research in Mathematics and science Education: Proceedings*, Umtata: University of Transkei.
- Јовановић 2009: А. Јовановић, *Student and teacher attitudes in foreign language instruction*, Београд, Задужбина Андрејевић.
- Јовановић 2012а: А. Јовановић, Power relations in the classroom: a case for interpersonal communication in L2 instruction, *Лингва*, 47, 217-231.
- Јовановић 2012б: А. Јовановић, Савремена настава страних језика: теорија и стварност, у: *Конгрес Примењена лингвистика данас – између теорије и праксе*, Нови Сад: Друштво за примењену лингвистику Србије, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду и Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Канал 1983: M. Canale, From communicative competence to communicative language pedagogy, у: J. Richards; R. Schmidt (ур.), *Language and communication*, London: Longman, 2-27.
- Канал и Свејн 1980: M. Canale; M. Swain, Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing, *Applied Linguistics* 1, 1-47.
- Лејви и Венгер 1991: J. Lave; E. Wenger, *Situated learning: Legitimate peripheral participation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Миган 1979: R. Meighan, *Consultation and educational ideologies: a study of some theoretical and practical issues raised by research into pupils perceptions of teaching*, Thesis Ph.D., Birmingham: University of Birmingham.

Миган и Харбер 2007: R. Meighan; C. Harber, *A sociology of education*, 5th edition, London: Continuum.

Оксфорд 1990: R. Oxford, *Language learning strategies: what every teacher should know*, Boston: Heinle and Heinle Publishers.

Пауновић 2011: Т. Рауновић, Intercultural communicative competence: beyond queen, queuing, and crumpets, у: В. Васић (ур.), *Језик у употреби*, Нови Сад: Друштво за примењену лингвистику Србије, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду и Филолошки факултет Универзитета у Београду, 231-252.

Савет Европе 2003: Савет Европе, *Заједнички европски референцини оквир за живе језике*, Подгорица: Министарство просвете и спорта Републике Црне Горе.

Санчес Перес 1997: А. Sánchez Pérez, *Los métodos en la enseñanza de idiomas: evolución histórica y análisis didáctico*, Madrid: SGEL.

Стојановић Ђорђевић 2011: Т. Стојановић Ђорђевић, Глобализација, образовање и школа, у: Д. Бошковић; М. Анђелковић (ур.), *Друштвене кризе и (српска) књижевност и култура*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 213-224.

Сфард 1998: А. Sfar, On two metaphors for learning and the dangers of choosing just one, *Educational Research*, 27, 4-13.

Филиповић 2009: Ј. Филиповић, *Моћ речи: огледи из критичке социолингвистике*, Београд: Задужбина Андрејевић.

Хаберман и Мајлс 1998: А. М. Huberman; В. М. Miles, Data management and analysis methods, у: N. K Denzin; Y. S. Lincoln (ур.), *Collecting and interpreting qualitative materials*, Thousand Oaks: SAGE Publications, 179-210.

Хајмз 1972: D. Hymes, On communicative competence, у: J. Pride; J. Holmes (ур.), *Sociolinguistics*, New York: Penguin, 269-293.

Харавеј 2003: D. Haraway, Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective, у: S. L. Yvonna; K. D. Norman (ур.), *Turning points in qualitative research*, Walnut Creek: Altamira Press, 21-46.

Хенви 2004: R. G. Hanvey, *An attainable global perspective*, New York: The American Forum for Global Education. http://www.globaled.org/an_att_glob_persp_04_11_29.pdf, 30.09.2012.

Ana Jovanović

EDUCATIONAL IDEOLOGIES AND FOREIGN LANGUAGE RECEPTION

Summary

This paper deals with current state of foreign language instruction at the university level which is strongly marked by the clash of competing ideologies of education. Ideologies of education, defined in terms of interlinked set of ideas about education held by a group of people, are analyzed through the lenses of theories of language and theories of learning. It is advocated that new tendencies in language education rest upon theories of participation in which learning is created by doing. This new approach in language teaching entered Serbian educational system on different levels, such as national in the official documents of the Ministry of education, regional in local education policies, local in particular schools, but also at the level of different groups within particular educational institutions. Based on qualitative data obtained through an ethnographic research project, I analyze ideologies of foreign language students at a Serbian university. Confronted with a new approach to language teaching, these students maintain different, sometimes incompatible assumptions about the foreign language teaching. It is suggested that their competing ideologies could be reconciled only through a thorough metacognitive training which would put emphasis on the process of critical thinking. Also, existing curricula should be reconsidered in light of the new ideology of education so as to create more opportunities for integrated learning.

Key words: globalization, educational ideology, language teaching, language acquisition, attitudes, foreign languages, university education.

Милка В. Николић¹

Универзитет у Крагујевцу²

Учитељски факултет

Катедра за српски језик и књижевности

ЈЕЗИК ЗВАНИЧНИХ УЏБЕНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА ЗА МЛАЂЕ РАЗРЕДЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ (СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ)

У овом раду из стилистичке перспективе испитује се језик којим су написани актуелни уџбеници граматике српског језика за млађе разреде основне школе. Циљ анализе јесте да се испита функција примењених језичких поступака у обликовању уџбеничког текста. Ако се уџбеници посматрају на вертикалном плану (по разредима), онда се у језику уџбеника од првог до четвртог разреда уочавају следеће промене: (1) смањује се број и разноврсност стилематичких поступака; (2) испољава се тенденција приближавања стилски неутралном језичком изразу. Уџбеник српског језика за први разред основне школе посебну пажњу посвећује проналажењу одговарајућих начина да заинтересује ученика за тему о којој се говори и да га мотивише за учење. С друге стране, уџбеник завршног разреда има задатак да обезбеди да се ученик у погледу усвојених знања и стратегија учења успешно припреми за наставак школовања. У том смислу, оправдано је да уџбеник српског језика за четврти разред основне школе говори са извесном академском озбиљношћу, а да језик у књигама за други и трећи разред омогућава да се ученик прилагоди апстрактном начину изражавања који га очекује у наставку школовања.

Кључне речи: језик уџбеника, уџбеници српског језика, млађи разреди основне школе, стилематички поступци, стилистичке вредности текста, рецепција језика.

У савременим истраживањима уџбеника исказује се захтев да уџбеници „у стопу прате развој савременог друштва у свим доменима и да ученицима понуде садржаје света који их окружује, [...], али при том да се не занемаре корени који су у основи развоја свеукупне цивилизације, као и наше културне баштине, у мери у којој то могу да прихвате ученици најранијег основношколског доба“ (Николић 1997: 192). Наведени захтев може се поставити и за језик којим се исказују и обликују уџбенички садржаји.

Језиком уџбеника као предметом проучавања бавили су се бројни истраживачи, и то са различитих аспеката – психолошког, педагошког, дидактичког, методичког, лингвистичког – чиме је обезбеђена основа не само за даља теоријска истраживања, него и за практично усавршавање уџбеника. У овом раду из стилистичке перспективе испитује се језик којим су написани актуелни уџбеници граматике српског језика за млађе разреде основне школе.³

1 milkanikl@ptt.rs

2 Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структуре савременог српског језика*: 178014 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Анализирани су званично одобрени уџбеници и приручници, које је одобрило Министарство просвете Републике Србије, а издао Завод за уџбенике (Београд).

У досадашњим проучавањима уџбеника истакнуто је да је неопходно да језик уџбеника задовољи одређене опште и посебне захтеве. „Општи подразумевају поштовање књижевнојезичке норме, неговање прецизног и јасног излагања, складно повезивање у мање и веће целине [...]. Посебни подразумевају складно и целисходно компоновање комуникативног језика и језика одговарајуће научне области [...]“ (Цвијовић 1973: 239). Посебан проблем представља проналажење одговарајућег начина да се ученицима млађих разреда основне школе приближе научни садржаји, а да не изгубе ништа од своје научности (Прокић 1989: 82–83). С друге стране, за узраст млађих разреда неопходно је узети у обзир ниво говорног развоја, јер, иако дете до поласка у школу „остварује сва основна достигнућа у развоју говора“, тај развој још није довршен (Ивић 1976: 29).

Предмет анализе. – Предмет анализе у овом раду јесте начин на који аутор језички обликује уџбенички садржај, што је посебно значајно за уџбеник матерњег језика. Са стилистичког аспекта разматра се говор аутора, тј. текст који „води“ ученика приликом усвајања и усавршавања знања из граматике, правописа и културе изражавања.

Пред аутора уџбеника матерњег језика за млађе разреде основне школе постављају се бројни захтеви од педагошких и психолошких, преко методичких до лингвистичких. Његова стилистичка „слобода“ посебно је ограничена у погледу избора лексике и на плану обима и сложености синтаксичких конструкција. У том смислу посебан проблем представља избор и употреба језичких средстава у уџбенику за млађе основце.

Циљ анализе. – Циљ анализе јесте да се испита функција примењених језичких поступака у обликовању текста којим су исказани уџбенички садржаји. Могу се очекивати функције које омогућавају: (а) успостављање и одржавање комуникације са учеником; (б) подстицање ученичког интересовања за тему која се разматра и мотивисање за рад; (в) прецизирање садржаја који се износи; (г) формулисање јасних захтева, питања и задатака за ученике. Општи циљ је да се на вертикалном плану (од првог до четвртог разреда) уочи у којој мери и на који начин се испољавају разлике у језику којим говоре уџбеници. Те разлике посматрају се из перспективе коришћења стилистичких потенцијала савременог српског језика. У центру пажње је форма уџбеничких садржаја, односно ефекти деловања форме на садржај.

Критеријуми анализе. – Језик уџбеника граматике српског језика разматра се из лингвостилистичке перспективе, при чему је корпус на коме се врши анализа одређен на основу критеријума функционалног стила. Разматрају се стилематичка основа и стилогена вредност језичких поступака у уџбенику као представнику одређеног жанра у једном од подстилова научног функционалног стила. Испитују се стилистичке карактеристике на различитим нивоима у хијерархији језичких јединица. Као помоћни критеријуми за објашњавање функције и ефекта појединих стилистичких поступака уводе се критеријуми дидактичко-методичког обликовања уџбеничких садржаја. Треба нагласити да посебну анализу захтевају лингвометодички текстови и примери, као и дефиниције и објашњења граматичких појмова – са становишта њихове лингвистичке тачности.

Полазиште у лингвостилистичком испитивању језика којим „говоре“ уџбеници српског језика за млађе разреде основне школе биће критеријум одступања

од очекиваног израза. При том, одступање ће се мерити у односу на језички израз какав се, према досадашњим функционалностилистичким истраживањима, очекује у жанру уџбеника (в. Катнић-Бакаршић 2001: 85–89; Тошовић 2002: 331; Симић – Јовановић 2002: 130–132). Може се очекивати да ће, зависно од ауторске концепције, језик савременог уџбеника у већој или мањој мери одступати од израза који се може сматрати карактеристичним за класични уџбеник. При том, посебну пажњу треба посветити стилогености, тј. стилској функцији и ефекту примењених поступака.

Резултати анализе. – Према критеријуму одступања од језичког израза какав се, на основу досадашњих функционалностилистичких истраживања, очекује у жанру уџбеника, међу уџбеницима који су били предмет наше анализе као типичан пример класичног уџбеника може се узети књига *Српски језик и култура изражавања за 4. разред основне школе*, чији су аутори Милија Николић и Мирјана Николић. С друге стране, у уџбенику *Језичка култура за први разред основне школе*, аутора Мирољуба Вучковића, запажају се највећа одступања од класичног уџбеника. Равнотежа између традиционалног и иновативног успостављена је у остала два уџбеника – (а) *Српски језик за 2. разред основне школе*, чији је аутор Славица Јовановић и (б) *Српски језик за 3. разред основне школе*, коауторског пара који чине Вук Милатовић и Славица Јовановић.

Анализа је показала да се стилематички поступци јављају на различитим језичким нивоима. Типове стилематичких поступака издвојићемо на основу критеријума језичког нивоа на коме се остварује стилогеност, почев од фонолошког до синтаксичког нивоа.

У научном функционалном стилу не очекујемо стилеме на фонолошком плану. Међутим, у уџбеницима српског језика за први и други разред, када се учи прво и друго писмо (ћирилица и латиница), може се очекивати да уџбенички садржаји буду осмишљени тако да се у употребљеним лексемама понавља одређени глас односно слово које се усваја или увежбава. Такав је случај са Вучковићевом књигом *Језичка култура за први разред основне школе*. На макрокомпозиционом плану аутор се држао веома захтевног принципа да сваком слову азбуке буду посвећене две лекције, од којих се једна везује за штампано слово, а друга за писано. Иако се у уџбенику обрађују садржаји из културе изражавања, а не из букварске наставе, уочава се настојање да свака лекција буде састављена од што већег броја лексема у којима се јавља одређени глас односно слово. При том, слово које се понавља графички је истакнуто:

(1) Наш народ је одувек волео да се шали. Ево једне шаљиве народне песме. [...] Реци шта ти је најсмешније у тој песми (Вучковић 2004: 19).

(2) Причање према плану слика врло је слично препричавању садржаја цртаних филмова (Вучковић 2004: 43).

Овде се може говорити о некој врсти асонанце, односно алитерације, у неуметничком тексту. Такав поступак има двоструку функцију: (а) да се текст учини занимљивијим за ученика, (б) да се на економичан начин развија вештина писања научених слова.

На морфолошком плану од уџбеника се очекује не само доследно поштовање стандардног језика, него и одсуство стилски маркираних облика. Међутим, како показује анализа, језик различитих уџбеника може се у погледу морфологије упо-

ређивати према морфолошким средствима за које се опредељују аутори како би остварили дијалогичност уџбеника. Погољно је да се између уџбеника и ученика, поготово ученика најмлађег узраста, одвија макар привидни дијалог, тј. да се оствари „илузија обостране комуникације“ (Николић – Пижурица 1982: 151). За ученичку рецепцију језика којим говори уџбеник значајно је питање „дијалогичности уџбеника“. Дијалогичност треба схватити „као моделовање текста према адресату“, тј. као „као сазнајни сусрет ученика и аутора уџбеника“, а не као дијалогску форму текста (Плут 2003: 229; 330).

У Вучковићевом уџбенику за први разред најдоследније и најексплицитније остварена је дијалогичност. Целокупни садржај уџбеника од прве до последње стране спроведен је као симулација дијалога између уџбеника и ученика. Једно од језичких средстава којим се то постиже јесте форма другог лица у личним глаголским облицима, што омогућава да се исказе обраћање читаоцу, а то је општа одлика уџбеника за млађе разреде. Дакле, облици другог лица јављају се и у осталим уџбеницима који су били предмет наше анализе:

(3) Вероватно *волиш* и музику (Вучковић 2004: 11).

(4) *Посмајрај*, а затим *ојшиши* два дрвета на слици. [...] *Закључујеш* да су ова два дрвета потпуно различита (Јовановић 2007: 61).

(5) *Прочитај* следеће реченице и *размисли* шта оне значе. [...] *Примећујеш* нешто неobiчно (Милатовић – Јовановић 2010: 9).

(6) Већ *знаш* да се радње означавају глаголима (Николић – Николић 2006: 25).

Међутим, специфичност Вучковићевог уџбеника јесте употреба форме првог лица јединине код личних глаголских облика, што омогућава да се уџбеник појављује као саговорник у комуникацији са читаоцем:

(7) Да ти *кажем*: [...] (Вучковић 2004: 13).

(8) Да ти нешто *предложим*: [...] (Вучковић 2004: 15).

У осталим разматраним уџбеницима не запажа се директно испољавање некаког „гласа“ путем којег би се појачала илузија о постојању читаочевог саговорника. Стиче се утисак да се уџбеник за четврти разред у најмањој мери испољава као саговорник у дијалогу са учеником. Одсуство саговорника у извесној мери надокнађује се употребом тзв. сарадничког императива, што је типична одлика уџбеника уопште:

(9) Још једном *да истакнемо* значај језичке културе [...] (Вучковић 2004: 26).

(10) *Хајде да видимо* шта ти поручује песник [...] (Вучковић 2004: 56).

Разматрани уџбеници одликују се фреквентном употребом личне заменице другог лица јединине, као и придевске заменица *твој*, поготово у оним деловима уџбеничког текста у којима се објашњавају граматички појмови или износе садржаји из културе изражавања:

(11) Још једном *да истакнемо* значај језичке културе за стицање и проширивање *твојих* знања, умења и навика (Вучковић 2004: 26).

(12) Узвичник *ши* кузује да реченицу изговориш са осећањем које носи њена порука (Јовановић 2007: 74).

Међутим, у Вучковићевој књизи уочавају се и личне заменице за прво лице једине и придевска заменица *мој*, што заједно с употребом заменице другог лица једине и придевске заменице *твој* – доприноси да се појача утисак о постојању дијалога и да се смањи дистанца између уџбеника и ученика:

(13) Кажу *ми* како настаје реченица (Вучковић 2004: 19).

(14) *Моја* жеља је да ти помогнем да што боље и што брже научиш да се у говору и писању служиш матерњим језиком течно и правилно (Вучковић 2004: 21).

У уџбеницима за прва два разреда при комуникацији са учеником, готово доследно, употребљавају се глаголски облици који се не одликују морфолошком категоријом граматичког рода (императив, презент, футур први):

(15) *Читај* песму више пута. *Размишљај* о њеном садржају, а посебно *обрати* пажњу на речи [...] (Вучковић 2004: 50).

(16) Шта *зайажи*? (Вучковић 2004: 52).

(17) То *ћеш* боље *постити* ако се унапред одлучиш које *ћеш* речи *користити* (Вучковић 2004: 52).

На тај начин аутори су решили питање родне равноправности, на чему се толико инсистира у савременом друштву, тј. питање: Да ли се уџбеник равноправно обраћа дечаку и девојчици? Избор глаголских облика који се не одликују категоријом граматичког рода представља економично решење, јер аутор није принуђен да употреби два облика (један за женски, а други за мушки род), што би било неопходно да се реализују глаголски облици сложени с глаголским придевом:

(18) *Зайази* (*зайазила*) *си* да на крај обавештајних реченица увек стављамо тачку (Милатовић – Јовановић 2010: 8).

(19) *Научи* (*научила*) *си* да су глаголи речи које означавају радњу (Милатовић – Јовановић 2010: 25).

У уџбенику за четврти разред, при употреби сложених глаголских облика који разликују род, наводи се само облик за мушки род:

(20) Вероватно *си писао* писмо неком свом познанику, рођаку, другу (Николић – Николић 2006: 69).

(21) Можда *си се* са неког путовања *јављао* својима дописницом или разгледницом (Николић – Николић 2006: 69).

Типична одлика уџбеника за млађе разреде јесте употреба првог лица множине и придевске заменице *наш* у деловима уџбеничког текста посвећеним објашњавању граматичких појава или изношењу садржаја из културе изражавања:

(22) Када *говоримо* и *ишешмо* важно је да *наше* поруке буду разумљиве ономе коме их упућујемо (Јовановић 2007: 4).

(23) Писмом *преносимо* своје поруке другима (Николић – Николић 2006: 69).

На синтаксичком плану од аутора уџбеника захтева се да узме у обзир обим реченице који би био примерен узрасту ученика, с тим што се препоручује да ниво језика уџбеника може бити нешто виши од нивоа узраста ученика (в. Митић 1982: 20). Овим питањима пажња се посвећује у психолошко-педагошким истраживањима. У нашој – лингвостилистичкој – анализи примењујемо критеријум одступања од очекиваног избора језичке јединице у конкретном контексту.

Анализа уџбеника српског језика за млађе разреде показује да поједини аутори одступају од стилски неутралне структуре синтаксичког низа.

Стилематички поступци којима се постижу одступања на синтаксичком плану најфреквентнији су и најразноврснији у уџбенику *Језичка култура за први разред основне школе*. На првом месту по заступљености јесу поступци интонационог издвајања одређених реченичних чланова, што на стилистичком плану доводи до осамостаљивања реченичних конституената:⁴

(24) Осећаш ли и ти као да је школа – твој други дом? (Вучковић 2004: 6).

(25) Признај да још увек мислиш да је филм над филмовима – цртани филм! (Вучковић 2004: 55).

(26) Срби су [у Косовском боју] показали велику храброст. А колика и каква је она била – казују многе народне песме о народним јунацима (Вучковић 2004: 29).

(27) О томе да речи своје право значење добијају у реченици – да и не говоримо. Покажи! (Вучковић 2004: 40).

(28) Ево још прилике да се играш, али речима! (Вучковић 2004: 18).

(29) А ми ћемо још и о ћилиму. И то летећем! (Вучковић 2004: 50).

У Вучковићевом уџбенику јављају се различити (под)типови синтаксостилема оформљених уношењем паузе које нема у његовој стилски неутралној варијанти исказа. Најбројнији су примери у којима се цртом обележава пауза. Јавља се и комбиновање осамостаљивања са пермутацијом, тј. променом реда конституената у линеарној структури синтаксичке конструкције. Заступљени су и примери са највишим ступњем осамостаљивања, што подразумева да постоји и интонационо и позиционо аутономизовање реченичног члана, а стилистички резултат оваквог поступка јесте парцелација. Мањи је број исказа у којима се остварује стилематички поступак интензификације.⁵

Као што показују примери у којима су реализоване узвичне реченице, екскламација је једно од језичких средстава којима се постиже експресивност израза у уџбеницима за млађе основце. Овде треба додати и експресивно питање, које доприноси одржавању присне комуникације између уџбеника и ученика, а заступљено је у књизи *Језичка култура за први разред основне школе*:

(30) Нацртај и ти лава. Цртанку већ имаш, а лепо и црташ, зар не? (Вучковић 2004: 9).

(31) И ти можеш да ствараш нове речи. [...] *Зар није* занимљиво?! (Вучковић 2004: 16).

Експресивност и фигуративност сматрају се типичним карактеристикама књижевноуметничког стила. Међутим, стилистичари указују да се фигуративни и експресивни изрази могу појавити и у научном функционалном стилу (в. Катнић-Бакаршић 2001: 75; Симић – Јовановић 2002: 120; Кликовац 2008: 202–203). Међу примерима стилистички структурираних исказа у уџбеницима који су били предмет наше анализе, посебно се издвајају поредбене конструкције, којима остварује стилска фигура поређења:

4 Типове поступака осамостаљивања разматрали смо према: Ковачевић 2000: 342–352.

5 Типове поступка интензификације посматрали смо према: Ковачевић 2000: 325–332

(32) Његова песма [песма „Ћилим-поље Калипоље“ Добрице Ерића] ишарана је речима које приказују цвеће, пашњак и њиве, воће, домаће животиње, инсекте, птице. *Као прави ћилим!* (Вучковић 2004: 50).

(33) Важне речи су као кључ којим се ошварају враћа неке приче (Јовановић 2007: 26).

Како се може закључити на основу прегледа стилематичких поступака, уџбеници за први и други разред одликују се фигуративношћу и експресивношћу, док се те карактеристике знатно мање испољавају у књигама за трећи и четврти разред. На најмлађем узрасту вероватно је посебну пажњу потребно посветити естетској функцији језика у уџбенику, како би се заинтересовао ученик који се тек обучава у коришћењу књиге неуметничког садржаја.

На лексичком плану од аутора уџбеника захтева се да се узме у обзир пасивни и активни речник којим располаже ученик одређеног узраста, с тим што је препоручљиво да језик уџбеника буде на вишем нивоу од узраста ученика (в. Митић 1982: 19-20). Методичком обавезом аутора сматра се објашњавање: (а) значења речи која се први пут јавља у тексту, а која би могла бити непозната већини ученика; (б) већ познате речи која се јавља у значењу које може бити непознато ученицима; (в) већ познате речи која се, гледано из ученичке перспективе, јавља у неубичајеном контексту.

Аутори анализираних уџбеника посебну пажњу посвећују наведеним питањима. Ево неколико примера, који показују настојање да се прецизира значење речи, особито ако је та реч значајна за информацију која се преноси исказом, или ако је у питању термин:

(34) Пошто пажљиво прочиташ басну, *прејричај је – исјричај својим речима* (Јовановић 2007: 26).

(35) Када се разбрајају, деца речи цепају на *слогове – делове који се изговарају једним ошварањем усћа* (Јовановић 2007: 59).

(36) Колико ће у њој [у причи] бити *одељака (пасуса)* [...] (Николић – Николић 2006: 61).

(37) Многи глаголи су *изведени (постали)* од именица и придева (Николић – Николић 2006: 85).

Уколико се позната реч употребљава у контексту неочекиваном за ученика одређеног нивоа језичке компетенције, аутор уџбеника за други разред обележава ту реч наводницима:

(38) „Прочитај“ *осећања на лицима ових девојчица и дечака* (Јовановић 2007: 13).

(39) Које речи „звече“ у песми (Јовановић 2007: 56).

Пажњу привлаче поступци фигуративне употребе речи, који омогућавају да језик уџбеника буде живописнији, а самим тим и интересантнији и за читаоца:

(40) *Прејшочи* расцветане, распеване и мирисне дарове пролећа: боје, звукове и мирисе – у речи и реченице! (Вучковић 2004: 44).

(41) Његова песма [песма „Ћилим-поље Калипоље“ Добрице Ерића] *ишарана је речима које приказују цвеће, пашњак и њиве, воће, домаће животиње, инсекте, птице. Као прави ћилим!* (Вучковић 2004: 50).

(42) Када се разбрајају, деца речи *цепају* на слоге [...] (Јовановић 2007: 59).

Како показује анализа, у уџбеницима за први и други разред употребљавају се устаљени изрази. Будући да су устаљени изрази одлика разговорног функционалног стила, њихова функција у уџбеницима јесте у томе да се језик уџбеника приближи језику којим се ученик служи у свакодневним ситуацијама:

(43) Имаш ли своје цртеже или слике омиљених биљака и животиња? Ако их немаш – знаш *шта ти ваља чиниш!* (Вучковић 2004: 24).

(44) И ти ћеш обогатити свој речник ако свакодневно усвајаш нове речи којим ћеш се ваљано служити у говору и писању. *Покажи се на делу!* (Вучковић 2004: 30).

(45) *Пуст*и и ти *себи на вољу* па маштај (Вучковић 2004: 50).

Уочава се да аутори књиге *Српски језик и култура изражавања за 4. разред основне школе* избегавају устаљене изразе. Такво опредељење аутора уџбеника матерњег језика за завршни разред доприноси да се ученичка пажња усмери на метајезик науке о језику. Тиме се обезбеђује да се ученик припреми за наредни период школовања, када га очекује упознавање са апстрактним језиком науке.

У закључном осврту на резултате анализе, треба указати да како се на говорном и когнитивном плану развија ученик млађих разреда основне школе, тако се мења и језик уџбеника од првог до четвртог разреда. Те промене крећу се у правцу: (а) смањења броја и разноврсности стилематичких поступака; (б) приближавања стилски неутралном језичком изразу. Овде треба указати на један од проблема са којим се суочавају аутори уџбеника. Рецепцију стилистичких вредности уџбеничког текста код ученика првог и другог разреда „омета“ то што се према наставном програму за матерњи језик у прва два разреда не обрађују сви знаци интерпункције (Васић 1982: 334).

Закључна разматрања. – Шта се може закључити у погледу рецепције језика у уџбеницима матерњег језика за млађе основце, и то из перспективе самога реципијента коме је намењена, тј. ученика одређеног нивоа интелектуалног и говорног развоја? То се може посматрати на вертикалном плану (по разредима).

(1) На самом почетку школовања ученик ће се сусрести с књигом која говори тако што настоји да превазиђе дистанцу у комуникацији са читаоцем. Међутим, овде се јавља питање колико је аутор успео да се приближи самом узрасту ученика првог разреда, поготово на плану обима исказа (реченице) и сложености синтаксичких конструкција. Осим тога, ако се узме у обзир чињеница да је уџбеник уопште намењен ученику за самостални рад, онда се посебан проблем јавља код рецепције стилистичких вредности текста. Наиме, ученику првог разреда, уколико се ослања искључиво на самостални рад, неће бити лако да препозна и схвати ефекте које је аутор намеравао да постигне одређеним стилематичким поступцима.

(2) У другом и трећем разреду уџбеник је мање присан у комуникацији са учеником, а аутори су се определили за једноставније стилематичке поступке. Језик уџбеника примеренији је узрасту, а и развојне могућности ученика на вишем су нивоу. У том смислу, ученик и уџбеник лако ће се споразумевати, али ће њихова комуникације остати донекле „хладна“.

(3) На крају школовања у млађим разредима, „зрелог и озбиљног“ ђака четвртог разреда, који је знатно напредовао у свом когнитивном развоју, дочекаће класичан и, донекле, академски строг уџбеник матерњег језика. Проблеми рецепције стилистичких вредности текста сведени су на најмању меру, јер су аутори веро-

ватно избегавали да одступају од уобичајеног уџбеничког израза. Уџбеник и ученик на извесној су дистанци јер је мало дијалога, будући да у већини лекција уџбеник монолошки говори, повремено укључујући ученика постављајући му питања. Међутим, овакав приступ оправдан је чињеницом да је у завршном разреду млађег основношколског периода потребно не само обрадити нове садржаје из граматике и културе изражавања, него и повезати и утврдити знања стечена у претходном делу школовања. Није лако унети велика одступања од класичне форме уџбеник од кога се очекује да оствари бројне и захтевне образовне циљеве, а да остане у оквиру развојних могућности узраста ученика.

На крају поставља се питање: Колико је на вертикалном плану, посматрано од првог до четвртог разреда, оправдана оваква развојна линија језика којим говори уџбеник српског језика?

Вероватно је оправдано то што ће се ученику његова прва књига коју самостално чита после завршеног букварског периода – обратити присним тоном. Затим, повољно је то што ће уџбеник матерњег језика за први разред основне школе посебну пажњу посвећивати привлачењу пажње свог реципијента, што ће тражити одговарајуће начине да га заинтересује за тему о којој се говори и да га мотивише за учење. С друге стране, уџбеник завршног разреда одређеног периода школовања има задатак да обезбеди да се ученик у погледу усвојених знања и стратегија учења успешно припреми за наставак школовања. У том смислу оправдано је да уџбеник матерњег језика за четврти разред основне школе говори „академски строго“, а да језик у књигама за други и трећи разред омогућава да се ученик прилагоди начину изражавања који га очекује у наставку школовања.

ИЗВОРИ

Вучковић 2004: М. Вучковић, *Кажми ми – да ти кажем. Језичка култура за први разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Јовановић 2007: С. Јовановић *Српски језик за 2. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Милатовић – Јовановић 2010: В. Милатовић и С. Јовановић, *Српски језик за 3. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Николић – Николић 2006: М. Николић и М. Николић, *Српски језик и култура изражавања за четврти разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

ЛИТЕРАТУРА

Васић 1982: S. Vasić, *Odnos matematičkih i jezičkih simbola u udžbenicima matematike*, u: R. Ničković (red.), *Udžbenik kao predmet naučnih istraživanja*, *Savremeni udžbenik*, knj. 5, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 324–339.

Ивић 1976: И. Ивић, Скица за једну психологију основношколског уџбеника, *Психологија*, 1–2, Београд, 25–45.

Катнић-Бакаршић 2001: М. Катнић-Бакаршић, *Stilistika*, Сарајево: Научна и универзитетска књига.

- Кликовац 2008: D. Klikovac, *Jezik i moć: ogledi iz sociolingvistike i stilistike*, Biblioteka XX vek, Beograd: Ćigoja štampa.
- Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и грамастика стилских фигура*. Крагујевац: Кантакузин.
- Митић 1982: В. Митић, *Психолошка анализа уџбеника*, Београд: Просветни преглед.
- Николић 1997: В. Николић, Садржајне вредности савремених уџбеника првог разреда основне школе, у: Н. Лакета (ред.), *Вредности савременог уџбеника*, књ. I, Ужице: Учитељски факултет, 182–195.
- Николић – Пижурица 1982: М. Nikolić i S. Pižurica, Funkcionalnost jezičkih i stilskih postupaka u uџbenicima, u: R. Ničković (red.), *Uџbenik kao predmet naučnih istraživanja*, Savremeni uџbenik, knj. 5, Beograd: Zavod za uџbenike i nastavna sredsta, 147–160.
- Плут 2003: Д. Плут, *Уџбеник као културно-пошторни систем*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за психологију.
- Прокић 1989: Б. Прокић, *Уџбеници и наставна средства у теорији и пракси*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Симић – Јовановић 2002: Р. Симић и Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Никшић: Јасен.
- Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.
- Џвијовић 1982: М. Cvijović, Proučavanje i vrednovanje jezika uџbenika, u: R. Ničković (red.), *Uџbenik kao predmet naučnih istraživanja*, Savremeni uџbenik, knj. 5, Beograd: Zavod za uџbenike i nastavna sredsta, 238–245.

Milka Nikolić

**THE LANGUAGE OF OFFICIAL SERBIAN LANGUAGE TEXTBOOKS
FOR JUNIOR GRADES IN PRIMARY SCHOOLS
(STYLISTIC ASPECTS)**

Summary

In this paper the language used in current Serbian grammar textbooks for junior grades of primary school is investigated from stylistic perspective. The aim of this analysis is to investigate the function of applied linguistic procedures in forming the text of the textbook. If the textbooks are perceived from a vertical perspective (of school grades), then the language of textbooks from the first to the fourth grade reveals the following changes: (1) the number and versatility of stylematic procedures is reduced; (2) there is a tendency of converging towards stylistically neutral linguistic expression. The first grade textbook for primary schools pays special attention to establishing appropriate procedures which would lead to students taking interest in the subject which is being covered and to further motivation to learn. On the other hand, the textbook for the last grade is intended to enable the students to successfully prepare themselves for the continuation of the education in terms of their acquired knowledge and strategies. That being said, it is expected that the fourth-grade Serbian language textbook in primary school should use the language which speaks with certain level of academic seriousness, and that the language of the books from the second and third grade should enable the students to adapt to abstract thinking which they will encounter in further education.

Key words: textbook language, Serbian language textbooks, junior grades of primary school, stylematic procedures, stylistic values of the text, language reception.

Јелена Р. Јовановић Симић¹

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

МАНИПУЛАТИВНИ ЈЕЗИК РЕКЛАМА

Аутор је у раду² покушао да – анализом банкарских реклама у брошурама које су на располагању клијентима у филијалама – покаже колико је тај језик стриктно пословни по карактеру, а колико прелази на терен рекламног стила.

Кључне речи: језик, стил, оглас, реклама, стилизација, пословни стил.

1. Уводне напомене

1. Модерна привреда поред производње и пласмана познаје и појам оглашавања. „Оглашавањем – објашњава Френ Џефкинс у својој књизи која се бави овом тематиком (2003: 7) – непознати купци, удаљени од места производње, обавештавани су о великим количинама произведене робе. Тај процес настао је у индустријским земљама пре око две стотине година“. Оглашавање као вид понуде и тражње – по мишљењу проф. Симића и нашем (Симић–Јовановић 2002: 184) – обавља се (првобитно) незваничним средствима – ширењем вести приватним каналима о ’новим производима’, о одличном предузећу, о карактерним власницима итд... Оглашавање је данас ипак уобичајеније званичним путем: преко средстава јавне комуникације. Језик новинског огласа само је за степен разгранатији од онога којим се одликује пословна комуникација: језик је типизирани, фраза клишетирана, а структура налик на матрицу са рубрикама, у којима су каталогизирани подаци који интересују купца: спискови артикала и цена, адреса и други подаци о понуђачу итд.“

2. Реклама је вид оглашавања, и огласа. „Али њен циљ, пре свега, није првенствено продаја и куповина робе или сл. – већ заправо ширење фаме помоћу које се мобилише јавно мњење... и обезбеђује што повољнија позиција на тржишту, и у крајњој линији обезбеђује профитабилна прођа робе“ (Симић–Јовановић 2002: 184-185). „Ради се просто – мисли Р. Врачар (1972: 38) у књизи *Привредна пројекција* – о ’бомбардовању’ аудиторијума пропагандним порукама, што поприма одређени облик кампање. Циљ је постизање одређеног степена ’засићености’ информацијама, што ће довести до формирања ставова у корист онога ко је вршио рекламу“. „Вербална хипербола и сликовна карикатура – опет по Симићевом и

1 jelenajo@bitsyu.net

2 Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014: *Динамика стурктура савременог српског језика* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. /

нашем мишљењу (2002: 184) – главна су средства тако конципираног деловања на публику“.

3. Проверићемо вредност наведених мишљења, и за предмет анализе узимамо банковне рекламе и проспекте који се деле у виду брошурица у филијалама главних банака у Београду. Одлучили смо се за банке разне припадности да бисмо видели између осталог постоје ли извесне разлике у рекламирању према примарном културном амбијенту у којем делују. Прва је београдска Комерцијална банка, друга Банка интеза (Banca intesa), а трећа Фолксбанка (Volksbank). Интеза је свакако италијанска, а Фолксбанка немачка. Прва прерасподела материјала направљена је у три класе, из сваке банке посебно. Даља класификација следи према функцијама банке и врстама понуде.

2. Обрада грађе

2.1. Комерцијална банка

1. Од укупно 11 брошурица ове банке ниједна се не тиче општих услова пословања, и ниједна није упућена предузетницима – све се тичу штедње и кредитирања грађана.

2. Прва коју ћемо прегледати штампана је на четири странице отприлике мале осмине. Израђена је у боји.

2.1. У дну прве странице нуди интернет страницу банке. Изнад тога, у плаво-љубичастом пољу – плаво-љубичаста је иначе боја те банке – ситним словима на левој страни стоји у три реда: 'Dinarska i devizna štednja', а на десној у два реда, гора назив банке, а доле, сасвим ситно: 'Моја најближа'. Остали део странице осенчен је сивкасто, на средини је нацртана штедна касица у облику прасета, и око ње расасути динари. Изнад тога, на врху странице стоји:

Sigurna štednja
za sigurnu budućnost

Боја слова опет је љубичаста.

а) Неки детаљи су стилски неутрални, писани административним маниром, и стриктно се држе података. Такав је назив банке, на првом месту, и затим обавештење о садржају брошуре: *Динарска и девизна штедња*. Као назив неке партије плаћања, или рубрике у дневнику рада или сл.

б) Такви су и подаци о интернет страници: ређање бројки и шифара без икаквих даљих података.

в) Базични пак део: *Сиђурна штедња за сиђурну будућност* – и реторички и сликовно је врло убедљив. Нарочито је упадљив део који са нагласком уверава у сигурност штедног улога. То је наравно законска дужност сваке банке, и о томе не би требало улагач ни да мисли. Али је менаџмент банке нашао за сходно да тај факат истакне у први план. Карактеристично је да је 'сигурна будућност' исписана штедљивијим начином. Није ни јасно на шта се при томе мисли: да ли на будућу сигурност, тј. сталност вредности улога, или на сигурну будућност онога ко данас штеди.

Све до последње описане околности спада у ред нормалне комуникације банке са комитентима, уз извесне потезе њеног интензивирања. Али чињеница на коју упућује последња опаска, она рекосмо о будућности, није у домену гаранције банке, и заправо спада у варљиве изјаве без покрића. Ту управо започиње оно што смо назвали језичком манипулацијом: изјаве које лепо звуче, али нису стварна законска гаранција банке, или нису извесне с обзиром на варљиве вредности валуте, и неизвесна колебања током времена.

2.2. Друга и трећа страна попуњене су подацима о врстама и условима улагања и штедње. Али ни ту се није свуда остало на нивоу неутралног израза.

а) У врху странице понављају се обавештења са прве, само друкчије уређена. На врху је неутрално обавештење, штампано нешто крупнијим словима: *Dinarska i devizna štednja*. Испод тога, у два реда, али отприлике за половину ситније него претходно: – *sigurna štednja za sigurnu budućnost*.

б) Испод тога је увод у обавештења о врстама штедње. Тај увод је штампан врло ситним словима, а гласи:

Izabrali ste pravo mesto za čuvanje svog novca i siguran i brz rast vaših uloga kroz različite vidove štednje, u dinarima i stranoj valuti, u skladu sa vašim potrebama.

Otvaranje, vođenje i gašenje štednih uloga Banka za vas vrši besplatno, a za raspolaganje sredstvima možete ovlastiti drugo lice.

Ово би се могло сматрати добрим обрасцем пословног извештавања о банчним активностима. На почетку је стил мало уздигнут, можда сладуњавао зачињен, али не излази из оквира суздржане учтивости какву добра пословност подразумева. „Изабрали сте право место за чување свог новца“ може се схватити додуше и као да банка себе рекламира као најбољи новчани завод, али може бити протумачено као и уопште да је банка та адреса на коју се треба обратити ако дајете новац на чување. Нешто је мање вероватан „сигуран и брз раст улога“ који штедиша улаже. Прво, постоје разноврсни облици штедње, код неких се нуди мало виша, код других нижа камата, тако да је 'брз раст' заправо илузија. Додирна линија са манипулацијом је врло видљива. Али не мислимо да је тиме банка свог комитента намерно навела на клизав терен, као што смо горе приметили са 'сигурном будућношћу' штедње.

в) Сва остала обавештења сročена су у истом, нешто сниженом и фамилијаризованом тону, али уз стриктно уважавање чињеница и комитента. Довољно је навести само први став, одштампан истим ситним слогом као и претходно наведени исечак:

Ukoliko želite da svojim sredstvima raspoložete u svakom trenutku, štednja po viđenju je pravi izbor za vas.

И сада је обавештење о нормалним чињеницама зачињено флоскулом о 'правом' избору. Нота сладуњаваост је заклоњена умереном предусретљивошћу коју носи унеколико фамилијарни обрт на почетку: „Уколико желите...“. Дакле, не агресивна и лажна предусретљивост, већ суздржан позив странци да се одлучи, а онда да одабере шта јој одговара.

2.3. На последњој страници понављају се рекламни обрти са прве, друкчије распоређени и друкчијим слогом штампани.

3. Брошурица 'Tekući računi građana' има такође четири странице, и сличан размештај текстовних целина као претходна. На ударном месту је слично као горе концепиран исказ – нешто као крилатица, али мало асиметрично постављен:

Jedan račun,
mnoge pogodnosti

Није јасан смисао овако степенованих података, осим ако се није хтело постићи изненађење као једини ефекат. У сваком случају, хијерархија података је обрнута од оне коју сугерира штампарски манир: главни акценат је на 'погодностима' које банка заправо и рекламира.

Унутрашње стране попуњене су ситно писаним текстом без претензија ка стилској активности. Све је у равном тону административног обавештења. Нека нам за илустрацију послужи опет први пасус:

Otvorite tekući račun u Komercijalnoj banci za prijem redovnog priliva po osnovu zarade ili penzije, Ugovora o delu, Ugovora o otkupu i isporuci poljoprivrednih proizvoda ili povremenih priliva po drugim osnovima.

Текст чак не само да није очишћен од канцеларизама типа 'за пријем прилива', 'по основу' итд., него као да је намерно попуњаван њима. Они се чак и понављају у варијантама које су једна од друге рогобатније.

4. Четири брошуре садрже понуде за кредите, и све су четири слично концепиране, више административним него стилизованим језиком, више једнолично него разноврсним начином.

а) Прва коју ћемо приказати нуди готовинске кредите, и рекло би се хипотекарне. Она је мало необично срочена, па ћемо је приказати нешто детаљније од осталих. Наиме, у дну прве странице, где смо навикли читати шта се стварно нуди, стоји: *Gotovinski krediti i krediti za refinansiranje obezbeđeni hipotekom*. Потпуно исти текст постављен је и у горњој зони странице, где би се очекивала рекламно стилизована варијација обавештења. Дакле:

Gotovinski krediti i krediti
za refinansiranje obezbeđeni hipotekom

Сада би се упоришним сегментом морао сматрати онај са поновљеним 'кредити', јер је суштина брошуре у понуди кредита. Конструкција се онда грана према напред, јер 'готовински' атрибуира први члан поменуте напоредне синтагме са поновљеним 'кредити', а остала два реда запоседнута су такође атрибутом, само падежним. Опадајући степенован распоред слова заправо не одговара хијерархији смисла нити синтаксичкој структури конструкције.

Тек у првим редовима унутрашње странице стоји донекле примамљиво стилизована понуда:

JEDNOSTAVAN PUT DO GOTOVINE I
EFIKASNO REŠENJE ZA REFINANSIRANJE

б) Остале брошурице ове групе одају извештајан напор ка пријатнијем и упечатљивијем изразу. (а) 'Одлична комбинација за стан' (у дну странице: 'Stambeni krediti'); (б) 'Žивите боље у дому по вашој мери' ('Kreditи за побољшање услова живота'); (в) 'За вођњу по Вашој мери' ('Auto kreditи').

5. Брошурица 'Auto osiguranje i kasko osiguranje' ('Osiguranje od auto odgovornosti i kasko osiguranje') састављена је опет без икаквих претензија ка стилском побољшању текста.

6. Следе четири текста уобличених на једном листићу у виду летка: 'Čuvari Vaših vrednosti' ('KOMBANK sefovi'); 'Jedan klik do berze' ('KOMBANK trader'); 'Moja zemlja zlata vredí' ('KOMBANK Agrar Krediti'); 'go world' ('Sa Visa karticom i Vi možete osvojiti put u London na Olimpijske igre 2012.').

7. Крајњи је утисак да се у Комерцијалној банци не држи превише до стилског активирања рекламног материјала. Неке брошурице показују извесне тежње у том правцу, друге не, неке су формулисане чак и донекле нападно, те закорачују у ону сферу употребе језика која се мора сматрати манипулацијом, али то се мора узети као реткост. Све у свему, Комерцијална банка остаје на терену административног стила, како свакако у својој унутрашњој комуникацији – тако исто и у обраћању странкама.

3. Фолксбанка (Volksbank)

1. Рекосмо да је Фолксбанка стигла са немачког привредног и говорног подручја. Да ли случајно, или по сили немачке методичности, тек међу брошурицама које се код њих налазе стоји једна са насловом 'Opšti uslovi poslovanja'. На дванаест страница мале осмине, дакле истог формата као и код Комерцијалне банке, стоје сви подаци о пословном процесу у банци, од 'Uvoda', преко 'Otvaranja, vođenja i gašenja računa', све до 'Bankarske tajne'. Ту су и 'Depoziti', и 'Krediti', и 'Platne kartice', и 'Ugovorni odnos između banke i klijenta', и његов престанак, итд. Све је то исписано најозбиљнијим пословним стилем, без иједног искорака из његових оквира.

2. Код описане брошуре само је на предњој страни бела боја у средњем сектору преливена сивом. Иначе, остале су брошуре и леци разнобојни, али увек су здржани: у благим нијансама, и инклинирају према сивом.

а) Такав је и летак на чијој првој страни горе стоји: 'Tradicija duga 130 godina', а доле: 'Volksbank Srbija – banka projekta *Montevideo, Bog te video*'. На полеђини:

Pravi podvizi postaju trajne vrednosti

Volksbank sa tradicijom dugom više od 130 godina, prepoznaje trajne vrednosti koje vode ka međusobnom poverenju i garantuju obostrani uspeh. Upravo zato podržavamo projekat 'Montevideo, Bog te video', koji nas podseća na neka stara dobra vremena i velike podvige koji ostaju utkani u naše društvo kao trajne vrednosti i postaju tradicija vredna iskrenog poštovanja.

Ништа није препуштено случају: спонзорство се сигурним потезима претвара у добит. Сладуњавост, и извесна надута самосвест које се осећају у позадини, вешто су прекривене озбиљношћу, чак извесном свечаном нотом.

б) Такав је и летак којим се нуди 'Biznis bez ograničenja' ('za mala preduzeća i preduzetnike'). Прва страна је визуелно уређена као широки аутопут са великим паноима на којима су стрелице које означавају правац кретања, и на којима пише шта банка нуди. У првом плану су панои са следећим натписима: 'Kreditna linija', 'Kratkoročni krediti', 'Dugoročni krediti'. На паноима у другом плану, ситним словима исписано, али довољно јасно да се може читати: 'Refinansiranje', 'Stambeni

kredit/Poslovni prostor', 'Kupovina vozila/opreme'. На самом коловозу: 'Platni promet', 'e-banking', 'Štednja'. Само први језички агрегат 'Бизнис без ограничења' – звучи помало еуфорично. Све је остало у већ озбиљном тону самоафирмације и поштовања клијента.

На полеђини су углавном штура објашњења онога што је на првој страници понуђено. Али и ту је уводни пасус, па и онај који следи, донекле уздигнут стилски.

Partnerstvo sa klijentom

Volksbank je lider na tržištu u segmentu dinarskih kredita. Prvi smo na tržištu uveli dinarske kredite sa fiksnom ratom i fiksnom kamatom uz najpovoljnije uslove i sa dužim rokovima otplate.

Nudimo Vam sve oblike i mogućnosti kratkoročnog i dugoročnog finansiranja...

Наглашено 'партнерство са клијентом' истиче озбиљност са којом се прима свака странка која им се обрати. У самом тексту се не пропушта истаћи свака повољност као велика предност банке у односу на друге, наравно увек без претеривања.

3. И, брошурама којима се публика обавештава о специфичним облицима пословања запажа се иста тежња – подвлачење угледа банке, озбиљности са којом се ради и предусретљивости према клијентима.

а) Она која нуди електронски канал комуникације на првој страници, преко слике људи у реду, има наслов: 'Bez čekanja u redu'. Испод тога на десној страни, једна испод друге, као на компјутеру, поређане су 'команде': 'Plati', 'Prenesi', 'Čekaj', 'Plati brzo', 'Plati jeftino', 'Plati sigurno', 'Uštedi vreme', 'Uštedi nova', 'Izbor postoji'. 'Чек-кај' је сасвим бледо, дакле избрисано са табле, не функционише као команда, не постоји. На следећих осам страница од десет смештена су упутства како да се повежете са банком преко интернета, и како да комуницирате ('Kako se to radi? – Vrlo lako'). На задњој страници поново је рекламни материјал, где између осталог пише: 'Sloboda je – Volksbank e-banking'.

б) Исти степен озбиљности запажа се у брошури већег формата (отприлике велика петина), на чијој је првој страници, на масивној згради са псеудокласичним стубовима, исписано: 'Brokerske usluge'. На првој унутрашњој страници банка најпре наглашава своје дугогодишње постојање и значај који данас има. Затим следи понуда, зачудо сасвим ослоњена на податке, и са упутом клијената на опрез у пословању:

Volksbank Vam pruža **stručna znanja** iz oblasti **investiranja u hartije od vrednosti**, kao i **analizu i vrednovanje hartija od vrednosti** bez obzira na iznos ulaganja. Prednost za Vas je što se sve može obaviti brzo i jednostavno na jednom mestu.

Ulaganje u hartije od vrednosti nosi sa sobom određeni nivo rizika, ali i mogućnost ostvarivanja visokih prinosa.

Polazeći od lične sklonosti prema prihvatanju određenog stepena rizika, možete birati između mnoštva alternativa za ulaganje.

Савршен привид озбиљности и пословне исправности! Али ваља бити опрезан. Управо је то вео који више скрива него што открива. Манипулација се управо састоји у привиду опште једноставности и простосрдачности. То је заправо најсигурнији пут до поверења клијента, и до могућности да се њиме манипулише, као што се чини вешто сроченим језичким конструкцијама.

4. Али тако то изгледа само у фази успостављања позиције на тржишту, и придобијања поверења озбиљнијег пословног партнера. А кад је тај посао завр-

шен, следи период лова на ситније клијенте. Тада се стил рада, и стил језичке комуникације – из корена мења. Читавих десет пропагандних брошурица и картица посвећено је кредитима, и они се нуде на пријатно дизајнираним страницама попуњеним и озбиљним обавештењима, али и рекламним флоскулицама.

а) Једна је на зеленој позадини нашврљана бајаги несигурном руком полуписменог простака, и гласи:

UZMEŠ KREDU
I SVE JE U REDU.

Fiksna dinarska rata za sve vreme otplate
-Kredit za refinansiranje
-Keš kredit
DO 5 GODINA!

На полеђини су објашњења, са главним акцентом на 'фиксној динарској рати'.

б) Картица у којој у зеленом квадрату на плаветној позадини пише 'Кар ро кар. Svaki dan, у плавом 'Pripis kamate. Svaku noć' заправо рекламира орочење средстава (у дну странице: * 'e-banking орочење током ноћи; * 'zaradite dok spavate'; 'sredstva stalno dostupna'). На полеђини су рекламно интонирана објашњења:

02 štednja
- zaradite dok spavate

02 ('ON LINE / OVERNIGHT) je novi
štedni proizvod na našem tržištu.

02 Vam omogućava da se na višak Vaših slobodnih sredstava pripisuje kamata tokom noći
– od 20:00h prvog dana do 08:00h sledećeg dana.

Бизарна замисао привлачна за младе ноћобдије и старе доколичаре, али за одевена у врло привлачне језичке форме. Сигурно има одјека међу поклоницима интернета, јер се банка обраћа њима.

в) Све је остало или варијација теме о фиксним каматама, или позив на специјалне врсте кредита: 'bez brige, Kredit je (o)siguran' ('За сваки случај'); 'Kod nas kamate na kredite padaju' ('Фиксна годишња динарска камата за кеš кредите и кредите за refinansiranje је сваке године за 1% нижа'); 'Trenutak koji se ne propušta': 'За будућност' ('Кредит за чување матичних ћелија'); 'Zakucaj. Fiksnu ratu. Fiksnu kamatu' ('Динарски ауто кредит'); 'Dugoročno energetsko rešenje': 'EKO VB KREDITI': '...za unapređenje energetske efikasnosti' ('за адаптацију и реконструкцију стамбеног простора...'), itd.

г) Непунолетнима је намењен плакат на чијој је првој страници цртеж двоје тинејџера у стилу модерних цртаних филмова, а такав је и речник рекламе:

VILMA & BRUNO
SUPERHEROJI ŠTEDNJE

U EPIZODI

BORBA ZA
FINANSIJSKU
NEZAVISNOST

На полеђини између осталог стоји:

Volksbank svojim najmlađim superherojima nudi najkvalitetniji i najjednostavniji model dečje štednje u evrima i u dinarima.

Читав речник прожет је еуфоричним набојем који је карактеристичан за део младе популације, као и оне који сматрају да подражавањем те еуфорије најлакше стичу поверење младих. Тај стил одише онда лажном и натегнутом експресивношћу која делује колико празно толико и неумесно. Али рекламери се не базирају ни на етичку ни на реалистичку подлогу – циљ је продор до добре воље публике по сваку цену. Све то екипа Фолксбанке добро зна, и маша се неконструктивних средстава само онда кад тиме не нарушава успех комуникације. И овде је све савршено уклопљено у општи амбијент симулиран литературом и штампом за младе, као и цртаним филмовима – при којима млади остају до своје тридесете или четрдесете. Нама преостаје само да констатујемо да је то све манипулација како културним средствима иначе, тако и језиком.

4. Банка интеза (Banca Intesa)

1. Нисмо у почетку поверовали да је Фолксбанка исто толико репрезент немачког националног карактера колико и немачких финансија. Током анализе грађе уверили смо се у то. Сада пред собом имамо грађу једне италијанске банке. Очекујемо да ће бити мање методичности у њиховом пословању, а више упућености на појединца, на личност, него и код наших и код немачких новчаних завода. Да погледамо шта каже рекламни материјал.

2. Ако се овде може кренути од општијих према посебним темама, онда прво место у анализи припада брошурици са насловом: 'Pitajte. Vaša pitanja nas čine boljim.' Изнад тога, читава горњу половину испуњава слика елегантног господина који нам нуди микрофон. Испод тога: 'Slušamo Vas 100%'. При дну странице је назив банке, и општа сентенца, заједничка свим брошурицама и картицама ове банке.

BANCA INTESA

Vidimo unapred sa Vama

Последња страница је празна, са малим украсом на левој страни целом дужином, а доле је ознака банке. Унутрашње две странице испуњене су објашњењем банчаних метода рада, али сва су она упућена директно клијенту, као да банка постоји само ради њега. Репродуковаћемо почетак:

Verujemo da su otvorena komunikacija, uvažavanje mišljenja klijenta i uzajmno poverenje ključne vrednosti u poslovanju, koje treba neprekidno negovati i razvijati. Briga o korisnicima je jedan od najznačajnijih postulata naše Banke...

Појединац је у првом плану, и сва пажња је поклоњена њему.

3. Брошурица 'Uvek možemo da Vam ponudimo rešenje' слично је уређена као горе приказана. Наслов је испод половине, а у горњем делу опет млад мушкарац пријатна изгледа, али не нуди микрофон већ – наочари. У врху странице стоји прави наслов: 'Krediti za refinansiranje'. Рекосмо да се агрегат са називом банке и тврдњом да надлежни у њој 'виде унапред са Вама' – понавља на свим папирима банке. Све остале странице (има их 5) попуњене су подацима и условима кредитирања. Почетак друге странице гласи:

Уз помоћ наших кредита за рефинансирање можете рефинансирати своје обавезе по текућим рачунима, кредитним картицама и кредитима код других банака.

Ништа не најављује било какав искорак из оквира пословности, и пословног стила. Примећујемо дакле да сем прве странице Интезина екипа мало се упушта у престилизацију текста својих намештеника о раду појединих сегмената банке, и о појединим програмима.

4. У брошури 'Да све теће по плану' банка нуди готовинске кредите. У врху прве странице стоји: 'LakiKeš – gotovinski krediti', а остале три странице попуњене су подацима о кредиту. Почетак друге странице стилизован је донекле фамилијарно, и гласи:

Uz LakiKeš gotovinski kredit pružamo Vam mogućnost da lakše dođete do keša kad god Vam затреба. Na Vama је samo da одредите суму која Vam је прихватљива за месечну отплату, а ми ćemo наћи најбоље решење за Вас.

5. Брошурица 'Lakše do stana uz bezbrižnih godinu dana' садржи понуду стамбених кредита. На врху странице стоји

PrimaCasa
STAMBENI KREDITI

Почетак друге странице, дакле прве реченице објашњења о условима итд., конципиран је такође у лакој, фамилијарној стилу, чак мало ноншалантно се нуди клијенту да се 'опусти':

'Želeći da Vam olakšamo prvu godinu nakon kupovine stana, svesni da је она најоптерећенија разним трошковима, осмислили смо модел кредита који Вас растерећује баš онда када Vam је то најпотребније. Izaberite PrimaCasa стамбени кредит и изабрали сте првих 12 месеци без плаћања rate, током којих се можете опустити и посветити опреманју свог новог дома'.

6. Интеза нуди и друге кредите: 'За први кредит године нису важне': 'SeniorKeš – кредит за пензионере'; 'Вратите осмењ на лице': 'IntesaVita – Кредити за здравствене услуге' ('Потрошачки кредит за плаћање стоматолошких услуга'); 'Сачувај здравље за будућност': 'IntesaVita – Кредити за здравствене услуге' ('Кредити за финансирање чувања и складиштења матичних ћелија'); 'До потомства уз проверену подршку': 'IntesaVita – Кредити за здравствене услуге' ('Кредити за вентилну оплодњу'); 'Дочекајте спремни новог члана породице'. Свуда је образложење формулисано мање-више сладуњавим рекламерским тоном, при чему се истичу пријатни моменти везани за догађаје или поступке на које се кредит односи.

а) Тако кредит за поправку зуба у брошури бива пропраћен оваквим коментаром:

Sve dobre stvari počinju i завршавају се осмењом. Bez obzira da li ste клијент Banca Intesa или не, nudimo Vam veoma povoljne kredite за плаћање стоматолошких услуга у приватним ordinacijama које послују са Banca Intesa. Na raspolaganju су Vam специјални потрошачки кредити у dinarima или индексирани у evrima по најповољнијим каматним stopama.

Инсистирање на лепоти осмења врло делотворно делује на све, нарочито на мало самоувереније особе, и посебно каћиперније.

б) Онај за чување матичних ћелија пропраћен је следећим речима уверавања на једној страни у стабилност банке, а на другој у њену стварну бригу за будућност народа:

Као савестан лидер на тржишту, Banca Intesa је у своју понуду уврстила кредите који будућим родитељима омогућавају да свом детету оставе залог за здраву будућност. Дуготрајно улагање у здравље потомства обезбеђује сигурност даваоцу као и целог његовој породици.

Овај текст делује као неко високопарно предавање, и пре бисмо га очекивали код Фолксбанке него код Интезе. Али ето, банке очито варирају своје рекламе, па у томе каткада загледају како исте послове решавају комшије.

7. Брошурица са фигурама из цртаних филмова на првој страници погађамо да рекламира дечју штедњу: 'BAMBINO: Da deca rastu zajedno sa štednjom.'

Banka Intesa зна да никад није рано почети са штедњом. Мали износи које данас улажете за своје најмладе, једном ће имати још већу вредност. Ми у Banca Intesa развили смо Bambino штедњу, како бисмо Вашој деци помогли да када одрасту много лакше постану оно што стварно желе. Осим могућности да током године сачувате новач на сигурном, штедњом у нашој bancи помажете свом детету да од најранијег узраста научи да одговорно располаже својим новцем и развије осећај аутономије и сигурности.

Необично, али много реалистичнији и уједначенији текст него код Фолксбанке, која инсистира на брзом осамостаљењу младих из наручја родитеља. Овде се инсистира просто на васпитној улози штедње, и оспособљавању младих да сутра постану добри домаћини. Едукативна жица много је јача од удварачке – каква је тамо, и каква се очекује у стриктно рекламним текстовима.

8. Две брошурице посвећене су електронској комуникацији банке са клијентима.

а) Први садржи понуду за рад помоћу мобилног телефона: 'Intesa Mobi: Раčуне плаćајте лако, нас питајте како!'

Raspitajte se u ekspozituri kako da лако, једноставно и сигурно, када Vama одговара, платите раčуне...

Без рекламних претензија, једноставно формулисана понуда помоћу које се покушавају клијенти навести да уместо чекања у реду својим рачуном управљају уз помоћ мобилног.

б) Други је понуда за рад помоћу интернета: – 'Elektronsko bankarstvo za fizička lica – Uputstvo za upotrebu':

Uvid u stanje na računу и štampa izvoda dinarskog računа, uvid u stanje na platnim karticama и štampa izvoda kreditih kartica, bezgotovinska плаćања.

Остаје се стриктно у оквирима пословне кореспонденције.

5. Закључак

1. Но и у последња два случаја Банка Интеза остаје при својој упућености клијентима лично. Ретки су покушаји истицања значаја банке, њене сигурности и једино позване компетентности у банкарским пословима, као што је то било видно код Фолксбанке.

2. Али да не заборавимо да нисмо на првом месту хтели свести рекламну активност на национални карактер амбијента у којем банке раде као примарно настале установе. Први наш задатак био је заправо да испитамо колико је рекламни језик одраз манипулације, а колико природне стилизације у правцу оспособљавања за функције у датој области људске делатности.

3. Што се овога управо поменутог момента тиче, банкарске рекламе по све-му судећи остају углавном на терену озбиљности и ефикасности комуникације са клијентима, и ретко прекорачују те границе. И када се деси прекорачење, оно не води упадљивој вашарској реклами, него се задржава на покушају да кореспонденцију учини пријатнијом и комотнијом за клијента, да му бар језичким средствима ублажи горчину задуживања и донекле прекрије опасности и стварне последице тога заправо препоручљивог акта.

ЛИТЕРАТУРА

- Армитаж-Амато 2006: Р. Армитаж-Амато, *Пословна кореспонденција*, Београд: Klett.
- Врачар 1974: Р. Врачар, *Привредна пропаганда*, Скопље: Економски факултет.
- Животић 2001: Р. Животић, *Изражавање новинара*, 2. изд., Београд: изд. аутора.
- Јовановић 2010: Ј. Јовановић, *Лингвистика и стилистика новинског умећа*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Келнер 2004: Д. Келнер, *Медијска култура*, Београд: Слио.
- Кoadик 2003: И. Ф. ле Кoadик, *Наука о информацијама*, Београд: Слио.
- Корни 1999: Д. Корни, *Етика информација*, Београд: Слио.
- Рус-Мол 2005: Шт. Рус-Мол, *Новинарство*, Београд: Слио.
- Симић–Јовановић 2002: Р. Симић и Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: НДСЈ и Јасен.
- Тадић 2002: Св. Тадић, *Снага и немоћ јавне речи*, Београд: Завод за уџбенике.
- Фарли 1996: Р. Фарли, *Директни маркетинг*, Београд: Слио.
- Џефкинс 2003: Фр. Џефкинс, *Оглашавање*, Београд: Слио.

Jelena Jovanović Simić

MANIPULATIVE LANGUAGE OF ADVERTISEMENTS

Summary

The author of this paper has analyzed advertisement leaflets and cards of three banks – Commercial Bank, Volksbank and Banka Intesa – and the analysis revealed a boundary between the business style, which is typical for business operations and business communication, and the advertising style, which concerns the language of advertising texts intended for the promotion of goods and services.

Key words: language, style, advertisement, a commercial, stylization, business style.

Јелена Љ. Спасић¹Универзитет у Крагујевцу
Педагошки факултет

ЈЕЗИЧКА СРЕДСТВА ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ИМПЕРЦЕПТИВНОСТИ У НОВИНСКОМ ИЗВЕШТАЈУ

Новинско извештавање у постмодерном друштву, које одликује плурализам језичких и стилских кодова, излази из оквира непристрасног, објективног новинарства, а правила новинарског заната на које указује прескриптивна журналистичка литература почињу се пренебрегавати. У журналистичкој литератури извор информација дефинисан је као друштвена категорија којој друштво даје право и обавезу да новинару пружа информације. Када је извор информација именован говоримо о одређеној имперцептивности, а када није, реч је о неодређеној имперцептивности. Комбиновањем лингвостилистичких и функционалистичких критеријума анализа показује која је сврха употребе језичких средстава за изражавање одређене и неодређене имперцептивности у новинским извештајима објављеним у српској дневној штампи.

Кључне речи: стилистика, новински извештај, постмодернизам, модалност, имперцептивност

1. Један од видова шире друштвене комуникације јесте и комуникација путем штампаних медија. Информативни текстови представљају срж те комуникације, а избор језичких средстава којима се служи њихов аутор бива условљен различитим факторима. Заједно са вешћу, из које је директно проистекао, новински извештај спада у информативни подстил публицистичког стила. У процесу доношења информације новинар је посредник. Канал „извор информација – готов новински текст“ има два потканала: „извор информација – новинар“ и „новинар – готов новински текст“ (Рајнвајн 1988: 196). Другачије би се емитовање информација путем вести и извештаја могло представити овако: извор → новинар → вест → читаоци (Рајнвајн 1988: 196). У раду² се бавимо језичким средствима којима новинар наглашава да износи информацију *из друге руке*, односно језичким средствима за исказивање имперцептивне модалности. Ово проучавање језичких средстава у новинском извештају део је ширег истраживања³.

Извор информације дефинисан је у журналистичкој литератури као „[п]исани материјал или лице које новинар користи ради информације“ (Даглас, Брус 2001: 415). Именовање извора (енгл. attribution), тј. „давање читаоцима имена извора информације“ (Даглас, Брус 2001: 414), понекад изостаје у новинском извештају.

1 elentsche@yahoo.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта 178014: *Динамика структуре савременог српског језика* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Ово истраживање спроведено је приликом писања докторске тезе „Језичко-стилске особине новинских вести и извештаја“, пријављене на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу.

2.1. Задаци проучавања грађе прикупљене из дневне штампе као и општи критеријуми издвојени су на основу литературе, а даље су формиран на основу грађе. Класификациони критеријуми одабрани су на основу корпуса. У раду користимо дескриптивну научну методу. Комбиновањем лингвостилистичких и функционалностилистичких критеријума анализа показује која је сврха употребе језичких средстава за изражавање одређене и неодређене имперцептивности у новинским извештајима објављеним у српској дневној штампи.

2.2. Анализа је проведена на конкретном језичком материјалу ексцерпираним из српских дневних новина. Корпус рада чини око двеста педесет новинских извештаја ексцерпираних из дневних новина *Блиц*, *Прес*, *Курир*, *Полишика*, *Вечерње новости* и *Данас*, објављених током последњих пет година.

3. Модалност се дефинише на различите начине у оквиру различитих дисциплина. За нас је важан лингвистички приступ појму модалности, према коме се она дефинише као „квалификација коју говорно лице даје о свом исказу и/или о ситуацији која је њиме означена“ (Пипер и др. 2005: 636). Литература о модалности је обимна и у њој налазимо различите класификације врста модалности и различиту терминологију. Следећи класификацију модалних значења дату у *Синтакси савременога српског језика*, према којој деонтичка и оптативна модалност представљају врсте реалне/иреалне модалности, а епистемичка, имперцептивна, метајезичка, аксиолошка и експресивна модалност врсте субјективне модалности (Пипер и др. 2005: 637-648), у овом раду бавићемо се језичким средствима за изражавање имперцептивне модалности у новинском извештају.

Имперцептивна модалност (имперцептивност) „представља такав вид модалности у оквиру којег се садржај исказа квалификује у светлу чињенице да говорно лице није извор информације која се износи“ (Пипер и др. 2005: 645). Блиска је епистемичкој модалности, то је информација *из друге руке* и у српском се исказује помоћу *веле*, *кажу*, *јрича се* (Пипер и др. 2005: 645). Имперцептивност се реализује као одређена и неодређена имперцептивност (Пипер и др. 2005: 646). Занима нас како одређена тако и неодређена имперцептивност у новинском извештају.

3.1. Одређена имперцептивност у новинском извештају

Писању текста новинског извештаја претходи прикупљање информација путем различитих техника. Извор информација може бити појединац, институција или база података, а у журналистичкој литератури дефинише се као „друштвена категорија којој је друштво дало не само право него и обавезу да информацију даје, да служи новинару ради информисања јавности, да му у томе помаже, да му то омогућава“ (Рајнвајн 1988: 25). Када користи информације добијене након обављеног интервјуа или саслушаног говора новинар има професионалну обавезу да у тексту назначи извор тих информација. У пракси, то се „изопаचाва до негирања друштвене типичности информације и њеног извора“ (Рајнвајн 1988: 25). Циљ нам је да покажемо којим језичким средствима новинар читаоцу ставља до знања да он није извор изнете информације, при чему именује извор. Анализа језичких средстава за исказивање одређене имперцептивности у новинском извештају обухвата три сегмента. Испитаћемо синтаксичка средства и глаголе којима се исказује одређена имперцептивност, као и типове именовања извора.

І Синтаксичка средства за исказивање одређене имперцептивности у новинском извештају

Одређена имперцептивност исказује се различитим синтаксичким средствима у тексту новинског извештаја: предлошко-падежним конструкцијама и клаузама (независним и зависним).

1. Предлошко-падежна конструкција „ПРЕМА + синтагма_{реч}“

У новинским извештајима налазимо само предлошко-падежну конструкцију „према + синтагма_{реч}“ као средство изражавања одређене имперцептивне модалности, док се за исказивање неодређене имперцептивности користе и друге конструкције. Зависни члан ове синтагме је неконгруентни атрибут чији је центар именица која поседује обележје живо (+): људско биће, употребљена у форми субјекатског генитива и њом је на семантичком плану исказан агенс, тј. особа чију изјаву новинар преноси шаблоном индиректног говора:

Боравак од 40 минута у сланим собама, којих само у Београду има на десетине, *према тврдњама стручњака*, замењује три дана на мору. (Вечерње новости, 14.4.2011, рубрика Здравље); *Према речима др Појовић*, аеросол - ваздух обогаћен финим честицама соли, има антибактеријска својства и пре свега утиче на респираторне органе - олакшава избацавање секрета, смањује запаљенске процесе, олакшава дисање, чисти плућа, смањује симптоме алергија, утиче на лечење промена на кожи. (Вечерње новости, 14.4.2011, рубрика Здравље); *Према речима Зорана Пашалића*, председника Удружења судија за прекршаје Србије, око 40 одсто случајева на којима раде судије за прекршаје садржи елементе насиља у породици, а повећавање казне за насилника није увек најбоље решење, јер је то „краткорочан приступ проблему“. (Данас, 5.8.2008, 5); *Према речима Дамира Јоке*, начелника у Управи за извршење заводских санкција, статистичких података о броју сексуалних злостављања у домаћим затворима готово да и нема јер се, према проценама, тек свако десето пријављује. (Блиц, 10.8.2008, 16).

Овај вид исказивања одређене имперцептивности веома је чест у новинским извештајима. Једна од могућности исказивања агенса у оквиру предлошко-падежне конструкције „ПРЕМА + синтагма_{реч}“ јесте и употреба присвојне заменице у синтаксичкој позицији конгруентног атрибута, при чему је из контекста јасно на кога заменица упућује:

Ове запањујуће податке изнео је јуче Расим Љајић, министар рада и социјалне политике, поводом Дечје недеље која је јуче почела. *Према његовим речима*, центри за социјални рад евидентирали су и 161.000 деце која користи различите врсте социјалних услуга. (Вечерње новости, 7.10.2008; 7); *Према његовим речима*, саобраћај је био успорен, али је онедавно нормализован и у улицама Гаврила Принципа, на Звездари, Овчи, Борчи и код Карађорђевог Звезде. (Политика, 2.3.2011, рубрика Београд).

Текст извештаја често проширује основне информације изнете у глави извештаја изјавама учесника догађаја или ауторитета за одређену област о којој се извештава. Када новинар користи шаблон индиректног говора и уједно тежи кондензацији исказа, агенс се исказује субјекатским генитивом у оквиру номинализоване конструкције са синтагмом „реч“, чиме новинар наглашава да преноси информацију *из друге руке*.

2. Независне клаузе за исказивање одређене имперцептивности у новинском извештају

Када парафразира туђе речи новинар најчешће након парафразе додаје зарезом одвојену независну клаузу с глаголом говорења у активној или пасивној форми. Понекад се ова клауза јавља на почетку шире реченице, па се туђе речи наводе унутар зависне изјавне реченице.

2.1. Независне реченице с глаголом говорења у активу и именованим извором јављају се као средство исказивања одређене имперцептивности у примерима:

Динар ће у понедељак, 8. марта, наставити да слаби према евр у то за три паре или 0,03 одсто и достићи нови историјски минимум од увођења евра 2002. године, тако да ће званична средња вредност српске валуте бити 99,7354 динара за евр, *објавила је НБС*, која је данас интервенисала са 15 милиона евра на девизном тржишту. (Блиц, 5.3.2010, 6); *Милојевић је рекао Танјугу* да на главним саобраћајницама има снега у малим количинама и да за сада нема већих проблема у саобраћају због лоших временских услова и повремених „снежних пљускова”. (Политика, 2.3.2011, рубрика *Београд*).

2.2. Независна реченица с глаголом говорења у облику *партиципийског пасива* и извором информација исказаним *предлошко-падежном конструкцијом*:

Дочек 2009. године на Косову прошао је мирније него ранијих година и уз знатно мање инцидената, саопштено је данас из Косовске полицијске службе (КПС) (Блиц, 1.1.2009, 12); *Срећом, није било повређених, речено је Танјугу у том саобраћајном предузећу*. (Блиц, 1.1.2009, 13).

У последњем примеру поред предлошко падежне конструкције са ергативом јавља се још једно синтаксичко средство којим се исказује да новинар износи информације које потичу од других говорних лица. Употребљен је назив телеграфске агенције у дативу у синтаксичкој позицији неправог објекта. Наиме, реч је о уланчавању одређене имперцептивности, јер новинар истиче да је при преношењу саопштења из саобраћајног предузећа читаоцима посредовала и агенција. Сличним предлошко-падежним конструкцијама са ергативом исказује се у новинском извештају и неодређена имперцептивности. У том случају је из контекста јасно да новинар штити идентитет поверљивог извештаја, док је у наведеним примерима реч о званичном саопштењу које у име институције или јавног предузећа даје лице које је за то овлашћено, али чије име и презиме нису битни за читаоце, јер не износи свој лични став нити поверљиве информације.

3. Зависне клаузе за исказивање одређене имперцептивности у новинском извештају

Зависне клаузе употребљене са овом функцијом увек имају глагол у активу. У синтаксичкој позицији предиката ових клауза новинари употребљавају глаголе *сазнавши, објаснивши, описавши*, као што показују примери:

Како је објаснио Лазаревић, за упис у гимназије и средње школе, редослед кандидата се утврђује на основу успеха на завршном испиту, успеха од шестог до осмог разреда (који носи највише 60 поена) и резултата са међународних и републичких такмичења у осмом разреду. (Данас, 13. 5. 2011, 10); *Како смо сазнали у полицији*, одмах је обављен увиђај и утврђено је да није реч о насилној смрти (Блиц, 1.12.2007, 13); Фактори раста у козметици, *како је описао наш саговорник*, делују тако што у додиру с првом живом ћелијом до које допру на површини коже стварају ланчану реакцију. (Прес, 24. 06. 2012, рубрика *Здравље и наука*).

У последњем примеру реч је о одређеној имперцептивности, иако је употребљена синтагма „саговорник“, којом се често исказује неодређена имперептивност, али је тада прати и неконгруентни атрибут који носи додатну информацију о анонимности извора. У овом случају она је употребљена да се избегне понављање имена и презимена извора информације, које је раније наведено у тексту.

Конструкција са глаголским прилогом садашњим није често средство исказивања одређене имперцептивности, те је нисмо издвојили у посебан тип. Ипак, наводимо пример њене употребе, интересантан по томе што се њоме исказује уланчавање одређене имперцептивности:

Цитирајући податке невладиних организација које раде са жртвама насиља, представница Министарства правде Ана Маричић истакла је да је свака четврта жена у Србији доживела насиље у породици – у половини пријављених случајева починилац насиља био је партнер, а у 16 одсто случајева бивши партнер. (Политика, 02.08.2008, А8).

Наиме, представница министарства није извор информације изнете у главној клаузи, те се у оквиру конструкције с глаголским прилогом садашњим именује прави извор информација.

II Лексичка средства за исказивање одређене имперцептивности у новинском извештају

За исказивање оба типа имперцептивности у новинским извештајима користе се поред синтаксичких и лексичка средства, како глаголска тако и именска.

1. Глаголи за исказивање одређене имперцептивности у новинском извештају

Прескриптивна журналистичка литература инсистира на употреби неутралног глагола *рећи* приликом именованја извора, а допушта још и *додати*, „јер и он подразумева *објективност приликом именованја извора*“ (Даглас, Брус 2001: 88). Стереотипност и немаштовитост сталног понављања *рекао је* боље је избећи варирањем његовог места, видова преношења туђих речи, а може се и изоставити уколико се извор цитира у два или више сукцесивних параграфа (Даглас, Брус 2001: 88). Глаголи које према убеницима новинарства треба избегавати јесу: *ушврдити, завашити, сагласити се, узвикнути, изјавити, захтевати, испити, придиговати, напукнути, смањити, изразити (мишљење), муцати, констатиовати, нагласити* (Даглас, Брус 2001: 88).

У нашем корпусу најзаступљенији је глагол *рећи*, а друго место по заступљености у оквиру исказивања одређене имперцептивности има глагол *казати*, који се реализује кроз свој видски лик *казивати*. Јавља се још и глагол *додати*, такође дозвољен у журналистичкој литератури. Ови глаголи су неутрални и задовољавају критеријум *објективности приликом именованја извора*. Њихову употребу у тексту новинског извештаја при исказивању одређене имперцептивности илуструју примери ексцерпирани из нашег корпуса:

а) глагол *рећи*: Милојевић *је рекао* Танјугу да на главним саобраћајницама има снега у малим количинама и да за сада нема већих проблема у саобраћају због лоших временских услова и повремених „снежних пљускова“. (Политика, 2.3.2011, рубрика *Београд*); Међутим, и даље имамо проблеме у међуетничким односима и у доношењу закона којима се регулишу мањинска права - *рекао је* Пастор (Данас, 2.10.2008, 2); „Било је неопходно да почну разговори представника Србије и Приштине јер има много животних питања које би требало решити“, *рекла је* Калановићева новинарима и додала да је „неопходно да о животним темама разговарам јер једино тако можемо да пронађемо решења“. (Блиц, 7.4.2011, 6);

б) глагол *казати*: Мас је казао да интересовање немачких инвеститора за улагања у Србији непрестано расте у последњих осам месеци. „Нема седмице у којој нека од немачких компанија не дође у амбасаду да се распита о условима инвестирања у Србији, да потпише споразум о улагању или отвори нови погон“, казао је он. (Прес, 15. 04. 2011); СНС са једне стране сада не може да се повуче назад, и одустане од свог захтева да избори буду одржани 18. децембра ове године, каже Миливојевић. (Данас, 14.4.2011, 8);

в) глагол *казивати*: Чињеница је да свађе између њих нису биле реткост, али да ће нека од њих ову породицу завити у црно нисам могла да замислим ни у сну – казује једна од комшиница Марковићевих која је, због пријатељства са породицом, желела да остане анонимна. (Политика, 7. 8. 2008, А9);

г) глагол *догати*: „Било је неопходно да почну разговори представника Србије и Приштине јер има много животних питања које би требало решити“, рекла је Калановићева новинарима и додала да је „неопходно да о животним темама разговарамо јер једино тако можемо да пронађемо решења“. (Блиц, 7.4.2011, 6).

Verba dicendi које писци журналистичких уџбеника не препоручују приликом именовања извора у информативним новинским текстовима, јављају се у нашем корпусу релативно често. Подједнако су фреквентни глаголи *изјавити*, *тврдити*, *навести*, *наводити* и *саопштити*. Иако су *рећи*, *казати* и *догати* неутралнији, и ови глаголи омогућавају *објективности* приликом именовања извора.

Додатну нијанса значења, поред архисемске компоненте *говорити*, имају глаголи *истичати*, *објаснити*, *објашњавати*. Они су релативно често средство исказивања одређене имперцептивности у нашем корпусу, а њихову употребу илуструју примери:

а) глагол *истичати*: Одговор ДС-а на то је био да ће избора бити тек након добијања статуса кандидата за чланство у ЕУ, истиче Орловић. (Данас, 14.4.2011, 8); Како је истакнуто, у неким школама су, након негодовања родитеља, директори тражили да ученици у појединим школама поново полажу стручну матуру. (Данас, 28. 6. 2011, 10); Истиче да се врше бројна клиничка испитивања примене матичних ћелија у обнови срчаног мишића након инфаркта, обнови нервног ткива после повреде кичме, обнови хрскавице повређеног зглоба, ткива јетре и ткива бубрега. (Вечерње новости, 23.4.2012, рубрика Здравље)

б) глагол *тврдити*: Дамир Јока *тврди* да су до сада, у неколико случајева имали поуздане податке о сексуалном насиљу, имена починилаца и жртава, али да нису успели да покрену кривични поступак јер су жртве негирале насиље и нису хтеле да сведоче. (Блиц, 10.8.2008, 16)

в) глагол *објаснити*: Како је *објаснио* Лазаревић, за упис у гимназије и средње школе, редослед кандидата се утврђује на основу успеха на завршном испиту, успеха од шестог до осмог разреда (који носи највише 60 поена) и резултата са међународних и републичких такмичења у осмом разреду. (Данас, 13. 5. 2011, 10);

г) глагол *објашњавати*: У лабораторијским условима доказано је да матичне ћелије регенеришу срчани мишић и обнављају срчану функцију након инфаркта, *објашњава* и доц. др Дејан Шкорић из Универзитетске дечије клинике. Где је последњих година посебно одмакла примена матичних ћелија у лечењу озбиљних болести, *објашњава* и педијатар-хематолог доц. др Дејан Шкорић

из Универзитетске дечије клинике. (Вечерње новости, 23.4.2012, рубрика *Здравље*); Он је носилац целог пројекта лечења оштећеног срчаног мишића уз помоћ матичних ћелија - *објашњава* др Бановић. (Прес, 15.10.2009, Вести дана).

Глаголи *истицајти* и *тврдити* употребљени за исказивање одређене имперцептивности нарушавају новинарско правило о *објективности* *приликом именованја извора*, јер носе собом информацију да дата информација представља став извора, да је извор истиче у први план. Глаголи *објаснити* и *објашњавајти* служе за исказивање одређене имперцептивности, при чему новинар парафразира стручњака за одређену област.

Неки од глагола којима се уводи туђи говор заправо су глаголи мишљења (*сматрајти*, *примећивајти*, *закључивајти*), али се у оквиру шаблона директног говора користе са истим значењем као и верба диценди, као што показују примери:

а) глагол *сматрајти*: Бразил има мана и сигурно да није непобедив - *сматра* капитен Бојан Јанић. (Прес, 22.7.2010, 23); То у сваком случају није пријатна ситуација за ДС, *сматра* Миливојевић. (Данас, 14.4.2011, 8); Са друге стране, изненађује тврд став и неспремност Демократске странке (ДС) да о томе разговара, *сматра* Миливојевић: (Данас, 14.4.2011, 8); Тб) глагол *примећивајти*: СНС према испитивањима јавног мњења тренутно има подршку скоро као читава владајућа коалиција, *примећује* Цвијетин Миливојевић. (Данас, 14.4.2011, 8);

в) глагол *закључивајти*: Од свега тога ће зависити да ли ће се наставити са протестима, *закључује* Славиша Орловић. (Данас, 14.4.2011, 8);

г) глагол *оценијти*: У саопштењу суда наводи се да је Кривично ванрасправно веће, одлучујући у поновном поступку, а имајући у виду налоге и примедбе из решења Врховног суда Србије, *оценило* да и „даље стоје разлози за притвор према окривљенима, с обзиром на то да је у даљем току поступка неопходно саслушати предложене сведоке и, евентуално, предузети и неке друге истражне радње за којима се укаже потреба“. (В. новости, 19.4.2008, 13);

д) глагол *оцењивајти*: Додатни проблем за ДС је притисак малих коалиционих партнера, због којих је демократама и опала подршка у бирачком телу Србије, *оцењује* Миливојевић: (Данас, 14.4.2011, 8); Цвијетин Миливојевић, директор ПР агенције Прагма, *оцењује* за ДВ да ће тај митинг свакако разрешити неке дилеме. (Данас, 14.4.2011, 8); Додатни проблем за ДС је притисак малих коалиционих партнера, због којих је демократама и опала подршка у бирачком телу Србије, *оцењује* Миливојевић. (Данас, 14.4.2011, 8).

Поред номинације акта говорења новинар, као посредник у процесу преношења информације, даје квалификацију тог акта. Не само да се ограђује тиме што језичким средствима исказује да он није извор информације, већ избором глагола исказује могућност да је та информација став његовог извора, али да не мора нужно бити тачна.

2. Именске јединице за исказивање одређене имперцептивности у новинском извештају

Извори информација којима се новинари служе могу бити њихови контакти, прислушкивање полицијских и ватрогасних веза, локални политичари, ути-

цајне групе, конференције за новинаре, саопштења за медије, дописници, телеграфске и новинске агенције, као и остали медији (Бојд 2002: 53-75), а у оквиру новинар-ске професије прописана су правила за представљање извора⁴.

Овде ћемо се само укратко осврнути на типове именовања извора, док ће опсежнији преглед бити дат у оквиру ширег истраживања. Новинари српских дневних листова у информативним жанровима најчешће поштују наведене препоруке дате у журналистичкој литератури. У лиду новинског извештаја наводи се пуна антропонимијска формула, коју најчешће прати и друштвена функција, научна титула или неки други податак на основу ког се извор информација у потпуности идентификује, што показују примери:

Лидер Нове Србије (НС) Велимир Илић изјавио је да држава мора зауставити миграције грађана у Београд, јер оне много коштају, док се други делови Србије 'празне'. (Блиц, 16.1.2011, 7); Хематопоетске матичне ћелије имају способност да формирају све друге крвне ћелијске типове, док су мезенхималне мултипотентне, самообнављајуће, објашњава *проф. др Миодраг Стојковић* (Вечерње новости, 23.4.2012, рубрика *Здравље*); Динар ће у понедељак, 8. марта, наставити да слаби према еврџу и то за три паре или 0,03 одсто и достићи нови историјски минимум од увођења евра 2002. године, тако да ће званична средња вредност српске валуте бити 99,7354 динара за еврџу, објавила је *НБС*, која је данас интервенисала са 15 милиона евра на девизном тржишту. (Блиц, 5.3.2010, 6).

Први од наведених примера ексцерпиран је из извештаја „Велимир Илић: Зауставити миграције у Београд“ (Блиц, 16.1.2011, 7). Дакле, често се већ у наслову новинског извештаја именује извор информација. У даљем тексту овог новинског извештаја извор се именује елиптичном реализацијом антропонимијске формуле услед поштовања принципа језичке економије. То је најчешћи вид именовања извора у телу извештаја. Извор информација не мора бити особа, већ новинар може објавити податке добије из неке званичне индтитуције, каква је Народна банка Србије, као у последњем од наведених примера. Употребљена је скраћеница, као још један вид поштовања принципа језичке економије, јер је она довољно позната читаоцима, а и контекст омогућава њено лако разумевање.

Након што се пуна антропонимијска формула наведе на почетку, углавном се извор информација даље именује презименом. Уколико новинар има више извора и неке цитира или парафразира тек у телу извештаја он користи пуну антропонимијску формулу и функцију или занимање за његово именовање. У примерима ексцерпираним из новинског извештаја „На митингу напредњачке коалиције 16. априла могло би да дође до појединачних инцидената“ (Данас, 12. 4. 2011, 8) информације којима се у потпуности идентификују извори информација дате су у синтаксичкој позицији апозиције:

Зоран Драгишић, професор Факултета цивилне одбране, сматра да ће појединачних инцидената на митингу сигурно бити, јер ће у Београд доћи велики број људи из целе

4 Правила за представљање извора гласе: а) у лиду може стајати само име особе уколико је она довољно позната, што је редак случај, па се у лиду извор представља навођењем функције и имена; б) у лиду се може навести само функција, ради поједностављења, а име се даје у наредном параграфу; в) функције се наводе у лиду када више особа износи мишљење, при чему се не користи директни говор; г) извор се не мора именовати ако је реч о портпаролу који износи званични став; д) ако се извор први пут именује у телу текста мора се представити именом, презименом и функцијом (Даглас, Брус 2001: 89-90).

земље, а неки од њих ће бити под дејством алкохола, или психички лабилни, каквих увек има на уличним скуповима. [...] *Жарко Требјешанин, психолог*, сматра да нереди на суботњем митингу могу да се догоде, али да то нико не може да предвиди, посебно када су у питању појединци, лабилни и жестоко незадовољни личним социјалним стањем. [...] *Рајко Божовић, социолог*, оцењује за Данас да сваки митинг може да буде непредвидив, али сматра и да ће се СНС „потрудити да до насиља не дође, јер им иде у прилог да све прође мирно“. [...] *Александар Вучић, заменик председника СНС*, изрази је јуче уверење да ће после митинга те странке у суботу власт саопштити датум одржавања парламентарних избора, јер ће им „дати понуду коју неће моћи да одбију“, али и због тога што ће се 16. априла окупити толико људи који се неће разилазити. (Данас, 12. 4. 2011, 8).

Место за именовање извора има своју улогу у исказивању одређене имперцептивности. Као и само именовање извора и место на ком ће извор бити именован регулисано је правилима која налазимо у странијој журналистичкој литератури: а) именовање извора обично следи након информације, јер је оно што је речено важније од оног ко је рекао; б) понекад је важније ко је извор, па именовање претходи информацији; в) приликом именовања извора у оквиру шаблона директног говора новинар треба да има у виду шест упутстава⁵ (Даглас, Брус 2001: 91-92). Које је место именовања извора у тексту новинских извештаја у српској дневној штампи показаћемо у оквиру ширег истраживања.

Тип именовања извора повезан је са местом именовања, типом преношења туђег говора и другим факторима. Одређена имперцептивност исказује се у новинском извештају новинаревим избором језичких средстава на лексичком и синтаксичком плану. Постоји функционалностилска мотивисаност овог избора, јер законитости обликовања овог новинског жанра намећу одређена правила за исказивање одређене имперцептивности. Постоје и одступања од тих правила, као што смо показали у анализи глагола употребљених за исказивање одређене имперцептивности.

3.2. Неодређена имперцептивност у новинском извештају

Неодређена имперцептивност у новинском извештају условљена је различитим спољним факторима. Неке информације не захтевају да се именује њихов извор. Такозване *фактичке* информације добијене од поузданог извора, у које новинари немају разлога да сумњају, не морају бити пропраћене именовањем извора (Даглас, Брус 2001: 87). При цитирању нечијег мишљења или изнете информације, која се може променити или оспорити, именовање извора је обавезно (Даглас, Брус 2001: 88). Није потребно именовати портпарола који у име странке износи мишљење, као ни представнике власти или фирми, јер они не износе лични став (Даглас, Брус 2001: 94). Уређивачке политике према анонимним изворима варирају од препорука да се име извора информације наводи у сваком тексту, преко коришћења неодређене имперцептивности када је неопходна, али уз ваљано објашњење разлога анонимности у тексту, као и позивања на најмање два из-

5 1. Ако се цитира само једна реченица, извор се обично именује после цитата, мада је допуштено да реченица почне именовањем извора; 2. Ако се цитира више реченица, извор се наводи након прве; 3. Када се говорник промени нови извор треба именовати пре почетка цитата; а може се користити и прелазна реченица; 4. Када именовање извора претходи дужем цитату користе се две тачке; 5. Ако је извор једна особа, именује се само једном, без обзира на дужину цитата; 6. Ако након делимичног цитата следи целовит цитат, извор се именује између њих (Даглас, Брус 2001: 91-92).

вора поверљиве информације (Даглас, Брус 2001: 95). Анонимност извора за новинаре је понекад једини начин да дођу до важних информација (Даглас, Брус 2001: 95), а нас занимају синтаксичка и лексичка средства којима се у новинском извештају исказује неодређена имперцептивност, односно став говорног лица (новинара) да изнета информација потиче од анонимног извора.

I Синтаксичка средства за исказивање неодређене имперцептивности у новинском извештају

Синтаксичка средства за исказивање неодређене имперцептивности у новинском извештају мање су разноврсна од синтаксичких средстава за исказивање одређене имперцептивности. Анализа је показала да новинари у ову сврху користе предлошко-падежне конструкције и зависне реченице.

1. Предлошко-падежне конструкције за исказивање неодређене имперцептивности у новинском извештају

Најчешћи тип предлошко-падежне конструкције којом се у тексту новинских извештаја исказује неодређена имперцептивност јесте конструкција „ПРЕМА + синтагма $_{ND_{ev}}$ “. Разлог њене честе употребе је тај што омогућава исказивање највишег степена неодређене модалности, односно поштовање једног правила новинарског кодекса које новинару налаже „да заштити поверљив извор информација“ (Бојд 2002: 295).

1.1. Предлошко-падежна конструкција „ПРЕМА + синтагма $_{ND_{ev}}$ “ често се користи за исказивање неодређене имперцептивности. Кондензована синтагма у оквиру ове предлошко-падежне конструкције за свој центар има девербативну именицу са детерминатором у виду конгруентног или неконгруентног атрибута. Центар синтагме је именица изведена од глагола комуникације (*информисаџи*), глагола говорења (*наводиџи*) или глагола мишљења (*сазнаџи*). Дакле, центар синтагме су именице *навод*, *информација* или *сазнање*. Прате их различити детерминатори, као што показују примери:

Према незваничним наводима, како би се сви представници Западног Балкана окупили на конференцији, једна од опција је и да представници Србије, Косова и сви остали буду представљени само личним именима, без навођења држава из којих долазе. (Блиц, 6.3.2010, 4); *Према нашим информацијама*, није искључено да се, у последњи час, шатл дипломатијом међу кабинетима „скува“ договор у којем не би било поражених, а Тома Николић би елегантно и наизглед тријумфално одјавио митинг. (Вечерње новости, 14.4.2011, 5); *Према нашим сазнањима*, за одредбе које су унете у закон из Скупштине је у једном тренутку неформално консултовано и Министарство за државну и локалну самоуправу које је предлагач закона. (Блиц, 6. 4. 2011, 7); *Према сазнањима „Блица“*, највише утицаја на уношење спорних одредби у Предлог закона имала је Демократска странка, али је са изменама био упознат и СПС. (Блиц, 6. 4. 2011, 7).

Дакле, девербативну именицу *навод* ближе одређује конгруентни атрибут *незванични*, који носи информацију о анонимности извора. Именица *информација* и именица *сазнање* могу бити одређене присвојним придевом *наш* у синтаксичкој позицији конгруентног атрибута. Ова конструкција значење неодређене имперцептивности исказује на исти начин као и конструкција с девербативном именицом *сазнање*, која у синтаксичкој позицији неконгруентног атрибута има назив дневних новина. Наиме, атрибутом је означен прималац информације, док извор информације није именован. Информације добијене од извора новинар преноси без употребе шаблона директног говора. Овај тип исказивања неодређене модалности спада у оно што се у журналистичкој литератури под-

води под термин *пуна анонимности извора*⁶. Предлошко-падежна конструкција „ПРЕМА + синтагма ^{сазнање}“ може спадати и у начин извештавања који се назива *прикривено новинарство* (енгл. *undercover journalism*), а који подразумева „начин извештавања при којем новинар извору не казује да ради на тексту“ (Даглас, Брус 2001: 422).

1.2. Предлошко-падежна конструкција „У + ергоним“ служи за исказивање специфичног вида неодређене имперцептивности, као што видимо у примеру ексцерпираним из новинског извештаја политичке тематике „Лош закон гурали ДС и СПС, корист имају сви“:

„Блиц“ је контактирао неколико чланова Радне групе, који су замолили да им не помињемо имена, међутим, нико од њих није знао ни да је предлог закона у једном тренутку прослеђен Венецијанској комисији на разматрање. У *Радној групи* кажу: „Није нам пало на памет да могу да пошаљу закон без консултација.“ (Блиц, 6. 4. 2011, 7).

Иако је конструкцијом коју чине *verba dicendi* и предлошко-падежна конструкција „У + N_{Lok}“ привидно исказан извор информације, јер је наведен ергоним у синтаксичкој позицији граматичког субјекта, овом конструкцијом је заправо избегнуто директно навођење особе која је дала изјаву и замолила да остане анонимна, као што видимо из претходне реченице, те је и овде реч о неодређеној имперцептивности.

2. Зависне реченице за исказивање неодређене имперцептивности у новинском извештају

Зависне реченице без исказаног агенса једно су од честих језичких средстава којима се исказује неодређена имперцептивност у новинском извештају, било да је глагол у њима употребљен у активној или у пасивној форми. Варирањем дијатезе, као и употребом неких додатних језичких средстава, аутор текста новинског извештаја уједно варира и степен неодређене имперцептивности.

2.1. Зависна начинска реченица са предикатом у пасиву, било да је реч о партиципском или рефлексивном пасиву, користи се за исказивање неодређене имперцептивности у новинском извештају.

2.1.1. Зависна начинска реченица са предикатом у партиципском пасиву користи се као средство изражавања неодређене имперцептивности у новинском извештају, при чему се углавном не даје никакав податак о извору информација или се, уколико је реч о изношењу званичног става, предлошко-падежном конструкцијом „НА + N_{Lok}“ назначи место давања изјаве:

Како је истакнуто, у неким школама су, након негодовања родитеља, директори тражили да ученици у појединим школама поново полагају стручну матуру (Данас, 28. 6. 2011, 10); *Како је речено на јучерашњој конференцији*, завршни испит из српског, односно матерњег језика, ученици ће полагати у матичним основним школама 23. јуна, а из математике 24. јуна. (Данас, 13. 5. 2011, 10); Консултације у МУП убрзо ће бити завршене, али *како нам је речено*, сигурно је да ће бити ангажовано неколико хиљада полицајаца. (Данас, 12. 4. 2011, 8).

2.1.2. Зависна начинска реченица са обезличеном конструкцијом употребљена као средство изражавања неодређене имперцептивности у новинском из-

6 „Пуна анонимности извора (*On deep background*) Договор између новинара и извора који претходи интервјуу и који омогућава коришћење информације, али не у виду цитата и под условом да се не именује извор информације.“ (Даглас, Брус 2001: 423).

вештају јавља се са глаголом *наводићи* у облику рефлексивног пасива и конструкцијом „У + N_{Lok}“:

Како се наводи у саопштењу суда, притвор осумњиченима по овом решењу може трајати до 5. маја ове године. *У саопштењу суда наводи се* да је Кривично ванрасправно веће, одлучујући у поновном поступку, а имајући у виду налоге и примедбе из решења Врховног суда Србије, оценило да и „даље стоје разлози за притвор према окривљенима, с обзиром на то да је у даљем току поступка неопходно саслушати предложене сведоке и, евентуално, предузети и неке друге истражне радње за којима се укаже потреба“. (В. новости, 19.4.2008, 13).

Зависним реченицама са обезличеном конструкцијом даје се информација да говорно лице (новинар) није извор информације. Када се у овим реченицама исказује неодређена имперцептивност, виши степен овог типа модалности исказује се ако није употребљена предлошко-падежна конструкција „НА + N_{Lok}“ или „У + N_{Lok}“. Овим конструкцијама даје се информација о врсти извора и начину на који је новинар дошао до информације (говор на конференцији, писмено саопштење), али се не именује говорно лице од кога је информација потекла, јер то лице износи званични став неке организације, те његов идентитет није битан за читаоца.

2.2. Зависна начинска реченица са глаголом *сазнавајући* у активу без именованог извора информације релативно је често језичко средство за исказивање овог типа модалности, као што показују примери:

Како сазнајемо, Џаја има главобољу, болове у леђима и несаницу. (В. новости, 19.4.2008, 13); *Како Press сазнаје*, ухапшени су Р. М. (19), његов брат близанац Р. М. (19), Ј. А. (18) и Л. Д. (19) (Прес, 6.11.2007, 12); *Како сазнајемо*, у њега је пуцао Владимир Ј., супруг власнице једног локала у овом тржном центру, кога је новобеоградска полиција убрзо ухапсила (Блиц, 4.12.2007, 16); *Како „Блиц“ сазнаје* ухапшени су у соби хотела „Касино“ у центру Београда (Блиц, 7.12.2007, 14); *Како сазнајемо*, из Владе је парламенту сугерисано да „такве одредбе не пију воду“ (Блиц, 6. 4. 2011, 7).

Именовање извора потпуно је избегнуто зависном реченицом *сазнавајући*. Иако посебно не наглашава да се позива на поверљиве информације, новинар ипак одступа од правила о обавезности именовања извора. Секторско новинарство, у које спада преношење информација добијених из полицијских станица, органа друштвеног управљања и сл., прерасло је у специјализовано новинарство, а специјализовани новинари и њихови извори „морају бити добри познаваоци одређене области“ (Даглас, Брус 2001: 425). Висок степен неодређене имперцептивности у извештајима овакве тематике, у последњем примеру прати не тако висок степен професионалности. Преношење сугестија да одредбе закона *не пију воду* употребом зависне реченице са значењем неодређене имперцептивности не одаје утисак високог степена професионалности ове две полазне инстанце у процесу информисања.

II Лексичка средства за исказивање неодређене имперцептивности у новинском извештају

Осим синтаксичких средстава, за исказивање неодређене имперцептивности користе се још и глаголи и различите именске јединице.

1. Глаголи за исказивање неодређене имперцептивности у новинском извештају

Страна журналистичка литература препоручује употребу неутралног глагола *рећи* приликом именованја извора, јер се њиме постиже „*објективности приликом именованја извора*“ (Даглас, Брус 2001: 88). У нашем корпусу најзаступљенији је управо глагол *рећи*. Јављају се и глаголи *казати* и *казивати*, који су у српском језику такође неутрални глаголи говорења, којима се постиже потребна *објективности приликом именованја извора*, јер само означавају акт говорења без исказивања квалификације тог акта. Употребу побројаних неутралних глагола говорења за исказивање неодређене имперцептивности у новинском извештају илуструју следећи примери ексцерпирани из нашег корпуса:

а) глагол *рећи*: – Чула сам да су се синоћ свађали, а неко од комшија *рече* да је јутрос чуо Миодрага како дозива у помоћ. (Политика, 7. 8. 2008, А9); Срећом, није било повређених, *речено је* Тањугу у том саобраћајном предузећу. (Блиц, 1.1.2009, 13); Како *је речено* на јучерашњој конференцији, завршни испит из српског, односно матерњег језика, ученици ће полагасти у матичним основним школама 23. јуна, а из математике 24. јуна. (Данас, 13. 5. 2011, 10); Консултације у МУП убрзо ће бити завршене, али како нам *је речено*, сигурно је да ће бити ангажовано неколико хиљада полицајаца. (Данас, 12. 4. 2011, 8);

б) глагол *казати*: Како *каже* један од чланова, састанак је трајао највише 45 минута и на њему није ништа договорено. (Блиц, 6. 4. 2011, 7); У Радној групи *кажу*: „Није нам пало на памет да могу да пошалу закон без консултација.“ (Блиц, 6. 4. 2011, 7);

в) глагол *казивати*: Чињеница је да свађе између њих нису биле реткост, али да ће нека од њих ову породицу завити у црно нисам могла да замислим ни у сну – *казује* једна од комшиница Марковићевих која је, због пријатељства са породицом, желела да остане анонимна. (Политика, 7. 8. 2008, А9).

За исказивање неодређене имперцептивности у новинском извештају користе се још и глаголи *шврдити* и *наводити* као што показују примери ексцерпирани из корпуса:

а) глагол *шврдити*: То за „Новости“ *шврде* сви саговорници из врха владајуће коалиције, који истовремено не одбацују могућност да се на бирилишта иде 15. јануара. (Вечерње новости, 14.4.2011, 5); У владајућој коалицији није било ваљане консултације око овог закона - *шврди* добро упућени саговорник “Блица” из парламента. (Блиц, 6. 4. 2011, 7);

б) глагол *наводити*: – Истражни органи су, приликом претреса куће, пронашли већу количину ловачког оружја међу којима су биле пушке и карабини. Да ли су за сваку од њих имали дозволу знаће се после провера – *наводи* наш саговорник близак истрази (Политика, 7. 8. 2008, А9).

Употреба глагола *шврдити* за исказивање имперцептивне модалности чини овај тип модалности блиским епистемичкој модалности, јер се поред информације о томе да новинар није извор даје и информација о томе да пропозитивни садржај не мора нужно бити тачан, већ то *шврди* извор информације.

2. Именске јединице за исказивање неодређене имперцептивности у новинском извештају

Анонимност извора исказује се у тексту новинског извештаја различитим синтагмама у чијем се центру налазе именске јединице.

2.1. Синтагма „један“, у којој је лексема *један* употребљена у значењу *неки*, употребљава се у номинативу једине женског рода, са предлошко-падежном кон-

струкцијом „ОД + именица/именичка синтагма“ у синтаксичкој позицији падежног атрибута, како би се њоме означио анонимни извор информација изнетих у новинском извештају, као што показују примери:

Тада су свашта говорили један другом. Чињеница је да свађе између њих нису биле реткост, али да ће нека од њих ову породицу завити у црно нисам могла да замислим ни у сну – казује *једна од комшиница Марковићевих* која је, због пријатељства са породицом, желела да остане анонимна (Политика, 7.8.2008, А9); Како каже *један од чланова*, састанак је трајао највише 45 минута и на њему није ништа договорено. (Блиц, 6. 4. 2011, 7).

У првом од наведених примера поред употребе синтагме ^{један} неодређена имперцептивност исказана је и односном реченицом ^{желети} са уметнутом прилошком одредбом узрока. Тако је уједно исказан разлог неименовања извора. Извор је желео да остане анониман због пријатељства са породицом коју је задесила трагедија.

Уланчавање неодређене имперцептивности јавља се када се у оквиру шаблона директног говора којим се преноси изјава очевица означеног синтагмом ^{један} још једном употреби иста конструкција којом се и анонимни очевидац ограђује и наводи оно што је неко други рекао.

– Чула сам да су се синоћ свађали, а *неко од комшија* рече да је јутрос чуо Миодрaга како дозива у помоћ. [...] Чињеница је да свађе између њих нису биле реткост, али да ће нека од њих ову породицу завити у црно нисам могла да замислим ни у сну – казује *једна од комшиница Марковићевих* која је, због *пријатељства са породицом, желела да остане анонимна* (Политика, 7. 8. 2008, А9).

Дакле, новинар преноси речи анонимног извора означеног конструкцијом *једна од комшиница Марковићевих*, а тај извор се позива на информације које наводи *неко од комшија*. Уланчавањем неодређене имперцептивности потпуно је пренебрегнуто новинарско правило да информативни текст мора преносити проверене информације уз обавезно именоване извора. Информативни текст своди се на комшијско *рекла-казала*, те овде имамо висок степен неодређене имперцептивности.

2.2. Именичка синтагма ^{саговорник} са конгруентним и неконгруентним атрибутом употребљава се понекад у тексту новинског извештаја како би се исказала неодређена имперцептивност. Осим што му омогућава да нагласи да информација потиче од неког другог говорног лица, ова синтагма новинару омогућава и изношење неких битних података о извору уз поштовање његове анонимности:

– Истражни органи су, приликом претреса куће, пронашли већу количину ловачког оружја међу којима су биле пушке и карабини. Да ли су за сваку од њих имали дозволу знаће се после провера – наводи *наш саговорник близак испрази*. (Политика, 7. 8. 2008, А9); У владајућој коалицији није било ваљане консултације око овог закона – тврди *добро упућени саговорник „Блица“ из парламента*. (Блиц, 6. 4. 2011, 7).

У последњем од наведених примера идентитет извора није откривен, али је предлошко-падежном конструкцијом са називом институције у којој извор ради употребљеној у синтаксичкој позицији неконгруентног атрибута новинар назначио одакле су *процуреле* информације. Конгруентним атрибутом је исказан новинар став да је реч о поузданом извору информације.

2.3. Именичка синтагма ^{извор} са детерминатором, било у виду конгруентног или неконгруентног атрибута такође се користи за исказивање неодређене

имперцептивности, као што показују примери ексцерпирани из новинског извештаја „Покајници“, који је објавио дневни лист *Куир*:

БЕОГРАД - Стеван Бановић (55) из Бачке Паланке, некадашњи блиски сарадник Михаља Кертеса, који је пре три дана ухапшен на београдском аеродрому, упао је у комбинацију за сведока сарадника Специјалног тужилаштва за организовани криминал јер су преговори са шефицом једне од три екипе "дуванске мафије" Бојаном Бајрушевић запали у Њорсокак, незванично сазнаје Куир од извора блиског тужилаштву! [...] - Међутим, удовица Владе Ковачевића Трефа почела је да се нећка већ после месец дана припреме за прво саслушање пред истражним судијом Небојшом Живковићем - тврди извор *Куира*. [...] *Наш извор* каже да није искључено ни да се тужилаштво поиграва и са Бајрушевићевом и са Бановићем и да су обоје, заправо, у трци за сведоке сараднике. Питање је само ко ће Тужилаштву дати више, каже саговорник *Куира*. (*Куир*, 26.4.2008, 9).

2.4. Именским средствима за исказивање неодређене имперцептивности у новинским извештајима реализују се различити типови неименовања извора, који се у новинарском занату подводе под *пуну анонимност извора, прикривено новинарство*, и сл. Дакле, новинар штити идентитет извора информација, јер је то део њиховог договора или извор није ни знао да новинар ради на прикупљању података.

Одговарајућим избором средстава на синтаксичком и лексичком плану новинар у тексту новинског извештаја исказује различите степене неодређене имперцептивне модалности. Понекад је идентитет извора делимично разоткривен употребом ергонима у склопу шире конструкције (*неколико чланова Радне групе*) или предлошко-падежне конструкције (*У Радној групи кажу*) или предлошко-падежном конструкцијом са називом институције у којој извор ради употребљеној у синтаксичкој позицији неконгруентног атрибута (*добро упућени саговорник "Блица" из парламента*).

Оно што је заједничко за све типове исказивања неодређене имперцептивности у новинским извештајима јесте то да новинар не наводи име и презиме имена информације, већ делимично или потпуно скрива његов идентитет побројаним језичким средствима. Анализа је показала да је ослањање на поверљиве информације, које спада у сензационалистичко новинарство, врло заступљено у српској дневној штампи. Коришћење неименованих извора регулисано је етичким кодексом новинарске професије, а појаве каква је уланчавање неодређене имперцептивности у новинском извештају, новинском жанру чија је основна особина фактографичност, пример су извитоперавања тог кодекса и одлика жанра, јер се читаоцу уместо проверених информација преносе информације добијене путем комуникационог канала *рекла-казала*.

4. Упоређивањем трију сегмената анализе употребе језичких средстава за исказивање одређене и неодређене имперцептивности долазимо до њихових диференцијалних црта. На синтаксичком плану, одређена имперцептивност исказује се предлошко-падежном конструкцијом и различитим клаузама, како зависним тако и независним, док се други тип имперцептивности исказује предлошко-падежним конструкцијама и зависним клаузама. За исказивање одређене имперцептивности користи се већи број глагола него за исказивање неодређене имперцептивности, за чије исказивање се користе претежно неутрални глаголи говорења. О именовану извора, тј. одређеној имперцептивности у новинском извештају го-

воримо онда када је наведено име и презиме и/или титула особе која је новинару пружила информације. У свим осталим случајевима, када је идентитет само наговештен, говоримо о неодређеној имперцептивности. Именске јединице су једно од језичких средстава којима се исказује неодређена имперцептивности. Њима се идентитет особе скрива, а степен неодређене имперцептивности није тако висок као код уланчавања овог типа модалности или употребе зависних реченица без исказаног извора информације. Извор се на почетку текста новинског извештаја именује пуним антропонимијским формулама, потом се углавном именује њеним елиптичним реализацијама, често допуњен друштвеном функцијом извора, док се код неодређене имперцептивности информација о извору исказује различитим синтагмама. Уланчавање се јавља код оба типа имперцептивности. Уланчавање неодређене имперцептивности пример је потпуног изневеравања кључних одлика новинског извештаја као информативног жанра, јер овај језички феномен релативизује објективност, тачност и провереност изнете информације.

ЛИТЕРАТУРА

- Бојд 2002: Ендрју Бојд, *Новинарство у електронским медијима: методи припреме радио и телевизијских вести*, Београд: Клио.
- Даглас, Брус 2001: Брус Д. Итјул, Даглас А. Андерсон, *Писање вести и извештавање за данашње медије*, Београд: Медија центар.
- Пипер и др. 2005: Пипер Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Рајнвајн 1988: Љубомир Рајнвајн, *Сиваралаштво новинара*, Београд: Научна књига.

Jelena Spasić

LINGUISTIC MEANS FOR EXPRESSING IMPERCEPTIVITY IN NEWS REPORTS

Summary

The paper gives a description of the linguistic means by which imperceptive modality is encoded in news reports published in Serbian daily newspapers. Imperceptive modality is a linguistic term for expressing a speaker's (journalist's) position of not being a source of information. This type of subjective modality has two subtypes: definite and indefinite imperceptivity. Both of them are present in news reports. Reporter often uses information collected by different techniques. As the news report is an objective genre, it is a rule that information should be checked and verified by relevant sources, and that the public should be informed who the source of information is. Giving the name and/or the function of a source in journalistic literature is called *attribution* and in linguistic literature it is called *definite imperceptivity*. Source of information is a social category and it should be named in a news report. On the other hand, journalists often use information collected from anonymous sources and then they use different linguistic means for expressing *indefinite imperceptivity*.

The analysis shows the use of different syntactic models, the use of verbs of attribution and different types of attribution for expressing these two types of imperceptivity in news report. The aim of the paper is to show functionalstylistics motivation for using the described linguistic means for expressing definite and indefinite imperceptivity in news reports published in Serbian daily newspapers.

Key words: stylistics, news report, postmodernism, modality, imperceptivity

Радоје Д. Симић¹

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

ИЗБОРНА КАМПАЊА 2012. – ПОНИЖЕЊЕ ЈЕЗИКА

У предложеном раду аутор се бави² језиком изборних плаката и наступа појединих кандидата у предизборној кампањи 2012. Констатује да је тај језик потпуно испражњен и обезначен код већине кандидата, али да се јавио и један сирови, на први поглед робусни и агресивни тон код неких, који као да најављује обнову политичког дискурса – усмереног на ствар и испуњеног емоцијама које сведоче о стварној ангажованости људи од политике у текућим друштвеним процесима.

Кључне речи: политички говор, кампања, избори, високи стил, празан говор, обнова политичког дискурса.

1. Предговор

1. Да ли неко политику сматра озбиљним националним питањем? У *Политици* од 27. јуна 2012. (6) појавила се мала анкета о томе, насловљена карактеристичним речима: *Политичари заборавили грађане*. „Свако од њих гледа своја посла, и не размишља да грађани немају довољно посла, нити плате са којима могу да преживе“ – изјављује сасвим млада грађанка. „То само значи да их интереси грађана не занимају“ – коментар је педесетогодишњег службеника. Пензионер се узбуђује и тражи кажњавање криваца: „Сва ова препуцавања иду на срамоту странкама које преговарају. Да би се нешто ваљано урадило треба најпре сагледати ко је крив за садашње стање, зашто је наша производња уништена, ко је дозволио страним банкама да олако извуку капитал из Србије и потом се повуку. Срамота је за нашу земљу што се ослања само на стране инвестиције... За то неко мора одговарати“. – Ко? Ко ме? – Постоји политичка и морална категорија одговорности пред грађанима, пред изборним телом које би требало да има право тражити од представника у власти да положи рачун. Којих? Ко су наши *представници* у власти? Зар они постоје?

2. Није нам потребно ни завиривати у изборни закон, довољно је погледати како се 'регрутују' представници у скупштинама, па се са запрепашћењем уверити – да оне нису представничка тела грађана, него: партија. Посланик је обавезан да спроводи партијску линију у скупштини, и даље се ни о чему не мора бринути. Уосталом, републичке скупштинске сесије преносе се на телевизији – и сви се можемо директно уверити колико су нам посланици одговорни. Посланичке клупе

1 jelenajo@bitsyu.net

2 Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

су празне, и кад има неког у дворани – нико заправо и не слуша говорника, него чепрка по својим папирима који су унапред срочени у партијским круговима, а представницима је наложено да их прочитају. Глас се не по ономе што се чуло са говорнице, него према унапред формираном ставу посланичких клубова. Само високи функционери и носиоци партијске политичке линије имају право и дужност да директно износе своје мишљење, да полемишу итд. „Партије су приватизовале државу и преокупирале су само влашћу а не тиме како да нешто побољшају“ (*Политика*, 10. април 2012: 6).

3. Колико посланик зависи од изборне базе, и колико уопште има везе са бирачким телом, показује између осталог и састав Скупштине Србије после овогодишњих избора. Посланици долазе из партијског врха, а не из изборних срезова, како би нормално било, и како је било и у најдрљим данима социјализма. Огромну већину посланика чине Београђани, нешто их је из већих градова, док из мањих општина не долази нико. „У новом сазиву парламента од 250 посланика 111 је из Београда, 15 из Новог Сада, по 10 из Крагујевца и Ниша. Чак 94 општине немају представника“ (24 сата, четвртак 7. јун 2012: 1). То значи да се политика у крајњој линији схвата неозбиљно? Пример Скупштине, и наравно других представничких тела колико их има у Србији, недвосмислено потврђује ту чињеницу. Али је не потврђује нешто што се може именовати другом страном медаље: то је бројност партијског чланства у Србији. Она никад није била већа. Рекло би се да цвета као ништа друго код нас. Статистика каже да смо апсолутни прваци у Европи: људи располажу са „два и по милиона чланских књижица. У Немачкој која има око десет пута више становника само је за око 400.000 више људи са партијском књижицом“ (*Сиђуран живоић уз сйраначке чланске карће*, *Политика*, 29. април 2012: 6). „У ирационалном систему људи се ипак рационално понашају. Није реч само о добијању посла већ и о задржавању посла и о напредовању“.

4. Партије обезбеђују посао својим члановима!? Партије гарантују напредовање на послу? „Партије су приватизовале државу и преокупирале су само влашћу а не тиме како да нешто побољшају“. Па зар се нисмо управо борили против таквог система, и зар нисмо уверавани да ће наступити демократија која ће бити гарант једнакости пред законом: 'свако по способности, сваком по заслуги'!? Утисак познавалаца политичких партија више је него поразан: оне се увелико користе системом 'морално-политичке подобности'. „Она се сматра шансом за напредак у друштву, важна је за запошљавање и одржавање статуса на послу... омогућава брз и лак успех...“. „Међутим унутарстраначки живот је такав да се функционери ротирају на власти јер нема начела конкуренције, а чланови не учествују у томе“. Не само, дакле, да је човек учлањујући се у партију оставио све људске квалитете код куће, чувајући их стриктно за дубоку приватност, него је пристао да буде заточник једног клана којим влада неколицина 'посвећених', а остали су потпуно обесправљени – и имају се покоравати без поговора.

5. Где је ту човек, питамо се, где је рад и таленат, где је допринос народу – и где су границе игнорантског односа према свим вредностима овога света – у име партијске солидарности, полтронства и слугерањског додворавања? „Човеку се не признаје никакво знање, никакав морал, нити било какво лично достојанство“ (Ломпар 2012: 42). „Није необично – упозорава аналитичар – да више од 70 одсто грађана сматра да Србија иде у погрешном смеру“ (Б. Јакшић, *Њихов секунд*,

наша година, Политика, цит. м.). „Како да се скинем с бирачког распећа – пита се исти аутор – на које су ме поставили јер је, признајем, моја жеља за кажњавањем много јача од потребе за награђивањем тих људи који стварају више проблема него решења?“ Грађански и лични морал у таквим приликама немају услова за опстанак. Човек постаје креатура без лица и свести, и упућен је само на насиље и ароганцију уколико жели да одржи нешто попут идентитета – што смо навикли да посматрамо и трпимо на сваком кораку. Чак смо толико оуглали да сматрамо нормалним небројене начине шиканирања човека како на улици и у јавном возилу, тако и пред шалтером, на радном месту у удружењима и партијама итд. итд. У шта се претворио двоножац који се некада називао грађанином?

6. На жалост у пропагандној манипулацији политичара на сцени човек се управо третира као ништаван 'податак' који се може вербално 'обрађивати' и стварно 'месити' по вољи – а да не подигне чак ни поглед да осмотри ко то тако поступа са њим. Важно је пробити се кроз шикару друштвеног растиња и домоћи се какве користи. Или у супротном остати бар нетакнут у општој тучи око те користи за којом се машио појединац. Питамо се само какве су последице овакве друштвене атмосфере, како она делује на младе и на општи културни амбијент код нас? „То је фаталан удес српске културе – пише познавалац имајући на уму друге појаве у њој, али се његове речи без икаквих измена и резерви могу применити и на оно о чему ми овде расправљамо: – у њој се неупоредиво више цени моћ него личност, иако је сваки аутентични и оригинални знак те културе везан за личност а не за моћ“ (Ломпар 2012: 73). Како ли ће опстати култура у којој се пориче опстанак личности? Како ли ће опстати привреда у којој продуктивној личности нема места? Како ли ће опстати земља у којој главну реч води надувена празнина, охрабрени кукавичлук, потчињавање из користољубља, самопоричање као владајући и најефикаснији метод афирмације?

2. О кампањи 2012.

2.1. Шта говори председник Тадић

1. М. Ломпар у својој полемичкој књизи са карактеристичним насловом – води расправу у којој доминира 'вредност' коју управо помену смо: *Дух самовиорицања*. – Поводом паролe председника Тадића *Европа нема алтернативу* – аутор није одолео потреби да се изјасни на следећи, можда мало арогантан начин, али с пуним правом (Ломпар 2012: 12-13): „...пропагандни и други слогани увек имају две особине: да су ефикасни и да су глупи. Веза између ефикасности и глупости није увек једнозначна. Али, овај слоган је имао и злослутну садржину, пошто је једну егзистенцијалну категорију, нешто што припада сваком животу, са знање о томе да смрт једина у нашем животу нема алтернативу, пренео на једну политичку или идеолошку конструкцију, шаљући поруку да она треба да поприми – а у 2011. години видимо да је и попримила – у нашем животу значење безусловности која се не може избећи“.

2. Председник Тадић није се ни иначе либио таквих ауторитативних и агресивно бесговорних формулација у својим програмским изјавама. Као да је – наследивши Ђинђића – пренео на себе његов ореол апокалиптичног пророштва,

којим се овај окруживао, и додао јој још сопствени 'имиц' тобожњег европејца, борца за бољи живот и достојанство човека. У опису његовог сталног занимања стоји да је стручњак за политику и модерну рекламу³. Изгледа заиста да његову реч не треба друкчије ни схватити него као голо рекламерство. Главна програмска флоскула код њега је формулисана готово као наредба:

Драги грађани Србије,

тражим ваше поверење да завршимо оно што смо заједно започели,

- да осигурамо оно што смо постигли,
- да не дозволимо да се вратимо назад са пола пута,
- да променимо оно што није ваљало,
- да заједно остваримо европску Србију, да живимо у миру са суседима,
- да будућност наше деце буде у сигурним рукама.

Плава позадина брошуре, чији смо као некакав закључак цитирали, прелази у баршунасте преливе и примамљиве слике у бојама, у којима наравно доминира председникова личност; слике које углавном приказују елитне личности и сцене из европске и светске каријере нашег председника. Оне подсећају на успон и високи политички лет председников, одакле му је било дозвољено да се прикаже као мудрац и свезналац. Одакле је делио савете и оцене ситуације у свим областима живота, до најтањих научних проблема свих струка, нешто као што је својевремено чинио Никола Љубичић, нагонети народ да се чуди и крсти шта све може једна незналица изваљивати кад се осети повлашћеном толико да јој се учини још и да све зна.

а) Него да погледамо како изгледа ово што назвасмо програмском флоскулом, јер ето постоји и тако нешто. Прво, председник захтева од грађана да 'осигурају' оно 'што смо постигли'. А постигли смо заиста много: разорили смо привреду до последњег центиметра; она готово више не постоји као база егзистенције једног народа и његове државе. У *Полицији* од 7. јула 2012. освануо је нпр. списак од скоро три хиљаде привредних и других 'правних лица' потпуно неспособних да плаћају дажбине држави. То је само наставак већ раније објављене листе од око хиљаду таквих субјеката. Колико их је способно? Разорили смо школство. У истој *Полицији* од 16. маја без узбуђења новинар извештава о начину полагања испита као да је то најобичнија дневна вест: *Матурски рад 500, дипломски 3.000* („Просветна инспекција није надлежна у овим случајевима, већ професори, када открију такав рад, треба да позову полицију и тржишну инспекцију“!? – *Полиција*, 16. мај 2012: 8. – Просто невероватно. А ко ће заштити професоре од насиља?). У *Полицији* од 7. јула стоји текст о томе да се студенти сами морају борити против симуланата и мародера у својим редовима, који су за метод одабрали лажирање и пнеписивачким методима систематско заобилажење провере знања, његово извргавање руглу. Сутра ће ти момци и девојке наследити садашње партијске кортеше и водити ову земљу. Како? Свакако још горе него они који су им омогућили такво школовање – и дипломе у којима ће бити записане највише оцене без имало знања у глави. Уништили смо и онако посрнулу војску, и претворили у службеничку установу као што су и све остале: у установу која је једва спо-

3 ЕСН 2008: s. v. „(Сарајево, 1958), политичар. Завршио психологију... Од 2003. на ФДУ у Београду предаје политику и адвертајзинг.“ – Клајн-Шипка 2008: s. v. адвертајзинг: „...медијско рекламирање произвођача, производа и услуга, савремени начин рекламе; реклама“.

собна да опслужи себе саму. Никоме не пада на памет, између осталог, ни то: како ће изгледати та војска после двадесетак година, кад садашњи њени припадници достигну педесетак година старости? Како ће се одбранити да не изгледа као пензионерски клуб, а да личи на репрезента снаге и оптимизма народа? Јер је војска отако постоји код нас на себе привлачила пажњу младошћу и здрављем припадника, оштрином команде и лепотом покрета њених формација. Сада смо лишени тога оптимистичког модуса – и војску нећемо доживљавати друкчије него као масу очајника који не налазе места у животу, и који не знају и не умеју да владају сопственом личношћу, па су нашли прибежиште у нераду и неодговорности.

б) Друго, председник захтева да се не 'вратимо са пола пута'. Којег? Куда ми заправо идемо? У Европу? Баш када се и она сама руши под теретом 'демократске' власти која се толико срозала, а толико разрасла, да у ствари само живи за то да уништава лавовски део националног дохотка, а нема рецепта како да изађе из зачараног круга. Незамисливе цифре јавних дугова растачу ту власт и разбијају сваку илузију о њеној мудрости и способности да води земље, илузију о европском благостању, које је заправо прошлост. Ми смо свакако у много горем положају од Европе, далеко задуженији и далеко неспособнији да те дугове некада вратимо. Једини извор финансирања дугова код нас – јесте ново задуживање. Каква апсурд! Ми не да се не желимо вратити са пута којим смо поведени, и на којем нам нема спаса – него никако и не можемо.

в) Треће што председник захтева од грађана, јесте – 'да променимо оно што није ваљало'. Не каже шта то 'није ваљало'. А шта је ваљало, господине председниче? Да ли промоција партије као јединог арбитра у привредним и државним питањима, као носиоца протекционаштва, као изазивача крајњег нереда у државним службама, од којих је судство само један добро дефинисан случај труљења преголемог државног организма?...

г) Захтев 'да заједно остваримо европску Србију' не може се друкчије схватити него у контексту поништавања свих националних вредности, и свега што носи тај предзнак. Издвајамо само једно једино питање: зар је држава Србија морала дотирати Фијат толиким милионима да би добила лиценцу за производњу једног аутомобилчића слабије класе и слабије вредности и од Југа и од Флориде? Зар није могла тим парама покренути Заставу. Одговор је: није. Са руководећим екипама и њиховим кадровима онаквим какви су се нашли у Застави није се могло ништа учинити осим да се растуре, као што се и десило. Уместо да се похapse, и да се управљање и посао у производњи да онима који су за то способни, доведени су Италијани да заведу ред. Тим је постигнут некакав циљ, али тиме је задат снажан ударац националном самопоуздању нашем као привредно способног народа. А шта рећи за смедеревску железару? Почећемо од чуда и беса на саме себе – да се смејемо, што једино можемо. Зар смо толико запали у ништавило да смо неспособни за било какву конструктивну акцију? Ми не делимо то мишљење. Сигурни смо да смо из несмотрености или индоленције пустили напред оне којима је место на зачељу. Казна је ригорозна...

д) 'Живети у миру са суседима' могуће је кад буду решени проблеми који изазивају међусобне сукобе. Ми смо дозволили да нам их решавају други, и они то чине на врло 'благонаклон' начин. Кома село кроји капу, тешко глави. Косово се не може отписати тек тако. То се најпре учинило самом Милошевићу, када је

на крају увидео да је рат против јачих потпуно промашена ствар. То се учинило и Тадићу и његовим саветодавцима, али су се грдно прерачунали. Не могу се тек тако отписати ни српске земље у Хрватској и Босни и Херцеговини и Црној Гори. Потребно је много стрпљења и дипломатске мудрости да би се изравнали губици настали непаметном политиком. Том политиком смо заправо доспели у постковски положај, раздељени у више земаља, обесправљени и маргинализовани као историјски народ. Наша историјска кривица потиче највероватније још из тих времена, када смо се нашли на беду Европе према Истоку, и заједно са Грцима, подлегли турској плими, прекривени моћним таласима надируће силе, потонули за дуги низ векова у ропство и безименост. Опоравак током XIX века, и углед који смо стекли успоном на ратним теразијама, анулиран је за врло кратко време погрешним одлукама и потезима. Отплатио нас је талас плиме са запада, рашчереčio нас, рашчовечио, расуо као народ и нацију. Срби су се испрсили опет у првој линији, као да историја није довољно јасна и довољно поучна – и поражени су поново до ногу. Срби нису поучљиви. Немају мере, већ или се бусају у груди као први народ веста, или цмиздре разлупане главе. Историја нам није наклоњена. Политика је варљива, а ми народ наиван и неук...

б) Последњи делић председникове флоскуле: 'да будућност наше деце буде у сигурним рукама' – централна је тема – и трагична дилема нашег доба и нашег народа. Број становништва постепено копни, читава подручја се празне, а структура популације тако се погоршава, да изазива страх свих који су у стању да погледају око себе. Још је горе што се раслојавамо по кључу који затвара сва врата у будућност. Рекосмо горе да је школство тако разорено да више не просперирају они који раде, него они који су вешти да изиграју школске прописе и униште темеље дидактизма као битне полуге духовног развоја народа. Окићени најсјајнијим дипломама, стипендијама и похвалама – биће они који су уложили најмање труда. Они ће управљати државом и на исти начин је понизити и уништити као и образовни систем у којем је требало да буду оспособљени за своје позиве и продуктиван напор у животу. Наравно – ако од државе што остане док стасају – они ће без имало скрупула заузети кључне позиције и приграбити за себе све што се назива слава, одликовање и награда. Чиниће елите. Радницима ће бити отворен простор да раде и стварају као анонимуси и робовска радна снага. Све остало чиниће просјачку руљу која тапше моћницима за мрвице са њиховог стола.

е) На крају, још једном на почетак. Председник од нас тражи 'поверење да завршимо оно што смо заједно започели'. Шта ли смо то започели заједно? Нисмо ваљда луди да прихватимо на себе кривицу што је све кренуло оваквим темпом сурвавати се!? Нека господа која су за баснословне хонораре као бајаги планирали ово што смо добили – нека они сами буду бар записани као кривци за ово што нам се дешава. А врло је познато да су захватили из касе колико им се прохте.

3. *За сигурну будућност* – стоји на насловној страни те брошурице, и на већини плаката окићених председниковом сликом, и малишаном којем он бајаги објашњава неке значајне ствари. Председник, попут прастарог ктитора, држи нешто у руци – лопту. Она је додуше скинута са речене насловне стране, али се са плаката не може скинути. Шта представља лопта? Је ли она симбол те 'сигурне будућности'? По себи – она је празна. Из ње зјапи бесмисао. Варљива тамна маса непостојања. Са стратишта наше садашњости ништа друго није могуће ни наслути-

ти – ни понудити. Шта ли то председник говори малиши који је сажалииво савио шију, поза потпуног неповерења. С правом.

И ко ће веровати председнику који говори не „из главе цијела народа“ већ по неким својим празним инспирацијама? Носивост језика није неограничена. Реч толико значи колико је ослоњена на реалност. Ван тога амбијента она је празна варка, пуки звук који не успоставља везу са свешћу – ни онога који прима говор, јер онај који га шаље, намерно или из пуког незнања, и не мисли на ту везу. Под притиском бесмисла који производи болесни ум – и језик постаје болестан, трула маса која базди на лаж и превару. „А језичка болест, констатовали смо другом приликом (Симић 1996: 199), стварни је симптом дубљих аномалија како код појединца тако и у друштву. То су, у овој другој сфери, исте оне аномалије које су присиле сељаке да напусте своју земљу, своје обичаје, своју традицију, нагомилане мудрости и поруке прошлих времена. Да се потомци добрих домаћина, узорних очева и скромних чланова заједнице изметну у нераднике, букаче и насилнике, па не бојећи се презира тиме се диче чак и са скупштинске говорнице, одакле се некад чула мудра реч, чиста истина, аргументована расправа о значајним народним пословима. Које су учиниле да у привреди лоповлук постане највиши морални постулат, да у науци одбацимо истинске и уздигнемо лажне величине, да у уметности буду потиснуте праве вредности и јавно овлада шунд. И тако редом“.

Ово што наведосмо проистекло је из описа ситуације позног титоизма, и аутор је веровао да после катастрофа долази оздрављење. Али на жалост, све што је тамо речено – важи и за посттитоистичко милошевићевско време, а и за постмилошевићевско. Пропадамо у континуитету.

4. Погледаћемо председников позив грађанима да дођу на завршну представу његове кампање (*Полишика*, 16. мај 2012: 7):

Драги грађани Србије,

пред нама је ДАН ОДЛУКЕ. Од овог дана зависи у ком ће правцу даље ићи Србија.

Хајде 20. маја да победимо заједно!

Позивамо вас да нам се придружите на завршној председничкој конвенцији у Београдској арени у четвртак, 17. маја у 17 часова, да сви заједно дамо подршку БОРИСУ ТАДИЋУ и тиме покажемо да смо за мир, за стабилност и за СИГУРНУ БУДУЋНОСТ.

Очекујемо вас.

Борис Тадић
ПРЕДСЕДНИК

На површини звучи као позив на неку западњачку 'парти': необавезан, фамилијаран и милозвучан стил. Отужно сладуњав, лажно удворички. Али у дубинским слојевима чује се глас претеће опасности који позива на опрез...

а) 'Председничка конвенција' Бориса Тадића – 'дан одлуке' о томе 'у ком ће правцу ићи Србија'. Историјски моменат! Сваки грађанин мора стати и добро размислити шта ће у том моменту чинити. Свакако, најбоље је да не мисли сâм, него да подржи председника, а он зна куда ће водити Србију! Гласајте за Тадића јер он зна шта ви треба да чините сутра. А вама то није дато... Испевши се на пиједестал првог грађанина, којешта: на престо са којег диригује историјом наше

земље – председник је аутоматски постао најмудрији, најдалековидији, најспремнији да се ухвати у коштац са историјом.

б) Грађани Србије имају ту срећу да је њихов председник, иако тако паметан и моћан, одлучио да им поклони прилику да га могу подржати, и с њим заједно учествовати у његовој срећи коју доноси његова власт...

5. Интервју у истом броју *Политике*. На насловној страни: *Ово су судбоносни избори*. Текст:

Која је била ваша прва реакција када сте видели Томислава Николића са џаком са изборним листићима?

На ово питање морао бих да одговорим као психолог, а то не желим. Рећи ћу да сам задовољан што су државни органи обавили истрагу и утврдили да никакве изборне крађе о којој говори Томислав Николић није било. Измишљање читаве ове афере имало је за циљ да дезавуише изборни процес и пружи алиби Николићу за неуспех на изборима, а за последицу има још једно урушавање тешко стеченог угледа наше земље. То је још један доказ неодговорности Николића и покушај да се дестабилизују институције и систем...

И тако редом. Вешто срочен крајње деструктивни напад на противника који заправо показује да текст није изговорен *ad hoc*, већ је део једног добро испланираног подухвата. Да ли је председник потпуно непознат са изборном крађом? Бирачи су рекли – најзад – да у то не верују. Да, председник је изгубио поверење грађана не само због лошег вођења земље (заклањање за 'глобалну кризу' давало је добре плодове), него управо и због оваквих догађаја који се не могу замислити без учешћа добро организоване и минуциозно припремљене стручне екипе (Противнички табор добија позив неименованог 'савесног' учесника у изборном процесу – да листиће које је добио налог да уништи, а које ето поштено уступа супарницима, дођу и узму). Противник је заиста извргнут руглу, и обичном посматрачу, који не слути подземне покрете људске свести и савести – чинило се да је игра успела, а резултат на изборима сасвим обезбеђен. Међутим, десило се чудо. Ни председник ни његови саветници и помагачи нису у своје планове урачунали један додатни моменат: да ће преостаци људске свести – на тако јак изазов ипак 'прорадити'. Ово уосталом и није први ни једини случај да председник прописно 'насади' Томислава Николића. Сетимо се само комедије око штрајка глађу...

а) Стварно, Томислав Николић и Александар Вучић деловали су гротескно са џаком о рамену. Пожељнија слика за противничку страну просто није замислива. Председник с крајњим омаловажавањем – с правом, наравно – и врло суверено изјављује: *На ово питање морао бих да одговорим као психолог, а што не желим*. Тадић потпуно влада ситуацијом, дијагнозу има у џепу, али је неће изрицати да не би себе упрљао евентуалном помишљу недобронамерних да он забога може и на том нивоу водити разговор с противником. Ароганција, али скривена иза паравана, ташто инсистирање на својој 'чистоти', беспоговорност високо котираног мудрослова неупоредивог са простотом против које, побогу, мора да се бори.

б) „Рећи ћу да сам задовољан што су државни органи обавили истрагу и утврдили да никакве изборне крађе о којој говори Томислав Николић није било“. Али 'државни органи' су утврдили постојање гласачких листића ван токова који су им законом одређени, па зар сама та чињеница није алармантна? Није, каже председник. Није, каже његова администрација, јер: „Све се догодило после

бројања и сачињавања записника...“ (*Мистерија изборне вреће, Полиџика* од 16. маја 2012: 1).

в) „За мене су сви грађани Србије увек били потпуно једнаки без обзира на њихову националну, верску или било коју другу различитост, око тога за мене није било никакве дилеме и никада ниједан члан странке, моје или било које друге, није имао никакву повластицу“. Збиља? А како је забога бирао своје сараднике, зар нису сви чланови његове партије? А министарства? („Како укинути 'феуде' у Влади“? пита се *Полиџика* од 17. јула 2012: стр. 6, пишући да су у министарствима сви „били из министрове странке – од министра, преко државног секретара до секретарице“). А јавна предузећа и њихови службеници и руководиоци? (*Полиџика* изражава бојазан да ми „имамо свашта што припада држави, неће се ниједна странка тога одрећи, а то значи да ћемо и даље имати феудализацију“). И да не помињемо даље, да се не бисмо упустили на клизав терен недоказивих истина о судској реформи, о школству, чак и о комуналним службама, пошти, полицији итд. итд. Заиста би човек морао имати много смисла за хумор па да прихвати ове речи као нормалан канал јавне комуникације.

Ето шта све може модерна плакатологија, опростите адвертајзинг! – јер наш председник је стручњак за – адвертајзинг, молим. Та дакле плакатолошка екипа ипак се негде прерачунала. Видећемо где.

2.2. Томислав Николић

1. Узорни домаћин из Шумадије⁴, али не тако узоран интелектуалац, нити политичар од формата, Томислав Николић се просто нашао у празном простору у којем се крећу људи без морала и без политичког угледа, отворени профитери који комбинујући и прерачунавајући се покушавају да ућаре на политичкој сцени што се ућарити може. То га је учинило запаженом фигуром, и човеком чији је утицај са падом рејтинга иманентних протагониста политичких борби стално растао. Крилатица *Пошћена и усјешина Србија* – ма колико у овом моменту звучала нереално, људима се учинила однекуд познатом као одјек оних времена када је била реалност. Носталгично су је прихватили, вероватно више као утеху него као могућност. Више руковођен храброшћу него рационалним сагледавањем стварности у Србији, председнички кандидат Николић, уверено узвикује: *Да – могуће је!* – Дављеник се хвата за сламку. Слуђени грађанин за једину јасно изговорену и донекле оптимистичну реч ослоњену на развалине наше реалности на којима смо се нашли.

-Треба ми ваша подршка да покренемо Србију.
Да развијемо економски напредно, поштено друштво.
Да будемо држава коју ће ценити.

Придружите ми се!

Томислав Николић

4 ЕСН 2008: s. v. „(Крагујевац, 1952), грађевински техничар...“.

2. Тон Николићевог предизборног прогласа далеко је смиренији, стил је једноставан, а формулације којима тражи, моли бираче да му подаре свој глас боље–простосрдачне и народски упрошћене. Илузија о напредном друштву у ствари је чиста варка, али у склопу реалнијих и ниско постављених других 'обећања' – она постаје нешто као мали украс, као забавна шарена лажа. Јер да Србију треба некако 'покренути' ка позитивним дешавањима, било колико малим и безначајним – то је свима нама на уму. Ако Николић зна како – нека изволи. Видећемо. Свима нам је стало да будемо цењени – не само у тенису и ватерполу итд. – него и у другим животним манифестацијама. Јер то можемо ако ствари поставимо на здраве основе. Све је за сада у неизвесности, али људе привлачи идеја о извесном самопоуздању и националној самосвести, која се сваким даном на свим странама дешавају и свесно разара, а коју Николић верује да може повратити. Видећемо. Боље и то него се предати и потчинити навали страних друштвених, привредних и културних профитера који нас растржу и плански поништавају. Николићев 'национални план' много је реалистичнији од Тадићевих флоскула.

а) Он верује да „можемо да зауставимо даље пропадање Србије, извучемо земљу из кризе и пружимо прилику сваком грађанину Србије да живи боље и срећније“. Скроман је и реалистичан захтев о 'заустављању даљег пропадања'. Сваки грађанин који уме саставити две мисли заједно забринут је за сутрашњицу. Да ли Николић види излаз? Нека покуша. Причу о бољем животу за сада ћемо му опростити.

б) Николић верује да наша земља може „да постане боље место где ће сви, не само привилеговани појединци, добити шансу да постану равноправни грађани“. И 'равноправност' није нереално обећање. Оно подразумева једнакост најпре у напорима да се нешто постигне, а тек онда у расподели.

в) Николић „се залаже за најближу сарадњу са Русијом, САД, Кином, Јапаном и земљама трећег света“. Отвореност према свима, а не само према једном извору моћи – свакако је за једну малу земљу најбоља солуција. Не би се рекло да је преферирање ЕУ добра оријентација Николићева, али затварање према другима које препоручује Тадић далеко је рискантније од тога.

3. Човеку лакне пред овом кратком листом захтева, јер се не осећа нити бачен у нечији запећак куда бисмо били гурнути безрезервним прихватањем зависности од ЕУ, нити одговоран за оно што се дешавало последњих година у јурњи за позајмицама на све стране, и њиховим бесловесним трошењем. Ослањање на сопствене снаге, макар и најмање, људима исто тако више годи него пасивно прихватање страних вредности и самопонижење пред њиховом величином. Ако сам сиромаш, нисам баш нико и ништа.

2.3. Бука са маргине

1. Од укупно дванаест председничких кандидата дотаћићемо се само још једног, Чедомора Јовановића. Драматург по струци⁵, политичар још из студентске клупе, где је у догађајима 1996/1997. године, на све начине покушавао, и успевао, да се домогне водећих позиција, углавном играјући кловна. Празан поглед,

5 ЕСН 2008: с. в.: „(Београд, 1971), политичар. Завршио драматургију. Био један од организатора студентских протеста 1996/97...“.

празна многоречивост и бескрупулозни наступ – то је кратак опис нашег кандидата за председника 2012. број 10.

2. На плакатима се појавио са огромним исписом *Истина*. Све се друго могло очекивати од човека кога бије глас да је сарађивао са земунским кланом и бавио се другим тамним пословима. Све се друго могло очекивати од човека који говори неартикулисано, мисли нерационално, понаша се на сцени неконтролисано... После је тај испис замењен новим: *Преокрет*. Вероватно откад се удружио с Вуком и Александром Југовићем. Али на плакатима је необријан, сурова изгледа, погледа упрта у даљину – прави глумљени визионар. Ко га схвати избиљно...

3. У рукама нам је мала брошура, латиницом исписана. На првој страници стоји текст:

GLASAJ ZA

PREOKRET!

-ZA PREOKRET U BEOGRADU (4)

-ZA PREOKRET U SRBIJI (4)

-ZA ČEDOMIRA JOVANOVIĆA (10)

Beograd, prvi grad Srbije, treba da bude prvi i u Preokretu.

Garancija za uspešan Beograd je što bolji izborni rezultat Preokreta.

Više glasova za opštinske i gradsku listu Preokreta i Beograd će biti uporište naše pobede.

POBEDA JE PREOKRET!

Нисмо ништа сазнали зашто су 'Преокрет', и шта им значи та шифра. У речнику српскога књижевног језика (РСМ 1967-1976: s. v.) ова реч је забележена са два значења: „1. нови правац, промена у току, у развоју чега. – Следећа етапа је перипетија, тј. преокрет, када се сукоб, настао у заплету, креће у правцу победе или пораза јунака... 2. нагла и коренита промена друштвено-политичког уређења. – Шта је омогућило доношење историјских одлука у Јајцу, какав су историјски преокрет, какав преврат у животу наших народа изражавале те одлуке?“ Последње речи изговорио је лично Моша Пијаде, па верујемо да је њихов упечатљиви значај тиме осигуран. А сад се питамо шта је на уму имао господин Јовановић, да ли драматуршки преокрет у самој кампањи, или пак преврат у друштвеном уређењу Србије, дакле рушење републике и устоличење за цара или сл. Верујемо ипак да је мислио на прво, те да је његова програмска парола о сакупљању што већег броја гласова – једина легитимна.

Али није сигурно шта се хтело рећи завршном крилатицом: *Победа је преокрет*! Можда смо издали интенцију писца када смо 'преокренули' његову латиницу на српско службено писмо ћирилицу. Верујемо да је јавна комуникација у политичким процесима уобичајено водити на службеном језику и писму, али то остављамо по страни. Господин Јовановић жели бити 'у тренду'.

4. На полеђини брошурице стоји опширнији текст, изнад којег Чета раширио руке и у њима плакат са исписом *Победа*, а у левој половини тога поља стоји *Преокрет*. Опет наравно све латиницом. Текст гласи:

Dragi prijatelji,

Beograd, prvi grad Srbije, treba da bude i prvi u Preokretu.

Politika u Beogradu je od 2008. do danas bila brža, bolja i efikasnija nego na državnom nivou samo zbog toga što smo u Beogradu politiku kreirali mi, za razliku od Vlade Srbije koju je vodila spora i neuspešna koalicija. Danas je Beograd bolji od opšte slike Srbije, ne zato što su druge stranke koje su u njoj bolje od njihovih centrala i njihove opšte politike. Drugi su isti na svim nivoima – i u Beogradu i u Srbiji jednako tumaraju.

Jedina razlika je što je u Beogradu LDP od 2008. godine bio prisutan u svakoj opštini grada i nije dozvolio da Beograd sledi neuspešan i pogrešan kurs Vlade Srbije i stranaka koje su u njoj sebično delile vlast. Uticaj LDP-a je Beogradu doneo efikasnost, departizaciju, odgovornost prema građanima, novi duh politike.

Više ne dolazi u obzir da budemo oni koji će nešto samo korigovati i truditi se da ispravimo ili ublažimo greške drugih.

Posle 6. maja Preokret mora da krči put, diktira ritam i menja Beograd i celu Srbiju. Garancija za uspešan Beograd je što bolji izborni rezultat Preokreta. Moramo da povežemo 4 velike pobeде – veliki broj glasova na predsedničkim, parlamentarnim, gradskim i opštinskim izborima.

Glas za Preokret na gradskim izborima je garancija nastavka depolitizacije u Beogradu, dovodjenja pravih ljudi na pravo mesto, stvaranje otvorene metropole, a ne partijske ekspoziture. **To je glas za drugačiju ekonomiju i privredu u Beogradu, za slobodan život, za Beograd svih generacija, bezbedan i miran grad, koji ponovo postaje svet, dobar grad za svu našu decu...**

Čekaju nas izazovi, sada se odlučuje, važno je da budemo što jači u Beogradu. Više glasova za opštinske i gradsku listu Preokreta i Beograd će biti uporište naše pobeде. Samo tako ćemo moći da vodimo efikasnu politiku Preokreta i u Beogradu i u Vladi Srbije.

Читалац ће опростити због овако дугог цитата, али аутор је лаганим препи- сивањем покушао да схвати његову суштину. Дељен је на улици и стављан на ау- томобиле, канте за смеће итд. – те би ваљало схватити га као позив грађанима да гласају за ЛДП или њихову коалицију или сл. Али има се неодржив утисак да је више намењен унутарстраначкој расправи, разјашњењу члановима шта руковод- ство жели или сл., а не грађанима уопште.

а) Да Београд 'треба да буде први у Преокрету' – може се разумети на разне начине, али је утисак да се тражи да се град масовно учлани у ту коалицију. То би значило да сами активисти у њему ваља да појачају своју пропагандну делатност. Шта ли се то тиче грађана ван те коалиције?

б) Политика у Београду била је 'бржа, боља и ефикаснија'. Шта ли је то 'брза' политика? Чија је политика била брза? Грађани очекују брзу услугу, ефикасност и добар рад администрације и других служби, а политика по себи њих не зани- ма толико. Политика, тј. политичке партије, избором представника у парламент и локалне одборничке саставе – могу и морају утицати на побољшање рада служби. Али то се не дешава ни са 'Преокретом' ни без њега. Једино што се примећује – јесте нарастање броја службеника до пуцања свих установа и служби.

в) Странке су 'себично делиле власт', а Преокрет ће својим присуством то спречити? Како? Приграбити сву власт за себе? Могло би бити кад би добио толи-

ко гласова да осујети поделу власти. Али то је илузија. Досад је морао учествовати у подели власти, и Чеда као и остали његови пајташи.

г) Наставак 'деполитизације' звучи као шала у ситуацији у којој се Београд одмах затим назива 'партијском експозитуром' (!?). У Београду су седишта главних странака, а не просте експозитуре. Ако је ЛДП тако ефикасна у Београду од 2008., зашто онда тек за будућност планира стварање 'отворене метрополе', измену 'економије и привреде', стварање услова за 'слободан живот' (?), 'безбедан и миран град', 'који поново постаје свет, добар град за сву нашу децу'. Али шта ли му значи да Београд постаје 'свет'? Свети град? – Баш је Чеда тај који ће својим присуством и деловањем изазвати сакрализацију своје средине. Изгледа да намерава постати светац. Као онај лисац из народне анегдоте. Зато ваљда повремено и пушта браду.

г) Сан је господина Чеди 'да водимо ефикасну политику... и у Београду и у Влади Србије'. Пусти снови...

5. На крају текста који цитирамо стоји: *Решење је Преокрећ!* – Латиницом, наравно. Не каже се како је он решење, јер сем пропагандних флоскула о 'светом граду', 'отвореној метрополи' итд – нема ничега што би најављивало стварни обрт у привреди, администрацији, школству, здравству итд. Све је набацано на брзину, и без реда и смисла. Празне речи које су привлачне само за оне који не мисле својом главом, нити уопште мисле, већ само неодређено желе лагодан живот на волшебном ћилиму под небом Европске Уније. Празна бука са маргине политичких догађаја.

3. Закључак

1. У изборној поруци пред други круг председничких избора (*Политика*, 17. мај 2012: 1). Тадић позива гласаче: *Изаберимо сигурности наше деце*. Николић узвикује: *Гласачи, казниће Бориса Тадића*. Један је на висини политичке визије у коју више многи не верују. Други, пак, хода по прљавој земљи и тражи своје место на њој, спреман да се туче за њега. Том приземном циљу другог кандидата бирачи су поверовали, а оглушили се о високопарни позив и о 'узвишени' стил првог. Избледела је јефтина реторика, гола персуазија обавијена сјајним али лажним и прилично прозирним плаштом величине.

2. Николићеве речи су огорчене и директне, искључиве, љутити противударац за закулисне преваре: „Победићу, упркос манипулацијама и њиховом покушају да у другом кругу поново покраду изборе. Ко каже да ће он (Борис Тадић) да победи. Нисам срео човека који је рекао да ће гласати за њих. Нема у Србији тог броја гласова који су приказали да су добили 6. маја. Србија је очекивала промене“ (*Политика* од 17. маја: 5). „Кад више они који су сада на власти не буду могли да краду нека поново дође Борис Тадић. Он је покварио Србију и сада морају да дођу мајстори, односно бољи људи да је поправе“. Речник прост, фраза једноставна, стил директне агресије. После те емисије – коју је припремила и добро организовала заправо Тадићева екипа – није се могло ништа друго очекивати, него политичка дисквалификација Томислава Николића по свим линијама. Томе ваљда додати и цитирани Тадићев интервју, објављен на истој страни политике са Николићевим емоционалним експлозијама. Рекли смо да је Тадић углађен, високопаран, надмен у својој величини. Права супротност Николићевом наступу, који

се граничио са просташтвом. Очито је и *Политика* била у рукама Тадићеве екипе пре него што је одштампана: сви су били задовољни, и мирно су очекивали тотални дебакл противника. Али десило се чудо.

3. Шта се у ствари десило? Када ствар ценимо са лингвистичкога становишта, ваља нам поћи од управо описаног утиска о судару два стила у политичкој кампањи: високопарног и празног, и ниског али набреклог од енергије и животних порива. У првом су клице умирања језика наслеђене још из титоистичких бесмислених јавних распри ни о чему, док су се судбоносне ствари разрешавале иза кулиса. У другом је обновљена крв земље, узаврео бес увређеног који мисли да је у праву, и који се држи на ногама и поред кише удараца са супротне стране – као издржљив боксер на рингу, када обливен крвљу устаје, и на опште изнанађење почне задавати противнику смртоносне ударце.

4. Волели бисмо дочекати такав исход ових догађаја да ће стварносни израз и стварни проблем почети да живе у политици. Међутим, актери који се спремају да узму власт у своје руке не гарантују ништа повољно у том правцу. Николићева победа је само први симптом неких могућих будућих кретања. Кад би се могла изменити методологија владања, као и речник и стил оних на власти.

ИЗВОРИ

24 сата 2012: *24 сата* од 7. јуна 2012.

Политика 2012: *Политика* од 29. априла 2012.

Политика 2012: *Политика* од 16. маја 2012.

Политика 2012: *Политика* од 27. јуна 2012.

ЛИТЕРАТУРА

ЕСН 2008: *Енциклопедија српског народа*, Београд: Завод за уџбенике.

Клајн–Шипка 2008: И. Клајн и М. Шипка, *Велики речник стираних речи*, Нови Сад: Прометеј.

Ломпар 2012: М. Ломпар, *Дух самопорицања*, 2. изд., Београд: Orpheus.

РМС 1967-1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика 1-6*, Нови Сад–Београд: МС–МХ.

Симић 1996: Р. Симић, *Политички дискурс, инфлација речи у самоуправном друштву СФРЈ*, Београд: МХ Актуел.

Radoje Simić

ELECTION CAMPAIGN 2012 – HUMILIATION OF LANGUAGE

Summary

The author investigates linguistic and stylistic particularities of banners, interviews and other documents from the election campaign of 2012. It is concluded that this type of language has a twofold nature. On the one side there is language rendered entirely void and meaningless by most of the candidates. However, on the other side, there was an occurrence of a raw, at the first glance robust and aggressive tone of some candidates, which seems to foreshadow the revival of the political discourse which is directed straight to the point and full of emotions which assert the true engagement of people involved in the politics of current social changes.

Key words: political speech, campaign, elections, high style, empty speech, renewal of political discourse.

Видан В. Николић¹

Универзитет у Крагујевцу
Училишески факултет Ужице

ПОТИРАЊЕ СЛОЈЕВА ЈЕЗИЧКОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У СИМБОЛИЧКОМ ЗНАЧЕЊУ ЛИНГВОКУЛТУРНОГ КОНЦЕПТА ВОДА КАО ПОСЛЕДИЦА ДРУШТВЕНИХ КРЕТАЊА²

У раду се говори о потирању слојева језичког културног наслеђа у симболичком значењу лингвокултурног концепта *вода* као последици савремених друштвених кретања. Симболичка значења воде могу се свести на „три доминантне теме“: извор живота, средство очишћења и средство обнављања. Циљ је да се покаже да су неке јединице које су ушле у састав концепта *вода* под утицајем друштвених промена изгубиле актуелност и прешле „на језичку периферију“ и више не чине живу лексику и симболику у српском језику.

У приступу теми са етнолингвистичког аспекта, разматрају се међусобни односи и различити облици веза језика и духовне културе, језика и народног менталитета и језика и народног стваралаштва. У истраживачком поступку полази се од термилошких синтагми типа **неначета вода** и **жива вода**, језичких и ритуалних митолошких јединица које се могу дефинисати као минимум текста који илуструје предмет истраживања. У следећим фазама се анализирају варијантни облици ових термилошких синтагми по централним круговима са становишта језичке сродности.

Кључне речи: лингвокултурни концепт *вода*, друштвена кретања, језичко културно наслеђе, симболика *воде*, *жива вода*, *неначета вода*.

1. Прво јутарње умивање водом у српској традицији било је ритуално, а није припадало сегменту културе живљења који се примарно тиче одржавања хигијене (што опет може да припада митолошком слоју ритуала). У „народној педагогији“ полази се од искуственог које се „провлачи“ кроз лингвокултурни концепт и представља примарни трансфер знања у домаћем васпитању. То илуструје пример који показује значај воде у ритуалном умивању: „Ако се не умјеш, нећеш имати три дана среће“. Међутим, једна изрека укључује морални аспект: „Вода све опере осим црна образа“.

2. Како „прекопати“ по народној прошлости и у српској митологији открити значења неких језичких творевина као одраза стварности једног времена или временских наслага? У етнолошкој науци говори се о „свој сложености етничке, типолошке и чак културне атрибуције култура, сложености која се повећава с пробијањем истраживача у дубину векова“ (Толстој 1995: 12).

1 vidnik@ptt.rs.

2 Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* 178014 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

„Елементи савремене културе не затиру и не засењују елементе старе културе, него продиру у њу, саживљују се с њом, улазе у различите врсте односа (синонимија, допунско распоређивање, варијантност и дијалектност на географском плану), тим самим усложњавају пређашњи систем, мењају га у већем или мањем степену, али га, по правилу, не руше“ (Толстој 1995: 12).

У приступу теми полази се од етнолингвистичког аспекта, који истраживача упућује на разматрање међусобних односа и повезаности језика и духовне културе, језика и народног менталитета, језика и народног стваралаштва, њихове међузависности и различитих облика њихове везе. И овде се етнолингвистичке идеје и методе примењују искључиво на језик и оне друштвене ћелије у којима је развијена усмена традиција.

3. Модерна социolingвистика потврђује да су друштво и језик подложни променама са очекивањем „да ће постојати одређена корелација између друштвених и језичких промена“ (Бугарски 1996: 34).

Ако се и друштво и језик мењају, да ли се мењају наредо у некој врсти зависности или независно једно од другог?

„I društvo i jezik podložni su promenama na vremenskoj osi, ili su te promene samo donekle paralelne. Naime, iako jezičke promene u velikoj meri bivaju izazvane društvenim promenama, tako da je opšti smer uslovljenosti dovoljno jasan, jezik se jednim delom menja i nezavisno od društvenih promena. Osim toga, ritam promena u društvu je, uopšte uzev, brži nego u jeziku...“ (Бугарски 1996: 35).

Дакле, брже се мењају околности у којима људи живе од „концептуалних матрица“ по којима заједница функционише (уп.: Пејановић 2010а: 408). То је условило да неке јединице које су ушле у састав „лингвокултурног концепта“³ вода губе актуелност и на тај начин прелазе „на језичку периферију“ и више не чине живу лексику (и симболику) у савременом српском језику.

4. Посматрано са лингвокултуролошког аспекта, за српски језик, као и за сваки језик уопште, карактеристична је одређена „језичка слика света“, што је условљено чињеницом да сваки језик има своју „унутрашњу форму“ у којој се одражава дух и култура народа. Каквим ће садржајем бити испуњене речи једног језика зависи од услова у којима живи друштво које се служи тим језиком, од начина живота и нивоа културног развоја (Белић 1951: 14).

5. У истраживачком поступку полази се од термилошких синтагми типа **неначета вода** и **жива вода**, језичких и ритуалних митолошких јединица које се могу дефинисати као минимум текста који илуструје предмет истраживања. У следећим фазама је анализа варијантних облика ових термилошких синтагми по концентричним круговима са становишта језичке сродности. Поређењем низа примера долази се до инваријантних облика у којима се уочава синтагматска и парадигматска веза.

3 Термин *концепт* – културно је обележени вербализовани смисао, изражен низом језичких реализација које образују лексичко-семантичку парадигму. То је јединица колективног знања која има језички израз и етнокултурно је обележена. „Концепт обухвата сав садржај језичке јединице, и денотативно и конотативно значење, у њему се одражавају представе носилаца одређене културе о појави која стоји иза ријечи у читавом спектру асоцијативних веза“ (Пејановић 2010а: 407).

6. Дефиниције *воде* у одредницама у лексикографским изворима у савременим речницима у српском језику разликују се у нијансама са аспекта коришћења чињеница природних и друштвених научних дисциплина. Даље, у лексикографским изворима издвајају се врсте „магијских“ вода:

6.1. Жива вода. – Од свих „магијских вода“ најдуже је остала у корпусу српског језика:

(1) „**жива вода** а) *изворска, свежа вода*; б) *покр. извор, чесма* (Речник САНУ, књ. 2, стр. 372).

(2) „*Жива вода* се сама несметано креће у природи; она извире из земље и отиче, а *мртва вода* или мртваја се не креће, нигде не отиче“ (Српски митолошки речник, 1998: 104).

У Старој Црној Гори синтагма „жива вода“ је у значењу *јак извор* за разлику од „мртве воде“: (1) „У Иногору је земљиште јама и вода Сенкин убао, бистијерна са мртвом водом“ (Ердељановић 1987: 260). (2) „Код Чулина има ‘мртва вода’, која у вријеме кише помало и мижди...“ (Ердељановић 1987: 264). (3) „Старо цуцко село *Добра Вода*. Оно је добило име по заиста доброј (‘живој’) води, која и сад тамо стоји“ (Ердељановић 1987: 610).

Антонимија атрибутâ *жива: мртва* уз појам *вода* предочава етички концепт у коме се све јединице могу сврстати у два опозитна низа: у једном се низу налазе језичке јединице које одражавају друштвено прихватљиво, пожељно учешће у ритуалу, тј. оно за које се у народу каже „ваља се“ (уп.: Пејановић 2010а: 410).

6.2. Неначета вода. – У дефиницији терминолошке синтагме *неначета вода* лексикографски извори у српском језику полазе од етнографског значења:

(1) „**неначета вода** етн. *вода са извора захваћена ѓри сунчеву изласку док још нико други ѓгога дана није захватио*“ (Речник САНУ, књ. 2, стр. 723).

(2) „**Вода неначета** је она која није захватана тога дана на извору или је донесена неупотребљавана из посуде, па је тако одржала своју магичну моћ. На изворима је до ње тешко доћи, па се зато захвата рано, пре сунца. Има је скривене у јамама и пећинама. Неначетом водом меси се чесница и други обредни хлебови. У њој се боје ускршња јаја и растварају народне боје за бојење. Редовно се употребљава за купање малог детета“ (Српски митолошки речник, 1998: 104).

За неначету воду постоје покрајински називи, на пример **јаковна вода**:

„Иводи, која се у божићну ноћ пре изласка сунца захвати, приписује се магична моћ, па се она у неким крајевима зове *јаковна вода*. Пре захватања извор, бунар или река дарују се са житом, новцем, јабукама и др.“ (Дробњаковић 1960: 181).

6.3. У српском језику архаични изрази сведоче да су некада живеле још неке „магијске“ воде:

6.3.1. „**вода омаха** етн. *вода донета испод ѓри воденице*“ (Речник САНУ, књ. 2, стр. 723).

6.3.2. „**вода прегорница** етн. *вода која, по народном веровању, ѓомаже да се неко драг ѓрежали*“ (Речник САНУ, књ. 2, стр. 723).

6.3.3. „извор-вода – вода која извири из земље.⁴ Извор вода извирала бистра студена“ (Речник САНУ, књ. 7, стр. 367).⁵

6.3.4. Света водица. – „У народу се Богојављење другачије назива *Водице* или *Водокриће*, па отуда и име поворке (водичари). Осим тога, постоји обиље обреда и обичаја са водом, посебно услед тога што се веровало у лековитост и чудотворност богојављенске воде (*водице*). Највише је било распрострањено да сви укућани окренути истоку, прескоче преко секире и ватраља са жаром, а затим отпију по гутљај неначете воде, изговарајући при томе: „Прођох сабљу – не посекох се, прођох ватру – не изгорех се, прођох воду – не удавих се!“ (Недељковић 1994: 93).⁶

6.3.5. „[Врачара] сама проналази одговарајућу **воду са места ‘одврате’**, део воденице на коме се преусмерава вода из једне ‘букве’ (у народу ‘бука’ или ‘ципун’) у други. Дакле, овде је битан језички смисао магијске радње: ‘да одврати’ одагна болест...“ (Петровић 2000: 64–65). (1) Вода са вилиног извора (у бајци *Правда и кривда*):

6.3.6. Вилинска вода – „Дођоше виле на извор, и купајући се поче једна другима говорити: ‘Знате ли, друге, да се огубала у краља ђевојка; краљ је сазвао све љекаре, али је нико не може излјечити. Али да зна пак да сад узме ове воде иза нас и да је њоме окупље, у дан и ноћ остала би здрава, а тако и да је ко глух, слијеп, хром исцијелио би се од ове воде’“ (Караџић 1988: 101).

6.3.7. Забрањена вода у бајци *Баш-Челик*. – „Пред њим је била једна чесма на златном чунку извирала, и тако саљева се пред њим у једно корито златно. Близу њега стоји једна маштрафа украшена драгим камењем. Чоек би хтио да воде пије, а ма не може доватити.“

Заробљеник – змај Баш-Челик – тражи да му се даје по чаша воде и за сваку од три чаше поклониће дародавцу по један живот. И последња трећа чаша воде:

„Како му вода поспе главу, у онај мах прснуше алке око врата, и све гвозђе које је Баш-Челика држало. А Баш-Челик скочи као муња, па рашири крила, полети, и у исти вријеме узме под крило цареву ћерку...“ (Караџић 1988: 201).

6.3.8. У бајци *Баш-Челик* вода која оживљава (**вода са Јордана**):⁷

„[Змај] рашири силу ватрену и донесе заиста за девет тренутака воде с Јордана. Цареви узму воду, поспу водом по онијем ранама, куд је царевић расјечен био, кад поспу, ране се саставе, и царевић скочи на ноге те оживи“ (Караџић 1988: 206).

4 „У старој српској религији су извори сматрани природним светилиштима“ (Недељковић 1994: 166). Извори као светилишта познати су и у старим митологијама.

5 Тумачећи синтагматске релације у удруживању јединица у синтаксичку структуру, Радоје Симић у посебну групу издваја тип *извор вода* (Симић 1999: 133) и наводи различита тумачења функционалне хијерархије чланова ове синтагме (Симић 1999: 134 – 144).

6 У једној узречници чудотворност водице се неутралише: „То ти је као света водица – нити помаже нити однемаже“.

7 Јован Претеча је крстио Исуса Христа у светој реци Јордану троструким порањањем у воду.

7. Једна дидактичка констатација из познавања природе живи у народу као научна истина: „Вода је колевка живота, а сунце је извор живота“. Због присутности у свеукупном животу човека, вода је попримила изражена симболичка значења. Цео живот појединца означен је водом: ритуално купање водом врши се одмах по доласку на свет детета и „одласку на онај свет“ покојника.⁸

Вода је један од основних елемената у библијском Стварању Света: „У почетку створи Бог небо и земљу. А земља бјеше без облича и пуста, и бјеше тама над безданом, и дух Божји дизаше се над водом (*Прва књига Мојсијева*, 1, 1–2).

„Вода – прапочетак и извор живота, у интеграцији божанства којем је, као што смо видели, у ђурђевданском ритуалу чињен култ, сматра се најдрагоценијом супстанцом, било да нам божанство дарује с неба као плодносну и животворну кишу или јутарњу росу, било да је донесе небеске птице из другог космичког простора“ (Мршевић-Радовић 2008: 13).

Према речницима симбола, показује се да је симболика *vode* изнивелисана у познатим светским митологијама. „Simbolička značenja vode mogu se svesti na tri dominantne teme: izvor života, sredstvo očišćenja i sredstvo obnavljanja“ (Chevalier – Gheerbrant 2003: 755).

„Vode, neizdeferencirana masa, predočuje **beskonačnost mogućnosti** i sadrže sve što je virtuelno, bezoblično, klicu klica, sva obećanja razvoja, ali i sve prijatnje resopcije“ (Chevalier – Gheerbrant 2003: 755).

Како састановишта симболике тумачити библијски потоп? – „**Voda**, као исконска клима, у многим митовима о стварању света – извор свег живота, али истовремено и *element* raspadanja i utapanja. Često potopi odmenjuju ranije cikluse stvaranja i uništavaju životne forme koje bogovima nisu po volji“ (Biderman 2004: 432).

8. Симболика воде у српској традицији. – Вода у народном календару у годишњем циклусу празника, сталним понављањем, аналогијама према природи, даје значајне показатеље односа паганског и хришћанског.

Народни календар у Срба одсликава вековно искуство и народно знање, које је неопходно за управљање у времену целе године. „Управљање у времену је значило нашим прецима потребу да се целокупни њихов живот доведе у склад са општим током природе“ (Недељковић 1994: 62). Човек је остао у сагласју са природом, али и у вечитој борби са њеним ђудима: „Лед што убије и вода што однесе, знали су: не враћа се, а такође ни оно што припека спаруши или ватра спали“ (Недељковић 1994: 62).

„Предзнаци од године“ показују ревносно бележење у народном искуству: „Ако је у јануару кише, неће бити у октобру вина“ (Недељковић 1994: 13).

8.1. У српској традицији вода се замишља као живо биће. „Пошто се унесе у кућу, спусти се на земљу ‘да се одмори’, па се онда пије“ (*Српски митолошки речник*, 1998: 104).

8 Вук Караџић умире у Бечу и последња жеља му је да попије воде са Иванбегових корита испод Ловћена.

8.2. У српској традицији су празнована три водена ушторка: уочи Ђурђевдана, уторак по Тројицама и уторак у Воденој седмици по Ускрсу – посвећени су води, тј. празнују се да би пала киша неопходна за раст и род усева (Недељковић 1994: 189).

8.3. У обичају лазарица требало је обезбедити учешће чедних девојака: „У Горњој Пчињи се до дана данас одржало веровање да ће девојка која за време свог девојаштва не узме учешћа у лазарицама – на оном свету носити жаби воду“ (Недељковић 1994: 162).

8.4. У Старом Влаху је обичај кад је суша да се жабе вешају за ногу да би пала киша – по аналогiji жаба : вода.

8.5. У свадбарским обичајима за невесту су везани одређени ритуали са симболима воде, али и једна њена дужност: да порани на извор и донесе хладне воде: „Снаха наша рано подранила / С ђеверима на воду студену / Да донесе у двор воде ладне...“ (Караџић 1972: 93).

8.6. „Пошто се Ђурђевдан у народу сматра као први дан пролећа, уобичајено је да се домови ките зеленилом, а то због тога, да би се људима и стоци, како се верује, осигурало здравље и напредак. Умивање водом у коју су стављене разне траве, купање у реци или испод воденице, скупљање росе и др., обичаји су који су наши народи донедавно одржавали ради здравља и напретка“ (Дробњаковић 1960: 208).

8.7. Исто тако, на Видовдан, на Фрушкој гори обавља се симболични обред: рано ујутру, пре сунца, излазе из куће, умивају росом очи и лице, изговарајући при том: „О, Видове, Видовдан, што очима ја видео, то рукама створио“ (уп.: Шкарић 1939: 96).

9. Кад је у питању мера воде у традиционалном ритуалу, може се рећи да је ту важећи принцип „део као целина“ (*pars pro toto*).

(1) Најмања мера воде у српској традицији је *кап воде*.⁹ То показује изреке: (1) Снуждио се кап би га воде убила (Стари Влах); (2) Да може попио би га у капи воде (Кнежевић 1957: 48).

(2) У народној епској поезији, да би се „повратила душа“ рањеном јунаку, потребно је врло мало хладне:¹⁰

У кљуну орао носи рањеном Марку Краљевићу воде јер му је он пре учинио „два добра“ (Марко Краљевић и орао):

„...А у кљуну носи воде ладне,
те запаја рањена јунака...“

(3) Највећу количину воде, и архетипску слику бесконачног простора, илуструје његошевски израз: „Као воде (у море) – ‘веома много, у изобиљу’: За то ћете велику награду свиколици од цара примити, у којег је блага као воде у море“ (Стевановић и др. 1983, књ. I: 93).

9 У једној саги јунак дође „жедан једног сркаја воде, па, да воду сркне, заложу своје око“ (Нодило 1981: 123–124).

10 Старозаветног пророка светог Илију хране гавранови (Прва књига о царевима, 17, 4).

10. Символика живе воде. – Веселин Чајкановић упоређује однос светских митологија,¹¹ као и српске традиције, према живој води:

„Воду живота тражио је, према народним причама и Александар Велики, па је чак и дошао до ње, али му није било суђено да се њоме користи, и то кривоцом свога куvara“ (Чајкановић 1994: 70). За еликсиром живота трагао је монголски освајач Џингис-кан и сумерско-вавилонски јунак Гилгамеш.

10.1. Мотив *живе воде* среће се и у позитивној и у негативној магији.

„Да би се у љубавној магији окорели нежења приволео на женидбу, бајалица пронађе воду са девет извора ‘**живе воде**’...“ (Петровић 2000: 65).

10.2. У сватовским песмама јавља се мотив живе воде:

(1) „Ја усадих виту јелу, / [...] / И наврнух **живу воду**...“ (Караџић 1972: 67–68).

(2) „Рисну граде наш лијепо стање! / На тебе ми троја врата сташе: / Једна врата жарко сунце сјаше, / А на друга **жива вода** враше, / А на трећа Костови сватови...“ (Караџић 1972: 80).

(3) „Који су од сватова заноћили код младожење, они ујутру иду с дјеверима и с невјестом и још с другијем дјевојкама на најљепшу **живу воду**. Путем момци пуцају из пушака и дјевојке пјевају различне пјесме...“ (Караџић 1972: 91).

10.3. Жива вода се јавља у народним приповеткама и бајкама:

(1) Жива вода – која оживљава мртве (у бајци *Злашоруни ован*):

„А кад види да му је глава одсечена, одмах узме **живу воду**, те га прелије и састави главу, а он опет оживи као и био“ (Караџић 1988: 91).

(2) У приповеци *Радован и Славојка жива вода* се захвата златном тиквом и враћа очи цару Виду, који је остарио и изгубио види оглувео (Нодио 1981: 160).

11. Символика неначете воде. – Неначета вода је основ ритуала у којима се јавља иницијација.

11.1. „Ујутру на Божић је са извора, који је посипан кукурузом и кићен босиљком, захватана тзв. **неначета вода** којом је мешена чесница (погача или бесквасни хлеб)“ (Недељковић 1994: 80).

11.2. Четрдесет дана после сахране покојника у Старом Влаху се просипа изјутра вода и доноси се нова, неначета вода. Сматра се да покојникова душа лута по земљи после смрти четрдесет дана и да обиђе сва она места на којима је био покојник у животу, а ноћу му се оставља храна и вода.

11.3. Неначета вода у бајци *Црно јагње*:

„Баба рече: ‘Даћете јој ову траву да попије ујутру на ште срца у **води неначетеј**, и како је попије доћи ће јој памрак у главу, те ће у гору побјећи...’“ (Караџић 1988: 117).

11 Живу воду познају античке митологије, уп.: „*flumen, inis, n. [fluo] 1) (tèkácà) struja, flumine secundo, niz vodu; flumine adverso, uz vodu; flumine vivum, živa voda...*“ (Divković 1900: 423).

11.5. Неначета вода у бајци *Лијек од мађија*:

„Цар се обесели, и добави лонац неомрчен, **воде неначете** и ђевојку самохрану, но нема огња самотвора“ (Караџић 1988: 242).

12. Симболика воде огледа се у малим фолклорним формама. Издајамо неке примере као илустрацију:

12.1. Народне изреке: (1) Воде и злобе никад неће нестати; (2) Изувати се пре воде [брода] (Кнежевић 1957: 50).

12.2. Клетве: (1) Вода га однијела (Караџић 1965: 73); (2) Сунце ми те кроз воду гријало (тј. да се утопи) (Кнежевић 1957: 35).

12.3. Поређење: (1) Држи га као мало воде на длану (Кнежевић 1957: 44); (2) Држи ријеч кâ и решето воду (Кнежевић 1957: 46); (3) Поуздано као кратак штап у дубокој води (Кнежевић 1957: 47).

12.4. Загонетке: (1) Да купиш сто годишта, не би крчаг накупио? [Роса] (Кнежевић 1957: 257). (2) Lončić, trlončić, / ni pečen, ni varen, / sav svet othrani [Vrelo] (Sikimić 1996: 150).

12.5. Пословице: (1) Вода не пази кумство ни пријатељство (Караџић 1965: 74) (2) Вода све носи изван срамоте (Караџић 1965: 74).

12.6. Узречица: *Прави воденицу без воде*. (Поента прича о човеку који је откотрљао погачу па где се заустави правиће воденицу, а зауставила се на сувом).

13. Вода је један од најфреквентнијих појмова у бајалицама (басмама). У синтагматским везама присутно је више одредница као атрибути или атрибутиви: *велика вода, голема вода, девети вода, дубока вода, Дунај вода, златина саборска вода, камена вода, вода милица, млака вода, муџина вода, вода непијена, пусџа вода сџудениа, синоћна вода, слаџка вода, сџудена вода, вода њиџела* [од *киџел*, врућ, који кључа], *црвена вода и црна вода* (Раденковић 1982, регистар, 492).

Басма против болести русе: „На со, на хлеб, / на траву некошену, / на **воду непијену**; / ту ви место није...“ (Раденковић 1982: 112).

14. Како се указује у лингвокултурулошком приступу изучавања језика, фразеологизми (фразеолошке јединице) јесу извор реконструкције језичке слике света. Фразеолошке јединице, као „кондензован текст“, садрже одређене „културне концепте“, посредством којих се одражава „језичка слика света“ (Пејановић 2010б: 184). Великог број фразеологизама везаних за воду има у фразеолошким речницима и лексикографским изворима (Матешић 1982: 746–750; *Речник САНУ; Речник МС*). Фразеологизми су често део наслеђа словенске културе или античких цивилизација.

(1) Од фразеологизма **Будь здаровий, як вода**, који се користи у украјинском свадбеном обреду, јавља се тип фразеологизма *Здрав као риба* у српском (и исто тако у чешком, словачком, пољском словеначком), „који се појавио на основу метонимијског прелаза *вода* → *риба*, који је подржан низом других народних представа, и који се већ употребљава ван обредног контекста као неутрални фразеологизам, лишен сакралне функције“ (Толстој 1995: 70).

(2) Вода је лексичка компонента фразе: „U vodi stati, a od žeđi umirati“ (Ђ. Даничић, *Пословице*, бр. 5321) (уп. Мршевић-Радовић 2008: 10).

Овај фразеологизам спада у ону групу за које треба знати историју језика или цивилизације, а веже се за антички мит о Танталовим мукама (истоветни мотив забрањене воде је у српској бајци *Баи-Челик*, в. т. 6.3.7.).

15. У српској традицији вода и ватра су антиподи, али се често спајају у неким обредима.

Да би се дошло до бесмртности, било је потребно да се, у религијском смислу, савршено очисти, а то се вршило водом и ватром. Зато су у појединим културама, има помена и у словенској, спаљивани мртвачи али и живи људи ради очишћења. Како је речено, „и вода има моћ да очисти и спреми нас за бесмртност. Тетида је загнурила Ахила у Стокс, и начинила му цело тело неповредивим, бесмртним, осим пете, коју је држала у руци па је није могла оквасити...“ (Чајкано-вић 1994: 71).

У Старом Влаху био је познат обичај да се мушко дете по рођењу пронесе између две „живе“ ватре на огњишту па га у рату неће копље или сабља (или пушка). Жива ватра се правила природним путем: трљањем једног дрвета о друго и имала је посебну заштитну улогу око људи и стоке.

15.1. Вода и ватра су парови у двојној опозицији где се открива „корелација стихија“. У нашем народу се каже: „Вода и ватра су зли господари, а добре слуге“.

„Ватра и вода чине архетипску опреку, како у физичком свету, тако и у људској перцепцији. У оном првом је њихова неспојивост непоговорна, али је у људском митотворном уму она произвела особену дијалектику разрешење сукоба која је нашла свој одраз у древним традицијама“ (Пухвел 2010: 359).

15.2. „Специфични елементи у обреду изазивања кише обједињује се својом групном семантиком и објашњавају се на основу васпостављене опште митолошке представе о природи кише и суше. Према овој представи, суша је последица нарушавања двају видова нормалне равнотеже: као прво, равнотежа међу половима кардиналне супротстављености Вода (небеска вода, киша) – Ватра (небески огањ, сунце, суша), као друго, равнотежа између небеске (киша) и земне или подземне (извори, врела) водене стихије“ (Толстој 1995: 192–193).

15.3. „Приликом повратка са гробља, пре него што се уђе у кућу, учесници на погребу морају опрати руке или бацају жар преко главе, а врши се и лустрација (чишћење) одаје у којој је покојник лежао и то тако што се она, као и остале просторије, кади и шкروпи *свештом* водицом“ (Дробњаковић 1960: 163).

У Старом Влаху није алтернативан обред прање руку са обредом бацања жара преко главе – него се примењује сукцесивно једно за другим.

16. Ономастичка грађа, посебно микрохидронимија, показује митолошке насlage у српској традицији.

(1) Када говори о „поганштву и хришћанству“, и хидронимима као потврди поштовања воде, Константин Јиречек о хијерархији паганских божанстава каже:

„Мања бића одржала су се до данашњих дана у празноверици. Нимфе (νύμφαι) и речни духови (ποταμοί) које Прокопије спомиње, духови извора,

потока, река, шума, планина, облака и мора замишљали су се као женске и називале су се виле. Преводаца хронике Георгија Хамартола превео је сирене као виле. У једној повељи XIII века спомиње се код Прилепа „вилин извор“ (вилски кладезь). Исто тако зове се у Црној Гори неколико извора Вилина Вода, један од њих на Кому (Вилин извор), а у Рудничком округу Вилина Водица“ (Жиречек 1984, књ. I: 92).

Хидронимију са базама из паганске митологије потрли су називи хришћанских светаца, чести су хидроними у Старом Влаху везани за легенде о светом Сави, који је преузео атрибуте Хромог Дабe (уп.: *Савина вода* на Каблару).

(2) Микротопоними (*Х)ајдучка чешма / (Х)ајдучка вода* на „хајдучким планинама“ Тари и Романији покрили су неке раније називе (пре појаве хајдука као социјалне институције), вероватно нижих паганских божанстава.

17. Социолингвистика ће дати одговор како се у социјалном раслојавању у променама које су „видљиве голим оком“ смењују слојеви савремених друштвених кретања. У савременом омладинском жаргону налазимо: „**чесмовача** – *обична вода, вода са славине*“ (Андрић 2005: 294).

„Жаргон је језик који је засукао рукаве и прионуо на посао“ (Карл Сандберг) – зато је у омладинском жаргону значење воде *чесмовача* стилски појачано пежоративним наставком -уша: **чесмуша**. Тај жаргонизам није забележен у већ поменутој речнику жаргона Д. Андрића – што потврђује брзе промене у језику.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 2005: Д. Андрић, *Двосмерни речник српских жаргона и жаргону сродних речи и израза*, Београд: Zepher Book World.
- Белић 1951: А. Белић, *Око нашег књижевног језика*, Београд: СКА.
- Biderman 2004: Н. Biderman, *Rečnik simbola*, Београд: Plato.
- Bugarski 1996: R. Bugarski, *Jezik u društvu*, Београд: Nolit.
- Дивковић 1900: М. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, Zagreb.
- Дробњаковић 1960: Б. Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, први део, Београд: Научна књига.
- Ердељановић 1987: Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора, етничка прошлост и формирање црногорских племена*, Београд: Слово љубве.
- Жиречек 1984: К. Жиречек, *Историја Срба*, прва књига, Београд: Слово љубве.
- Караџић 1965: *Српске народне пословице*, Сабрана дела Вука Караџића, књига девета, Београд: Просвета.
- Караџић 1972: В. Караџић, *Етнографски списи*, Сабрана дела Вука Караџића, књига седамнаеста, Београд: Просвета.
- Караџић 1988: В. Караџић, *Српске народне приповијешке*, Сабрана дела Вука Караџића, књига трећа, Београд: Просвета.
- Кнежевић 1957: *Антологија народних умотворина*, Нови Сад – Београд: Матица српска, Српска књижевна задруга.
- Kristal 1987: D. Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Београд: Nolit.

- Кулишић и други (1998): Кулишић, Шпиро, Петар Ж. Петровић и Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Етнографски институт САНУ, Интерпринт.
- Matešić 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Мршевић-Радовић 2008: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд: Филолошки факултет.
- Недељковић 1994: М. Недељковић, *Календар српских народних обичаја и веровања за пролеће 1995. годину*, Ваљево: Агенција „Ваљевац“.
- Nodilo 1981: N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split: Logos.
- Пејановић 2010а: А. Пејановић, Концептуални статус лексеме *образ* у српској фразеологији, у: *Језик и култура*, Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 39/1, стр. 405–415, Београд: МСЦ.
- Пејановић 2010б: А. Пејановић, Фразеологија српског језика и њена структура, Научни скуп „Интердисциплинарност и јединство савремене науке“, *Радови са научног скупа*, стр. 183–188, Пале: Филозофски факултет.
- Петровић 2000: С. Петровић, *Митологија раскриша*, Ниш: Просвета.
- Пухвел 2010: Ј. Пухвел, *Упоредна религија*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Раденковић 1982: Љ. Раденковић, *Народне басме и бајања*, Ниш – Приштина – Крагујевац: Градина, Јединство, Светлост
- Sikimić 1996: B. Sikimić, *Etimologija i male folklorne forme*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Симић 1999: Р. Симић, *Основе синтаксе српскога језика*, Београд – Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српскога језика, Јасен.
- Стевановић и др. 1983: М. Стевановић и други, *Речник Њеђошева језика*, књига прва, Београд – Титоград – Цетиње: Вук Караџић и дути, САНУ, СКЗ, ЦАНУ.
- Толстој 1995: Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*, Ниш: Просвета.
- Chevalier – Ghreerbrant 2003: J. Chevalier – A. Gheerbrant, *Rječnik simbola – mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Vanja Luka: Romanov.
- Чајкановић 1994: В. Чајкановић, *Сјудије из српске религије и фолклора 1925–1942*, Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета и Партенон М. А. М.
- Шкарић 1939: М. Ф. Шкарић, *Животи и обичаји „Планинаца“ под Фрушком гором*, СЕЗб, књ. 54, Београд: СКА.

Vidan V. Nikolić

NEUTRALIZATION OF CULTURAL HERITAGE LAYERS³ IN THE SYMBOLIC MEANING OF LINGUOCULTURAL CONCEPT OF WATER AS A CONSEQUENCE OF SOCIAL CHANGES

Summary

In this paper we speak about the neutralization of cultural heritage in the symbolic meaning of linguo-cultural concept of *water* as a consequence of contemporary social changes. Symbolic meanings of water can be summarized as representing “three dominant themes”: as a source of life, means of cleansing and means of revival. The aim was to show that certain elements which entered the structure of the concept *water* under the influence of social changes lost their topicality and moved to “linguistic periphery” and that they no longer belong to living vocabulary and symbolism of the Serbian language.

The subject matter is approached from the ethno-linguistic aspect in order to investigate interrelations and different forms of connections between the language and intellectual culture, language and popular mentality, and language and artistic folk tradition. The research procedures begin with such types of terminological phrases as **nenačeta voda** [*eng.* whole water] and **živa voda** [*eng.* live water], linguistic and ritual mythological units which can be defined as a textual minimum which illustrates the subject matter of the research. In the following phases, the variant forms of these terminological phrases are analyzed in concentric circles from the perspective of linguistic cognateness.

Key words: linguocultural concept of *water*, social changes, linguistic cultural heritage, *water* symbolism, *whole water*, *live water*.

Часлав В. Николић¹

Катедра за српску књижевност
Филолошко-уметнички факултет
Универзитет у Крагујевцу

КЊИЖЕВНОСТ ГОВОРИ (У) ДРУШТВУ²

Књижевна дела и њихови аутори подлежу не само конвенцијама институције књижевности, већ, као дискурзивно сродни свим другим текстовима и њиховим творцима, подлежу укупном систему норми, установа и активности у култури. Проницање у одлике система културе претпоставља и опажање идеолошких тонова у интерпретираној структури као и идеолошких учинака тумачења. Књижевни текст идеолошки генерише и усмерава смисао, суделујући у интертекстуалном току, у коме се појављује аутор и други књижевни аутори, други књижевни и некњижевни текстови и њихови аутори, омогућавајући тексту испољавање различитих друштвених функција. Осим спреге знања, моћи, друштвених пракси и институција власти, постојеће теоријске перспективе сугеришу промишљање реторичких и трополошких средстава и процедура које поспешују идеолошку примену језика, односно идеолошку употребу књижевности у друштву. Латентно супарништво два историографска дискурса, официјелног и мемоарског, књижевног, у књизи *Ембахаде* Милоша Црњанског открива идеолошку мотивацију: што је за један језик изгубљено, скрајнуто, или преслојено, у другом се откровењски представља.

Кључне речи: друштво, историја, идеологија, култура, дискурс, представа, Милош Црњански, *Ембахаде*, дипломатија

Узајамност друштва, културе, идеологије и књижевности

Разумевање саодношења књижевности, културе и историје представници Новог историзма осамдесетих година 20. века преводе из система традиционалних категорија приказивања спреге између књижевног текста и стварности – миметичност, симболичност, алегоричност, алузивност фикционалних структура –, које сугеришу репрезентацијску природу литературе, у систем који уважава интерферентни квалитет књижевности. Прелазак стварносних знакова у естетички релевантну структуру изискује терминолошко маркирање адекватно регулативним процесима унутар културе. Уводећи појам *циркулације* наместо традиционалних изведеница *mimesis*, Стивен Џ. Гринблат уважава узајамност књижевности као градивног референта културе и њених историјских услова и друштвених функција и предлаже творбу „поетике културе“. Поетиком културе био би осветљен не само однос између различитих културних активности као и текстуални рад унутар појединих активности, већ и начин одређивања граница „између

1 caslav.nikolic@gmail.com

2 Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

појединачних културних активности“, уметничких и неуметничких облика експресије, односно начин превазилажења граница поступком преобликовања када „колективна уверења и искуства“ могу бити „формулисана помоћу подесних естетских форми и намењена коришћењу“ (Гринблат 1988: 5; према Бужињска, Марковски 2009: 558). Уколико се култура и историја одреде као текстови подвргнути узастопним интерпретацијама, неопходно је не само признати немогућност аутентизације прошлости, тј. дискурзивну актуелност историјских и културних садржаја, већ сагледати историчност текстова, друштвено, политичко, идеолошко условљавање као стабилни хоризонт културне (само)регулације.

Ничеово историјско тумачење моралности почива на дефинисању контекстуалних услова вредности, пошто чињенице не постоје по себи, већ само с обзиром на интерпретације које их активирају. „Ствари‘ се не понашају ‘закономерно‘, нити по неком *правилу*: ствари не постоје (– то је наша фикција) оне се не налазе ни под притиском нужности. [...] Закон не постоји: свака моћ извлачи своје крајње последице сваког тренутка“ (Ниче 2012). Перспективизација је симптом модификовања друштвеног састава, јер „свако специфично тело тежи да загосподари читавим простором и распорстре своју силу (– своју вољу за моћ) и да све потисне што се опире његову распрострањању“, па се у сталном сударању са тежњама других тела усклађује с телима „која су му довољно сродна: – *и*ако се онда заједно боре за моћ“. (Ниче 2012) Ничеова тврдња о бесмислености жудње за чињеницама стварности као таквим, што ју је позитивизам методолошки институционализовао, усмерава пажњу постструктуралистичких истраживача према вредновању језика као увек интерпретираног, увек интерпретирајућег, језика као друштвеног и историјског медијума. Обесмишљеност потраге за објектима положеним у текстуалне чињенице бива надомештена открићем смислености истраживања историје као истраживања језика. Стварност се испитује у поређењу са језиком, који не досеже објективну, емпиријску стварност, али који је осмишљава. Дискурзивно задавање смисла неизговореној и неизговоривој стварности мора изазвати подозрење јер је посредни онтолошко фалсификовање стварности која у језику никада не може бити коначна, објективна, проверљива, већ увек само дискурзивно реорганизована. Престилизовање стварности заправо је увек идеолошко располагање већ идеологизованом „стварносном“ грађом. Иманентна језику, идеологија представља процедуру друштвеног (само)организовања у коме се врши континуирано насиље над прошлошћу, стварношћу, бићем.

Настављач Ничеове критике историографског објективизма, Хејден Вајт својом *Метиаисторијом* (1973) насупрот традиционалном историографском представљању истине прошлости, неометаном егзистенцијалним и сазнајним препрекама, историјску грађу тумачи као апарат реторичког конструисања представе стварности. У разумевање света историјска наратија уводи облике интерпретативне мисли, метафоричке увиде, „метафоре које нам не пружају чињеничне информације“, те „знање које пружају историјске наратије одговара ‘знању’ које стичемо читајући књижевна дела“ (Пилајнен 2012: 114). Наративно знање представља модел приповедања који преводи елементе „људског искуства у структуралну форму која ће преносити значења, мотиве и идеје као реторички, односно структурално-језички обликовано искуство“ (Теодоровић 2010: 164). Немогућност непосредног сазнавања историјских садржаја претпоставка је историограф-

ског аксиологизма, сагласно коме се у историјским чињеницама могу откривати њихова разнолика вредносна, дакле и идеолошка перспективизовања али не и суштина прошлости, ствари, искуства. Одбацујући „аутономну визију човечанства у име теорије о културном стварању људске природе“ (Бужињска, Марковски 2009: 550), нови историчари и културни материјалисти есенцијализам, објективизам, објашњавање и реконструкцију као атрибуте класичне историографије замењују гносеолошком скепсом, аксиологизмом и конструктивизмом историографије која разумева, тумачи. Ако језик историографије фантомски кружи изнад прошле стварности, коју не може да дохвати, онда то што се у виду историјског садржаја упризорује није есенција, него привид, а неокончана потреба за историјским траговима и историографским записивањем руковођена је стваралачким а не истинитосним духом. Јер, Ничеово је становиште, „савршена форма [...] писања историје јесте чисто уметничко дело [rein Kunstwerk] ослобођено од било какве обичне истине“ (Ниче према: Бужињска, Марковски 2009: 551). Пажљиво проматрање историјских референција открива обиље реторичких средстава, вештина, операција којима се уместо жуђеног стварносног објекта гради субјективна, контекстуална алузија на предмет, који се појављује као преварна слика. Алузија јесте илузија која настаје трополошком игром, али чији денотат бива заборављен уласком у културу. Уместо предавања непосредне референцијалности, историографски дискурс увек је историографска (мета)фикција, историја увек метаисторија, свака фикција метафикционална историја. Суспендујући концепт објективне стварности као садржај текстова, Хејден Вајт промовише трополошки конфигурисано сазнање које сваког истраживача у кретању ка истини предмета зауставља пред мрежом преношења, замена, антропоморфизација, партикуларизација, измена елемената каузалног поретка догођеног у приказивању итд. Историјско знање је наративизовано знање, чији су састојци тропи, не објекти, чије је освајање нови чин трополошке медијације, не реконструкција, чија вредност и чије вредновање нису аутономни, већ хетерономни.

Вредности се граде и разграђују у процесу незауостављивог дискурзивног самопревазилажења, а свако испитивање језика, мишљење о историчности текстова и текстуалности историје припада низу идеолошких уписивања. Према уверењу представника Новог историзма, књижевност се „не може одвојити од културе [...], а књижевни текстови од других културних активности, утврђених у документи-ма епохе“ (Бужињска, Марковски 2009: 559). Књижевни текстови и њихови аутори подлежу не само конвенцијама институције књижевности, већ, будући дискурзивно узајамни свим другим текстовима и њиховим творцима, подлежу укупном систему норми, установа и активности у култури као амбијенту свих значајних пракси. Својство културне размене јесте, по Гринблату, упитни квалитет јер уметничко дело као једна мрежа дискурзивних тачака културну оптималност постиже могућношћу размене која се не испуњава захваљујући аутономним квалитетима дела, већ пристанком културног и друштвеног света на дело. Уметник, наиме, „мора да створи одговарајућу валуту захваљујући којој размена може да буде успешна“, а успешност размене „увек подразумева супротну релацију која се обично мери помоћи пријатности и интересовања“ (Гринблат 1990: 158; према Бужињска, Марковски 2009: 559). Проницање у регулативности система (и

система) културе претпоставља и опажање идеолошких тонова у интерпретираној структури као и идеолошких учинака једног дискурса и његових тумачења.

Књижевни текст вишеструко идеолошки генерише и усмерава смисао, пошто осим уметничких особености испољава одлике комплексног интертекстуалног тока, у коме се појављује аутор и други књижевни аутори, други књижевни и некњижевни текстови и њихови аутори, при чему уз репрезентацијску функцију у чину остваривања културне узајамности текст врши мање или више осетну али активну друштвену, идеолошку функцију. Осим естетских вредности, књижевно дело испољава и идеолошки карактер квалификујући се за елемент механизма друштвено-историјске регулације рефигурисаних смислова, рефигурисаних вредности. Поливалентност књижевног означавања утемељена је у неразделивој спони значења и вредности, захваљујући којој конструисање ма ког значења истовремено представља образовање вредносно маркираних референци, чија вредносна обележеност значи и друштвену кореспондентност са кодовима културе. Препознавање вредносних ознака културе не значи само спремност аутора и прикладност дела за културу него и постојање духа пристајања, у аутору и у делу, сагледљивост у амбијенту културног деловања, односно постојање хтења за пријатношћу као ефектом свог појављивања у заједничком простору. Отуда књижевни текстови нису само одражаји идеолошких парадигми културе него и судеоници у преображавању старих, односно у произвођењу нових идеолошких концепција.

Аксиологија литературе и уметности проширује се до нивоа укупне грађе друштвеног знања, јер у хетеротопском устројству културе књижевни наратив располаже вишестепеним означавањем, па неки састојци смисла који гради и уноси у културу оформљују дифузни, конструктивни или деконструктивни, подтекст других друштвених инстанци. Идеолошки напон књижевности и уметности прозире се у могућности циркулације, у присуству симболичких експонената (екс)центричних друштвених представа, доминантних или маргиналних чланова политичких, економских, војних, религијских хијерархија, у садржинској равни литературе али и у вредносном продирању књижевности у културу и друштвени свет, будући да је репрезентација увек интерпретација, чије вредности нису само естетске, односно чија значења јесу етички, историјски и идеолошки реактивна.

Непрозирност наративизованог знања о прошлости, у виду историје, сугерише постојање трансценденталних претпоставки сваког сазнавања, које би пре свега биле реторичке и трополошке трансформационе процедуре у језик изливеног знања. Хејден Вајт сматра да је наративно организовање знања утемељено у „модалитетима свести“, односно у менталним процедурама што имагинирају, граде и 'усистемљују' предмете сазнавања. Стога је чин историјског писања и историографског испитивања у извесном смислу увек и поетски чин. Ако се мишљење о историји и култури заснива макар као двојачко – као наративно и исторично мишљење и мишљење о историчности и наративности –, онда је, према Вајту, у наративном знању као и у знању о наратији важно уочити не само интерпретирани хоризонт већ интерпретативну позицију, тачку гледишта, односно тачку произвођења смисла који се уграђује у друштвени свет. Свака историографија према томе као иманентну вредност садржи вредност *метиса*, па оно што се некада поимало као објашњавање постаје не само разумевање већ само-разумевање које у сопство културног идентитета што је предмет говорења укљу-

чује све вредности историје, односно културе као текста. Ако доиста „не постоји чиста историографија која не би истовремено била и филозофија историје“ (Буџињска, Марковски 2009: 554), онда се на мета-нивоу као правој равни симболизације стварности њени појмовно-сликовни, филозофско-поетски атрибути указују као нераздељиви полови сваке идеје о свету. При чему идеја више нема платоничарски, идеалистички статус трансцендеталне и трансцендентне категорије – као што ни историја и поезија више нису аристотеловски одељене –, већ је њена трансцендетална али нетрадиционална, неметафизичка природа произашла из неесенцијалне, покретљиве и променљиве, увек перспективизоване и увек идеолошки осенчене циркулације.

Перспективизација као ограничавање дескрипције потребује осврт на чиниоце разарања концепта тоталитета приказивања: проматрање реторичко-трополошких стратегија пропитиваних система треба да обзнани много шири и опет у тоталности неухватљиви распоред ознака (политичких, економских, медицинских, религиозних, социјалних, родних и других), које творећи симболичку везу са посматраном књижевном референцом видном чине идеолошку природу једног наизглед аутономног писма. Јер, увек је посреди постојање у широкој али не и безусловној средини културних означитеља, у којој свако постизање уметничке целисходности претпоставља и функционалност више која текстуалну творевину чини друштвено адаптивбилном. И изван свесног опредељивања аутора, односно упркос изричито исказаној одељености од свега другог и некњижевног, тешкоћа бивања изван језика одмерава нужност адаптације. Међутим, једнако је изазовна ситуација постизања и протежирања правовредних значења. Како значењска правоснажност не почива у предметима, већ у модусу и резултату њиховог освешћивања у духу тумача, онда се показује и да је друштвени свет арена непрекидних идеолошких сукобљавања, доживљаја институционализоване премоћи и подвлашћености група али и да је друштвени простор раван у којој нарочиту видљивост има културни идентитет књижевника. Наративни, трополошки, креационистички потенцијал писаца остварен је тако да превазилази меру несвесне културне медијације што је изводи грађанство, те се узводи до нивоа самоорганизованог, саморегулативног сопства чије аутентично постојање не ништи културни мултиверзум у оквиру чијих различитих димензија постоји али ни само не бива поништено, јер настаје као савршено организована представа могућег света, не само као пријатна и занимљива, већ и као усмеравајућа рефигурација трагова постојања.

Пошто књижевна дела не бивају само угодни одрази жућеног света, него и друштвени оријентир, дакле текстови културе која се саморегулише у смеру боље организације елемената, баш зато што у својим структурама имају „друштвене вредности и контексте“, разумевање књижевних текстова као текстова културе одиста мора бити метаисторијско и метакултурно, како би се разазнало да форма којом књижевност потпомаже културно повезивање и организовање нема само фабуларни, већ и политички предзнак, да мотивација у повезивању афирмише и другог, дакле да смисао наративизовања није само естетски већ и идеолошки. Пуноважност књижевног значења у друштвеном свету отуда предвиђа рефлектовање извесних културних и политичких преференција, макар оних које се састоје у повезивању као у испуњењу идентитета хуманог постојања. Разумевати књижевни текст као инструмент културне медијације омогућава не само ана-

литичко проматрање разноликих слојева његове дискурзивне грађе него и разликовање типова културних употреба, које друштвено-политичке ентитете чине естетички значајним и естетичке вредности политички распознатљивим. Писци нису само репрезенти културе и преносиоци политичких порука већ и учесници у култури и тумачи политичких вредности. Са културолошког становишта, важно је испитивати идеолошко залеђе литературе као схеме симболичких чинова управо зато што немоћ истраживања стварности по себи значи добитак на другоме месту: у истраживању одлика и међузависности свега што о стварности јесте саопштено. Нарација је постала хетеротопијски фукоовски врт у коме слаби критички опрез пред релацијама светова стабилно одељених у модернизму.

Међутим, испитивање односа књижевности, друштва и идеологије важним се чини и због тога што се расветљавајући ефекат научне истраге показује и као потребно разграничавајући јер указујући на могуће друштвене (зло)употребе истодобно има прилику да прогласи естетску неидентичност свих типова дискурса, свих стратегија наративизације. Оно што је интегративни, комуникацијски вредносни потенцијал културе истодобно је и ограничавајући, контролни, рестриктивни чинилац, па као она која у исто време призива и суспреже култура „уопште не представља стандард естетског савршенства које треба достићи како би постао цивилизовани човек“, нити је беспрекорно уређена целина „у којој свако има унапред одређено место“ (Бужињска, Марковски 2009: 574), па се као несавршена, недовршена, може разумети кроз укупност друштвених пракси, институција и вредности међу којима постоје и књижевне, уметничке вредности проистекле из начина организације несвојственог друштвеном контексту. Књижевност судује у манифестовању симболичке моћи друштва, над својим припадницима, али поседује и вишак симболичког капацитета, који је друштвено неделатан, који се открива у доживљају естетског, изван општег интереса, осврховљује говор о одређеним видовима наративног организовања знања као о поезији, уметности.

Изузетан распон могућности симболичког исказивања литературу потврђује као подручје идеолошког квалификовања значења. Као једна од трополошких конструкција, односно као једна од рефигурација других референцијалних ентитета, књижевност почива на конструктивним елементима својственим и идеологији. И не само да су књижевна дискурзивност и идеологија хомологне будући да творе представе о егзистенцији на основу којих се обликује изван друштвени идентитет књижевног говора и говора о књижевности, већ се интерпретација друштвеног живота, оног у књижевним делима, као и оног у коме књижевност постоји, одвија тумачењем његових представа, дакле разумевањем идеолошких конституената система представљања. Луј Алтисер сматра да идеологија обједињује представе састављене од слика, појмова и идеја којима се објављује доживљај замишљеног односа „према стварним условима егзистенције“. Културно напредовање претпоставља усвајање елемената „'знанствене' или 'књижевне' културе који се могу непосредно користити на разним мјестима у производњи“, што имплицира и позив „Научимо, дакле, разна умијећа“ (Althusser 2012: 4), као сигнал умећа задевања владајућом идеологијом. Друштвена верификација књижевног доживљаја стварности представља институционализовање субјекта (аутора, јунака, читаоца) и његове представе у пољу друштвених активности, које једном симболичком, идеолошком оптиком бивају (пре)распоређене, али и који-

ма се придружују нове друштвене активности, подстакнуте артикулацијом нових уверења, нових фигурација света и постојања.

Идеолошко утискивање језика у свет представља одраз хијерархизованих друштвених односа и положаја, којима се систематизовање културног живота обавља као политички правоснажна регулација. Изграђивање културног идентитета засновано је на подлагању идеолошком читању, разумевању и прихватању идеологизованих детерминанти друштвеног света. У процесу културне идентификације субјект јесте учесник интерактивног скупа размена друштвено осврховљених информација, али је баш интерактивност показатељ пристанка субјекта на идентификовање у пољу културе, тј. на идентитетско (само)произвођење, у складу са конструктивним обичајностима друштва. Културни идентитет је идеолошки продукован, субјект је „само заробљеник симболичке културе у којој учествује“ (Бужињска, Марковски 2009: 586), субјектово идеолошко подстакнуто грађење нових дискурзивних формула, субјектово критичко разлагање феномена идеолошки подвлашћеног говора само је знак неугроженог живота идеолошке свести која је надвладала субјекта уселивши се у њега верификацијом његове субјективности.

Фукоова анализа модерне западне културе исходује дефиницијом чврсте међузависности знања, моћи, подвлашћености и институционалне регулације друштвених односа. Постојање културног идентитета Мишел Фуко, сродно Алтисеру, разматра у оквиру употребе језика као инструмента субјективизације. Субјект као идеологема јесте резултат институционално конструисаних видова говора, положених у све стратегије друштвено уређивања, контроле и репресије. Просветитељско институционализовање „клиничког искуства“ Фуко је детектовао као ефекат не само остварене доминације у видљивим политичким установама него и доминације у средствима деловања политичких установа чију моћ проводи идентитет постављен дискурсом власти. Стога културна анализа „тежи да открије ове механизме подјармљивања појединца и његовог претварања у политички субјекат“ (Бужињска, Марковски 587). Субјективност као друштвено призната индивидуалност постаје идеолошка фигура, дисциплинована и управљана интересима надзиратеља. Историографско представљање прошле стварности јесте идеолошки проминентно, пошто и реторички моделује прошлост али и установљава технике сазнавања, које нису факултативне, већ политички руковођене.

Прихватајући дискурс културе и друштвеног света, субјект пристаје на улогу медицинарног тела, на својеврсно друштвено клиничко искуство које га подређује структурама „микрофизике власти“, поступцима социјализације као трајног иницирања у политички као паноптички свет. Несагледљивост власти, њена распршеност „у јавном животу“, дискурзивна свеprisутност и интрасубјективност презентну улогу субјекта књижевности и културе увек чини одвећ драгоценом за тумачење представа, трополошких решења, политичких економија, као могућих ознака једног идеолошког тела. Идеолошка процедуралност језика потребује критичку интервенцију која свесна и своје идеолошке маркираности и политичке употребљивости настоји да у јавно истакнутом књижевном говору (дела, писца, критичара) препозна не тек институционализованост дискурса, него решења која писмо књижевности чине нетаутолошким, ентропији јавне употребе и аутоматизму односа, моћи и знања, супротстављају тип инцидентног политичког говора, чија значења корелирају са вредностима која у друштве-

ном простору политичких норми не постоје као неполитичка и неидеолошка али постоје као антисистемска.

Видљивост литературе у друштвеном свету осетнијом чини идеолошко-политичку неуралгичност писаца, који своју културну изложеност не угрожавају спремношћу на политичко-критичку самопромоцију. У подручју знања, јавног говора и власти могућност индивидуализације јесте институционално одмерена и контролисана, међутим управо у паноптикону здружења власти са апсолутним видом, располагања свеопштим знањем, јесте један од замајаца духовног превазилажења вредносне задатости и откривања у језику и представљању оне комбинације, нијансе и разликовања којима се може надмудрити оштровидни систем власти и у друштвени организам унети вирулентно знање, оздрављујућа информација. Савремено проучавање прошлости оправдано је и стога што истрага писаног и говореног о минулој стварности упућује на оне фигуре у дискурзивном стварању и размисавању света чија је идеолошка есенција и политичка стратегија не само дефинисала ситуације подвлашћивања сопственог и општег говорења и деловања већ је унутар друштвене језичке активности корисничку улогу писца и литературе унапредила, преокренула у корективну. Дискурзивност се за писце указује пољем сучељавања различито усмерених свевидљивости: једне, којом располажу државне институције као инструментом контроле, селекције, редуковања и елиминације, и друге, којом располажу актери културног живота што пронику у оптималнија егзистенцијална решења него их обезбеђују институције државе и културе, што потказују девастацијски карактер политичке хомогенизације дискурса.

Са формалног становишта, књижевност, писма, биографске и аутобиографске забелешке, новински текстови, мемоарски записи, сведочења јесу само прилог тези и костваралачкој улози конкретне језичке активности која „никада не може бити појединачна, већ се односи на друштво“ (Буржијска, Марковски 2009: 578). Међутим, унутар идеолошке, друштвено-политичке условљености сваког језика не налази се само информација о његовој и пишевој припадности једном систему препознавања, идентитета, задатих улога, већ и информација о могућностима делања и делотворности делатних идентитета која можда не исходије конструкцијом што установљава један облик егзистенције, али која сакупља једно знање што као политички и идеолошки негатив институционално организоване стварности сведочи о стварности која се живела упркос пуномоћној дискурзивној пројекцији, односно артикулише представу о стварности у коју се изокренула она институционално детерминисана. Субверзивна информација у условима друштвеног живота представља траг свести довољно снажне за виђење онога што припада стварности институционалних интервенција, стварности која се упркос стравичној видљивости није могла интерпретативно изговорити. Политичка интервенција субверзивних тумача открива како у димензији паноптичке моћи постоје искуства, предмети и слике које неповратно ћуте, па признање тишине јесте постигнуће онтолошког разликовања свевидљивости која значи свеизговоривост, дакле и свевласт, и свевидљивости која проналази места егзистенцијалног, историјског ћутања у језику, чинећи баш тамо видљивим оно што се официјелним културно-политичким радом маскира: трауме стварности.

Проучавање књижевности у савременим студијама културе, политике, идеологије усваја познату теоријску размену односа фикционалних творевина и

друштвених чинилаца: књижевност „представља 'живот', а 'живот' је у великој мери друштвена стварност“ (Велек, Ворен 2004: 117) Испољавајући генеративне одлике литературе, теоријски феномени попут симболичких средстава, реторичких корпуса и парадигми, жанровских конвенција и идентитета, књижевне традиције, инволуције или иновације, експанзије, домен културне употребе садржаја њима проговорених не сужавају на област традиционално мишљеног стваралаштва аутора, епохе, гекултурно спецификоване и етноцентрично суспрежане литературе већ индикују друштвену проблематику и друштвену сврху која јесте и проблематика и функција аутора и дела али надмашује изворишну сингуларност постојећи и постајући у свакој језичкој активности коју је покренула или којом је дозвана. Књижевност припада реду хуманистичких чињеница, па појављивање књижевне истине омогућава употреба „књижевне технике као хуманистичке *дисциплине*“ (Кољевић 2004: 22). Социологија књижевности писца поима као друштвена бића чији текстови успостављају један облик друштвеног, културног идентитета који рефлектује и друштвену припадност и идеологију писца као субјекта у историјском и политичком свету.

Идеолошка опредељења писаца најлакше образлаже историја његових грађанских улога и исказа, али је неопходно прихватити разликовање идеолошког значења активности и изјава, с једне стране, и стваралачког умећа, с друге, захваљујући коме друштвене импликације текстова могу противречити пишчевој грађанској идеолошкој самодефиницији. „Балзак пружа упечатљив пример за могућност те подвојености; јер мада је јавно исповедао наклоност према старом поретку, аристократији и цркви, његов стваралачки нагон и имагинација много су више били обузети типом склоним стицању, шпекулантом, новим снажним човеком буржоазије.“ (Велек, Ворен 2004: 121) У представу о подвајању културног идентитета писца, с обзиром на његова књижевна и ванкњижевна одређивања, потребно је укључити и рецептивни модел прихватања друштвених импликација дела и његовог аутора, будући да је друштвена рецептивност опредмећена поједностављујућом оптиком, између које и извесног књижевно-политичког организма постоје непремошћене пукотине. Услед напуклина неразјашњен остаје политички, идеолошки опсег идентификације писаца. С друге стране, друштвена нормирања књижевности указују на интенцију државних установа да другим типовима идеолошког преозначавања придруже контролисано књижевно деловање које, пошто га држава не може непосредно извести, интендира државно деловање у смеру све сигурнијег управљања. Културна медијација државне управе ефикасна је и стога систем власти обезбеђује „повољне стваралачке могућности онима који се добровољно или уз опирање поистовете са званичним прописима“ (Велек, Ворен 2004: 124). Но уколико занемаримо недвосмислену, свесну институционалну стимулацију књижевног рада, веома је тешко са сигурношћу тезу о хуманистичкој валидности литературе поткрепити поузданим лоцирањем књижевних жанрова, стилова, форми, трополошких избора и поступака у неком одређеном комплексу друштвених интереса.

Друштвена осврховљеност књижевности не значи и једнаку целисходност друштвеног у књижевности и књижевности у друштву, пошто егземплари друштвеног живота и њихова идеолошка докса нису по себи формуле уметничке вредности. Традиционална теорија књижевности опире се читању само-

битних књижевних вредности кроз „друштвене истине“, сматрајући да осим тзв. друштвене књижевности постоји „велика књижевност која има мали или никакав друштвени значај“, да има „своје сопствено оправдање и свој сопствени циљ“ (Велек, Ворен 2004: 133-134). Међутим, структуралистичку идеју о самодовољности књижевне телеологије нужно је кориговати постструктуралистичком културолошком примедбом о интердискурзивном животу културе, о значењу које недри језичка активност, у којој су аутор и његово дело изгубили ранију монументалност. Па иако књижевност и даље има властито оправдање и сврху, важно је што у обликовање културног идентитета књижевности и писаца небезазлено приступа мишљење и говорење културе о оправдању и унутрашњој сврси фикционалних текстова. Хоће ли (не)двосмислене уметничке вредности и скривена значења, унутарња истина и функција моћи надвладати закономерне оквире друштвене рецепције, културну идентификацију као неизбежну рефигурацију, границе разумевања? Мишел Фуко не инсистира само на културној адаптацији књижевног значења него и на његовој префигурационој одређености, на трансцендеталним нормама рађања текстова. Постојање у оквирима закона значи губитак неутралности и сталну напетост „унутар свих механизма власти, чак и најпрописанијих“, па друштвени живот подразумева непрекидно опредељивање и непријатељство, рат једних против других, јер рат је „мотор установа реда“, односно „сама шифра мира“ (Фуко 1976: 4). Суочавање са друштвеним механизмима идеолошког моделовања текстова књижевно значење дехерметизује, при чему отварање књижевних структура према другим вербалним конструктима обухвата и писце, њихове идеологије и живот културе.

Дискурзивно перпетуирање културе кроз све њене елементе извесно је и за Ролана Барта, који говори о древној крађи и сталној трансформацији говора у политичкој заједници (и замени стварности представом стварног), али који у свет политичке митологије уводи митолога, проницљивог демистификатора идеологије грађанског уређивања света, који, премда неслободан од језика, ипак ради против свог предмета: „брани стварност од њеног преобраћања у слику и представу те, дакле, брани је од превелике идеологизације“ (Бужињска, Марковски 586). Алгоритмска историја писма, коју Барт сачињава, потказује да „симболизам који покреће писани језик“ не протектује естетско значење, већ да је његова почетна верско-ритуална посредујућа намена (као у случају кинеског писма), у саобраћању с божанским, каснији обрт у комуникацијску функцију испунила као друштвени идеолошки чин. Комуникација није прасврха писма, већ ефекат његовог центрања, моћи државе која је писмо „вулгаризовала [...], лаицизовала и подвргнула административним, рачуноводственим задацима“, да би га касније наново преодредила у „државно питање“, а владара у „чувара графичке норме“ (Барт 2010: 35). Митологија и митологизација јесу концептуални подупирачи језичке активности као пројективног живота смислова и вредности тумача, његовог модела свести о стварности у већ створеним означитељима прошле стварности. Пројективност читања, писања, говорења значи и запреченост истинског сазнавања, пошто је запрека искуствена дистанца услед логоцентрираности и идеолошке неискорачивости из неслободе идентитета. Сазнавање о историјским обртима одвија се као језичко оперисање „резовима у дискурзивности“, прекретима „система вред-

ности, а писмо је захваћено том конверзијом зато што је новим вредностима потребан нови режим производње и дифузије“ (Барт 2010: 39).

Статистички непробојна социјална профилација писаца не затамњује, међутим, осет социолога културе за друштвени каузалитет који надсвођује књижевно деловање. Премда аналитичком прорачунавању најчешће промичу сви чиниоци респонсивности аутора према социјалним обрасцима времена, тумачење би баш противно емпиријски обесхрабрујућим исходима требало усмерити према комплексним координантним мрежама културног интертекста, унутар кога неразабирљивост деликатних спојева социолекатског и идиолекатског режима стварности јесте гносеолошки одсев тананих конструктивних облика и ритмова повезивања. Опомена Јана Вота да премиса о књижевном одражавању живота проучаваоце треба да сучели са варљивом једноставношћу миметичког ишчитавања релације, чувајући их од потеза објективације тога односа, али треба и да их определи посредујућим компонентама репрезентовања који су селективни зато што су медијаторни, разрађена је у Долежеловом попису ранијих теоријских прокинућа у проблем употребе стварног света у фикционалном свету: фикционални наратив не само да присваја „елементе, категорије и макроструктурне моделе“ стварног света, односно његових нефикционалних знаковних организација, већ „позајмљује 'грубе чињенице', 'културне реалеме'“, ангажује његове „дискурзивне карактеристике“, формално-садржинске кодове фикционалних наратива придружује одређеним историјским догађајима, раздељује „референцијалне оквије“, умрежава стварне топосе у један фикционални конструкт, тематску селекцију утемељује у друштвеној итд. (Долежел 2008: 32-33). Сложени комбинаторички апарат књижевног инволвирања друштвене стварности у наратив жанровски идентификован као фикционални, књижевни, оснажује предострожност пред употребом друштвене тематике, јер огледалска прецизност репрезентације није именитељ најделатнијег уплива стварности ни у делима која једно друштво приказују с подробношћу која осигурава идеју о поузданости описа.

Генеративни досег проучавања социјалних екскурса у литератури подразумева не само свест о начинима употребљавања недикционалног света у фикционалном свету, већ и херменеутичко прекорачење у феномен усаглашености моделотворачких карактеристика фикционалног приступања друштвеном свету, сагласно којој књижевне диференцијације очитују транспозицију извесних друштвених судова, перспектива, формалних и генеративних особина у значењски, вредносни, обликотворни систем књижевних конструкција живота. Индивидуалистичка идеологија интелектуалне елите модерног доба подастире критичко писање опрезом у погледу олаког приписивања писцима – особито писцима 20. века – одсуства критичке процене основних социјалних, моралних, политичких ортодоксија, што у првом реду не бива показатељем самостечене аутономности имагинативног стварања, већ одблеском идеолошки самосвесне стваралачке проминенције у друштвено-политичком интертексту:

„Пошто је књижевност у једном савршено ваљаном смислу, сопствено друштво – она је најтананије и најтрајније средство које је човек пронашао за општење са својом сабраћом: и није јој најбезначајнија функција да онима који су научили њен језик пружи нешто што ниједно друштво није могло.“ (Вот 1990: 298)

Херменеутичка уздржаност пред односом књижевности и друштва, према Јану Воту, није мотивисана тек ослабљењем елитистичког аутономизма светова фикције и нефикције, као што се ни смелост савремених тумача не сме довршити у општим местима о асоцијацији појединачног живота уметношћу, већ правомерно упознавање узајамности друштва и литературе мора проићи из њиховог јаснијег разликовања, не би ли се домакло оно што у разумевању друштвеног смисла књижевности изостаје: њихова истоврсна природа. Јер, проговорити о интегративном значају литературе у свету значи парафразирати древну максиму о копулативној, социјализујућој вредности дела за његовог творца, али то још не значи изложити како комуникативност није фундаментални циљ, нити језика, нити литературе, већ да је комуникацијом „са својом сабраћом“ – на језику који је и општи али и самобитни друштвени идиом – омогућен пролаз садржаја друштвене идеологије.

Најизразитија тананост и трајност књижевности као средства општења потказује људски (само)усавршавајући напор, овалпоћен у литератури, као онај који унапређењем средстава комуницирања постиже више од неутралног општења као таквог: вредносно превладавање услова егзистенцијалног искуства. Информацијски капацитет књижевних знакова очитује раскриљеност људских представа према вредностима којих нема у друштвеној циркулацији. Стога у комуникацијској могућности литературе обитава вишак значења, који се у друштвеном интертексту претвара у вишак вредности који, будући да не настаје као одраз постојећег регистра вредности, улази у социјални организам као новоделатна супстанца. Размена информација у случају јавног потенцијала књижевности само је инструментативна одлика језика као културне установе коју нарочитост књижевног ткања преокреће, проширује у идеолошки дерегулативну инстанцу. Деррегулативност литературе, следствено Вотовој напомени и њеним функцијама, садржана је у допусту да могући свет својим језиком прекорачи друштвене, стварносне могућности, представљајући сабраћи „нешто што ниједно друштво никад није многло“ (Вот 1990: 298). Најтананија и најтрајнија комуникација, остваривана литературом, сугерише постојање историјског облика објект чије субверзије јесте сама та историја, односно њен језик. Јер смислови који се исказују и размењују не долазе из друштвено императивне представе света, већ, будући протежирани најосетљивијим и најдуготечнијим нивоима језика, управо дохватају онај вишак који не одговара јавно пројектованој стварности, онај вишак који не припада основном садржају дискурса политичких усанова.

Ако литература конституише значења и вредности за које „ниједно друштво никад“ није имало моћ да их 'оствари', онда је свакако фикционални свет онтолошки неподударан стварносном свету. Међутим, у социјалном интертексту постоји онда и језик који до сабраће проводи не тек садржину могућих светова, него и његове – реверзивне и унапређене – формотворне, вредносне, комбинаторне сугестије као подстрекаче политичке ревизије историјске стварности. Како представља и „сопствено друштво“, књижевност заснива субверзивни, не само паралелни, лингвооксиолошки ентитет унутар заједничког друштва. Бивајући и историјска и антиисторијска, литература највишим слојевима свога идиома истодобно постиже и опстојност (јер оптимализује општење) и превратничко значење (јер дистрибуира нове идеологеме). Ако је тананост фикционалног језика залог и његове аутентичности и дуготрајности, онда је притајени политички ат-

рибут друштвеног живота књижевности њено располагање будућим могућностима, чиме неостварено а пројектовано историјско искуство противставља историјској прошлости и историзацији садашњости. Ако и не постоји као огледало друштва у коме сабраћа егзистирају сагласно морално-политичкој ортодоксији установа система, дакле и сагласно дискурзивној формацији која их подлашћује, није ли баш као волшебно огледало света који „ниједно друштво никад“ комуникацијом није изградило више од комуникације: другачију друштвеност. Можда није најзначајније што припадницима једног друштвеног света може даровати, ипак омогућавање нарочитог типа друштвености усред искуственог друштвеног амбијента, њихову граничност не чини безболном, већ инцидентном. Јер способност комуницирања фикционалним наративима значајним, небезинтересним у друштвеном организму, одређује и то како, колико, шта и с којим социјалним импликацијама литература комуницира. Проналаском књижевности и писци и њихова сабраћа, тумачи, поспешују проходност књижевним метајезиком, који, тананији и трајнији од других, дораста до метадруштвеног, метаисторијског књижевног идиома. Језик литературе не реконструише, него конструише свет провоциран стварним, наизглед инокосан свет, чија идеолошка употребљивост и политичка ризикантност нису дефинитивне, ограничене, мерљиве, јер су несуспегнуте границама светова увек могуће, отворене. Граница попушта у језику који обезбеђује што ниједан други: најтананије и најтрајније општење између сабраће, самосвојну друштвеност, што распонном могућности привилегује књижевни језик, а депривилегује, тихо разграђује језике чије друштвене, политичке могућности „никад“ нису биле довољне. Раван метајезика тако постаје не тек димензија конструктивног васпостављања прошлих искустава, предадом текстуалне грађе, него и идеолошки далекосежна деконструкција предметног језика, из кога је изостајало оно што историјски закономерна друштвеност не може да испуни. Књижевни језик израста у другост унутар идентитета друштвеног света, чије коегзистирање од књижевних текстова ствара друштвене ко-текстове, идеолошки продуктивне, политички делатне.

Рефлексије о идеологији посматрања: *Ембахаде* Милоша Црњанског

Књигу политичких мемоара *Ембахаде* Милош Црњански гради као структуру која упркос многобројним познатим и заборављеним, истакнутим и маргиналним, фигурама неколико историјски и политички вратоломних деценија XX века не би требало да искаже Црњансков политички суд, тзв. „чисту политику“, јер у књизи политика не представља прворазредну тему. Међутим, реконструисање културне и политичке свести у међуратној Југославији, ширење историјске равни за помоћне улоге у међународном препоручивању југословенских и српских друштвених карактеристика и тежњи, реафирмација приватног живота дипломатских службеника у иностранству и његово саодношење јавном политичкоисторијском и културнополитичком животу аргументи су којима Зоран Аврамовић оснажује тврдњу да се у *Ембахадама* „културна реконструкција остварује путем политике“ (Аврамовић 1996: 306). Културно реконструктиван текст *Ембахада* инструменталност политике постиже „високим књижевним вредностима“, па се творба значења у Црњансковим мемоарима мора одвајати разлистивањем његових метаисторијских и метанаративних особина. Документаристички карактер *Ембахада*

реактуелизује умешност спрезања факције и фикције, управо зато што документарно раздањивање разговора, политичко-културно-књижевних сусрета, приватних идеологија, културних импликација значајних историјско-политичких одлука и преокрета проводи трополошким поступцима методологије фикционалног.

Литерарно реминисцентно, метафорично, антигетичко, гротескно или метонимијско престилизовање документарног писма не само да литераризује документа, чинећи да у њима одређене личности, догађаји, теме, простор, последице задобијају приповедну динамику, драмску напетост и лирску интензивност, већ и да друштвенополитичка димензија књиге досегне значења, идеолошко-политичке импликације, што премашују књижевни архивистички обзор и улазе у дијалог са свим својим, предестинираним и непредестинираним, читаоцима. И можда баш као „оштра, субјективна, на моменте осветељубива 'дипломатска историја изнутра'“ (Ристовић 1996: 260), која је више опредељена „нашим људима и наравима у (дипломатском) свету него земљи у којој су деловали“, *Ембахаде* располаже критичком карактерологијом која заснива једну типологију обликовања политичке свести у српској и југословенској култури. Аутор трасира један вид политичке дистантности, али његова уздржаност јесте генеративно својство особене методологије (само)посматрања, унутар које се у привидно неутралним оптичким референцама одвија идеолошки живот. Премда тек „посматрач“ културе земаља у којима је дипломатски деловао, премда тек промотер националне културе у широком пространству великих европских култура, Милош Црњански испуњава и налог кога се покадшто и одриче: политички осмишљено посматрање.

Ако документаристичка одговорност и књижевна разрађеност Црњанског мемоаристу утемељују као описаним догађајима и личностима „савременика широке културе, чија су запажања прецизна и имају данас, након што су сазнања о том времену постављена на чврсте истраживачке темеље, задивљујућу свежину и тачност“ (Ристовић 1996: 259), онда се Црњанскова некадашња историјска и физичка актуелност може разумети и као непрочитани потенцијал хода с другим временима. Диспозиција свежине, прецизности и тачности *Ембахаде* чини могућом личном историјом свих својих читалаца, а Црњанског убедљивим саговорником чија друштвена, идеолошка, политичка аргументација има не тек неутралне репрезентацијске, већ идеолошки и друштвено-политички промерене одзиве. Животност друштвене, политичке свести у *Ембахадама* као у књизи књижевне вредности изискује тумачење што уважава не само књижевну проактивност Црњансковог писања него и његову, смисаоно и временски, далекосежну политичку присутност. Да ли књижевна обрада посматраног, саслушаног, прочитаног и у виду докумената у текст Црњанскових дипломатских забележака увезеног завређује тек књижевноисторијско реархивирање или се баш у симбиози фикционалног и фактичког, естетског и политичког може разазнати физиономија (пара) фикционалне творевине чији је смисаони потенцијал за причу већ и потенцијал за идеологију, за проницљиву друштвену будност? Ако се Црњанскова „лична историја“ одвија „у простору, који има координате реалног историјског времена, али улази и у свет другог ритма времена, који више није подложен законитостима историјске логике“ (Ристовић 1996: 259), онда се одблесци политичке свести у *Ембахадама* могу прозирати не тек спрам актуелних догађаја и улога, као Црњансково лично самоодређивање, већ као текст чија друштвена семантика, прелазећи гра-

нице документованих наратива, коинцидира са свим потоњим друштвено-политичким реалијама, односно која предочава генеалогију друштвеног, идеолошког, политичког бића у књижевности као таквој. Стална присутност политички надахнутих тумачења Црњанскових политичких и историјских радова нити дисквалификује, нити идеализује Црњанског грађански лик, само га једнако потврђују као савременика нашег друштва, културе, идеологија, политичких типова и радњи.

Жанровски идентитет *Ембахада* наизглед лако је одредив пошто се првотна аутоекспликација – „*Ембахада* је шпанска реч и значила је посланство на страни.“ (Црњански 2009: 7) – сигурно укоренењује у традицију мемоарског писма у српској књижевности: Црњанскове *Ембахаде* јесу исто што и *Мемоари* Проте Матеје Ненадовића. Ако је унутаркњижевна, поетичка позиција Црњанскове књиге извесна, јавља се један у ужем смислу ванкњижевни налог за промишљањем *Ембахада*, чија оправданост делимично проистиче из зачудног историјског размака међу књигама Ненадовића и Црњанског. Наиме, књижевноисторијска напомена да „откад нам је умро прота Матеја, код нас није било много мемоара наших големаша“ (Црњански 2009: 9) потребује у историјском смислу важније од проматрања узрока прекида у историји жанра: разумевање импулса који враћа мемоарско писмо у српску културу. Стваралачки подстицај у случају *Ембахада* долази не само из књижевности него и из историје, која је у развоју хуманитета испољила гранично искуство што га писци не могу прећутати, неутралисати. Једновековна празнина у српској мемоаристици сасвим је оправдана, верује Црњански, зато што устаљеност начина писања историје до Првог светског рата мемоаре чини излишним. Њихово дотадашње издавање одразило би центричност, опортуну селективност и неверодостојност својствену историографији. Упркос сталности историографске хомогенизације, искуство Првог светског рата обнавља не само интерес за писањем мемоара као књижевног жанра него и вољу за писањем мемоара као личне историје: „Сви би сад желели да, за собом, оставе бар једну књигу о прошлости.“ (Црњански 2009: 9) Ипак, писање мемоара „у своју одбрану, рго домо, а на ползу отечества“, у међуратној српској и југословенској књижевности, Црњански распознаје као настављање интернационалне књижевне моде, дакле као не сасвим аутентично, интимно подстакнуто, проницање у прошлост, опредељујући за себе и своје мемоаре другојачије, личне и књижевне разлоге:

„Да и ја, ипак, и после свега тога, пишем, о прошлости, то је, пре свега, зато, што сам био писац и пре рата, а осим тога, то ми је и као неки аманет оног Београда, који сад лежи покопан, испод дебелог слоја пепела, праха, заборава. Под рушевинама тог Београда леже, мртва, – за мене и сад још жива, – лица која ме посматрају исплаканим очима.

Са једног другог света.

Они су не само мртви, него су се и страшно намучили.

Зато пишем горко и без обзира.

Нека се зна истина.“ (Црњански 2009: 9)

Писање о прошлости Црњански схвата као природни продужетак рада који недри стваралачки замаха по себи, следствено коме мемоари пре свега јесу израз књижевног (само)обнављања, па се на некадашње, међуратно писање на прошле теме надовезује и мемоарско уткивање референата минулих догађаја и искустава, у још отворену структуру Црњансковог дела. *Ембахаде* за Црњанског представљају у првом реду знак да бивање писцем пре рата може да се продужи и

након рата. Између предратног и поратног писања положена је не тек тематска већ онтолошки релевантна (транс)дискурзивна спојница: прошлост као таква. Дакле, основним допустом за мемоарско откривање прошлости Црњански сматра књижевну неизбежност тематизовања прошлости. Онтологија књижевности, одређеност приповедања траговима прошлих искустава, легитимише и историографско-књижевни подухват у *Ембахадама*: лично егзистенцијално и историјско завештање. Црњанскова „дипломатска историја изнутра“ мотиваоцино је стопљена са довршеном историјом једног града и једне земље. Будући „аманет“ не само уништеног већ и заборављеног предратног Београда, *Ембахада* доиста нису текст кроз који аутор жели да изговара своја приватна књижевна и егзистенцијална уверења, упркос фабули и поступку, колико текст што метонимијски проговара (за) читаву заједницу. Посредством Црњанскове тачке гледишта у свет послератног друштва истичу слике и гласови пређашњег живота: аутор комуницира са Београдом несталим не тек под непријатељским бомбама већ и под притиском другог Београда, чије материјалне и идеолошке конструкције застиру ликове и знакове пређашњег полиса.

Престоничке рушевине представљају симболички рез у култури српског народа, која притиснута поратним идеолошким наносом ипак жуди да дочује време чији су трагови или нестали или ревидирани и превредновани. Шта накнадни историографски, културни и политички дискурс саопштава о предратном животу ако Црњански осећа завет провођења у ново доба истине која се не зна? Говорћи у име затомљеног Београда, у име мртвих лица и, не мање важно, њихових исплаканих очију, Црњански дефинише једну могућност гледања чији хоризонт није прескрибован искуственим, друштвеним и политичким гласом света у којем писац мемоара живи. Док га „са једног другог света“ мртва лица гледају „испаканим очима“, Црњансково писање о прошлости као одговор на посматрање са „другог света“ постаје историографски ексцес. Идеолошки квалитет Црњансковог посматрања другог света улог има управо у представи разривеног, а неумиреног, у представи чија правоваљаност не зависи само од књижевних чинилаца, већ од моћи да се, и уз помоћ књижевних вредности, постигне јавно, опште знање друге истине. Књижевни пол *Ембахада* допушта онтолошки трансфер, којим мртви могу да оживе у личној историји, а да оно непознато што уз смрт иде – истина – међу нове грађевине, лица и очи, међу нове системе истинитости трансферира вирус-код и одјекне одвећ „горко и без обзира“.

Идеолошки запис међуратног Београда сасвим је пригушен, будући „покопан, испод дебелог слоја пепела, праха, заорава“, па потребује промотера који виђење преводи у говорење, потребује „неко ја које све то не само да гледа него и коментарише“ (Бошковић 2004: 98). Црњансково око је доиста „покретно и озвучено“, јер сазнање о онима који су „не само мртви, него су се и страшно намучили“ помера с једне стране симболичке границе на другу. На страни поратног Београда и Југославије оно што је покопано јесте и мртво, откинуто, немо, развејано, заборављено, међутим Црњанскове реминисценције у *Ембахадама* не само да васпостављају ликове покопаних него и оглашавају живост њихове истине – она превазилази смрт и прах. Горко и безобзирно знање у Црњанском тексту добија тон, покопана истина ново друштвено ситуирање. Ако „сви знамо како се пише историја“, те је боље што мемоара задуго после Ненадовићевих „није било“

(Црњански 2009: 9), да ли Црњански записи о посланству на страни *обзирно* образлажу баш потребност књиге о недавној прошлости? Иако сви знају како се историја пише, не говоре сви све што (могу да) знају. Црњанскова рекапитулација знања о прошлости у новом друштвеном и политичком систему потребује прећутну сагласност новог друштва са историјском анамнезом појединца, а ова произлази из одрицања политичког карактера мемоара, наглашавања њиховог антрополошког, етнотрагичког значења и наративног формирања: „*Ембахаде* ће, дакле, бити и весела и тужна прича“, а „туга ће бити у њима, наши мртви, без броја, а веселост, лудорија, као што је била вожња српских сватова“ (Црњански 2009: 9). Црњансково одрешило „Нека се зна истина“ мора добити неку врсту политички прихватљиве реализације, која зрачење горке истине треба да, с једне стране, књижевно ограничи на појединачне примере, а да, с друге стране, уопштавање заобиђе хоризонт применљивог политичког закључивања и оствари се као филозофско и културноисторијско. Преокреће ли се тада Црњанскова заветована безобзирност у друштвенополитичку обзирност? Чини нам се ипак да Црњансково састављање *Ембахада* надилази модел писања „у своју одбрану, *pro domo*, а на ползу отечества“, те да у поље официјелног историографског, политички нормираног језика уноси одвећ снажан лични мотив, али чије друштвено саобраћање изокреће принцип мемоарске ползе, проводећи у нови систем не елементе што подупиру друштвену прихватљивост пишчеве „личне историје“, него елементе што репрограмирају знање о прошлој стварности заједнице. Латентно супарништво два историографска дискурса, официјелног и Црњансковог, има елементарну идеолошку мотивацију: што је за један језик изгубљено, скрајнуто, или преслојено, у другом се откровењски представља.

Црњансково експлицитно програмирање читања *Ембахада* засновано је на разликовању узредног и фундаменталног циља писања, дипломатске, актуелно друштвене садржине и универзалног смисла невољности народа. Јер, „случајно је да те моје књиге говоре о нашој дипломатији“, а заправо су посредни „белешке о несрећи нашег народа, а нису ни дневник, ни историјат, ни студија, ни памфлет“ (Црњански 2009: 7). Метадискурзивно започињање књиге мемоара интендира разлику конкретне историјске, политичке, егзистенцијалне садржине и њеног жанровског и функционалног преображавања. Неутрализовање политичког свода дипломатских усмена захвата и идентитет Црњанскове књиге, коју не треба разумети као субјективно интонирану представу минулих дешавања – зато она није „ни дневник, ни историјат“ –, нити као критичко-реакционарну објаву – „ни студија, ни памфлет“ –, већ, лишена даље друштвене употребе, као нотацију над-партијске драме народа. Као „просто усмене једног очевица, писца“, *Ембахаде*, премда реферишу „о нашој дипломатији“, треба да сведоче о важнијем: „О добу, које је било пуно несрећа, жалости, страхота, а које ће се ускоро чинити несхватљиво и давно прошло, невероватно, као што се мом нараштају чинило доба Обреновића.“ (Црњански 2009: 7) Смисаоним универзализовањем, *Ембахаде* подижу штит експлицитног самотумачења, које усмерава читање, предупређује могућа рецепцијска уозбиљења онога што је резултат случајног одабира: тематску контроверзу пригушују преобразба и смисаоно исходиште.

Црњансково набрајање садржаја обухваћених појединачним књигама *Ембахада*³ спецификује једно реторичко понављање, којим се не само најављују неспоменута збивања, личности и теме документарне грађе – што припада 'случајно' одабраном политичкоисторијском материјалу – него сутерише набрајањем недотакнути смисаони вршак посматрања, осећања и бележења: „још много штошта“ (Црњански 2009: 7-8). Шта то, дакле, четири књиге *Ембахада* „још“ обухватају ако је „случајно“ да говоре о српској и југословенској дипломатији, а „у ствари“ исказују више од случајно нанесених наратива? Не бива ли да то што јесу „просто успомене једног очевица, писца“ посведочи „о добу, кој је било пуно несрећа, жалости, страхаота“, што нимало није „просто“? Противно несхватљивости, заборава и невероватности прошле стварности у представама људи, Милош Црњански жели да каже „много штошта“, сматрајући да и према добу које ће се „ускоро чинити несхватљиво и давно прошло, невероватно“ и према добу које испољава несхватање, заборав и чуђење треба управити истинитоносни поглед, јер уз свако доба постоји још једно доба, уз сваки свет још један свет. Тако је „доба рата“ засигурно доба „и, не треба ни да додам, још много чега“ (Црњански 2009: 8), као што мртви нису само мртви, „него су се и страшно намучили“ (Црњански 2009: 9), односно као што у свету након рата треба пројавити истине другог света као оно „много штошта“ недостајуће првом свету. Црњансково удвајање догађаја живота и светова генерише наизглед неосетну а заправо правоснажну полемичку ноту у текст мемоара као онај вредносно констелирани друштвени ко-текст, који се не мири са редуктивним писцем историје, репетитивним културним означавањем, са истином осигураном заборављањем, већ раскриљује свој поглед за искуства, осете, слутње, тишине и шапате, тонове и нијансе. Превођењем невероватног у истинито, а несхватљивог у бивање при/у знању, *Ембахаде* дискретно и поуздано, несмањеном интензивношћу, „горко и без обзира“, разлажу монохромну представу о прошлости (сваког) времена које је себи подредило језик, о нашој савремености, која несмањеном жустрином, каткад „горко и без обзира“, дебатује Црњанскову политичку историју. Огледајући се, херменеутички и политички, у Црњансковим дипломатским, историјским, политичким радовима, сваки нови критички покрет ка аутору *Ембахада* нека рачуна са необдрањивошћу пред наизглед обзирном елипсом: *И још много штошта*.

ИЗВОРИ

Црњански 2009: М. Црњански, *Ембахаде*, Београд: Службени гласник.

3 Прва књига *Ембахада* обухвата Црњансков културни рад у Берлину 1928-1929. године, друга поновно ангажовање у југословенском дипломатском представништву у Берлину 1935-1938. године, трећа рад при амбасади у Риму 1938-1941. године, а четврта последње године чиновничке дужности у југословенској влади у Лондону 1941-1945. године.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић 1996: З. Аврамовић, Књижевни и културолошки аспекти политичких текстова Милоша Црњанског, у: *Милош Црњански – теоријско-естетички присвојени књижевном делу*, ур. Мирослав Шутић, Београд: Институт за књижевност и уметност, 297-310.
- Althusser, L. *Ideologija i ideološki aparati države*. <eblibliotekasoccommunitas.wordpress.com/.../ideologija-i-ideoloski-ap...>. 29.08.2012.
- Барт 2010: Р. Барт, *Задовољство у тексту & Варијације о писму*, Београд: Службени гласник.
- Бошковић 2004: D. Bošković, *Islednik, svedok, priča : istražni postupci u Pešcaniku i Grobnici za Borisa Davidoviča Danila Kiša*, Београд: Plato.
- Бужињска, Марковски 2009: А. Буџинска, М. Р. Марковски, *Књижевне теорије XX века*, Београд: Службени гласник.
- Велек, Ворен 2004: R. Velek, O. Voren, *Teorija književnosti*, Београд: Утопија.
- Вот 1990: J. Vot, *Књижевност и друштво*, у: *Sociologija književnosti*, приредио Sreten Petrović, Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 288-298.
- Долежел 2008: L. Doležel, *Heterokosmika*, Београд: Службени гласник.
- Ниће, F. *Volja za moć*. <www.angelfire.com/jazz2/zaratustra/volja/index.html>. 29.8.2012.
- Пилајнен 2012: K. Pilajnen, *Puka istorijske priče: tekstualne razlike u falciji i fikciji*, Novi Sad: *Polja*, 473, Novi Sad, 113-130.
- Ристовић 1996: М. Ристовић, Ирис Берлина и схватање историјског времена, у: *Милош Црњански – теоријско-естетички присвојени књижевном делу*, ур. Мирослав Шутић, Београд: Институт за књижевност и уметност, 259-268.
- Теодоровић 2010: J. Теодоровић, Реторичко-идеолошке трансформације наративне структуре Пекићеве *Аргонаутике*, Сомбор: *Норма*, Сомбор, 163-176.
- Fuko, M. *Treba braniti društvo*. <eblibliotekasoccommunitas.wordpress.com/.../treba-braniti-drustvo-mis...>. 29.08.2012.

Časlav Nikolić

LITERATURE IS SPEAKING TO SOCIETY

Summary

Literary works and their authors are not only subject to conventions of the institution of literature, but, like all other related texts and their authors, subject to the overall system of norms, institutions and cultural activities. Consideration of the cultural system means quality and perception of ideological tone in the interpreted structure and ideological interpretation of results. The literary text is generated and directed ideological sense, participate in the intertextual, in which it appears the author and other literary authors, literary and colloquial other texts and their authors, enabling text expressing social, ideological functions. Besides the coupling of knowledge, power, social practices and institutions of government, existing theoretical perspectives suggest thinking about the rhetorical and tropological means and procedures that promote ideological discourse application. Latent rivalry two historiographical discourse, official and memoirist, literary, this book reveals *Embahade* Milos Crnjanskog ideological motivation: it is a lost language, the second reveals.

Key words: society, history, ideology, culture, discourse, performance, Miloš Crnjanski, *Embahade*, diplomacy

Биљана Ђ. Ђорић Француски¹

Катедра за англистику
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

ПРЕВОДНА КЊИЖЕВНОСТ КАО ВИД ОЧУВАЊА КУЛТУРЕ ЈЕДНОГ НАРОДА: „НАРОД КОЈИ ИЗГУБИ СВОЈЕ РИЈЕЧИ ПРЕСТАЈЕ БИТИ НАРОД“²

Циљ овог рада је да укаже на кризу у коју наша култура може да доспе уколико се не поведе више рачуна о чувању и неговању књижевног српског језика. Иако наизглед све масовнија употреба туђица нема непосредну везу са очувањем српске културе, још је Велики жупан српски Стефан Немања у свом *Завештању* предочавао опасности које се крију у преузимању позајмљеница из страних језика. У двадесет првом веку, требало би да посветимо више пажње општој култури наших читалаца и чувању, ако не говорног, оно макар књижевног језика. Лепа књижевност је – било као изворна српска или као преводна књижевност – део културног богатства српског народа. Међутим, сведоци смо убрзаног развоја такозваног *англосрпског језика*, који одступа од књижевне норме нашег матерњег а следи стандарде енглеског језика. Анализирана преводилачка решења која чине прикупљени корпус пример су непотребне и сасвим неоправдане употребе туђих и позајмљених речи и израза, при чему морамо водити рачуна о томе да је резултат таквог коришћења туђица и позајмљеница све већа хибридизација српског и учвршћивање англосрпског језика (који се такође популарно назива и *србиши*).

Кључне речи: *лепа* књижевност, преводна књижевност, културно богатство, очување језика, туђице, англицизми, оправданост позајмљеница, сасвим неоправдани англицизми, калкирање, англосрпски

„Не узимајте туђу ријеч у своја уста.
Узмеш ли туђу ријеч, знај да је ниси освојио, него си себе потуђио.
Боље ти је изгубити највећи и најтврђи град своје земље,
него најмању и најнезнатију ријеч свога језика.“

Завештања Стефана Немање

1. Увод

Култура је највеће благо сваког народа, а један од стубова темељаца културе је и књижевност, пре свега као оригинално стваралаштво тог народа. Но, не смемо занемарити ни допринос преводне књижевности обогаћивању културе народа на чији се језик превде дела страних аутора. Стога је изузетно важно неговати правилан и леп књижевни језик, водити о њему бригу и старати се да га потоње гене-

1 b.djoricfrancuski@fil.bg.ac.rs

2 Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир*: 178018 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

рације читалаца усвајају и користе не само у писању већ и у говору, чак и у условима када глобализација, модернизација и *интернетизација*³ намећу све чешће и све масовније кршење тих правила и те лепоте у говорном, народном, жаргонском, свакодневном језику. Нарочито је велика опасност коју у себи крије непотребно, помодарско, глобализовано увођење страних израза – односно, туђица или како их Велики жупан српски Стефан Немања назива у свом *Завештању* сину Светом Сави: *туђих ријечи* – тамо где им место није и где не постоји потреба за њима. Наравно, народи са малим бројем говорника неког језика⁴ осуђени су на то да морају да позајмљују речи од јачих и моћнијих, поготово када се ради о именовану појмова које су измислили управо ти јачи и моћнији, а за које у малим језицима не постоје речи, јер су њима обележени изуми новијег датума и технолошка достигнућа која тек треба некако крстити. Био би то екстремни језички пуризам (в. Бугарски 1996: 20) да се овакве рупе крпе на брзину склепаним али потпуно домаћим појмовима, те то не би ниуколико допринело лепоти језика који тек открива ове новонастале умотворине. Међутим, такве тешкоће јављају се превасходно у техничким, стручним, научним вокабуларима и жаргонима, док се у књижевним делима много ређе помињу најновији изуми и сокоћала. С тим у складу, не би требало да буде много тешко очувати правилан књижевни језик и у преводима страних дела, како би и та – преводна књижевност и даље заслуживала свој уобичајени назив: *уметничка*, односно, *лепа* књижевност.

1.1. Језици у контакту

О језичкој интеракцији је до сада пуно писано и у нашој и у светској стручној литератури, па ће овде бити поновљене само оне чињенице које су важне за обраду релевантног корпуса и које указују на нераскидиву везу између књижевности и језика, остварену преко културе и путем превођења.

Научна грана која се бави проучавањем језика у контакту назива се *контактном лингвистици*, а од домаћих теоретичара њоме су се највише бавили Рудолф Филиповић, Иван Клајн, Ранко Бугарски и Твртко Прћић. Од иностраних аутора за истраживање представљено у овом раду најзначајнији су Ленард Блумфилд (*Leonard Bloomfield*) и Јуриел Вајнрајх (*Uriel Weinreich*), лингвисти који су своје радове објављивали средином двадесетог века, мада је битно напоменути да се језички контакти у лексикографији изучавају још од осамнаестог века. Како је енглески језик још одавно постао *lingua franca* и широм света усвојен као језик међународне комуникације, он је на првом месту и међу језицима даваоцима речи, те тако не чуди чињеница да је међу лингвистима који су проучавали процесе који се одвијају при контакту језика највећи број англиста.

- 3 Иако овај англицизам још није у глаголском облику доспео у српски језик, не смемо искључити његово појављивање у најскорије време, с једне стране услед чињенице да су многи англицизми у наш језик прво доспели управо као именице – што је за сада случај са појмом *интернет* а тек касније и као придеви, глаголи и друге врсте речи, док с друге стране морамо имати у виду и већ веома раширену употребу овог глагола у нама суседној држави, то јест у савременом хрватском језику.
- 4 Некада називаним дословно *smaller languages*, а сада политички исправнијим али зато суштински погрднијим термином *languages of limited diffusion*.

У двадесет петом поглављу своје књиге *Језик (Language)*⁵, названом „Културно позајмљивање“ („Cultural Borrowing“, 444-460), Ленард Блумфилд управо оваквом фразом: *културно* позајмљивање, назива прелазак лингвистичких елемената из једног језика у други, а такође користи и етнолошки термин *културна* дифузија (*cultural diffusion*, Блумфилд 2005: 445) како би означио позајмљивање речи путем преношења из једне културолошке заједнице у другу. Слично томе, и Рудолф Филиповић инсистира на томе да се језички додири и сукоби одвијају на разним нивоима као сви они облици интерференције који се могу јавити „као резултат додира језика и *култура*“ (Филиповић 1986: 15, курзив аутора рада). С друге стране је за овај рад изузетно важно и то што Филиповић при дефинисању области проучавања контактне лингвистике поред осталих сврстава и *превођење* у подручја којима се ова научна грана бави.

О лексичкој интерференцији говори и Јуриел Вајнрајх у својој књизи *Језици у контакту (Languages in contact)*, и он уводи термине који су и дан-данас у употреби: *модел* за реч из језика даваоца и *реплика* за њен превод у језику примаоцу. Вајнрајх као и многи други теоретичари прави разлику између позајмица на нивоу простих речи и оних на нивоу сложеница и фраза. Што се тиче позајмљивања код простих речи, оно се врши на три начина: страна реч се може пренети директним трансфером низа фонема; домаћа реч може проширити своје значење под утицајем стране речи; или може доћи до њене незнатне промене која не утиче на значење. Сложенице и фразе се такође могу позајмљивати на три начина: тако што се прилагоде правилима језика примаоца; када се њихови елементи замене домаћим морфемама; или ако се неки елементи пренесу из страног језика а други репродукују, односно преведу – што називамо хибридним сложеницама. Друга по реду наведена врста позајмљеница, која настаје када се сложеница или фраза репродукује домаћим еквивалентима, који се још називају правим преведеницама, одсликава процес калкирања и на тај начин у језику примаоцу настају *калкови* (Вајнрајх 1953: 47-56).

Дејвид Кристал (David Crystal) у *Енциклопедијском речнику модерне лингвистике (A Dictionary of Linguistics and Phonetics)* под одредницом *позајмица (loan)* даје поделу на: позајмљенице или туђице (*loan words*), делимичне позајмице (*loan blends*), семантичке позајмице (*loan shifts*) и преводне позајмице или калкове (Кристал 1988: 193). О калкирању даље говори и Иван Клајн у књизи *Утицаји енглеског језика у италијанском*, сврставши калк у репродуктивне позајмљенице уз опаску да он „изгледа најпогоднији да означи све оне врсте лексичких позајмица које нису интегралне, тј. не састоје се у преношењу речи већ у њеном репродуковању помоћу домаћих материјала“ (Клајн 1971: 179). Слично томе, Анка Видачић дефинише калкирање као „процес пресликавања структуре страног израза насталог спајањем бар два морфема или веће лингвистичке јединице, на његове домаће преводне еквиваленте, чиме се у складу са могућностима језика, стварају одговарајући домаћи лексички спојеви“ (Видачић 2000: 132).

На погубан утицај како калкирања тако и претеране и непотребне употребе туђица и позајмица на очување нашег матерњег језика, међутим, указује у довољној мери и на одговарајући начин тек Твртко Прћић у великом броју својих књи-

5 Ова књига је први пут објављена још 1933. године, мада се у овом раду користи много касније издање.

га и радова. Износећи типологију преводних поступака за адаптацију речи превођењем у књизи *Енглески у српском*, Прћић их своди на три основна поступка које назива: „директно превођење, структурно превођење и функцијска апроксимација“ (Прћић 2005: 178). При директном превођењу се дословно или пренесено значење непосредно преводи уз евентуално преузимање још неких семантичких обележја. Код структурног превођења (*калкирања*) елементи полиморфемске речи се дословно преводне одговарајућим елементима језика примаоца. Најзад, функцијска апроксимација је усмерена на изражавање садржаја из језика даваоца лексичким средствима језика примаоца (в. Прћић 2005: 178).

1.2. Обрада корџуса и метод рада

Корпус обрађен у овом раду добијен је детаљном обрадом неколицине дела написаних на енглеском језику и њихових превода на српски, при чему су пописивани сви већ одомаћени и у српском устаљени англицизми, као и калкови који се први пут срећу у нашем језику, а затим је тај корпус анализиран контрастирањем српских реплика и релевантних енглеских модела. Како се, међутим, у језику лепе књижевности ретко среће потреба коју Филипковић наводи као најчешћи узрок за позајмљивање речи из неког страног језика – а то је ситуација у којој је потребно да се нови предмети и појмови именују, те да се тако попуне празна места у вокабулару језика примаоца (Филиповић 1986: 15) – као критеријум за разврставање примера из овако добијеног корпуса биће усвојена подела коју предлаже Прћић.

Он англицизме сагледава из четири угла: према врсти, настанку, оправданости и статусу. Први критеријум доводи до разликовања очигледних, скривених и сирових англицизама, али као што је и могло да се очекује, у датом корпусу готово да нису⁶ пронађени примери за ове последње, јер би то ипак било исувише смело очекивати у књижевном преводу, чак и од наших преводаца. По другом критеријуму разликују се преобликовани, преведени и преобликовано-преведени англицизми, с тим што се јасно може повући паралела између очигледних и преобликованих, с једне стране, а скривених и преведених англицизама, с друге. Најважнији критеријум за овај рад јесте оправданост англицизама, а Прћић у својој књизи *Енглески у српском* детаљно разлаже чиниоце који могу утицати на то да се нека реплика нађе на скали која се креће од сасвим оправданих, преко оправданих, условно оправданих, неоправданих, па све до сасвим неоправданих англицизама. И на крају, четврти критеријум јесте статус, по коме Прћић разликује потпуно одомаћене, делимично одомаћене и неодомаћене англицизме. (в. Прћић 2005: 119-143)

Сасвим неоправдани англицизми су, по Прћићу, они за које већ постоји одомаћена реплика, па такве две речи или два израза постају синоними који су међусобно конкурентни. Оно што је у оваквој ситуацији забрињавајуће јесте чињеница да су, упркос својој семантичкој непотребности, такви англицизми инерцијски синоними који теже да потисну и на крају истисну већ устаљене домаће реплике (в. Прћић 2005: 130). На тај начин се већ увелико дешава оно на шта је у свом *Завештању* упозоравао Велики жупан српски Стефан Немања: НАШ НАРОД ПОЛАКО АЛИ НЕУМИТНО ГУБИ СВОЈЕ РЕЧИ.

6 О томе ће бити речи при анализи примера.

Оправданост англицизама је такође у директној размери са потребом за увођењем неке нове речи или израза, а та потреба може бити објективна или субјективна. У случају англицизама за које већ постоји одомаћена реплика у српском језику очигледно се ради о субјективној потреби преводиоца и тежњи да се себи дигне цена беспотребним уношењем у превод ових *помодних стипендијских шермина* – како их назива Прћић (2005: 131), који такође указује на чињеницу да „све нападније коришћење неоправданих и сасвим неоправданих англицизама узима све више маха и тако умногоне доприноси даљој **хибридизацији** српског језика и учвршћивању **англосрпског језика**,⁷ тј. једне нове и врло посебне врсте српског језика који (све више) одступа од својих норми и (све више) бива употребљаван према нормама енглеског језика“ (Прћић 2005: 135, појачано у оригиналу).

2. Анализа одабраног корпуса

У овом раду анализа примера кренуће управо од таквих англицизама, који су употребљени уместо већ одомаћене реплике, јер они представљају најмање зло по наш језик међу појавама примећеним у корпусу. Затим ће бити изложени такође потпуно неоправдани англицизми који су уз то и употребљени у погрешном значењу – што пак не значи да и таква њихова употреба неће кад-тад узети маха. На крају ће бити представљени калкови који као преобликовани и скривени (сама та реч већ претеће звучи) англицизми вребају на прву прилику да се угнезде у српском и – како то рече Велики жупан српски Стефан Немања – *иошћуће* наш језик, књижевност и културу. Циљ овако конципираног истраживачког приступа биће да се разоткрију узроци беспотребне поплаве англицизама и калкова у нашој преводној књижевности. Према резултатима анализе који ће овде бити изложени, то је пре свега помодна англomанија која доводи са једне стране до употребе англицизама за појмове који већ имају преводни еквивалент у српском језику, а са друге стране до буквалног и аутоматског пребацавања енглеских модела у српске реплике. При томе, наравно, као један од повода за масовно ширење ове појаве не смемо занемарити ни приличну дозу лењости наших преводилаца којој свакако погодује овакав минимални напор који треба уложити у такозвано *превођење* књижевних дела чувених светских писаца, јер они заиста не заслужују да њихова дела, која припадају врхунској књижевности, буду на тај начин осакаћена, исто као што ни наш матерњи – српски језик не заслужује да *љуби своје речи*.

Будући да циљ рада није критика превода, а и у намери да представљање примера буде што прегледније, референце дате иза примера скраћене су тако што су дела која су послужила за прикупљање корпуса наведена једино у библиографији, а уз примере је дат само број странице после слова које означава о ком делу се ради.⁸

7 Иако је за увођење овог термина и проучавање појаве која је њиме означена превасходно заслужан професор Твртко Прћић (в. на пример Васић, Прћић и Нејгебауер 2001), на стихијску употребу англицизама у српском језику у последње време, као и њихов погубан утицај не само на језичку већ и на општу културу нашег становништва, такође указује и Олга Панић-Кавгић (в. Панић-Кавгић 2006: 2-23).

8 А тим истим словом које стоји у загради иза примера на енглеском обележено је у библиографији дело у оригиналу по схеми изложеној у одељку Извори: A = Adiga, C = Carter, D = Durrell, K = Kiran, L = Lodge, R = R.P. Jhabvala. Изузетак су примери који су ради уштеде простора и прегледности

2.1. *Прошесті прошив иритирирајуће, аларманџне и фриволне⁹ ујошребе англицизама, или у преводу: вајај за очување српског језика*

У овом делу рада биће представљени неки од потпуно неоправданих англицизама за које не само да постоје синоними у српском језику, већ је тим српским речима пре него англицизмима место у једном књижевном делу, без обзира на то што се ради о преводној књижевности. Како тумачење оправданости англицизама не би изгледало произвољно и незасновано, у ту сврху биће коришћен *Велики речник страних речи и израза*, чији су аутори Клајн и Шипка, да би се у њега уврштеним одредницама за страну реч и израз, односно већ постојећу одомаћену реплику за исти модел, поткрепила хипотеза аутора овог рада. Додатне провере извршене су и у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Магице српске, као и у многим другим приручницима и речницима, превасходно енглеско-српским, који нису сви могли да буду побројани у библиографији.

У примерима је, после модела и реплике обележених курзивом, а иза знака ⇒ понуђено неко од могућих решења која су више у духу српског књижевног језика него одабрани англицизам. При томе, у складу са Филиповићевић мишљењем, није прављена разлика између англицизама који су преузети из енглеског и позајмљеница које су у енглески претходно стигле из латинског, француског, немачког или неког другог језика (в. Филиповић 1990: 16-19), јер је једина сврха овог рада да се укаже на потребу очувања нашег матерњег језика.

- our work is *based on* (D 44) = наш посао се *базира* на (43)

⇒ заснива

- some *afterthought of the dangers and hazards of the trip* (D 47) = нека накнадна размишљања о опасностима и *хазардима* путовања (46)

⇒ претњама, препрекама, ризицима

- with a *gesture* (D 48) = са *жестом* (46)

⇒ са покретом

- in a *furios gesture of surrender* (C 3) = у бесном *жесту* предаје (7)

⇒ бесним покретом указавши на то да се предаје

- *radio section* (D 14) = радио *секција* (10),

⇒ одељење

- That would be *perfect*. (D 51) = То би било *перфектно*. (50)

⇒ савршено

- they *discussed* (D 52) = *дискутовали* су (51)

дати само на српском, као и примери из приповетке „Испаштање“ за коју су обележене странице само у преводу, будући да је оригинал преузет са интернета и у њему нису раздвојене странице, па је у оба ова случаја одговарајућим ћириличним словом означена страница у преводу.

9 Ова четири англицизма обележена курзивом су, наравно, преузета из корпуса у коме су такође потпуно непотребно употребљена, као што ће се то ускоро видети.

- they were discussing = *дискућивали* су о томе (P1 766)
- ⇒ расправљали су
- to *form* (D 53) = да *оформи* (52)
- ⇒ образује
- Are you *suggesting* (D 17) = Да ли ми *сућеришеш*¹⁰ (13)
- ⇒ предлагеш
- so *alarmed* when she asked permission to let you into the secret (D 195) = тако *алармирани* када је она затражила за дозволу да ода тајну (209)
- ⇒ узнемирени, заплашени
- as if *alarmed* by these signs of *abstraction* (D 48) = као да је био *алармиран* овим знацима *ајсћракције* (47)
- ⇒ узнемирен (као горе) овим знацима мудровања, замишљености, расејаности, задубљености
- he *protested* (D 193) = *протестивовао* [sic!] је (207)
- ⇒ побунио се
- he helped the *trio* (D 189) = помогао је *трију* (202)
- ⇒ тој тројци мушкараца, њима тројци
- *balancing* his cup of tea precariously on his knee (D 192) = *балансирајући* опрезно са шољом чаја на колену (206)
- ⇒ држећи у равнотежи, одржавајући равнотежу
- at the price of *promotion* (C 114) = задовољствима *прмовисања* (114)
- ⇒ по цену унапређења
- the warm *interior* of a cosy hospital (C 54) = топли *ентеријер* удобне болнице (56)
- ⇒ унутрашњост
- Don't think it *frivolous* of me (D 192) = Немој мислити да је *фривољно* са моје стране (206)
- ⇒ непристојно, простачки, банално, отрцано
- she went about her *obscene* business (C 4) = настављала је [sic!] са својим *ојсценим* послом (8)
- ⇒ бестидним, скаредним, непристојним, простачким, гнусним

10 Иста ова позајмљеница наћи ће се и у једном каснијем примеру, у делу рада у коме се говори о туђицама употребљеним у репликама а да њима одговарајуће речи уопште и не постоје у изворном тексту у моделима.

- *conventionally* designated 'modern' (L 313) = конвенционалну одредницу 'модерно'¹¹ (359)
- ⇒ уобичајену, устаљену
- in the Oxford *medievalist's* hand (L 12) = У руку оксфордског *медијевисте* (23)
- ⇒ стручњака за средњи век
- whenever there is *an execution* = кад год се обавља *еџекуција* (P1 765)
- ⇒ извршава смртна казна, погубљење
- Now I must record a small *incident* = Морам да се присетим једног малог *инцидента* (P1 767x2)
- ⇒ непријатног случаја, изгреда, неочекиваног догађаја
- *bathing tanks* = *tankova* за купанје (P1 773x4)
- ⇒ базена, резервоара¹²
- казао је Сунил у тупој *резигнацији* (P2 49)
- ⇒ равнодушно, безвољно
- казао је својим *флеџмајичним* гласом (P2 50)
- *флеџмајичан* али пун поверења (P2 52)
- ⇒ равнодушним, хладнокрвним; односно, равнодушан, хладнокрван
- тај *орнаменти* (P2 50)
- ⇒ украс
- Иако је Фарид уживао у *сијести* (P2 50)
- ⇒ поподневном одмору
- одговорио је *ириширан* (P2 50)
- ⇒ раздражен, љутит
- До сада је постао добро позната *физиџура* (P2 50)
- ⇒ личност, особа
- посматра га ћутке и *стекулативно* у мраку (P2 53)

11 Овај пример је прикладно место да се покаже да аутор овог рада никако није искључиви противник англицизама, већ само сматра да их не треба користити на силу тамо где постоји одговарајућа реч из нашег језика, што није случај са овим англицизмом који свакако треба задржати и у преводу.

12 Наши преводиоци две сличне именице које су веома често у употреби у делима индоенглеских аутора – *tank* и *trunk* – обично остављају као преобликоване англицизме: танк и транк, па овде мора да се скрене пажња на чињеницу да, иако танк за разлику од транка постоји као англицизам у нашим речницима, у значењу у ком се овде користи није ништа разумљивији читаоцу од овог другог.

- ⇒ замишљено
- Био је шокиран (P2 54)
- ⇒ запањен, згранут, ужаснут
- *еџеричне* авионске стјуардесе (P2 54)
- ⇒ fine, нежне, прозрачне, узвишене
- да је *импресионира* (P2 56)
- ⇒ гане, потресе, узбуди (у зависности од контекста)
- That is the end of my peace and *contemplation*. (R4 189) = Свршено је с мојим спокојством и *контемплацијом*. (P5 22)
- ⇒ размишљањем.

Једна већа група англицизама тиче се енглеских мера, које не припадају метричком систему,¹³ док се температура не изражава у Целзијусовим већ у Фаренхајтовим степенима. У овим случајевима би далеко боље било да се свуда тамо где је то могуће користе неке нама разумљивије мере: метар, километар или степени Целзијуса. Ово је нарочито важно ако је мерна јединица део неке устаљене фразе, односно идиома, па би на таквим местима свакако требало употребити онај идиом који је већ уобичајен у нашем језику, као у наредном примеру у коме би преводилачко решење звучало комично да није тужно што је једно врхунско књижевно дело тако унакажено:

- that she should not budge *one inch* (C 3) = да се не сме померити *ни за инч* (7)
- ⇒ не сме да макне / мрдне ни милиметар.

Сличан овоме је и следећи пример из приповетке „Фарид и Фарида“:

- изгледао је *сваки инч* као позападњачени оријентални господин (P2 51), у коме би међутим од просте замене домаћом метричком јединицом много боље било за превод одабрати уобичајену српску изреку: од главе до пете.

И тамо где прецизан превод није неопходан, уколико већ постоји неки ближи еквивалент, боље је употребити мерну јединицу која је уобичајена у циљној култури – за шта је одличан пример реченица „заиста никог због кога би вредело прећи толике *миље*“ (Л 14), чији се смисао не би битно променио да у преводу уместо *миља* стоје километри. Овакву супституцију предлажу и теоретичари, на пример Питер Њумарк, који сматра да превод јединица у метрички систем зависи од очекиваног читалаштва и да га треба извршити, нарочито у књижевним делима, свуда где не постоје неки јаки разлози да се очувају изворне мерне јединице – попут указивања на временски или регионални дух (Њумарк 1988: 217-218).

Такође је добар пример овај преобликовани англицизам кога нема нигде у речницима, а који је макар могао бити замењен одговарајућом нашом мером, што

13 Одличан пример су јард и миља, мерне јединице које се најчешће користе у енглеском, а лако се могу заменити метром (јард је само нешто мало краћи) односно километром (миља је око 1,6 километара) будући да у књижевним делима обично не играју велику улогу прецизне мере.

је стопа (такође тридесетак сантиметара), уколико је преводиоца мрзело да то све помножи и прерачуна у 9.000 метара:

- на висини од 30.000 *фити* (Л 88).

Сви до сада наведени примери садрже англицизме који су једноставно преобликовани, односно очигледни (в. Прћић 2005: 121 и 124), али су у корпусу нађене и бројне туђице – било да се ради о англицизмима или о речима које су дошле у српски из неког другог језика, а да у оригиналном тексту уопште није употребљен одговарајући модел на који би та позајмљеница била реплика. Овде ће бити наведено само неколико најупечатљивијих таквих примера, уз много примереније решење на *српском* језику:

- what is *curious* (D 49) = оно што је *интригирајуће* (47)

⇒ чудно, занимљиво, необично

- *telling him in a hoarse whisper* (D 189) = *суђеришући* му промуклим шапатам (202)

⇒ предлажући му

- *worsted trousers* (L 252) = панталоне од *камгарна*¹⁴ (292)

⇒ вуненог штофа.

Када говоримо о оваквим грешкама, треба скренути пажњу и на недоследности по којима су наши преводиоци чувени, било да користе туђице или српске еквиваленте, као што је рецимо пример да се на једној истој страници јављају у преводу и *климатизирана* и *климатизована* лимузина (P2 52), док се у једном другом делу *air hostess* час преводи као *свијаргеса* (Л 125), а час као *домаћица авиона* или чак *ваздушна домаћица* (Л241). Исто тако, при преводу речи *Sir*, која означава титулу или се користи за учтиво ословљавање мушке особе, наизменично се у истом делу наилази на превод „*сер Џон*“ (Д 14) и „*џосиодин Џон*“ (Д 42).

У корпусу су пронађена само два случаја за **сирове англицизме**, које Прћић дефинише као „речи, синтагме и реченице које су преузете из енглеског језика директно, без икаквог прилагођавања њиховог писања српском језику“ (Прћић 2005: 122). Ови примери биће овде представљени упркос томе што Прћић нешто касније додаје да се не сматрају англицизмима „називи институција, организација и клубова, фирми, компанија и локала, [...] новина и часописа“ (Прћић 2005: 123), иако се ради управо о тим називима али су они веома интересантан пример за оно што свакако треба избегавати у књижевним преводима, а то је недоследност:

- У првом примеру наилазимо на једну једину реч исписану латиницом у читавој књизи која је иначе штампана на ћирилици, а то је:

Xerox машине (Л 59) ⇒ машине за *фоџокоирање* или *фоџокоир* машине; будући да, за разлику од енглеског језика у коме је уобичајено да се за неки уређај у домаћинству користи назив фирме која га производи, у српском језику тако нешто још није прихваћено.

14 Туђица која потиче из немачког (в. Клајн и Шипка 2006: 657).

- У другом случају можда би у складу са горе наведеним Прћићевим мишљењем било прихватљиво превођење помоћу силових англицизама, али никако се не сме пристати на недоследност преводиоца који исте конструкције час преводи као скривене англицизме, час преобликује као очигледне, мало оставља и синове англицизме а има и оних који су мешовити, односно, преобликовано-преведени (в. Прћић 2005: 141). Тако, рецимо, на истој страници, на почетку узастопних пасуса, наилазимо редом на: преобликовану позајмљеницу, силови англицизам, па онда преведеницу (ови примери мораће да остану на латиници из очигледних разлога):

Vižu u bistrrou *Bejbi*.

Vižu u *Le Colonial*

U restoranu *Američka zastava*. (К 30)

На сличан начин преводац поступа на још великом броју места, а неки од занимљивих примера су када при набрајању часописа час преобликује, час преводи њихове наслове, тако да у истом пасусу срећемо *Хималајан тајмс*, *Веровали или не* и *Илустрирејџид викли* (К 218-219). Заиста је нејасно, рецимо, зашто би израз којим се назива тромесечни часопис био преведен: the *Lepcha Quarterly* (К 94) = *Lepčanski tromesečnik* (110), док је онај за недељник само преобликован, иако и за њега постоји одговарајућа реч у српском језику: the *Illustrated Weekly* (К 198) = *Илустрејтид викли* (219). Такође је нејасно и то што се по потреби преобликовани називи мењају по падежима без икаквих проблема, док понегде преводац да би остао веран својој недоследности то заборавља да учини, као у следећим примерима:

„iz jednog starog broja *Nešenel džiografika*“ (К 9), „Bila su tu ukoričena izdanja *Himalajan tajmsa*, [...] i *Ilustrejtíd viklija*“ (К 219)

док је у примеру: „Radi u *Don Polu*; ili беће *Hot tomato*? Или u *Ali Babas frajd čiken*?“ (К 11) – падеж промењен само код првог англицизма.

Далеко најзанимљивији случај је, међутим, када исти тај преводац у фрази од само три речи два пута мења избор па се тај израз у преводу на *српски* састоји од формуле преобликовани + силови + преобликовани англицизам:

pili čaj *tejlors of harougejt* (К 150) – што је у оригиналу гласило: drank *Tailors of Harrowgate* darjeeling (К 133), уз то још неправилно исписујући назив фирме и географски појам малим словима!

Слични овом су и наредна два занимљива примера у којима су спојени преобликовани и преведени англицизми, што Прћић назива мешовитим поступком, који „подразумева преобликовање једног дела речи а превођење другог, када настају **мешовити англицизми**“ (в. Прћић 2005: 127, појачано у оригиналу):

- a more *flamboyant style of make-up* (С 103) = попримила *накинђуренију* стил *мејкапа* (104)

⇒ пре него што је почела да се тако упадљиво (пренаглашено) шминка

- док су у другом примеру грешком спојени придев и први део сложенице из модела *extra hand baggage*, па као резултат имамо веома комичну реплику: „за уношење *експраручног пртљага*“ (Л 384), уместо:

⇒ за уношење вишка ручног пртљага.

2.2. Секција којом се сугерише *студирање аистракције*, у преводу: *поглавље у коме се препоручује повремено отварање речника ради избегавања неправилне и погрешне употребе англицизма*

Примери представљени у овом делу рада разврстани су у неколико група, којима је заједнички то што сви садрже погрешно преводно решење, али оно није погрешно из истог разлога. У основи се те грешке могу поделити на две врсте: већ постојеће англицизме који нису уобичајени или су употребљени у погрешном смислу, са значењем какво имају енглески модели али не и српске реплике, односно са значењем какво не одговара контексту; и као друго, непостојеће, на брзину смишљене англицизме, односно офрље преобликоване реплике чији је циљ не-отварање у наслову поменутог речника, а можда и указивање на чињеницу да преводилац тако добро влада енглеским језиком да користи речи које су непознате читаоцу. У било ком од ова два случаја уз само мало труда преводилац је лако могао да пронађе право решење у речнику јер се не ради о компликованим речима и фразама него о онима које се веома често сусрећу чак и у свакодневном говору.

1. Прво ће бити наведени примери у којима су употребљени англицизми који не само да постоје у *Великом речнику страних речи и израза*, већ имају и то исто значење као у преводу, али није уобичајено да се користе у том значењу зато што постоје синоними који су већ устаљени и много чешће у употреби, док је реплика употребљена у преводу готово непозната просечно образованом читаоцу који је говорник српског језика:

- *дентистти* (Л 207) – иако реч *дентист(а)* има одредницу у *Великом речнику страних речи и израза*, код нас је уобичајена у употреби једна од ове три варијанте:

⇒ зубни лекар, зубар, стоматолог – и многи читаоци који не знају енглески не би уопште ни схватили шта значи реч *дентиста*

- у једном од анализираних дела на више места је именица *corridor* (D 14, 43, 189) преведена англицизмом *коридор* (10, 41, 202), који се у српском језику често користи да би означио неко од преостала два значења,¹⁵ али ретко у књижевним делима, и то са значењем *ходник*, као на пример: (he) turned down the *corridor* (D 189) = и упутио низ *коридор* (202)

⇒ (једноставно) низ *ходник*

- and were caught up in the big *boom* in cotton cloth = ухваћени у великом *буму* памучне тканине (P1 772) – реченица чије је значење сасвим јасно тек када се погледа у речник и пронађе одредница за овај англицизам који се користи искључиво у стручним економским текстовима: „нагли успон, пораст цена трговачких производа и берзанских курсева“ (Клајн и Шипка 2006: 237)

- and studied his huge hands (D 11) = и студирао своје огромне *шаке* (7)

15 А то су: „део земље или линија која спаја једну државу с морем или другом државом“ и „утврђена путања којом лете авиони“ (Клајн и Шипка 2006: 662).

⇒ проучавао, помно испитивао – јер у српском језику није уобичајено рећи да се студирају делови тела

2. У другој групи примера налазе се такође постојеће туђице, које такође имају и дато значење, али само у речнику, док су у датом контексту употребљене са неодговарајућим значењем, као што су то:

- the *miner's strike* (C 116) = штрајк *минера* (116)

⇒ рудара, јер је минер = „онај који врши минирање у руднику“ (Клајн и Шипка 2006: 772)

- the tapping of static in a *receiver* (D 14) = лупкање статичког електрицитета у *рисиверу* (10) – тачно је да је овај англицизам устаљен у српском језику са значењем „пријемник радијских или телевизијских сигнала“ (Клајн и Шипка 2006: 1081), али пошто се у датом контексту ради о телефону, његов превод је једноставно

⇒ (телефонска) слушалица

- the *province /Sanjak/* (D 15) = *провинција* (12)

⇒ област, регион – пошто се код нас ова туђица користи да означи „подручје изван главног града, унутрашњост“ неке земље (Клајн и Шипка 2006: 988)

- your brother's bicycle had no working lights. That is *illegal*, you know. (A 309) = бицикл твог брата није имао светла. То је *илегално*, само да знаш (214)

⇒ није по прописима, непрописно, противно закону, противзаконито, незаконито – јер се придев илегалан користи за много теже преступе

3. примери у трећој групи слични су примерима у претходној групи, будући да се такође ради о англицизмима који постоје али ове реплике, за разлику од претходних, уопште немају дато значење чак ни у речнику, на пример:

- he was Methuen's *junior* by a number of years (D 12) = за Метјуена је он био *јуниор* по броју година (8) – ништа не значи у српском језику пошто се ова реч код нас ставља иза презимена да означи млађег члана породице или се користи са значењем омладинца односно такмичара млађег узраста (в. Клајн и Шипка 2006: 558), а овде се мора превести као

⇒ млађи од њега (неколико година)

- *radio section* (D 14) – радио *секција* (10) ⇒ одељење, одсек

- *spravao u komforu* (P1 770) – што је погрешан превод енглеског оригинала „he slept *comfortably*“, а то би требало превести као ⇒ удобно, угодно

У ову групу примера спада и реч за коју велики број наших преводилаца, што из немара што из незнања, једноставно користи преобликовани англицизам, који не само да нема исто значење као модел већ понекад звучи изузетно комично јер реплика у српском језику има сасвим друго значење. Ради се о речи која одсликава британску традицију становања, како у мањим насељима тако и у већим градовима, по којој су потпуно исте куће спојене у низове без прекида дуж читаве улице. Такав начин градње назива се *a terrace(d house)*,

што се на српски језик мора описно превести као рецимо „породичне куће у низу (типичне за енглеска насеља)“ или нешто томе слично. У неколико различитих дела, међутим, наилазимо на овакав дослован – и бесмислен – превод:

- the district of terraces and crescents (C2) = крај са *терасама* и редовима кућа (6)
- those quiet terraces of artisans' dwellings (C 10) = те тихе *терасе* занатлијских боравишта (14)

- She lived in a terrace built out on a cliff over a river (C 47) = Живела је на *тераси* подигнутој на стени изнад реке (50)

- grey terraced houses (L 43) = сивим *терасастим* постављеним кућама (59)

а у већем броју примера наилазимо и на овакво преводилачко решење, које не само да је погрешно него и изузетно комично:

- То је била последња у низу *терасастих* кућа (Л 123)

- на малу *терасасту* кућу (Л 124)

- Низ малих *терасастих* кућа (Л 210) – јер преводилац очигледно није застао да мало размисли како би уопште могле да изгледају те терасасте куће чак и када би постојале.

4. За примере у овој групи не постоји никакво оправдање јер се ради искључиво о лењости преводилаца. Да не би учинили напор и погледали у речник одговарајућу реч за ону која им није позната, они су стекли навику да једноставно употребљавају непостојеће англицизме. Односно – ако парафразирамо речи Прћића, који за *једнокрајне* сирове англицизме наводи да „овакве јединице (*join*) нису постале део система српског језика, то су само индивидуалне интерполације елемената енглеског језика“ (Прћић 2005: 123, курзив аутора рада) – овакве једнокрајне преводе можемо да назовемо *индивидуалним интерпретацијама* елемената енглеског језика. Међу њима су веома маштовити наредни примери:

- (prescribing Lee) *tranquillizers* (C115) = (преписала Лију) *шранкилизере* (115)

⇒ средства за смирење

- St John the Baptist (C 56) = Свети *Џон Бајтист* (58)

⇒ Јован Крститељ

- The cantonment area is quite separate. = *Erija* naselja je dosta odvojena (P1 772)

⇒ област

- in a heavy steel trunk = у тешком челичном *транку* (P1 771)

⇒ сандук, ковчег, куфер, пошто за разлику од танка транк (*join*) није постао део система српског језика.

Специфичну подгрупу представљају реплике узете из превода дела индоенглеских аутора, који пишу на енглеском, али користе многе елементе разних језика из југоисточне Азије, као што су то хинди, урду и пенџапски језик. Најтеже за превод су лексичке јединице које се у транслатологији називају *culture-specific items* (*culture-bound words*), а на српски се могу превести описно као речи и изрази

са културолошким значењем. Ако се од тих речи направе преобликоване туђице, односно уколико се оне у преводу позајме без икаквог објашњења, то може нашем читаоцу створити препреку и довести до неразумевања услед удаљености и непознавања индијске културе, па би зато уз такве позајмљенице свакако требало дати некакво објашњење, било имплицитно, било експлицитно, у виду фусно-те или глосара за речи које се чешће понављају, или пак уложити труд у проналажење неког садржинског еквивалента. Ево само неколико примера за тај веома чест проблем¹⁶ са којим се сусрећу наши преводиоци индоенглеске књижевности:

- „никада нису излазили, сем ноћу, када је један од њих ишао да купи *грам*“ (P1 773) – што мора завучати изузетно чудно јер је код нас грам само мерна јединица за тежину – али, читаоца даље у наставку реченице чека нешто што ће га још више збунити: „једино су ту храну могли себи да приуште“ – пошто је грам врста грицкалица у Индији попут леблеблија код нас;

- слично томе, у примеру „a gulp of icy *Kingfisher*“ (К 65) = „гутљај леденог *кинџфишера*“ (80) – позајмљеница настала преобликовањем брэнда, која ништа неће значити нашем читаоцу ако никада није имао прилике да проба ово изванредно индијско пиво;

- такође, када српски читалац прочита да је лик у једној од приповедака Р.П. Цабале „пушио своју *хуку*“ (P5 99), сигурно му неће пасти на памет да се у ствари ради о наргилама;

- ништа јаснији нашем читаоцу није ни превод реченице „she hired a *tonga*“ (R3 57) = „изнајмљивала је *џонџу*“ (P5 36), за разлику од поступка који су применили преводиоци Руждијевог романа *Деца џоноћи*, чији труд у преводу овог знаменитог дела свакако треба похвалити, а овај исти појам су превели на следећи начин:

horse-drawn tongas (Rushdie 1991: 50) = лаке коњске двоколице (Rušdi 1987: 60)

- ево два примера за још једну реч која се често понавља у индоенглеским делима, а наши преводиоци у српском за њу користе измишљену преобликовану позајмљеницу која читаоцу не може ништа да значи ако није живео у Индији, као и неколико предлога како би је требало превести на *српски*:

„to unlock the steel *almira*“ (R3 62) = „откључала би челичну *алмиру*“ (P5 40) и „while she fumbled with her keys at her steel *almira*“ (R3 73) = „док је она неспретно откључавала *алмиру*“ (P5 49)

⇒ сандук, ковчег, куфер

- и на крају још један комичан превод: „so that the sleeve of his *kurta* flapped“ (R3 62) = „тако да се рукав његове *курте* повлачи“ (P5 40) – иако се у српском језику ова реч среће само у фрази „сјаши Курта да узјаши Мурта“, чије значење нема никакве везе са овим мушким одевним предметом сличним кошуљи.

Можда је од ових нама неразумљивих термина нешто мало познатија из азијских филмова ова реч: „Nepalis make good soldiers, *coolies*“ (К 88) = „Непалци су добри војници и *кулиџи*“ (88), али у то очигледно ни преводилац не верује пошто је касније у истом роману преводи а не више преобликује: „but otherwise they are only sherpas, *coolies*“ (К 247) = „али су иначе само водичи и *носачи*“ (271) – као, за дивно чудо, и претходну именицу коју веома често наши преводиоци само

16 О његовом решавању види више у Ђорић Француски 2008.

преобликују у *шерпа* (где би макар требало написати велико слово у српском), што изазива додатну забуну читалаца и смех познавалаца изворне културе. У ову групу примера може се убројати и овај скривени, преведени англицизам који је такође погрешно преведен, односно није употребљен у одговарајућем значењу:

- „Једне ноћи се напио један од његових *носача* ... изашао на кров да послужи Раџу Сахиба“ (P5 105) – где се јасно види из наставка текста да је енглеска именица *bearer* погрешно схваћена због глагола који јој је у основи и који заиста означава радњу ношења, али се у овом примеру не ради о носачу као раднику коме је занимање преношење терета (в. Речник 1971: 820) већ о домаћем слуги који обавља улогу сличну батлеру, а једна од његових дужности је и послуживање домаћина и њихових гостију.

2.3. *Du yu speak anglosrpski* на делу: примери како лепа књижевност престаје да бива лепа а постаје полу-туђа

За крај су остављени примери којима се највише ружи наш језик, будући да садрже преведене, те самим тим и скривене, англицизме који нису уобичајени у употреби али се, с друге стране, и не види одмах на први поглед да су погрешни, тако да прете да са временом уђу прво у говорни а затим, кад се ту одомаће, и у књижевни српски, те на тај начин извитопере наш језик. Овакви примери су резултат неосмишљеног *површинског превођења*¹⁷ (в. Прћић 2005: 53-56) и дословног пресликавања лексичких и синтактичких образаца из изворног језика, односно калкирања како на лексичком тако и – додуше мало ређе – на синтактичком плану, а узрок за њих могу бити искључиво незнање, немар или лењост преводилаца. Услед све веће навале калкова, нарочито оних који потичу из енглеског, наши преводиоци су готово стекли навику да калкирају где год нађу zgodno место за то, чиме се ствара један хибридни језик који Прћић назива англосрпским (Прћић 2005: 135) или *наказним* језиком (ибид: 167, курзив аутора рада), а такве стручњаке за превод површинским преводиоцима или надрипреводиоцима (ибид.). Тај *преводни* језик (на енглеском назван *translationese*) није исто што и *превод*, јер процес превођења никако још није завршен, већ је тек доспео до *пола* пута, па се овакве творевине могу назвати *полу*-преводом (в. Ђорић Француски 2009).

Још једна опасност која се крије у оваквом немару, осим потуђивања нашег матерњег језика, јесте вероватноћа да читалац циљног текста услед његове хибридизације неће ни бити у могућности да у довољној мери разуме тај текст. Прћић с тим у вези у својој књизи *Семантика и прагматика речи* говори о раздвајању значења послате и примљене поруке, те наглашава да се морају разликовати „**намеравано значење**, оно које енкодер при уобличавању поруке има намеру да пренесе, уз евентуални комуникативни ефекат, и **протумачено значење**, оно које декодер при интерпретирању поруке успе да протумачи, вероватно, мада не обавезно, уз жељени комуникативни ефекат“ (Прћић 2008: 36-37, појачано у оригиналу), те закључује да се ова два значења поклапају само у идеализованом стању али да се њихова изједначеност може бар приближно постићи (ибид. 37). Наравно, за то

17 Прћић га такође назива *надрипревођење*, механичко пресликавање или чак чисто *преписивање* „текстова у медијима, титлованим филмовима, а све више и у *уметничкој књижевности*“ (Прћић 2005: 166, курзив аутора рада).

изједначавање *намеравано*² (курзив аутора рада) и протумаченог значења било би потребно да намера да се пренесе значење уопште постоји. Насупрот томе, из примера који ће овде бити наведени постаће сасвим јасно да је једина намера преводаца који су потписали те полу-преводе била да их што пре предају издавачу, и то са што мање труда, како би за свој минимални труд брже-боље наплатили обично исто толико минимални хонорар. Нажалост, при томе су изостанак (не-)жељеног комуникативног ефекта и потуђивање српског језика представљали само колатералну штету. Зато је у праву Олга Панић, која као узрок за овакав немар наших преводаца наводи „незаинтересованост пошљаоца поруке за крајњи исход процеса комуникације, односно, занемаривање чињенице да прималац поруке, који може, али никако не мора, да буде двојезичан, можда неће бити у стању да је разуме и на одговарајући начин декодира“ (Панић 2006: 10). Није ни потребно поменути да је такво дословно превођење, у складу са критеријумима које износи Прћић, *сасвим пошћуно*¹⁸ неоправдано (в. Прћић 2005: 130).

1. Иако се често као повод за површинско превођење јавља нека објективна тешкоћа која произилази из различитости које постоје између граматика енглеског и српског језика, а за чије би превазилажење преводац требало да уложи известан напор, има и оних случајева у којима је право решење очигледно и никакав напор није потребан, па ће прво бити наведени такви полу-преведени примери, у којима се направљене грешке тичу искључиво *лексике и вокабулара*:

- *only a stone`s throw from* (C 1) = удаљеног само *на дometи* камена *баченог руком* (5)
 - ⇒ *на неколико корака* одатле, *недалеко*
- *who worked her fingers to the bone* (C 9) = до кости је *израдила своје прсте* (13)
 - ⇒ *сатишрала се* од посла
- *There could be no mistaking her intention* (C 10) = Није *могло бити* грешке у *погледу шoџа* да њена намера (14)
 - ⇒ Њена намера била је *очишљедна*
- *She believes in keeping herself to herself.* (C 57) = Она верује у *чување себе* за себе. (59)
 - ⇒ Она више воли *да се држи по страни* (*избежава друштво*)
- *Her flight was delayed* (L 259) = Авион јој је *имао закашњење* (300)
 - ⇒ *каснио*
- *After all, sir, I gather Anson managed a few illicit week-ends.* (D 45) = Након свега господине сматрам да је Енсон *остварио неколико незаконитих викенда*. (43)
 - ⇒ неколико пута *успео да добије слободан викенд* када на то није имао право

18 Чак ни овај плеоназам није довољан да искаже опасност коју површинско превођење представља по наш матерњи језик.

- In the meanwhile there *came another interesting development*. (D 195) = У међувремену је наишла још једна занимљива могућност. (209)
- ⇒ дошло до занимљивог развоја догађаја
- If only I, too, could have *remained as ignorant!* = Да сам само и ја могао *да останем шаква незналица!* (P1 768)
- ⇒ да наставим *да живим у незнању*
- His father had pulled a handcart *for a living* = Његов отац је вукао ручна колица *за издржавање* (P1 771)
- ⇒ и тако је *зарађивао* (за живот)
- just as I was *on the verge of going in* (A 41) = баш када сам био *на ивици да уђем* (32)
- ⇒ *шаман* да уђем, *штек* што нисам ушао
- Mukesh Sir looked at me *with narrowed eyes*. (A 65) = Газда Мукеш ме је погледао *сужених очију*. (47)
- ⇒ *зжмиривши, жмиркајући, шкиљећи ...*
- I was *inside* the compound now. (A 67) = Био сам *унутра*. (48)
- ⇒ Постао сам *њихов човек*. (такозвани *инсајдер*)
- Otherwise I had to stay *around* the house and *make myself useful*. (A 68) = У супротном сам остајао код куће и *помагао окол*. (49)
- ⇒ *помагао где год је то било потребно* (у слободнијем преводу: обављао разне *ситне послове*)
- I swear, I could hear teeth gritting. Mr Ashok *had no clue*, though – he began humming a film song (A 80) = кунем се да сам могао чути шкргутање зуба. Г. Ашок, међутим, *није имао појма* – певушио је неку филмску мелодију (55)
- ⇒ *није био тога свесћан*, *није то примећивао*
- He had quit his old job and *joined politics* now. (A 99) = Дао је отказ на свој стари посао и *ушао у политику*. (66)
- ⇒ *почео да се бави политиком*
- Mr Ashok was walking out of the hotel *with his hands around* a girl (A 203) = Г. Ашок је излазио из хотела *са руком око* девојке (142)
- ⇒ *загрливши* неку девојку
- We rich people, *we've lost our way*, Balram. I want to be a simple man like you (A 238) = Ми богати људи, Балраме, *пошћуно смо залућали*. Желим да будем једноставан човек као ти (166)
- ⇒ *огродили се* (по народски: *покондирили*)

- *Just give me a couple of minutes.* (A 281) = Дајте ми само пар минуџа. (197)

⇒ Сачекајте ме мало.

У неколико различитих дела пронађени су веома слични дословни преводи за енглеске фразе *at home* и *out of place*, којима се означава да ли је неко добро упознат са нечим или не, односно, како се на српском каже у жаргону: у свом елементу или на свом терену.

- *Saeed was at home here.* (K 100) = Ту је Саид био код куће. (116)

- Чинило му се ... да је сада исто толико код куће са својом околином колико и Фарида (P2 51)

- *I wouldn't really feel more out of place in this area than you would in your home county in England.* (D 45) = ја се заиста не бих осетио ван куће у тој области, више него што бисте ви били у вашем домаћем рејону у Енглеској. (44)

Слично томе, преводиоци се не сналазе ни када би требало да употребе наш глагол *ћушати*, него буквално преводе енглеске моделе:

- *climbed ... in silence* (D 14) = одакле су се у тишини попели (10)

⇒ *ћушећи*

- *I told her to keep her mouth shut.* = рекао сам јој да држи уста затворена (P1 767)

⇒ *да ћуши*

- *They said nothing for half an hour.* (A 80) = Пола сата нису ништа рекли. (55)

⇒ Пола сата су ћушали.

- *He was silent for a minute* (A 80) = Владала је тишина један минути (55)

⇒ На теренуак је заћушао (занемео)

Такође је очигледно да се не каже: оболела од бриге (Л 48) ⇒ разболела се; невериџи мужа (Л 167) ⇒ превариџи; Киша је лупетшала по крову. (Л 231) ⇒ добовала; Открили су да могу да говорим језике (Д 7) ⇒ знам; Тама је падала (Д 10) ⇒ Смркавало се или Падао је мрак; Домби је био несирешан с вратима (Д 11) ⇒ несирешно отворио врата; Он је на смрт против (Д 14) ⇒ Он је велики прошивник тога; како се срео са својом смрћу (Д 43) ⇒ како је погинуо или изгубио живиш; Ово поподне (Д 48) ⇒ Данас поподне; Признајем да сам имао извесне сумње (А 206) ⇒ био у недоумици (неодлучан, предомишљао се, нисам био начистио).

Према Прђићу, овакве се речи, синтагме и реченице „релативно брзо одомаћују“ (Прђић 2005: 121), што је случај и са синтагмом ноћна мора коју и он помиње као скривени англицизам који „одражава норму и/или следи обичаје енглеског језика“ (ибид.), а пронађена је и у једном од анализираних дела:

- *She suffered from nightmares* (C 3) = Патила је од ноћних мора (7)

⇒ мора, кошмара (в. Прђић 2005: 122),

као и са следећим синтагмама и реченицама које нису у духу српског већ енглеског језика:

- *You live and learn* (C 23) = *живиш и учиш се* (26)

⇒ Човек се учи док је жив

- *Well, yes and no* (C 23) = *Па, да и не* (27)

⇒ У неку руку

- *Here* (C 34) = *Ево* (37)

⇒ Знаш, ...

- *Come now /.../ What would you really have done?* (C 90) = *Дођи сада /.../ Шта би стварно урадио?* (90)

⇒ *преводи се на српски неким од бројних израза: Де! Ајде! Дај! Да видимо! Озбиљно! Без шале.*

2. У грешке направљене при избору праве реплике којом у датом контексту треба да буде преведен модел спадају и оне које настају због тога што преводиоци не воде рачуна о двосмислености неких речи, те не примењују поступак назван на енглеском *disambiguation*. Неки од предлога за превод овог термина, ако у духу предметног рада желимо да избегнемо пуко преобликовање и назовемо га и на српском *дезамбигуација*, могу бити: *развијање двосмислености, разједначавање, раздвосмишљавање, разлучивање*.¹⁹ Ево неколико примера пронађених у корпусу, који се углавном тичу делова тела:

- *Lee took Annabel in his arms* (C 62) = *Ли узео Анабел у руке* (64)

⇒ у наручје

- (слично томе) *The third /daughter/ is still in arms.* (C 119) = *још је увек на рукама* (119)

⇒ *још није проходила*, (или описно:) и даље морају да је носе у наручју

- (као и) *He took her in his arms and kissed her* (L 321) = *Узео је у руке и пољубио* (368)

⇒ у наручје

- *knuckles* (L 106) = *чланци на шакама* (129)

⇒ *зглобови на прстима*

- *wrists* (L 137) = *око чланака* (164)

⇒ (ручних) *зглобова*

- *hairy-knuckled fist* (L 152) = *песницом с маљавим зглобцима* (181)

⇒ *зглобовима*, па чак и *прстима*

¹⁹ Захваљујем професору Борису Хлебецу, као и својој некадашњој студенткињи а сада колегиници Андреи Стојилков, на овим изузетно маштовитим идејама.

- *brother-in-law* (C 4) = *шурак* (8) – што је женин брат, а у овом контексту се ради о мужевљевом брату

⇒ девер

У последњем примеру дошло је до забуне у погледу именица које означавају породичне односе, а које су у српском много бројније него у енглеском, па је зато понекад тешко за неки модел наћи одговарајућу реплику, али је довољно пресудити на основу контекста. За превођење оваквих речи, односно њихово *раздвосмишљавање*, „познавање културе је пресудно“ (Хатим и Мандеј 2006: 247) због тога што извесни изрази за породичне односе „нису појединачно лексикализовани у енглеском језику“ (ибид. 248), за разлику од српског. Лепи примери пронађени су у роману *Бог малих ствари* Арундати Рој, па ће они овде бити придодати примерима из корпуса:

- рецимо, на сахрану јунакове мајке долазе његови блиски рођаци означени на енглеском речима „*his uncles and aunts*“, али ове две речи у српском имају већи број значења:

- *uncle* = ујак (мајчин брат), *стјриц* (очев брат), *тјеча* (супруг мајчине или очеве сестре)

- *aunt* = ујна (супруга мајчиног брата), *стјрина* (супруга очевог брата), *тјешка* (мајчина или очева сестра).

Иако можда на први поглед изгледа компликовано изабрати по једну од три речи које се нуде као реплике за исти модел, и то за оба ова термина – можда не упарено, то је у ствари веома једноставно када се зна да у Индији свака жена по удаји напушта очево домаћинство и постаје део мужевљеве породице, тако да са њом у новом дому могу да живе искључиво браћа и сестре њеног супруга са својим брачним друговима. То значи да су на мајчину сахрану могли да дођу само јунакови *стјричеви* и *тјече* (*uncles*) праћени *стјринама* и *тјешкама* (*aunts*). Не удубивши се довољно у разрешавање ове заврзламе, преводилац је направио читаву збрку на сахрани, на коју су по њему дошли *ујаци*, *стјричеви* и *тјешке*, што значи да су мајчина и очева браћа дошла без супруга, као и мајчине и очеве сестре без мужева.

Када говоримо о *раздвосмишљавању*, мора се макар укратко поменути веома учестала недоумица наших преводилаца у погледу избора броја за личну заменицу другог лица – која је на енглеском увек *you*, али се на српски преводи једином када некога ословљавамо личним именом, односно множином када му се обраћамо презименом (*персирање*). У већем броју дела²⁰ у корпусу пронађени су примери за недоследности и наизменично коришћење једине и множине при обраћању истој особи, па чак и на истој страници као у следећем случају:

- „Молим вас да седнете, господине Колинс.“ (Ц 58) – да би одмах затим преводилац прешао на *ти*: „Шта си то могао да користиши? /.../ Коју дрогу си користио?“ (Ц 58)

- „Зашто кријеш очи?“ (Ц 58), ... „Није вам рекла зашто?“ (Ц 59), ... „Онда како знаш /.../?“ (Ц 59), ... „Постоји ли некакав лакмус папир који бисте могли да зароните у моје срце /.../?“ (Ц 60), ... „Не буди цепидлака“ (Ц 60).

20 Видети више о томе, на пример, у: Ђорић Француски 2005: 212 и Ђорић Француски 2006: 212.

Као што је раније речено, неке различитости између граматичких система енглеског као изворног и српског као циљног језика стварају нарочите проблеме нашим преводиоцима, па ће за даљу анализу примери бити разврстани у групе у складу са датим граматичким проблемом:

3. Велику тешкоћу нашим преводиоцима прави *ред речи*, који је у енглеском често другачији него у српском, па забораве да га промене при превођењу. Ево само неколико примера из разних анализираних дела:

- That's *my whole* philosophy in a sentence. (A 276) = То је *моја читшава* животна филозофија у једној реченици (193)

⇒ *читшава* моја

- *Pinky Madam* (A 76) = Пинки Мадам (52) – иако у српском језику властита именица иде иза заједничке, као у добро познатим примерима из домена познавања опште културе: мадам Бовари и мадам Батерфлај

- *more or less* (A 19, 81) = три *више-мање* истоветне радње продају *више-мање* истоветну укварену и ужеглу робу (17) + три *више-мање* истоветне продавнице, које су продавале *више-мање* истоветну робу (56)²¹

- Радјард Паркинсон је написао *три заредом повољна* приказа (Л 122)

⇒ написао је *заредом* три повољна приказа, или: написао је три повољна приказа *заредом*

- дубоки *структурални* принципи (Л 365)

⇒ принципи *дубинске структуре*

Овде се може сврстати и пример за *непошпуну* српску реченицу: „иако је једном било једанаест а другом девет“ (Ц 29) насталу такође дословним преношењем енглеске елиптичне конструкције „*though one was eleven and the other nine*“ (C 26), коју је неопходно допунити тако што ће на крају бити додата именица *година*, да би у преводу постала разумљива.

Неки наши преводиоци такође нису упознати са тиме да се енглески прилози *here* и *there* не преводe када су праћени глаголом *to be*:

- *There have been* a dozen spy-trials (D 16) = *Тамо* је било туце суђења шпијунима (12)

- *There has been* of course a great deal of police activity (D 16) = Наравно *татом* је било пуно полицијских активности (12)

- *Here it is.* (D 49) = *Ево* је *овде*. (47)

- *There was* one passage underlined (D 53) = *Било* је *тту* једно подвучено место (52)

- *There is* a young woman who is probably waiting at the corner table I've booked (D 200) = *Тамо*, за резервисаним столом у углу вероватно чека млада жена (214).

21 Исти такав дослован превод пронађен је и у роману *Бог малих ствари* Арундати Рој (види Рој 1999: 22, а у оригиналу Рој 1997: 9).

Последица дословног превођења је и *погрешна употреба негације*, јер се у енглеском језику у сложеној реченици одрична свеза ставља уз глагол у главној реченици, а у српском се мора извршити модулација (исто као и у неким другим језицима, као на пример, француском, о томе в. Хатим и Мандеј 2006: 150) и та свеза пребацити уз глагол у споредној реченици, или се одрична реченица мора претворити у потврдну:

- I *don't think* I should be able to do it (D 52) = *Не сматрам* да бих био у могућности да урадим то (51) ⇒ Мислим да *не бих могао*

— *не изгледа* ни да је платила (Л 74) ⇒ изгледа да *није ни* платила

- *Isn't Sir coming* (A 181) = Господин *не долази?* (127) ⇒ *Да ли ће* господин ићи са нама?

4. Категорија специфична за енглески језик, које нема у српском, јесте група *фразних или фразалних глагола*, а наши преводиоци веома лако праве грешке при њиховом превођењу на српски јер се брзоплето ухвате превода глагола који је у основи, па је за такве полу-преводе примера безброј:

- she *went about* her obscene business (C 4) = *настављала* је са својим опсценим послом (8)

⇒ *бавила се* – енглески фразални глагол *to go about* погрешно је преведен као да се ради о *to go on*

- he *fell back* (C 5) = он *паде уназад* (9)

⇒ *узмаче (одстиући)*

- after Lee was *taken in hand* by the young woman who later married him (C 117) = након што је Лија *повела за руку* млада жена са којом се касније венчао (117)

⇒ *узела под своје*

- He *cleans her up* (C 120) = *Чисти* је (бебу!) (120)

⇒ *перје* је (брише)

- they were *stuck with each other* for three days (L 4) = три дана су били *збијени један уз друго* (14)

⇒ *мораће да проведу заједно* три дана

- I'm afraid you're *landed with me* as your chairman this afternoon (L 20) = На жалост, *приселили сте на време* да вам ја данас после подне будем председавајући (32)

⇒ *сјали сте на шо* – глагол *to land* заиста значи слетети, али овде је реч о фразалном глаголу *to be landed with* који се користи за непријатне ситуације

- To *find out* what's going on in the great world of ideas. *Who's in, who's out* (L 15) = Да *пронађем* шта се догађа у великом свету идеја. *Ко је у њему, ко ван њега* (26)

⇒ *Да сазнам и: ко је у моди, а ко не – у српском чак користимо израз „џо /ни/је ин“*

- It all goes back to Saussure's linguistics. (L 22) = Све се то *враћа на* Сосирову лингвистику (34)

⇒ *џошиче још од*

- Kingfisher looked up and down the table to invite a reply. (L 319) = Кингфишер је *подишао погледа и спустио га* позивајући присутне око стола да одговоре. (366)

⇒ *гледао од једног до другог*

- they were after saving (L 15) = *на крају крајева* су уштедели (26)

⇒ *покушавали су* да уштеде – где је уместо фразалног глагола *to be after* преведена фраза *after all*, и то погрешно

- Persse looked round the room, picking out the faces (L 333) = Перс је гледао по соби, *бирајући* лица (382)

⇒ *распознајући*

- They only see him dressed up (R4 192) = *виде га само обученог* (P5 25)

⇒ *дошперано, удешено, кад се удици* – овако погрешно преведени фразални глагол говори читаоцу да га пријатељи не *виде* кад је наг или ти го

- turn on (L 153) = *ошварујући* радио, телевизор и електрично грејање (182)

⇒ *укључујући, палећи*

- when he cried out in his sleep = *када би он у сну плакао* (P1 766)

⇒ *викао, грао се* – што је значење фразалног глагола *cry out*, за разлику од засебно узетог глагола, *cry* који значи плакати.

5. У корпусу је пронађен и велики број примера за непотребну придевску употребу *присвојне заменице* сваког лица, нарочито испред делова тела, као и њену погрешну употребу уместо *присвојне заменице* одговарајућег лица, али и супротно:

- joining his hands together (D 44) = *склапајући своје* руке (42)

- in his fingers (D 48) = *међу својим* прстима (47)

- in his hands (D 49) = *у својим* рукама (48)

- He felt his head. (D 190) = *Додирнуо је своје* чело. (203)

- drummed restlessly against his knee (C 5) = *немарно [sic!]* добовао по *свом* колену (9)

⇒ *неуморно добовао по колену* (зна се да је његово)

- he stroked her knee (C 55) = *лупио је [sic!]* о *њено* колено (57)

⇒ *помиловао (ју) је по колену*

- she roused herself sufficiently to go downstairs and put *his* alarm clock in the dustbin (C 72) = она је устала решена да оде доле и баци *свој* будилник у канту за отпатке (73)

⇒ *њеџов*

- to complain about the trials of his post (D 50) = да се жали на муке у вези са *њеџовим* радним местом (49)

⇒ *својим*

6. Једна од граматичких особености енглеског језика која прави највише проблема нашим преводиоцима јесте *слагање времена* код унутрашњег монолога, неуправног говора и означавања две прошле радње,²² што у следећим примерима није узето у обзир при избору одговарајућег облика на српском:

- When they appointed me at Limerick, they *thought* they *were appointing* you. (L 333) = Када су поставили мене у Лимерику мислили су да су *поставили* вас. (381)

⇒ да *запошљавају, узимају*

- the fundamental laws that *enabled* such works to be produced (L 318) = основне законе који *ће омогућити* да се таква критичка дела створе (364)

⇒ који *омогућују*

- *Did she say* where *she was going*? (L 338) = Да ли је **рекао** куда је *ошла*? (388)

⇒ Да ли је **рекла** где *иде*? – у овој реченици осим грешке у употребљеном времену додатну забуну уноси погрешно преведени субјекат

- But soon I *discovered* that he *ate* only a part of it, and *had* the rest taken away to Sachu = Али сам ускоро открио *да је он јео* само део тога, а остатак *слао* Сачуу (P1 775)

⇒ *једе, шаље,*

- so they *would have* to wait = тако да су *морали* да чекају (P1 766)

⇒ *мораће* да чекају

- Приметио сам *да је била боса*. (Л 91)

⇒ *да је боса*

- Било је јасно *да је њлесало* на мелодију коју је *само он чуо* преко својих транзисторских слушалица. (Л 386)

⇒ да *њлеше*, само он *чује*.

22 И иначе су енглеска глаголска времена камен спотицања нашим преводиоцима, али пошто за анализу свих појединачних случајева овде нема места, в. више о томе у: Ђорић Француски 2007: 159-160.

7. На квалитет превода такође битно утиче непотребна употреба *пасива*, који је у српском језику знатно ређи него у енглеском, а то понегде доводи и до неразумевања:

- it has been used by several schoolboys (D 49) = *коришћена је од* неколицине школараца /књига/ (48)
- could be easily contained by troops and police (D 53) = *може лако бити заустављена од стиране* трупа и полиције (52)
- Then Porson appeared with all the clothing shed so recently by Mr. Judson and a fat file of telegrams from Dombey. (D 191) = Тада се Порсон појавио са свом одећом *добуђеном од* мистера Џадсона и дебелим свежњем телеграма, *послатих од* Домбија. (204)
- „But do you think he is detachable?“ „I don't know. I don't know. Not by us perhaps. ... But perhaps by factors outside his own control.“ (D 194) = „Да ли мислиш да га је *немогуће уклонити*?“ „Не знам. Не нико *од нас*. ... Али, вероватно *од фактора ван његове контроле*.“ (208)
- so much prized by the surrealists (C 34) = тако много *цењеним од* надреалиста (38)

8. И на крају, у већем броју дела такође је буквално превођена и типична енглеска конструкција *Causative Have*, у којој су објекат и прошли партицип употребљени „као пратиоци каузалних глагола“ *have* или *get* (Ђорђевић 1997: 592), затим такође веома честа конструкција у енглеском језику *акузатив + инфинитив* са комплементом објекта иза глагола *take* или *make* (в. Ђорђевић 1997: 403), као и још неке њима сличне конструкције које не постоје у нашем језику али су преведене неком српском конструкцијом која очигледно није у духу језика:

- I bought many new saris and *had* blouses *made* to match them (R4 187) = куповала много сарија и *имала* блузе које се с њима слажу (P5 20)
- ⇒ *давала да ми се шију* – суштина ове конструкције је у томе да неко други врши радњу а не субјекат
- I'll *get* you promoted (L 257) = *Ја ћу* вас унапредити (298)
- ⇒ *исповловаћу* или *средитићу* да Вас *унапреде* – употребљена реплика нема никаквог смисла јер говорник није тој особи шеф да може да је унапреди, него клијент
- and *made* her mother feel dreadful (C 119) = и *учинила је* то да се мајка осети ужасно (119)
- ⇒ *због чега се* њена мајка осетила ужасно
- *made* Methuen envious (D 46) = *чија је* лепота и ингениозност *учинила* Метјуена завидним (45)
- ⇒ *на чему му је* Метјуен позавидео
- people think you're a man and *take* you more seriously (L 10) = *сматра се да* сте мушко и *узимају* вас много озбиљније (21)

⇒ *гледају* (на) Вас, *прихватијају* / *схватијају* Вас

као и:

- *учинили су га глaдним* сопственог језика (Д 5)
- *учинили су да се осећа празно* (Л 182)
- Филипова књига је *учинила* да падну на теме од одушевљења (Л 273).

3. Закључак

Сигурно је да читаоци анализираних превода неће – као што то пише у последњем примеру – „да падну на теме од одушевљења“ читајући у овом раду наведене грешке, погрешке и огрешења о матерњи језик. Питање је само колико су наши преводиоци свесни својих пропуста, а о томе би пре свега требало да поразмисле издавачи који штампају та дела у преводу.

Преводилац књижевних дела спада међу особе које су највише одговорне за очување српског језика, јер ће читалац – који је превасходно усредсређен на радњу дела и догађања кроз која пролазе ликови – увек махинално и без много размишљања прихватати свако понуђено решење и даље га користити као да је у духу матерњег језика, чак и када то није случај. Зато је неопходно да наши преводиоци уложе далеко већи напор у пажљиво бирање најпримеренијих средстава и техника за превод, како се не би догодило оно што Борислав Пекић у свом есеју „*Лепа књижевност* и ружно дављење“ (курзив аутора рада) наводи на самом крају, а што у једној јединој реченици одсликава суштину овог рада: „Нико не мари да у касапници у којој је куповао добро месо, на тезгама затекне егзотично воће.“ (Пекић 1984: 176) Тако је и наш леп српски књижевни језик постао помодан и извештачен англосрпски, а да за то нико и не мари.

Можда је добро још једном напоменути да се у овом раду не ради о *емоцивном језичком пуризму* (Бугарски 1996: 20) нити о *конзервативном ојштору новинама* (Бугарски 2004: 101), већ о покушају да се на време скрене пажња стручњацима и лицима одговорним за очување нашег матерњег језика, макар у домену *лепе књижевности*, на чињеницу да он – ако се настави са затварањем очију јавности пред овде приказаним примерима малтретирања тог језика – неће још дуго бити наш матерњи, него ће се убрзо претворити у оно у шта се готово већ претворио у сфери говорног и стручног језика: *англосрпски* или *србиш*.

ЛИТЕРАТУРА

- Блумфилд 2005: L. Bloomfield, *Language*, Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited.
- Бугарски 1996: Р. Бугарски, Стране речи данас: појам, употреба, ставови, у: Ј. Планкош и др. (ур.), *О лексичким позајмљеницама*, Суботица: Градска библиотека, Београд: Институт за српски језик САНУ, 17-25.
- Бугарски 2004: Р. Бугарски, *Језик у друштву*, Београд: Чигоја штампа.
- Вајнрајх 1953: U. Weinreich, *Languages in contact*, New York: Linguistic Circle.

- Васић, Прћић и Нејгебауер 2001: В. Васић, Т. Прћић и Г. Нејгебауер, *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, Нови Сад: Змај.
- Видачић 2000: А. Видачић, Процес калкирања из енглеског језика у српском, *Годишњак Филозофског факултета* 28, 129-141.
- Ђорђевић 1997: Р. Ђорђевић, *Gramatika engleskog jezika*, Београд: аутор.
- Ђорић Француски 2005: В. Ђорић-Francuski, *Kako su Beli orlovi nad Srbijom tražili svoju očevinu* (О једној веома лоше преведеној књизи), Београд: *Philologia* 3, 209-217.
- Ђорић Француски 2006: В. Ђорић-Francuski, *О једној Ljubavi izgubljenoј u prevodu*, Београд: *Philologia* 4, 205-215.
- Ђорић Француски 2007: В. Ђорић-Francuski, *А шта би тек Hаксли рекао на то! (О томе како је Vrli novi svet u prevodu romana Mali je svet postao veličanstven)*, *Philologia* 5, 155-165.
- Ђорић Француски 2008: В. Ђорић-Francuski, *And What's Culture Got to Do with It? y: ELLSSAC, Vol. II* (eds. R. Vukčević and A. Jovanović), Београд: Филолошки факултет, 145-160.
- Ђорић Француски 2009: В. Ђорић-Francuski, *Површинско преводeње као један од начина хибридикације српског и одомаћивања англосрпског језика*, *Анали Филошког факултета*, Београд: Филолошки факултет, 2009, књига XXI, стр. 261-276.
- Клајн 1971: И. Клајн, *Ушницаци енглеског језика у италијанском*, Београд: Филолошки факултет.
- Клајн и Шипка 2006: И. Клајн и М. Шипка, *Велики речник сѝраних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Кристал 1988: Д. Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, превели Иван Клајн и Борис Хлебeц, Београд: Нолит.
- Медић, Миле. *Завештања Стефана Немање*. <<http://guskova.ru/~mladich/vera/zaveshtanja>>. 17.08.2012.
- Њумарк 1988: Р. Newmark, *A Textbook of Translation*, New York: Prentice Hall.
- Панић-Кавгић 2006: О. Панић-Кавгић, *Колико разумемо нове англицизме*, Нови Сад: Змај.
- Пекић 1984: В. Пекић, *Лера књижевност и ружно давлjenje (II deo)*, *Одабрана дела Борислава Пекића*, књига 12, *Тато где лоze плаћу*, Београд: Партизанска књига, 172-176.
- Прћић 2005: Т. Прћић, *Енглески у српском*, Нови Сад: Змај.
- Прћић 2008: Т. Прћић, *Семантика и прагматика речи*, Нови Сад: Змај.
- Речник 1971: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, књига 3, Нови Сад: Matica srpska.
- Рој 1997: А. Roy, *The God of Small Things*, London: Flamingo.
- Рој 1999: А. Roj, *Bog malih stvari*, превела Маја Трифунвић-Kaluderović, Београд: Plavi jahač.
- Ружди 1987: С. Rušdi, *Deca ponoći*, превели Svetozar Koljević и Zoran Mutić, Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Ружди 1991: С. Rushdie, *Midnight's Children*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Филиповић 1986: Р. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb: Školska knjiga.
- Филиповић 1990: Р. Filipović, *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porjeklo, razvoj, značenje*, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti и umjetnosti, Školska knjiga.
- Хатим и Мандеј 2006: В. Hatim and J. Munday, *Translation: An Advanced Resource Book*, London and New York: Routledge.

ИЗВОРИ

1. Адига 2008б: A. Adiga, *The White Tiger*, London: Atlantic Books.
Адига 2008а: A. Adiga, *Beli tigar*, preveo Mirko Rajić, Beograd: IPS.
- (у примерима скраћено као А)
2. Дарел 1957: L. Durrell, *White Eagles over Serbia*. London: Faber and Faber.
Дарел 1995: L. Darel, *Beli orlovi nad Srbijom*, preveo Vladimir Davić, Novi Sad: Solaris.
- (у примерима скраћено као D)
3. Десаи 2006: K. Desai, *The Inheritance of Loss*, Harmondsworth: Penguin Books.
Десаи 2007: K. Desai, *Nasledeni gubitak*, prevela Tatjana Bižić, Beograd: Mono i Manjana.
- (у примерима скраћено као K)
4. Картер 1988: A. Carter, *Love*, Harmondsworth: Penguin Books.
Картер 1991: A. Karter, *Ljubav*, preveo Đorđe Jakov, Novi Sad: Svetovi.
- (у примерима скраћено као C)
5. Лоџ 1985: D. Lodge, *Small World: An Academic Romance*, London: Penguin Books Ltd.
Лоџ 1992: D. Lodž, *Mali je svet*, prevela Vasilija Đukanović, Beograd: Srpska književna zadruga.
- (у примерима скраћено као L)
6. Џабвала: R.P. Jhabvala, Expiation. <http://www.nytimes.com/books/first/j/jhabvala-east.html?_r=1&oref=slogin>. 01.07.2007.
Џабвала 2002: R.P. Džavbala, Ispaštanje, *Književnost*, Beograd, god. LVII, sv. 7-8-9, str. 765-776.
- (у примерима скраћено као P1)
Џабвала 2003: R.P. Džabvala, Farid i Farida, *Sveske*, Pančevo, god. 15, br. 69, str. 43-56.
- (у примерима скраћено као P2)
Џабвала 1985: R.P. Jhabvala, *Like Birds, Like Fishes*, London: Panther Books.
- (у примерима скраћено као R3)
Џабвала 1986: R.P. Jhabvala, *A Stronger Climate*, London: Grafton Books.
- (у примерима скраћено као R4)
Џабвала 2000: Džabvala, R.P. *Ja u Indiji: izabrane priče*, prevela Slavica Miletić, Beograd: Zepter Book World.
- (у примерима скраћено као P5)

Biljana Đorić Francuski

LITERARY TRANSLATION AS A WAY TO PRESERVE CULTURAL HERITAGE OF A NATION

Summary

*A nation without a language is a nation without a heart.
(Cenedl heb iaith, cenedl heb galon, an old Welsh saying)*

The author of this paper points to the dangers hidden in senseless and undue flooding of the Serbian language by loan words, primarily anglicisms, especially in the realm of translated works of fiction. Serbian translators, both of literary and non-literary works, have been copiously borrowing words and phrases from the English language, thus creating a new language named *Anglo-Serbian*. In the twenty-first century, English is definitely the world language, *lingua franca*, unavoidably influencing the so-called languages of limited diffusion. Though this impact cannot always be prevented in the spheres of technical language, professional style or colloquial speech, a closer attention should be paid to preserving our cultural heritage by nurturing the standard Serbian language in literary translation. The analysis of the examples in the corpus, collected from several translated works of fiction, serves as an attempt to reveal the undue use of English loans and demonstrate the need to make an increased effort aimed at preventing such a hybridisation of the Serbian language and the rapid growth of *Anglo-Serbian*.

Key words: belles lettres, literary translation, cultural heritage, language preservation, loan words, anglicisms, undue anglicisms, loan translation, calque, *Anglo-Serbian*.

Персида С. Лазаревић Ди Ђакомо¹

Università degli Studi „G. d’Annunzio“ Chieti-Pescara
Dipartimento di Lingue Letterature e Culture Moderne

САВРЕМЕНО АКАДЕМСКО ПРОУЧАВАЊЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ У ИТАЛИЈИ

Циљ истраживања овог рада је да се прикаже савремено академско проучавање јужнословенских језика и књижевности у Италији, пре свега сербокroatистике. Метода рада: прикупљање података, анализа података, упоредно проучавање података и материјала на располагању о теми о којој је реч. Резултати рада: на основу проучених података дошли смо до резултата да стање јужне славистике / сербокroatистике – пре свега кад је реч о научно-истраживачком раду – у оквиру славистике показује високи степен активности, што је свакако позитивно ако се има у виду тенденција универзитета ка моделу *research universities*. Закључак: у оквиру реформе италијанског универзитета остаје отворено питање колико ће доћи до вредновања једног сектора који, заједно са целокупном славистиком, може у суштини деловати маргинално.

Кључне речи: универзитет у Италији, славистика, сербокroatистика, научно-истраживачки рад

Полазну тачку за разматрање питања савременог академског проучавања јужнословенских језика и књижевности у Италији мора да представља законодавна дефиниција научно-дисциплинарног сектора славистике – „L-LIN/21 Slavistica“ – које је установило Министарство за образовање, универзитет и научно истраживање Републике Италије (DM 12/06/2012, n. 159, all. B):

Il settore si interessa all’attività scientifica e didattico - formativa nel campo degli studi sulle culture, le lingue, i testi e le opere letterarie in lingue slave (bielorosso, bulgaro, ceco, macedone, polacco, russo, serbo-croato [BCMS], slovacco, sloveno, ucraino e relative varietà diatopiche, diacroniche, diamesiche, diafasiche, diastratiche e, per quanto riguarda la fase antica e media, lo slavo-ecclesiastico), dalle loro testimonianze più antiche a quelle contemporanee, sui loro modi di trasmissione e sui loro autori, condotti con le metodologie della ricerca filologica, paleografica, linguistica e critico-letteraria, con particolare riguardo alla comprensione critica, attraverso l’analisi dei testi originali, delle dimensioni tematiche, linguistiche e retoriche, anche con attenzione alle problematiche della didattica. Lo studio della cultura delle popolazioni slave si estende ai contenuti trasmessi dalla tradizione popolare e alla loro eredità nelle aree linguistiche non slave. Comprende l’analisi metalinguistica delle lingue di gruppo slavo nelle loro dimensioni sincroniche e diacroniche, nelle loro strutture fonetiche, morfologiche, sintattiche, lessicali, testuali e pragmatiche, nonché nei diversi livelli e registri di comunicazione orale, scritta e segnica; comprende inoltre gli studi finalizzati alla pratica e alla riflessione sull’attività traduttiva, scritta e orale, nelle sue molteplici articolazioni, generica, letteraria e tecnico-specialistica e nelle applicazioni multimediali (fra cui la traduzione e interpretazione di cui all’art. 1 della L. 478/84).

1 p.lazarevic@unich.it

Ово практично значи неколико ствари: пре свега више од десет језика и књижевности – белоруски, бугарски, чешки, македонски, пољски, руски, српско-хрватски [БСХЦ], словачки, словенски, украјински и црквено-словенски – сачињавају један сектор, а уз то треба додати и чињеницу да се узимају у обзир све варијанте горе наведених језика као и они језици који нису експлицитно наведени (лужичко-српски, на пример), као и разне методе проучавања, анализа, у синхронијским и дијахронијским димензијама, у својим фонетским, морфолошким, синтакстичким, лексикалним и прагматичким структурама, заједно са анализама превођења текстова. Ако се спонтано намеће примедба да сви ови језици јесу „славистика“, треба онда истаћи да италијанско Министарство није на исти начин дефинисало и друге породице језика, као германску или романску на пример. Тако, рецимо, енглески језик је у оквиру заједничког сектора са англоамериканистиком, али не и са осталим германским језицима; исто тако немачка књижевност је као сектор одвојена од сектора немачког језика и превођења; француски језик и књижевност имају свој сектор независно од хиспанистике, а само италијанистика има три подсектора. Случај са славистиком је у филолошким наукама дакле јединствен и представља изузетак у смислу да је у оквиру једног сектора уврштено више језика, књижевности и култура са свим својим варијантама и аспектима.

Оваква административна дефиниција може да представља извесне проблематике у пракси, па приликом отварања нових радних места нису искључена извесна „изненађења“: ако је дотични факултет затражио стручњака за чешки језик, на пример, законски је могуће да место добије стручњак за пољски или бугарски, пре свега ако је о истраживачу реч, с обзиром да се истраживачу вреднује метод истраживачког рада и метод условљава његов избор, а не поље истраживања унутар задатог научно-дисциплинарног сектора.

Све ово је у вези са аутономијом универзитета у Италији, а која се односи на финансијску, наставну аутономију и аутономију истраживачког рада. Иницијатива закона о аутономији се приписује Антонију Рубертију [Antonio Ruberti] (који је био Министар за Универзитет и научно-истраживачки рад од 1989. до 1992. године), а која се односи на закон бр. 168 од 1989. године кад је уведено управо Министарство за Универзитет и научно-истраживачки рад чиме су дозвољене широке дидактичке и статутарне аутономије универзитетима. Све ово је па опет у вези са реформом универзитета која је министарским декретом ступила на снагу 1999. године, а постала оперативна академске 2001/2002. године. Од тада је италијански универзитет „у реформи“ која још није окончана, како у погледу наставе, тако и по питању истраживачког рада, те академске каријере. Доласком на снагу закона Ђелмини [Gelmini], посебно, многи сматрају да ће се читавим генерацијама младих истраживача нашкодити тиме што ће им се увелико онемогућити отварање нових радних места. Око 50% целокупног наставног особља италијанских универзитета ће ускоро отићи у пензију, што, међутим, не значи да ће доћи до замене новим и младим генерацијама истраживача и професора, односно *turn-over* ће покрити само 20% потребе. Академски кадар у Италији је међу најстаријим на свету, ако се узме у обзир и чињеница да универзитетска каријера у Италији није индивидуална, односно не постоје законске гаранције о напредовању у каријери. Стога суштински, барем кад је о академском кадру и

универзитетској каријери реч, не може се говорити о суштинској реформи универзитета у Италији.

Кад је настава у питању, слависта Љиљана Бањанин, која предаје наш језик и књижевност на универзитету у Торину, истиче:

Ћинјеница је да је реформом до темелја уздрман претерано rigidni систем италијанских универзитета који је својом ексклузивношћу удаљио студенте од (социјалне/радне) реалности која се последњих деценија под утицајем нових технологија, захтева тржишта и миграционих процеса толико изменила, да је теоретско знање често остало изоловано и неупотребљиво у пракси.

Реорганизација универзитетског циклуса ставила је у први план потребу да се студентима обезбеди адекватно овладавање не само општим научним методима и садржајима, него и стичање специфичних професионалних знања. Програмiranje nastave у оквиру трогодишњих и двогодишњих студија (специјализација/master) ставило је наставнике пред озбиљне задатке реформисања садржаја и објектива које студент треба да достигне, знатно измењених у односу на раније четворогодишње програме. (Banjanin 2009: 407)

У вези са традиционалистички организованом наставом и поделом улога у настави, Љ. Бањанин наглашава:

Nastavu књижевности којој је у италијанској humanističkoј традицији припадало престижно место, у највећем броју случајева држао је професор, docent или асистент, а језик, тј. jezičke/lektorske вежбе лектор. У ову традиционалистички организовану поделу улога (професор/лектор) реформисана настава унела је структурну поделу на предмете језика и књижевности и њихово удвајање. Настава књижевности donekle је задржала пререформске карактеристике предавања *ex cathedra*, најраспрострањенијег академског облика didaktike али су програми нужно претрпели значајне измене, са циљем рационализације и економисања (смањен број часова који варира од универзитета до универзитета, редуковање програма у зависности од студијског смера/на неким групима књижевност постоји као предмет само током две године на трогодишњим студијама, концентрисање на семестралну наставу итд.). Језик је насупрот томе, као универзитетски предмет доживео своје „златно доба“; настава је постала „видљива“, али је и претрпела велике промене условљене објективом садржаним у термину „професионализације“, тј. осposoblјавања студената да се према својим специфичним компетенцијамa укључе у економско-продуктивну реалну стварност. (Исто)

Данас се академски кадар дели на три звања: редовни професор, (Professore ordinario / Professore di prima fascia [Full professor]), ванредни професор (Professore associato / Professore di seconda fascia [Associate Professor]), универзитетски истраживач (Ricercatore universitario [Assitant Professor])². Научно-дисциплинарни сек-

2 Од децембра 2010. године (п. 240/10, 30/12/2010) не отварају се више стална радна места за истраживаче већ само за истраживаче на одређено време (3+3 године), што ће далеко отежати ситуацију следећих генерација. Иако законски нису обавезни да држе наставу, већина истраживача у Италији, из разних научних сектора, држи предавања, пре свега због недостатка наставног особља. Каже Марко Катанео тим поводом да кад би истраживачи одлучили да обуставе наставу, свакако да би дошло до великих проблема с обзиром да око 40% наставног особља на италијанским универзитетима чине управо истраживачи: „se un giorno i ricercatori delle università italiane incrociassero le braccia, non in assoluto, ma decidendo semplicemente di sospendere la didattica? Non è un'ipotesi peregrina, ma sarebbe un disastro. I ricercatori sono all'incirca il 40 per cento del corpo docente delle università italiane. Corpo docente, sì, perché tengono corsi, tanti corsi, spesso a costo zero per l'università, anche se percepiscono uno stipendio decisamente inferiore a quello degli associati (o se preferite 'professori di seconda fascia'). In teoria, non sarebbe il loro mestiere...“ (Le Scienze Blog, 23/03/2010).

тор славистике чини око 150 стално запослених слависта³, што редовних професора, што ванредних, а што универзитетских истраживача. Ако упоредимо „Славистику“ са сектором „Немачка књижевност“, на пример, који броји 115 стручњака, видимо да ситуација сектора италијанских слависта није идеална јер се мора имати стално на уму да се ради о административној групацији која садржи у себи све уже специјализације славистике (!).

Овом броју стално запослених слависта треба додати лекторе разних славистичких језика чији број није дефинисан. Лектори се по италијанском законодавству не сврставају у наставно, већ у техничко-административно особље, што отежава њихово разматрање с обзиром на недостатак званичне банке података лектора. Треба истаћи, међутим, да постоји неколико врста лектора: разменски, лектори за стално, на уговор, итд. Њихов статус зависи од универзитета до универзитета и од тога како је дошло до запошљавања, да ли разменом или селекцијом од стране дотичног универзитета. Дискриминаторни однос према лекторима, међутим, условљава бројне факторе који се одражавају потом у настави. Ако се узме у обзир да је број часова који студенти проводе са лекторима често два и више пута већи од броја часова који проводе са професорима, постаје више него очигледна важност лектора за наставу језика; па ипак, лектори су ограничени у својој наставној слободи и често нису обухваћени статутима. Истовремено се тражи од њих да се стално образују и да буду у току, мада им се званично не вреднује истраживачки рад. У већини случајева су референцијалне структуре лектора центри за језике при универзитетима.

22. фебруара 2012. године је Национални универзитетски савет Италије (CUN) упутио писмо Министарству у коме се излаже тешка наставна ситуација, пре свега однос броја наставника и наставних предмета, као и наставника који имају бесплатне уговоре [!] (ради се о парадоксу италијанског законодавства захваљујући коме бројни универзитети успевају да одрже наставне предмете и задовоље законски минимум наставне понуде). До доласка на снагу закона бр. 240/2010 настава се давала лекторима (чл. 28, D. P. R. 382/1980) и спољним лингвистичким сарадницима и стручњацима (закон бр. 236/95), често као последица селективних процедура (MIUR 26/06/2006 и 02/08/2006 и D. M. 08/07/2008; чл. 50 D. P. R. 382/1980); актуелна нормативна ситуација, која лекторима ограничава могућност наставе и своди њихову делатност на језичке вежбе, ствара несигурност и могла би да искомпромитује саму наставу, па је стога Национални универзитетски савет Италије затражио од министарства да се одобри могућност да се настава језика повери и лекторима страних језика, те језичким сарадницима и стручњацима.

Кад је конкретно реч о јужнословенским језицима и књижевностима, тачније о српско-хрватском језику као најраспрострањенијем, треба имати у виду неколико чињеница: пре свега да се језик који се до деведесетих година прошлог века звао српско-хрватски, у Италији тако исто и даље зове, с том разликом што је у последње време у декларацији сектора додата сигла *BCMS* [bosniaco/croato/montenegrino/serbo], тј. БСХЦ [босански/српски/хрватски/црногорски] То стога што се за италијанске слависте ради и даље о једном језику, језички гледано, мада су свесни званичних назива језика у дотичним земљама. На већини универзитета-

3 Дана 01/09/2012. сајт Министарства (www.cercauniversita.cineca.it) региструје да сектор „Славистика“ садржи 149 стално запослених слависта.

та језик се зове дакле или „српско-хрватски“ или „српски и хрватски“ (ова последња варијанта је све учесталија). Број студената који студирају „наш“ језик је нажалост мали и италијански слависти сматрају да би цепкањем језика на три или четири посебна језика још више погоршали ситуацију. Овоме треба додати и чињеницу да је после НАТО бомбардовања 1999. године дошло до информативног (медијског) вакуума кад је о Балкану реч, па често потенцијални студенти факултета за језике немају скоро никакву представу о постојању језика који носи назив „српско-хрватски“.

Љиљана Бањанин је дала сажети и истовремено садржајни преглед повести италијанске сербологистике у свом чланку о историјату, стању и перспективама лектората српско-хрватског/српског језика у Италији, а у вези са стањем ствари од почетка ратова на Балкану објашњава:

Са распадом вишерепубличке федерације а као директна последица ембарга према Југославији, укинута су најпре места лектора на размени. Истовремено је признање Републике Хрватске од стране Немачке, Ватикана и Италије, довело до тога се се упражњени лекторати попуне одмах са хрватске стране. Тако лекторат у Падови који је традиционално био најјачи и један од најпрестижнијих, припада формално а и званично Хрватској. После преране смрти Лионела Костантинија (1994), на упражњено место редовног професора на римском факултету (La Sapienza) позван је Предраг Матвејевић. Лекторско место мења своју формалну природу и удваја се: на место за српски језик са италијанске стране бива постављена дугогодишња лекторка на Универзитету у Падови (Љ. Бјелица), док новоосновани хрватски лекторат припада хрватском лектору.

Данас већину места на универзитетима заузимају хрватски лектори, послати од стране хрватског Министарства [...]. (Бањанин 2007: 272)

Наравно да се оваква доминација хрватског језика објашњава пре свега бољом организованашћу Хрватске, која је спремно дочекала изучавање сопственог језика, како уосталом Љ. Бањанин и објашњава, али и крајњом незаинтересованашћу Републике Србије за стање свог језика у иностранству. Томе треба додати бољу сарадњу и других институција (библиотека и разних центара за учење страних језика) са хрватске стране.

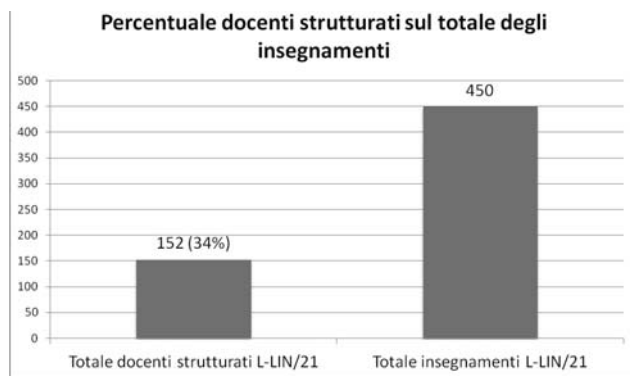
Па ипак, и поред очигледне несразмере хрватских и српских лектора, може се ипак рећи да италијански студенти добијају целокупну слику о језичкој, књижевно-културној и историјској ситуацији на Балкану. У настави и формативној понуди, којом се формирају студенти не само језички већ и књижевно и културно, већина сербологиста у Италији настоји да одржи равнотежу. У пракси то значи да, иако говоре једну варијанту, италијански студенти су обавезни да препознају све варијанте српско-хрватског говорног подручја као и да буду упућени у дотичне књижевности и културе. Ово је у потпуности са традицијом италијанске славистике, која, упркос све већој специјализацији, још увек манифестује последице своје поливалентности и настојања да се има увид у глобално стање ствари.

Нејасно законодавно стање, међутим, условљава да је корисно прибегавати и удружењима разних категорија, у овом смислу Удружењу слависта Италије (*AIS – Associazione Italiana degli Slavisti*): на свом сајту – www.associazioneslavisti.it – Удружење слависта, осим основних података и информација од важности за академски свет и слависте, доноси колико је могуће ажурирану мапу (ажурирање те мапе зависи од сарадње самих чланова удружења) слависта чиме се спецификује

у којој регији се налазе катедре и наставе славистике, као и уже специјалности самих слависта. Јер управо је у томе проблем: званично научно-дисциплинарни сектор славистике није детаљно спецификован, али слависти незванично знају међу собом ко се чиме бави, па тако сваки русиста зна и мора да зна ко се све бави русистиком у Италији, полониста полонистиком, итд., с обзиром да се подразумева да стручњаци одређеног сектора прате шта се дешава у оквиру дотичног научно-дисциплинарног сектора, ко се чиме бави и шта предаје или барем у оквиру своје специјализације. Овоме треба додати и чињеницу да су чланови Удружења слависта Италије и стручњаци из других, научно блиских сектора, као историчари источне Европе, на пример, што још више усложњава слику академског света Италије који се бави нашем регијом.

Председништво Удружења слависта Италије⁴ је стога одлучило да ажурира своју мапу и сакупи што прецизније и детаљније информације о италијанској славистици: на основу банке података Министарства и банке података које је сакупило Удружење слависта Италије, ауторка овог чланка је обрадила податке које је графички представио млади истраживач славистике Алберто Алберти [Alberto Alberti] и које су заједно изнели и анализирали на V конгресу Удружења слависта у Фаенци (22-24/09/2011). Подаци се односе на комплетан број запослених у сектору славистика, заједно са стручњацима из блиских дисциплина (историја источне Европе), затим на комплетан број наставних предмета (а који не одговара броју запослених с обзиром да бројне дисциплине покривају професори, стручњаци и спољни сарадници по уговору, како у славистици, тако и у другим научним секторима), затим на поједине дисциплине по географским зонама Италије, на однос функција наставног особља и дисциплина, те на целокупни проценат односа дисциплина у оквиру славистике у Италији.

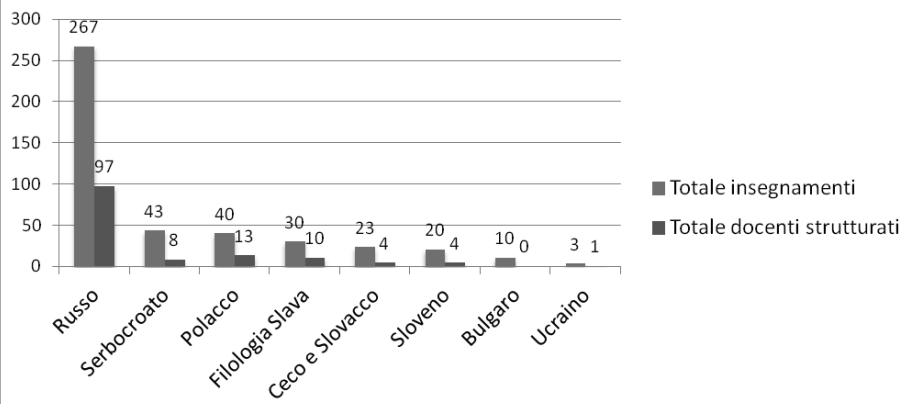
Подаци научно-дисциплинарног сектора славистике у Италији у септембру 2011. године дали су следеће стање:

1. Процент *ст*јално зајослених слависта (*Totale docenti strutturati*) у односу на целокупни број наставних предмета (*Totale insegnamenti*) славистике.

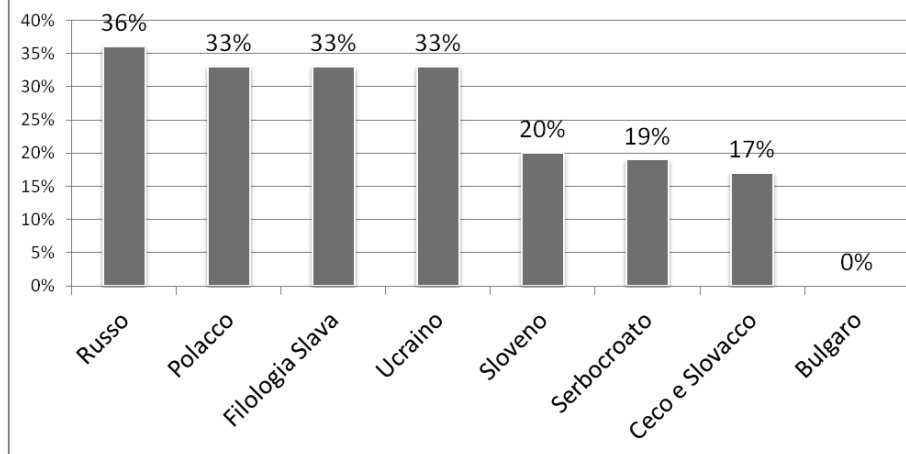
4 Председник Удружења слависта Италије је Марчело Гарзанити [Marcello Garzaniti], а остали чланови председништва су: Стефано Бјанкини [Stefano Bianchini] (историчар источне Европе), Ђована Морачи [Giovanna Moracci], Моника Перото [Monica Perotto] и Персида Лазаревић.

Confronto tra numero degli insegnamenti (mappa della slavistica) e docenti strutturati L-LIN/21 (dati MIUR)

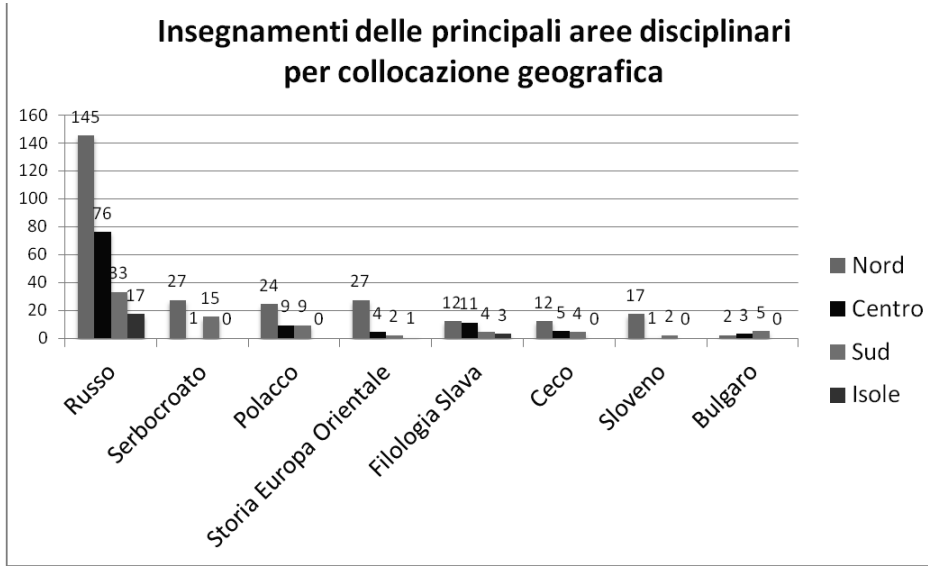

2 Однос броја дисциплина (Totale insegnamenti) – руски (Russo), српскохрватски (Serbocroato), пољски (Polacco), словенска филологија (Filologia Slava), чешки и словачки (Ceco e Slovacco), словеначки (Sloveno), буљарски (Bulgaro), украјински (Ucraino) – и броја стално запослених (Totale docenti strutturati) по појединим дисциплинама.

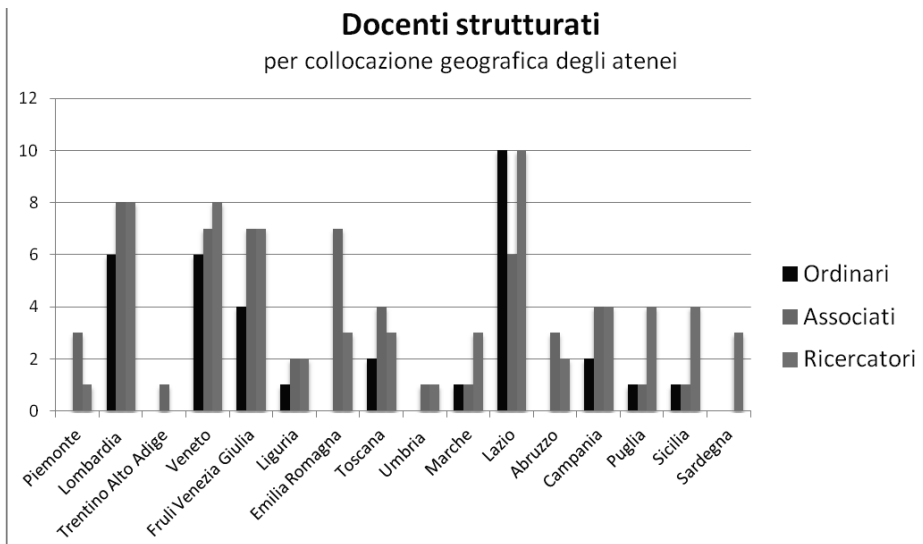
Percentuale docenti strutturati sul numero degli insegnamenti

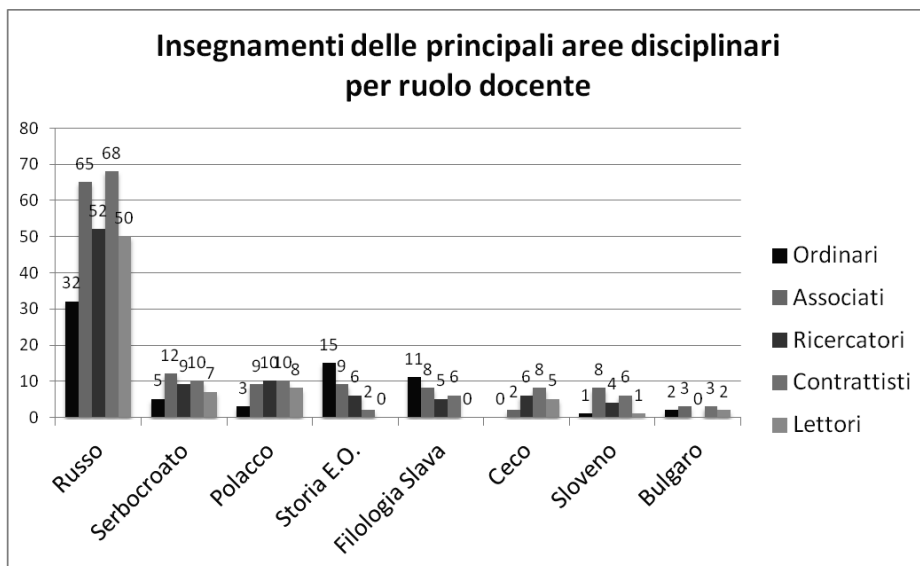
3. Процентни стално запослених у односу на поједине дисциплине: руски (Russo), пољски (Polacco), словенска филологија (Filologia Slava), украјински (Ucraino), словеначки (Sloveno), српскохрватски (Serbocroato), чешки и словачки (Ceco e Slovacco), буљарски (Bulgaro).

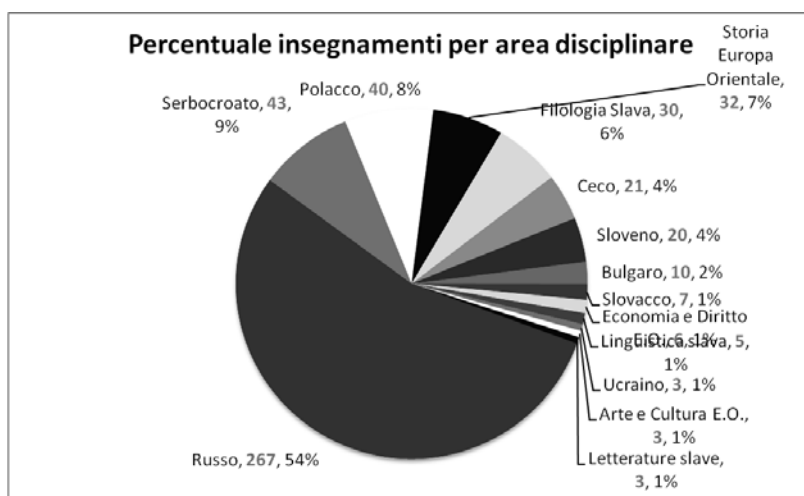
4. Дисциплине – руски (Russo), српскохрватски (Serbocroato), пољски (Polacco), историја источне Европе (Storia Europa Orientale), словенска филологија (Filologia Slava), чешки (Ceco), словеначки (Sloveno), бугарски (Bulgaro) – распоређене по географским регионима: север (Nord), центар (Centro), југ (Sud), острва (Isole).

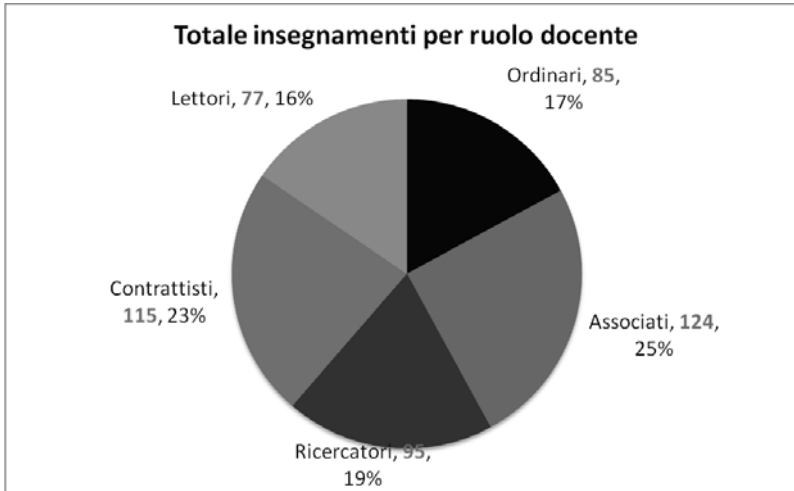
5. Број стално запослених – редовни професори (Ordinari), ванредни професори (Associati), истраживачи (Ricercatori) – по регијама.

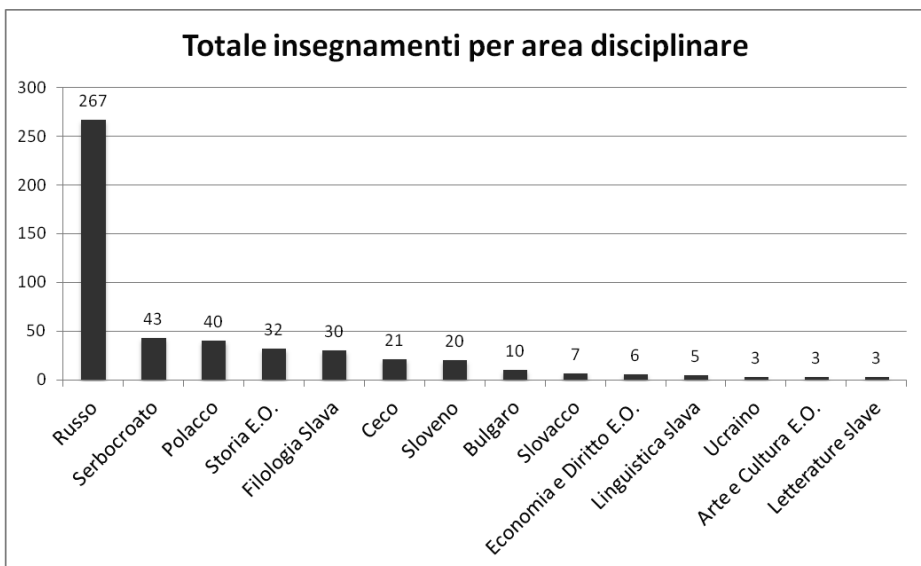
б. Однос звања – редовни професори (Ordinari), ванредни професори (Associati), истраживачи (Ricercatori), професори по уговору (Contrattisti), лектори (Lettori) – и наставних предмета: руски (Russo), српскохрватски (Serbocroato), пољски (Polacco), историја источне Европе (Storia E. O.), словенска филологија (Filologia Slava), чешки (Ceco), словеначки (Sloveno), (бузарски) Bulgaro.

7. Процент наставних предмета за сваку дисциплину.

8. Однос редовних професора (*Ordinari*), ванредних професора (*Associati*), истраживача (*Ricercatori*), лектора (*Lettori*) и професора по уговору (*Contrattisti*) унутар славистике.

9. Тотални број наставних предмета по дисциплинама: руски (*Russo*), српскохрватски (*Serbocroato*), пољски (*Polacco*), историја источне Европе (*Storia E. O.*), словенска филологија (*Filologia Slava*), чешки (*Ceco*), словеначки (*Sloveno*), бугарски (*Bulgaro*), словачки (*Slovacco*), економија и право источне Европе (*Economia e Diritto E. O.*), словенска лингвистика (*Linguistica slava*), украјински (*Ucraino*), уметности и култура источне Европе (*Arte e Cultura E. O.*), словенске књижевности (*Letterature slave*).

Као што се види из приложених графикана, стање сербокroatистике унутар славистике је позитивно и изненађујуће. Свакако да је проценат у сваком погледу у односу на руски далеко инфериорнији, али морамо имати у виду чињеницу да је наш језик тзв. „мали“ језик и да су бројни историјски и друштвени фактори последњих деценија довели до смањеног интересовања за српско-хрватски. Што се тиче других јужнословенских језика, могуће је приметити да македонски практично и не постоји, док бугарски и словеначки свакако не могу, нажалост, да се похвале великим бројем наставних места. Од јужнословенских језика је дакле српско-хрватски најрепрезентативнији, и то у следећим универзитетским центрима Италије: Трст, Удине, Венеција, Падова, Пескара, Бари, Напуљ, Рим, Торино. То је већ изложила Љ. Бањанин:

Распад Југославије и промене на политичкој мапи у Европи, економска криза као последица потреса који су уздрмали наш континент крајем XX и почетком XXI века, али реформе универзитетских студија и програма у које су се западне земље укључиле (увођење трогодишњег система студија на који се надовезује двогодишња „специјализација“, тзв. 3+2), довело је до велике кризе славистике у свим чланицама Европске уније. Овај у свему негативан тренд имао је за последицу укидање многих сербо-кroatистичких катедри, нарочито у Француској или Немачкој, на пример. Парадоксално, са Италијом то није случај. Могли бисмо да кажемо да се догодило чак супротно: последњих година на италијанским универзитетима су се отворила нова радна места при славистичким групама, видели смо хонорарне природе, али и стална, као на пример, места истраживача за српски (или хрватски) језик и књижевност на универзитетима у Удинама, Пескари, Торину. Затим, на постдипломским студијама италијански студенти могу да се опредеље за сербистуку, уколико је она предмет њиховог интересовања. То је случај на универзитетима у Венецији, Милану, Торину и у Риму на пример, где у Школама за докторске студије постоје постдипломци (тренутно их је петоро) чија је област интересовања управо сербистика.

Ово нас наводи да закључимо да за сербистуку у Италији – поред негативних спољашњих околности – постоје и релане могућности опстанка, не само у знаку стагнације него и напредовања. (Бањанин 2007: 273-274)

Потребно је стога сагледати и стање истраживачког рада у оквиру сербокroatистике, с обзиром да је све актуелнија тенденција ка диференцијацији тзв. *teaching universities* од *research universities*. Као настава, и истраживачки рад у Италији ужива аутономију: то практично значи да редовни професор/варедни професор / универзитетски истраживач имају право да се баве истраживачким радом по сопственом интересу, унутар научно-дисциплинарног сектора коме припадају, па се не тако ретко дешава да резултати истраживања појединих професора / истраживача покривају више ужих специјалности, а што је у вези са већ наведеном традицијом поливалентности италијанске славистике (Bercoff *et al.* 1994). То такође значи да је приступ фондовима и научним пројектима могућ независно од звања, већ од финансија којима располаже дотични универзитет/факултет, као и од личних учешћа у националним пројектима. Незванично, међутим, могуће је уочити извесне тенденције у истраживачком раду слависта, односно сербокroatиста, које су последице како традиције овог научно-дисциплинарног сектора у Италији, тако и личних склоности самих професора/истраживача. На основу резултата рада италијанских сербокroatиста, дакле, примећује се која су поља истраживања која највише привлаче пажњу и, што је занимљиво и разумљиво,

сасвим је могуће да се та поља истраживања не поклапају у пракси у потпуности са истраживањима која су актуелна у матичним земљама језика и књижевности који се проучавају.

Италијанска славистика располаже са неколико славистичких часописа у којима је могуће проучити рад италијанских (и не само италијанских) слависта. Ради се о часописима који су ретко уже специјалности, већина часописа објављује све специјалности славистике:

- „Ricerche Slavistiche“ – најстарији славистички часопис који је и даље активан. Основан је 1952 године на римском универзитету „(La) Sapienza“. Од 2003. је почела да излази нова серија; часопис излази годишње. Главни уредници су Марио Капалдо [Mario Capaldo] и Санте Грачоти [Sante Gracioti] (Jerkov 2006: 89-118). Током деценија је овај часопис посвећивао доста пажње југословенским темама (Зоговић, Терић 1980а; Зоговић, Терић 1980б; Бањанин 2004), пре свега с филолошке стране стране гледишта (Лазаревић Ди Ђакомо 2006), али је доносио и приказе о публикацијама са српскохрватског говорног подручја. За нову серију и за ову прилику је занимљиво да је објављен темат о Доситеју Обрадовићу са скупа „Европски идентитет Србије: будућност прошлости“ (26-28/10/2009).

- „Europa Orientalis“ – овај су часопис основали 1982. и водили 2006. Марио Капалдо и Антонела д’Амелија [Antonella D’Amelia]; од 2007. главни уредник је Кристијано Диди [Cristiano Diddi]. Часопис излази годишње (од 1992-2004. се региструје више књига које су изашле исте године), а издавач је Универзитет из Салерна. Повремено се појављују прилози из јужнословенских књижевности и језика, и овде се, као кад је реч о часопису „Ricerche Slavistiche“ следи филолошка традиција италијанске славистике, али има и текстова који излазе ван тих оквира, као на пример о рецепцији српскохрватске народне поезије у Италији (Leto 1992; Leto 1995).

- „Slavica Tergestina“ – основан је 1987. године на факултету/вишој школи за тумаче и преводиоце (SSLMIT - Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori) универзитета у Трсту, али су први доприноси објављени тек од 1994 године. Ради се о часопису који третира славистичке теме са структуралистичког, семиотског и културног становишта. Тренутно одговорност за објављивање часописа, чији је главни уредник Иван Верч, имају три универзитета: у Трсту (Dipartimento di Scienze Giuridiche, del Linguaggio, dell’Interpretazione e della Traduzione), у Љубљани (Oddelek za slavistiko) и Костанци (Fachbereich Literaturwissenschaft). Часопис излази годишње. Значајне доприносе из јужне славистике потписали су Марија Митровић, Марија Рита Лето, Натка Бадурина.

- „Russica Romana“ – овај је искључиво русистички часопис који излази једном годишње основао Микеле Колучи [Michele Colucci] и тренутно га уређују Данијела Рици [Daniela Rizzi] и Ђорџо Цифер [Giorgio Ziffer]. Од 1994. часопис објављује прилоге који прате руску културу, језик и књижевност, те руско-италијанске односе.

- „Studi Slavistici“ – први број овог годишњака је изашао 2004. године, као гласило Удружења слависта Италије. Часопис, који се појављује и у електронском облику, поставља се истовремено као мост између академске традиције славистике која је везана за филолошке студије, и нових културних тенденција у разним областима славистике. Главни уредник часописа је Ђована Броџи Беркоф [Giovanna Brogi Bercoff]. Ако се погледа садржај свих бројева који су до сада изашли, примећује се да је ипак недовољно присуство јужнословенских тема, но мора се истаћи форум који је приредила Розана Морабито [Rosanna Morabito] о актуелној социолингвистичкој ситуацији на српскохрватском говорном подручју (Morabito 2006).

- „Slavia“ – једини славистички часопис који излази три пута годишње, од 1992. године, и који је у ствари наставак часописа „Rassegna sovietica : mensile di scienza, arte, economia, letteratura, storia, filosofia, diritto“ (1950-1991) који је објављивало Удружење Италија-СССР. Главни уредник је Бернардо Бернардини [Bernardo Bernardini]. Прилози су углавном из русистике, али могуће је пронаћи прилоге и из осталих славистичких дисциплина.

- „eSamizdat“ – овај четворомесечни електронски часопис, чији је главни уредник Симона Рагуза [Simona Ragusa], карактерише пре свега активност младих слависта. У првом броју који је изашао 2003. године (часопис је престао да излази 2011. године) редакција је потписала амблематични уводник који елоквентно говори о стању славистике у Италији, у коме се каже између осталог:

C'è preoccupazione nella slavistica. Il caos provocato dalla riforma universitaria, la giungla dei contratti, le voci sulla scomparsa del dottorato attraverso cui sono passati molti dei giovani slavisti e la morte (o gli enormi ritardi nella pubblicazione) delle riviste tradizionali della disciplina, hanno alimentato un clima di sfiducia, forse eccessivo ma palpabile, tra i più giovani. Chi può, insegue gli ultimi concorsi da ricercatore, chi non ce la fa, scappa all'estero, gli altri vivacchiano o sono pronti ad abbandonare. Questa rivista vuole essere un segnale che in realtà anche con pochi soldi e qualche idea si può rilanciare l'interesse per il mondo slavo e, forse, anche la fiducia di quella che tra qualche decennio dovrebbe comunque essere la nuova generazione di slavisti. “Esistere e resistere!”, di conseguenza, può essere considerato il motto di eSamizdat, prima rivista elettronica di slavistica italiana. La scelta di diffondere su internet una rivista gratuita rispecchia del resto la nostra intenzione di democratizzare una disciplina sempre rimasta troppo legata a una concezione verticistica della cultura. Non crediamo infatti che sia un caso che su internet la slavistica italiana sia, con qualche rara eccezione, quasi del tutto assente.⁵

Као што је речено, сербокроатистика се проучава на десетак универзитета у Италији, и то су центри из којих долазе важни истраживачки резултати. Стога је неопходно навести имена и важније резултате рада последњих година проучавалаца наших књижевности и језика, односно оних италијанских слависта који су посветили добар део својих студија (и) јужнославистичким темама, како књижевним, тако језичким. Тиме се уочава прилична истраживачка активност италијанских стручњака славистике, конкретније сербокроатистике, која се све више вреднује и условљава каријеру појединаца у академском сектору. Ради се о следећим центрима и стручњацима:

Универзитет у Удинама [Università degli Studi di Udine]: на овом универзитету је предала Аличе Пармеђани [Alice Parmeggiani] која је заслужила јужнословенске, а по-

5 „Стање славистике је забрињавајуће. Хаос који је изазвала универзитетска реформа, џунгла уговора, оно што се говори да неће бити више доктората кроз које су прошли многи млади слависти и гашење (или огромна кашњења у издавању) традиционалних часописа ове дисциплине, све је то довело до климе неповерења, можда претеране али очевидне, међу најмлађима. Ко може, прати последње конкурсе за истраживаче, а ко не успева, бежи у иностранство, док други живуцају или су спремни да напусте земљу. Овај часопис жели да буде знак да у ствари са мало пара и са понеком идејом може да се обнови интерес за словенски свет и, можда, поверење у ону која би вероватно кроз коју деценију требало да буде нова генерација слависта. 'Постојати и издржати' се, стога, може сматрати мотоом 'eSamizdat', првог електронског часописа италијанске славистике. Избор да се на интернету распространи један бесплатан часопис одражава уосталом нашу намеру да демократизујемо дисциплину која је остала превише везана за елитну концепцију културе. Не верујемо стога да је случајно да је на интернету италијанска славистика, са ретким изузецима, скоро потпуно одсутна.“

себно српску књижевност вредним преводима, од којих треба пре свега истаћи *Како ујокојити вампира* и *Време чуда* Борислава Пекића. На универзитету су даље активне Федора Ферлуга Петронио и Натка Бадурина.

-Федора Ферлуга Петронио [Fedora Ferluga Petronio] (редовни професор) посвећује свој истраживачки рад класичној филологији, словенској филологији (филолошко-етимолошким анализама хришћанске лексике у словенским језицима), словеначкој књижевности, пре свега песницима Модердне и Ивану Тринку, а затим кроатистичким темама, нарочито барокној књижевности, хрватским латинистима, песницима хрватске Модерне, и посебно Николи Шопу⁶.

-Натка Бадурина (универзитетски истраживач) је млади истраживач која се бави делом компаративним хрватско-италијанским студијама у периоду ренесансе, барока и 19. века⁷, но главно поље њених истраживања последњих година се односи на однос између књижевности, историје и идеологије, а методе које користи се заснивају на књижевној антропологији и неосторицизму⁸. Корпус на коме Натка Бадурина врши своја истраживања јесте пре свега хрватска књижевност 19. века, али и текстови 20. века који садрже идеолошке елементе из периода народног препорода. Бадурина се занима и за формирање националног идентитета у модерном смислу, а у оквиру хрватских и централно-европских студија. Натка Бадурина је такође активан преводилац и превела је ренесансне трактате, али и савремену прозу⁹, а занима се и за превођење са аналитичке тачке гледишта и сматра кориснима доприносе постколонијалних студија теорији превођења¹⁰.

На *Универзитету у Трсту* [Università degli Studi di Trieste] је недавним одласком Марије Митровић у пензију угашена катедра за српско-хрватски. Остао је наставни предмет за превођење који предаје истраживач Љиљана Авировић.

-Марија Митровић је у функцији редовног професора активно допринела проучавању и ширењу интересовања за јужну славистику, пре свега на тако стратегијски значајном универзитету као што је тршћански. Два су приступа проучавања Марије Митровић: годинама се бавила компаративним јужнословенским књижевностима и објавила бројне радове из поља и културе српске, хрватске и словеначке књижев-

- 6 Публикације Федоре Ферлуге Петронио од 2000. године: *Il mondo cosmico di Nikola Šop*, Udine 2000; *Plurilingvism v Evropi 18. stoletja*, Maribor 2002; *La poesia di Nikola Šop (1904-1982) tra filosofia e cosmologia*, Venezia 2004; *Intersezioni plurilingui nella letteratura medioevale e moderna*, Roma 2004; *Pesniški svet Nikole Šopa v slovenskem prostoru*, Trst 2005; *Kozmički svijet Nikole Šopa*, Rijeka 2005; *Pjesničko stvaralaštvo Nikole Šopa (1904-1982) između filozofije i kozmologije*, Zagreb-Sarajevo 2005.
- 7 *La rappresentazione del governo veneto e la critica dell'età dell'oro nella 'Dubravka' di Ivan Gundulić*, in *Mito e antimito di Venezia nel bacino adriatico (sec. XV-XIX)*, Roma 2001, 269-291.
- 8 *L'ideologema dell'arrivo dei croati al mare in Milutin Mayer e Ksaver Šandor Gjalski*, in *I mari di Niccolò Tommaseo e altri mari*, Zagreb 2004, 416-431; *Ukročena kraljica. Nacija i rodne uloge u Demetrovoj 'Teuti'*, Slavica tergestina, 11-12, 2004, 65-81; *La morte dei martiri: la narrazione della storia croata e bosniaca in Nikola Šop*, in *La poesia di Nikola Šop 1904-1982. Tra filosofia e cosmologia*, Venezia 2004, 81-93; *Hrvatska kao predmet talijanske kulturne politike tridesetih godina, Komparativna povijest hrvatske književnosti - zbornik radova VII*, Split 2005, 48-61; *Preporodni petrarkizam i politika kontinuiteta, in Petrarca i petrarkizam u hrvatskoj književnosti, Atti del convegno*, Split 2006, 389-399; *Dragi citatelju, kako smo danas? Goli otok u talijanskoj i hrvatskoj književnosti*, in *Komparativna povijest hrvatske književnosti, Zbornik radova VIII.*, Split 2006, 53-68.
- 9 Carlo Goldoni, *Trilogija o ljetovanju (Trilogia della vileggiatura)*, 2002-2003; Alessandro Damiani, *Gradski toranj (La torre del borgo)*, Rijeka 2000; Giuseppe Manfredi, *Bludi (Zozos)*, Rijeka 2005.
- 10 *Storie di nessuno - su alcuni aspetti della traduzione croata dei Microcosmi di Claudio Magris*, *Comunicare letterature lingue*, 4, 2004, 131-142; *Prepuštanje rukopisa: Vlado Gotovac na talijanskom*, in *Komparativna povijest hrvatske književnosti - zbornik radova V.*, Split 2003, 147-158.

ности. Превела је двадесетак књига са словеначког на српскохрватски (Градник, Коцбек, Зајц, Тауфер) и добила награде за своју делатност. Марија Митровић се бави и техничко-књижевним, али и културним, историјским и антрополошким аспектима књижевности, а у последње време се концентрисала на имаголошке студије о Трсту у српској књижевности, као и о присуству српске културе у Трсту¹¹.

- 11 Навјажније публикације Марије Митровић од 2000. године: *La Seconda Guerra Mondiale come Urtext*, in: *Il Mediterraneo : approdo per un nuovo millennio : Trieste, 28-31 dicembre 1999*, Letterature di Frontiera, 19, Trieste 2000, 105-112; *Scrivere i Balcani*, in: *La meticcica di fuoco: oltre il continente Balcani*, Torino 2000, 33-37; *Trst u hrvatskoj književnosti 19. i 20. stoljeća*, Republika, LVI/5-6, 2000, 46-55; *Diffricile est saturam non scribere*, in: *Le minoranze come oggetto di satira : atti del Congresso, Lido di Jesolo, 13-15 ottobre 2000*, Venezia, 1, 2001, 249-255; *Geschichte der slowenischen Literatur : von den Anfängen bis zur Gegenwart* [aus dem Serbokroatischen übersetzt, redaktionell bearbeitet und mit ausgewählten Lemmata und Anmerkungen ergänzt von Katja Sturm-Schnabl], Klagenfurt ; Laibach ; Wien : Herma-goras = Celovec ; Ljubljana ; Dunaj : Mohorjeva 2001; *Trst u srpskim putopisima*, in: *Knjiga o putopisu*, Beograd 2001, 327-340; *Energija zablude = The energy of delusion*, in: *Kako pisati literarno zgodovino danes? : mednarodni simpozij, Ljubljana, 14.-15. oktober 2002 : povzetki referatov = How to write literary history today? : international conference, Ljubljana, 14-15 October 2002 : summaries*, Ljubljana 2002, 29-32; *Kratka zgodovina – njen pomen in način uporabe*, in: *Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture : ob 80-letnici Oddelka za slovanske jezika in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Mednarodni simpozij Obdobja – metode in zvrsti, Ljubljana, 9.-11. december 1999*, Ljubljana, 2002, 611-618; *Romantična pesnitev v času realizma : Vojislav Ilić in Anton Aškerc*, Ljubljana 2002, 573-582; *Mostovi*, in: *Predrag Matvejević: književnost, kultura, angažman*, Zagreb 2003, 67-77; *Roman Vladimirja Bartola in Otto Weininger*, in: *Slovenski roman. Mednarodni simpozij Obdobja – metode in zvrsti, Ljubljana 5.-7. december 2002*, Ljubljana 2003, 521-527; *The Cuckoo Egg : Masculinity in Modern Serbian Novel*, Serbian Studies, 17/1, 2003, 101-128; *The Fantastic in the Works of Srećko Kosovel*, Apokalipsa, 66, 2003, 61-92; *Sul mare brillavano vasti silenzi. Immagini di Trieste nella letteratura serba*, Trieste, 2004; *Gospodin Smail-aga Janeza Trdine*, Slavica tergestina, 11-12, 2004, 189-209; *Josip Starè i hrvatska književnost*, in: *Riječki filološki dani : zbornik radova s Medunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 14. do 16. studenoga 2002*, Rijeka, 5, 2004, 373-380; *Kosovel e il Carso*, Il Territorio, 26/19-20, dicembre 2004, 31-38; *Language, Borders, Identity*, in: *Language, Discourse and Borders in the Yugoslav Successor States*, Clevedon-Buffalo-Toronto 2004, 75-77; *Zimsko ljetovanje ili kako većina postaje manjina. O semantičkoj funkciji šjor Karlove teorije o čudu razlike*, in: *Zbornik radova o Vladanu Desnici*, Zagreb 2004, 106-113; *“Rodno” pravo i po-etika*, in: *Spomenica Danila Kiša : povodom sedamdesetogodišnjice rođenja*, Beograd 2005, 117-130; *Il cibo in esilio*, in: *Lappetito vien leggendo : il cibo nell'immaginario letterario dal Medioevo alla contemporaneità. Atti del Convegno di studi interdisciplinari, Trieste, 27-28 gennaio 2005*, 2005, 59-73; *Kontekstualizacija metafizičke dimenzije poetike Miloša Crnjanskog*, in: *Sprache – Literatur – Kultur : Studien zur slavischen Philologie und Geistesgeschichte : Festschrift für Gerhard Ressel zum 60. Geburtstag*, Frankfurt am Main [etc.] 2005, 397-412; *Prisustvo Ota Weininger-a u južnoslovenskim književnostima*, in: *Deutschland, Italien und die slawische Kultur der Jahrhundertwende*, Frankfurt am Main, 1, 2005, 275-298; *Trst u savremenom srpskom romanu*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 34/2, 2005, 461-169; *Pojam “starog” i “novog” u komedijama J. Sterije Popovića, B. Nušića i D. Kovačevića*, in: *Jovan Sterija Popović – klasik koji nam se obraća : radovi sa Medunarodnog naučnog skupa održanog 24. i 25. marta 2006. godine na Univerzitetu Pariz IV – Sorbona*, Vršac 2006, 228-250; *The Energy of Delusion*, in: *Writing Literary History : Selected Perspectives from Central Europe*, Frankfurt am Main, 2006, 131-138; *Ivo Andrić, La storia maledetta. Racconti triestini*, a cura di Marija Mitrović, traduzione di Alice Parmeggiani, Milano 2007; *Belgrado nella mappa letteraria serba*, in: *Le capitali nei paesi dell'Europa centrale e orientale. Atti del convegno internazionale di studi, Napoli 3-5 marzo 2005. Università degli studi di Napoli*, Napoli 2007, 159-176; *Svetlost i senke: kultura Srba u Trstu*, Beograd 2007; *Josip Juraj Strossmayer u novim italijanskim istorijama crkve*, in: *Josip Juraj Strossmayer. Hrvatska. Ekumenizam. Europa*, Kraków 2007, 241-251; *L'immagine letteraria delle città di Belgrado, Zagabria, Sarajevo e Lubiana*, in: *Gli studi slavistici in Italia oggi. Atti del IV Congresso Italiano di Slavistica, Udine 20-23 settembre 2006*, Udine, 2007, 87-100; *Podoh u Italiju, da izmenim dušu i telo*, Letopis Matice srpske, 479/4, 2007, 546-556; *Andrić i Italija, Sveske Zadružbine Ive Andrića*, 27/25, 2008, 235-243; *Orario ferroviario come libro dei libri*, in: *Da Ulisse a ... : il viaggio negli abissi marini tra immaginazione e realtà : atti del 6. Convegno internazionale Da Ulisse a ... : Imperia, 6-7-8 ottobre 2005*, Pisa [2008] 237-246; *Trst Dositejevog doba*, in: *Delo Dositeja Obradovića 1807 / 2007*, Beograd 2008, 361-370; *Cultura serba a Trieste*, Lecce, 2009; *Do-*

-Љиљана Авировић је веома активна као преводилац и проучава теоријске аспекте преводилаштва¹². Превела је бројна дела Миљенка Јерговића, али и прозу Драгана Великића; значајно је и да је хрватској читалачкој публици представила дело Клаудија Магриса [Claudio Magris].

Универзитет у Венецији [Università Ca' Foscari Venezia]: на овом значајном универзитету који има велику наставну понуду, предаје Александер Наумов [Aleksander Naumow] (редовни професор), који се бави филолошким студијама, славистиком, медијевалистиком, историјом православља и чије бројне публикације говоре о интензитету и квалитету истраживачког рада¹³.

sitej e Trieste: la poetica e il contesto teorico, Ricerche slavistiche, Nuova serie, 7/LIII, 2009, 72-93; *Drugi Andrić*, Sveske Zadužbine Ive Andrića, 28/26, giugno 2009, 73-106; *Slika grada u Domanovićevoj prozi*, in *Glišić i Domanović : 1908-2008*, Beograd 2009, 451-462; *Prvi prevod Luče mikorokozme na italijanski jezik*, in *Njegoševi dani, međunarodni naučni skup, Cetinje, 27-29. jun 2008*, Nikšić 2009, 103-110; *Il pensiero politico di Ivo Andrić*, in *Ivo Andrić, scrittore e diplomatico europeo. Atti del convegno, Gorizia, 1-2 ottobre 2010, Gorizia 2010*, 31-40; *L'immagine dell'Italia in Antun Gustav Matoš*, in *L'Italia vista dagli altri. Atti del I Convegno Internazionale (Banja Luka 12-13 giugno 2009)* Firenze 2010, 21-34; *La nave sulla scena teatrale (i drammi di M. Krleža, M. Begović e V. Ognjenović)*, Prospero, XIV, 2010, 111-120; *Mediterran u srpskoj prozi 20. veka*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 39/2, 2010, 489-499; *Sul "Futurismo" di Matoš*, Rivista di letteratura italiana, 28/2, 2010, 81-96; *Slika grada, slika naroda*, [Frankfurt am Main etc.] 2011, pp. 95-108; *Trst u delu Ive Andrića*, in *Die K.u.K. Periode im Leben und Schaffen von Ivo Andrić (1892-1922) = Austrougarski period u životu i djelu Ive Andrića (1892-1922)*, Beograd 2011, 271-281.

- 12 Најважније публикације Љиљане Авировић од 2000. године: *Prijevod i recepcija hrvatskih pjesnika i književnika Moderne u Italiji*, in *Zbornik radova II, Moderna*, Split 2000, 154-160; *La traduzione dei petrarchisti, versione ridotta*, Acta neophilologica, 33, 1-2, 2000, 107-118; *Tradurre Tomizza, in Fulvio Tomizza e noi/Fulvio Tomizza i mi/Fulvio Tomizza in mi*, Umag 2000, 120-123; *Vladimir Nazor – sam svoj prevoditelj na talijanski*, in *Komparativna povijest hrvatske književnosti, Zbornik radova III. Vladimir Nazor*, Split 2001, 24-29; *La traduzione quale fonte della ricezione e dei qui pro quo: analisi comparata sloveno-croato della traduzione del romanzo Materada di Fulvio Tomizza*, in *Fulvio Tomizza e noi/Fulvio Tomizza i mi/Fulvio Tomizza in mi*, Umag 2001, 39-45; *Krležin "izlet" u Italiju*, in *Komparativna povijest hrvatske književnosti, Zbornik radova IV. Hrvatska književnost od 1914. do 1930. i njezin europski kontekst*, Spalato 2002, 16-23; *Izgubljeni zavičaj Slobodana Novaka na talijanskom*, in *Komparativna povijest hrvatske književnosti, Zbornik radova V. (Krugovi i hrvatska književnost pedesetih godina prošlog stoljeća)*, Spalato 2003, 142-146; *La lingua dell'autore, la lingua del traduttore*, in *Fulvio Tomizza e noi/Fulvio Tomizza i mi/Fulvio Tomizza in mi*, Umag 2002, 15-20; *Tradurre o interpretare: sulla traduzione delle opere di Miljenko Jergović*, Comunicare, letterature-lingue, Annuale 3/2003, 369-376; *Il ponte di Andrić collega uomini e cose: sulla traduzione di Andrić in Italia*, Comunicare, letterature-lingue, Annuale 3/2003, 376-388; *Dundo Maroje u Italiji, Društvo hrvatskih književnih prevoditelja*, Književna smotra XXXV/2003, 128-129 (2-3), 19-21; *Cantori d'amore. Petrarca e il Petrarchismo in Croazia*, Comunicare, letterature-lingue, Annuale 4/2004, 179-192; *Ivan Lovrenović, scrittore impegnato*, Comunicare, letterature-lingue, Annuale 4/2004, 335-342; *Eros celato eros svelato nella narrativa di Fulvio Tomizza*, in *Fulvio Tomizza e noi/Fulvio Tomizza i mi/Fulvio Tomizza in mi*, Umag 2004, 59-62; *Cantori d'amore. Petrarca e il petrarchismo in Croazia, Comunicare*, letterature-lingue, Annuale 4/2004, 179-192; *Ivan Lovrenović, scrittore impegnato*, Comunicare, letterature-lingue, Annuale 4/2004, 335-342; *Marinkovićeve "Ruke" na talijanskom jeziku*, in *Komparativna povijest hrvatske književnosti, Zbornik radova VI., Europski obzori Marinkovićeve opusa*, Split 2004, 50-57; *Balade Petrice Kerempuha na talijanskom*, in *Komparativna povijest hrvatske književnosti, Zbornik radova VII., Hrvatska književnost tridesetih godina 20. stoljeća*, Spalato 2005, 106-11; *Jergović na talijanskom jeziku*, in *Prevođenje kultura: Iskustva u prevođenju kultura; Antun Šoljan kao prevodilac i prevodioci Antuna Šoljana, uvjereni i persuazivni*, in *Isložba di Claudio Magris*, ICR, Fiume/Rijeka 2005, 71-79; *Lingue "fiorite" e lingue "sintetiche": il caso dell'italiano e del croato*, in *Società triestina di cultura "Maria Teresia", Atti delle conferenze, volume VIII, Trieste 2005*, 51-56.

- 13 Неке од најважнијих публикација Александра Наумова од 2000. године: *Europa benedyktyńska i Europa cyrylometodiańska* in AA.VV., *Studia z historii literatury i kultury Słowian*, Katowice 2000, 33-4; *L'aspetto sofianico della mariologia nei testi liturgici bizantino-slavi* in AA.VV., *Sophia - la Sapienza di Dio*, Milano 2000, 37-40; *Rozważania o Zachariasza Kopysteńskiego o języku i narodzie słowiańskim* in

Универзитет у Падови [Università degli Studi di Padova]: падовански универзитет има дугу традицију сербокroatистике: чувени је (био) Артуро Кронија [Arturo Cronia] (1896-1967), који је својим истраживањима задужио сербокroatистику и коме припада посебно место међу историчарима српске и хрватске књижевности (Delbianco 2004; Stipčević 2007: 26; Stipčević 2008: 362), као и Јоланда Меркиори [Jolanda Merchiori] (1919-2011), која је код Кроније дипломирала 1942. године (и касније наследила његово место на универзитету у Падови) тезом о реализму у прози Борисава Станковића (*Il realismo nella prosa di Borisav Stanković*), и која је ауторка низа радова с подручја славистике и сербокroatистике (превела је 1962. године *Проклеши авлију*) (Leto 2009). Овде већ деценијама предаје Софија

AA.VV., *Sǣkrovište slovesnoje. Studia slawistyczne ofiarowane profesorowi Jerzemu Ruskowi na 70. urodziny*, Kraków 2000, 117-121; *The Church of Poland. Historical overview* in AA.VV., *The Splendour of Orthodoxy. 2000 Years History - Monuments - Art*. Vol. II: Patriarches and Autocephalous Churches, Atene 2000, 482-485; *Język - deklaracja przynależności czy narzędzie? Z dylematów I Rzeczypospolitej* in AA.VV., *Collectanea Polono-Bulgarica*, Gniezno, 2001, 19-32; *Święci lokalni w myśli kijowskiej pierwszej połowy XVII wieku* in AA.VV., *Ars Graeca – Ars Latina. Studia dedykowane Profesor Annie Różyckiej Bryzek*, Kraków 2001, 199-206; *Domus divisa*, Cracovia; *Aniolowie w prawosławiu* in AA.VV., *Księga o aniołach. Praca zbiorowa*, Kraków 2002, 264-270; *National Consciousness – Religious Identity – Civic Loyalty (From the Dilemmas of the Polish-Lithuanian Commonwealth)* in AA.VV., *Idea narodowa jako problem badawczy*, Warszawa 2002, 65-74; *Poljski akatist u čast svetih Ćirila i Metodija* in AA.VV., *Slovensko srednjovekovno nasledje*, Beograd 2002, 385-389; *O bezradności anioła z nieba* in AA.VV., *Ekumeniczna odpowiedzialność na początku trzeciego tysiąclecia*, Lublin 2003, 19-53; *Idea-immagine-testo. Studi sulla letteratura slavo-ecclesiastica*, Alessandria 2004; *Kult sv. Benedikta Nursijskog kod Pravoslavnih Slovena*, Crkvene studije, 1, 2004, 95-104; *Gli echi della IV crociata presso gli slavi ortodossi*, Studi ecumenici, XXIII, 2, 2005, 241-249; *Definizione delle aree culturali slave medievali tra mondo bizantino e mondo romano-germanico* in M. Capaldo, *Lo spazio letterario del Medioevo. III. Le culture circostanti. 3. Le culture slave*, Roma 2005, 51-74; *Echa IV krucjaty w dawnej literaturze ruskiej* in Z. J. Kijas OFMConv e M. Salamon, *IV krucjata. Historia – reperkusje – konsekwencje*, Kraków 2005, 238-251; *La Bibbia nella letteratura rutena del primo Seicento* in V. Placella, *Memoria biblica e letteratura*, Napoli 2005, 439-446; *Unikalne święto ku czci św. Konstancy-Cyryla Filozofa u katolików bułgarskich* in S. Pawłowski SAC, *Różnić się w zgodzie. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Leonardowi Górcze SVD z okazji 40-lecia pracy naukowo-dydaktycznej (Pieniężno-Lublin 1968-2008)*, Lublin 2008, 307-314; *Dall'Illuminismo alla Rinascita: il crescente ruolo di Mosca* in V. Luciano, *Storia religiosa di Serbia e Bulgaria*, Milano 2008, 269-290; *I martiri atoniti del XIX secolo e la loro lotta contro l'assimilazione etnica e religiosa* in G. Giraud, A. Pavan, *Integrazione, assimilazione, esclusione e reazione etnica*, Napoli 2008, 133-147; *Staro i novo. Studije o književnosti pravoslavnih Slovena*, Nis 2009; *Europa benedettina e/o Europa cirillo-metodiana* in C. Alzati, M. Grusovin, S. Tavano, *L'eredità di Cirillo e Metodio. Omaggio a Vittorio Peri*, Gorizia 2009, 433-441; *I nomi del potere nel mondo slavo. Semantiche dell'Impero*, Venezia 2009, 45-56; *La figura di s. Pietro l'Athonita nei testi liturgici*, Crkvene studije, 7, 2010, 191-200; *Confini Est-Ovest: una storia di incontri e di scontri in Europa: radici-confini-prospettive*, Verona 2010, 268-281; *La presenza di sant'Ambrogio nella tradizione slava ortodossa* in M. Ch. Pesenti, K. Stantshev, *Slavica Ambrosiana I: Sant'Ambrogio e i Santi Cirillo e Metodio. Le radici greco-latine della civiltà scrittoria slava*, Milano, 2010, 3-17; *Lingua, confessione, cultura: il caso ruteno del Seicento* in M. Dabrowska-Partyka, *Zrozumieć Słowiańszczyznę. Prace poświęcone profesor Marii Bobrownickiej w dziewięćdziesiąt rocznicę urodzin*, Cracovia 2010, 37-45; *Se e come esiste la letteratura slavo-ecclesiastica*, Studi slavistici, 8, 2011, 305-316; *Кирило-методиевските традиции в църковнославянските ръкописи в Полша/ Cyril and Methodius Traditions in Church Slavonic Manuscripts in Poland*, Kirilo-Methodievski studii, 20, 2011, 150-165; *Церковнославянская служба равноапостольному Науму Охридскому: Index hymnorum* in I. Velev al., *Sveti Naum Ohridski i slovenskata duhovna, kulturna i pismena tradicija*, Skopje, 2011, 93-104; *I francescani nella storia dei popoli balcanici nell'VIII centenario della fondazione dell'Ordine. Atti del Convegno internazionale di studi. Venezia, 13-14 novembre 2009* in V. Nosilia, M. Scarpa, *I Balcani tra oriente e Occidente*, Venezia 2011, 1, VII-198.

Зани која је аутор бројних радова за студије јужне славистике, међу којима треба поменути студију о Милошу Црњанском¹⁴.

Универзитет у Кјетију-Пескари [Università degli Studi „G. d'Annunzio“ Chieti-Pescara]: на Факултету за стране језике где је сербокroatистика активирана тек од 1999. године, српски и хрватски језик и књижевност предају Марија Рита Лето [Maria Rita Leto] и Персида Лазаревић.

-Марија Рита Лето (ванредни професор) се бавила рецепцијом и преводима српско-хрватске народне поезије у Италији, као и преводима италијанских либрета на хрватски; у последње време се бави социolingвистичким питањима српско-хрватског говорног подручја, али и српским просветитељством, пре свега Доситејом Обрадовићем, као и антрополошким студијама међу Јужним Словенима¹⁵. Марија Рита Лето је и цењени преводилац са руског и српско-хрватског чиме је задужила словенске културе, а значајно је овом приликом истаћи превод *Живоћа и прикљученија* Доситеја Обрадовића¹⁶.

- 14 *Ancora a proposito di Zvrk*, Udine 1983; *Vuk Stefanović Karadžić ed il medico piemontese Bartolomeo Silvestro Cuniberti*, Trieste 1990; *Chiose a certi passi di Miloš Crnjanski*, Padova 1992; *Riconoscimenti veneziani e fama popolare illirica in due capi morlacchi: Janko Mitrović e Stojan Janković*, in *Studi slavistici in onore di Natalino Radovich*, Padova 1996, 359-381; *Luigi Salvini e la letteratura croata e serba*, in *Luigi Salvini (1910-1957): studioso ed interprete di letterature e culture d'Europa*, Pisa 2000, 19-33.
- 15 Најважније публикације Марије Рите Лето: *Milan Rešetar, Kritički portreti hrvatskih slavista*, Zagreb 1989; *Il capolavoro imperfetto. Forme narrative e percorsi culturali in "Vita e avventure" di Dositej Obradović*, Napoli 2011; *La riforma linguistica di Vuk Stefanović Karadžić*, *Le lingue del mondo*, LII, 1987, 3-4, 70-72; *Ivan Kukuljević Sakcinski viaggiatore nella Bosnia ottomana*, *Europa Orientalis*, VII, 1989, 123-134; *Pisma Milana Rešetara u arhivu JAZU*, in *Grada za povijest književnosti Hrvatske*, 33, Zagreb 1991, 327-353; *"Danica ilirska" i pitanje hrvatskoga književnog jezika*, *Slavica tergestina* 11/12, 2004, 163-190; *Petrarchismo raguseo, saggio storico-critico e scelta, con traduzione e note, di testi*, In *Forma di Parole*, 2004, II/1, 293-337; *"Otto anni a Varsavia"*, in *Munera polonica et slavica Riccardo C. Lewanski oblata*, Udine, 1990, 137-145; *Šenoa traduttore di Dall'Ongaro*, in *L'est europeo e l'Italia. Immagini e rapporti culturali. Studi in onore di P. Cazzola*, Moncalieri 1995, 331-338; *Hrvatski prijevodi talijanskih opernih libreta u drugoj polovici XIX stoljeća*, in *Prvi Hrvatski Slavistički kongres. Zbornik radova II*, Zagreb 1997, 619-627; *Dall'illirico al bosniaco: i nomi di una lingua*, in *In una Europa plurilingue. Culture in transizione*, Bologna 1998, 183-191; *Milutin Cihlar Nehajev - Hrvatski pisac i europski intelektualac*, in *Drugi Hrvatski Slavistički Kongres. Zbornik radova II*, Zagreb 2001, 177-182; *Il purismo linguistico in Croazia come forma di censura*, in *Le lettere rubate: forme, funzioni e ragioni della censura*, Napoli 2001, 57-69; *Un'inedita lettera recensione di Niccolò Tommaseo*, in *Studi in memoria di Neva Godini*, Udine 2001, 237-245; *Rešetarova pisma Vatroslavu Jagiću u zagrebačkoj Nacionanoj i sveučilišnoj knjižnici*, in *Zbornik o Milanu Rešetaru*, Zagreb 2005, 360-398; *Dositej Obradović in Dalmazia, in Custodi della tradizione e avanguardie del nuovo sulle sponde dell'Adriatico*, Bologna 2006, 415-423; *Jagićevi Spomeni mojega života*, in *Zbornik o Vatroslavu Jagiću*, Zagreb 2007, 315-324; *Razmatranja na marginama italijanskog prevoda Života i priklučenja*, in *Delo Dositeja Obradovića 1807-2007*, Beograd 2008, 205-213; *Mrs Livie legge i giornali: Dositej e la sfera pubblica*, *Ricerche slavistiche NS*, 7, LIII, 2009, 57-72; *Dositej i autobiografska "vokacija"*, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 38/2, 2009, 479-484; *U kojoj je komediji Velmožni Rektor igrao ljubavnika?*, in *Marin Držić 1508-2008*, Zagreb, 2010, 13-22; *Una serata in casa del nobile Buoncompagno di Marcantonio della Gazzania*, in *Marino Darsa e il suo tempo*, Venezia 2010, 85-98; *Morlacchi, un nome per l'Altro*, in *Rotte adriatiche. Tra Italia, Balcani e Mediterraneo*, Milano 2011, 51-62; *Il menestrello della morte: Edgar Allan Poe nella letteratura croata*, in *Il ritorno di Edgar Allan Poe & co. 1909-2009*, Napoli 2011, 157-167; *Vospitanje jednog naroda: poučavati ili stampati?*, in *Dositej i (srpska) škola*, Beograd 2011, 135-149.
- 16 Најважнији преводи Марије Рите Лето: L. N. Tolstoj, *Resurrezione*, trad. di M. R. Leto e A. M. Raffo, introduzione e cura di M. R. Leto, Milano 1991; S. Šnajder, *I maggiolini*, in *Dizionario di un paese che scompare*, a c. di N. Janigro, Roma 1994, pp. 117-145; S. Drakulić, *Come se io non ci fossi*, trad. e cura di M. R. Leto, Milano 2001; I. Samokovlija, *Samuel il facchino*, trad. e introduzione di M. R. Leto, Firenze 2002; S. Basara, *Quel che si dice dei ciclisti*, trad. e cura di M. R. Leto, Milano 2005; D. Obradović, *La vita e le avventure*, trad. e cura di M. R. Leto, Lecce 2007.

-Персида Лазаревић (универзитетски истраживач): бави се италијанско-јужнословенским културним/књижевним односима, српском и хрватском књижевношћу 18. и 19. века, савременом српском књижевношћу¹⁷

Универзитет у Барију [Università degli Studi di Bari Aldo Moro]: овде је деценијама предавао Франческо Саверио Перило [Francesco Saverio Perillo] (редовни професор) који је задужио јужну славистику својим вредним истраживачким радом, а од 1999. године Светлана Стипчевић (ванредни професор) која, се бавила

- 17 Важније публикације Персиде Лазаревић: *Le traduzioni come veicolo di diffusione delle idee fisio-cratice nella Slavonia del Settecento*, Europa Orientalis, XXVI/2007, 73-98; *Le comunità "illiriche" nei Golfi di Venezia e Trieste tra Sette e Ottocento: diversità e meticciato culturale / "Ilirske" zajednice u Venecijanskom i Tršćanskom zaljevu između XVIII. i XIX. stoljeća: kulturne razlike i prožimanja*, Adriatico/Jadran, III/2006, 247-264; *La commissione intertestuale del terzo racconto antropologico di Borislav Pekić*, in: *Fragmenta Studiorum Humanitatis*. Lingua Testo Letterarietà, III, Quaderni di Bérénice, N. S., a. XV, 2008, 61-76; *Il primo tentativo sistematico di unione delle Chiese in Dalmazia. La figura di Benedetto Kraglievich tra storia e letteratura*, in *Adriatico contemporaneo. Rotte e percezioni del mare comune tra Ottocento e Novecento*, Milano 2008, 255-278; *Pacifico Valussi o Hrvatima za vreme revolucionarnog dvogodišta 1848/1849.*, Croatica et Slavica Iadertina, V/2009, 351-364; „Други је намењено мене у Венецију“: *Досићеј Обрадовић и Павле Соларић*, Ricerche Slavistiche, Nuova Serie, vol. 7, LIII, 2009, 33-56; *Iliri i Sloveni, a ne više Skjavnori: hrvatski govori u službi italijanskog Risordimenta*, Zagreb 15, 2009, 225-244; *Вођа као стиркиурално средство Пекићеве поезијске неизвесности* и *Поезијска Борислава Пекића: преишћање жанрова*, Београд 2009, 301-313; *Spmenici o Ščepani Malom” Šime Ljubića*, in *Zbornik o Šimi Ljubiću*, Zagreb 2009, 347-366; *Oko “Opisa jugoslavenskih novaca” Šime Ljubića: književno-naučna polemika povodom jedne numizmatičke mistifikacije*, in: *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich 8. Pianiądz*, Wrocław 2009, 349-362; *La prospettiva antropologica del giardino nella poesia popolare serbo-croata*, Itinerari, XLVIII, 1/2, 2009, 137-161; *Контроверзно виђење Досићеја Обрадовића у Италији у првој половини XIX века*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 2009, 38/2, 515-528; *Драгослав Михаиловић у „Голом Отоку“ Ђакома Скопија* и *О делу Драгослава Михаиловића*, Врање 2009, 141-171; *A proposito degli slavi meridionali: Heinrich Stieglitz e Pacifico Valussi, in Italica Belgradensia. Numero Speciale. Studi in onore di Ivan Klajn*, Belgrado 2010, 137-146; *Dvostruko Sretan grad Frane Petrića*, Filozofska istraživanja 119, 30, 2010, 3, 385-394; *Izgnanstvo kao (još jedna) mogućnost: književna delatnost bivših Jugoslavena u Italiji*, in: *Od banity do pomady*, Opole 2010, 180-185; *Варијације на тему илирског као временског и просторног надконцепта*, II: *Империлни оквири књижевности и културе*, Крагујевац, 2010, 153-165; *Између митологије и науке: Павла Соларића сис и пореклу Словена*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 39/2, 2010, 233-245; *La stampa triestina sulle cose illiriche nella prima metà dell’Ottocento*, in *Cultura serba a Trieste*, a cura di Marija Mitrović, Lecce 2010, 139-159; *Скандинавци („славенст’вовавијуи”) Павла Соларића*, in *U čast Pera Jakobsena*, Beograd 2010, 87-99; *Indianski mudroznanez (1825) i Indijanski mudroznanez (1833) u jednoj veoma uspešnoj evropskoj književnoj mistifikaciji*, Croatica et Slavica Iadertina, VII/1, 2011, 53-81; *Eastern Topics – Western Patterns in the Southern Slavic Enlightenment*, Nyll i Dritës, 4/XXXI, 2011, 52-68; *Тело као матрица изражајних могућности Атлантиде Борислава Пекића*, in *Тело у словенској фушурофанијасијци*, Београд, 2011, 199-218; *Дал’Онгаров Српски / Словенски Херкул / Марко Краљевић*, in *Језик, књижевност, култура. Новици Петковићу у спомен*, Београд 2011, 691-711; *Поезијска исписивања једне друштвене кризе: Аустријско-руско-турски рат (1787-1791/1792) у јужнословенским књижевностима*, in *Друштвене кризе и (српска) књижевност и култура*, Крагујевац 2011, 225-262; *Il cannone incandescente: la letteratura serba nei vent’anni trascorsi dalla dissoluzione della Jugoslavia*, in *Dopo la pioggia. Gli stati della ex Albania e l’Albania*, Lecce 2011, 293-311; *Дух и тело Петрићеве Тарквиније Молце*, *Srpski jezik, književnost, umetnost*, 2, *Žene: rod, identitet, književnost*, Крагујевац 2011, 377-392; *У вршлозу европске књижевне мистификације на међи XVIII и XIX века: белешке на маргинама српских превода „браминова рукописа“*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 40/2, 2011, 185-199; *Шиме Љубић у Млетачком архиву*, in *Venecija i slovenske književnosti*, Beograd 2011, 315-342; *Città adriatiche tra memoria e transizione*, Lanciano 2011; *Просветне концепције Досићеја и Соларића: „Обица Полза! Всеобица Полза!“*, in *Досићеј и (српска) школа*, Београд 2011, 225-242.

нашом књижевношћу¹⁸. Сада, у звању ванредног професора, предаје Барбара Ломађистро [Barbara Lomagistro], бивша студенткиња Франческа Саверија Перила, која се бави палеославистиком и чије се бројне филолошке публикације, високог стандарда и типичне за школу италијанске словенске филологије, односе на сферу Јужних Словена¹⁹.

- 18 Публикације Светлане Стипчевић: *Bosanski vojvoda Radoslav Pavlović ili «Rado stizzoso»*, Danica, 2000, 188-202; *Srpski pisci na jugu Italije*, Danica, 2001, 407-415; "La Valisa" in Jugoslavia, Quadrimestrale di letteratura ed altro, nel volume Bari, agosto-dicembre 2001, XX, 59-60, 39-45; *Dubrovačka melodrama u evropskom kontekstu*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 30/2, 2002, 235-242; *Il ruolo dei volgarizzamenti dei classici antichi nella produzione letteraria in Italia e nella Repubblica di Ragusa*, Quaderni di PLAT, I, 2002, 74-96; *Bosanska porodica Pavlović u italijanskoj kulturi*, in: *Zemlja Pavlovića, srednji vijek i period turske vladavine*, Banja Luka 2003, 547-566; *Una versione dei Sospiri d'Ergasto di G. B. Marino in serbo*, Annali della Facoltà di Lingue e Letterature straniere, terza serie / 2002-2003/ XVI, 249-261; *Luogo teatrale nel melodramma raguseo nella prima metà del Seicento* Quaderni di PLAT, 2, 2003, 143-157; *Tacitizam u delu "Mehmed Sokolović" Radovana Samardžića*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 33/2, 2004, 235-246; *Una nuova sensibilità nella poesia serba*, La Vallisa, 67/68, 23, 2004, 141-143.
- 19 Важније публикације Барбаре Ломађистро у последњих десет година: *La sacra rappresentazione croata tra Oriente e Occidente*, in *Selected Papers from the Fourth International Conference on "Aspects of European Medieval Drama"*, Brepols 2000, 39-56; *Zanr "pitanja i odgovori" u srednjovekovnoj srpskoj književnosti*, in *Razvoj proznih vrsta u srpskoj književnosti*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 2000, 67-81; *Catarsi e catechesi: dall'agiografia ai "prikazanja" croati*, in *Martiri e santi in scena*, Roma 2001, 323-358; *Riteri Okruglog stola kod Juznih Slovena: mogući putevi srednjovekovnog srpskog romana*, in *Srpska književnost u kontekstu evropske književnosti*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 2002, 51-58; *Jefimija monaca: storia di donna nella Serbia medievale*, Trieste 2002; *L'alfabeto latino nella Slavia meridionale: una testimonianza inedita*, *Orientalia Christiana Periodica*, LXVIII, 2002, 1, 205-245; *Il movimento della Mlada Bosna tra letteratura e politica*, in *Intelletuali e potere*, Urbino 2002, 151-166; *La data di creazione della scrittura slava secondo lo Skazanie "O pismenech" di Chrabr: una questione controversa di cronologia bizantino-slava*, *Bizantinistica*, II, 4, 2002, 47-77; *La ricezione del romanzo di Tristano nelle letterature slave*, in *Tristano e Isotta. La fortuna di un mito europeo*, Trieste 2003, 175-188, 286-290; *La simbologia del legno della croce nella tradizione slava medievale*, in *Lalbero della croce: prima, dopo, nell'esilio e nell'Islam*, Studi sull'Oriente Cristiano, 7 2003, 2, 121-160; *L'alfabeto glagolitico tra tevnch e sofiva*, in *Contributi italiani al XIII Congresso Internazionale degli Slavisti*, Pisa 2003, 131-177; *Razvoj pripovedackog stila u srpskim srednjovekovnim prevodima i preradama apokrifnih kazivanja*, in *Srpska pripovetka*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 2003, 21-27; *Il "Libro od mnogijeh razlog": per una tipologia del macrotesto nella Slavia meridionale*, in *Macrotesti fra Oriente e Occidente*, Catania 2004, 89-100; *Sul tratteggio di alcune lettere in iscrizioni tombali bosniache*, in *L'Onagro Maestro. Miscellanea di fuochi accesi per Gianroberto Scarcia in occasione del suo LXX sadè*, Venezia 2004, 291-328; *Paleografiska pitanja periodizacije i klasifikacije glagoljice*, in *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, Zagreb - Krk 2004, 453-483. *Astronomski i astrološki tekstovi u srpskoj i grčkoj književnosti*, Međunaroden naučni sastanak slavista u Vukove dane, 2004, 31-38; *Dualismi e pseudodualismi dalla Persia al mondo bizantino-slavo*, *La Persia e Bisanzio*, Roma 2004, 473-507; *Prožimanje žanrova u srednjovekovnim astrološkim tekstovima*, Međunarodni naučni sastanak slavista u Vukove dane, 2004, 521-527; *Pitanje „srpskih naseobina u južnoj Italiji“ u 19. i 20. Veku*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 2005, 101-109; *L'influsso degli apocrifi sulla novella bulgara: dai racconti bogomili medievali alle leggende bogomile di Nikolaj Rajnov*, in: *La novella europea: origine, sviluppo, teoria*, Urbino 2007, 91-128; *Il principe serbo Lazar cavaliere e martire della fede*, in *Krieg, Helden und Antihelden in der Literatur des Mittelalters*, Göppingen 2007, 76-93; *Reliquie di santi-re nelle terre ceche e nel regno serbo: possibilità di un approccio comparativo*, in *Liturgia e agiografia tra Roma e Costantinopoli*, Grottaferrata 2007, 363-380; *Il simbolismo cristiano in emblemi e sigilli medievali: per una rilettura della vicenda di Vlad II Dracul, voevoda di Valacchia*, *Slavica Viterbiensis* 2, 2007, 155-210; *Le versioni paleo-ceche del Secretum secretorum pseudo-aristotelico: un caso di mediazione culturale tra Oriente e Occidente*, in *Itinera latinatis*, Olomouc 2008; *La genesi della scrittura cirillica: osservazioni paleografiche*, *Nea Rhōmē* 5, 2008, 147-167; *Alegorija i stvarnost u srpskim srednjovekovnim kozmografskim tekstovima*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 2008, 23-30; *La scrittura cirillica minuscola: genesi ed evoluzione*, in *Contributi italiani al XIV Congresso Internazionale degli Slavisti*, Firenze 2008, 111-148; *Sulla genesi*

Универзитет у Напуљу [L'università degli Studi di Napoli „L'Orientale“]: на овом универзитету са дугом традицијом студија страних језика у Италији предаје Розана Морабито (ванредни професор), која се бави словенском филологијом и поља њеног истраживања се односе на историју књижевног језика код Срба и Хрвата, на социолингвистичка питања српско-хрватског говорног подручја, историју црквено-словенског језика, историју, поетику и стилистику црквенословенске књижевности, далматинско-дубровачку књижевност, али и савремену босанску, српску и хрватску књижевност²⁰.

Универзитет у Риму „Сапијенца“ [Sapienza Università di Roma]: до скоро је у Риму предавао Предраг Матвејевић (редовни професор), који је ту дошао по позиву, 1994. године, и који је најширој медијској италијанској публици познат као стручњак за сербокroatистику. Радове Предрага Матвејевића италијански слависти обично дефинишу као публицистика²¹, али чињеница је да је Матвејевић допринео бољем упознавању Италијана с проблематикама Балкана. По одласку Предрага Матвејевића у пензију је катедру за сербокroatистику преузела Јања Јерков, такође редовни професор, која је до тог тренутка држала катедру за бугаристику, али и словенску филологију, те словеначки језик.

Јања Јерков се бави проблемима културне историје балканских Словена у модерном добу: од историје књижевности до историје менталитета. Својом истраживачком активношћу у историјском архиву *De Propaganda Fide* објавила је први пут важне изворе за историју словенског Балкана. Јања Јерков се бави и психоанализом у оквиру јужнословенске књижевне историје²².

della scrittura cirillica, in *Nel mondo degli Slavi. Incontri e dialoghi tra culture. Studi in onore di Giovanna Brogi Bercoff*, Firenze, II, 2008, 353-360.

- 20 Најзначајније публикације Розане Морабито: *Marulićeve parabole e njihov talijanski prijevod*, Colloquia Maruliana, IX, 2000, 431-440; *Tradizione e innovazione linguistica nella cultura serba del XVIII secolo*, Cassino 2001. *Storicità del destino dei popoli e atemporalità dell'individuo. Riflessioni su Andrić e Selimović*, Russica Romana, 8/2001, 2002, 207-222, *Dell'amore, ovvero retorica e spiritualità del potere. Osservazioni sullo Slovo Ljubve*, in *Studi in onore di Riccardo Picchio*, Napoli 2003; *Culto dei primi santi serbi e legittimazione del potere*, Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata, Terza Serie, I, 2004, 161-186; *Nota ai versi di Siluan per san Sava*, Italica Belgradensia. numero speciale, 2004, 145-154; *Il testo introduttivo dello Slovo Ljubve dal ms. 159 MSPC*, Romània Orientale, 19, 51-70; *Sulle tracce di un motivo patristico nella letteratura slava ecclesiastica serba*, Studi Slavistici, III/2006, 55-62; *Grad-Selo. Prognanici di Hasan Džafić*, in *Le capitali nei paesi dell'Europa centrale e orientale centri politici e laboratori culturali*, Napoli 2007, 149-158; *La letteratura slava ecclesiastica. Osservazioni su problemi e metodi*, in *Gli studi slavistici in Italia oggi. IV Congresso Italiano di Slavistica*, Udine 2007, 333-344; *L'Avaro di Marino Darsa Raguseo*, in *Marino Darsa Raguseo, L'Avaro*, traduzione di S. Glavas e R. Morabito, introduzione e cura di R. Morabito, Lecce 2009, 7-41.
- 21 Публикације Предрага Матвејевића у Италији: *Breviario mediterraneo*, Milano 1991; *Epistolario dell'altra Europa*, Milano 1992; *Sarajevo*, Milano 1995; *Ex Jugoslavia. Diario di una guerra*, Milano 1995; *Mondo Ex: Confessioni*, Milano 1996; *Golfo di Venezia*, Venezia 1997; *Tra asilo ed esilio*, Roma 1998; *Il Mediterraneo e l'Europa*, Milano 1998; *I signori della guerra*, Milano 1999; *Isolario Mediterraneo*, Milano 2000; *Sul Danubio*, Roma 2001; *Compendio d'irriverenza*, Lugano 2001; *Lo specchio del Mare mediterraneo*, Lecce 2002; *L'altra Venezia*, Milano 2003; *Un'Europa maledetta*, Milano 2005.
- 22 Најзначајније публикације Јање Јерков у последњој деценији: *Amor sacro e amor profano nei poemi croati di Marulić*, in *Marco Marulić, poeta croato e umanista cattolico. Una proposta per l'Europa del terzo millennio*. Colloquia Maruliana IX. Rim- Split 2000; *Un fenomeno religioso tra misticismo e psicosi: gli iurrodive*, in *L'Altro e la Psicosi*, Bollettino di psicanalisi, 2000, 16-17: 51-55, 215-219; *Storie dell'altra Europa. La Chiesa di Ocrida nei secoli XVI e XVII*, Roma 2000; *Venezia come "rettissimo dominio, esemplare di ogni più venerabile libertà" tra gli slavi balcanici del XVII secolo*, in *Mito e antimito di Venezia nel bacino adriatico (secoli XV-XVIII)*, Firenze 2001, 245-259; *Tra Roma e Nuova Roma: la vocazione universalisti-*

Универзитет у Торину [Università degli Studi di Torino]: годинама је српско-хрватски држао Марио Енријети [Mario Enrietti], редовни професор, који се углавном бави(о) словенском филологијом. На његово место је дошла Љиљана Бањанин, која проучава нашу књижевност и језик, конкретније: историјско-културне односе између Италије и Јужних Словена, тему путовања, књижевну компаратистику, савремени српски роман, рецепцију српске књижевности у италијанским часописима, италијанску сербокroatистику (тј. наставу српског/хрватског језика, лекторатима, методикау наставе српског/хрватског као L2 на универзитету)²³.

ca della Chiesa di Ohrid, in Zbornik na trudovi od naučniot sobir 40 godini lektorat po italijanski jazik na univerzitetot "Sv. Kiril i Metodij", Skopje 2001, 277-290; *I Sonetti di Crimea e la nascita del sonetto bulgaro, in Per Mickiewicz. Atti del convegno internazionale nel bicentenario della nascita di Adam Mickiewicz, Varsavia-Roma, 2001, 190-195; Tracce di volpi e giochi di parole nell'enunciazione di un poeta bulgaro contemporaneo, in Psicanalisi e cultura oggi. Psychanalyse et culture aujourd'hui,* Mazara del Vallo 2001, 123-126, 295-298; *Sul pessimismo prešerniano. Prešeren e la cultura del Settecento, Ricerche Slavistiche, N. S. 1, 2003, 95-110; Tra Simbolismo e ordine simbolico. Materiali per uno studio delle letterature slave tra la fine del XIX e gli inizi del XX secolo, in Deutschland-Italien und die slavische Kultur der Jahrhundertwende: Phänomene europäischer Identität und Alterität, Trier 20; La ballata Lud Gidija di P.P. Slavejkov fra tradizione orale e letteratura europea, Ricerche slavistiche, N.S. 3, 2005, 39-6; Le relazioni delle visite apostoliche fra i Paoliciani bulgari del XVIII secolo, Ricerche slavistiche, N.S. 4, 2006, 85-216; Le relazioni delle visite apostoliche fra i Paoliciani bulgari del XVIII secolo, Ricerche slavistiche, N.S. 5, 2007, 45-190; Seobe. La diaspora delle Chiese ortodosse serba e bulgara nel XVIII secolo, in AA.VV., Storia religiosa di Serbia e Bulgaria, Milano 2008, 291-316; Un apocrifo sulla Dormizione in un libro slavo pubblicato a Venezia nel 1572, Europa Orientalis 2008, 120-135; Io scriverò per la mente, per il cuore e per l'indole degli uomini. Dositej Obradović e la ragion pratica, Ricerche Slavistiche N.S. 7, 53, 2009, 25-32; I Stijepo sam i satir sam. Quando il testo diviene spettacolo: in margine alle commedie di Marino Darsa, in Marino Darsa e il suo tempo. Marin Držić e njegovo vrijeme, Venezia 2010, 47-70; Parlare di sesso in un'altra lingua: il caso Lolita di Nabokov. Parler de sexe dans une autre langue: le cas Lolita de Nabokov, La Célibataire: Revue de psychanalyse clinique, logique, politique, 21, hiver 2010, 53-59, 133-139; Subekt na edna istorija, subekt na istorijata: kakäv e väzmožnijat izchod ot travmata?, Sociologičeski problemi. Trimesečno spisanie na Institut za izsledvane na obštествata i znanieto – BAN, 42, 2010, 3-4, 9-21; Essere dell'altra sponda. Città adriatiche fra memoria e transizione, in AA.VV., Città adriatiche fra memoria e transizione, Lanciano 2011, 15-41.*

- 23 *La donna del catalogo e altri racconti jugoslavi, Torino 2000; Volontari italiani nella guerra serbo – turca del 1876, in AA.VV., Lo sguardo che viene di lontano: l'alterità e le sue letture, vol. II, Moncalieri 2001, 491-506; Evropski putnici o Torinu u 18. veku, in XVIII stolece: tema "grad", III, Novi Sad 2002, 108-117; Italijanski garibaldinci u Beogradu 1876. godine, in AA.VV., Knjiga o putopisu, Beograd 2001, 409-416; Vojislav Ilić i Džozue Karduči, in Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 30/2, MSC, 2002, 323-330; Marčelo Čeruti, konzul kraljevine Sardinije u Beogradu 1849.godine, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, LXVII, 1-4/2001, 2002, 140-177; Italijanski prevodi poezije Jovana Ilića, in AA.VV., Porodični Ilić u srpskoj književnosti, Beograd 2003, 249-264; Srpska pripovetka u italijanskom časopisu "La Nuova Rassegna bibliografico-letteraria" (1903-1908), in Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 31/2, 309-317; Narratori contemporanei serbi, in AA.VV., Cinque letterature oggi. Atti del Convegno Internazionale, Udine 2002, 259-268; Il primo console del Regno Sardo a Belgrado nel 1849: Marcello Cerruti, Studi Piemontesi, 2003, XXXII, 1, 145-171; La "Lettera dall'Italia" di Jovan Dučić, Bollettino del C.I.R.V.I., 2003, XXIV, II, 257-280; Miloš Crnjanski u italijanskoj naučno – popularnoj literaturi, in Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 33/2, 2004, 509-520; Književno – istorijski prilozi o srpskoj književnosti u italijanskom časopisu "Ricerche Slavistiche" (1952-2000), in Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 32/2, 2004, 275-291; Lik autsjajdera u srpskom romanu devedesetih godina, Slavica Wratislaviensia, CXXIX, 2004, 163-170; Srpski, hrvatski, srpsko-hrvatski jezik u italijanskim enciklopedijama i periodici, in Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 34/1, 2005, 239-257; Lik Italijana u srpskoj književnosti romantizma, in Wielkie tematy kultury w literaturach slowianskich, Wrocław 2005, Slavica Wratislaviensia, CXLIII, 2007, 43-56; Porodični roman kao moguća slika sveta (Svetlana Velmar Janković: Lagum), in Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 36/2, 2007, 453-463; L'antieroe nel romanzo serbo degli anni Novanta in Gli studi slavistici in Italia oggi. Atti del IV Congresso Italiano di Slavistica, Udine 2007, 109-118; Miloš Crnjanski nella critica italiana, Studi e Ricerche. Quaderni del Dipartimento di Scienze del linguaggio e letterature moderne e comparate, 2/2007,*

Љиљана Бањанин је активна и као преводилац и тиме доприноси упознавању италијанске читалачке публике са нашом културом²⁴.

Овом приликом треба поменути и бројне друге стручњаке славистике који, иако се не баве искључиво културом наше регије, ипак доприносе проучавању сербокроатистике: неки од њих су русисти као Стефано Алоје [Stefano Aloe], на пример, или пак филолози као Серђо Бонаца [Sergio Bonazza], Виторио Спрингфилд Томелери [Vittorio Springfield Tomelleri], Николета Кабаси [Nicoletta Cabassi], Андреа Тровези [Andrea Trovesi], или пак историчари источне Европе: Стефано Бјанкини, Франческо Привитера [Francesco Privitera], Рита Толомео [Rita Tolomeo], Франческо Гвида [Francesco Guida], Армандо Питасио [Armando Pitassio], Антонио д'Алесандри [Antonio D'Alessandri]. Нашом културом се бави и Стевка Шмитран, која предаје руски језик на универзитету у Тераму, Силвио Ферари [Silvio Ferrari], који предаје у Ђенови и активан је као преводилац, те хрватски новинар Инослав Бешкер, који повремено предаје у Риму.

Посебан је допринос младих слависта који проучавају нашу књижевност и језик и за које се надамо да ће једног дана добити своје званично место у академском кадру славистике: Алесандра Андолфо [Alessandra Andolfo], Лука Ваљо [Luca Vaglio], Санела Мушија су само нека од имена младих слависта који се интересују за нашу регију. Судбина славистике је слична бројним другим секторима, пре свега оним наукама за које се занимање све мање показује. Млади слависти квалитетом свог истраживачког рада одржавају наду да до одумирања славистике, те сербокроатистике ипак неће доћи те да у оквиру целокупне развојне стратегије универзитета у Италији можда ипак постоји могућност вредновања истраживачког рада младих (слависта) који се посвећују науци.

Alessandria 2008, 1-22; *Stvarnost i "stvarnosti" u romanu 'Gec i Majer' Davida Albaharija*, in *Književnost i stvarnost, Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 37/2, 2008, 487-49; *Od realizma do postmodernizma: jedan primer iz srpske književnosti*, in *Contributi italiani al XIV Congresso Internazionale degli Slavisti*, Firenze, 2008, 339-350; *Recepcija Laze Lazarevića u Italiji*, in *Mesto pripovetke u srpskoj književnosti, Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 38/2, 2009, 135-150; *Verità storica e verità letteraria sull'Olocauto: A. Tišma, D. Albahari*, in AA. VV., *La ricerca della verità*, Torino 2010, 155-166; *Lik Italijana u dva humoristička romana srpskog realizma* in *Književnost i kultura, Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 39/2, 2010, 359- 365; *L'Italia in alcuni periodici belgradesi (1894-1914)*, in *L'Italia vista dagli altri*, Firenze 2010, 51-61; *Recepcija dela Sime Matavulja u Italiji* in *Simo Matavulj – delo u vremenu*, Beograd 2011, 233-253; *L'Italia dei serbi (da Dositej Obradović a Marko Car)*, in: *L'Italia nelle scritture degli altri*, Torino 2011, 51-69; *Umberta Grifini – posrednica između dve kulture*, in *Srpska književnost i evropska književnost*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 40/2, 2011, 293-301; Lj. Banjanin - L. Guglielmi, *(Tele) tandem kao instrument u učenju stranih jezika. Pilot-projekat: srpski i italijanski*, in *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi*, II, Beograd 2011, 313-334; *"Lepa Latinka" u srpskom romantizmu*, in *Zene, rod, identitet književnost*, II, Kragujevac 2011, 223-230.

24 Ervin Jahić, *Statistiche radosti globalnih mesnica/Gioie statistiche delle macellerie globali*, in *Fuoribordo. Nove giovani poeti del Mediterraneo*, Torino 1997, 26-27; E. Jahić, *Kratak repertorij antropološke zoologije/ Un breve compendio di zoologia antropologica*, in *Ibidem*, 28-31; E. Jahić, *Medena intonacija slika/ La mielata intonazione di un quadro*, in *Ibidem*, 32-33; S. Basara, *Festicciola fatale*, in *Casablanca serba. Racconti da Belgrado*, Milano 2003, 287-290.

ЛИТЕРАТУРА

- Banjanin 2009: Lj. Banjanin, Nastava jezika kao L2 u svetlu reformisanih studija, у: J. Vučo, B. Mlatović (prir.), *Individualizacija i diferencijacija u nastavi jezika i književnosti*, Nikšić: Filozofski fakultet, 406-414.
- Bercoff et al. 1994: G. Brogi Bercoff, G. Dell'Agata, P. Marchesani, R. Picchio (a cura di), *La slavistica in Italia. Cinquant'anni di studi*, [Roma]: Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Direzione Generale per gli Affari Generali Amministrativi e del Personale, Divisione Editoria, 1994.
- Delbianco 2004: V. Delbianco, *Talijanski kroatist Arturo Cronia*, Split: Književni krug.
- Jerkov 2008: J. Jerkov, Sante Graciotti slavo meridionalista, Roma: *Ricerche slavistiche*, N. S, 6, 89-118.
- Leto 1992: M. R. Leto, La „fortuna“ in Italia della poesia popolare serbocroata dal Fortis al Tommaseo, Salerno: *Europa Orientalis*, XI, 109-150.
- Leto 1995: M. R. Leto, La „fortuna“ in Italia della poesia popolare serbocroata: dal Tommaseo al Kasandrić, Salerno: *Europa Orientalis*, XIV, 1, 217-287.
- Leto 2009: M. R. Leto, *Marchiori Jolanda*, у: S. P. Novak, M. Tatarin, M. Mataija, L. Rafolt (ur.), *Leksikon Marina Držića*, Zagreb; Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 475.
- Morabito 2006: R. Morabito, La situazione linguistica attuale nell'area a standard neoštokavi (ex-serbo-croato), Firenze: *Studi Slavistici* III, 297-350.
- Stipčević 2007: S. Stipčević, Srpska književnost u italijanskoj književnoj istoriografiji, Beograd: *Književna istorija*, 39/131-132, 9-52.
- Stipčević 2008: S. Stipčević, *Srpska književnost i srpski jezik u svetlu italijanske književne istoriografije*, у: A. Alberti, S. Garzonio, N. Marcialis, B. Sulpasso, (a cura di), *Contributi italiani al XIV Congresso Internazionale degli Slavisti (Ohrid, 10-16 settembre 2008)*, Firenze: Firenze University Press, 353-377.
- Бањанин 2004: Љ. Бањанин, Књижевно-историјски прилози о српској књижевности у италијанском часопису „Ricerche Slavistiche“ (1952-2000), *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 32/2, Београд: МСЦ, 275-291.
- Бањанин 2007: Љ. Бањанин, Лекторати српско-хрватског / српског језика у Италији: историјат, стање, перспективе, у: *Српски као страни језик у теорији и пракси. Зборник радова*, Београд: Министарство просвете и спорта Републике Србије, Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 267-276.
- Зоговић, Терић 1980: М. Зоговић, Г. Терић, Југославистика у италијанском часопису „Ricerche Slavistiche“ (1952-1976), Нови Сад: *Зборник Мајшице српске за књижевности и језик*, 28/1, 129-144.
- Зоговић, Терић 1980: М. Зоговић, Г. Терић, Југославистика у италијанском часопису „Ricerche Slavistiche“, *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 9, Београд: МСЦ, 459-466.
- Лазаревић Ди Ђакомо 2006: Персида Лазаревић Ди Ђакомо, Рецепција дела Милорада Павића у Италији, *Лейопис Мајшице српске*, 182, октобар, 478/4, 627-664.

Persida Lazarević Di Giacomo

**The Contemporary Academic Studies of
Southern Slavic Languages and Literatures in Italy**

Summary

The aim of this paper is to present the contemporary academic studies of Southern Slavic languages and literatures – primarily Serbo-Croatian – in Italy. Method of work: data collection, data analysis, comparative study of the information and materials available on the subject in question. Results: based on the identified data, we came to the conclusion that the experts of the Southern Slavic languages and literatures show a high level of activity, which is certainly positive if one takes into account the tendency of universities towards the model of the research universities. Conclusion: the reform of the Italian university remains an open question especially regarding the evaluation of the Slavic studies, that may in fact act marginally.

Keywords: university in Italy, (Southern) Slavic studies, Serbo-Croatian, scientific research.

Сања Пајић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за примењену уметност

Роза Дамико²

Soprintendenza per i Beni Storici Artistici ed Etnoantropologici
per le provincie di Bologna, Ferrara, Forlì Cesena,
Rimini i Ravenna, Bologna

ИЗМЕЂУ ДВЕ ОБАЛЕ ЈАДРАНСКОГ МОРА -РЕЦЕПЦИЈА СРПСКЕ УМЕТНОСТИ У ИТАЛИЈАНСКОЈ ЈАВНОСТИ ТОКОМ РАТНЕ КРИЗЕ НА БАЛКАНУ КРАЈЕМ 20. ВЕКА³

У тексту се указује на проблем рецепције српске средњовековне уметности и веза између ове и уметности настајале на Апенинском полуострву од стране италијанске научне и шире јавности, као и на промене до којих је дошло током последње, ратне деценије 20. века. Својеврсна прекретница била је изложба копија фресака из збирке Галерије фресака Народног музеја у Београду *Између две обале Јадранског мора – сликарство Србије 13. века и Италија*, која је током 1999. године приказана у Музеју средњег века града Болоње, Музеју Каза Ромеи и Националној Пинакотеци у Ферари, као и у Кастелу свево у Барију. Приказивање изложбе у Палацо дукале у Венецији 2000. године био је повод да се у овом граду организује скуп посвећен страдању уметничке баштине у ратним сукобима, у организацији Департамента за архитектуру Универзитета у Венецији, а потом и још један скуп на исту тему 2001. у пизанској Скуола Нормале Супериоре.

Кључне речи: ратна криза, културне везе, српска уметност, Галерија фресака Народног музеја у Београду

Недостатак научног интересовања за проблем веза и односа између уметничких традиција и искустава насталих на источној страни Јадранског мора са уметношћу која је током 13. и 14. века стварана на тлу Апенинског полуострва, дуго је присутан у Италији. Негативан став настао је делимично као последица помањкања интересовања - осим часних изузетака - у сагледавању целокупног византијског сликарства, често познатијег по својим декадентним и провинцијалним аспектима него по врхунским достигнућима, али је делимично одређен и реткошћу визуелног материјала и података из прве руке о великом историјском

1 sanjapajics@yahoo.com

2 rosa.damico@beniculturali.it

3 Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.*

и уметничком наслеђу у залеђу Балкана а посебно у старој Србији, тешко пострадао током векова и у материјалном и у симболичном смислу (Muratoff 1928).⁴ Наиме, италијански стручњаци и историчари уметности, школовани на вазаријевској традицији заснованој на схватању уметности као „прогреса,“ допринели су негативном одређивању византијске културе којој је дуго времена одрицао развој или било каква промена, као и ширењу оваквог става; отуда је италијанска наука, када се радило о проучавању поменутих утицаја, дуго негирла везе италијанске уметности са византијским културним кругом, западајући при томе у различите противречности. Већ негативан став према византијској уметности појачан је када је Роберто Лонги, један од утемељивача модерног тумачења италијанске уметности, у својим радовима одбацио велико уметничко искуство Византије, а што је, захваљујући угледу овог истраживача, на крају утицало да научници порекну чак и могућност истраживања поменутог феномена (Longhi 1949: 5-54). Тек од када је дошло, уз знатне тешкоће, до директне размене знања и информација између две обале Јадранског мора, постепено су се појавиле „коцкице,“ материјални знаци заједничке прошлости који су омогућили реконструкцију некада постојећих но потиснутих и заборављених односа међу суседним световима, блиских и поред свих својих специфичности и разлика. Јер сваки пропуст или ћутање, свако институционализовано али и ненамерно „брисање“ једног дела заједничког сећања штети јединству знања и лишава нас важних делова сопствене историје и незаменљивих елемената заједничког идентитета.

Преузимање врхунских византијских остварења не само у иконографском већ и формалном смислу, присутно у сликарству 13. века, као што сведоче фреске у најзначајнијим српским споменицима попут Милешеве и Сопоћана, у Италији се среће, иако ретко у том квалитету, не само на уметничким делима насталим дуж јадранске обале, између Венеције и Пуље, или у папском Риму, већ и у унутрашњости, у Тоскани, Пизи и посебно у готичкој Сијени: видљива у пракси, потврда уметничке размене је у научној литератури, подстакнута текстовима Ханса Белтинга (Belting 1982), постала језгро расправа о односима између византијске и западне средњовековне културе, успостављених и присутних током поменутог доба у областима Медитерана, што је утицало на стварање шире „културне заједнице“ са Цариградом као идеалним центром. У том контексту не сме се заборавити улога посредника коју је имала српска држава Стефана Немање а чија је спољна политика, прихваћена потом и од његових наследника, фокусирана на изградњу одговарајућих савеза, варијала од јасног опредељења за византијски свет до поновљених тренутака отварања ка „Латинима,“ што је потврђивано не само симболично већ и брачним савезима.

Нови, нагли прекид сазнајних процеса посвећених упознавању историјских и уметничких раскрсница, који је започео, иако са тешкоћама, средином 20. века,

4 Интересовање за српску уметност средњег века показао је у Италији двадесетих година 20. века Павле Муратов, који пише: „...до сада је била готово непознато да уопште постоје фреске (мисли се на фреске старе Србије и Македоније, прим. аутора)...које датирају из времена пре 14. века... Радовима Окуњева дугује се то што мало по мало, карику по карику, историјска истраживања успевају да с муком реконструишу ланац прошлости, што ће надамо се за неколико година бити у потпуности остварено. Фреске из манастира Милешеве, датоване у 1236. у појединим фигурама и сценама чувају дух и стил фресака из Нереза... Серија још значајнијих фресака из периода око 1250. откривена је... у манастиру Сопоћани...“ (Muratoff 1928: s.p).

десио се током последње, драматичне деценије прошлога столећа, уз повратак старим и никада у потпуности напуштеним стереотипима. Током година трајања западног ембарга усмереног против Србије у последњој деценији 20. века, захваљујући необичном споју контраверзних политичких одлука и вредновања историјско-уметничког наслеђа, дошло је до игнорисања - чак и у случају великих изложби организованих на међународном нивоу - постојања важних споменика захваљујући којима се, током 13. и 14. века, држава Немањића сврстала међу најутицајније центре развоја и ширења византијске културе у Европи.

Управо у овом драматичном периоду, међутим, позитивна настојања усмерена на тражење начина да се макар и делимично прекине ћутање и одбијање од стране оних који су били свесни штетности наметнуте политике, уродила су плодом: појавили су се предлози који су се тицали културне размене између две земље, тачније између Националне Пинакотеке из Болоње и музеја у Србији. Најпре је у Народном музеју у Панчеву 1995. године представљена изложба фотографија под називом „Болоња у 14. веку – град размене и сусрећа“ (*Bologna nel secolo XIV, città di scambi e di incontri*), реализована од стране Пинакотеке у сарадњи са још неколико институција из Болоње (D'Amico 1995: 282-285). Изложба је обухватила педесет фотографија споменика и слика захваљујући којима је дат кратак али јасан увид у преглед уметничке баштине у овом граду, центру покрајине Емилија Ромања, који је током 14. века био један од главних жила куцавица културне циркулације у Европи. Главни циљ иницијативе, реализоване веома скромним средствима, био је успостављање контаката и веза током веома комплексне ситуације. Поменута изложба је била прва прилика у којој је „нит,“ иако једва видљива у рукама *Богородице која везе (Madonna del Ricamo)*, делу сликара Витала да Болоња са јаким утицајима византијске иконографије, узета као симбол бројних веза међу људима и народима које су постојале и које постоје и онда када се једва препознају, па чак и негирају.

Изложба је била отворена у тренутку када су се, после трогодишњег ембарга и недостатака било каквих информација, поново успостављали контакти са Србијом. Завршни период организовања манифестације био је нарочито комплексан, посебно током лета 1995, када је насупрот жељи за сусретом стајала ратна реалност. Ипак, крајем месеца новембра исте године, док је ембарго још увек био на снази, фотографије изложбе намењене Панчеву успеле су да прођу неколико затворених граница. Важно је напоменути да је приликом организовања ове изложбе део научника, повезан са најважнијим међународним институцијама (музејима у Филаделфији, Хамбургу, Паризу, Будимпешти и са Универзитета у Глазгову), дао је своју личну подршку организаторима. Дан пре самог отварања направљен је протокол који је имао за циљ да се поспешу „официјелни“ контакт између два музеја, први тренутак једне сарадње која је требало да се развија и да потраје у будућности.

Мрежа стручњака и сарадника, настала од првог тренутка овог сусрета, наставила је да се одржава између краја 1996. и почетка 1997. године: током ових месеци, у оквиру пројекта размене, у Пинакотеци у Болоњи изложене су фотографије знаменитости и споменика културе Панчева, „града на две реке“ (*Pancevo città su due fiumi*) (D'Amico 1996: 267-277; D'Amico 1997: 239) упркос сложеној политичкој клими, изазваној снажном политичком инструментализацијом усмереном

против Србије, ова иницијатива је наишла на интересовање публике у истим оним салама у којима је била изложена *Богородице која везе* као опипљив симбол веза које су наставиле да се испредају.

Ове прве изложбе фотографија, организоване у пријатељском духу, нису биле праћене каталозима већ само деплијанима и неопходним дидаскалијама: финансијске могућности су биле ограничене, а циљ је био да се омогући међусобна размена информација. Иницијатива коју је подржала и организовала Национала Пинакотекa из Болоње била је прилика да се, уз документе о Панчеву и болоњске фреске 14. века скинуте са зидова, од великог значај за уметничку историју града, виде и неки ретки предмети сачувани у Музеју средњег века града Болоње (Museo Civico Medievale di Bologna), а који су припадали некадашњој колекцији генерала Луиђија Фердинанда Марсилија (Luigi Ferdinando Marsili, 1658-1730). Марсили их је донео у Италију са Балкана, и то можда управо са територије данашње Србије, где је боравио предводећи антигурска дејстава. Чак и овде се посетиоцима показала могућност „откривања“ у виду до тада мало познате чињенице да се и у локалним збиркама у Болоњи чувају сведочанства која потичу са друге стране Јадранског мора, углавном из 16. и 17. века: да би се илустровало њихово присуство одабрани су предмети малих димензија, као што су резбарени дрвени крстови, блиски и данас постојећим примерима на Балкану, потом култни предмети и украшено оружје.

Делегација из Панчева, у којој су, између осталих били градоначелник и директор Народног музеја, добро је примљена у Болоњи: представници града, покрајине и Института за заштиту споменика овог региона (Istituto per i Beni Culturali della Regione Emilia e Romagna) окупили су се да би пружили гостопримство члановима групе. На конференцији за новинаре присуствовали су бројни новинари и стручњаци, а вест о изложби је позитивно одјекнула у градској средини.

Такође, током месеца априла исте 1997. године, док је изложба посвећена болоњској уметности 14. века захваљујући Универзитету у Новом Саду нашла своје друго уточиште у библиотеци Филозофског факултета, у Народног музеју у Панчеву појавила се нова могућност, промовисана од стране Института за заштиту споменика културе региона Емилија и Ромања (Istituto per i Beni Culturali della Regione Emilia e Romagna): већ постојећа изложба фотографија посвећених грађевинама монументалних позоришта подигнутих пре свега у 19. веку у Емилији и Ромањи, приказна 1995. најпре у поменутом болоњском Институту а потом и у другим емилијанским центрима, од Пијаћенце до Риминија, презентована је у Панчеву, чиме је ојачана и проширена могућности за институционализовану размену.

У јесен исте године пронађена је још једна могућност за сарадњу која се овог пута тичала једне од најважнијих српских институција културе - Народног музеја у Београду. Дошло се на идеју да се у Италији, уместо нове изложбе фотографија, организује много значајнија манифестација која би омогућила широј јавности да упозна најзначајније фреске из српских споменика 13. века, чиме би се нагласио однос ове уметности са уметничким школама Апенинског полуострва; такође, овом „разменом“ требало је да будућа истраживања добију на подстреку и снази (D'Amico 1997; D'Amico 1998).

Да би илустровали поменути процес, развијан током наредне две године захваљујући континуираној и плодној размени идеја, одабрано је педесет копија фресака из збирке која се чува у Галерији фресака Народног музеја у Београду и предложено је организовање изложбе која би била приказана у важнијим градовима Италије уз директну конфронтацију са делима из истог периода насталим на апенинском тлу. Организацију изложбе пратили су многи, често неочекивани, проблеми: то се односи и на сам термин „копија“ као начина репродукције оригинала. Овај појам је у италијанској култури, заснованој на постулату оригиналности у оном смислу у коме је овај појам артикулисан почев од ренесансе, имао не само потпуно другачије значење од оног у Србији, већ је оно било наглашено негативно.

Наиме, у бившој Југославији непосредно по завршетку Другог светског рата, већ од 1950, знатно се раширила пракса копирања фресака и узимања одливака скулптуре и епиграфских споменика насталих током средњег века да би се сачували макар трагови великог уметничког наслеђа у опасности да нестане.⁵ Стање богатог православног наслеђа у смислу монументалног сликарства било је алармантно: узапредовало пропадање, проузроковано разарињама услед дуготрајној изложености временским неприликама, пожарима и људском делању, као и тешкоће да се допре до неких места, удаљених од модерних путева и комуникација, поспешили су неопходност да се спасе макар траг, сећање на споменике којима је свакодневно претила опасност да буду изгубљени у неповрат а за чију рестаурацију није увек било могуће обезбедити неопходан материјал и финансијска средства, што је све утицало на продукцију копија, уз, наравно када је било могуће, рад рестауратора на терену. У исто време у Италији је, потпуно супротно, направљен избор „ремек-дела“, повезан са идеалним и формалним – пре него материјалним – тумачењем слике, која су била придрожена, уз обезбеђена потребна материјална средства и лаку приступачност споменицима, за скидање са зидова, са образложењем да је овај начин најбоља могућност за конзервацију и очување зидног сликарства за будуће генерације, али и за њихово проучавање. Отуда, будући да Италија није имала праксу копирања, изложба „копија“ је од дела институција и стручњака у њима у првом тренутку наишла на неразумевање и одбојни став. Проблем финансијске подршке такође се поставио као веома сложен, а стална обећања и формална заинтересованост италијанског Министарства иностраних послова и Министарства културе нису добијала конкретну реализацију у виду новчане помоћи.

Ипак, у међувремену, захваљујући обостраној вољи и жељи за сарадњом, пројекат је својом „нити“ исплео мрежу од неколико градова у смислу могућих локација изложбе. Болоњи као првобитном седишту одмах се придружила Ферара а потом, почетком 1998, и Бари чија је Сопринтенденца (Soprintendenza per i

5 Галерија фресака је отворена 1953. следећи концепт Музеја француских споменика (Musée des monuments français), као други музеј овог типа у свету. Наиме, по завршетку изложбе одржане 1950. под називом *Српска средњовековна уметност* у париској Палати Шајо (Palais de Chaillot), за смештај и излагање копија фресака и одливке скулптуре пројектована је наменска зграда, садашња Галерија фресака. Данас се у збирци Галерије фресака налази око 1200 копија фресака, нешто икона и минијатура и око 300 одливака средњовековне скулптуре и епиграфских споменика. Све копије су идентичне са оригиналима по величини, структури, бојама и оштећењима, без реконструисаних делова. Галерија фресака је од 1973. у саставу Народног музеја у Београду.

Beni Ambientali, Architettonici, Artistici e Storici della Puglia) уз сарадњу са Општином и Универзитетом понудила, показујући велику осетљивост и разумевање, да се изложба организује у престижном и управо реконструисаном простору Кастела свево (Castello svevo), једном од најзначајнијих споменика овог града: сама одлука се чинила природном за поморски град и значајну луку која је током целе своје историје увек била отворена за везе, трговачке као и културне, са другом обалом Јадранског мора.

Иницијатива, пошавши од музеја који су били директно укључени у пројекат, постепено је била прихваћена и добила је подршку од различитих институција са обе стране Јадрана. У јуну исте, 1998. године, представљена је по први пут јавно у Србији на прес-конференцији у Италијанском институту за културу у Београду, наишавши на топао пријем код публике и медија (D'Amico 1999a). Упркос порукама о рушењу управо направљеног моста, заједно са политичком захукталом машинеријом која је попримала све милитантнији израз уз учестале претње бомбардовањем, иницијатива је настављена иако уз бројне препреке, поставши једна од, у италијанској средини, ретких прилика у којима је читав пројекат финансијски подржан искључиво од стране јавних институција, без помоћи спонзора. Приликом одабира експоната, међу различитим могућностима које пружа богата збирка Галерије фресака, одлучено је да се покажу копије фресака из најзначајнијих српских манастира 13. века, од Студенице и Милешеве, преко Пећи, Сопоћана и Градца до Ариља, укључујући из фреске 13. века које је у цркви Богородице Љевишке у Призрену, потом Никољачи у Студеници и у манастиру Морачи урадила локална сликарска радионица: сведочанства о периоду у коме су постојеће културне везе између две обале Јадрана добиле на снази, посебно после драматичних догађаја освајања Цариграда од стране крсташа и распарчавања Византијског царства, односно са друге стране уздицања балканских држава, међу којима је и немањихка Србија (Рајић 1999: 11-86). Ова сведочанства у великом броју случајева, посебно када су у питању Милешева и Сопоћани, показују јаке везе са италијанском сликарском школом у тренутку њеног формирања.

Ипак, досезање циља није било једноставно. Чак ни у данима који су непосредно преходили отварању изложбе, када је овај догађај после две године интензивне сарадње и заједничког рада требало да буде остварен, било је тренутака велике неизвесности: транспорт дела до Болоње поклопио се са периодом у коме је сарадња замало заустављена, због политичких дешавања и одлука. Део учесника је мислио да треба одустати од целе иницијативе. Али нит је сада била сувише јака да би могла бити прекинута, и када би неко посустао, други су узимали предиво и настављали. Мало по мало, од појединачних напора до представника важних институција и амбасада, које су у овим тренуцима прихватиле пројекат који се сада одвијао под њиховим патронатом, успостављена је трансверзала узајамних односа која је потврђивала потребу за овим дешавањима, препознајући у њему мали сигнал али пун значајних контаката. Коначно, у фебруару 1999, док су се тамни облаци поново надвлачили над Балканом а известност блиског бомбардовања Србије постајала све јаснија, изложба *Између две обале Јадранског мора - сликарство Србије 13. века и Италија* отворена је, како је и планирано, у два града (D'Amico 1999a; D'Amico 1999b: 3-10).

Део изложбе који је отворен у Болоњи, у Музеју средњег века (Museo Civico Medieval di Bologna), није био велики, сходно расположивом простору. Ипак, експресивности изложбе допринеле су копије фресака међу којима се истичала *Смрт Ане Данголо* из манастира Сопоњани. Посетиоци музеја, иако нису били бројни захваљујући негативном утицају политике која је у јавном мњењу подстицала климу пуну страхова и сумњи, недозвољавајући снажније присуство информација о овом догађају у јавности, показали су велику заинтересованост, пажљиво и са дивљењем застајући пред копијама фресака као снажним сведочанствима једне културе о којој нису ништа знали или су били веома скромно обавештени.

Уз радове из Београду презентовани су предмети византијског порекла сачувани у збирци Музеја средњег века, чија провенијенција из универзитетске колекције још једном потврђује њихову повезаност са збирком Марсили, односно са једном од најзнаменитијих личности из историје Болоње а која је била присутна на Балкану у време Отоманске империје: плочица од слоноваче са попрсјима светитеља из 10. века, ковчежић са митолошким сценама из 10-11. века и редак портативни мозаик високог квалитета са приказом бисте Богородице, датован у 11-12. век. Поред ових радова било је изложено и неколико рукописа тзв. „мајстора из Героне“ (Maestro di Gerona), изведених за болоњске манастире који су припадали знаменитим монашким редовима (фрањевцима, доминиканцима, исл), у којима евидентне стилске и иконографске особине сведоче о директном присуству јаког византијског утицаја у Болоњи током друге половине 13. века, вероватно посредством Балкана, уз напомену да из овог периода нису сачувана дела великих димензија.

Истовремено, већина експоната из београдске Галерије фресека била је смештена у Ферари, у већим салама Музеја Каза Ромеи (Museo Civico di Casa Romei), заједно са фрескама емилијанске школе скинутих са зидова црква у Ферари, док је део копија био представљен у Националној Пинакотечи (Pinacoteca Nazionale). На везе међу различитим културама указано је директним сучељавањем копије *Богородице Оранџе и фриза анђела* из куполе цркве Св. апостола у Пећкој патријаршији, смештене у ферарској Пинакотечи, са монументалним фрескама тзв. Мајстора ди Сан Бартоло (Maestro di San Bartolo). Стил овог анонимног сликара је убрзо по скидању фресака са зидова ферарске цркве Сан Бартоломео (San Bartolomeo) био доведен од стране италијанских научника у везу са балканском културом, и то посебно српском уметношћу: на фрескама, насталим током последње деценије 13. века, заиста су приметни ликовни елементи који подсећају на велике циклусе настале током неколико првих деценија владавине немањихке династије. Ефекат физичке блискости ова два дела у највећој сали Пинакотеке нагонио је често, у данима када када је „хумантирани рај“ отпочео и када су бомбе падале на српско тло, на постављање питања о судбини оригинала, и то пре свега међу стручњацима и путем приватних контаката, тешко се пробијајући до шире јавности.

Политичка ситуација, као што је поменуто, утицала је да у италијанској јавности изложба није добила одјек какав заслужује: „страхови“ који су чак непосредно пре отварања довели до мишљења да је најбоље целу иницијативу одложити, имали су за последицу сузбијање адекватних информација. Међутим, ин-

терес је био снажан од стране оних који су имали могућност да директно виде изложбу: овај интерес био је стимулисан, чак и после затварања изложбе у Болоњи и Ферари, слањем великог броја примерака каталога - истовремено и зборника радова, научницима и институцијама у Италији, али такође и у Европи (*Tra le due sponde dell'Adriatico: la pittura nella Serbia del XIII secolo e l'Italia* 1999). Многи стручњаци су изразили жаљење што нису били у могућности да директно посете изложбу, али каталог и зборник у коме су заједнички учествовали све институције које су угостиле експонате, иако публикован ограниченим економским средствима, постао је важан инструмент у ширењу знања и подстицању научног интересовања за везе међу балканским и апенинским традицијама.

Од априла до јуна исте године, током тешког ратног периода, изложба је следила свој пут. Као што је и било планирано, пренета је у Бари, у Кастело свево (Castello svevo), доказ веза између Пуље и источне обале Јадрана, а у близину базилике св. Николе где се и данас чува чувена икона, дар Стефана Дечанског катедрали, најстарији сачувани доказ директних односа и веза између Пуље, Барија и немањићке Србије. У овом граду у коме су природни међујадрански односи биле предмет многобројних истраживања и интересовања, директан пријем, уз постојеће разгранате везе, довео је до бројније посете изложби. Чувена икона светог Николе није била изложена услед њене старине али и јаког култа будући да и данас представља једну од најважнијих реликвија базилике: ипак, на изложби је, уз фотографију високе резолуције оригиналних димензија, био представљен драгоцени сребрни оков који је покрива, уз друга важна сведочанства којима се потврђују блиске везе Пуље са другом јадранском обалом, такође наглашен у каталогу у студијама стручњака из Барија.

Сучељени и уједињени, током овог тешког периода родила се јака кохезија и позитивни набој међу учесницима и истраживачима. Кроз ову иницијативу продубљене су постојеће а настале су и нове везе међу учесницима пројекта са обе стране. Сама изложба била је прилика да се са многобројним колегама, научницима повезаним са Сопринтенденцама и италијанским универзитетима, размене стручна размишљања и информације везане са српско споменично наслеђе, коме је управо претила деструкција. Свакодневне везе путем средстава комуникације омогућили су проток драгоцених и, у ово несрећно доба, ретких информација из прве руке из Београда ка италијанским центрима, уз ширење вести о страшним дешавањима, чиме је даван глас онима који га нису имали или су били ућуткани негативним расположењем јавног мњења; кад год је то било могуће преношене су информације о штетама и разарањима која је трпела богата српска споменичка и уметничка баштина. Јер, чак и опште информације о значају овог наслеђа – у смислу чињеница које су повезале обе стране после дугог периода изолације - доприносиле су дизању вела готово потпуне тишине са проблема о могућим последицама бруталних напада из ваздуха, ма колико они били, како се лицемерно говорило „интелигентни“ и „селективни.“

На срећу, нису сви прихватили ову тишину; они који су се бунили нису дозволили да се прекине комуникација, настојали су да цивилно друштво са друге стране „осети“ да њихов идентитет јесте поштован и да није нападнут, да културни ембарго не примењују сви, да једно уметничко наслеђе повезано са идентитетом одређене територије - у исто време и наслеђе свих, не сме и не може бити

маргинализовано и заборављено упркос настојањима свакодневне политичке инструментализације.

Чули су се гласови којима је изражена осуда политичко-војних дешавања и истакнута потреба за бољом заштитом споменика културе не само током ратних сукоба већ и онда када је, убрзо после „мира“ и доласка интеранционалних снага, у јулу 1999, на Косову и Метохији уништено или оштећено преко тридесет православних манастира: на срећу не оних највећих и најважнијих, но у сваком случају „заштићених“ споменика, делова „везивног ткива“ који су обогатили ово тло делима из различитих векова и из различитих историјских тренутака – често неправедно одбацивани као „уметнички мало занимљиви.“ Није се дигло много гласова против ових акција, протумачених као „природни одговор“ на раније насиље, чиме је заправо само умириван глас савести јавности.

Управо у овом тренутку, тачније током априла и маја месеца 2000. године, скоро годину дана након завршетка изложбе *Између две обале Јадранског мора – сликарство Србије 13. века и Италија* у Барију, уважени професор Лионело Пупи и колеге из Сопринтенденце у Венецији (La Soprintendenza per i Beni Ambientali e Architettonici di Venezia e Laguna) омогућили су приказивање изложбе у граду на лагуни, тачније у престижним салама Дуждеве палате (Palazzo Ducale). Подршку манифестацији пружиле су најважније културне и политичке институције овог града, захваљујући Јадрану вековима природно повезаног са Балканом (D'Amico 2000: 257-260).

Током изложбе, Департман за архитектуру Универзитета у Венецији (IUAV - Istituto Universitario di Architettura di Venezia) и друге стручне институције региона, провинције и града Венеције али и шире, организовале су међународни конгрес посвећен очувању културне баштине на територијама захваћеним ратним сукобима (*Guerra e beni culturali / War end cultural heritage*). На конгресу, одржаном 31. 03. и 1. 04. 2000, учествовао је низ познатих стручњака из различитих италијанских градова и са Балкана, а саопштења су публикована 2002. у зборнику радова *Guerra e beni culturali, a cura di Sergio Pratali Maffei, Artigrafiche Trieste* 2002. Међу радовима свакако треба истаћи текст професора Лионела Пупија посвећен страдању споменика који сведоче о идентитету народа и културе чији су део (Puppi 2002a: 62-64). Изложбу је пратио и итинерер кроз венецијанске цркве - попут цркви посвећених Св. апостолима или св. Јовану Крститељу – у којима су сачувани јасни трагови активног суочавања италијанске са православном уметношћу на Балкану, посебно у Србији, и њеним најзначајнијим споменицима попут Милешеве и Сопоћана (Fresa 2002: 161; Zucchetta 2002: 162-168; Puppi 2002b: 169-172).

Годину дана касније, 29. и 30. марта 2001, професор Салваторе Сетис је на чувеном Универзитету Скуола Нормале (Scuola Normale Superiore) у Пизи промовисао конференцију под називом *Monumenti del Kosovo - un patrimonio da salvare (Споменици Косова – баштина коју треба сачувати)*, посвећену проблему заштите културног наслеђа Косива и Метохије. На крају скупа, организованог од стране знаменитог стручњака за средњовековну уметност Микела Бађија, на коме су учествовали представници различитих културних институција као и научници италијанског, српског и албанског порекла, потписан је заједнички *Меморандум* о потреби заштите свих уметничких споменика на овом тлу (Settis 2001: 12).

У истом периоду, у више наврата су на скуповима и конгресима организовани у различитим градовима Италије на којима је главна тема била средњовековна уметност, стручњаци и истраживачи истицали проблем неопходности бољег познавања и заштите великог културног наслеђа сачуваног на Косову и Метохији, на тлу дуго заборављеном од старне западних стручњака, потписујући апеле за очување споменика. У том смислу морају се издвојити велики напори и константно ангажовање у медијима и стручним круговима светски признатог византолога и историчара уметности професора Валентина Паћеа (Расе 2006: 129-138).

Контакти Галерије фресака Народног музеја из Београда са Италијом су настављени. Неколико изложби организованих у различитим италијанским градовима утицало је да копије, изазивајући интересовање, задобију и поштовање италијанске јавности. Многобројни нови увиди и могуће везе родили се као последица првог сусрета. Свака тесера, ма колико мала, учествује у стварању нових темеља за мост међу културама које желе да превазиђу разлике, тешкоће, тамне сенке и ћутање који су дуго били узроци раздора и неразумевања, помажући у реконструисању прошлих трагова и веза, често занемарених и прекинутих услед историјских догађања.

ЛИТЕРАТУРА

- Belting 1982: Introduzione, in: *Il Medio Oriente e l'Occidente nell'arte del XIII secolo*, a cura di H. Belting, Atti del XXIV Congresso C.I.H.A., vol. 2, Bologna.
- D'Amico 1996: R. D'Amico, *Dalla Serbia a Bologna: culture e incontri in una 'terra di passaggio' tra antichi e nuovi legami*, Strenna storica bolognese 46, 267-285.
- D'Amico 1997: R. D'Amico, *Quel 'filo' da Mileseva a Bologna*, Strenna storica bolognese 47, 237-263.
- D'Amico 1998: R. D'Amico, *Tra Oriente e Occidente attraverso l'Adriatico - due regine della Serbia del '200 a Bologna*, Strenna storica bolognese 48, 205-226.
- D'Amico 1999a: R. D'Amico, *A Studenica dopo la pioggia. Momenti di un incontro tra le due sponde dell'Adriatico: una mostra a Bologna*, Strenna storica bolognese 49, 191-214.
- D'Amico 1999b: R. D'Amico, *Tra Oriente e Occidente oltre l'Adriatico*, in: *Tra le due sponde dell'Adriatico: la pittura nella Serbia del XIII secolo e l'Italia / Gli affreschi medievali della Serbia nelle copie della Galerija Fresaka del Museo Nazionale di Belgrado e i rapporti con l'Italia*, cat. della mostra a cura di R. D'Amico - S. Pajić, Ferrara: Edisai.
- D'Amico 2000: R. D'Amico, *Ponti distrutti - ponti da ricostruire - ancora il 'filo' tra Bologna e Belgrado*, Strenna storica bolognese 50, 255-270.
- D'Amico 2001: R. D'Amico, *Alla confluenza tra fiumi e culture - Per la costruzione di nuovi ponti*, Strenna storica bolognese 51, 247-266.
- Diffusione, informazione e sensibilizzazione: funzioni strategiche per la protezione del Patrimonio* 2002, in: S. Pratali Maffei (a cura di), *Guerra e Beni Culturali* (Atti del Convegno di Venezia-IUAV, 31.3-1.4.2000), Cattedra UNESCO, Trieste.
- Fresa 2002: M. Fresa, *Tra le due sponde dell'Adriatico: ieri e oggi*, in: *Guerra e beni culturali, atti del convegno internazionale*, Venezia, 31 marzo- 1 aprile 2000, a cura di Sergio Pratali Maffei, Artigrafiche Trieste, 161.
- Longhi 1949: R. Longhi, *Giudizio sul Duecento*, Proporzioni 2, 5-54.

- Muratoff 1928: P. Muratoff, *La peinture byzantine*, Paris: **Editions G. Cres et Cie.**
- Pace 2004: V. Pace, *Kosovo: Passato, presente e futuro dei suoi monumenti cristiani in pericolo*, *Kunstchronik* 57, 561-568.
- Pace 2006: V. Pace, Chiese e monasteri del Kosovo: una testimonianza della civiltà cristiana in pericolo, in: *L'altra guerra del Kosovo - Il patrimonio della cristianità serbo-ortodossa da salvare*, a cura di L. Zanella, Casadeilibri, 129-138.
- Pajić 1999: S. Pajić, La pittura nella Serbia del XIII secolo, 11-86, in: *Tra le due sponde dell'Adriatico: la pittura nella Serbia del XIII secolo e l'Italia / Gli affreschi medievali della Serbia nelle copie della Galerija Fresaka del Museo Nazionale di Belgrado e i rapporti con l'Italia*, cat. della mostra a cura di R. D'Amico - S. Pajić, Ferrara: Edisai.
- Puppi 2002a: L. Puppi, La memoria e le guerre, in: *Guerra e beni culturali, Atti del convegno internazionale*, Venezia, 31 marzo - 1 aprile 2000, a cura di Sergio Pratali Maffei, Artigrafiche Trieste, 62-64.
- Puppi 2002b: L. Puppi, Riflessioni come breve introduzione alla mostra „Venezia e la Serbia,“ in: *Guerra e beni culturali, Atti del convegno internazionale*, Venezia, 31 marzo - 1 aprile 2000, a cura di Sergio Pratali Maffei, Artigrafiche Trieste, Appendice, 169-172.
- Settis 2001: S. Settis, *Memoria chiusa per restauro*, Il Manifesto, 18 april 2001, 12.
- Tra le due sponde dell'Adriatico: la pittura nella Serbia del XIII secolo e l'Italia 1999: *Tra le due sponde dell'Adriatico: la pittura nella Serbia del XIII secolo e l'Italia / Gli affreschi medievali della Serbia nelle copie della Galerija Fresaka del Museo Nazionale di Belgrado e i rapporti con l'Italia*, cat. della mostra a cura di R. D'Amico - S. Pajić, con C. di Francesco, F. Lollini, R. Lorusso Romito, E. Marcato, P. Angiolini Martinelli, M. Medica, M. Milella, S. Pasi, Ferrara: Edisai.
- Zucchetta 2002. E. Zucchetta, *Cenni storici e artistici*, in: *Guerra e beni culturali, Atti del convegno internazionale*, Venezia, 31 marzo - 1 aprile 2000, a cura di Sergio Pratali Maffei, Artigrafiche Trieste, Appendice, 162-168.

ИЗЛОЖБЕ

Болоња у 14. веку – зград размене и сусрећиа, Панчево, Народни музеј, децембар 1995. - јануар 1996; Универзитет у Новом Саду, Библиотека Филозофског факултета, 11. 04. - 11. 05. 1997.

Rančevo città su due fiumi (Панчево, зград на две реке), Bologna, Pinacoteca Nazionale, 26. 10. 1996 - 12. 01.1997.

Историјска позоришница у Емилији и Ромањи, Панчево, Народни музеј, април 1997.

Tra le due sponde dell'Adriatico: la pittura nella Serbia del XIII secolo e l'Italia / Gli affreschi medievali della Serbia nelle copie della Galerija Fresaka del Museo Nazionale di Belgrado e i rapporti con l'Italia, Bologna, Pinacoteca Nazionale - Ferrara, Museo di Casa Romei e Pinacoteca Nazionale, 13. 02. - 15. 04. 1999; Bari, Castelo Svevo, maggio - luglio; Venezia, Palazzo Ducale, 1. 04. - 1. 05. 2000.

НАУЧНИ СКУПОВИ

Guerra e beni culturali, Venezia, Istituto Universitario di Architettura di Venezia (IUAV), 31. 3. - 1. 4. 2000.

Monumenti del Kosovo - un patrimonio da salvare, Pisa, Scuola Normale Superiore, 29. - 30. 3. 2001.

Sanja Pajić
Roza Damico

**Between the Two Coasts of the Adriatic Sea
The Reception of Serbian Art by the Italian Audience during the War crisis on the Balkans at
the End 20th Century**

Summary

The lack of scientific understanding for the connections of the artistic works which were created on the east coast of the Adriatic Sea with the art which was created in 13th and 14th century on the Apennine peninsula has long been in existence in Italy for a long time. It was only when the mutual and direct exchange of knowledge between the two coasts of the Adriatic Sea was established there started a gradual studying of the common history. In the process of overtaking the Byzantine model, which was documented in Italian painting along the Adriatic coast during 13th century, between Venice and Puglia, but also in Rome, Pisa and Siena, Serbian state of Stefan Nemanja played a mediating role, the foreign policy of which ranged from the inclination towards the Byzantine world to the opening towards the ``Latins``.

A new breakup of the information and contact flow took place in 20th century starting in the middle of the century and lasting through the last decade of the 20th century. During this period the cultural exchange between two countries was realized, namely between the National Pinacoteca from Bologna and the museums in Serbia. The peak was the exhibition of copies of frescoes from the Gallery of frescoes from the National Museum in Belgrade named *Between the Two Coasts of the Adriatic Sea: painting of the 13th century in Serbia and Italy (Tra le due sponde dell'Adriatico: la pittura nella Serbia del XIII secolo e l'Italia/Gli affreschi medievali della Serbia nelle copie della Galerija Fresaka del Museo Nazionale di Belgrado e i rapporti con l'Italia)*. The exhibition took place in 1999 both in Bologna in the Medieval Museum and in Ferrara in the Museum Casa Romei and in the National Pinacoteca, and then in Bari in the Castello Svevo, and in 2000 in The Dodge's Palace in Venice. On the occasion of the exhibition the Architectural Department of the University in Venice (IUAV) organized the international congress dedicated to the preservation of the cultural heritage on the territories swept by the war (*Guerra e beni culturali / War end cultural heritage*). A year later, namely, on 29th and 30th March 2001, a meeting was held in Scuola Normale Superiore in Pisa where the gathering named *Monumenti del Kosovo - un patrimonio da salvare* was promoted and the mutual memorandum was signed by the name of the *Memorandum* for the needs of conservation of all humanistic monuments in this territory.

Key words: war crisis, cultural connections, Serbian art, the Gallery of frescoes of the National Museum in Belgrade

Весна А. Лопичић¹

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

КРИТИЧКА ДИСТАНЦА: САВРЕМЕНА КЊИЖЕВНОСТ КРОЗ ИНТЕРВЈУЕ²

Овај рад има за циљ да утврди какав је став српске књижевне јавности према појавама које карактеришу савремени друштвено-историјски тренутак, а пре свега према кризи рецепције књижевности. Ако се прихвати теза да је књижевност маргинализована, онда је занимљиво испитати на који начин се то манифестује. Намеће се закључак да је пре у питању криза читања него криза саме књижевности. У том контексту важна је и улога писца у савременом друштву као и начини на које се он прилагођава или критикује модерне трендове. Корпус који је коришћен јесте збирка интервјуа Тиодора Росића које је давао у периоду од 33 године одговарајући на питања о свом раду, али и о општим проблемима који су мучили српско друштво током тог периода. Проблематизује се појам 'критичка дистанца' којим Росић описује свој критички став према свим феноменима савременог српског друштва и токовима у светској књижевности.

Кључне речи: књижевност, криза, маргинализација, читање, писац, критичка дистанца, Тиодор Росић

1. Увод: криза читања

Забринутост над судбином књижевности у савременом друштву не јењава. Чак и они аутори који немају личних разлога за бригу јер су им популарност, па тиме и тиражи, огромни сумњају у снагу тзв. лепе књижевности да се избори са супарницама које камелеонски мењају обличја. Филип Рот, на пример, аутор више од тридесет романа чија је популарност, на срећу, у сразмери са њиховом уметничком вредношћу, рекао је у једном интервјуу да се за 25 година роман уопште неће читати. Замољен у другом интервјуу да прокоментарише тако провокативну изјаву, био је још радикалнији рекавши да је процена од 25 година прилично оптимистична и закључио да ће читање романа постати култна активност. Људи ће наставити да читају, али то ће бити мала група људи: „можда више него оних који данас читају поезију на латинском, али тог реда величине“ (в. Браун 2009). Објашњење за ову кризу пре свега романа као жанра Филип Рот налази у магији екрана. Најпре филмско платно, затим телевизијски екран, онда компјутерски, а сада и сви остали све маштовитији и доступнији екранчићи одвлаче потенцијалног читаоца од књиге и претварају га у конзумента чију пажњу није лако задржати на дуже време.

1 lovevuk@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структуре савременог српског језика* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Проблем скретања пажње на књижевно дело идентификовао је још један великан светске књижевности, Џорџ Орвел. У свом есеју из 1936. године „У одбрану романа“, Орвел указује на промену става читалачке публике према роману. По његовом мишљењу, интелигентни читаоци, управо они за којима чезне Филип Рот, осећају неку врсту снобовске дужности да се згрозе над романом, што је последица понашања књижевних критичара, пре свега оних који пишу похвале на корицама тек објављених књига или хвалоспеве пред излазак новог романа у намери да подстакну интерес читалаца. Неумереност у хваљењу, накарадни језик приказа, некритичност у оцењивању дела и све бројнији и емфатичнији придеви препознатљив су репертоар таквих критичара што је само по себи и разумљиво ако се има у виду да су они у служби издавачких кућа којима је комерцијални успех важнији од сваке награде, а популарност романа битна једино ако је прати геометријска прогресија у продаји. Квалитет дела и профил саме читалачке публике многим издавачима постају неважни.

Тако су, од времена када је Орвел јадиковао над изневереним поверењем које су читаоци имали у реч и лепу књижевност, над смрћу романа и над марионетским критичарима који су, наравно, само један од узрока опадања интересовања код публике, конзумеризам као божанство модерних времена и комерцијализација као његова слушкиња само учврстили своје позиције и у царству књижевности. Индустијска револуција и Први светски рат допринели су уништавању идеала и вере у друштвене институције и велике приче, на шта је књижевност одговорила модернизмом у покушају да створи нове вредности, да би се након Другог светског рата кроз постмодернизам окренула игри, поигравању, релативизацији свега, недоречености, пастишу, виртуелном, ваљда као знак немоћи да препозна смисао у текућој реалности и да потврди свој положај творца и критичара вредности.

Међутим, како је то неко рекао, ако је књижевност умрла, онда прилично добро изгледа за једног мртваца. Статистике показују да се никада није више објављивало и то у свим књижевним жанровима. Тед Геновејз, уредник једног часопа у Америци, каже да су у Орвелово време рецимо уредници добијали око 500 прилога годишње за свој часопис (в. Геновејз). Данас је то око 15.000 прилога. Лавина на познате издавачке куће је много већа, што ипак не значи да је и потражња сразмерна овој понуди. Геновејз сматра да је невероватан број рукописа којима аутори засипају издаваче производ увођења новог предмета у универзитетске програме, познатог као креативно писање. Занимљиво је да је 2009. године на америчким универзитетима било већ више од 800 курсева креативног писања. Ако би у наредних 10 година тај број остао исти, а број уписаних студената био само 10 по години, 2019. године било би више од 80.000 школованих амбициозних писаца спремних да издавачима понуде своја нова дела. Ако је реч о кризи књижевности, онда проблем очито није у квантитету већ у квалитету. Мање је писаца који се хватају у коштац са озбиљним темама у односу на оне који своје место налазе у популарним жанровима као што је и све мање читалаца способних и вољних да стрпљиво сарађују са текстом. Мање је издавачких кућа које би ризиковале објављивањем првенца неафирмисаних аутора и све је мање дневних и недељних новина и часописа који одвајају простор за књижевност. Мање је и критичара довољно професионалних и независних да напишу искрену критику, а нема ни

ваљаних критеријума за вредновање књижевног дела. Ову последњу опаску лепо илуструје Џорџ Орвел: „Као што сам већ раније рекао, применити пристојан критеријум на романи који се обично објављују исто је што и мерити буву на кантару за слона. На таквом кантару бува се уопште не региструје; морали би да почнемо са прављењем новог кантара који би нам открио чињеницу да постоје велике буве и мале буве.“ (Орвел 1936)

У искривљеном систему вредности модерних времена мале буве су добиле прилику да праве велику пометњу, те тако књижевним тржиштем царују аутори хорора, научне фантастике, трилера, авантуристичке фантазије, књижевности за младе и других жанрова. Неки од њих су постали велика имена, као што су Ден Браун, Стивен Кинг, Данијела Стил, Џоен Кетлин Роулинг, Џејмс Петерсон (продао више од 250 милиона књига) или Стефани Мајер, чији се први роман *Сумрак* продао у више од 100 милиона примерака. Неки од њих и заслужују да буду велика имена и треба уочити аналогију између популарности ових писаца и популарности рецимо Чарлса Дикенса у његово време.

Па ипак, сам жанр рецимо романа *Сумрак*, који је описан као романтични вампирски роман, потврђује да се простор за лепу уметничку књижевност сужава. Мада је одређивање жанровске припадности неким романима донекле незахвалан посао, прилично је јасно да ће се публика, а и многи издавач, радије определити за једну мистериозну причу него за психолошко нијансирање ликовва у деликатним животним изборима дато кроз уметнички роман. Тако се долази до парадоксалне ситуације: књижевност није мртва, али криза читања очито постоји. Процентуално се чита мало, а критеријум који ће навести читаоца да се определи за ову, а не за ону књигу истоветан је модним принципима: чита се оно што је у тренду као што се носи оно што је хит ове сезоне, макар то биле чизме у сред лета.

Ситуација у Србији није битно другачија, што потврђују и речи књижевног теоретичара Татјане Росић:

Постмодернизам је форсирао хибридне жанрове, који су у себи садржали искуство забаве и провокације, познате из оног што Адорно и Хоркхајмер зову „индустријом забаве“, а којој припадају филмови, стрипови, рокенрол и поп музика. Од друге половине 20. века не може да се говори о чистим жанровима у књижевности. Међутим, наше тржиште, које је сада у пост-постмодернистичкој, неолибералној фази као да нема посла са феноменом хибридних жанрова насталих у сусрету високе и популарне књижевности (или тривијалне књижевности, како се она звала током осамдесетих прошлог века) већ са феноменом инфлације књиге и културног популизма (в. Рогановић 2010).

Рогановићева апострофира оне проблеме који муче како светску тако и српску књижевну сцену. Успешни аутори су они који се добро сналазе у индустријско-издавачкој машинерији и прихватају правила тржишта забаве, при чему заборавају улогу уметника у друштву. Они често пишу тимски и поштују налоге својих агената и издавача, а код нас популистичке трендове до те мере да стварају такозвану медијску књижевност и то у хиперпродукцији. Тиме је простор за високу, елитну, „праву“ или најбоље уметничку књижевност у Србији подједнако редукован као и у свету.

Занимљиво је указивање Рогановићеве на пост-постмодернистичке токове који се последњих година примећују у разним сферама културе. Као одговор на постмодернистичку иронију и релативизам, при крају 20. века јавља се отклон

ка базичним хуманистичким вредностима. У књижевности овог периода, рецимо код Џонатана Сафрана Фоера или Јана Мартела, све је више ликова којима је важно поверење, љубав, дијалог, осећања, вера, искреност и повезивање кроз комуникацију, по чему се битно разликују од постмодернистичких јунака. Термин пост-постмодернизам је рогобатан и вероватно привремен, али сама појава јесте важна, јер указује на неопходност промене не само у књижевности, већ најпре у доминантном систему вредности у друштву. Стивен Берн у својој студији о Џонатану Френзену истиче да се пост-постмодернизам карактерише амбивалентним ставом према електронским медијима, критиком постмодерне ироније, наглашавањем искрености, наглашеним занимањем за телесно и породицу, а све то у циљу корекције патријархалног друштва (в. Андерсен 2008). Можда ће хистерични реализам, термин који је сковао Џејмс Вуд (Вуд 2000), преузети одлике пост-постмодернизма или ће се наметнути нека друга формулација од неколико њих којима критичари сада покушавају да дефинишу ову релативно нову појаву. У сваком случају, постоји нада да ће заиста доћи до рedefиниције владајуће идеологије и праксе, те да ће се зауставити тривијализација књижевности без обзира на жанровско опредељење аутора. По речима Исидоре Бјелице, „Можемо да говоримо да ли унутар жанра постоје те субверзивне вредности и нивои или се бави чистим популизмом“ (в. Рогановић), а не да ли је тај жанр инфериоран у односу на неки други.

На крају, може се поставити питање шта се дешава са поезијом. Ако је уметнички роман у кризи у смислу жанровских трансформација кроз које пролази и недостатка критеријума код читалачке публике, каква је судбина поезије? Процена је да се укупни проценат читалаца код нас креће у оквиру светског просека, од 3% до 4.5%. Унутар тог броја, 62% грађана Србије чита прозу (највише историјски роман), а само 2% чита поезију, према истраживању *Блица* из 2011. Уколико се сумња у будућност романа, онда са овим односом снага за поезију уопште и нема будућности. Њу треба бранити, што Сузан Зонтаг генерализује за свеукупну књижевност:

Чињеница је да су целокупна западна свест и размишљања о уметности остали у границама које је поставила грчка теорија о уметности као мимезису или представљању. На основу ове теорије, уметност као таква – независно од конкретних уметничких дела – постаје проблематична, и потребна јој је одбрана (Зонтаг 1997: 121).

И после Платона и Аристотела, у англосаксонској култури, на пример, потреба да се брани поезија јесте феномен који прати сваки књижевни период, па чак и романтизам. Први је можда био Филип Сидни још у 16. веку са својом „Одбраном поезије“, у којој под песником подразумева писца уопште насупрот историчару или филозофу, способног да преко „слика које говоре“ (Сидни 2001) приказује оно што би могло бити или што би требало да буде. Стога уметност поред естетског има и етички и дидактички задатак, а песник добија улогу пророка. Неколико векова касније, још увек постоји потреба да се поезија експлицитно брани, што Шели и чини у својој *Одбрани поезије*. По његовом мишљењу, песник је „непризнати законодавац света“ (Шели 2001), односно творац моралних норми коме машта даје стваралачку моћ. У 19. веку, на врхунцу прљаве индустријализације која уништава ум и тело, Шели донкихотовски промовише лепоту и истину, а песника уздиже као спасиоца човека у време науке и технологије.

Данас, у 21. веку, ништа се није променило. Ставовe Сиднија и Шелија прихвата сваки добар песник, поезија не умире, али број читалаца не расте. Тако је и у Србији. При томе, треба на уму имати Павићеве речи: Књижевност води у будућност читалац, а не писац. Вероватно је тачније рећи да на делу није криза књижевности, већ криза читања. Занимљиво је видети шта конкретно један српски писац има да каже на тему кризе читања, положаја књижевности и писца у савременом друштву.

2. Тиодор Росић: положај књижевности

Није неаргументовано рећи да у односу на своју популацију, Србија има значајан број писаца. Са друге стране, потпуно је незахвално прогнозировать колико је ту значајних писаца који ће себи, према Т. С. Елиоту (Елиот 1932), направити место у канону српске књижевности, као што је то у једном тренутку учинио Црњански. Уместо Тиодора Росића, могло је за ову прилику бити одабрано више других књижевника по критеријуму да су више десетина година присутни на књижевној сцени, да њихово стваралаштво карактерише жанровска разноврсност и да су друштвено ангажовани, а да при томе имају и одређену репутацију која их повремено избацује у жижу интересовања читалачке публике. Пресудио је приступ теми кризе савремене књижевности кроз јавно обраћање, у овом случају путем интервјуа, које је Тиодор Росић погодном сабрао у збирку *Некршћене године*. Намерно су одабрани интервјуи, а не његово креативно стваралаштво са тезом да када говори кроз своју књижевност, писац може бити протумачен различито, а када одговара на питања новинара обично изражава дефинисан став који се тешко може погрешно схватити. При томе у свести одјекује Лоренсово упозорење о ауторској интенцији, односно интенционалистичкој заблуди (в. Вимсет, Бердзли 1954): „Никада не веруј приповедачу. Веруј причи. Права функција критичара јесте да причу спаси од уметника који ју је створио.“ (Лоренс 1977: 21) До тренутка објављивања ове збирке интервјуа, Росић је објавио пет збирки поезије, три збирке приповедака, један роман и једну драму, седам књига за децу, више књига есеја и неколико монографија. Ипак, његово књижевно дело неће бити предмет разматрања, већ управо ставови приповедача који се обраћа јавности.

Некршћене године имају осмишљену структуру. У књизи од 172 странице сакупљено је 33 интервјуа датих у периоду од 33 године, први 1977. године када је аутор имао 27 година, а последњи 2010. године када је иза њега већ 60 година живота. Ово је по природи ствари најплодоноснији период у животу једног човека, а код Росића се подударио са великим променама у друштву у коме живи, те стога интервјуи које је давао у то време откривају и лични развој писца и његов однос према историјском тренутку. Истовремено се у Европи уобличавао постмодернизам, за који Ајлзворт каже: „Труизам је да је постмодернизам немогуће дефинисати“ (Ајлзворт 2012), али према коме Росић има дефинисан став: „А када је већ реч о постмодернизму, ваља истаћи да он није књижевно-естетска већ књижевнополитичка појава. Дерида је сјајно смислио деконструкцију да би оправдао стваралачки фрустриран западноевропски дух.“ (Росић 2010: 51) Очито неодобравање промена у сензибилитету европске цивилизације после Другог светског рата карактерише Росићев дискурс до данас и одређује његов став о вредности постмодерне књижевности. Дестабилизујући утицај постмодернистичке филозофије

на концепте идентитета, егзистенцијалне извесности, напретка и једнозначности значења, а у корист појмова који збирно дефинишу постмодернизам (релативност свега, субјективност, плурализам значења, сатиричан став, текстуалност и сл.) ствара лоше тло за настанак књижевности као духовног упоришта (Росић 2010: 20). Књижевност је за Росића естетска есенција речи, суштатство језика. Он каже: „Ако је у његовом средишту тзв. деконструкција, то не значи да је књижевно успео и сваки покушај разарања нпр. фабуле, књижевног поступка, прокламације о сувишности писца. Тек када је нешто естетски успело то је онда књижевно дело.“ (Росић 2010: 81) У интервјуу из 2003. године Росић разрађује ову тезу уперену против деконструкције:

Нема приче ако у причи не постоји прича. Деконструкција без естетске функције је празно блебетање. Кроз естетски артикулисану поруку, која не сме да буде злоупотребљена у тривијалне, дневно-политичке или идеолошке сврхе, писац одговара на духовне и животно-практичне изазове. Он увек мора да пође од неког аутентичног доживљаја, осећања или догађаја, али све се у причи естетски закономмерно преобликује. (Росић 2010: 136)

Сличан став исказује и Басара 2010. године на округлом столу *Политишке* „Шта чита Србија“ говорећи о тривијалној књижевности:

Истовремено, опада ниво писмености. Данас немамо ни Андрића, ни Пекића, ни Мешу Селимовића. Они се нису бавили пуким причањем прича, него у њиховим делима можемо да наслутимо, боље него у историјским, дух епохе, смисао људског постојања. О томе се више не пише, све су књиге некако исечци, чак и одлично урађени, али нема више целине слике. Тако је и у свету. Непријатне теме се не дотичу, не треба говорити о смрти, не треба завиривати иза завеса појавности, говори се углавном о оном што се збива унутар кавеза стварности. Стварност се не истражује (в. Рогановић).

На ово мишљење се надовезује и Росићева речима да се данас од књижевности очекује да не буди сумњу, да не изазива бригу, да се не обраћа шестом чулу добра пошто је то анахроно, већ да нуди забаву или користан практичан савет. На делу је процес таблоидизације културе, па тиме и књижевности, а угађање читалачкој публици кроз сензационализам и вулгарност одвлачи тог истог читаоца од суштине стварности. Росић је свестан овог проблема јер изјављује: „Ма о чему говорио, трудио сам се и трудићу се да не изневерим фантастику реалности. Али једно су настојања, друго резултати.“ Росић објашњава: „Има, свакако, у мојим приповеткама психолошке мотивације, мита и религије, али има и оовременог живота, рата, страдања и ужаса“ (Росић 2010: 70). Читаоцу у Србији овај аспект стварности је итекако релевантан, па је логично да се књижевност њиме бави.

Са друге стране, наша књижевност и уметност богати су фолклорном фантастиком, којој припада и Росић:

Истинска књижевност је тајновита, није транспарентна, а књижевност фантастике садржи битну компоненту тајновитости. Насупрот провинцијалној причи о постмодернизму и постмодернизму, око којег су се окупили разни неталенти, ја поздрављам мало али одабрано братство фантастичких писаца (Росић 2010: 71).

Светислав Басара на шаљив начин описује како је постмодернизам настао у Србији: „Настао је тако што је Саша Јерков отишао у Америку и чуо за постмодернизам, вратио се и прогласио већ афирмисане писце, са по пет, шест књига, за постмодернисте“ (в. Рогановић). Ово није далеко од истине, јер Јерков у својим

студијама афирмише постмодернизам и показује како се српска књижевност лако укључила у његове менталне матрице иако није достигла ниво постиндустријског друштва, илуструјући своје ставове анализама Павића и Албахарија. Росић нема такав афирмишући став. Напротив, веома је критички расположен према трендовима који доминирају крајем 20. века и њиховим утицајем на српску књижевност:

А код нас – Срби као Срби, склони духовном колонијализму, потчињавају се другима. Позивање на постмодернизам омогућило је појединцима клановско затварање. Књижевном галамом ти појединци, организовани у кланове, настоје да надоместе одсуство имагинације, провинцијалност свога духа и опскурност свога дела. (Росић 2010: 81)

Овим оштрим изјавама Росић указује на појаву која му највише смета на српској књижевној сцени, а то је манипулација народом и културом. Ратно време погодује људима без морала које Росић отворено презире: „Гледам бивше секретаре комитета, начелнике безбедности, комунистичке перјанице, гледам па не могу чудом да се начудим. Преко ноћи постали борци за демократију, националисте, противници тоталитаризма.“ (Росић 2010: 24) Он препознаје странчарење најгоре врсте на српској политичкој сцени, која је подељена између националних занесењака и романтика са једне стране и политичких каријериста и профитера са друге. У питању је 1992. година, али по њему цео овај период карактерише иста духовна клима или како Росићева потврђује 2010. године: „Можеш да промениш политичку власт, али културни образац тешко.“ (в. Рогановић) У оваквом контексту, маргинализација уметничке књижевности прети да постане перманентно стање. Те 1992. године Росић је закључио: „У овом времену ратних шпекулација књижевност је скрајнута на друштвену маргину. Запад, на челу са папом, Србе и српску културу ставио је у гето. Тамо се поносе слободним, такозваним отвореним друштвом и људским правима, а нашем народу су забранили трговину, културну комуникацију.“ (Росић 2010: 26) Његовим, поетским језиком, оно што долази споља понекада је аждаја. Међутим, ни оно што је унутра није мање опасно. У последњем интервјуу, датом 2010. године, Росић истиче проблем којим књижевност мора да се бави:

Књижевност је попут Сунца, залази и на прљава места па се ипак не упрља. Она не може да буде ни слепа, ни gluva на изазове времена, на разне облике манипулације управљања државом и манипулације људима и њиховим судбинама. На глобалном плану, уместо владавине закона демократије, где народ има власт да бира по својој вољи и владу и законе, нуди се псеудодемократија, у демократске обланде упакована владавина олигарха, политички кич. Писац не сме пристати на тај свет поремећених вредности. (Росић 2010: 166)

Ово непокорвање манипулаторском режиму и супротстављање изопаченом систему вредности могло би бити део ненаписаног Манифеста свих писаца на свету. Басара тврди да чак и књиге из високе литературе почињу да бивају билтени одређених политичких групација и одређених погледа на свет. Утицају политике, односно уређивању друштва у складу са интересима власти треба супротставити књижевност која је према Росићу „у љубави само са својим унутрашњим редом, или, пак, траженим нередом“ (Росић 2010: 20). То није ни најмање лако у време масовног друштва и опште тривијализације. Како Владимир Анђелковић објашњава цитирајући Левина: „Овај постмодерни преображај традиционалног друштва у друштво маса 'одузима романописцу добар део стандардних конфликтних образаца. Не постоји више, како истиче М. Келер, обавезујући мо-

рални кодекс против којег се лик може побунити, уздижући се тако на висину класичног јунака.' Зато је и могуће говорити о томе да је дефинитивно завршено време великих романа“ (Анђелковић 2007). Слично је мишљења и Росић, који 1994. године каже: „Онога часа кад Французи опет буду имали једног новог Балзака или Пруста заборавиће деконструкцију, а постмодернизам, уместо у књижевни музеј, сместиће у књижевну политику.“ (Росић 2010: 51)

Вероватно би се могло закључити да је општи став бољих писаца у Србији сличан овоме. Басара успева да изнесе суштину проблема:

Светски тренд је нивелација, не само у књижевности. Људска стварност се своди на све уже поље. У извесном смислу имамо „социјалистички реализам“ без социјализма. Свођење поља људске стварности на уже поље. Никад у историји то није било израженије него данас. Имамо „тривијалну“ литературу која је подигла ниво, и имамо „високу“ литературу која се тривијализовала мало. Снага једне културе је распон између екстрема, као у Француској, Паскал на једној страни, на другој Маркиз де Сад. Ми нисмо имали такав распон културе. Наш је проблем та ускост, ускогрудост у свему. Видите, на крају, чиме то резултира. Једним скученим животом: тривијализује се висока литература, а има и дела из тривијалне литературе која су написана мајсторски, интересантније него неке књиге које би да буду висока култура, а које су досадне. То, наравно, није ништа добро. То је етаблирање тривијалног. (в. Рогановић)

Чувени критичар Лезли Фидлер је још 1968. године уочио овај тренд: „Постмодернистичка књижевност је већ међу нама. Она је не уметничка, магична, фриволна и обожава пијацу. Највиши циљ књижевности ће у будућности бити да коначно премости јаз између елитне и масовне културе и да створи у суштини једно бескласно друштво књижевности.“ (Фидлер: 13) Међутим, појава споја високе и масовне културе коју Фидлер означава као постмодерна књижевност не наилази на одобравање многих наших писаца, међу којима је Росић изразио критичар. Највећа замерка таквој књижевности јесте релативизација морала, културе и искуства уопште у контексту глобализације, што је донекле и разумљиво ако се узму у обзир специфичности новије српске историје. Росић у више интервјуа наглашава: „Књижевност мора да извире из прошлости, да се на њу, пре свега језиком, наслања. Ослањајући се на прошлост, она антиципира будућност. Традиција није само прошлост, она је и будућност.“ (Росић 2010: 24) Традиција преставља прожимање прошлости, садашњости и будућности. Овај његов став остаје непромењен до данас када Росић пита шта би остало од европске цивилизације када би се из ње извукао антички мит. Мит као део традиције једног народа представља вид памћења, а без памћења своје прошлости народ не може суверено ни у будућност. Због тога писац говори.

3. Тиодор Росић: улога писца

Тиодор Росић недвосмислено тврди да писац, заправо, говори да не би завладала ноћ (Росић 2010: 97). Наравно, питање је шта сваки писац конкретно подразумева под метафором ноћи, али код Росића нема места за недоумицу. Он се јасно буну против догматизма и спутавања човекове мисли, знајући да „истинске слободе ни у једном систему нема, да постоји само манипулација људима, стварима, историјом и догађајима. На то се своди и тзв. 'диктатура пролетеријата' на некадашњем Истоку и диктатура демократије, у чије име Запад већ деценијама

води тзв. 'ограничене' и специјалне ратове“ (Росић 2010: 69). Спознаја о суштинској непромењивости човековог егзистенцијалног стања не спречава песника да се бори за слободу и идеале свога времена. Чини се да је смисао живота, те стога и књижевности, управо у тој непрестаној митској борби против разних недаћа. Песникова реч је „покушај катарзичног одгона духовних мрклина, покушај да се превазиђе метафизички егзистенцијални зев и одагнају можда и нихилистичке примисли“ (Росић 2010: 128). При томе треба имати на уму Павићеве речи да циљ није најбитнији у животу јер живот се не проводи на циљу него на путу до циља. Зато је важније какав је пут човек одабрао него какав циљ има. Овакав моралишући став има и Росић чије дело, нарочито књиге за децу, имају одговарајућу моралну поуку. Он жели да покаже на путеве моралног деловања, уздизања, али и уживања у лепоти. Део те поуке јесте да су национална историја и традиција од великог значаја, а да је у случају Србије „Косово један од темељаца српског националног идентитета“ (Росић 2010: 19). Росић у неколико интервјуа понавља своју филозофију скоро истим речима: „Језик памти, записује, нема ничега што јесте, а да није било, ничег што је већ било а да неће бити“ (Росић 2010: 97). Реч је, вероватно, о духовним стањима човека у неком тренутку историје, а задатак писца јесте да о њима сведочи кроз своје дело. У конкретном случају Косова, „Песник је сведок прогона српског народа са своје земље. Он проговара на изазове времена – створио је књижевност изгона“ (Росић 2010: 21). Росићев став је недвосмислен. После свих невоља које се задесиле српски народ, он 2000. године закључује: „Само стваралачким усвајањем неких темељних традиционалних вредности, а одбацавањем свечарења и злоупотребе традиције, могуће је обновити нашу политичку и духовну грађевину, а наш државно-национални брод са олујног мора историје склонити у мирније луке“ (Росић 2010: 104). Уз овај став добро је прisetити се и речи Борислава Пекића: „Треба гледати право. Јер да се хтелo гледати иза себе, добили бисмо очи на потиљку. Треба љубити земљу деце своје, а не деова својих. Јер част неће зависити од тога одакле долазимо него куда идемо.“ Росићу је част свакако важна, те поводом Рашких духовних свечаности он каже да као народ ми достојанство морамо повратити културом (Росић 2010:157). Уз достојанство, традицију и културу, за Росића је и завичај од непроцењиве важности за једног песника. Метафорички речено, завичај је пртљаг успомена који многи писци трајно чувају у коферима својих успомена (Росић 2010: 129).

На другом нивоу, улога писца је прометејска. Иако је писац скрајнут на друштвену маргину и прогнан из Платонове идеалне државе, а у наше време са радија, телевизије и из школских програма, његова мисија остаје да износи истину. „Истина се не може сакрити под језик, запретати у рупу историје. Увек се нађе нека зовина свирала да исприча причу о царевим ушима,“ подсећа Росић. Он више пута наглашава да је једна од функција уметности, уз естетску, да о злу и страдању проговори у име добра и очишћења. Поезија не пристаје на свет овакав какав јесте, она има своју песничку истину. „Истински писац у свом критичком промишљању спроводи биланс и са собом и са светом,“ објашњава Росић (2010: 115). Он враћа појединцу право да буде космос, он му помаже да се обнови ако то жели, он лечи метастазу морала. Задатак уметника јесте да раскринка систем вредности којим власт обмањује народ:

Вешта власт подржава безмерну слободу различитог изражавања, пружајући тако могућност за манипулацију псеудоуметношћу, заснованој на допадљивој површности. Политички кич погодује узгоју псеудокултуре и негација је универзалног концепта друштвено условљеног братства по духу. Он и субверзивно, кроз слободу избора, широко отвара двери за пакао кича, шунда, безвредних творевина подражавалачког соја, како је Платон својевремено назвао уметнике, а што данас може да се примени на имитаторе и епигоне истинске уметности. (Росић 2010: 60-61)

Росић се упорно враћа метафори певача у ноћи: „Песник је певач у мркој ноћи. Пева да не би умро од страха, усамљености и туге. Храбри и себе и друге. Казује о правди, кривди, машта и прижељкује, казује што му је воља ... отвара своје срце, а свако је друштво за њега затворено.“ (Росић 2010: 31) Његова реч је његово владарско жезло. То, наравно, не значи да песник треба да остане изолован. Напротив, Росић као и остали писци, одбацује тај положај и упозорава:

Песнику није стало ни до моћи ни до власти. Овом изгнанку из државе преостаје једино да зида куле и градове по облацима, да успоставља ироничну и критичку везу према ауторитету и вољи за моћ. Љуто се варају сви они који из овога помишљају да је он пасиван, аскета, политички дилетант. Има он штошта да поручи како онима што се боре за власт, тако и онима на власти. (Росић 2010: 36)

Друштвено-политичка и књижевна сцена у Србији потврђује ове речи или самим присуством писаца у структурама власти или оштрим критикама писаца према власти. Росић је става да уметник увек мора да има критичку дистанцу.

4. Закључак: критичка дистанца као уметнички став

Књижевно дело Тиодора Росића показује да се он у ових тридесетак година развијао као писац и естетски и жанровски. Од поезије, преко приповедака, романа, драме до књижевности за децу и новог жанра који је увео, историјске бајке, овај аутор гради своју поетику усред варљивих и драматичних друштвено-историјских прилика. Међутим, његови критички увиди исказани кроз интервјуе делују непромењено од тренутка када је као млад песник ступио на књижевну сцену до данас. Значај прошлости, традиције, језика са једне стране, а критика власти са друге остају његова преокупација. У много прилика је Росић употребио фразу 'критичка дистанца,' па је занимљиво погледати шта писац под њом подразумева.

Росић је мишљења да писац увек мора да буде ангажован због природе посла којим се бави: „И ко није у политици, он је у политици. Ја припадам партији мога језика.“ (Росић 2010: 82) Другим речима, књижевност која претендује да буде у свом времену не може да буде равнодушна према доминантној идеологији и дневно-политичким догађањима. Росић то овако коментарише:

Нажалост, писци су данас више ангажовани политички а мање стваралачки. Постоји још увек страх чак и од речи: ангажован, ангажман, ангажованост. То је страх од социјализма и његових начела. У томе се отишло у другу крајност, у искључивост. Писци би да потпуно искључе друштвени контекст ... Књижевност није игра ћораве баке. Данас песник не може само да се бави питањима истински лепог, његовом дефиницијом, појмовима узвишеног или трагичног, што чине вулгарне поетике. Он мора отворених очију да погледа око себе и у себе. (Росић 2010: 46)

Ово загледање у личну и друштвену реалност јесте вид ангажованости и књижевни уметник не може да живи под стакленим звоном. Росић је прилично

директан када каже да писци нису проповедници па да отворено и тенденциозно проповедају, али они не живе ни мимо света и века – глуви и слепи за проблеме свога времена. Напротив, он тврди да је ангажован поетски говор катарзишан и да представља израз духовне супериорности и непристајања на манипулације. Књижевност разоткрива друштвене механизме контроле и манипулисања, не само у сфери уметности, што и Росић настоји да чини. Ипак, он зна да су само у својим књигама писци неограничени господари рата и мира, судбине народа и људских живота – у свему другом релативна је моћ људи од духа: „Релативна је моћ уметности, уметника, песника – тако је било и биће.“ (Росић 2010: 90)

Управо из овог разлога, Росић је изградио јасан лични став – критичку дистанцу према свему што је било, што јесте и што ће бити. Он сматра да су ретки они који нису на неки начин служили некој организацији или некој илузији: „Само ретки су у стању да успоставе моралну, критичку дистанцу према свету и веку, према власти, колективним и индивидуалним емоцијама, колективним и индивидуалним правима и потребама.“ (Росић 2010: 39) У скоро сваком интервјуу наглашава власт: „Интелектуалци, писци, пре свега, требало би да задрже дистанцу према власти. Власт је власт, а писци треба да обрађују свој врт.“ (Росић 2010: 30) Тешке 1992. године Росић понавља да поезија може да има критичку дистанцу и према рату, али да спречава ратове то свакако не може. Он верује да је успео да изгради критичко-ироничну дистанцу кроз сарказам, гротеску, незлобиву сатиру, иронију, црни хумор, књижевну фантастику и превазилажење традиционалних облика казивања, као средстава критичке дистанце.

На крају, ипак се треба присетити и увида који је лепо формулисала уметница Милица Томић, а који је заједнички многим заговорницима критичке теорије:

Критичка дистанца обезбеђује сигурно место онима који критикују, али оно што је забрињавајуће, то је да ова позиција истовремено још више штити објекат своје критике. То није увек очигледно, али позиција критичке дистанце иако са једне стране доводи у питање објект критике, са друге стране објект критике још јаче утврђује своје позиције, дакле ситуација, стање и односи се не мењају. Када искорачи са сигурног места и када види да је критичка дистанца велики део проблема – уметник остаје потпуно сам, и тада једино има шансе да направи неки продор ... Позиција уметника значи да је апсолутно одвојен од свега на свету, да стоји голорук, и да тек тада има неку шансу (Томић 2010).

Тиодор Росић је свестан своје улоге писца од првог до последњег интервјуа. Ако је кроз своје дело успео да нађе форму која комплексне друштвене односе чини транспарентним и увек изнова их доводи у питање, онда је као писац и успео, без обзира што је друштвена стварност лишила књижевност било какве друштвене функције. У „Предговору“, Росић директно наводи теме релевантне за феномен односа савременог друштва према кризи проучавања језика и књижевности: „маргинализација књижевности, манипулација културом, апокалипса европског духа, убијање националног идентитета“ (Росић 2010: 5) и завршава тај текст упечатљивим речима: „Књижевност није утопија.“ (Росић 2010: 7) Закључак који се може извући јесте да упркос озбиљним друштвено-политичким приликама локално и глобално, опстајање књижевности није доведено у питање: „Књига је била и биће.“ (Росић 2010: 133) Па ипак, да разлога за бригу нема, не би било ни ових интервјуа.

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић 2009: Б. Анђелковић, Историја појма постмодерна, *Постмодерна култура – Месечни е-часопис за друштвена питања, културу и уметности*, <<http://postmodernakultura.blogspot.com/2009/05/istorija-pojava-postmodern.html>>. 14. 08. 2012.
- Андерсен 2008: T. R. Andersen, Jonathan Franzen at the End of Postmodernism, (Review of *Jonathan Franzen at the End of Postmodernism* by Stephen Burn. London: Continuum, 2008.) *Politics and Culture*, Issues 3 & 4, 2010.
- Ајлзворт 2012: G. Aylesworth, , Postmodernism, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2012 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2012/entries/postmodernism/>>. 03. 08. 2012.
- Браун 2009: T. Brown, Philip Roth Unbound: Interview Transcript. Oct 30, 2009 6:38 AM EDT. <<http://www.thedailybeast.com/articles/2009/10/30/philip-roth-unbound-interview-transcript.html>>. 08. 08. 2012.
- Вимсет, Бердзли 1954: W. K. Wimsatt Jr and M. C. Beardsley, *The Verbal Icon: Studies in the Meaning of Poetry*. Louisville, Kentucky: University of Kentucky Press.
- Вуд 2000: J. Wood, Human, All Too Inhuman: The smallness of the "big" novel, *The New Republic*, ○ ○ ○ ● July 24, 2000.
- Геновејз 2010: T. Genoways, The Death of Fiction, *Culture*, January/February 2010 Issue 154.
- Елиот ²1932: T. S. Eliot, Tradition and the Individual Talent, 1919. Reprinted in *Selected Essays, 1917–1932*, 3–11. New York: Harcourt, Brace.
- Зонтаг 1997: Зонтаг, Сузан. Против тумачења, *ПроФемина*, Број 9/10, зима/пролеће 1997, 121-126.
- Јерков 1991: А. Jerkov, *Od modernizma do postmoderne. Pripovedač i poetika, priča i smrt*, Priština / Gornji Milanovac: Jedinstvo / Dečje novine.
- Јерков 1992: А. Jerkov, *Nova tekstualnost. Ogledi o srpskoj prozi postmodernog doba*, Nikšić / Podgorica / Beograd, Unireks / Prosveta / Oktoih.
- Лоренс 1977: D. H. Lawrence, *Studies in Classic American Literature*, NY: Penguin.
- Левин 1960: H. Levin, What Was Modernism? *The Massachusetts Review* Vol. 1, No. 4 (Summer, 1960), 609-630.
- Мајер 2005: S. Meyer, *Twilight*, Brown and Co.; 1st edition (October 5, 2005).
- Њежић 2011: T. Nježić, Srbi najviše čitaju istorijske romane, *Блиц on-line*. 21. 04. 2011. <<http://www.blic.rs/Kultura/Vesti/249442/Srbi-najvise-citaju---istorijske-romane>>12. 08. 2012.
- Орвел 1936: G. Orwell, In Defence of the Novel, London: *New English Weekly*, November 12 and 19, 1936, 249-255.
- Рогановић 2010: В. Рогановић, Популарна књижевност, између елитног и тривијалног, Културни додатак: *Политика*, 30. јануар 2010. <www.politika.rs/rubrike/Kulturni-dodatak/Shta-chita-Srbija.sr.html>. 12. 08. 2012.
- Росић 2010: Т. Росић, *Некришћене године*, Београд: Српска школа.
- Сидни ²2001: Sir Ph. Sidney, The Defense of Poesie, *English Essays: Sidney to Macaulay*. Vol. XXVII. The Harvard Classics. New York: P.F. Collier & Son, 1909–14; Bartleby.com, 2001. <www.bartleby.com/27> . 30.07.2012.
- Томић 2010: М. Tomić, Vreme neprestanog ispitivanja, *qcdnevnik*, decembar 13, 2010. <<http://qcdnevnik.wordpress.com/2010/12/13/milica-tomic-vreme-neprestanog-ispitivanja>>. 20.08.2012.
- Фидлер ²1968: L. A. Fiedler, Das Zeitalter der neuen Literatur: Indianer, Science Fiction und Pornographie. Die Zukunft des Romans hat schon begonnen. *Christ und Welt* 38 (Sept. 20, 1968):

14. Citirano u: *The United States and Germany in the Era of the Cold War, 1945-1990: A Handbook* edited by Detlef Junker. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Шели ²2001: P. B. Shelley, A Defence of Poetry, *English Essays: Sidney to Macaulay*, Vol. XXVII. The Harvard Classics. New York: P.F. Collier & Son, 1909–14; Bartleby.com, 2001. <www.bartleby.com/27>. 01. 08. 2012.

Vesna Lopičić

CRITICAL DISTANCE: CONTEMPORARY LITERATURE THROUGH INTERVIEWS

Summary

The aim of this paper is to determine the attitude of Serbian literary public towards the phenomena that characterize the present social and historical moment, especially towards the crisis of literary reception. Foregrounding the idea that literature is marginalized, it is interesting to research the forms of its manifestation. It transpires that the problem is not the crisis of literature itself but the crisis of reading. In this context, the role of the author in modern society, the ways in which he conforms to or criticizes modern trends, seems to be most important. The collection used for this research was a book of interviews given by Tiodor Rosić in the period of 33 years answering the questions concerning his work as well as the more general problems troubling Serbian society during this interval. The paper problematizes the concept of 'critical distance' that Rosić uses to describe his critical attitude towards all the phenomena of contemporary Serbian society and of the global literature trends.

Key words: literature, crisis, marginalization, reading, author, critical distance, Tiodor Rosić.

Виолета П. Јовановић*

Универзитет у Крагујевцу
Педагошки факултет у Јагодини

ДРУШТВЕНА (ЗЛО)УПОТРЕБА КЊИЖЕВНОСТИ У ДОБА АГИТПРОП КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ У СРБИЈИ (1945–1952)

У раду¹ се представља агитпроповска фаза културне политике у Србији и (1945 – 1952) и методом анализе садржаја и аналитичко-синтетичком методом истражује њено деловање на књижевно стваралаштво и књижевни живот у овом периоду. Како је у атмосфери апсолутне идеолошке доминације свим областима друштвеног живота, а под директним и снажним утицајем совјетске политике, књижевност, поред филма и позоришта, сматрана најефикаснијим средством идејне борбе за нове, социјалистичке друштвене односе, нови морал и нова духовна кретања, оно што преовладава у књижевном животу и књижевности до 1950. године јесте изразита тежња ка идеолошко-естетичком уједињавању и уједначавању писаца и њихове поетике. Монизам не доминира само у књижевности, већ и у укупном духовном животу српског односно југословенског друштва. Користећи примере првих књижевних критика „Велике деце“ Антонија Исаковића из 1954. показали смо колико је књижевна критика и након званичног попуштања соцреалистичког обруча и даље била идеолошки оптерећена ванлитерарним очекивањима из времена агитпропске културне политике у Србији. Аргументована и стручна књижевна анализа још увек се значајно повлачи пред ванлитерарним захтевима, тако да се при оцењивању дела предност даје његовој друштвеној функционалности.

Кључне речи: културна политика, књижевност, утилитаризам, соцреализам, књижевна критика

Кратак период након Другог светског рата био је у много чему специфичан у животу српске књижевности. У атмосфери апсолутне идеолошке доминације свим областима друштвеног живота, а под директним и снажним утицајем совјетске политике књижевност је, поред филма и позоришта, сматрана најефикаснијим средством идејне борбе за нове, социјалистичке друштвене односе, нови морал и нова духовна кретања. Стављајући знак једнакости између идеолошко-политичких и естетских појава, књижевно стварање је постало класно-социјални чин, а сама књижевна дела врста пропагандно-педагошког оруђа.

Како се „формални федерализам, али стварни централизам у држави“ (Шарић 2010: 387) драматично пресликао на поље културе, период након Другог светског рата који претходи модернистичкој обнови свих области духовног живота (1945–1952), означен је као посебан, агитпроповски тип културе (види: Димић 1988; Пековић 1986), односно као посебна агитпроповска фаза културне политике

* violetajov@gmail.com

¹ Рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквири* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

у Србији. *Агитпроп* је је скраћеница од *Одељење за агитацију и пропаганду*, тела које је формирано у Другом светском рату са задатком да контролише и усмерава целокупно интелектуално стваралаштво према идеолошко-политичким директивама ЦК КПЈ. Формирање оваквог тела био је плод незадовољства партијског руководства идеолошким стањем „народних маса“ које је требало „што брже и ефикасније инструкирати у правом смеру у складу са новом политиком“ (Шарић 2010: 389). Агитпроп је реорганизован у пролеће 1945. године како би настао да надзире „рад државних тела у културној делатности, преузима контролу и усмерава целокупно интелектуално стваралаштво у складу са заданом политиком и партијском линијом“ (Шарић 2010: 389), снажно утичући на (не)слободу књижевног изражавања и издавачке делатности². Иако му је примарна улога била саветодавна, у пракси је често имало статус неприкосновене власти.

Како је први задатак нове власти био да успостави контролу „над онима који пишу, пјевају и говоре“ (Лучић 2010: 7–31), једини дозвољени правац у култури и књижевности постаје социјалистички реализам који јасно прописује пожељан начин као и тематику за књижевно деловање. *Социјалистичка стварност* као недостигнути идеал постала је не само основни предмет књижевности већ и основно мерило њене вредности. Од књижевности као „идеолошке пројекције стварности“ очекивао се „правилан“ избор тема, као један од битних предуслова књижевног успеха. Оне су биле нормативне и сведене на свега неколико области као што су ослободилачка борба, период обнове и изградње земље, а посебно лик младог човека, „способног за велика стваралачка дела“.

Изузетно значајну улогу у прецизном одређивању задатака који су постављени пред књижевнике имао је Први конгрес књижевника Југославије, одржан новембра 1946. године у Београду. У уводном реферату Радована Зоговића³ „О нашој књижевности, њеном положају и њеним задацима данас“ доминирали су скоро заповедни тонови и изрази попут: „захтијева, мора, треба; идејним оружјем искоренити“. На истом конгресу у поздравном говору потпредседник Комитета за уметност у Совјетском Савезу подсећа југословенске књижевнике да у Совјетском Савезу књижевнике зову „инжењерима људске душе“:

„Књижевник код нас, то је неимар живота, надахнути новатор, тумач најлепших народних стремљења... својим стварањем он формира људску душу, унутрашњи свет новог човека... Ви, књижевници Југославије, не живите у кржљавим илузијама „уметности ради уметности“, већ пуним животом свога народа. Ја се потпуно слажем с вашим ставом о „чистој уметности“ као о нечему наказном и изопаченом. Ја врло добро схватам вашу оштрину и непомирљивост. То је израз дубоког здравља и младости ва-

- 2 На челу Агитпропа ЦК КПЈ био је Милован Ђилас. Његова улога била је да иницира развој и организацију културног живота у целини – позоришта, филма, књижевних и културних приредби, издавања књижевних и других часописа, али и одлучивање о избору дела која ће се објавити или приказати. (Види: Шарић 2010: 393).
- 3 Радован Зоговић, црногорски песник, предратни и партизански борац, након рата члан Агитпропа ЦК КПЈ задужен за културу. Зоговић се у време сукоба са Информбироом 1948. одвојио од линије ЦК КПЈ заступајући совјетску страну те је и одступио од свих функција. Искључен је из КПЈ 1949. године, али због своје револуционарне прошлости, те посебних склоности чланова Политбироа према њему, никада није ухапшен нити је боравио у затвору. Следећих петнаест година његова дела нису штампана, а његов је рад бојкотован. (Види: Ђилас 1983: 178–179)

шег народа. Ви сте у првим редовима моћног народног покрета. То значи да сте крај извора стварања“⁴.

Обрада тема обнове и изградње земље и стварања новог друштва подразумева обавезно и стварање *позитивног јунака*, „човека племенитог и истрајног, родољуба и хуманисту, бескрајно оданог слободи и напретку своје земље и прогресивног човечанства“ (Зоговић 1947: 187) који у ствари представља тип *новог човека* социјалистичке стварности. Међутим у књижевности, баш као и у сликарству овог времена⁵ „из великих композиција са мноштвом фигура нестао је стварни човек. Његова психологија и интимни унутрашњи свет потпуно су угушени“ (Трифунковић 1957: 550, према Бошковић 1981: 68)⁶. Он је био само елемент масе изван које није више постојао. Уношење тмурних и меланхоличних осећања ондашња критика сматрала је изразом неприлагођености новој стварности, неразумевањем њене суштине и видом сумње у „светлу будућност“. Култ рада, здравих људи и здравих осећања тражио је радикалан раскид са књижевном прошлошћу, посебно са модерним струјањима у властитом наслеђу. Истовремено, заоштрена је борба против „формалистичке“ и „декадентне“ уметности Запада, наметнут повратак диригованој естетици међуратне социјалне литературе и извршена нека врста инаугурације социјалистичког реализма као званичне и једино допуштене књижевне доктрине у земљи. Тако у својој дискусији на Петом конгресу КПЈ Радован Зоговић оцењује да је савремена домаћа књижевност „чистија“ „од декаденције и формализма него иједна друга грана наше уметности“ и да у борби „за социјалистички реализам, у теоријској и практичној борби, наша књижевност стоји на челу свих осталих врста данашње уметности“ (Зоговић, према Пековић 1986: 42)⁷.

Моралистички и активистички вид књижевног дела, борбени оптимизам и вршење задатака које „народ – господар“ поставља пред писце истиче се у први план у свим текстовима који се баве улогом књижевника у новим условима⁸. Сами естетски донети књижевних дела вредновани су према степену подражавања „диновске стварности“ која као „чудо уметности“ непрекидно заокупља пажњу писаца неколико првих поратних година. Храбрећи писце да дају књижевни документ о савременом животу, сам председник државе Јосип Броз поручује писцима да им нико неће замерити ако та дела „не буду обрађена уметнички она-

4 Изводи из дискусије на Конгресу пренети су и објављени у чланку „Први конгрес савеза књижевника Југославије“ (*Књижевности*, бр. 12, 1946), из којег доносимо и наведени цитат

5 У биографском запису о сликару Петру Омчикусу *ад Аћнија Ђајез Збачез, аџаџаџић Оћаџаџаџа* „Ећпаџа Ајџаџа е Јаџаџ П+џџџ“, *јајјаја*: „Било је то прилично смутно време, у коме је идеологија потискивала уметност“. Петар Омчикус је до тада, као и његови пријатељи, сликао на огромним платнима тадашње политичке вође (Тито, Лењин, Маркс, Енгелс, Стаљин, Енвер Хоџа), која су била излагана на палати Албанији. Тај период Петар Омчикус је описао као нимало инспиративан за њега као младог уметника, а однос према уметности је оценио као крући и ригиднији него у Совјетском Савезу. Као пример за своје тврђење изнео је искуство са јесење изложбе у УЛУС-у 1946, када су његови и радови Бате Михајловића, по мишљењу критичара, били идеолошки обојени“ (<<http://www.sanu.ac.rs/GalerijaPics/2012PetarOmcikus.pdf>>. 6.7.2012.

6 Лазар Трифунковић, Неке појаве у послератном српском сликарству, *Дело*, 1957, бр. 3.

7 „О једној страни борбе за нову, социјалистичку културу“, реч Радована Зоговића у дискусији на Петом конгресу КПЈ, *Књижевне новине*, бр. 24, 27.

8 О томе в. детаљније: Петрановић 1988: 120–161 (поглавље *Директивно-центријалистички систем рада Агитпропа у области идеологије, културе и просвете*).

ко како би требало“ (Ј. Б. Тито, према: Пековић 1986: 31)⁹. Отуда књижевна критика, у свом изворном значењу, у овом периоду као и да не постоји. Она је била део Агитпропа и служила је за идеолошко и политичко усмеравање. „Агитпроп је одређивао шта ће критика хвалити, а што кудити, што је у ствари значило кога ће хвалити, а кога прогонити. Мјесто критичара добивали су провјерени и истакнути партијски кадрови, а критика је имала јаку ноту идеолошке дисквалификације. Лако се спуштала с умјетничког дјела на аутора који је био генерално оптуживан за „непријатељску дјелатност“. Критичар није требало бити стручан, тим послом су се могли бавити сви револуционарни кадрови јер су у ослободилачкој борби „стекли виши и здравији укус“ и који су због тога били у стању разликовати добро од лошег у свим културама и умјетничким појавама. Њихов задатак био је да будно прате и сигнализирају сваки покушај „скретања с реалистичких позиција“ и укажу на „недостатак марксистичких објашњења естетског феномена“ или на недевољно праћење резултата теоријске мисли и естетске знаности у Совјетском Савезу.“ (Лучић 2010: 7–31; Димић 1988: 221–222) Заговарање оваквог „система вредности“ у књижевности убрзо је дало дела испуњена лажним оптимизмом, натегнутом патетиком, плакатском површношћу, схематизмом и декларативношћу. „Многе песме и приповетке“, пише Зоран Мишић, „везане за актуелну проблематику, делују празно и неубедљиво, иако су надахнуте племенитим и полетним осећањима, идејношћу, здравим и напредним погледима на стварност“ (Мишић 1947: 93).

Занимљив документ о песнику који је своју инспирацију потражио изван задатих тема представља збирка Борислава Михајловића, објављена у приватном издању под псеудонимом Б. М. Михиз. Песма „Којим смером“ (Б. М. Михиз 1947: 58) на духовит начин коментарише дилеме песника који су се тешко прилагођавали захтевима тренутка:

Михизе налево круг,
Па назад
Не, напред
До Бранка, до Ђуре!
Нова се песма тражи,
ал стара искреност иште.
Истину, ко заставу на висину,
А стихове на бојиште.

На крајње симболичну и скучену критику новог друштва, режим је оштро реаговао забранама и покретањем синхронизоване идеолошке хајке на ауторе или листове који су такве текстове објављивали. То се, на пример, догодило Бранку Ћопићу, „до тада политички поузданом, у рату провереном и веома популарном аутору, због његовог неопрезног сатиричног превременог искакања“ (Ристовић 1952: 338–352)¹⁰.

9 „Књижевници код Маршала Тита“, *Наша књижевност*, 1946, бр. 12, стр. 482–483.

10 Крајњи исход ове кампање је далекосежан: надзор над уметничким текстовима је појачан, јер је уметност и дефинитивно сврстана у оружје за борбу против комунистичке власти.

Он је због своје „Јеретичке приче“ објављене 1950. године у *Књижевним новинама*¹¹ у складу са праксом времена морао да прође кроз „шибу времена“¹² која је крунила нападом самог председника државе. Јосип Броз је у свом говору оптужио писца да је у својој сатири „узео читаво друштво и приказао га, одозго до доље, као негативно, што значи да га треба слитити“: „Такву сатиру ми нећемо дозволити и оставити је без одговора. Не треба се бојати да ћемо га ми, због тога што је покушао, хапсити. Не, њему треба јавно одговорити и казати једанпут заувјек да непријатељске сатире које иду за тим да разбију наше јединство не могу да се трпе код нас.“ (према Ристовић 1952: 339)

Овакав однос према стваралаштву учинио је да неретко уметници и интелектуалци постану ригидни цензори сопственог дела. „Сакадили су своја дела, избацивали или преправљали поједине делове књига и кад то нико од њих није тражио.“¹³ Отуда у овом времену није редак случај истовременог писања две врсте поезије – једне за „продају“, дакле за штампу, а друге за „цеп“ односно за своју личну употребу. На једној страни писали су о напорима наших радних људи у борби за социјализам неуверљиво и егзалтирано, а на другој тзв. личну поезију „о тамним кафанским расположењима, о `кочијашу и чаши`, тајно организујући своје дивље кружоке на којима су читали ту поезију“ (према Пековић 1988: 69).

Објављена дела у овом периоду имала су највише сродности с идејним усмерењима предратне социјалне књижевности, тако да у првим послератним годинама у књижевном животу превласт имају писци с левице. *Истинитије легенде* Јована Поповића, ратни дневници Владимира Дедијера, Чедомира Миндеровића и Родољуба Чолаковића, као и приповетке и записи Бранка Ћопића, Михаила Ладића, Ериха Коша (који нису непосредно припадали покрету социјалне литера-

11 *Књижевне новине* су у септембру претходне, 1949. године, због сатиричног текста Моша Пијаде „Крилов или Езон“ (потписаног псеудонимом Псић Зубатић) већ искусиле судску забрану свог 36. броја са образложењем да се у њему нетачно тумачи спољна политика земље (упореди: Р Пековић, „Књижевне новине или пола века спорења“, фелтон, *Политика*, Београд, 6. 11. 1998). Исте године одлуком политичких органа забрањена су за издавање и продају дела Григорија Божовића, Симе Пандуровића, Тина Ујевића, Тодора Манојловића. (Види: Арсић Ивков 2010/3).

12 Као ехо ове ћопићевске хумористичке прозе јавиле су се две оштре критике Ћопићеве сатире у *Књижевним новинама*: Скендер Куленовић – „Истина и слобода“ (*Књижевне новине*, Београд III/1950, бр. 35) и Душан Поповић „Клеветничка сатира“ (исто, бр. 43). У гласилу комунистичке партије, листу *Борба*, објављен је непотписан чланак „Јунаштво Бранка Ћопића“, који је имао посебну идејну и политичку тежину јер је изостављање имена аутора значило да су критике у прилогу реакција партије чије је *Борба* гласило, Бранко Ћопић је окарактерисан као „отпадник из прогресивног комунистичког круга“ у коме је био, речено је да је постао „критизер малограђанин и да се срзоао у реакционаре“. [*Борба*, Београд, 1950, 28. и 29. октобар (у два дела) према Марковић 2008: 259–266].

13 Након појаве књиге Милована Ђиласа *Легенда о Његошу*, 1952. године, која са идеолошког становишта оспорава начин на који Исидора Секулић види дело П. П. Његоша у својој студији о Његошу (*Књига дубоке оданости*), ова знаменита српска књижевница из страха спаљује рукопис другог дела своје студије о аутору *Горског вијенца* „Колективна самоцензура у установама и редакцијама била је још немилосрднија. У вечитом страху (...) спречавано је објављивање и онога што режиму никада не би запало за око као „непријатељско“. Илустративан пример аутоцензура навео је Антоније Исаковић. Главни уредник *Лейбиписа Матице српске*, Димитрије Вученов, одбио је да му објави приповетку са образложењем да је тако поступио по наредби УДБ-е. Захваљујући „јаким везама“ Исаковић је проверио веродостојност тврдње главног уредника и открио да „УДБ-а ништа није радила“ и да је била у питању обична, вероватно и лична и колективна (редакцијска) аутоцензура“ (види: Арсић Ивков 2010/4).

туре, али су објективно били ближи њеним претпоставкама него тзв. грађанској књижевности), речито сведоче о чврстим спонама предратне социјалне и послератне ратом инспирисане прозе.¹⁴

Упоредо са писцима који су из социјалне књижевности отишли у рат и из њега се вратили као носиоци револуционарних надањућа, континуитет са предратном књижевношћу одржавали су и неки писци старијег нараштаја. Као изразити представници међуратне књижевности, Вељко Петровић и Исидора Секулић такође су наставили тамо где их је рат прекинуо. Иако се тематски уклапају у тенденције актуелног књижевног тренутка (рат, слике из живота под окупацијом) својим делима *Прејелица у руци и друге сличне приповећке* (1948) и *Зайиси о мом народу* (1948) значајно подижу уметнички ниво ране послератне приповетке чувајући и континуитет у њеном развоју. Готово парадоксално, у времену свеопште деструкције естетичке мисли Иво Андрић 1945. године објављује своја три романа чиме на изузетан начин обележава почетак новог, послератног раздобља српске књижевности. *Време романа*, како је лапидарно названо раздобље непосредно после рата, почиње Андрићевим романима¹⁵ који означавају и почетак плодног периода модерне српске књижевности.

Међутим, велика и права књижевна остварења у овом периоду (1945–1950) ипак се јављају по изузетку и углавном су плод зрелих и у предратном периоду формираних писаца. Њих је грађански и књижевни углед донекле штитио од спољне идеолошке принуде којој су тешко одолевали нарочито млађи писци. Оно што преовладава у књижевном животу до 1950. године јесте изразита тежња ка идеолошко-естетичком уједињавању и уједначавању писаца и њихове поетике. Монизам не доминира само у књижевности већ и у укупном духовном животу југословенског друштва. Дух редукције и унисоности укидао је простор за било какве недоумице, двосмислености и сумње. У заносу изградње новог човека и нове литературе, опречне мисли не само да су биле неприхватљиве, већ су собом носиле и опасност од субверзије. Довољно је подсетити да је и Иво Андрић тих година, покушавајући да се донекле прилагоди актуелним књижевним схватањима, написао неколико прича и имао више јавних иступања у духу соцреалистичких захтева. Тако на Првом конгресу књижевника Југославије 1946. године Андрић у уводном излагању истиче да „можемо данас да кажемо једном простом, кратком, јасном и искреном формулом: да ми књижевници све што знамо, умемо и можемо стављамо на расположење земљи и народу“¹⁶. Приповетке „Електро-бих“, „Зеко“, „Дедин дневник“ у збирци *Нове приповећке* (објављене 1948. године

14 Иако ће након десетих година бити лучоноша модерних тенденција у српској књижевности, Михајло Лалић се својом првом поратном књигом *Извидница* осведочио као одани и страсни заступник реалистичког приповедачког метода. Заједно са Ђопићем и Кошом учинио је да рана послератна приповетка преко социјалне књижевности успостави континуитет са старијом српском реалистичком приповетком, од које је преузела „не само животност, непосредност и простодушну отвореност израза, већ и извесну једнодимензионалност, дескриптивну склоност ка спољашњим животним манифестацијама и тежњу за истицањем фолклорне базе и примитивне психологије“ (Палавестра 1972: 1989).

15 На *Дрини ћурија*, *Травничка хроника*, *Госпођица* (1945), а затим *Изабране приповећке* (1945) и нешто касније *Нове приповећке* (1948).

16 Цитирано према: Први конгрес савеза књижевника Југославије, *Књижевност*, бр. 12, 1946, 197.

у издању Културе) сведочанство су овако прокламоване програмске оријентације чак и нашег будућег нобеловца (Пековић 1986: 56).

На срећу, доктрина социјалистичког реализма није могла, због краткоће свог деловања, а посебно због сукоба са Информбироом, да остави дубље и значајније последице у српској литератури. Након резолуције ИБ-а уследило је постепено удаљавање од совјетских узора и одустајање од наметања стилске униформности коју подразумева социјалистички реализам. На самом крају 1948. године укинут је Комитет за културу и уметност при Агитпропу од када политички притисци на књижевност и уметност почињу полако да слабе. Радикалне друштвено-политичке промене које је проузроковао, сада разлаз са политиком СССР-а, битно су утицале на промене у култури, односно књижевности.

Уколико се жели истаћи тренутак у коме се и институционално отвара питање слободе књижевног стваралаштва, онда приказ послератне књижевно-стваралачке сцене може да почне Другим конгресом књижевника Југославије. Прекретницу је представљао реферат Мирослава Крлеже на Другом конгресу књижевника у Љубљани 1952. године, у којем се zaloжио за пуну слободу уметничког стваралаштва на супрот прописаним формама књижевности од било ког политичког тела. Раздобље од 1949. до 1952. године у том смислу представља неку врсту прелазног периода, које је Станко Ласић означио као „етапу `нових оријентација` : слом књижевне левнице“ (Ласић 1970: 50–58).

Почетак педесетих година двадесетог века, отуда, представља период најважнијих прелома у послератној историји српске књижевности. То је време када на кратко инаугурисани неприкосновени принципи теорије социјалистичког реализма падају један за другим, још једном потврђујући тесну везу између друштвених односа и прилика како у књижевном животу тако и у самој уметности. Читаво послератно друштво почело је да усмерава енергију ка ослобађању свог запретеност и потиснутог стваралачког духа. Тако, готово парадоксално, најважније идеје послератне српске књижевности настају у негацији једног стања које је само кратко време било искључива стварност уметничког и књижевног живота. Наметнута споља и без већег ослоњања у књижевној традицији, литература социјалистичког реализма била је за већину писаца принудна форма.

Обнова аутентичног књижевног израза управо је и почела повратком књижевника богатој традицији српског реализма која је била у дубокој супротности са поједностављеном, једностраном и улепшаном сликом живота коју су доносила дела једне у основи нереалистичке оријентације. У уметничким круговима почело је гласно да се размишља о томе колико заиста има истине у делу оног писца који своје ликовне ствара по унапред утврђеном обрасцу, истовремено прилазећи животу са читавим низом предубеђења.

Међу првима се огласио Оскар Давичо есејом „Поезија и отпори“ који је без већег одјека прочитан још 1949. године у Удружењу књижевника Србије. Међутим, објављивањем 1951. године у часопису *Младоси* и следеће године у посебној брошури, овај текст је одиграо велику улогу у првој фази ослобађања и дедогматизације наше књижевности. Оскар Давичо, пре свих, јетко али и иронично полемише:

„Страшно је кад цензор у срцу отвори своју канцеларију и тамо, у савести, двадесет четири часа на дан цензурише не само гошове стихове него анализира и хемијски састав поезијске магле у њеном муцавом настајању. Ко што? Ти сам. Песник је постојао свој сојствени цензор. . . Није ли издаја открити човека, рећи за какав јесте, рећи за

јавно и ставити у излоз књижаре? ... Јер рећи наше људске снаге и слабости исто је исто и дошанути свима који ће непријатељски окружују како да ће лакше савладају. А који то песник хоће? Није он самоубица социјализма.” (Давичо 1952: 51)

Ослобађајући се романтичарског односа према рату и револуцији, црно-белог шематизма, и осталих поетичких намета доктринарног реализма, писци крећу различитим путевима трагајући у суштини за идентичним циљем. Делећи се у две, на махове врло оштро супротстављене групе, у којима се често више декларативно него суштински одређују као *модернисти* и *реалисти*, већина писаца се објективно нашао на истој линији борбе за нов, слободан и модеран књижевни израз. То су чинили како смелим продорима у неистражене и раније готово анатемисане тематске области, нарочито када је у питању проза о рату и револуцији, тако и откривањем и применом модерних и живљих техника приповедања. Посебно су модернисти¹⁷, склони иновацијама, окупљени око *Младости*¹⁸ и *Дела*, настојали да прате савремена дешавања у светској књижевности. Током 1951. године преведени су Хемингвеј, По, Рембо, Пруст, из штампе излазе књиге Сартра, Камија, Милера, Томаса Мана и других. Без обзира на сва бучна и често непријатељска негодовања из редова тзв. реалиста, који су се, окупљени око *Књижевних новина* и *Савременика*,¹⁹ залагали за традиционални модел књижевности, јако је мало писаца који су у овим временима одолели искушењу да модернизују свој књижевни израз. Сву сложеност и деликатност ових односа сликовито илуструје пример Михајла Лалића који се декларише као реалиста и залаже за традиционалне вредности у литератури, да би његов роман *Лелејска гора* касније био проглашен за дело које утемељује модеран романескни израз, док су у романима некада бучног надреалисте Оскара Давича, који су настајали након *Песме*, критичари препознали елементе соцреализма „обучене у рухо разбарушеног догматизма“.

Тако се, иако сав у знаку напетости и сукоба између „модерниста“ и „реалиста“, у суштини рађа нов књижевни талас који је у данашњој српској истори-

17 Круг писаца који су се у књижевном животу декларисали као модернисти био је прилично узак, и сводио се у почетку на круг сарадника које је најпре окуљао часопис *Младост*, а затим *Дело*. Уз некадашње надреалисте – међу њима је у то време најактивнији Оскар Давичо, мање Марко Ристић, А. Вучо и Д. Матић – ту се налазе њихови ђаци Зоран Мишић и Васко Попа, затим писци израсли у револуцији, као Антоније Исаковић и Добрица Ђосић, нешто по страни Миодраг Павловић и Радомир Константиновић. *Делу* приступају и млађи писци који су ранијих година (1953. и 1954), са Петром Џацићем на челу, били окупљени око студентског листа *Вишњица*. То су Борислав Радовић, Јован Христић, Бора Ђосић, Светлана Велмар-Јанковић, Велимир Лукић и Милован Данојлић. У часопису сарађују и Момчило Миланков и Миодраг Булатовић. Света Лукић запала да је сем општег оквира борбе за модерни израз и модерног литерарног јунака, тешко утврдити ишта одређеније што је уопште сједињавало ову групу (према Лукић 1968: 82). Књижевни критичари изразито антидогматског усмерења који се оглашавају на страницама ових часописа јесу Света Лукић, Петар Џацић, Борислав Михајловић, Миодраг Павловић, Зоран Мишић. Они уз Оскара Давича, Марка Ристића и Антонија Исаковића, као главног уредника, дају изразити печат часопису *Дело*.

18 *Младост*, општејугословенски часопис за књижевност, посвећен младим ствараоцима, покренут новембра 1945. године у Београду под уредништвом Душана Костића.

19 Веома је мали број писаца који истовремено сарађују у оба часописа (нпр. Милован Данојлић). Избор сарадника указује на веома јасне поделе писаца и на строго вођење рачуна о „часописној припадности“. *Савременику* „припадају“: Иво Андрић (који се касније дискретно дистанцира), Ерик Кош, Михајло Лалић, Вељко Петровић, Бранко Ђопић, Стеван Раичковић, Иван В. Лалић, а од критичара Велибор Глигорић, Зоран Гавриловић, Милош. И Бандић, Предраг Палавестра итд.

ографији и критици означен као „модернизам педесетих“. Он је пре свега, „израз одређене климе у књижевном животу у којој се подвлачи `књижевни моменат` књижевности и слободније истражују најразличитије изражајне могућности, у којој се асимилију модерна светска искуства и запостављају главобољна питања комуникације с читаоцем и комуникативности уопште, у којој литература, у неку руку, постаје сама себи тема и сама себи сврха“ (Лукић 1968: 81).

Настајао је као побуна против окамењене и деформисане концепције наративног и дескриптивног реализма сужене оптике и поједностављеног приповедачког метода, али и као израз огорченог бунта против догматизма и идеолошких манипулација које су маргинализовале иманентне особености књижевног стваралаштва. Потрага за аутентичним видом изражавања личног виђења света, егзистенције и историје (као и у сваком другом модернизму) дала је као резултат вредан низ књижевних дела, дубоко одређених природом индивидуалних пишчевих талената и њихових настојања да се изразе на нетипичан начин, својствен пре свега себи (свом сензибилитету, искуству, знању), а не општеприхваћеним или наметнутим естетичким начелима (Пантић 1997: 7-14).

Рецепција Велике деце Антонија Исаковића у књижевној критици 1954. године

По једнодушној оцени истраживача српске књижевности друге половине 20. века Велика деца Антонија Исаковића, са романима *Свадба* Михајла Лалића, *Далеко је сунце* Добрице Ћосића и *Песма* Оскара Давича представља прекретницу у развоју српске савремене прозе. Оцена је, међутим, да иако не треба занемарити крупне промене које је у веома кратком времену доживео српски роман, захваљујући којима је ово време и названо „временом романа“, данас је, уколико се суд доноси према каснијим поетичким трансформацијама српске књижевности, „готово извесно да су промене у *поезији* и *приповеци* (то јест, *крајњој причи*) и естетичком вредношћу, и успостављањем прекинутих континуитета традиције и степеном иновације израза – много више него оне у роману, одредиле и облик и лик и даљи ток српске књижевности друге половине XX века“ (Пантић 1997: 8). Поетичка реформација коју је српска приповетка доживела са појавом *Велике деце* Антонија Исаковића у историјама књижевности и књижевним критикама друге половине двадесетог века квалификована је као нови почетак, сличан ономе који се догодио у поезији са делима Васка Попе и Миодрага Павловића (Пантић 1997: 7-14).

Идеја нам је да покажемо како је ово „превратничко“ дело у српској књижевности дочекано у књижевно критичким круговима одмах након појављивања 1954. године, односно користећи пример *Велике деце* Антонија Исаковића илустрujemo колико је књижевна критика и након званичног попуштања социјалистичког обруча била истински дедогматизована и ослобођена од ванлитерарних очекивања из времена агитпропске културне политике у Србији. Стваралачка позиција Антонија Исаковића, несумњиво условљена изворним талентом, „па ипак непрестано коригована бројним противречностима политичке природе илустративна је не само за пишчеву књижевну генерацију (...) већ и за један еволутивни период српске књижевности, сав у знаку настојања да се реши нерешени

ва једначина уметности и идеологије²⁰. Док је захваљујући политичком ангажману, који је у полувековном трајању²¹ овог писца непрекидно паралелно текао са његовим стваралачким радом, у друштвеној јавности добио етикету ангажованог писца и носиоца револуционарне идеологије, наука о књижевности остаје једнодушна у оцени да је Антоније Исаковић педесетих година био не само обновиатељ и иноватор наше традиционалне приповедачке прозе већ умногоме и близак следбеник и сродник најпознатијих писаца европске и светске кратке приче и приповетке²².

Као најмлађи борац Прве пролетерске бригаде који је учествовао у офанзивама на Сутјесци, Неретви и Игману, након рата као члан Окружног комитета КПЈ, па чак и „радник“ у Агитпропу ЦК Србије, Исаковић је своју прву књигу, збирку приповедака *Велика деца*, написао и као личну реакцију на актуелна књижевна и друштвена дешавања непосредно након Другог светског рата. Основа његове „побуне“, по властитим речима, била је укореењена у идеји да се књижевност, и као уметност и као сведочанство, врати својој аутентичности: „Сећам се свог подстрека“, сведочио је Исаковић о инспирацији за прву причу „Кашика“, „мене су ужасно љутили плакати²³ одмах после рата на којима су партизани као из стрипова јаки, мишићави, бацају бомбе... То је била лажна слика рата. Пошао сам са друге стране, од обичног борца, малог, неугледног, на њему је било све превелико, смакнуто... Супротно сам урадио од оних плаката и споменика дизаних у оно време у част партизанске борбе“ (Исаковић 1990: 316–317)²⁴.

1. Тако Исаковић ствара једну сасвим нову галерију јунака, назвавши их једним именом *Велика деца*. „Има у тој синтагми неки ђаво“, каже аутор, „да су деца, велика деца, изнела револуцију... Права револуција се у суштини и дешава 'доле'“ (Исаковић 1990: 93). У једном каснијем интервјуу одговарајући на питање шта га је навело да у то време „без дилема“ напише једну такву „противуречну“ причу као што је „Кашика“ Исаковић се сећа да се „једнако говорило о тим храбрим људима код нас, почели су и неки споменици да ничу. Снажни људи, са оним мишицама, гладијатори... Кажем, ја ћу да направим једног човека који је мали, који 'нико и ништа није'; дугме човек. А опет: револуција у њему. Дао сам му и неко чудно име Зоћа“ (Исто: 93). И док је глорификовање управо минулог времена и актуелног система још увек била преовлађујућа књижевна оријентација савременика *Велике деце*, већ у првим књижевним критикама објављеним 1954. запажено је да у *Великој деци* Антоније Исаковић „као да је себи поставио задатак да превазиђе оквире конвенционалних схватања о моралним и психолошким проблемима човека у нашој револуцији, и уобичајени анегдотски начин казивања о тим проблемима“ (Протић 1954 : 252-254).

20 Михајло Пантић, In memoriam: Антоније Исаковић, Време, бр. 576, 17. јануар 2002.

21 Прву књигу, *Велика деца*, објавио 1953, последњу, поново збирку приповедака, *Несћајање* 2000.

22 У Савременој југословенској литератури 1945–1965 Света Лукић Антонија Исаковића ставља у ред писаца који су након 1950. створили „прва наша истински модерна уметничка дела“, заједно са Давичом, Деснићом и Ђосићем. Предраг Палавестра у *Постлератиној српској књижевности 1945–1970* примећује да је Антоније Исаковић први применио техничка решења модерних приповедача наглашавајући да је „човек једина и права реалност његове прозе“. „Тек је он у приповеци с ратном тематоком дао нешто заиста ново“ (Петковић 2000: 130).

23 Исте поруке у овом периоду пренешене су и путем политичког плаката који је на директан начин позивао на учешће у радним акцијама, у остваривању Петогодишњег плана и генерално, у политичком, економском и културном преображају земље. (в. Ристић 2011: 156).

24 Разговор са А. Исаковићем водио Слободан Радовић, јануара 1989.

Међутим, овакво књижевно опредељење није оставило актуелну књижевну критику равнодушном. Први прикази *Велике деце* објављени 1954. године носе у себи све тензије једног времена у превирању. Још увек располађени између идеолошких императива новоустоличене послератне власти и иманентних књижевних вредности готово сви књижевно-критички прикази прве Исаковићеве књиге балансирају између два пола настојећи да се не замере ниједном. Аргументована и стручна књижевна анализа још увек се значајно повлачи пред ванлитерарним захтевима, тако да се при оцењивању дела предност даје његовој друштвеној функционалности, а не естетским дOMETИМА. У том смислу најилустративнији је текст Гаврила Вучковића²⁵ објављен у *Књижевности* маја 1954. године.

Како је уношење тмурних и меланхоличних осећања агитпроповска критика сматрала изразом неприлагођености новој стварности, неразумевањем њене суштине и видом сумње у „светлу будућност“, Гаврило Вучковић егзалтирано примећује да је:

„слика рата и револуције сагледана кроз ову књигу тешка и суморна... Ниједног радосног лица, ниједног ведрога повика, ниједног веселог покрета... шта је ово – рат, револуција? Наш рат, наша револуција? Или је то малициозно извртање њихово, *шенгенциозно* приказивање њихово у једној мрачној, ружној светлости? А ако не то, бар нетачно, бар неверодостојно, једном морбидном психом и једним нехуманим, пренаглашеним песимизмом, прејудуцирано гледање на ствари?“ (Вучковић 1954: 458)

„Насупрот литерарно владајућим све самим Голијатима“ (Исаковић 1990: 90) у српској литератури педесетих година прошлог века Вучковић у наведеној критици запажа да протагонисти Исаковићевих приповедака:

„не сви, али добрим делом, не показују неки завидни ниво моралне чврстине ни неполицеиве револуционарне свести. ...сумња, скептицизам, егоизам, спремност да се спасе своја глава макар и по цену туђе, недовољно осећање везаности за колектив, незадовољство собом и животом, наглашена позабављеност личним проблемима, а тек онда општом ствари, не само да нису страни, не само да постоје, него да управо они и чине лајтмотив ове прозе, основни, преваходни смисао њеног казивања.“ (Вучковић 1954: 458).

Избегавајући да употреби праве речи и формулације којима би експлицирао запажање да приповетке Антонија Исаковића тематизују критику револуционарне власти и ригидног разумевања револуционарног морала, Вучковић се служи еуфемистичким перифразама („интерни негативни коефицијенти“), метафорама („с ове стране реке“) лексемама најопштије семантике и семантички потпуно испражњеним глаголима („да нису деловали“) што упућује на изванјезички, друштвено-политички контекст, при чему само тај контекст омогућава њихово дешифровање. Вучковићева језичка елаборација очигледно имплицира страх од могућих друштвених санкција и довијање да се оне језичким лукавством избегну:

„за читаву ову прозу карактеристично да интимне унутрашње патње јунака и смрт не једног од њих потичу, проузроковане су не од стране непријатеља, како би то било очекивано, него, напротив, с ове стране реке, од субораца, од колектива... добија се

25 Гаврило Вучковић (1925–2006) дипломирао право, бавио се уредничким позивом, новинарством, превођењем и књижевном критиком. Добитник награде СФЕРА за животно дело 1989. Ѓа̀÷ ¼ă î сeăăăăă ôăěňô „Ратна проза Антонија Исаковића“.

утисак, недвосмислен и неодољив да би многи од тих болова који нам се приказују изостао или бар ублажен био, да би многа од предочених, несрећних судбина, и читава та тешка и суморна слика рата, испала много ведрија да нису постојали, да нису деловали ти интерни негативни коефицијенти... утисак помало бизаран, али тачан; он се неизбежно намеће.“ (Вучковић 1954: 459)

Уочавајући сличности *Велике деце* „једно несумњиво духовно сродство са делима плејаде писаца која је у историји литературе обележила себе као изгубљену генерацију“ попут Хемингвеја, Дос Пасоса, Барбиса, Ремарка који дижу глас против рата као „једног великог, друштвеног и људског и општечовечанског зла Вучковић запажа да би се ипак:

„могло да каже, да се као принципијелна замерка овој прози истакне да она није водила довољно рачуна о специфичним, национално политичким, друштвено-социјалним условима под којима се, у којима се одвијао наш ослободилачки рат.“

И поставља готово реторско питање:

„Не би ли то, дакле, био разлог да се она окарактерише као пренаглашено морбидна и опскурна, као безидејна и нереволуционарна, декадентна, једном речју, и да се, *ipso facto*, ако не сасвим поништи, ако не у потпуности одбаци, бар сведе на једну нижу разину, бар прими са једном знатном резервом.“ (Вучковић 1954: 461)

На крају, ипак закључује да:

„то угледање, да то повођење за једним великим узором (у питању је Хемингвеј) није код Исаковића извршено механички и пасивно, а нарочито не из снобовских побуда, из жеље да се буде пошто пото 'модеран', већ са једном озбиљном критичношћу и то је најважније, из једне дубље личне побуде. Исаковићу дијалог лежи.“ (Вучковић 1954: 461)

Завршавајући своју критику Вучковић готово ненадано и без икаквих раније изведених доказа и примера ипак закључује да је:

„и поред поменутих песимистичких тонова, не упркос њима, већ баш због њих, баш зато што таква пред нама стоји, Исаковићева проза значи собом један маркантан уметнички домет, једно ваљано уметничко остварење. Целом својом појавом, и свим значењем својим, она сугерише утисак уверљивости, а као субјективна уметничка креација обележена је једним несумњивим отиском аутентичности.“ (Вучковић 1954: 462)

И Маријан Јурковић у тексту „Један почетак“²⁶ запажа да „дима, топова и јуриша нема много у ових девет новела“ и додаје у соцреалистичком духу да се ова проза бави „не толико како је умирао човек, него како је у човеку умирао стари човек, а ницао нови“.

Главни тема и овог кратког приказа је морал актера Исаковићевих приповедака и овде елаборирана патетичним речником соцреалистичке критике:

„Најчудеснији цвијет Револције, морал њеног непознатог редова (хиљаде непознатих редова) Исаковић је донио уметнички најчистије у 'Црвеном шалу'. Јурковић примећује да се Исаковић истом темом бавио и у причи 'Кашика', али сматра да је 'неразговетније, много слабије записана та иста осећајна клима, та иста предсмртна порука' тако да би ова прича 'преведена – била и сасвим неприступачна читаоцу ван ових наших простора' јер она написана овако 'претпоставља познавање поднебља једне више човечности' и закључује да би писац 'ту вишу човечност требало да својим уметнич-

26 Овај Јурковићев текст написан је 1953. године и објављен најпре у листу *Политика* (1954, бр. 14714, 15, I стр. 9), а касније у књизи *Над јорукама шуге и јорукама наде* (Полит, Београд, 1958).

ком поступком учини блиским свима, па и онима који су од ње ограђени и обезбеђени оловним оклопима нечовечних цивилизација у којима живе.“

Аутор очигледно још увек размишља у милитаристичким категоријама које свет и даље виде у конфликту делећи га на наше–њихове, човечне–нечовечне, моралне–неморалне.

Главни јунак критике „Кроз грање небо“ Слободана Новака објављене марта 1954. године у *Кружовима* поново је морал, сада у фокусу односа индивидуални–колективни:

„Занемарујући готово посве лични морал својих људи и третирајући часовиту друштвену етику као непромјењиву, писац је дозволио да његова лица, изгубивши своју људску надмоћ, у пуној мјери сачувају своју колективну свијест о нормама једног умјетног, ратног, у бити сиромашног морала. Тиме је одвојио нешто што се не може одвојити и превидио оно што је битно – индивидуални морал. Зато ће пажљиви читалац у његовој великој деци видјети заправо п о т п у н у д ј е ц у, а не о д р а с л у д ј е ц у (подвукао С. Н.) како би писац зацијело желио.“

Критикујући „практицистичку“ улогу постојеће књижевности „потребне за политичку акцију“, он се у суштини управо залаже за књижевност у којој би Исаковић уз извесне иделошке корекције могао да постане „критички и борбени првоборац за истински друштвени социјалистички морал и перспективу.“

„Код нас, су наиме, и данас многи критичари склони да се разбацују формулама о социјалистичком моралу и устаљеној друштвеној етици, иако живот из дана у дан и на сваком кораку потврђује, да социјалистичка етика може да буде целовита и досљедна и хумана још увек само као индивидуални морал. Суптилан лирски таленат, као што је Исаковић, у особи зрелог, искусног, слободног и смионог умјетника постао би лучоноша истине о нашем времену и савременом човјеку и баш зато критички и борбени првоборац за истински друштвени социјалистички морал и перспективу. Издигао би се изнад коњуктурне и слабуњаве практицистичке полуистине потребне за политичку акцију, али не и за умјетничку, људску, индивидуалну активност. Уметник се треба прожети, али не и поистоветити са великом децом свога времена.“ (Новак 1954: 240)

Да дух времена не мора нужно да асимилује стваралачку, али и критичарску идеолошку свест сведочи критика *Велике деце* Борислава Михајловића Михиза, првог озбиљнијег књижевног критичара у чијим рукама се нашло дело Антонија Исаковића. Одјеке Михизовог усхићења можемо и данас да препознамо у редовима текста објављеног у последњем броју краткотрајног часописа *Нова мисао*²⁷ јануара 1954. године. Дедогматизована, растерећена идеолошког контекста у коме је настала, без препознатљивих многобројних сигнала времена ова критика експлицира неке од најзначајнијих поетичких особености прве Исаковићеве приповедачке збирке, које ће читаве генерације критичара преузимати, цитирати или парафразирати: „Рана зрелост и густина... Богатство сведених, шкртих форми приповедања. Чврст реализам лако осенчен почетном стилизацијом... Индукција у методу... Акцент на психолошком. Постепена елиминација фабулативног. Говори и покрети људи, шкрт пејзаж...Телеграфија подтекста и заузданост дескрипције“.

27 Борислав Михајловић Михиз, Велика деца Антонија Исаковића, *Нова мисао*, II/1954. бр. 1, 113–115.

И сам се Михиз у својим каснијим радовима²⁸ није озбиљније помакао од онога што је запазио у свом првом приказу Исаковићевој првој приповедачкој збирки.

Међутим, у литератури је већ уочено да се књижевна критика у дужем периоду овим делом није бавила студиозно, па ни довољно стручно, већ готово рутински и пригодно, тако да „на списку од укупно сто педесет написа о Исаковићу, који сеже чак до 1976, једва да има десетак озбиљних приказа“, међу којима у овом периоду одскачу текстови Петра Џацића и Владиславе Рибникар²⁹. Света Лукић ову чињеницу образлаже значајним друштвеним ангажманом Антонија Исаковића који је све време текао паралелно са књижевним, утичући на његов третман код књижевних „критичара свих боја, модерних и традиционалних, академских и журналистичких“³⁰. „Далтонизму“ према делу једног од водећих српских прозаиста друге половине двадесетог века, значајно је доприносила и општа књижевна атмосфера шесте, а нарочито седме (ми бисмо додали понајвише девете) „деценије у којој је Исаковић поново имао посебан статус, али сада дијаметрално супротан претходном, повлашћеном“³¹.

У сваком случају, први прикази *Велике деце* сведоче да се уметничко дело не може проучавати изван јединства књижевности, али ни то јединство, ни поједино дело не могу се схватити изван јединства идеолошког живота, јер је „књижевна средина несамосталан и зато неодвојив елемент јединствене идеолошке средине“ (Медведев 1976: 40). Идеолошки амбијент у Србији у првим годинама након Другог светског рата представљао је екстремни пример друштвене злоупотребе језика и књижевности у савременим европским друштвима.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић 1981: Д. Бошковић, *Становишћа у споју*, Нови Београд: Истраживачко издавачки центар СС Србије.
- Давичо 1952: О. Давичо, *Поезија и ошпори*, Београд: Ново поколење.
- Димић 1988: Љ. Димић, *Агитпроп култура, агитпроповска фаза културне политике у Србији 1945–1952*, Београд: Рад.
- Исаковић 1990: А. Исаковић, *Говори и разговори*, Дечије новине – Горњи Милановац, Јединство–Приштина.
- Јовановић 2002: В. Јовановић *Књижевности по мери човека, партије, државе* (српска књижевност 1945–1950), Зборник радова бр. 6, Јагодина: Учитељски факултет, 185–193.
- Јовановић 2009: В. Јовановић, *Тренови и раскрића*, Поетика приповедања Антонија Исаковића, Београд: Просвета, Алтера.
- Ласић 1970: S. Lasić, *Sukob na književnoj ljevici*, Zagreb: Liber.

28 Борислав Михајловић Михиз, „Антоније Исаковић, приповедач“, предговор књизи изабраних прича Антонија Исаковића *Велика деца*, Матица српска, Нови Сад, 1972, 7–22.

29 Исто, 77.

30 Исто, 77.

31 „Пре појаве треће књиге *Празни брегови* (1969) већ су се одиграле извесне промене у Исаковићевом друштвеном положају – због учешћа, 1967, у формулисању Предлога за размишљање поводом Декларације о називу и положају хрватског књижевног језика, он се опет нашао у резервати, мада другачијем, тачније речено неповољнијем.“ (Лукић 1968: 78)

- Лукић 1968: С. Лукић, *Савремена југословенска лијераишура 1945–1965*, Београд: Просвета.
- Марковић 2008: С. Ж. Марковић, Српска књижевност средином 20. века – размеђе традиционалног, социјалистичког и модерног, у: П. Пипер, *Зборник мајице српске за славистику*, бр. 73, Нови Сад: Магица српска, 259–266.
- Палавестра 1972: П. Палавестра, *Послерајна српска књижевности (1945–1970)*, Београд.
- Медведев 1976: П. Медведев, *Формални метод у науци о књижевности*, Београд: Нолит.
- Пантић 1997: М. Пантић, *Пријовешике Антонија Исаковића*, предговор збирци приповедака *Подне* Антонија Исаковића, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Пековић 1986: Р. Пековић, *Ни рај ни мир: Панорама књижевних пољемика 1945–1965*, Београд: Филип Вишњић.
- Петковић 2000: Р. Маринковић, Н. Милошевић-Ђорђевић, З. Бојовић, Д. Иванић, Н. Петковић, *Кратак преглед српске књижевности*, Београд: Лирика.
- Петрановић 1988: В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, knj. 3, Socijalistička Jugoslavija 1945–1988*, Beograd: Nolit.
- Ристић 2011: А. Ристић, Презентација уметника у илустративној штампи у оквиру културне политике Агитпропа 1945–1952, Београд: *Кулшура* 131, 145–157.
- Шарић 2010: Т. Šarić, *Djelovanje Agitpropa prema književnom radu izdavaštvu u NRH, 1945–1952, u: Н. Grašaniin, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, knj. 42, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest, 387–424.

ИЗВОРИ

- Вучковић 1954: Г. Вучковић, Ратна проза Антонија Исаковића, *Књижевности*, мај, Београд, 456–464.
- Ђилас 1983: М. Ђилас, *Vlast*, London: Naša reč.
- Зоговић 1947: Р. Зоговић, *На попришћу*, Београд: Култура.
- Јурковић 1954: М. Јурковић, *Један почетак, Полишика*, бр. 14714, 15, I: Београд,
9. Лучић 2010: *Od Agitpropa do Bijele knjige, Bijela knjiga Stipe Šuvara, Večernji list*, Zagreb, 7-31.
- Михајловић 1954: Б. Михајловић Михиз, Велика деца Антонија Исаковића, *Нова мисао*, II /, бр. 1, Београд, 113–115.
- Михајловић 1947: Б. Михајловић Михиз, *Песме*, Београд: ауторско издање.
- Мишић 1947: З. Мишић, „Отело“, трагедија Вилеа Шекспира, *Младости*, бр. 5
- Новак 1954: S. Novak, *Kroz granje nebo, Krugovi*, mart, Zagreb, 239–243.
- Пековић 1998: Р. Пековић, *Књижевне новине или пола века спорења*, фељтон, Политика, Београд, 6. 11. 1998.
- Протић 1954: М. Протић, Антоније Исаковић: Велика деца, *Лейиоис мајице српске*, март, Нови Сад, 252-254
- Arsić Ivkov, Marinko. *Zabrane, Krivična estetika: progon reči i misli u doba diktature (3)*, Tabloid, onlajn izdanje .
<<http://www.magazin-tabloid.com/casopis/index.php?id=06&br=261&cl=23>>. 22.07.2012.
- Arsić Ivkov, Marinko. *Zabrane, Politički procesi: progon reči i misli u doba diktature (4)*, Tabloid, onlajn izdanje.
<<http://www.magazin tabloid.com/casopis/index.php?id=06&br=263&cl=23> >. 22.07.2012.

Pantić, Mihajlo. In memoriam: Antonije Isaković. *Vreme*. 17. januar 2002. <<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=305683>>. 30.07.2012.

Први конгрес савеза књижевника Југославије, „Књижевност“, бр. 12, 1946, стр. 192– 202.<<http://www.zaprokul.org.rs/Media/Document/CasopisKultura/1200.pdf>>. 18.06.2012.

Ristović, Milan. Jedno viđenje prelomne godine jugoslovenske posleratne kulturne politike (1952). <<http://www.cpi.hr/download/links/hr/7248.pdf>>. 18.07.2012.

Violeta Jovanović

SOCIAL (MIS)USE OF LITERATURE IN THE AGE OF AGITPROP CULTURAL POLICY IN SERBIA (1945–1952)

Summary

The paper presents the agitprop phase of the cultural politics in Serbia from 1945. until 1952. and analyzes its influence on the literal creation and literal life in this period. In the atmosphere of the totalitarian ideological ascendancy the literature, beside the theatre and the film, was considered the most efficient mean of the ideological fight for the new, socialistically shaped relationships, new moral and new spiritual movements. The distinctive urge towards the ideological and aesthetical unity and equality of the writers and their poetics prevailed in the literature until 1950. The monism does not dominate only in the literature but also in whole spiritual life of the Serbian, that is, Yugoslav society. Using the examples of the first literal critiques of the literal work „Velika deca“ (trans. *Big children*) by Antonije Isakovic, we have shown that the literal critique, even after the fading away of the soc-realistic band, still remain burdened by the non-literal expectations from the time of agitprop cultural politics in Serbia. The argumentative and competent literal analysis backs up before the non-literal demands so that when the literal work is valuated, the prime value is given to its social functionalism.

Key words: cultural politics, literature, utilitarianism, soc-realism, literal critique

Душан Р. Живковић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

ИРОНИЈА У КОНТЕКСТУ ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА И КОНСТРУКЦИЈЕ ИДЕНТИТЕТА У ДРАМИ *БАЛКАНСКИ ШПИЈУН* ДУШАНА КОВАЧЕВИЋА²

Предмет рада представља анализу природе, облика и функција ироније у контексту друштвених промена и конструкције идентитета у драми *Балкански шпијун* Душана Ковачевића, од процеса стварања и перципирања ироничних исказа, преко њихових ефеката и интерференције у оквиру иронијског дискурса, до ироније драмске ситуације. Посредством сукобљавања субјективних иронијских перспектива драмских ликова, створена је полифонија иронијских ситуација у функцији објективног драмског представљања. Ковачевићев маестрални драмски поступак, у духу ироније, остварен је у драми која поседује кохерентни идентитет веродостојности, представљајући интерференцију трагикомичних ситуација које доживљавају ликови изгубљеног идентитета, у непрестаној осцилацији између алузија на прошлост и питања о узроцима и последицама судбинске ироније.

Кључне речи: иронија, друштвене промене, идентитет, трагикомедија

Увод

Иронија у контексту односа конструкције идентитета и друштвених промена у драми *Балкански шпијун* (1982) представља показатељ Ковачевићеве ширине духа у критици свих облика догматизма у друштву: „Једно од преимућстава таквог поступка је што приморава публику, у којој седе прототипови комичних јунака[...] да спонтано пристане на једно посматрање света са стране, с критичке, ироничне дистанце.“ (Стаменковић 1987: 18)³

Иронија представља основни стилски, поетички и семантички принцип драме, у разоткривању механизма конструкције идентитета, као и у циљу развијања слободне, конструктивне друштвене свести. Иронија у драми *Балкански шпијун* постаје свевремена јер реактуелизује прошлост и доводи је у везу са актуелним

1 rzivkovic1@sbb.rs

2 Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018: *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* Министарства просвете, науку и технолошког развоја Републике Србије.

3 Иронични искази у драми *Балкански шпијун* прерасли су саму драму и постали формуле које се користе у свакодневној комуникацији као средства језичке игре и хумора.

друштвеним токовима у времену настајања драме, стварајући путоказ критичке свести читаоца у општим моделима односа између појединца и режима.

Предмет рада представља, дакле, анализу облика, типова и функција ироније у драми *Балкански шпијун*, од процеса стварања и перципирања ироничних исказа, преко њихових ефеката и интерференције у оквиру иронијског дискурса, до ироније драмске ситуације. Сви наведени аспекти биће интерпретирани у ширем контексту представљања комплексних друштвених промена у драми *Балкански шпијун*, као и у ужем контексту – употребе ироније у представљању конструције и кризе идентитета драмских ликова.

У општем смислу, иронија ће бити схваћена као „чиница дискурзивне тактике“ (Стојановић 2003: 21), тако да интерпретација „интенција ироничног дискурса“ (Стојановић 2003: 23) подразумева проучавање јединства ироније драмске ситуације и система ироничних исказа у драми.

У контексту односа појединачних ироничних исказа и система драмске ироније у целини, разликоваћемо неколико случајева: 1. основни вид — интенција ироничног исказа драмског лика која је складу са иронијом ситуације, 2. интенције стварања иронијског исказа у ситуацијама супротним од иронијске интенције дела, 3. у случајевима у којима драмски лик нема интенцију стварања иронијског дискурса, али је реч о скривеној иронији у општем контексту семантичког система драме.

1. Иронија у контексту општих друштвених промена

Посредством ироније, Ковачевић је у драми *Балкански шпијун* алудирао на тадашње актуелне друштвене токове, од смрти Јосипа Броза, а индиректно, у ширем смислу — на друштвене промене од краја другог светског рата до 1982. године. Према томе, контекст у коме треба интерпретирати иронију у драми *Балкански шпијун* динамичне је природе и непрестано осцилира између алузија на прошлост и питања о узроцима и суштини ироније у друштву, приказујући „суштину човекове позиције у сваком друштву, поготову у нашој несрећеној социјалистичкој заједници“ (Стаменковић 1987: 17). У овом контексту, у драми је карактеристична нарација радио-спикера која представља званичне, актуелне ставове режима: „У даљим рефератима посебне пажња била је посвећена ’полазним основама дугорочног програма економске стабилизације’. На крају дуге и исцрпљујуће седнице, сви су се сложили да се решење постојећих проблема мора тражити у раду, а не у причама и састанчењима. Само тако можемо остварити план донет на нивоу ранијих закључака.“ (Ковачевић 1987: 205) Уместо доношења дугорочног програма, једино је седница дуготрајна, а није ни скица програма урађена. Делегати тако поништавају своју суштинску сврху, јер доносе очигледан закључак апеловања на тренутну акцију, а у суштини, време за рад је изгубљено управо у сувишној причи, јер таква улога уместо да се подразумева, само одузима време за стварну акцију, тако да недоношење одлука има функцију избегавања стварних друштвених одговорности.

У овом мотиву остварена је и двострука иронијска перспектива, јер радио-спикер, у привидно демократском духу, преноси и другачија мишљења од званичних ставова: „Докле ћемо, питају се ти ’душебрижници’, трчати укруг за сопственим репом?“ (Ковачевић 1987: 251). Дакле, по мишљењима критичара постојећег

друштвеног стања, у избегавању одговорности руководиоца, не спомињу се главни узроци, јер се не смеју споменути у току њиховог настајања, док се последице постепено нагомилавају, у споју ироније ситуације и парадокса: „Време садашње је, по њима, и на основу тог принципа, увек време прошло.“ (Ковачевић 1987: 251) У овом ставу, критичари друштвених процеса преносе један део истине о узроцима и последицама друштвене кризе, али ова мишљења ипак бивају маргинализована, јер радио спикер у ироничном тону преноси њихова мишљења, да би их „разоткрио“ и осудио као „непријатеље нашег самоуправног система“ (Ковачевић 1987: 251)⁴. На тај начин, посредством ироније, Ковачевић пародира комунистичке фразе, јер је у драми скривена мисао о полифонији ироничних ситуација у целокупном друштву, јер чак и када глас радио-спикера нема интенцију стварања ироничног дискурса, у случајевима похвале примене самоуправног система, он ипак ствара иронију ситуације, ако се упореде узроци друштвене кризе у многобројним историјским прекретницама са стварним друштвеним токовима.

Наведена скривена интенција дела може се интерпретирати у духу општег става Пола де Мана (Paul de Man, 1919 – 1983): иронија и сама историја су „зачуђујуће међусобно повезане“⁶ (Ман 1996: 184), тако да пародијска и иронијска сатира појачава гротескност ситуације

2. Иронија у друштвеним и породичним улогама

Са општих перспектива узрока и последица друштвене кризе, које представљају општи оквир, Ковачевић прелази на суштину драме: на слику породице, у прошлости и садашњости уздрмане друштвеним променама и разнородним конструкцијама идентитета. Већ у представљању ликова (са карактеристичним насловом: „Лица и личности“) Ковачевић истиче ауторитарну позицију протагонисте: „Илија Чворовић, газда куће, окућнице, жене и идеје о слободном човеку и слободној земљи.“ (Ковачевић 1987: 204)⁵ Евидентно је у овом примеру да је иронија повезана са апсурдом, у самом праву власништва које даје појединац над идејом слободе, а још је значајније да је, са становишта семантичког тоталитета дела, протагониста заправо роб наметнутог идентитета.

У општем духу ироније, упоредићемо ово представљање протагонисте са једним класичним ставом: у *Рейторици*, Аристотел сматра да је иронија својствена слободном човеку (уп. Стојановић 2003: 17). Наиме, у овом примеру није реч о Ковачевићевој негацији Аристотеловог поимања ироније, већ о модификацији, преображају и иронизирању саме идеје слободе у тоталитарном друштву

4 Наиме, у овом контексту Ковачевић алудира на чињеницу да су подстицаји за увођење самоуправљања настали у времену сукоба Југославије са Информбироом (1948-1953), У сукобу Југославије и СССР, уследиле су унутрашње чистке у КПЈ, која је 1952. године променила име у Савез комуниста Југославије. Након Стаљинове смрти (1953) дошло је до помирења Југославије и СС-СР-а (1953-1955, уп. Љубурић 1999).

5 Ауторитарност протагонисте евидентна је у једном ироничном обраћању супруги, у функцији комике ситуације: „Оћу, кад она престане да се меша. Да ниси више реч рекла! Све она зна...“ (Ковачевић 1987: 254) У Илијином ироничном обраћању супруги, евидентна је тежња разоткривања његове ироничне интенције, у циљу прекидања даљих Даничних питања и закључака.

Балканског шпигуна, у коме појединцу најчешће остаје само скривена иронија као утеха у унапред изгубљеној борби.

У немогућности остваривања „друштвених циљева“, Илија Чворовић једину тачку ослонца своје судбине проналази у супрузи Даница, али је ипак и у дијалогу са њом присутан ироничан тон:

„Даница: `Оћеш да ручаш?

Илија: Што питаш? Можда нисам заслужио...“ (Ковачевић 1987: 219)

У овом обраћању скривено је Илијино привидно самопотцењивање, а суштинско истицање своје улоге у породици⁶.

У контексту породичних односа, карактеристичан је лик Соње (Илијине и Даничине ћерке), специфичног „гласа разума“ у драми. Соња је плод нове генерације, неоптерећене прошлошћу, образоване и интелигентне, али истовремено и отуђене, јер је у њеној подсвести скривен стид од сопственог порекла, у немогућности комуницирања са мајком, као и у истовременој забринутости за ментално здравље оца и дистанце коју осећа према њему: „Даница: `Нека дете, нека ти је просто, можда нисмо ни заслужили““ (Ковачевић 1987: 247). Посредством ироничних исказа, Даница истиче Соњину незахвалност и жртвовања које су поднели она и њен супруг за васпитање и образовање њихове ћерке.

Ипак, у Даничиној ироничном тону упућеном Соњи присутна је не само оправдана одбрана Илије као главе породице, већ и неоправдана одбрана Илијиног идеолошког фанатизма, чиме је остварен трагикомични модус: „Значи, док је бринџ о нама, о кући, о твојем школовању и нераду, онда је био паметан, а сад, кад брине бригу за цело друштво, за цео народ, сад је луд, јер ти од тога немаш никакве користи.“ (Ковачевић 1987: 245)

У дијалогу Данице и Соње, карактеристичан је иронични исказ, који је ефектно представљен облику навода (уп. Sperber, Wilson 1992: 54-56): „Соња: Седи, мама, `све ће то народ позлатити! Седи“ (Ковачевић 1987: 223). Овај цитат на слова приповетке Лазе Лазаревића, Соња иначе употребљава у циљу смиривања тензије проузроковане Даничиним ставовима о кризи породице и друштва, а у ширем смислу — у сугестији да породица и друштво не само се да неће посветити појединцу, већ да појединац и не би ни требало да помишља на позитиван исход.

3. Иронија у контексту односа конструкције и деконструкције идентитета Илије Чворовића

3.1 Алудирана прошлости у драми

Посредством ироније, Ковачевић објективно приказује искључивост стаљинистичке идеологије и судбинске ироније протагонисте Илије Чворовића, с једне стране, а с друге — иронију друштвених промена. У овом аспекту треба посветити пажњу последицама Илијиног политичког затвореништва и питању колико је тоталитарни систем заснован на уливању страха заиста утицао на психички

6 Иначе, самопотцењивање је класично својство ироније које наводи Аристотел у *Никомаховој етици*, (уп. Д. Стојановић 2003: 16.).

склоп Илије Чворовића, као и чињеници да мотивација главног драмског тока зависи од алудираних догађаја из прошлости: „Илија није провео било које две године у било ком затвору, него у време сукоба Југославије и Информбироа, највероватније на Голом отоку, куда се није ишло после кривице доказане на суду, него и због пукне сумње и лажне доставе.“ (Милутиновић 2006: 166) Илија Чворовић се може посматрати и као друштвени тип, као представник једне идеологије. Наиме, пре сукоба Југославије и Информбироа, Илијина идеологија била је друштвено подобна. У сукобу Југославије са Информбироом, Илијини истомишљеници постају „антидржавни елементи“...⁷ Дакле, у контексту употребе вишеслојне ироније ситуације која има трагикомичан карактер, постоји неколико фаза односа између друштвених промена и питања конструкције и деконструкције идентитета протагонисте: 1. време пре одигравања драмске радње, које утиче на главни драмски ток: а) Чворовићева припадност бившој југословенској комунистичкој званичној идеологији везаности за СССР (до 1948); б) промена Титовог односа према Стаљину; Историјско „Не“ Стаљину и Титова казна дотадашњих „верних“ другова КПЈ⁸, чија је кривица састојала у томе што су следили некадашњу идеологију, а нису следили дух промена у ставовима КПЈ према Стаљиновој визији комунизма. Реч је у двострукој иронији ситуације: званични став државе унапред је, наводно, задао „непроменљиве истине“ Илијином идеолошком систему, а затим их нагло оповргао; в) „преваспитавање“ Илије Чворовића због „политичког деликта“⁹; г) период деконструкције и покушаја нове конструкције идентитета. 2. Време драмске радње: а) неуспешно „прилагођавање“ „бившег човека“ у друштву; б) ни у Чворовићевом деконструисаном идентитету нема свести о променама у идеолошких токова, а ни о друштвеним променама уопште, а иронија његове судбине састоји се управо у непрестаном животу у прошлости као да је она вечита садашњост, што удвостручава његову агонију у каснијој улози прогонитеља, у појачавању трагичне димензију ове трагикомедије, јер је тоталитарни систем директно утицао на Илијино помрачење ума.

Опште је познати став да се значење ироније сазнаје искључиво из контекста динамичне природе: након „преваспитавања“, Чворовић живи у непрестаном егзистенцијалном страху који има две димензије: 1. у потреби да докаже друштву да је променио идеологију, што представља елемент конструисаног идентитета у домену супер-ега; у подсвесном делу, присутан је страх од поновне казне и вечите „обележености“ и 2. у супротној, скривеној потреби да он успостави поредак који држава није имала намеру да успостави. Према томе, у наведеном примеру евидентан је и контраст између привидне конотације и истине о многобројним трагедијама.

Трагикомични ефекат постигнут је иронијом ситуације — да се друштво променило, али да Илија Чворовић још увек живи у времену сукоба Тита и Стаљина. У контексту историјске рецепције, која је битна и за тумачење ироније у драми,

7 Историјско „Не“ Стаљину званично је изговорено на Петом конгресу ЦК КПЈ (одржаном од 21. до 28. јула 1948. године), на коме је за генералног секретара КПЈ поново изабран Јосип Броз Тито.

8 Од 1949. године на Голом отоку налазио се логор југословенских политичких затвореника — Титових неистомишљеника.

9 Од 8. октобра 1949. године, Илија Чворовић је кажњен за „политички деликт“ на две године заробљеништва на Голом отоку), а Ђура, његов брат близанац, алтер-его, саборац и судбински двојник — кажњен је (по истом основу) на преко три године.

треба истаћи да је у времену настанка драме, ипак постојао имплицитни став о Чворовићевој неприлагођености и параноји, али да са ове историјске дистанце, поред ове димензије, можемо проговорити и о иронији многобројних судбина: „Илија:... Погинџ би`, мислећи да гинем за велику светску правду. Требало ми је отрежњење, и то добро отрежњење, да станем, размислим, и да себи кажем: ко те је затворио желео ти је добро, да не срђаш и не страдаш. И данас сам им захвалан. Данас тачно знам `де је била грешка а `де није... Наиме, новији слој наметнутог супер-ега Илије Чворовића верује у речи које изговара у овом делу дијалога, али скривени, старији слојеви супер-ега, читав его и подсвест, као и смисао његове судбине опире се овој схеми „преваспитавања“. Дакле, у свести Илије Чворовића постоји неколико међусобно супротстављених слојева друштвене конструкције идентитета, управо у контексту ироније ситуације, а с друге стране, ова чињеница ствара свест о слојевитости ироничних исказа у драми. У Илијином ироничном тону садржан је и део његове судбинске ироније: „(...) Је л` то значи да сам ја цео живот изигравџ будалу, да сам се борио против своји` принципа и убеђења. Је л` то значи да је Илија био једна бесловесна будалетина, да ћу из инвалидски` колица гледати како поново градите капитализам, како поново упрежете људе у јарам! Јесам ја затваран само зато што сам викџ: Живео Стаљин и братска једнакост међу људима? Јесам зато затваран?! Јесам требџ да вичем: живео капитализам?!“ (Ковачевић 1987: 266) У наведеном ироничном исказу, садржана је драма наметнутог идентитета „бившег човека“ — од казне на Голом отоку, до појаве подстанара, Илијино понашање и деловање у друштву је оваплоћење ироније: у претварању да је потпуно променио, чак и осудио своје (раније) стаљинистичке ставове, а суштински, у свакој његовој мисли и битнијем поступку укореењен је стаљинизам. Другим речима, идеологија влада свим слојевима личности Илије Чворовића у два основна вида: као примарна, првобитна идеологија – стаљинизам, и секундарна идеологија којој указује званичну, страхом наметнуту послушност – идеологија титоизма. Управо у овој драми две идеологије налази се један од кључних аспеката Чворовићеве кризе идентитета и његове судбинске ироније: у тежњи да буде доследан, користан и послушан припадник државе, Илија у немогућности „флексибилности“ својих начела, постаје бунтовник сужене свести, у заблуди да се једна догма не може променити, а суштински, идеологије се мењају „у складу са потребама“ тоталитарног друштва.

3.2 Однос Илије Чворовића према актуелној друштвено-политичкој ситуацији

У контексту препознавања ироније у дијалогу, треба разликовати скривену и директнију иронију, јер, у зависности од циља дијалога, говорник има интенцију да сакрије иронију која би тако остала на нивоу сугестије, или да директно открије слушаоцу значење ироничног исказа. Илустроваћемо наведену интенцију у Илијином коментару разговора са инспектором¹⁰: „Пита: Како излазите на крај са овим поскупљењима? ’Одлично, кажем ја, ’при` ватили смо стабилизацију,

10 Могуће је, такође, да је Илија у коментарисању дијалога са инспектором слободнији у употреби ироније него у самом, ранијем разговору са припадником власти, јер износи оне мисли које не сме јавно изговорити.

то нам је сад свињетина.“ (Ковачевић 1987: 210) Да би прикрио директне ставове, у разговору са инспектором, Илија користи посебан вид ироније – *simulatio*, као „активно формулисање мишљења, које није право, оно које се заиста заступа“ (Стојановић 2003: 22). У овом примеру ироничног исказа, евидентно је да Илија има намеру да сакрије иронични тон, али истовремено и да се осврне на друштвену кризу, остајући доследан својим ставовима о друштвеној кризи, али, опет, остајући и у домену „уљудности“ према инспектору, и привидне „сарадње“ у систему значења који му сугерише припадник власти. На тај начин, Илија, посредством ироније посредно обезвређује саму примену мера „стабилизације“. Дакле, иронија има двоструку улогу реакције на постојећу ситуацију, која се развија у скривени критички став.

3.3 Илија Чворовић у улози *прогонитеља*

Иронични искази представљају основне елементе стварања тензије у заплету драме: у интерпретацији ироније ситуације, значајна је Илијина мотивација праћења и саслушања подстанара:

„Даница: И, шта је рекао?”

Илија: Ништа одређено. Вели: ’Нико није опасан док се не докаже да јесте’. Сјајни су му одговори... Кад ми рече: ’Код вас станује тај и тај’ мене само овуда пресече.“ (Ковачевић 1987:)

Мотив дојаве представља значајан аспект ироније ситуације, јер страх рађа насиље — као заувек обележени политички затвореник, Илија постаје прогонитељ да не би, наводно, постао саучесник шпијуна, док у даљем току његов предимензионирани страх рађа параноју: „Кроз два дужа Илијина монолога Ковачевић показује да главни јунак овог комада није само жртва тоталитаризма, него и његов протагониста.“ (Милутиновић 2006: 167) Тако ће Илијина кривица од његове улоге жртве пре драмског тока, резултирати његовом улогом целата у заблуди: уништавањем човека који је такође жртва комунистичког режима, а верујући да уништава један део механизма, Илија се бори против подстанара у двоструком облику, видећу у Јаковљевићу отелотворење некадашњег капитализма и настављајући борбу коју је започео од другог светског рата, у намери да докаже наводну истинитост својих идеолошких ставова, као и да покаже друштву (које је, по његовом мишљењу, изневерило принципе борбе за „братску једнакост“) да је он наставио доследним путем раног комунизма. Тако Чворовић проговара у име милиона прогонитеља, као и милиона жртава идеологије у двадесетом веку.

3.4 Иронија *конструкције* и „*препознавања завере*“

Подстакнут параноичном имагинацијом, Илија Чворовић конструише читав систем околности у наводном разоткривању „антидржавне завере“, док пародија ове заблуде, као спољашњег комичног оквира, постепено прелази у трагикомедију:

„Илија: Поштено плаћа? Је ли, богати? Поштено плаћа?”

Даница: Јесте?

Илија: А одакле мупаре? Одакле на монто' поштено плаћа?' (Ковачевић 1987: 207)
 У овом концизном ироничном наводу скривено је објашњење наводних „антидржавних активности“ подстанара. Према томе, Илији Чворовићу нису потребни даљи докази, већ из погрешне опште премисе долази до унапред одређеног закључка: „Они то и раде јавно да не би изгледало тајно.“ (Ковачевић 1987: 238)
 На основу овог става, гради се целокупан систем мотивација поступака протагонисте: „Истине човека идеологије су унапред утврђене. Ако се чињенице на које током истраге наилази не уклапају у унапред створену 'истину', утолико горе по чињенице.“ (Милутиновић 2006: 163)

Осврнућемо се укратко на сплет ироничних ситуација проузрокованих Илијиним погрешним закључивањем: док је у 2. сцени првог чина, под насловом Илијин „први „радни дан“ наговештена методологија Илијине „контрашпијунаже“, трећа сцена првог чина („Годишњи одмор“) по Илијином мишљењу представља почетак коначног животног обрачуна, а заправо је реч о постепеном појачавању параноје, док у 4. сцени првог чина („Покушај убиства“) Илија показује знаке маније гоњења у наводном атентату на њега од стране моћне организације, а заправо, комика ситуације тече у ироничном току, прелазећи у трагикомичне елементе, при чему сваку доживљену ситуацију Илија Чворовић правда принципом функционисања наводне тајне организације: „Ко ће се бавити шпијунажом на јавном месту? Зато сам и рекао: Све је супротно од онога што изгледа да јесте...“ (Ковачевић 1987: 236) У овој изреци назначена је иронија као основни принцип поимања света и судбина главних јунака, као и генерално, Ковачевићевог односа према полифонији ироничних ситуација у друштву.

4. Иронија судбине Петра Маркова Јаковљевића

4.1 *Опште одлике*

У поимању протагонисте, деутерагониста драме, Петар Марков Јаковљевић, париски кројач је, „троимени“ државни непријатељ (Ковачевић 1987: 207) са мноштвом лица и наличја, а насупрот овој заблуди, деутерагониста представља жртву тоталитарног друштва. У овом аспекту, са становишта друштвених промена, скривене су проблеми национализације са дугорочним последицама, (од доласка КПЈ на власт до времена одигравања драмске радње), јер је у драми јасно присутна евоцирање времена у коме је Јаковљевићевој породици одузета имовина, као и некадашњи идентитет. Суштинска иронија Јаковљевићеве судбине састоји се у његовом повратку у СФРЈ, након спољашњег и унутрашњег егзила, проузрокованог управо идеологијом коју представља Илија Чворовић. Након неколико деценија, званична идеологија се јесте променила, али Јаковљевић поново долази у сукоб сада са маргинализовани остатком некадашње стаљинистичке идеологије.

4.2 *Аудио-снимак разговора подстанара и професора*

Као Илијин наводни доказ против подстанара, у драми је представљен аудио-снимак дијалога између Јаковљевића и његовог познаника, професора, чија је мисија од младости везана за ширење комунистичке пропаганде везане за национализацију. У контексту односа ироније и драмског сукоба, следећи одломак

показује прикривено неслагање у кључним идеолошким питањима која су обележила Јаковљевићеву егзистенцију: „Шта је значила национализација као решење? Немојте схватити да вас ово питам зато што су мојој породици одузели све. (Ковачевић 1987: 259) У ироничном исказу скривена ја интенција полемике која има две компатибилне функције: 1. наводног ограђивања од основне интенције, 2. подсећања саговорника на неправду која је учињена његовој породици, тако да и професор прикривено осећа ову алузију, али наставља дијалог у духу етикеције, јер ће тако бити избегнут конфликт око општих начела, који би прерастао у конфликт личне природе. Ипак, у овом случају, саговорници имају прећутан компромис који одржава њихове пријатељске односе: „Професор: Да, наравно. Не национализација у административном смислу, већ стварање великих економија у којима би сељаци остали власници својих поседа, правно, а суштински, то би била државна имања (...) Ја сам лично учествовао, као напредни омладинац, у акцији довођења људи са села у фабрике.“ (Ковачевић 1987: 259) Иронија односа прошлости и садашњости скривена је управо у контрадикцији којом професор објашњава своју мисију, називајући себе некадашњим „напредним омладинцем“, иако је свестан каснијих последица одласка читавих породица из села у градове, тако да је у овој скривеној полемици обезвређена примена национализације.

Дакле, иронија се налази у функцији одбрамбеног механизма код обојице саговорника, скривајући дискурс у коме би ликови драме изrekli дубље истине од оних исказа који су им дозвољени у њиховим друштвеним улогама.

5. Иронија „аслушања“

Кулминацију ироније у драми представља Чворовићево преузимање улоге иследника, који градативно користи иронију. Пошто се налази у надмоћном положају, његова иронијска интенција је директна у функцији промене тока комуникације у жељеном правцу, тако да иронија представља епilog и приближава се сарказму, у тежњи ка ономогућавању Јаковљевићеве одбране, у циљу испитивања „окривљеног“ и сламања његовог одбрамбеног механизма, темпирајући тренутак када ће иронија добити свој коначан ефекат у наводном признању.

Наведене директне иронијске исказе Илија Чворовић комбинује са иронијом одложеног дејства у коме ће се показати његово виђење истине. Иронију ситуације допуњава и мотив гротескне повезаности прогонитеља и прогоњеног:

„Илија: Извините, ја пређе на ти.

Ђура: Сродили сте се. Живели.“ (Ковачевић 1987: 255)

Илија: Колико ово наше траје?

Подстанар: На шта мислите?

„Илија: На ово, конкретно, како сам вам ушћу у траг?

Подстанар: Ушли у траг? Какав траг? Ваљда, како ме пратите и прогоните. На то сте мислили?

Ђура: Добро, то су већ финесе.“ (Ковачевић 1987: 255)

Иронични искази не морају увек имати супротно значење (уп. Sperber, Wilson, 1981: 295) већ у овом случају ублажено значење исказа ствара иронијски

ефекат (уп. Sperber, Wilson 1992: 54-56) који се продужава Илијиним делимичним поређењем својих заблуда у младости са Јаковљевићевим наводним заблудама: „Међутим, пријатељу мој, ти немаш оправдање да си млад и да не знаш шта радиш.“ (Ковачевић 1987: 261) Илија Чворовић има и намеру истицања своје оштроумности, а суштински, у контексту семантичког система драме, реч је о иронији, као средству драмског неспоразума, у стварању динамике заплета и расплета: „Сад кад видим човека, тачно знам шта је...“ (Ковачевић 1987: 238)

Да би, даље, повећали значај саслушања, браћа Чворовић увећавају и улогу свог противника. Ова интенција додатно појачава драмске ефекте ироније ситуације: „Ђура: Кажем ја Илији: то је буразеру, професионалац. Врхунски професионалац. Што јесте — јесте?“ (Ковачевић 1987: 256) За интерпретацију облика и контекста употребе ироније значајно је уочавање степена интенције говорника да открије или, пак да само сугерише иронично значење свог исказа. На пример, у току саслушања, Јаковљевић користи иронију у питању порекла бесмислених и параноичних питања ислеђивања:

„Подстанар: Ко је састављао ова паметна и проициљива питања?“ (Ковачевић 1987: 257) У овом питању присутан је општи реторички принцип ироније – *dissimulatio*, у избегавању формулисања сопственог мишљења.

У даљем току дијалога, Илија Чворовић тражи објашњење ове двосмислености, док Јаковљевић, уместо да директно разоткрије право значење ироније, у страху од смрти, прелази на наводно објашњење исказа који сада, наводно, нема ироничну природу и који би био схватљив Илијиним поимању света:

„Илија: И шта је ту смешно. Шта је смешно?“

Подстанар: Нико вам није помагао? Мислим, нисте то радили по нечијем наговору и наређењу?“ (Ковачевић 1987:)

Иронијски исказ се двоструко трансформише Јаковљевићевим уживљавањем у систем размишљања Илије Чворовића и у истовременој алузији на Ђурину улогу у ислеђивању: „Подстанар: Лепо, врло лепо. Баш вам хвала. Нисам знао да сте због мене дочекивали јутра зурећи у плафон“. Дирнули сте ме...“ (Ковачевић 1987: 263)

У сваком случају у интерпретацији ироничног исказа у дијалогу, треба анализирати не само природу интенције пошиљаоца, него и природу реакције примаоца, која ће одредити будући ток дијалога: Илија Чворовић тренутно препознаје подстанареву иронију, започињући кључни део дијалога који објашњава многобројне ироничне исказе, као и општу природу ироније ситуације. Подстакнута иронијом, расте драмска тензија до кулминативне тачке у којој је Илија Чворовић, увређен надмоћним, ироничним ставом подстанара:

Илија: Могу ли нешто да вас замолим?

Подстанар: Наравно.

Илија: Помозите ми да вас не убијем.

Подстанар: А... како, како то да вам помогнем?

Илија: Ћутите док ја говорима. Бојим се изазваћеш ме, извадићу пиштољ и упуцаћу те... Разумеш? Ја сам цео живот био на ивици да неког убијем,

са пуно права, чак да ми нико не замери. Немојте ви да ми платите за све оне који су ме вређали, понижавали и газили. Немојте, молим вас.“ (Ковачевић 1987: 263)

Међутим, након ове кулминативне тачке наговештаја трагичног расплета, следи онеобичавање иронијске ситуације: у контрасту са претходном претњом смрћу, Илија Чворовић прелази на привидно пријатељски тон према подстанару, како би променом метода изнудио наводно признање. У овом мотиву надвладава гротескност трагикомичне ситуације у Јаковљевићевом одбрамбеном механизму привидне сарадње:

„Илија: Шта — о чему? Јес` ти слушò шта сам ја пола сата причò?!“

Подстанар: Слушао сам.

Илија: Па?

Подстанар: Захвалан сам вам на саветима. Осећам да ми желите добро.“ (Ковачевић 1987: 264).

Илијин помрачени ум иде до гротескне интенције коришћења ироније „у педагошке сврхе“ дакле, не само да би казнио окривљеног, већ и да би се окривљени потпуно одрекао наводних антидржавних ставова:

„Онда, попијемо сви заједно, мене врате на посò, јер сам био спречен вишим интересима, ти се вратиш у Париз, и почнеш да радиш за наше, кò што је ред; а пре тога, дођемо овде, Даница спреми ручак, позовемо и твог стрица, помириш се са Ђуром — он ће ти опростити што те тукò, па запевамо, заиграмо ако треба... Мене, ако се сете на дан безбедности, сете се, ако се не сете, ником ништа. Највеће задовољство биће ми мисао: извео сам једног човека на прави пут...“ (Ковачевић 1987: 264)

У овом делу дијалога присутна је кулминација Илијиног помрачења ума у конструкцији паралелне стварности, која би представља потенцијални исход идеолошке мисије Чворовића (и по њиховом мишљењу) идеално разрешење драме. Илијина конструкција будућег Јаковљевићевог идентитета изведена је до детаља, од потенцијалног признања преко покајања и помирења, до будуће сарадње.

Наведени „потенцијални“ правац комуникације ипак бива поништен, јер Јаковљевић рационално посматра природу душевне болести Илије Чворовића, који несвесно изговара део истине о својој судбини, на ироничан начин представљајући, амбивалентни мотив лудила:

„То је све у реду, је л` тако? Значи, што се тиче мене самог и мог односа према свим осталим људима, ту сам нормалан, само сам луд у односу на тебе. Шездесет година живим нормално, све је било како треба, а онда сам одједном полудео кад сам видò тебе“ (Ковачевић 1987: 266)

„Илија: Пре тебе и` је дошло на хиљаде, а за тобом ће твој брат, па пријатељи, са `поштено зарађеним` капиталом, да поново градите дворце и замкове, да поново уништавате и газите људе, да поново стварате робље!“ (Ковачевић 1987: 266)

Следи потпуни обрт у расплету драме, у Илијиним здравственом слому и у Јаковљевићевом покушају да спаси свога прогонитеља. Епилог ове трагикомедије

приближава се трагичном модусу у неизвесности наставка Чворовићевог живота. Тако се завршава драма трауме, страха, насиља и идеологије, која у стварности траје као заједничка судбина „балканских шпијуна“ од краја Другог светског рата до савременог доба. Метафорично речено, Илија Чворовић и Петар Марков Јаковљевић настављају да живе под различитим именима и у свим временима

6. Синтеза односа доминације и потчињености у контексту проблема идентитета и степена откривања интенције иронијског дискурса

На основу претходне анализе, у домену процеса стварања и рецепције ироничних исказа, у контексту конструкције идентитета у драми *Балкански шпијун*, са становишта односа доминације и потчињености између пошиљаоца и примаоца, разликујемо четири основна модела у дијалозима:

1. У ироничним исказима Илије Чворовића, упућеним Петру Маркову Јаковљевићу), Чворовић има надмоћни положај и поседује интенцију да примаоца одмах препозна ироничне исказе како би посредством ироније директно променио дотадашњи ток комуникације, тако да се иронија приближава сарказму, у тежњи ка ономогућавању одговора. У овом случају пошиљалац примаоцу даје и објашњења значења ироније, јер једном произведени иронични исказ може постати скривени узрок будуће кулминације у коме ће бити имплициран.

2. У ироничним исказима Илије Чворовића упућеним Даници Чворовић, релативна Илијина надмоћ само је тренутно доведена у питање, али је ипак имплицирана, тако да креатор ироничног исказа у дијалогу има тенденцију да сугерише примаоцу иронично значење, које би ипак остао у спољашњем виду у домену уљудности.

3. У ироничним исказима у дијалозима Даница и Сође Чворовић, као и у дијалозима Петра Маркова Јаковљевића и професора, реч је о релативно равноправним актерима, тако да у том случају пошиљалац има интенцију да иронија, не само остане на нивоу уљудности, него да остане и двосмислене природе, дакле, да прималац буде у константном стању неизвесности да ли је реч о денотативном или ироничном значењу, док сам прималац због „уљудности“ неће тражити објашњење исказа од примаоца, јер би само објашњење значило „правдање“, а у сваком тренутку креатор ироничног исказа може да одговори да исказ није ироничан и да је реч о примаочевом „учитавању“ и погрешно схваћеном коду.

4. Ако се креатор ироничног исказа налази у потчињеном положају (у ироничним исказима Илије Чворовића упућеним инспектору и Јаковљевићевим исказима упућеним Илији Чворовићу) у својој скривеној тежњи да сакрије ироничну намеру, али да је ипак посредно навести, али да може да се оправда ако надмоћни саговорник запита за смисао ироније и, према томе ако постоји опасност да се увреди. У том случају, пошиљалац се плаши консеквенци и суштински право значење ироније може остати познато само пошиљаоцу. С друге стране, надмоћни прималац није обавезан правилима уљудности, тако да може тражити објашњење ироније, коју може и казнити (као Тада је иронични исказ пошиљаоца у овом случају резултат сукоба рационалног, које зна да би иронија била аутодеструктивна, и реакције ирационалног, које тежи скривеној побуни према постојећем стању потчињености.

7. Закључак

У драми *Балкански шћијун* Ковачевић је остварио интерференцију различитих облика ироније: супротстављањем субјективних ставова у ироничним исказима драмских ликова, створена је полифонија иронијских ситуација у функцији објективног драмског представљања, посредством умножавања и сукобљавања субјективних иронијских перспектива драмских ликова.

Посредством комплексних видова ироније, хумор прелази у сатиру упућену узроцима и последицама друштвених промена које постепено добијају гротескне облике, у мотивима кризе идентитета и отуђења протагонисте и деутерагонисте, да би се, даље, драмска преобразила у функцији трагикомичних ситуација и у представљању песимистичке слике света.

У овим поступцима, у дијалогу као основном драмском виду, иронија означава реакцију и полемику, различитог степена — од наговештаја неслагања до средства отвореног сукоба, као фигура ситуације, реакције на одређени став, у општој функцији појачавања драмске тензије, при чему се иронични искази препознају као реплике, која прекида дотадашњи ток ситуације. У сваком случају, након изговореног ироничног исказа, уколико је препозната интенција ироничног дикурса, постоје две опције: или се дијалог прекида, или креће другим, значајно различитим или супротним током, отривајући комплексне процесе конструкције и деконструкције идентитета.

На основу наведених ставова, закључујемо да иронијски искази представљају показатељ односа конструкције идентитета и друштвених промена, док су последице кризе идентитета сугерисане у општој полифонији иронијских ситуација у *Балканском шћијуну*. Ковачевићев маестрални драмски поступак, у духу ироније, остварен је у драми која поседује кохерентни идентитет веродостојности, јер настаје као спонтани, животни ток који постаје „овековечени“ драмски систем, а с друге стране, представља интерференцију трагикомичних ситуација које доживљавају ликови изгубљеног идентитета.

ЛИТЕРАТУРА

- Žegarac 2005, V. Žegarac, *Osnovi teorije relevantnosti*, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu
- Ковачевић 1987: Д. Ковачевић, *Изабране драме*, Београд: Нолит.
- Лопушина 1997: М. Лопушина, *Убиј ближњег свог: Акције Државне безбедности проишав шћијуна од 1946. го 1997*, Београд: Народна књига, Алфа.
- Luburić 2007: R. Luburić, *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953-1955: tematska zbirka dokumenata*, Podgorica: Istorijski institut Crne Gore : Pobjeda, 2007 (Podgorica : Pobjeda).
- Марјановић 2000: П. Марјановић, *Српски драмски писци XX stoleћа*, Београд: Факултет драмских уметности, Институт за позориште, филм, радио и телевизију.
- Марјановић 1985: П. Марјановић, *Југословенски драмски писци XX века*, књига прва, Нови Сад: Академија уметности у Новом Саду.
- Man 1996: P. de Man, *Aesthetic ideology. Theory and history of literature*,
- Man 1996: P De Man – „The concept of irony“ in: *Aesthetic Ideology*, Minneapolis: University of Minnesota.
- Милутиновић 2006: З. Милутиновић, *Сусрети на шћрећем месту*, Београд: Геопоетика.

Radosavljević 2005: D. Radosavljević, *Staging Theatricalised Reality: Yugoslav Metatheatre and its Political Significance*. In: Haas, Birgit (ed.), *Macht: Performanz, Performativität, Polittheater seit 1990*. Würzburg: Königshausen Neumann.

Sirc 1997: L.J. Sirc, *Da li je kritika samoupravljanja još uvek aktuelna*, Beograd: Institut ekonomskih nauka; London: Institut za postkomunističke zemlje.

Стаменковић 1987. Предговор у: *Изабране драме Душана Ковачевића*, Београд: Нолит.

Стаменковић 2000: В. Стаменковић, *Крај ушпице и позориште – критике и есеји – 1985-2000*. Београд: Откровење.

Стојановић 2003: Д. Стојановић, *Иронија и значење*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Dušan Živković

**IRONY IN THE CONTEXT OF SOCIAL CHANGES AND
IDENTITY CONSTRUCTION IN THE PLAY BALKANSKI ŠPIJUN
BY DUŠAN KOVAČEVIĆ**

Summary

The subject of an analysis of the nature, form and function of irony in the context of social change and identity construction in the Balkan spy drama by Dusan Kovacevic, from the process of creating and perceiving ironic statement, through their effects and interference in the ironic discourse, the dramatic irony of the situation. Through confrontation ironijskih subjective perspective of dramatic characters, created a situation in polyphony ironijskih dramatic representation of the objective function. In these proceedings, the dialogue as a basic form of drama, irony means the reaction and controversy, different degrees - hint of dissent by means of open conflict. Kovacevic's masters of dramatic action is in the spirit of irony, was in the drama that has a coherent identity authentication, representing interference tragicomic situations experienced by the characters of lost identity, the constant oscillation between allusions to the past and questions about the causes and consequences of the irony of fate.

Keywords: irony, social changes, identity, tragicomedy.

Јелена Н. Арсенијевић Митрић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност²

О (НЕ)МОГУЋНОСТИ УТОПИЈЕ НА ПРОСТОРУ ЛАТИНСКЕ АМЕРИКЕ: УРАНИЈА И МЕКСИЧКИ САН Ж. М. Г. ЛЕ КЛЕЗИОА

У књижевним делима Ж. М. Г. ле Клезіоа и Едуарда Галеана огледа се јасна тежња да се изнова размотре и доведу у питање колонијални подухвати на подручју Латинске Америке, али и да се разоткрију нови, усавршени и наизглед маскирани облици колонијализма на поменутом простору данас. Галеано, уругвајски писац и новинар, овом проблематиком бави се у књигама *Отворене вене Латинске Америке: пет година пљачке континента* и *Бити као они: култура мира и неоколонијализам*, а Ле Клезіо у роману *Уранија* и антрополошко-историјској студији *Мексички сан или прекинућа мисао амероиндијанске цивилизације*. Код оба аутора присутна је свест о погубном учинку капиталистичке експанзије започете у XVI веку, која је уједно обележила почетак модерне епохе као и процес глобализације. Криза, о којој се данас све више говори, а присутна је на свим пољима, пре свега је криза морала. Евроатлантски империјализам савременог доба проналази нове начине како би продужио кризу и њоме што ефикасније управљао, било преко међународних организација, великих корпорација или појединачних држава, које настоје да за себе креирају изоловано острво, утопијски пејзаж, али на уштрб среће и по цену слободе остатка планете. Поменута тежња као и вековно прикривање истине довело је до тога да данас, заправо, сви живимо дистопију.

Кључне речи: Ж. М. Г. ле Клезіо, Е. Галеано, С. Салгадо, Латинска Америка, утопија, криза, (нео)колонијализам, европски империјализам, капиталистичка експанзија

*Врћи је место где смо хтели да благујемо
још пре но што је ништа било створено или рођено (...)
Ах, блажене земље
с ону страну бродолома и оштра где јабуке
не морају више да падају.*

Робер Марто

Стваралаштво Ж. М. Г. ле Клезіоа је у потпуности урођено у савремени друштвени тренутак. Иако писац *Књиже бекстава* и неко ко је сопственим стопама и књигама пропутовао читав свет, није желео да у свом делу избегне помињање „неугодних“ истина од којих савремена цивилизација окреће главу. Књижевни простор за њега није оаза заборављања, поље ескапизма, лишено сваке врсте одговорности, већ место ослобођено за маргиналне гласове и нове приче. У моменту кризе која је данас захватила све сегменте друштва, чије размере јед-

1 pandorajelski@yahoo.com

2 Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018: *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ни потцењују, а други прецењују, он покушава да се врати на почетке и открије узроке који засигурно нису новијег датума. Поставља питање где су корени кризе и шта је довело до њене кулминације и цивилизацијског хаоса у којем смо се обрели.

Студију *Мексички сан или прекинути мисао амероиндијанске цивилизације* објавио је 1988. године као адаптацију докторске дисертације одбрањене 1983. године, у којој преиспитује повест освајања Мексика и потчињавања староседелаца. У својим историјским и антрополошким истраживањима аутор указује на сложеност и богатство ишчезле културе америчких Индијанаца, на златно доба мексичке цивилизације, коју су западни освајачи уништили на врхунцу развоја, а не како се веровало и лажно представљало у моменту пропадања и урушавања. Фасциниран је раним, егалитарним латиноамеричким друштвима. Такође, превео је на француски језик и чувени мајански митолошки текст, свету књигу *Тилам Балам (Свештеник Јаџуар)*. У племену Ембера и Ваунана, у Панами, где је провео четири године, открио је наслеђе те амероиндијанске културе, живот у складу са природом, ни налик ономе што је могао да види и искуси у Европи.³ Такође, неко време је живео у мексичком селу Ваљеу де Браву. У једном интервјуу говори како је боравак у шумама Панаме из корена променио његов поглед на свет, живот и саму уметност:

„Чини ми се да шуми дугујем једну од најдубљих књижевних емоција у мом одраслом добу. Од 1970. до 1974, у области Средње Америке познатој као Ел Тапон дел Дарјан, или Дарјански јаз, јер се на том месту прекида панамеричка магистрала која је требало да споји две Америке, живео сам, заправо 'делио живот' с доморозима који су

3 Ле Клезио, у Африканцу, открива и откуда, између осталог, фасцинација индијанским светом. Са тим тајанственим простором упознао се преко фотографија свога оца који је једно време боравио као теренски лекар на рекама Гвајане. Пловио је рекама Мазаруни, Есекуеибо, Купурунг, Демерара. Очев фотографски запис оживљава у пишевој машини:

„Али ова земља је огромна, она још увек не припада у потпуности људима. На његовим фотографијама се осећа усамљеност, напуштеност, и утисак да је додирнуо најудаљенију обалу на свету. [...] На фотографији се види прамац пироге како плива низ реку, гледам је и осећам ветар, мирис воде, чујем, упркос брујања мотора, звуке инсеката у шуми и предосећам напетост која се рађа пре мрака. На ушћу рио Демерара, непрерађени шећер се товари, помоћу чекрка, на зарђале теретне бродове. А на плажи се губе таласи од проласка бродова, док ме два индијанска детета посматрају, дечак, од око шест година, и његова једва мало старија сестра, обоје имају велики стомак због паразита, а њихова веома црна коса подшишана је као да су им ставили шерпу на главу, равно, до обрва; и ја сам изгледао тако у њиховим годинама. Успомена на та два индијанска детета која су, с гримасом на лицу због сунца, стајала на обали реке посматрајући мог оца, била је једини траг његовог боравка у Гвајани. Као и све те слике још увек дивљег света, који се назире дуж река. Тајанствен и непостојан свет, у коме владају болести, страх, и насиље копача злата и трагача за благом, свет Индијанаца који пропада, у коме се чује песма незнања.“ (Ле Клезио 2005: 42, 43)

Очево искуство га је делом инспирисало да се и сам запути у чудесне пределе Латинске Америке: „Касније, дуго после тога, отишао сам у земљу где живе Индијанци, на обали река. Упознао сам сличну децу. Свет се без сумње много променио, реке и шуме су мање чисте него што су биле у младости мога оца. Међутим, учинило ми се да сам схватио шта је он осетио када се упустио у авантуру при искрцавању у луку у Џорџтауну. И ја сам купио пирогу и путовао сам у њој стојећи на прамцу с раширеним прстима на ногама, како бих се боље држао, имао сам у рукама дугачки штап којим сам махао, гледао сам корморане како полећу испред мене, слушао сам како ми ветар фијуче у ушима и како се одјек мотора са чамца губи у густој шуми.“ (44)

Гвајана је још увек у поседу Француске, као једина територија Европске Уније у Јужној Америци. Поједина племена, међу којима су Паликур, Галиби, Аруак и друга, боре се за опстанак настојећи да живе изоловано од европеизираних центара.

били подељени у два племена – Ембера и Ваунана. И, после тог боравка, заиста се све променило. Не могу то да изразим другачије него да сам стигао на праг једне куће, једне просторије, и видео шта је с друге стране. Нисам прешао на ту другу страну јер је то немогуће. Не можете се ослободити свог лица, своје одеће, своје прошлости. Све то, слепљено је уз вас и не можете се од тога одвојити. Али сам заиста имао утисак да сам на прагу и да видим оно с друге стране. Оно што је тамо, или што би могло да буде тамо. Једно мало друштво. Неколико хиљада особа које живе по мерилима потпуно другачијим од оних западњачких. [...] Од тренутка када сам додирнуо то друштво, престао сам да будем искључиво церебралан, интелектуалан тип. После тога, почео сам да ‘храним’ и себе и своје књиге том не-церебралношћу, не-интелектуалношћу. [...] Тај кратки период у мом животу решио је много тога. У сваком случају, излечио сам се од осећања гнушања и мржње. То ми више није било потребно. Заиста сам веома захвалан тим људима што су ми подарили тај тренутак.“ (Валчић-Лазовић 2011: 236-238)

Сазнања која је стекао кроз антрополошка истраживања подстакла су га да своја искуства преточи у уметнички облик. Измештање из западне цивилизације и контакт са другим културама инспирисао га је да у својим делима говори о страдању маргиналних заједница под ударом глобализације и нових нескривених облика колонизације. Овом проблематиком заокупљен је већ више од две деценије, посебно у романима *Пустииња* (1980), *Златина рибица* (1997), *Уранија* (2006), *Онича* (1991). Поменути темама бави се од 1966. године, када почиње своја дела да богати есејистичким, антрополошким и биографским елементима, притом посебно фасциниран другим културама, оним које остају на маргини доминантне цивилизацијске матрице. Бави се проблемима „Трећег света“ у земљама Африке, Средње и Јужне Америке.

У роману *Уранија*, осликани су бедни остаци некадашњег културног богатства Мексика који је сада приказан у неоколонијалној атмосфери културе доминације, чије су главне одлике профит, тржиште, униформност, прогрес, једном речју нови светски поредак. Аутор посебно разматра проблеме постколонијалног друштва, окупиран ликовима са маргине који покушавају на различите начине да се одупру и у крајњој линији преживе притиске доминантних центара и пропагандног западњачког начина мишљења и живљења. Интересују га појединци који постепено стичу свест о неприпадању, немогућности да се остваре и опстану у задатим оквирима које креира доминантна култура и њиховим покушајима измештања.

У потрази за Уранијом

Овде смо у земљи која је измишљена за утопије.

Ван времена, помало нигде.

Ж. М. Г. ле Клезио

*Упоредено с неописивом данашњицом,
било које доба изгледа нам благословено.*

Емил Сиоран

Лајтмотив романа јесте сан о другачијем и бољем свету. Већ сам наслов првог поглавља – *Измислио сам једну земљу* указује на тако нешто. У причу нас уводи Данијел, приповедач који се сећа властитог детињства, ратне атмосфере у Француској и уверења да је *стварности тајна и да смо блиски свету када сањамо* (Ле Клезио 2009а: 7) – мантра коју је наследио од мајке годинама га је одржавала и чинила спокојним. У метежу Другог светског рата, у сталном страху од упада војника, дечак бежи у свет маште посредством књиге о грчкој митологији, где имагинарна земља Уранија⁴ постаје његово прибежиште.⁵ Поред Ураније, у роману је креирано још неколико различитих утопија⁶ – најпре кроз причу о Кампосу, о томе какав је био раније а какав је данас, затим брег антрополога који представља оазу за истраживаче и филозофе, Дон Моисесов утопијски пројекат Емпорио и најзад Зона као место уживања за појединце, забрањени врт. За разлику од класичних утопија које су обухватале читаво друштво, у *Уранији* је реч о различитим замислима од којих свака одговара само одређеној групи људи, функционише у уском кругу и привремено, а аутору служи да посредно упуту критику савремене цивилизације. Ле Клезио у овом роману поставља питање (не)могућности утопијских снова и пројеката у модерном свету. Чини се да живимо у доба када више

4 У грчкој митологији Уранија (Небеска) је једна од девет муза, заштитница астрономије и филозофије. Веровало се да је у стању да предвиди будућност према позицији звезда. Често је приказивана како држи глобус у једној, а показивач у другој руци.

5 Данијелово детињство делом представља реминисценцију на детињство самог аутора, ратно окружење у Ници где је као мали одрастао. У уводном поглављу романа Тужбалица о глади, Клезио се сећа сопственог одрастања у рату. Оно што се трајно урезало у памћење јесте неописива, раздирућа глад, сензација која га прати читавог живота у виду снажне трауме, која је оставила ожиљке и на одређени начин га изобличила:

„Али, сећам се да сам био гладан. Сећам се да сам био крај пута кад је стигла америчка војска и да сам, заједно сам другом децом, јурио путем поред њихових камиона и да смо викали *chewing gum* – жвакаћа гума. [...] Увек се потресем кад видим снимак деце крај пута, негде у свету, која пружају руке и моле за храну, јер се сећам да сам и ја то радио. Написао сам Тужбалицу о глади да бих евоцирао ту стару, скривену успомену моје личности кад сам био мало, изгладнело људско биће које очекује да му војници нешто подаре. [...] Никад нисам заборавио тај осећај глади. Заиста знам шта значи бити гладан. Мислим да сам био у стању да попијем моторно уље колико сам био гладан. Једном сам видео у Панами децу како из канте пију моторно уље. То је нешто веома битно у мом животу јер познајем глад, осетио сам је. Можете се осмехнути и сматрати то наивним, али то је укорењено дубоко у мени. То разумеју они који су то преживели. Мислим да се много људи сећа тог доба, а тога има много и данас. Ратови никад нису престали, има их свуда. Свуда има и гладне деце крај путева.“ (Валчић-Лазовић 2011: 229)

6 „Реч утопија обично означава ону крајњу тачку људске лудости или људске наде – залудни сан о савршенству у Земљи Недођији или рационалне покушаје преуређења људског окружења и његових институција, као и побољшања његове несавршене природе, ради проширења могућности свакодневног живота. [...] Мор је објаснио како утопија може да означава или грчку еутопију, што значи добро место, или аутопију, што значи непостојеће место.“ (Мамфорд 2009: 11)

није допуштено чак ни маштање о бољим световима. Сваки такав покушај бива исмејан или за кратко време осујећен. Стварност све апсурднијим примерима и догађајима свакодневно побија и ономогућава тај вечни људски сан о рају и о идеалном друштву. Је ли тај сан данас више него икада обесмишљен? Или, ипак, што је стварност суровија то је и потреба за идиллом снажнија?⁷

Друго поглавље романа неочекивано нас измешта у нови хронотоп. Данијел Силито је одрастао човек којег затичемо на путовању мексичким Западом. У аутобусу среће необичног младића Рафаела Закарија чије му приповедање врати у сећање детињство и измишљену земљу Уранију. Привући ће га причом о комуни Кампоса, једној врсти уточишта које окупља потпуно разноврсне типове људи, са различитих страна света, где се лече од многих болести савременог доба.⁸ Махом оне који се не проналазе у друштву, у савременој цивилизацији: *Сви они који дођу у Кампос су на крају љуша, немају где другде да оду.* (Ле Клезео 2009а: 121) Убрзо сазнајемо и како се Данијел обрео у Мексику – као географ ангажован је на пројекту картографисања долине Тепалкатепека. Међутим, тајанствени младић из аутобуса пробудио је у њему потиснута маштања и жељу да сазна више о тој несвакидашњој заједници. Он ће га постепено упућивати у правила Кампоса. Најпре му говори о васпитању деце, о томе да не постоји школа као званична установа, већ да сви уче једни од других, да су истовремено и предавачи и ученици, и да се тај процес не окончава. Читаво село представља једну велику школу: *У Кампосу, деци није потребно да иду у школу зато што је наша школа свуда. Наша школа је време, дан, ноћ, оно што кажемо, оно што радимо. Ми учимо, али не у књигама и на сликама, другачије.* (20) Млади имају предност у односу на одрасле. Ово је склониште и за децу без родитеља. Деца бирају кућу у којој спавају, међају боравиште онако како им се свиди. Одрасли су ту да их штите и помажу, али не и да им буду ауторитети и да им намећу забране. Она подсећају на заборављена знања, враћају аутентичном, невином погледу на свет који се постепено губи како бивамо старији.⁹ Тако се одржава непрестана веза међу генерацијама. Старија браћа и сестре добијају улогу родитеља, они усмеравају млађе. Рафаел, такође, има свог вођу међу старијим дечацима, Одхамом, који га постепе-

7 Да је реч о изузетно снажном пориву, потреби за Аркадијом укоренењу у људском бићу, сведоче и многобројни уметници који су се кроз историју књижевности изнова окретали и на своје начине обрађивали овај мотив – Хомер, Хесиод, Платон, Теокрит, Вергилије, Овидије, Данте, Тасо, Спенсер, Милтон, Мор, Шекспир, Ф. Бејкон, Сервантес, Кампанела, Волтер, Русо, Џ. Харингтон, Е. Кабе, В. Морис, Х. Џ. Велс, Замјатин, Хаксли, Орвел, У. Легвин, Љоса, Пекић и други. Код Достојевског, на пример, можемо говорити о својеврсној опсецији. Занимљиво је да се међу његовим јунацима сан о златном добу јавља чак и код најокорелијег нихилисте као што је Ставрогин, јунак романа *Зли дуси*. Идентичан сан снева и Версилов у *Младићу*. Мисао о рају јавља се у већини његових романа али и у причама, наглашена је у *Сну смешног човека* и у новели *Кротка*. (Опширније о овој проблематици код Достојевског – види Стојановић 2003)

8 Рафаел бежи из црквеног интерната у којем је завршио након смрти мајке. Хади, као уосталом и сви у овој колонији, тражи душевни мир склањајући се од рата, лудила које је потом уследило, а онда и породичне трагедије. Ефраин је преступник којег гони полиција. Адхара је побегла из клинике за душевне болеснике.

9 Ово схватање Ле Клезео потенцира у већини својих романа, у којима често прати процес одрастања и индивидуације својих ликова, који углавном успевају да одрже везу са својим првобитним бићем и самим тим непатворену везу са светом који их окружује, на тај начин успевајући да се отму отуђењу. То је случај у роману *Пустинња*, *Златна рибица*, *Онича*, *Terra amata*, *Тужбалица о глади* и другим. Деца су често главни јунаци његових прича.

но уводи у правила заједнице. Занимљиво је да сви користе надимке, а заборављају права имена, што указује да се ступање у ову комуно доживљава као извесна промена, постаје се неко други. Када младићи и девојке одрасту (на индијанском *desarrollado*) добијају прилику да напусте Кампос и упознају свет. Рафаел се управо враћа са таквог путовања и први пут се осећа у потпуности слободним. Насеље негује и посебан језик – *елмен*, *писмо звезда*; тачније говори се мешавином језика, где свако убацује нове изразе, како би се говор што више богатио (елементима шпанског, француског, енглеског, индијанских језика). То је језик који не познаје правила, осим једног, а то је игра. Најсличнији је децем језику:

„На елмену, свако говори како му је воља, како му дође, мењајући речи, или служећи се туђим речима. Оно што је посебно, јесте да наш језик не служи само говору, већ и песми, вици, или игри звуцима. Некада желиш само да производиш звуке, смеха ради, или подражавајући. Промениш редослед речи, мењаш звуке, додајеш делове других речи унутра, или опонашаш нагласке, али и шум кише, ветра, грмљавине, крик птице, оглашавање паса који ноћу завијају. Понекада исто тако покушаваш да изврнеш реченице, или састављаш сличне звуке, или окрећеш речи, а други покушава да погоди шта си рекао. То је игра.“ (121)

Овде сви раде и сами производе храну на плантажама које обрађују. Заједница има и свог предводника – Саветника, Антони Мартена, кога су звали Хади, што на елмену значи „Антилопа“. Када је први пут дошао у Кампос, место је било потпуно запуштено, све је било у корову и камењу. Индијанка Марикуа и њен пратилац Сангор, помогли су му да обнови логор који су прозвали *наш врш*. Засадили су различито биље, почев од поврћа, преко лековитих биљака од којих се праве чајеви до мирисних трава. Марикуа их је упутила у исцељујућа својства *нурхитше*,¹⁰ *биљке која шешу и даје животи* (119), дивљег растиња из околних планина које су користили њени преци. Становници Кампоса и њихов вођа настојали су да у својој колонији делују хармонично, као целина у којој свако има задужења и ради оно што најбоље уме. Таква замисао подсећа на златно доба мексичке цивилизације о којем Ле Клезно пише у својој студији и наводи да је данас таква усклађеност тешко замислива, да је она део прошлости чудесног доба када време није значило неминовни и бесмислени теснац, већ повезаност са точком векова преко којег се одвијала мистична и заокружена судбина. (Ле Клезно 2009b: 90) Кампос је место где су покушали да поново сањају сан о *изгубљеном рају где су наука о звездама и мађија богова били једно, сан о повратку на саме почетке цивилизације и сазнања*. (164)

Хадијеву животну причу, вође овог својеврсног племена, Данијелу ће пренети Рафаел. Рођен је као Антони Мартен у Конави, у племену Индијанаца Чоктава; мајка је потицала из племена Дине, а отац је био Француз. Након што их је отац напустио и отишао у Француску, одрастао је с мајком у резервату у Аризони. Неко време је лутао, опијао се, бавио се разноразним пословима, радио на плантажи поморанци у Калифорнији, рудницима уранијума у Аризони, мајчина породица га се одрекла због раскалног живота. Када је напунио осамнаест година САД су заратиле са Јапаном, пријавио се у морнаричку пешадију и отишао у борбу на Тихом океану где је доживео крајње необично искуство – неколико месеци је провео на пустом острву не знајући да је рат окончан. Када су га прона-

10 *Clinopodium laevigatum*

шли, потпуно психички сломљеног, затворили су га у војну болницу. Лекови нису помогли, савест га је прогањала, виђао је раскомадана тела, сећао се људи које је убио. Морао је да побегне, живео је у планинама као прави пустињак, ловац који спава у пећинама. Након годину дана јавила му се визија у којој је добио поруку да се врати кући. Оженио се, добио децу и почео да ради као агент осигуравајућег друштва, све док се није десила трагедија – жена му је страдала у саобраћајној несрећи. Потпуно сломљен решава се на поновно путовање, кренуо је ка југу и коначно се зауставио на месту данашњег Кампоса. Дошао је на идеју о прављењу уточишта за све оне који се осећају изгубљено, прогоњено, као да не припадају нигде. Ова колонија је била њихово прибежиште. Међутим, једини је он знао да оваква идила усред вулканског гротла не може потрајати вечно, да је потребно бити спреман јер *не знамо ни дан ни час*. Ова мантра се лајтмотивски провлачи кроз читав роман, уједно и као наслов последњег поглавља, указујући на нестабилност човековог положаја у свету, али и на моменат када ће становници колоније Кампоса морати да потраже ново место за свој логор; само у кретању и промени могуће је опстати. Живот је овде представљен као стално лутање, потрага за духовном обновом: *Рекао је, ништа не може да траје. Само звезде остају исте. Морамо да мислимо на свој полазак. Кампос није наш, он никоме не припада.* (Ле Клезео 2009а: 113) Није волео да га зову учитељем, јер је сматрао да човек мора сам да се руководи, да учи на сопственим грешкама.

Једна од омиљених активности у Кампосу било је и окупљање ради посматрања звезда, гледања у небо. Тај дан је за њих представљао праву светковину, искорак у митско време. За Данијела су то били повлашћени моменти, тренуци у којима је заборављао на све и препуштао се екстатичној визији, налик отрешњујућем сну у којем као да све види први пут. *Изнад мене се отворилише врло велика вратиша, не машином, већ погледом, покрећу који је кренуо од средишњих мођишла и забио се у ноћ. То је искуство које не могу да објасним. Изгледало ми је да сам истовремено овде и тамо, сасвим близу и врло далеко.*¹¹ (140) Једино је Хади знао да је то традиција коју су племена са ових простора упражњавала вековима раније. Знао је за ритуал цртања путање звезда на лицу код старијих, као и то да су млађи носили тетоважу сазвезђа Плејада (седам Влашића) на руци. Сваке године у децембру остајали би будни и пратили звезде како пролазе зенит и силазе ка западу. Желео је да Данијелу пренесе вештину посматрања и цртања мапе неба. Једнога дана када је осетио да је његова духовна припрема достигла одређени ниво предао му је своју карту неба, посветио га у причу о племену из којег потиче, а затим дао једно утопијско пророчанство:

„Током дуга времена људи мога народа мислили су да је земља плоча окружена великом реком која тече у два смера, где душе падају после смрти. Мислили су да су планине шупље и да садрже воду кладенаца. Говорили су да су звезде духови, да се сунце рађа свакога јутра и умире сваке вечери. Научили су да читају време, направили су чворове на ужади. Да предвиде помрачење месеца. Сви смо деца тих људи. Једном ћемо

11 Кроз сличну, својеврсну иницијацију пролази и Џефри, јунак Клезеоовог романа Онича, који у својој потрази за изгубљеним светилиштем Аро Чукуа доживљава метаморфозу у којој осећа невероватну блискост са земљом и народом Мероа. (в. Арсенијевић 2011: 114) Овакви паралелизми у Клезеоовим романима, међу наизглед различитим ликовима на супротним странама света, указују на дубоку промишљеност у стварању карактера и наративних нити, али и на осећање да је читав свет океанска целина у којој постоји скривена смисленост и међусобна повезаност.

схватити ствари за које данас не знамо ни да постоје. Живећемо под новим законима, измислићемо нове науке. Светове без гравитације, честице без имена, молекула који живи без водоника и кисеоника, материју без угљеника. Вибрацију која неће бити светлост, димензију која неће бити време ни простор. То ће све доћи зраком свести, тањим од нити паука, лакшем од крила лептира. Моћи ћемо то, или ћемо умрети. Зато ти кажем, а кажем свакоме од вас, гледајте небо и изгубите се у васељени за ову ноћ.“ (139)

Ле Клезио, у *Мексичком сну*, пише о сличном ритуалу у оквиру фестивала ватре који је имао огромну улогу у читавој Централној Америци, у традицији Маја, Астека и Толтека. Одигравао се на крају циклуса од педесет и две соларне године, у моменту када по индијанском рачунању времена све звезде завршавају један циклус и отпочињу нови. Реч је о тренутку када се читав космос обнавља и започиње својеврсну револуцију. За Астеке, који су живели у потпуности подређени оностраним законима, тај моменат је без сумње био испуњен стрепњом, будући да је судбина читавог света угрожена у току тих пет последњих дана без имена, „празних дана“ – *nemontemi*, који обележавају улазак у нови период. Захваљујући Бернардину де Саагуну, остао је записан детаљан опис церемоније у којој процесија креће до узвишења са којег ће у поноћ, из посебног за те прилике направљеног храма, посматрати сазвезђе Плејада, било да су високо на небу или ако нису чекали би да се појаве, и тек када би видели да су прешле половину неба, знали су да се кретање наставља и да крај света још није близу. (Ле Клезио 2009б: 55-56) Иза већине веровања у снове и знамења амероиндијанских народа крила се снажна филозофска идеја о кружном току времена. Линеарни концепт времена, рађања ни из чега и повратак у празнину, био им је стран подједнако као и идеја о чисто материјалном свету лишеном коначности и сврхе. Људи који су искусили силину сусрета земног и натприродног и знали да је њихов живот само део божанског постојања, видели у свету који их окружује, животињама, биљкама и природним појавама божанско присуство, нису могли да замисле универзум без краја, у којем време утиче у празнину. Невероватан успех Маје су постигле проналаском календара заснованог на веровању у кружни, сферични универзум у којем време почиње увек изнова и тако у недоглед. За ренесансног Европљанина, скептика и заљубљеника у науку, амероиндијански свет са својим религиозним и симболичним концептима био је потпуно несхватљив. Међутим, много пре него што се астрономија појавила у Европи, мајански истраживачи су развили ту науку и усавршили јединствен календар заснован на путањи Венере, Месеца и Сунца. Служио им је за планирање жетве, предвиђање епидемија, суша, ратова. Међутим, крајњи циљ таквог представљања времена био је у нечем другом, будући истовремено молитва и сазнање, постао је симбол индијанске мисли. Суштинска разлика између мајанских астронома и ренесансних научника лежала је у филозофском концепту. За Маје, као и за Астеке, циљ није био управљање и контролисање закона универзума, већ поимање сопствене судбине у оквиру њих. Ипак, чини се да су мајански истраживачи пажљиво бележећи кретање звезда и помрачења месеца показивали истоветну знатижељу и узбуђење које је касније обузимало и Галилеа, Брахеа и Коперникуса, али за разлику од Европљана, чија је наука одвојена од религије, амероиндијански астрономи осмислили су концепт у потпуности посвећен култу богова. Веровањем у кружно протицање времена и ритам стварања, древни Мексиканци нису успели да се прилагоде хришћанској концепцији у којем доминира воља свемогућег Бога, нити су могли да прихвате

прагматични детерминизам европске ренесансе. Такође, познавали су сопствене границе као и релативност људског света, а управо без те сумње у сопствене моћи ниједна култура не би опстала. У исто време открили су основне законе науке, бројеве (распоред цифара и нулу), геометрију, астрономски календар. И као најбитније остварили су друштво засновано на равнотежи, где свака особа без обзира на сталож, има приступ и бива одговорна пред боговима. Клезлио сматра да је амероиндијанска култура у својим замислима значајно предњачила над Европом. Ако погледамо мит о деструкцији, као једно од основних полазишта њихове филозофије, видећемо да се он у потпуности противи миту о златном добу који је обузимао ренесансне идеалисте. Астеци, Пурепеће и Маје, веровали су да богови свему што створе неминовно намене и крај, уништеће. Стварање су видели као низ катастрофа што је заправо дисконтинуирани хаос. Живот на земљи, тако, није ништа друго до кратак трен између почетног и завршног хаоса.¹² У Европи се таква идеја зачала тек почетком двадесетог века у теорији Макса Планка. (в. Ле Клезлио 2009б: 192-197)

Занимљиво је да Кампос има своју историју, годинама раније на истом месту постојао је језуитски логор, сеоце са колибама од дасака и црквом, ограђено великим зидом, штитом од лопова. Након револуције влада је све срушила и претворила цркву у шталу. Остале су зидине и црквени торањ. Знатно касније место је поново оживело, али сада са другачијим правилима и становницима. Отворен је простор за нову утопију. У подтексту приче о језуитском кампу је читава повест некадашњих покушаја европских мисионара да асимилију и употребе домороце у своје сврхе. Наиме, познато је да су језуити у прашумама Парагваја покушали да оформе „божју државу“ у складу са социјално-политичком доктрином којом су се руководили.¹³ Реч је о својерсном експерименту, у којем су урођеници искоришћени као заморчићи. Иако су свој пројекат желели да представе идиличном сликом, права природа њиховог стремљења била је сасвим другачија. Припадници Удружења Исусовог добили су дозволу од шпанског краља да спроведу у дело једну врсту теократије над Гваранима. Замислили су „идеалну државу“ у којој сви подједнако раде и производе, а онда и на једнаке части деле производе сопственог рада. Међутим, слично као и на Орвеловој животињској фарми – *Сви су једнаки, али су неки једнакији од других*, тако је и овде изгледала теорија примењена у пракси у којој језуити, поглавице и њихови најближи имају повлашћени статус, док су сви остали лишени слободе и третирани као робље. За потчињавање становништва мисионари су претежно користили закон силе и принуде, потпуно супротан врховном хришћанском принципу делотворне љубави. Да притисак на Гваране буде још већи постарала се и шпанска круна која је добијала годишњи порез по глави становника из ове насеобине, а касније их је користила и као војни штит у борби против португалских колонизатора. Идеал коме су језуитски миси-

12 „За индијанску мисао, свет је постојао не једном, већ више пута, као последица више узрока. Оно што се звало прво стварање земље, збило се пре многи миленијума. Укупно су постојала четири сунца и четири земље, који су претходили садашњем периоду. У тим добима, званим Сунца, по старим Мексиканцима збила се извесна еволуција у спирали, у којој су се појављивали, сваког пута све бољи, облици људских бића, биљака и хране. [...] Свако доба или сунце завршава се увек једном катаклизмом. Али, уместо да се историја понови, фатално истоветна са пређашњом, нови циклус, који се спирално развија, доноси боље облике.“ (Портиља 2005: 16, 17)

13 Рене Филип-Милер, аустријски писац и историчар, о таквом подухвату пише изузетно похвално у књизи *Моћ и шајна језуита*.

онари тежили била је потпуна покорност, а средства потребна да се то постигне – терор и манипулација. Оно што је за малобројну елиту проповедника, доносиоца „прогреса“ представљало остварење утопије, у очима покороног домородачког становништва заправо је била дистопија. Е. Парис (2010: 73) наводи да је формирање ове својеврсне државе захтевало стални надзор и прописане казне чак и за најмање преступе: бичевање, пост, затвор, стуб срама на централном тргу, јавно исповедање и кајање у цркви. Имајући у виду до сада речено, показује се истинитом Сиоранова тврдња да се „иза радости мисионара и апостола назире прогон. Залагање око преобраћања нема уопше за циљ ослобађање, већ оживљање“ (Сиоран 2008: 26) Никола Милошевић (1989: 145) сматра да су Гварани у пројекту језуита третирани као неслободна, нерадна гомила деце¹⁴, коју насилним путем ваља усрећити. Такође, у поменути поступцима и замислима препознаје исту политичку аксиологију коју ће, много година након парагвајског експеримента, Достојевски приписати свом јунаку у језуитској одежди – Великом Инквизитору.

Инквизитор из *Леџенде*, коју у роману *Браћа Карамазови* приповеда Иван, заступа управо систем вредности који негује западна цивилизација. Хришћанство бива реинтерпретирано у складу са потребама оних који себе стављају на трон државе, у овом случају цркве. Христ, при том, служи само као параван који прикрива тежње потпуно супротне његовим порукама. Оно што су мисионари још у шеснаестом веку успешно опробали у Парагвају, а Достојевски добро препознао у властитом добу, данас је постало руководећи принцип и логика којом се служе евроатлантски креатори државних и политичких модела – видети људе као масу, поделити их на подобне и неподобне, на цивилизоване и варваре, на елиту и слабе.¹⁵ Пласирати идеју антрополошког песимизма да је велика већина људске популације слаба, неразвијена, да не иде у корак с прогресом, а затим прогласити једног човека или читаву нацију подобном да другима укаже на прави пут. У основи је идеја да се читав свет прилагоди, ако не милом онда свакако силом, концепцији „слободе“ коју креира западно друштво. (в. Арсенијевић 2010: 84-90)

Иако је Ле Клезно у *Уранији* само поменуо језуитско насеље на месту Кампоса, у *Меккичком сну* је назначену тему детаљније разрадио и историјски осветлио. Презир који су шпански освајачи осећали према староседеоцима био је заснован на уверењу да Индијанци нису у потпуности припадали људској раси. То уверење је оправдало рат, ропство и пљачкање земље. Јасно је да ни представнике свештенства није заобишла поменута предрасуда, тако су језуити сматрали да је припаднике племена Сери неопходно истребити. Постоји запис из 1753. године у којем се наводи да док читава раса не буде уништена неће доћи до спокојства и трајног мира. За Переза де Рибаса, домороци су били „глупе животиње“ које својом гологињом и насилњем подсећају на човека након пада. (Клезно 2009б: 127) Религијски вођа Дијео Муњоз је Индијанце доживљавао као чудовишта приро-

14 Што је у складу са одлуком трећег концила у Лими из 1583. године, у којем се урођеници називају децом и варварима.

15 Овакво подвајање заступао је још Аристотел, филозоф којем се и данас клања већина европских интелектуалаца, а у периоду антике, средњег века, ренесансе и класицима важио је као неприкосновени мислилац, чија се свака реч морала поштовати. Његова антропологија почива на два типа људи. У спису Политика износи став да је једнима од природе дато да буду господари, а другима слуге. Ропство је по њему нужно и не треба га доводити у питање: „Роб је жива имовина. [...] Јер онај који по нарави не припада себи него другому човеку, тај је по нарави роб.“ (Аристотел 1988: 7, 8)

де, јер у њиховим обичајима, по њему, нема ничег људског, а интелигенција им је на нивоу звери. (145) Управљајући се пророчанством, Индијанци су у почетку били потпуно заведени хришћанским мисионарима који су дошли с намером да им наметну нову веру, сасвим супротну њиховој постојећој религији. Такав осећај појачало је и потпуно неслагање између онога што су хришћани проповедали и како су се заиста као колонизатори понашали. С једне стране заговарали су љубав и праведност као врховне принципе, а као освајачи показивали су крајњу суровост и дивљаштво. Већина шпанских свештеника била је саучесник у тиранском демонстрирању моћи. Крајем 16. века, приликом првих сусрета са конкистадорима и мисионарима, староседеоци су показивали благонаклоност, не поимајући њихове зле намере. Међутим, како се искоришћавање људи и земље појачавало, и све већи број становништва завршавао у ропству, отпор је био неминован. Устанак Ђићимека био је управљен не само против колонизатора, већ и против хришћанске доктрине. Многи од индијанских вођа, које су на почетку освајања мисионари покрестили, касније су се одрицали наметнуте вере и подстицали народ на побуну. Такви случајеви забележени су и у Ђијапасу, где су проповедали враћању традицији предака. Хришћанска доктрина је за њих била нешто потпуно страном и у супротности са њиховим веровањима. За номаде са севера, као и за Маје Јукатана, религија је пре свега представљала откровење. Није подразумевала ни догму ни доктрину, а такође није била подређена свештенству. Нераскидива мешавина митова, обичаја, и шаманских ритуала извођена је у племенским и породичним култовима успостављајући на тај начин везу са оностраним кроз визије; религија синкретичног карактера и екстазе, која је допуштала човеку, ма ко био да страственим жаром достигне натприродно, а да ипак не прекине везу са овоземаљским светом, будући да изражава идентитет заједнице, племена, укључујући у себе и једноставне, свакодневне радње. Хришћански рационализам и моралност водио је само неуспеху и одбијању. (в. 147-160)

Ле Клезиоово подсећање на језуитске насеобине крије у себи широк спектар значења и наводи на повезивање прошлости са садашњим моментом, са новим облицима колонијализма којима је народ Мексика изложен. Такође, и на једну у многоме компликованију ситуацију коју затичемо неколико векова након конкистадора, на простор у којем више нема јасне подељености на освајаче и домороце, где су се језици и културе сасвим помешале, а којим доминирају закони тржишта које диктира малобројна, богата елита.

Уљези на сопственој земљи

*Трећи свет, „арукчији“ свет,
једино је заслужио да буде презиран или сажалеван.
Због тога га особе од укуса рејско помињу.
Едуардо Галеано*

Нехумане праксе на пољу антропологије Ле Клезио разоткрива, у оквиру романа *Уранија*, причом о антрополозима Емпорија, доминантној групи у друштву, у коме наука није ништа друго до израз њихове тежње за моћи.¹⁶ Антрополози су

16 У ангажованом есеју Рага, приступ једном невидљивом континенту, Ле Клезио се сели на супротан крај света, Океанију, где такође открива мрачне стране антропологије и њене спорне акције. Како

приказани као привилегована каста, чак и физички издвојена да на посебном узвишењу, како каква самозадовољна божанства уживају. Аутор, не без ироније и карикатуре, приказује те „чуваре“ науке који су купили земљиште од сељака по мизерној цени, не да би им служио као простор за истраживање народа ових простора и њихове културе, већ за разне видове бахатости. Запањујућа је њихова незаинтересованост за људе који са друге стране узвишења живе у импровизованом насељу, у нељудским условима. Реч је о такозваним Падобранцима, што је подругљив назив за сиротињу, сељаке беземљаше чија је улога да на само један знак моћника населе одређену територију у врло кратком року. Као какви приручни, дириговани квази-номади, долазили су својим камионима ниоткуда и искрцавали се у току једног дана тамо где им је наређено. Служили су као параван ради лакшег одузимања земље од законских власника. Наравно, они од тога нису имали никакву корист, били су оруђе у рукама власти и подмитљивих адвоката. Пошто би одузели земљу од власника, населили би беземљаше, а након кратког времена куповали од њих парцеле за нестварно мале суме. Такав план постојао је и за пројекат Орандино, који су финансирале банке из Долине са циљем да створе насеље са луксузним вртovima, базенима, теренима за голф. Антрополози који су морали да реагују на такво бескрупулозно искоришћавање остајали су неми и потпуно безосећајни: *Град Падобранаца се проиђеже на више километара дуж канала за наводњавање. Нико се не усуђује да у њега зађе, па чак ни антрополози у пошрази за предметом проучавања. Ти људи не постоје изистински. То су духови.* (Ле Клезно 2009а: 94)

Идеја о *брегу антрополога* припадала је руководиоцу центра за антрополошка проучавања у Емпорију, бившем свештенику Менендесу, који је настајао да на овом простору оживи своју утопију, да створи рајско место, оазу за истраживаче. *Он се дивио фрањевцима бискупа Васка де Кирога¹⁷ и хтео је да поново створи атмосферу учења и размишљања из времена првих дванаест илустрија Мексика. Хтео је од своје куће и брда да направи место сусрета свих истраживача и филозофа.* (27) Међутим, фантазмагорија је била једно, а стварност нешто сасвим друго. Уместо преданог теренског рада, антрополози Емпорија (које је Данијел иронично звао „антропофазима“) имали су сасвим другачије циљеве: одлазак на пријеме, изложбе, испразна ћаскања по конференцијским салама, „излети“ у Зону и што повољније куповање некретнина. Потпуно имуни на присуство Падобранаца у својој околини, уместо да се заинтересују за тај феномен и такву врсту манипулације сиромашним становништвом, сами су постали атракција:

„Клинци Падобранаца су прилазили. Али се нису усуђивали да дођу близу. Између базалтних стена, напола сакривени иза кактуса, њихова црна лица изгледала су као нестварне маске. Гледали су ништа не показујући, не изустивши нити једну реч. Није било потребно терати их. Довољно је било да их неко погледа смејући се, са пићем у руци, и дечурлија би се разбежала као јато врабаца, скачући са стене на стену, босоноги, у ритам. Без узвика, без смеха.“ (29)

сам каже, у интервјуу за часопис Телерама, присуство антрополога за народ који тамо живи представљало је праву пошаст. Антрополози су кроз своје научне радове допринели томе да се колонијални систем само још чвршће успостави. (Стом 2007) С друге стране, у сопственим антрополошким разматрањима Ле Клезно доводи у питање давање превласти, у историји западне мисли, рационалне логике над логиком митског мишљења оличеном у усменом приповедању, сновима и бајкама.

17 Васко де Кирога – бискуп Мичоакана од 1543. године, замишљао је да у дело спроведе идеални град из *Утопије* Томаса Мора.

Избеглички камп, Мексико, 1998, Себастијано Салгадо

Дечаци, Себастијано Салгадо

Док су се они на брегу бавили апстрактном антропологијом, деца Падобранаца су се играла на суседном брду-депонији, планини од смећа, у вртлогу мува и дима несносног мириса. Од малена навикли на понижења скупљали су остатке хране, картона, гуме и бабра. Оваква оштра подељеност владала је где год се погледа. Границу између луксузног насеља Уертас, где су малограђански интелектуалци спокојно живели у мермерним вилама и зоне Падобранаца чинио је канал за наводњавање који су сиромашни становници безуспешно покушавали да пређу. Сваке ноћи правили би мостове и планирали упад, међутим нису могли да промакну чуварима који су обилазили границу и трудили се да им приступ остане строго забрањен.

Гарси Лазаро, један од антрополога, имао је идеју да истражује такозвану црвену зону, место резервисано за проституцију, где је претходно ишао као и сви остали да се забавља. Јасно да су његов пројекат храниле циничне, а не хумане побуде за раскривањем подводача или спасавањем девојака. Гарсијева намера да живот проститутке Лили посматра као пројекат проучавања, Данијела је доводио до ивице беса. Осећао је снажан порив да се супротстави таквом третирању људског бића као материјала, као статистичке бројке, у тобоже истраживачком подухвату:

„Није тачно, не ради се о терену. Ради се о људском бићу, о девојци која води грозан живот, живот који не бисмо пожелели ни најгорем непријатељима, робињи тог Грозног, у његовој клоаки, девојци преко које је прешла половина мушке популације Долине, сви произвођачи јагода, произвођачи авокада, људи на положају, банкари, па чак и професори и истраживачи Емпорија, и то зовеш 'терен', или можда кажеш то као метафору, поља црнице преплављене флором изазваном микробима, исушена, на којима аргатују курварска деца као Лили и друге, да би омогућила сировине за *Strawberry Lake*, или џемове *Mc Cromick*, можда говориш о мотици и рукама које саде биљке, или о малим прстима који беру воће у рану зору, у време када је јадна девојка већ одрадила, дрогирана, убијена алкохолизована, и леже да спава у својој соби, затвору у Зони.“(36)

Иритирао га је став да је реч о проучавању „терена“, и парола да је потребно да „разликује своја осећања од посматрања“. (35) И сам је као географ дошао зарад научног пројекта картографисања Тепалкатепака, међутим временом је потпуно променио циљ боравка на овом простору, заинтересовали су га људи, посебно девојка из Зоне, њена судбина постаје симбол свих понижених и увређених из ове долине – бесмртна Лили, *стиара си колико и базалти храмова, ти си неуништиви корен. Ти си блага и жива, сиознала си зло и остала нова под сунцем. Гураш тираке ђубреита на ивицу канала, пречишћаваши ошпадне воде залива Орандино, од шебе сјаје се зидови и кровови кућа Падобранаца.*¹⁸ (82) Чак је и бележница резервисана за извештаје са пута, уместо резултатима истраживања била испуњена причом о Лили. Од када је чуо за њу, она постаје његова химера. Њена невиност усред тог кала до те мере га је дотакла да је кренуо у потрагу за њом, желећи да је упозна и да тражи опроштај за све оно што су јој људи учинили. Лили, као и већина јунака овог романа, има свој сан којег се чврсто држи и који је одржава док трпи разне врсте понижења – сан о бекству, преласку преко мексичке границе, слободи:

18 У Оничи, симбол таквог вечног женског, које чува у себи сећање на везу са прецима, представљен је у лику неме девојке Оје.

Мексичке избеглице, Тихуана, Мексико, 1997, Себастијано Салгадо

Дон Моисес, историчар са очима старог индијанског приповедача, на кратко је оживео своју утопију, оснивањем Емпорија, истраживачког центра посвећеног друштвеним наукама и знању. Био је то његов покушај да одржи традицију и сачува памћење. Идеја која је служила томе јесте да су једном у две недеље врата Емпорија била свима отворена, како би приступ знању био омогућен и обичним људима, на тај начин желео је да се избори са предрасудама којих је највише било међу самим истраживачима, посебно антрополозима, који се нису одрицали свог надобудног погледа ни по коју цену. За њих је то била обична смејурија, јалов покушај популаризовања културе. Праћено, као и увек, безочним исмевањем. Задржали су исти омаловажавајући поглед некадашњих поседника плантажа, али сада према потомцима робова који су на њима радили у прошлом веку: „Сви ти упарађени сељаци, Индијанци који долазе на вечерње у цркву петком, који зину кад чују латински“ (44) Моисеса је с друге стране одушевљавало што може да види како у *hacendados* Вердолага слободно улазе потомци робова који су радили на њиховим имањима шећерне трске. Још један од таквих изазивачких подухвата управника Емпорија било је и ангажовање Хуана Уакуса, ћутљивог Индијанца, потомка Иреча, некадашњих краљева Мичоакана. Био је први представник своје заједнице који је ступио у универзитетску институцију, ангажован да проучава и предаје језик тараско у Емпорију, у колонијалној традицији *naguatlatos*, локалних тумача, *посредника између домородаца и доминантне културе*. (161) Поверена му је редакција енциклопедије домородачког света на четири језика: науатл, пурепећа, отоми и запотек. Наравно, остали истраживачи га нису подносили, нису презали од подругљивих коментара: „Este Indio!“, „Indios y burros, todos

son unos.“ Или: „No hay Indio que haga tres tareas seguidas.“¹⁹ (161) Опстајао је једино захваљујући Моисесовој заштити. Уакас живи у четврти која је назив добила по легендарном револуционару и борцу за права староседелаца Емилијану Запа-ти, чувеном по аграрној реформи у којој је тражио прераспodelу земље за до-модачко становништво. У причи о овом славном борцу Клезео види остатке мита о пернатој змији, Кецалкоатлу (Кукулкану), средишњој фигури народа Средње Америке, повезаној са древним анимистичким култовима, богу ветра, живота и цивилизације.²⁰ Реч је о јунаку који повезује историју и мит.²¹ Под овим именом подразумева се истовремено божанство, свештеник његовог култа али и владар Туле и Толтека, одакле је прешао Мајама на Јукатан. Овај бог-краљ-свештеник у себи чува сан о златном веку Индијанаца, када је у својим велелепним палатама владао као уметник и чудотворац. У његово време откривене су прва налазишта племенитих метала. Створени су соларни и лунарни календар подељени у двадесет знакова, такође отпочело се са тумачењем снова и изучавањем звезда. Као и око неких јунака из других, удаљених светских митологија, битан моменат у формирању његовог лика јесте и мотив прогонства, потраге и лутања, али и пророчанство о повратку; управо је то предсказање одиграло значајну улогу у освајању Мексика. Ле Клезео верује да и након четири стотине година мит о повратку Ке-цалкоатла и даље истрајава – у области града вечног пролећа – Куернаваке ве-рују да се душа Емилијана Запаате, убијеног на превару, враћа када ветар дува. (Ле Клезео 2009б: 78-79) Његовим помињањем аутор настоји да подсети на мексичку традицију борбе против освајача и моћника²², али и на, мало је рећи тужну, си-туацију у којој се данас налази потчињено, сиромашно становништво, сломљено

19 „Индијанци и магарци, све је то исто.“ „Нема Индијанца који уради три ствари заредом.“

20 У лику Кецалкоатла препознајемо неке од одлика културног јунака – прапретка – демијурга, онако како га дефинише Мелетински (2009: 34). Реч је о централним ликовима митова о ства-рању у којима они рађају (преци), праве (демијурзи) или набављају (културни јунаци) природне и културне објекте установљавају социјалне и религиозне институције. Имајући у виду поменуте функције блиски пандани су му: у грчкој митологији – Прометеј и Херкул, у сумерско-акадској – Гилгамеш, у скандинавској – Один и Тор, као и бројни тотемски преци у митовима Централне Аустралије. Назив Перната змија указује на тотемског претка.

21 Више о томе види у Циклусу о Кецалкоатлу (Галовић 1998: 194-204).

22 О Мексичкој револуцији, као првој социјалној револуцији која је обележила почетак новог доба, Ле Клезео пише у прологу књиге *Дијего & Фрида*. Иако, 5. октобра 1910. године, Дијаз слави сто-годишњицу Независности, у Мексику се ништа није променило још од пада Индијанаца у руке шпанских конкистадора. Неколико *hacendados*, великопоседника, поделило је међу собом огро-мну површину земље, на којој владају као прави тирани, гласећи остатак становништва упра-вљају селима, присвајају реке, чак имају и сопствене железничке пруге. Осим тога, Мексиком још увек владају странци. Американци у свом поседу држе руднике и фабрике цемента, гвожђаре и индустрија оружја припада Немцима, текстилна производња Француској, а прехрамбена Шпа-нији. Енглези и Белгијанци држе монопол над железницама, а петролејска поља својина су аме-ричких династија – Дохени, Гугенхајм, Кук. Отуђени од традиционалне, домородачке културе и уметности, Мексиканци су и у том погледу потпали под утицај Европљана, штавише стидели су се и презирали сопствену баштину. Међутим, ситуација се знатно променила након устанака који се предводили Виља и Запаата. Мексико Сити је освануо у сасвим новом светлу и атмосфери сло-боде и враћања сопственом идентитету. Мексиканци поново откривају традиционалну уметност, музику и поезију која слави јунаке револуције. Враћају се вредностима мексичке цивилизације из времена пре доласка Шпанаца. У двадесетим и тридесетим годинама XX века град постаје плодно место за уметност и нове идеје. Дијео и Фрида, између осталог, стоје и као симболи тог изузетног доба препорода. (в. Ле Клезео 2008: 11-17)

не само физички, већ и ментално, које тешко да и помишља на устанак.²³ О значајној улози овог револуционара пише и Едуардо Галеано у књизи *Ошворене вене Латинске Америке*. Запата се побунио против нечувеног искоришћавања сељака и налагао аграрну реформу. Тадашњи диктатор, Порфирио Дијаз, навелико прославља стогодишњицу Независности, међутим, разлога за славље није било. Наиме, у овој *рејублици одбачених* наднице нису расле још од 1810. године. Век касније латифундисти, већином странци, држе у поседу готову читаву државну територију; живе као принчеви по главним градовима Европе и ретко посећују своја удаљена имања. С друге стране, радници су везани наследним дуговима или званичним уговорима на плантажама широм Мексика. С обзиром на то да раде за смешно ниске наднице које једва да су довољне за преживљавање, чини се да Јукатан, Морелос, Оаксака, Веракруз и Ћијапас почивају на робовласничком систему. Сједињене Америчке Државе су Дијаза држале као марионету у потпуној политичкој зависности, и уз његову помоћ читав Мексико претвориле у сопствену колонију. То је изазвало бес понижених и покренуло побуну 1910. године под вођством Емилијана Запате, истинског револуционара, посвећеног исправљању неправде нанете сиромашнима. У месту одакле је потекао, опљачкани сељаци захтевали су да им се врати земљиште на којем раде већ седам векова: припадало је њиховим прецима још пре него што се Кортес појавио. Међутим, они који су се побунили и подигли глас против система протерани су на принудни рад у Јукатан. Уз помоћ герилских одреда ослободилачке војске Дијаз је срушен и власт је преузео Франсиско Мадеро. Међутим, обећања о спровођењу аграрне реформе изгубила су се у магли „институционализације“. Убрзо су нове власти хероја Запату прогласиле „бандитом“. Након тога читав живот посветио је борби. После смене Мадера, супротставио се заједно са Панчом Виљом Викторијану Уерти, а потом и Венустијану Каранци, све док није убијен из заседе 1919. године у Ћинамеци (в. Галеано 120-126).

Дон Томасова мисија биће прекинута због завере против њега међу члановим Емпорија. Већина оних који су га некада подржавали издали су га и припремали су смену, тако што су пласирали лажне вести о томе како око себе сакупља лоше друштво: „револуционаре и терористе“, какав је Хектор, „стране шпијуне“, мислећи на Данијела, а онда и Уакаса, „Индијанца алкохоличара“. Потписали су петицију за његову смену, због наводне опасности у коју је довео Емпорио, институцију коју је да иронија буде већа сам осмислио и изградио. Професор и песник, који је сањао о једној врсти оазе, изван градске буке и метежа, где би се сакупљали истраживачи жељни размене знања, коначно је био поражен, као и његов утопијски пројекат. Данијел је знао да ће падом Дон Томаса највише испаштати у право Хуан, други истраживачи могли су да пронађу нови посао једино је он остао сасвим поражен и онемогућен да изведе своју замисао о враћању традицији до краја. Његовим искључивањем из истраживачког подухвата нестала је и мо-

23 Изузетак је Покрет запатистичке војске националног ослобођења (EZLN) из јужне мексичке државе Ћијапас, који је 1994. године повео устанак. Реч је о герили аутохтоног индијанског порекла, потомцима Маја, која се побунила против угњетавања староседелца које траје још од првих освајања, а наставља се и данас у условима неоконијалне доминације која ускраћује право на земљу, на школовање у духу традиције, на прописно лечење становништва, посебно деце која неухране на умиру од излечивих болести. Нафтне компаније и велике корпорације одузимају им обрадиву земљу и на тај начин их приморавају да животаре као просјаци на сопственој територији.

гућност да се чује глас преосталих староседелаца, да се сазна нешто више о њиховој историји, култури и језику:

„Годинама је захваљујући дон Томасу, он живео у нади. Пред њим су се отворили, канцеларија у Емпорију, сусрети са предавачима, расправе, прављење енциклопедије, обнова индијанске културе. Илузија да ће оживети прекинуту прошлост, дати смисао животу младића и девојака, вратити им понос, извући их из празнине и спречити их да се изгубе на северу, у предграђима Лос Анђелеса и Сијетла.“ (Ле Клезио 2009а: 164)

Истовремено са гашењем Емпорија, онаквог каквим га је Моисес замислио, дешавао се и план растурања и гашења Кампоса. Наиме, локалном моћнику Алдаберту Аранзасу потребне су нове парцеле и отуда жеља да се прошири на територију Кампоса. Заузимању је као и у случају Емпорија претходила прљава кампања у листу *La Jornada*. Колонија је окарактерисана као место које квари омладину. Хади је представљен као хипи-гуру, оснивач секте која окупуља скитнице сумњивог морала. Следећег дана започела је рација. Полиција је упала у логор и кренула са испитивањем становника, а затим и са рушењем свега што им се нашло на путу. Све што су месецима градили нестало је за неколико сати. Марикуин врт са чудесним травама је потпуно изгажен уз оправдање да је реч о дрогама, марихуани и хашишу. То је била припрема за протеривање које ће уследити, убрзо су људи сакупили своје ствари и спремили се за сеобу. Поред пута нестрпљиво су чекали Аранзасови Падобранци да на кратко заузму Кампос, док све не добије привид легалности: *Можда је адвокат веровао да ће заративши с човеком који је створио истинску Уранију узайимши и мажију местиа, прожетши се њоме и постојати непобедив.* (184) Међутим, место без Хадија и осталих лично је на обичну пустару пуну камења и корова, лишена духа. Управо су становници чинили ово место посебним. *Изгубљено њеме* (155) је започело своје изгнанство. Далија и Данијел су стајали по страни и посматрали остатке некадашње блиставе колоније. Људи натоварени пртљагом личили су на клошаре, а некадашњи рај подсећао је на *напуштени цигански логор.* (156)²⁴

Иако је од почетка знао да идила не може трајати вечно, Саветник је ипак осећао одговорност према Рафаелу и осталима јер им је давао *илузију заштитености којој нема краја, као да смо изабрали да станајемо у рају.* (149) Био је дужан да их припреми за ново путовање, потрагу за новом земљом. Једино што је од логора остало јесте *маја неба* на листовима агаве коју је свако понео са собом као једино подсећање на уточиште које су имали. Остао је само Хадијев сан, визија коју је доживео ноћ пре упада полиције:

„У мом сну, кренули смо путевима, са залихама и листовима наше богиње Нурхите. Ишли смо ка новој земљи, острву на коме живе само птице и морске корњаче, попут острва на којем сам живео после рата. Море је било плаво, било је палми, слатке воде, воћа, и од тог острва направили смо своје краљевство. Не знам име тог острва. То је био блесак који је трајао дуже од мојих ноћи. Осећао сам око себе мирис мора, као некада, чуо сам шум мора. Било је то краљевство из којег нико не може да нас истера,

24 Код Ле Клезиоа су честе слике оваквих прогона. У Онички пратимо изгнанство племена Аро Чукуа, док у роману Пустинња читамо о сеоби Туарега кроз сурове пустињске пределе. С том разликом што становнике дуиног села, како их је Хади назвао, племе Кампоса, чине људи придошли са различитих страна света, које не повезује заједничко порекло, већ сан о бољем свету у којем се живи другачије „Дошли су одасвуд, са севера и југа, из дубине Канаде или Средње Америке, разнородан народ свих боја, а сада, под тешким подневним светлом, изгледали су сиви.“ (157)

где бисмо све могли да почнемо из почетка. Нисам никоме рекао, из страха да не помисле да сам луд. Не знам да ли то острво постоји. Само знам да је свет велик, да нико ништа не поседује, осим онога што је направио. Знам да је наша једина сигурност у небу а не на земљи, зато што небо које видимо, са сунцем и звездама, јесте небо које су наши преци видели, и да је оно то које ће наша деца видети. Да смо за небо исто-времено и старци и деца“ (152)

Народ дуге је кренуо на своје путовање у сусрет новом сну, овога пута Хади их је водио ка југу, ка острву Полумесеца²⁵, крај обале Белизеа:

„Сви су се променили. Не личе више на народ дуге. Постали су разнородна дружина скитница, лоше обријаних мушкараца, рашчупаних жена, очију потамнелих од непреспаваних ноћи. Само су деца лепа. Она су безбрижна. Опаљена су сунцем, избељене косе, насмејаних очију. Премећу се преко главе у врту, ћаскају својим лепршавим језиком у којем се сударају два или три језика.“ (181, 182)

Нека од деце први пут су тада видела велики град – Белизе:

„За одрасле је град пренатрпан и гуши се, али је за младе невероватно необичан. Улице под нагибом према мору, мали тргови, куће с балконима и улице под аркадама, у којима се тиска шарена бучна гомила: Антилци са Јамајке или Хаитија, мелези са панамским шеширима, девојке у мини сукњама и попуњене даме, Маје из шуме као сишле са барељефа, ружичасти Енглези, који пијуцкају свој џин на терасима хотела и говоре гласно: ‘I say, this is a tough country!’ И језици, енглески, шпански, маја и тај креолски језик који одјекује као музика *бого, бого*, који је дошао из Африке, а када га је чуо Рафаел је имао наивну помисао: ‘Они говоре елмен као ми!’ Не у потпуности, али чинило ми се да су најзад стигли у земљу где се све меша, где је све измишљено.“ (183)

Испоставило се да је комуна на острву Полумесеца трајала још краће него Кампос, била је само привремено уточиште где је Хади преминуо. Остали су морали да крену даље, након три недеље постали су бродоломници насукани на пусто острво, без воде за пиће, захваћени страшном олујом, далеко од свог сна. Тек су након доласка спасилачке екипе сазнали да су заправо желели да наसेле острво-национални парк. Понели су се као непромишљени туристи. Сурово и болно се распрснула колективна илузија о новом склоништу. Након тога су се раздвојили у неколико група од којих је свака кренула својим путем. Једни су кренули на север ка Беринговом мору, у сусрет новом сну: „Тамо се може живети у дрвеним кућама на плажи, на крају света, са океаном као вртом. То ће бити начин да се ствари Саветников сан.“ (195)

Златно доба против доба злата

*А шта је Колумбо заправо желео?
Ово и није ипак ишико одредиши.
У првих неколико недеља од када је почео да води дневник,
Једна једина реч се појављује седамдесет и пет цуша:
Златно.
Хауард Зин*

Ле Клезео види Мексико као *земљу снова*, једно од оних привилегованих места где се мистерија и легенда укрштају, на прекретници времена – с једне стра-

25 Реч је алузији на острво Утопија из Моровог истоименог романа које има облик полумесеца.

не близу самом моменту стварања, а истовремено пред необјашњивом претњом уништења света. Је ли то условљено и самим природним карактеристикама земље вулкана, пустиња, огромних узвишења тако блиских небу и сунцу, бујних прашу-ма, али и пустих низија, литица, кањона, дубоких котлина, пита се аутор. Управо нетакнута својства природе, потпуно супротна прастарим земљама Европе, већ обликованих и подређених људским потребама некада чак до границе стерилности, јесу оно што је фасцинирало Запад посебно у време романтизма. Сан о нетакнутој природи препознајемо у делу Шатобријана, о свету где је човек у хармонији са природом и где све постаје могуће, много лепше и истинитије. Ипак, Мексико је једна од области која оповргава дечју, романтично-идиличну идеју *илеменишоџ дивљака* и то првенствено захваљујући истраживачима Брасеу де Бурбуру и Мишелу Шевалијеу под чијим утицајем Европа Нови свет открива по други пут, његову угледну прошлост, архитектонска богатства и невероватно привлачну моћ живог фолклора. (в. Ле Клезно 2009б: 161-162) Као погодан простор за утопије различите врсте послужио је и првим мисионарима Бартоломеу де Лас Касасу којег је дирнула лепота и невиност Индијанаца, жртава окрутних пракси колонизатора, затим постојала је и визија Дон Васка де Кирога, Јакоба од Данске који је основао манастир у Мичоакану око 1540. године, али и немогући сан италијанског мисионара Ботуринија, као и многих других. Клезно сматра да је Мексико и у новијој западноевропској свести, слично Гогеновој визији Тахитија, задржао утопијски карактер, опстао као маштање о изгубљеном рају. Сан о Мексику присутан је и у делу Д. Х. Лоренса, Жака Сустела, али и у митским причама Хуана Рулфоа. (164) Антонену Артоу и његовој визији Мексика, као једином уточишту након разочарења и правог пакла који је искусио у Европи, Ле Клезно је у својој студији посветио читаво поглавље; уметнику који је стремио откривању увек нових слојева – овога пута трагао је за Мексиком скривеним у Мексику, желео је повратак у златно доба астечког царства. (в. 161-172)

Колонизатори, с друге стране Атлантика, сањају сурови сан у којем Мексико виде као неисцрпни златни рудник. Домороци, такође живе у сновиђењу, пророчанству које се претворило у опсесију скором пропашћу, крајем света и повратком Кецалкоатла, богочовека у белом из мајанског пророчанства, којег је Монтезума у почетку „препознао“ у Кортезу, што је освајачима послужило као значајна предност у покорвању становништва. Конкистадорима је продор у Нови свет далеко олакшан након што су високо развијену цивилизацију Астека окарактерисали као варварску. Цветан Тодоров (1999: 127) напомиње да иако су староседеоце означили као инфериорне, из писаних сведочанстава, која су остала за њима, сазнајемо да су били прилично фасцинирани оним што су затекли. Потпуно другачији свет и уређење изазивало је истовремено притајено дивљење, али је пробудило и страх од непознатог, као и жељу за доминацијом и уништењем. Према Хауарду Зину (2004: 97), дехуманизација „непријатеља“ је увек неизбежан прагилац освајачких ратова. Далеко је лакше правдати зверства над неверницима или припадницима инфериорне расе. Управо на тај начин се одржавало ропство и расна дискриминација у Сједињеним Државама, али и европски империјализам у Африци и Азији.

За Шпанце су освојене територије представљале утопијски простор, који им је пружао слободу да опробају најразличитије стратегије. За модерно друштво

с друге стране Атлантика колоније су служиле као својеврстан вентил за испољавање потиснутог дивљаштва. Тодоров, у својој студији *Освајање Америке*, пише управо о таквим праксама, о суровој демонстрацији моћи чија је последица највећи масакр у историји човечанства. Боравак у измештеном простору далеко од Европе и познатог света за већину колонијалних освајача значио је скидање маске узорног грађанина и ослобађање најгнуснијих порива, потпуно оглушивање о све етичке норме. (145)

Злато је за Индијанце имало симболичку вредност, није служило као средство плаћања, већ као знак божанске моћи. *Takin*, како су га Маје звале, служило је као средство украшавања храмова, одежде, њихових идола, од њега су прављене амајлије и свети накит. Приписивана му је религиозна функција, док је код Шпанаца сведено на вулгарну демонстрацију моћи материјалног богатства, због које су били у стању да зверски убијају, муче и уништавају све што им се нађе на путу. Њима, који се истински клањају само једном божанству – Манону, Мексиканци су и незнајући пружили незамисливу моћ, тако што су им обезбеђивали злато. Топили су га, претварали у полуге и слали у Шпанију да би њиме финансирали нове експедиције. На тај начин Индијанци су парадоксално обезбеђивали средства за сопствено истребљење. Давали су им оно највредније што су имали: злато, жад, тиркиз, храну, одећу, робове и жене, а шта су добили за узврат, пита се Клезио. (2009б: 13-15)

Какав је свет настао на рушевинама древне цивилизације Мексика? Каква је заправо дистопија створена након неколико векова на том простору приказао је у роману *Уранија*. Свет буке и хаоса, који почива на неразумевању међу потпуно различитим непријатељски настројеним нацијама, на суровим контрастима у којима мали број становника ужива у незамисливом богатству, док је већина упрегнута као готово бесплатна радна снага, нека врста људи-машина који елити обезбеђују луксузан живот. Колонијализам и његове савремене мутације омогућиле су простор који најразличитијим туристима служи као место где ће без последица испољавати најгнусније нагоне. Место некадашње сјајне цивилизације претворило се у недођију – не простор хибридног идентитета већ простор који је изгубио идентитет.

Данијел ће се у оквиру свог јавног предавања – *Педологија: поштреи земље*, осврнути на прошлост ових простора. Није се бавио само сувопарним набрајањем географских података, већ се са великим жаром осврнуо на опис земљине коре, вулкана, реке Тепалкатепек, земљотреса, глечера, али и на причу о становницима који су вековима насељавали ову земљу. Говорио је о првим мушкарцима и женама који су дошли у Долину, о прецима који су носили свој пламеној бога у гнезду од грања, који су видели своје прешке у ситенама и језерској води, у пшеницама у широби планина, на вулкану *Курутиран*, где оставише белеге својим знацима, кредом по црном камену. (Ле Клезио 2009а: 57) Ти људи су гајили биљке које данас хране читав свет (кукуруз, парадајз, пасуљ, краставац, кромпир...). Потомци некада поносних, сналажљивих људи, данас служе попут робова, јефтине радне снаге великих компанија за производњу воћа. *После хиљада година, рајтова и освајања, убиства и глади, засадили су нову траву која је давала црвене и киселе плодове, која је дошла из Кине и Француске, Немачке, ту траву која једе прсте деци и надриза земљу не остављајући места ничему другом.* (58) Од некадашње Долине богате шумама и плодном земљом са најразличитијим биљкама стигло се у еру интензивне моно-

културе. Након толико векова напредовало се једино у уништавању и искоришћавању земље и становништва. Већина деце и жена из читаве Долине устаје раном зором да бере јагоде и пуне кутије по хладњачама *Mac Cormick*-а и *Strawberry Lake*-а, предузећа која овде профитирају, или за једног човека који држи монопол, Дон Аранзаса, власника земљишта и плантажа авокада западно од Долине. Набројао је затим читав ланац произвођача јагода, новог злата, плена нових конкистадора. Такав начин живота одузимао је достојанство старијима и претио да затрује нове генерације, деца која раде у фабрикама и на плантажама постајала су зла и агресивна, нису више знала да се смеју, нити да говоре *Сунце које је сјалило лица, сјржило је њихове језике*. (95) Упозорио је да земља полагамо нестаје у слојевица бетона, нових кућа, улица, тржних центара, а оно што остане затровано је отпадних водама пуним штетних материја које не стижу да се разложе. Завршио је опоменом да земља није вечна, да је она *шело индијанске жене* (60), *наша кожа* (59) подложна променама којој је требало на хиљаде година да се формира, као и да од тога како се данас односимо према њој зависи како ће нам она у будућности узвраћати: *Та земља, црна земља врша Едена коју сће добили у наслеђе, ви који сће рођени у Долини, или дошљаци са сјране, ша земља на којој сће се зауставили и која вам је хранишћелица, чува вас, немојте помислити да је вечита*. (59)

У филму *Продаће кишу* (*También la lluvia*), режисер Исијар Бољаин шекспировском техником представе у представи, заправо филма у филму, успева да повеже два удаљена историјска тренутка – период почетка колонијалних освајања Латинске Америке са немирима у Коћабамби, у Боливији из 2000. године. Филмска екипа из Шпаније долази с намером да сними филм о некадашњем освајању ових простора, о суровом искоришћавању домородаца и незајажљивој похлепи за златом. Снимање филма угрожавају протести у граду због приватизације ресурса пијаће воде и апсурдног закона који локалном становништву забрањује приступ изворима, па чак и сакупљање кишнице. На делу су колонизатори новог доба, корпорације са седиштем у Лондону и Калифорнији, које су у води препознале злато будућности. Да иронија буде већа у демонстрацијама против овог закона учествују глумци-натуршчици, локални становници који у филму играју урођенике, жртве конкисте. Долази до брисања границе између фикције и стварности, прошлости и садашњости. Ситуација од пре неколико векова се понавља у ери модерне глобализације. (Bollaín 2010) Филм је посвећен писцу и историчару Хауарду Зину као једном од првих друштвених активиста који је у својој књизи *Народна историја Сједињених Америчких Држава* дао једно потпуно другачије виђење историје овог поднебља од оног званичног али фалсификованог. Притом је посебно инсистирао да је причу о Колумбу и његовом освајању неопходно испитати. Нужно је да се читав приступ овој теми промени:

„Писаћу о Сједињеним Државама са становишта људи који су углавном били занемаривани у историјским књигама: америчких домородаца, црначких робова, жена, радника, како староседелаца тако и имиграната. Нисам желео да испричам причу о индустријском развоју земље из визуре једног Рокфелера, Карнегија или Вандербилта, већ из визуре људи који су радили у њиховим рудницима, на њиховим нафтним пољима, оних људи који су остали без својих удова или живота градећи железницу. [...] Прича о Колумбу је по мени значајна због онога што нам казује о нама самим, о нашем времену, о одлукама које треба да донесемо за овај наш век, за наредни век.“ (Зин 2004: 82, 92)

Едуардо Галеано, уругвајски новинар и писац, сматра да оно што повезује све државе латиноамеричког континента, почев од првих конкистадора до неоконизатора, њихових савремених следбеника јесте пет векова систематског искоришћавања људи и ресурса. Штавише, ланац пљачке се никада истински није прекидао. У својој књизи *Отворене вене Латинске Америке*, даје бројне примере који поткрепљују изнету тезу, уз мноштво чињеница, крајње надахнуто представља историју овог континента као повест једног злочина који ни данас не јењава, допуштајући да кроз исписане редове проструји битно другачија прича од оне званичне. Галеано сматра да књижевност вреди уколико је у стању да пробуди из летаргичног конформизма и натера на учествовање. Пита се (1997: 12) има ли значајнијег циља од буђења свести и откривања идентитета. Народу Латинске Америке је тако нешто преко потребно, будући да га евроатлантски империјалисти, поседници моћи годинама држе у физичком и интелектуалном ропству. Наиме, овај регион и даље служи као рудник сировина за Европу и САД; искоришћавају се резерве гвожђа, нафте, бакра, мяса, воћа и кафе. Само преко примера латиноамеричког континента, од конкисте до данас може се пратити развојна линија европског капитализма. Галеано наводи примере богатих рудника који су Шпанци, а преко њих и читава Европа годинама искоришћавали. Такав је рудник сребра у Потосију, за који се каже да је Шпанија из њега извадила довољно сребра да се направи мост преко океана. Између 1503. и 1660. године у луку Санлукар де Барамеда допремљено је три пута више од укупних европских резерви злата и сребра. Метали отети са колонијалних поседа не само да су подстакли развој европске економије, већ су га добрим делом учинили могућим. Заблуда је да је само Шпанија имала монопол над златом и сребром из својих прекоокеанских колонија, како се обично сматра. Наиме, краљевство је било под хипотеком, задужено у банкама Немачке, Ђенове, Белгије, Холандије, тако да је само минимум сребра остало у економском систему Шпаније. Готово трећина је припадала Холанђанима и Фламанцима, четвртина Французима, Ђенова је контролисала више од једне петине, Енглеска једну десетину и Немачка нешто мање. Дакле, Латинска Америка је била у рукама Европе. Отимање блага праћено је систематским искоришћавањем принудног рада Индијанаца и робова из Африке. Европа је захтевала сребро и злато. Новац се циркулацијом само умножавао и тако подстакла експанзију капитализма; буржоазија је преузела контролу у градовима, оснивала банке, производила и размењивала робу, освајала нова тржишта. Богати капиталистички центри су онда, али се ни данас у том погледу ништа није променило, опстајали и развијали на уштрб сиромашних и подређених земаља Трећег света. Занимљиво да су управо највећи произвођачи робе за извоз у Европу, или касније у САД, након што би извор капитала пресушио били заборављени и напуштени. Такав пример је управо Потоси – „отворена рана колонијалног система у Америци“. (32) Ни други рудници у Гуанахуату и Закатекасу нису доживели бољу судбину. Индијанци тих области пагили су од хроничне изгладнелости и епидемија које су их дотукле. Од педесет рудника у оквиру мексичке државе Гуанахуату остала су свега два. Половина породица броји преко пет чланова, и живи у једнособним уџерицама. Данас представља праву туристичку мету, где туристи долазе да виде остатке некадашњег богатства, као и да посете „Музеј мумија“, у којем се налазе природно мумифицирани посмртни остаци у општинском гробљу од

средине XIX и почетком XX века. (23-37) Алудирајући на ситуацију у поменутој мексичкој држави, Галеано је у књизи – *Бићи као они: Култура мира и неоконијализам* одсечно сажео закључке до којих је дошао у својим претходним књигама, фокусирајући се на садашњи моменат, неоконијалну атмосферу и кризу коју је петовековна доминација над остатком света изазвала:

„Господари моћи беже у прошлост и верују јој, немој и мртвој, да би порекли садашњост која се креће и мења и онемогућили будућност. Званична историја нас позива да посетимо музеј мумија. Тамо за нас нема опасности. Можемо изучавати Индијанце умрле пре много векова, и у исто време потцењивати живе Индијанце данашњице. Можемо се дивити остацима величанствених храмова из старине, док скрштених руку гледамо на тровање река и крчење шума у којима данас бораве Индијанци. Конквиста се наставља у читавој Америци, са севера ка југу. Наставља се протеривање, пљачкање и убијање преживелих Индијанаца. Наставља се и презирање: модерна средства комуникације која шире презир уче побеђење самопрезирању. У зрелој епохи телевизије деца Индијанаца играју се каубоја и ретко које од њих хоће да узме улогу Индијанца.“ (Галеано 1996: 17)

О неоконијализму говори и документарни филм Филипеа Дијаза *Крај сиromaшиња? (The end of poverty?, 2008)*²⁶, који корене глобализације смешта на почетак XVI века, када почиње међусобно повезивање континената, али на један бруталан начин – колонијацијом, доминацијом Европљана, која убрзано напредује од Америке, до Азије и Африке. Изградња оваквог глобалног колонијалног система траје већ пет векова. Капиталистички систем и модерна епоха почињу у тренутку Великих открића, освајањем америчког континента које су водили Шпанци и Португалци. Од тог момента почиње методичан и перманентан процес искоришћавања ресурса, а истовремено колонијација људи и земље. Европске империје саграђене су од богатства украденог из колонија и од јефтине, или бесплатне радне снаге коју су обезбеђивали робови. Иако је робовласништво званично укинато током XIX века, данас су и даље присутни његови мутирани облици – готово 80 милиона људи и даље је приморано да ради у више него ропским условима. Након политичке, формалне, независности, развијени су нови облици контроле над земљама Трећег света, преко Светске банке и Међународног монетарног фонда, који путем концепта међународног дуга одржавају некадашње земље-колоније у потчињеном положају, спречавајући њихов развитак. Неолиберализам успева да опљачка велики број економија земаља Југа, тако што експериментише различитим праксама за држање ових земаља и њиховог становништва у трајно потчињеном положају. Запањујући је податак да економски модел који тренутно преовладава резултује ситуацијом у којој мање од 25% људи користи више од 80 % природних ресурса на светском нивоу, док истовремено та иста мањина производи 70% загађења животне средине.

У једном сегменту филма могу се видети рудари из Потосија, који говоре о томе како су у самом руднику подигли споменик у част својим прецима и њиховим губицима. Један од рудара прича о ужасном *мита* закону који је примораво раднике да раде и по шест месеци, а да не изађу на светлост дана. Око осам милиона људи је умрло на овим просторима у таквим нељудским условима. За-

26 http://www.youtube.com/watch?v=pktOXJr1vOQ&feature=channel_video_title, 15. 07. 2012.

тим, цитира Галеана и каже да се од сребра и костију остављених у руднику могао изградити мост до Шпаније. (Diaz 2008)

Галеано пише о златној грозници у Бразилу која амазонске Индијанце и даље држи у својеврсном ропству. Област Минас Хераис чувала је до тада невиђене резерве злата, које су колонизатори страховитом брзином експлоатисали. Португалија је, као уосталом и Шпанија, била у зависном положају и заправо представљала само транзитну луку. Злато из колонија завршавало је у Британији, која је контролисала португалску трговину. Захваљујући томе у 18. веку место европског финансијског центра, који је до тада био у Амстердаму, заузео је Лондон. Да апсурд буде већи, ништа од злата није остало на бразилском тлу, осим оног употребљеног за изградњу цркава и уметничких дела у оквиру њих. Колонија је давала сировине и радну снагу у неограниченим количинама. Међутим, ни то није било довољно, сматра се да је око десет милиона црнаца допремљено из Африке за рад у рудницама.²⁷ (в. Галеано 1997: 51-58)

Себастијано Салгадо, мајстор документарне фотографије, пореклом из поменуте регије Минас Хераис, забележио је страдање рудара у овим крајевима. Каријеру је започео као економиста Светске банке, чији је званични циљ да повећа економски раст у земљама у развоју и смањи сиромаштво, а незванични сасвим супротан. Будући да је имао прилике да путује и да се увери у перфидну политику којом се та организација служи, Салгадо је напустио економију и посветио се искључиво документовању истине, бележењу стварних проблема држава такозваног Трећег света. Како је и сам доживео просветљење, живот и рад је посветио томе да и друге преко својих фотографија освести. Његово стваралаштво представља болно сведочанство времена у којем живимо. У својим трагањима није се ограничио само на латиноамерички континент, већ је обишао готово читав свет. Оно о чему читамо у делима Ле Клезивоа и Галеана, гледамо у документарцима Филипеа Дијаза, видљиво је и на Салгадовим фотографијама.²⁸ Од 1994. до 1999. године у потпуности се посветио пројекту фотографисања избеглица широм планете, у оквиру којег је 2000. године објавио књигу *Миграције: Човечанство у транзицији*, где су своје место пронашли људи који су услед последица кризе, глобализације или под притиском рата отерани у прогонство. Посматрајући његова дела јасно се уочава да иза објектива не стоји незаинтересовани посматрач, који је ту да забележи ефектан тренутак, а затим окрене главу од узнемирујућег

27 О положају рудара и ситуацији данас говори и вест о недавним протестима у Кахамарки, провинцији Перуа, поводом отварања рудника злата – Конга, чија изградња прети да загади околину и водене ресурсе. Десет особа је погинуло, а више од двадесет повређено. Влада је прогласила ванредно стање. Неколико хиљада демонстраната сукобило се са полицијом и напало градску кућу. Поучено вишегодишњим искуством пљачкања земље и искоришћавања радне снаге, сасвим је природно што се становништво одлучило на побуну. Наравно, већински власник рудника је америчка фирма „Њумонт“ из Колорада. Слична ситуација поновила се у провинцији Еспинар, недалеко од Куска, бивше престонице народа Инка. Такође је 29. маја 2012. године проглашено ванредно стање након што су две особе убијене у протестима против отварања рудника бакра, који је у власништву Швајцарске.
<http://www.guardian.co.uk/global-development/2012/aug/08/peru-seeks-new-relationship-mining-companies>, 15.08. 2012.

28 Званични сајт који уређује са својом женом Лелијом Уаники Салгадо посвећен његовом стваралаштву <http://www.amazonasimages.com/sebastiao-salgado>, 10. 08. 2012.

призора, већ потпуно посвећена особа пуна саосећања.²⁹ Због тога је један од његових страствених обожавалаца и сам Галеано, који му је у књизи *Бити као они*, посветио читаво поглавље – *Светлости скривена на ђубришту*. Диви му се управо стога што учествује у патњама других; да би забележио глад у Сахари, петнаест месеци је радио у њој. Своје најдраматичније фотографије Латинске Америке усликао је на путовању и упознавању континента које је трајало седам година:

„Салгадове фотографије нам нуде вишеструк портрет људског бола, али нас у исто време позивају да славимо људско достојанство. Сурово сликају глад и несрећу, али и саосећају и стиде се због њих. Баш нимало нису туристички излет у беду: не вређају душу човека, већ је прожимају целу да би је објасниле. Понекад нам Салгадо показује скелете, готово лешеве, којима је још једино достојанство преостало. Све су им одузели, али им је достојанство остало. И у томе лежи њихова необјашњива лепота. Нису они грозотни, беспризорни примерци егзибиционизма беде. Они су израз поезије ужаса, јер у њима лежи осећање части.“ (Галеано 1996: 64)

29 Већ само летимичан поглед на његове фотографије указује да се Салгадо разликује од већине комерцијалних фотографа-туриста у служби потрошачког друштва, хладнијих од објектива иза којег се крију, у трци за новцем и наградама. У том контексту битно је поменути случај Кевина Картера, фотографа из Јужне Африке, који је за своју „спектакуларну“ фотографију из Судана добио Пулицерову награду 1993. године. Усликао је потпуно изгладнели дечји костур како пузи ка логору Уједињених Нација, километар удаљеном, док га иза леђа вреба лешинар који чека да дете умре како би му постало плен. Пошто је обавио своју „дужност“, фотограф је напустио место злочина. Три месеца након тога извршио је самоубиство.

*Мердевине, Себастијано
Салгадо*

*Рудник златна Сера Пелгада, Бразил, 1986,
Себастијано Салгада*

Крај једног сна

Има места где, било да смо тамо срећни или несрећни, није могућно враћити се, задовољити се проласком.

Ж. М. Г. ле Клезие

Данијела прати стални осећај мучнине и немоћи као некога ко гледа непра-вду, али није у стању да предузме и промени било шта, осим да присуствује повременим препиркама између истраживача, да на моменте и сам дигне глас као у свом предавању, што је повремено чинила и Далија, међутим све се то завршавало без икаквих последица. Помишљао је да злостављања девојака и Лили пријави полицији, или да напише чланак за *La Jornada*, а онда би одустајао у недостатку храбрости, сетивши се да је овде само странац. Расправа ће утихнути, а убрзо ће *цијови и пикајови плантажера јагода изаћи из земље, дуљачка метална змија која ће обумити град буком мотора и сирена, ударцима басова из звучника, и чији један крај иде дуж вршова Зоне, а други клизи збуећи се на пуну ка вулканима. Никога да мисли на девојке, на Лили из лагуне, затворенице својих шамничара.* (Ле Клезие 2009а: 101)

Нешто га је неодољиво вукло ка овим просторима, чини се да до краја романа остаје да трага за разлогом доласка у ову земљу:

„Нисам био сигуран шта заиста тражим. Можда промену земље, или пак стварности, неку врсту стварности која није постојала у образовању које сам добио у Француској. Имао сам главу пуну бројки. Досије пун пројеката. Мањак протеина у исхрани Латинске Америке, дечји рад, експлоатација женске радне снаге, задуживање сељаштва, принудно избеглиштво ка главном граду или граници са Сједињеним Државама. Извештаји куцани на машини, техничке базе података, извештаји ОПД, ФАО, Унеска.“ (39)

Пошао је да проучава геолошке слојеве, а заправо су га омађијали људи који овде живе, упознао је потпуно другачији свет, који га је донекле и променио. Препустио се тајнама чудесног, али у исто време суровог простора, који спаја противречности – сјај и раскош малобројних појединаца с једне стране, а с друге беда и угњетавање сиромашних. Такође, био је сведок покушаја измештања из такве атмосфере примером заједнице Кампоса чији су становници настојали да организују живот за себе, далеко од уобичајених друштвених норми. Након уништења Емпорија и Кампоса, Данијел осећа тескобу и порив да напусти ово место које је наставило свој живот као да се ништа није догодило, као да Моисесова идеја и Хадијев врт нису никада постојали. Све се наставља по устаљеној шеми:

„Код падобранаца је недеља дан као и сваки други. Кампиони су ујутру рано купили жене и децу и одвели их у јагоде. *La Jornada* је најавила, нови расади су дошли из Сједињених Држава, које је послао *Strawberry Lake*. Ове године ће бити јагода по свачијем укусу, немачких, чилеанских, швајцарских, оних из Сједињених Држава, од којих чувена клондајк, која је златни рудник за плантажера. [...] Имао сам утисак да је сада простор ослобођен за све оне који желе да узурпирају лагуну, бездушне предузимаче, труле адвокате који командују својом армијом Падобранаца, подводаче Вртова и Зоне и јањичаре који сваког јутра пролазе камионом и отирају товари деце да их баце у јагодњаке.“ (166, 167)

Завршетак романа открива један од разлога зашто се упутио баш у долину Тепалкатепека. И сам је то сазнао тек након година лутања када је претурао по хартијама које су остале након мајчине смрти, пронашавши писмо никада уру-

чено, а упућено његовом оцу са поштанским кодом панамског канала. Није га упознао, мада је знао да није преминуо у рату како се причало. Поглавље *Не знамо ни дан ни час* почиње Данијеловим сећањем на Хадија и заједницу Кампоса, као и његовом припремом за последње путовање. Носталгија га је вукла ка Уранији, сневаној земљи из детињства, која је на кратко оживела у Долини. Ипак, на крају одустаје од поновне посете Долини не желећи да скрнави сећања која су једино што је од давнашњег сна преостало. Међутим, од других је сазнао да је ситуација годинама бивала све гора, економска криза и доминација банака учиниле су своје, број емиграната се непрестано повећавао. Емпорио више није постојао, барем не под тим именом и на старом месту. *Центар знања је измештен у нови бетонски комплекс изван града.*³⁰ Уместо одласка у Долину, пожелео је да поново види острво Полумесеца: *Гледајући га са хиљаду метара, лагуна је предивна. Може да личи, коме је дух склон сањарењу, огледалу преокренутиом под ноћним небом. На млечно плавом, врхови острваца плаве као сазвезђа, од острва Амбергери са до стена Табако, Колумбус, Москито.* (206)

Путовање је завршио посетом Далији и њеном склоништу за угрожену децу и жене у Порторику. Своју депресију и незадовољство светом у којем се обрела она је претворила у делатну, истинску револуционарну енергију. Коначно је остварила оно о чему је маштала, да помаже онима којима је то било преко потребно. Подредила је сопствени живот животима других, склањала је девојке са улице, неговала заражене сидом, злостављане жене и сирочад. На једном од предавања које је Дон Томас организирао у златно доба Емпорија, под насловом *Револуције*, Хектор, револуционар из Сан Салвадора, говорио је о ономе што је доживео – смрти монсињора Ромера, студентским побунама и репресијама. Далија је тада бранила бискупа Оскара Ромера – *глас оних без гласа, човека који је говорио за оне које је црква морала да заштити. Заборављене, оне које богађи и моћни гледају као непријатеље.* (99) Штитио је и залагао се за сиромашне, устајао против социјалне неправде, убистава, прогањања и тортуре. Убили су га под оптужбом да је терориста. Далија је у свом говору оптужила владу САД-а за убиство Ромера, изасланике ЦИА-е које је послао Роналд Реган.³¹ Као да је тада кроз њу говорио сам дух бискупа: *И имали смо ушисак да је монсињор Ромеро присушан међу нама, да је говорио и за њих, за Падобранце из канала, за жене и децу, погурену међу јагодама, затворене у хладњаче.* (100) Данијел је био прилично резервисан према Хекторовој револуционарној дружини, сматао му је недостатак самилости и разумевања који је код њих постепено учачавао, као и то што нису били способни да брину о сопственим породицама. Парадоксално, једино Далија на крају остаје истинска и доследна револуционарка:

„За њу, само је то било важно, осим њеног сина: револуција која долази, борба Порторика против јенкијевског империјализма. Неговала је лик Чеа мученика, не романтичну фотографију Алберта Дијаза Гутиереза, званог Корда, која се налази на свим

30 Сличну потресну промену једног света знаног од раније препознајемо и у роману Онич. Наиме, Оничу из Фентановог детињства, након низа година, заменила је слика грађанског рата који букти, срушених кућа и колоне избеглица.

31 Далија подсећа на јунакињу из Ониче – Мау, која такође не припада револуционарној организацији, али је дубоко свесна праве природе ствари и пати због неправде коју види око себе. (в. Арсенијевић 2011: 111-114)

мајцама на свету, него Чеа у боливијској селви, неколико недеља пре смрти, грозничавог, с великом брадом, прљавог одела, као да је спавао на перону. Већ обележеног својом судбином.“ (83)

Кроз лик Данијела, Ле Клезео раскринкава многе савремене митове, митове о револуционарима, утопистима, антрополозима, туристима, писцима-авантуристима који залазе на ове просторе. Данијел и Далија на крају више не верују у револуцију као колективни чин, као могућност да се једним великим покретом свет промени из корена и учини бољим местом. Ипак, резигнација и мирење са ситуацијом за њих нису прихватљиви, оно што преостаје јесте сан, који живот чини могућим и подношљивим, да је бољи свет некада постојао и нада да индивидуалне борбе усамљених герилаца једног дана могу довести до промене:

„У међувремену, најсиромашније области планете и даље се губе у сталним ратовима и беспарици. Постоји само велики покрет егзодуса, нека врста великог таласа који се стално ломи о препреку границе. Нема се разлога за оптимизам. Ипак, оно што нас још увек спаја, Далију и мене, и што нам даје наду, јесте увереност да је земља Уранија заиста постојала, и да смо јој били сведоци.“ (212)

Жене носе робу на шржницу, Еквадор, 1998, Себастијано Салгадо

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел 1988: Aristotel, *Politika*, Zagreb: Globus.
- Арсенијевић 2010: Ј. Арсенијевић, Између антрополошког песимизма и оптимизма у драмама На отвореном друму Стива Тешића и Блуз за месију Артура Милера, Крагујевац: *Наслеђе*, 15/1, Крагујевац, 81-96.
- Арсенијевић 2011: Ј. Арсенијевић, О варварима у доба (пост)колонијализма, у: Д. Бошковић и М. Анђелковић (уред.), *Друштвене кризе и (српска) књижевност и култура*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 93-122.
- También la lluvia, режија Bollaín, Iciar, улоге: Gael García Bernal, Luis Tosar and Karra Elalalde. AXN, Alebrije Cine y Video, Canal+ España. 2010. DVD.
- Валчић-Лазовић 2011: N. Valčić-Lazović, Glad za slobodom, у: *Sve što (ne) kažem pogrešno je: savremeni svetski pisci* / разговоре водила N. Valčić-Lazović, Beograd: Službeni glasnik, Radio-televizija Srbije.
- Галеано 1996: Е. Галеано, *Бићи као они: Култура мира и неоколонијализам*, Београд, Ваљево: Гутенбергова галаксија, Ваљевска штампарија.
- Галеано 251997: E. Galeano, *Open veins of Latin America: five centuries of the pillage of a continent*, Monthly Review Press: New York.
- Галовић 1998: J. Galović, Ciklus o Kecalkoatlu, у: M. L. Portilja, *Trinaest astečkih pesnika*, Beograd: Paideia.
- Diaz, Philippe, режија, The end of poverty?, наратор Martin Sheen, Cinema Libre Studio, 2008, DVD.
- Зин 2004: Н. Zin, *Istorijski ogledi o američkoj demokratiji*, Novi Sad: Svetovi.
- Crom, Nathalie. Entretien avec JMG Le Clézio : „La littérature, c’est du bruit, ce ne sont pas des idées.“ *Télérama*, мај, 2007. <http://www.telerama.fr/livre/entretien-avec-jmg-le-clezio-la-litterature-c-est-du-bruit-ce-ne-sont-pas-des-idees,34562.php>, 15. 08. 2012.
- Ле Клезіо 2005: Ž. M. G. Le Klezio, *Afrikanac*, Beograd, Ne&Bo.
- Ле Клезіо 2008: Ж. М. Г. ле Клезіо, *Дијеџо & Фрига*, Вршац: КОВ
- Ле Клезіо 2009а: Ž. M. G. Le Klezio, *Uranija*, Beograd: IPS Prosveta
- Ле Клезіо 22009б: J. M. G. Le Clézio, *The Mexican Dream Or, The Interrupted Thought of Amerindian Civilizations*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Мамфорд 2009: L. Mamford, *Priča o utopijama*, Čačak-Beograd: Gradac K.
- Мелетински 2009: Ј. М. Мелетински, *Увод у историјску поетику епа и романа*, Београд: СКЗ.
- Милошевић 31989: N. Milošević, *Marksizam i jezuitizam*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Парис 2010: Е. Paris, *Tajna istorija jezuita*, Beograd: Metaphysica.
- Портиља 2005: M. L. Portilja, *Tajne starog Meksika: drevni Meksikanci u hronikama i pesmama*, Beograd: Metaphysica.
- Сиоран 2008: Е. Сиоран, *Паг у време*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Стојановић 2003: Д. Стојановић, *Рајски ум Досџојевског*, Београд: Филолошки факултет у Београду, Чигоја штампа.
- Тодоров 1999: Tz. Todorov, *The conquest of America: the question of other*, University of Oklahoma Press.
- Интернет извори**
- http://www.youtube.com/watch?v=pktOXJr1vOQ&feature=channel_video_title, 15.07. 2012.
- <http://www.guardian.co.uk/global-development/2012/aug/08/peru-seeks-new-relationship-mining-companies>, 19.08. 2012.
- <http://www.amazonasimages.com/sebastiao-salgado>, 10. 08. 2012.

Jelena Arsenijević Mitrić

**ABOUT (IM)POSSIBILITY OF UTOPIA IN LATIN AMERICAN AREA:
OURANIA AND MEXICAN DREAM BY J. M. G. LE CLÉZIO**

Summary

Literary works of J. M. G. Le Clézio and Eduardo Galeano reflect clear aspiration to re-examine and question the colonial undertaking in Latin American region, but also to expose new, improved and apparently disguised forms of colonialism in that area today. Galeano, Uruguayan writer and journalist, deals with these issues in the book *Open veins of Latin America: five centuries of the pillage of a continent* and *To be like them*, and Le Clézio in the novel *Ourania* and anthropological and historian study *Mexican dream: or, the interrupted thoughts of Amerindian civilizations*. Both authors present awareness of the devastating impact of capitalistic expansion started in XVI century, which also marked the beginning of the modern age, and the process of globalization. The crisis, of which we today more and more discuss, presented in all fields, is above all the moral crisis. Euro-Atlantic imperialism of modern times seeks out new ways to prolong the crisis and manage it more efficient, whether through international organizations, large corporations or some states, which striving to create for themselves an isolated island, utopian landscape, but at the expense of happiness and liberty of the rest of the planet. This aspiration and the concealment of truth for centuries led to the situation that we actually all live in today – dystopia.

Key words: J. M. G. Le Clézio, E. Galeano, S. Salgado, Latin America, utopia, crisis, (neo)colonialism, European imperialism, capitalistic expansion

Милош М. Ковачевић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

КРИЗА ЈЕЗИКА ИЛИ ЛИНГВИСТИ ПРОТИВ ЛИНГВИСТИКЕ²

У раду се разматра криза језика кроз аспект кризе изазване непоштовањем нужних лингвистичких критеријума научности. А овај аспект кризе условљава неколико врло битних разлога, везаних за статус и дјеловање самих лингвиста, а то су: а) научна недораслост лингвиста, која се очитује у ненаучности њихових лингвистичких прилога, б) ненаучно дјеловање лингвиста које их изједначава са дјеловањем лаика у лингвистици, в) лојалност лингвиста политици а не лингвистици, чиме лингвисти изневјеравају научна начела лингвистике, и г) преписивачка лингвистичка „истраживања“, чиме се ниште основна научна и етичка начела научноистраживачког рада.

Кључне ријечи: криза језика, лингвистички језици, политички језици, научни прилози, лојалности политици, плагијаторство

1. О кризи језика

О кризи језика могуће је говорити из више аспеката. Најприје из аспекта разних ограничења која сам језик намеће, попут нпр. немоћи језика да изрази све нијансе мисли, или немоћи језика да диференцира истину и лаж, или пак немоћи језика да јасно диференцира говор љубави и мржње и сл. Потом из аспекта појединачних језика и њихових криза изазваних глобализацијом, немарним односом његових корисника према њему, или пак криза условљених употребом језика као средства мистификације и манипулације, при чему се никако не смије заборавити ни криза језика условљена кризом комуникације, и сл. Криза језика може се, међутим – а то је управо наш циљ у овоме раду – разматрати и из једног дисциплинарно врло специфичног аспекта: из аспекта разноразних заобилажења или негирања темељних иманентних критеријума научности лингвистике. Ту се криза језика заправо преноси на кризу лингвистике као науке уопште или – што је чешће – као криза лингвистике у одређеној друштвеној заједници.

Говор о тој врсти кризе језика тако се приоритетно своди на говор о односу лингвиста према лингвистичким критеријумима захваљујући којима лингвистика и има статус науке, без обзира да ли су у питању општелингвистички или пак критеријуми појединих лингвистичких (под)дисциплина. У оба је слу-

1 mkovacevic31@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

чаја ријеч о односу лингвиста према лингвистици као науци. Тај међуоднос лингвиста и лингвистике морао би бити „хармонизован“, јер се лингвиста и показује и потврђује таквим прије свега захваљујући томе што стаје у одбрану неспорних лингвистичких критеријума. До кризе у том међуодносу долази по правилу само тамо гдје постоји неслагласност између лингвиста и лингвистичких критеријума, тамо гдје се лингвистички критеријуми изневјеравају зарад других ненаучних мотива и разлога.

Могућност таквога односа лингвиста и лингвистике уклапа се у питање односа науке и научника уопште. Јер, „ако је наука одређени скуп чињеница, теорија и метода, сакупљених у одређеним текстовима, онда су научници људи који су се бавили, са успехом или без успеха, да томе скупу придодају овај или онај елемент“ (Кун 1974: 41). Из наведеног виђења међуодноса науке и научника нужно слиједи закључак да науке нема без научника, али иако силогистички слиједи, ипак не важи – посебно због оног „бавили се без успеха“ – и закључак да нема научника без науке. Отвореним, дакле, остаје питање о (не)постојању научних радова без науке, тј. питање о научности научних радова, али не у смислу градационе валоризације научних доприноса, него у смислу припадности или неприпадности једнога рада категорији радова што се научним зову.

А управо то питање јесте и основно питање овога рада, који је својеврсна критеријална синтеза резултата низа наших радова што су се непосредно или посредно бавили проблемом научне (не)утемељености лингвистичких прилога или ставова лингвиста. У овоме раду бавићемо се, дакле, кризом језика само с обзиром на критеријум „антагонизма“ лингвиста и лингвистике као науке чију научност потврђују неспорно научни критеријуми анализе. Анализа кризе језика тако ће у овом нашем раду укључивати само анализу дјеловања лингвиста против лингвистике, по правилу без улажења у анализу разлога и/или мотива таквога дјеловања. У тој анализи кренућемо од радова чија ненаучност почива на недовољној упућености њихових аутора у критеријуме науке уопште и лингвистике као њеног интегралног дијела.

2. Недорасли лингвистици

Иако је лингвистика од свих хуманистичких наука критеријално најегзактнија, ипак се егзактност научности њених прилога не може поредити са научном егзактношћу прилога из природно-математичких наука. Због тога је неријетко врло тешко у области лингвистике пронаћи јасне критеријуме за разграничење научног од ненаучног, истраживачког од неистраживачког, истраживачког научног од истраживачког ненаучног рада, оригиналног научног од прегледног или стручног рада итд. Насупрот томе стоји чињеница да готово да нема никаквих тешкоћа у препознавању некога лингвистичког прилога као ненаучног. Овдје ћемо навести најтипичније „критеријуме“ ненаучности лингвистичких радова који се тако често квалификују (и од стране њихових аутора, али и од стране уредника часописа или зборника научних радова у којима се они објављују) као научни (о чему се исцрпно говоримо у Ковачевић 1991). А међу те типичне ненаучне радове без сумње спадају радови којима су иманентне сљедеће особине, чије присуство само по себи укида научни карактер било ком лингвистичком прилогу.

а) Између тих радова најбројнију скупину чине они који редукују примјену метода на преднаучну фазу истраживања, свдећи „истраживање“ само на емпијско-чињенички (п)опис. Будући да су „дескриптивна истраживања обично извиђачка фаза у истраживању неког новог подручја“ (Шерцер 1988: 119), јасно је да такви радови ни у каквој категоризацији не би смјели добити квалификатив научних, а камоли оригиналних научних радова.

б) Другу, не мање бројну, скупину чине радови што формално удовољавају двама корацима проводбе научног метода – опису и класификацији – а ипак су потврда правилу да су „емпиријска истраживања ‘слијепа’ без теорије“ (Шерцер 1988: 6). У тим се радовима, који се најчешће свде на класификацију прикупљане језичке грађе, најчешће огрешује о класификационе принципе јединствености класификације, релативне посебности сваког члана појеле и принципа јединства посебних чланова (који и представљају теоријски основ сваке класификације и њене кохерентности). Уколико се неки рад своди на саму класификацију чињеница без њихове подробније анализе, такве се класификације не могу сматрати научним интерпретацијама, будући да се „наука не може извући из неинтерпретираних чулних искустава без обзира на то колико их марљиво скупљали и сређивали“ (Попер 1973: 307).

в) Посебну, а опет бројну, скупину ненаучних прилога представљају радови сведени на рутинску примјену неке технике у прикупљању података, радови који би се могли окарактерисати као сврставање (подвођење) нових примјера у већ направљене методолошке схеме и шаблоне. Највећи допринос (да ли и научни?) таквих радова јесте констатација постојања или непостојања одређене чињенице предвиђене методолошком схемом као квестинаром.

г) Посебну групу изневјеравања научности чине бројни радови, по правилу страних филолога, највећим дијелом англиста, који пишу о србистичким темама уклапајући их искључиво у оквире одређене англистичке теорије. Њихови аутори готово априори негирају све претходне резултате остварене примјеном неке друге теорије, искључујући тако из разматрања „историјат питања“ и позивање на било какве резултате добијене примјеном критеријума несагласних датај теорији, па макар ти резултати и били сагласни са резултатима које истраживачи приказују „својима“ јер су резултат новоуспостављених критеријума. Такав приступ неријетко резултира открићем „топле воде“, показујући колико су истраживачи вјерни само једној теорији, заправо у завади са основним принципом научности, који гласи: исти потпун или дјелимичан резултат добијен примјеном двију или више теорије представља научно откриће само хронолошки прве од њих. Из тога онда нужно проиходи научни аксиом: без познавања историјата питања, ниједно се научно откриће не може сматрати научно релевантним.

д) Карактеристично је публикување све већег броја „оригиналних“ научних радова без хипотезе (или у најбољем случају с назнаком да разматрана појава „није шире анализирана“, „није свестраније освјетљавана“, што ваљда треба да представља надомјестак хипотези). А хипотеза је – то не би требало ни наглашавати – нужан услов, чак предуслов примјене било ког метода. Постављање хипотезе сматра се првим стваралачким чином пошто захтијева домишљај, стваралачку машту истраживача.

Ако нема хипотезе, нема упитности. Ако нема питања, нема ни проблема. Ако нема проблема, нема потребе за истраживањем, па такво „истраживање“ и не може довести до било каквог научног резултата. А без научног резултата, нико се научником не би смио звати. Уосталом, дилетантизам и научност најбоље се разграничавају на тој линији, јер „идеја неког дилетанта може имати точно исти или већи знанствени домашја од идеје специјалиста. [...] Дилетант се разликује од специјалиста само у томе што му мања чврста, сигурна метода рада и што он стога обично није у стању контролирати, процијенити и провести ту домисао у њезину досегу“ (Вебер 1989: 260).

3. Лаици као лингвистици

Чињеница да и научно класификовани лингвистички радови изневјеравају нужне принципе научности отвара простор за укључење нелингвиста у поље „лингвистичких“ разматрања. Дobar и чест показатељ томе јесу разни, с лингвистиком као науком најчешће ничим невезани културни посленици којима довољним критеријумом уплитања у лингвистичке дискусије сматрају то што су изворни говорници српскога језика и што о разматраном језичком проблему желе рећи најчешће нешто потпуно насупротно дотадашњим општеприхваћеним лингвистичким мишљењима, без обзира што уопште нису упућени у критеријуме на којима се темеље лингвистичка тврђења која желе негирати. Најбољу потврду томе дају нелингвисти оспоривачи Вука Стеф. Караџића и његове реформе српскога књижевног језика.

А најгласнији међу актуелним српским оспоривачима Вука и његовог дјела без сумње су један економиста (М. Самарџић), два писца (С. Басара и Д. Михаиловић), један историчар (М. Јовановић) и један књижевни критичар (С. Дамјанов). Њихови су критеријуми, научно гледани, готово истовриједни, тј. безвриједни, у што ће се сваки у филологију имало упућенији читалац лако увјерити ишчитавањем њихових критика, из којих преносимо само најкарактеристичније ставове, који сами собом довољно говоре на каквим „научним“ критеријумима почивају, и колико везе с лингвистиком као науком имају. (о тим данашњим Вуковим критичарима в. опширно у Ковачевић, Шћепановић 2011: 121-140 и 159-166).

Читаву књигу, насловљену *Тајна „Вукове реформе“*, а посвећену негацији Вука и (свих) вриједности савременог српског књижевног језика као резултата његове реформе – написао је крагујевачки економиста М. Самарџић (1997), ни једном се не запитавши о властитој компетентности да пише и просуђује о било каквим, а камоли тако крупним филолошким питањима. Самарџић тако каже да „због ограничених Вукових видика српска историја трпи до наших дана. Он сам није био кадар да разуме и пренесе судбоносна дешавања којима је присуствовао, док су записи оних који су то могли скрајнути зато што су били противници ‘Вукове реформе’“ (1977: 299). Као такав, за Самарџића је „Вук Караџић – први српски комуниста“ (1977: 350). А како да све то нису примијетили толики изучаваоци и поштоваоци Вуковог дјела? И на то Самарџић има самосвојан „генијалан“ одговор. Сви они су, малтене, били наивни и површни у истраживањима. Јер о Вуку и његовој реформи српскога језика и писма „један од најбољих српских историчара, Владимир Ђоровић, извлачи крајње наиван закључак“ (300); а и Љуба Стојановић „даје, дакле, непотпун и наиван закључак“ (304); „још су наивнији

закључци Александра Белића“ (301), док је у Стојановићевом опису Вука „пре свега реч о једном великом претеривању“ (289). Једино „Меша Селимовић, пак, слуту да ту нешто није у реду“ (301), али ни он „не може да одоли Вуковом револуционарству. Он види његове слабе стране, али уместо да извуче праве закључке, једноставно сматра да тако мора бити у револуцији. Зато је основна карактеристика његове књиге ‘За и против Вука’ један велики апсурд: у њој су изнети аргументи ‘против’ Вука, док су ‘за’ само пишчеви закључци!“ (Самарџић 1997: 355).

Филолошке теме требало би да су кудикамо ближе историчарима него економистима. Али да се историчари и економисти могу наћи на истој (не)научној „таласној дужини“ кад свјесно залутају у филолошке воде – најексплицитније је показао Мирослав Јовановић, доцент на Катедри за Општу савремену историју Филозофског факултета у Београду, у својој књизи што се (не)посредно бави Вуком и његовом језичком реформом, прије свега у времену њенога провођења (Јовановић 2002), којој у поднаслову стоји *Друштвеноисторијски оквири полемике о српском књижевном језику*, најексплицитније показује како се аутор може бавити једном темом искључујући из ње све оно што је најрелевантније. Будући нелингвиста, М. Јовановић избјегава да проговори о било ком лингвистичком критеријуму помињаном у оквиру полемике о српском књижевном језику. Он, дакле, у књизи не би да говори о полемици него около ње. Као основу анализе „митолошких и стереотипних садржаја“ Јовановић изабире „научну литературу о полемици и Вуку Караџићу“, и то литературу чији су аутори најеминентнији српски филолози (лингвисти и књижевни историчари) 20. вијека: Љуба Стојановић, Павле Поповић, Александар Белић, Михаило Стевановић, Миодраг Поповић, Павле Ивић, Јован Кашић, Јован Деретић, Васо Милинчевић и Живан Милосавић, од којих су неки заступљени и са по неколиким књигама (Јовановић 2002: 122-124). Зачујујући је, и науци потпуно стран, начин Јовановићеве „анализе“ студија и монографија наведених српских филолога. Јовановић је ту примијенио у друштвеној теорији познату *редукционистичку методологију*, која сложене односе и анализе своди на неку просту појаву и однос. У питању је, дакле, научно недопустиви редукционизам. Из филолошких студија, које су му основ и повод анализе стереотипа о Вуку, Јовановић изабире само метафоризиране и хиперболизоване термине, извлачећи из њиховог „буквалног“ смисла произвољне оцјене о научној вриједности тих текстова, а самим тим и о научној неутемељености „слике“ коју они дају о Вуку Караџићу и његовој реформи српског језика. У процесу „научне рационализације митолошких садржаја (којима је савремена наука успела да направи отклон у односу на раздобље када су сами научници изграђивали мит о Вуку), конкретни резултати су – вели М. Јовановић – још увек далеко од могућности да се мит, укорјењен у друштвеној свести, замени рационалним представама заснованим на научно утврђеном знању. Узрок томе је двојак. До сада је критички преиспитан само део важних питања и проблема везаних како за Вука, тако и за његове опоненте, али и за догађаје из времена расправе о српском књижевном језику које чине основу мита. Уочљиво је, на пример, *да још увек нема озбиљних и модерних научних студија о Јовану Хаџићу* (sic!), најважнијем антисимболу мита, на чију потребу је указао још Меша Селимовић. Последице мита (тј. последице некритичког сагледавања властите прошлости) до те мере су прожеле колективно памћење да је потребно уложити много напора и истраживања

да би се митолошка потка демистификовала и створиле рационалне представе о властитој прошлости“ (Јовановић 2002: 189-190). Овај крунски Јовановићев „аргумент“ о научном игнорисању најзначајнијег Вуковог „противника“ у ствари је само показатељ његове тоталне необавијештености. Јер, још 1987. године Љиљана Суботић је на Филозофском факултету у Новом Саду одбранила докторску дисертацију о језику Јована Хаџића, коју је штампала ни мање ни више него Матица српска 1989. године (Суботић 1989). А Мирослав Јовановић за „игнорисање“ Хаџића српску филологију прозива 2002. године.

Ако један историчар у својој критици Вука и досадашњих Вукових истраживача у великом луку заобилази научне критеријуме, како очекивати да се тим критеријумима служе књижевници, којима је иманентно да не мисле у појмовима него у сликама. И управо два српска књижевника на најсликовитији начин показују како се научно неутемељено, али зато емоционално више него „запјенушано“ могу критиковати Вук и његова реформа српског језика. Ти текстови су имуни од научних критеријума. Недостатак критеријума филолошки неупућенијим читаоцима надокнађује љепота (поетског) језика којим су писани, и то управо језика чији је реформатор предмет „жестоке“ критике. Тако Д. Михаиловић (2003) замјера Вуку што је изабрао источнохерцеговачки новоштокавски дијалекат за основицу српског књижевног језика, јер је тиме „56 процената народа Србије“ избацио из књижевног језика у дијалекат. Зато он Српској академији наука и умјетности поставља питање: „како ће у историји српског језика и културе избрисати деловање Вука Караџића, који је опет зарад сопственог планинског села, окља-штрио 56 процената народа Србије, избацивши их у дијалекат и шутнувши их из културе?“ (Михаиловић 2003).

А то да се о језику мора нешто и знати ако се о његовим лингвистичким аспектима жели дискутовати, чак више него за Михаиловића³ вриједи за другог Вуковог критичара међу савременим српским писцима – за Светислава Басару. Басара је, несумњиво, један од „најзапјенушанијих“ и научно најнеутемељенијих критичара Вука Караџића и његовог дјела: Вуков(ск)ог српског књижевног језика (Басара 1996). Басара ће тако написати да је „круцијални, али скривени, узрок наших актуелних несрећа и неспоразума са историјом у домену лингвистике; прецизније у Вуковој реформи језика и писма“, и да смо ми „захваљујући аматерском и претенциозном експерименту једног необразованог авантуриста какав је Вук Караџић несумњиво био, доспели на тај ниво са тенденцијом да падамо још ниже“.

Као да се угледао на Басару и Самарџића, о Вуку и његовој реформи не-критеријално, антинаучно пише Сава Дамјанов, професор романтизма на Филозофском факултету у Новом Саду [sic!]. У тексту „Вукова културна револуција“ (објављеном у Културном додатку Политике 1. 3. 2008. године) Сава Дамјанов ће запјенушано, чак и без жеље да наведе иједан релевантан критеријум, написати да су „за мање од двеста година вуковски култови (тј. они које је прои-звела, хотимично или не, његова „научна“ и друштвена свест) заживели на нашим просторима као својеврсни хук неке елементарне непогоде или природне стихије. Када ће већ једном ту стихију прекрити мук, тј. тишина која ће елиминисати не-

3 Д. Михаиловић је чак на неки начин и ревидирао у својим ставовима, бар прећутно, јер је у књизи *Време за повраћај*, у којој је прештампан и овдје цитирани текст, изостављен дио који се односи на Вука (Михаиловић 2006: 32-37).

потребне шумове и кроз моћне вредносне филтере мирно и сталожено пропустити сву ту муљевиту бујицу апотеоза и табуа?, продубљујући своја „открића“ закључком да је „ту заправо зацртана линија разграничења између „добрих“ и „лоших“ Срба, између оних простих (што значи, пуних исконских духовних и свих осталих врлина!) и учених (који су тим сумњивији ако су образовани негде у „Јевропи“), између „народа“ и грађанства, између правих Срба и „њемачкара“ (како су сународнике из Аустрије звали у кнежевини Србији) мада су и једни и други искрено желели да делају „на ползу отечества“. Очито, класни сукоб је код нас – иако наши вукофили глуме академску елиту – зачет давно пре омраженог комунизма и управо је захваљујући њиховом хероју културно и социјално нижи сталез (а не грађанска елита!) афирмисан као права мера вредности на свим нивоима, односно као алфа и омега свега прогресивног, новог, модерног. Једино што се на овакве, ни на каквим чињеницама незасноване, ставове може рећи – јесте то да су без сумње „ингениозни“ и у великом раскораку не само са српском филологијом него и са науком уопште, јер не уважавају ниједну премису научности, показујући њиховог аутора човјеком који је у дубокој завади с критеријумима на којима почива сваки научни резултат. (О научној заснованости самога текста посредно, а довољно за свакога ко се науком бави, говори сам његов наслов у „научној“ књизи Саве Дамјанова из које је преузет: „Караџић Стефановић Вук: баук, хук, мук...“ Нема шта, наслов научан баш колико и текст коме је надјенут).

4. Лингвистици лојални политици, а не лингвистици

На основу односа према лингвистици и њеним критеријумима тешко да би се могли разазнати лингвистички лаици од лингвиста „научника“ у одређењу и примјени критеријума идентитета језика, посебно још ако је ријеч о језику српскоме. Вјероватно ни у једној теми колико у оној о идентитету стандардних језика нема толико заобилажења лингвистике и њених критеријума од стране лингвиста лојалних политици. Исказујући лојалност политици огроман број неспрских национално запјенушаних лингвиста и српских анационалних лингвиста, исказујући лојалност политици заправо устају против лингвистике и њених критеријума. Или боље речено, лингвистичким критеријумима у идентитету језика надређују политичке. Примјера је врло велики број.

Нема озбиљног лингвисте који би и покушао оспорити тврдњу да су *структурни, генетски и комуникативни* критеријум три једина лингвистички и социјалингвистички релевантна критеријума у одређењу идентитета једнога језика (в. нпр. у Ковачевић 2003; Ковачевић, Шћепановић 2011. и тамо наведеној литератури). Међутим, свједоци смо деценијских настојања хрватских, бошњачких и црногорских „лингвиста“ да у недостатку лингвистичких критеријума, статус књижевног језика за „хрватски“, а потом сљедствено за „босански“ и „црногорски језик“ покушавају издејствовати уз помоћ политичких критеријума, који су, будући научном ригорозношћу неусловљени, кудикамо бројнији од лингвистичких. Изњедрено је чак осам политичких критеријума за одбрану језичке самостојности тих називи језика, а то су: 1. *критеријум самопројекције говорника датог језика, односно вредновања језика од стране његових говорника*, 2. *критеријум права свакога народа да свој језик назове властитим именом*, 3) *критеријум имена језика*, 4) *критеријум договора нелингвистичких, односно политичких аути-*

ришћења, 5) критеријум уставног одређења језика, 6) критеријум постојивјећења идентитетног језика са идентитетном нације, 7) критеријум културних разлика, и 8) критеријум постојања независне државе.

Пошто смо на другоме мјесту (Ковачевић, Шћепановић 2011: 7-25) детаљно анализирали сваки од наведених критеријума и показали њихову ирелевантност за одређење идентитета једнога језика, овдје се на њима нећемо задржавати, иако су већину тих критеријума неки са начелима лингвистике као науке завађени лингвисти проглашавали чак и социолингвистичким (доводећи тиме у питање научни статус саме социолингвистике). Сви ти критеријуми углавном су и смишљани као оправдања за преименовања српскога језика. А колико су ти критеријуми негација суштине постојања лингвистике као науке, најбоље показују они који су њима бранили „постојање црногорског језика“, пошто су они чак и јавно захтијевали да се „именовање црногорског језика не смије препустити експертима“ (Брковић 2004).

Тешко да бисте данас могли наћи икога на балканским просторима бившег српскохрватског језика ко на питање о томе има ли утицаја политике на лингвистику – не би одговорио потврдно. Зар је онда чудо што су управо земље бившег српскохрватског језика постале сјајна подлога за диференцијацију „лингвистичких“ и „политичких“ језика (в. о томе нпр. у Ковачевић 2003: 22-23). Сам термин „лингвистички језик“ готово је плеонастичан, ако се зна да не може постојати неки „нејезички језик“. Иако плеонастичан, он је више него потребан да би се помоћу њега, негативном дефиницијом, могао одредити „политички језик“. Па шта су то „лингвистички“ а шта „политички језици“? Идентитет „лингвистичког“ језика почива на лингвистичким критеријумима: структурном (каква је граматичка структура датог језика), генетском (из чега је настао дати језик, односно шта му је основица) и комуникативног (колико је он (не)разумљив говорницима другог језика). Уколико се та три критеријума подударују код више идиома, онда кажемо да они не представљају различите језике, него да потпадају под исти „лингвистички“ језик. С друге стране, „политички“ је језик онај који не удовољава ниједном од наведених лингвистичких критеријума идентификације „лингвистичког“ језика. То је језик који уважава само политички (у лингвистици познат као социолингвистички) критеријум „самопроцјене његових говорника“. Конкретно речено, ако већи дио говорника одређеног језика, без обзира на његово лингвистичко одређење, сматра да дати језик није тај којим га лингвистика сматра, него овај којим га они сматрају (доживљавају) – онда се лингвистички језик по правилу преводи именом – не губећи ништа од својих лингвистичких карактеристика – у нелингвистички или политички језик. Нормално, уз један битан нелингвистички услов: да дата воља (дијела) говорника добије и политичку овјеру (најчешће кроз скупштинску сагласност за ново уставно именовање). Будући да и сваки „лингвистички“ језик такође добија своју политичку верификацију (најчешће кроз уставну одредбу о језику), испада да је сваки лингвистички језик истовремено и политички. Али обрнуто не важи: сваки „политички језик“ није и „лингвистички језик“.

Лојалност политици, што сљедствено повлачи нелојалност лингвистици, лингвисти не исказују само у случају одређења идентитета језика када се лингвистич-

ким надређују политички критеријуми, него и у случајевима „позивања“ лингвиста на *међународне договоре*, и „правне аргументе“ као лингвистичке критеријуме.

Критеријум да постоји *право народа на сојствено име* језика очигледно су, без упоришта и у једном међународном правном документу (в. о томе опширно у Ковачевић 2012), измислили (како то наводи Грешел 2003: 164) Хрвати у *Декларацији о називу и положају хрватског књижевног језика* (1967) тврдњом да је „*неопитујиво право свакога народа да свој језик назива властитим именом*, без обзира ради ли се о филолошком феномену који у облику засебне језичне варијанте или чак у цијелости припада и неком другом народу“. И код присталица нових преименовања српскога језика тај је аргумент узиман за врховни. Тако, на примјер, Џ. Јахић, бранећи назив босански језик, каже да је „*право народа на свој назив језика*, на свој национални назив језика, такођер неоспорно и не подлијеже никаквим научним сумњама, па чак ни политичким“ (Јахић 1999: 25). То право „на национални назив језика“, будући да се Бошњаци нису определијелили за бошњачко него за босанско име језика, одједном прераста у „право да свако свој језик назива како хоће“. Тако И. Чедић каже да „има приговора да назив *босански језик* није адекватан јер није усклађен са именом народа који се њиме користи. Критериј именовања језика према имену народа стоји у колизији с *правом да свако свој језик назива како хоће*“ (Чедић 2009: 41, у напомени 1). На то право неријетко се позивају и заговорници «црногорског језика». Тако нпр. С. Перовић каже да „сваки црногорски грађанин *има право да свој језик назове својим националним именом*“ (Перовић 2006). А тога права – како смо показали у посебном раду (Ковачевић 2012) анализирајући све за језик релевантне међународне документе – једноставно нема нигдје записаног као правне међународне норме.

Вјероватно зато норвешки лингвиста С. Менесланд то „право“ и везује за „југословенску традицију“. Он, наиме каже да је „*по југословенској традицији* право сваког народа на свој језик сматрано природним, а, с друге стране, без свог језика (и националног именовања језика) не може бити нације“ (Менесланд 2005: 485). Успут речено, заиста је невјероватно да Менесланд не зна да су Американци, Канађани, Мексиканци, Швајцарци, Аустријанци или пак Бразилци посебне нације иако нису национално именовали „свој“ службени језик?! Насупрот Грешелу, за кога је ово „право“ хрватски „изум“, и Менесланду, по коме је оно „југословенска традиција“, за Р. Бугарског дато „право“ има статус „обичајног“, будући да, по њему, „уобичајени аргумент да сваки народ има право да свој језик назове својим националним именом начелно је неспоран, али уз двије битне ограде. Прво, ту је реч о само *некаквом* *обичајном праву*, односно пракси која одавно постоји у свету, а не о праву које би било загарантовано у међународним институцијама и кодификовано у њиховим документима, јер тога напросто нема“ (Бугарски 2006). Додајмо, с чуђењем, како се нешто може подвести под „обичајно право“, како се као аргумент може призивати „пракса која одавно постоји у свету“ ако нигдје друго сем на Балкану такво „право“ није потврђено?! Зато је тешко не сложити се са С. Кордић „да је ријеч ‘право’ постала помодна на јужнословенским просторима“ (Кордић 2010: 120), без икаквог упоришта како у правној тако и у лингвистичкој науци.

Са ставом или тврдњом о „праву народа на властито име језика“ директно је повезана и тврдња о међународном признању језика. Шта заправо значи *међународно признање неког језика*? Има ли таквога признања? Нијемац Б. Грешел на

то питање одговара одрично. „Филолози с јужнословенских простора“ – дијелом парафразира а дијелом цитира Б. Грешела С. Кордић – позивају се на „међународно признавање“ идиома као „језика“ под одређеним именом, но такво „легализирање“ или „међународно признавање“ „не постоји у правима народа. Објекти интернационалног признавања су само државе“ (Кордић 2010: 119). Но, и поред тога, неријетко лингвисти, посебно они хрватски, а сједствено и лојални им српски, говоре о међународном признању (хрватског и босанског) језика.

Међу критеријумима међународног признања по правилу се наводи *помињање језика у неком међународном споразуму*. За примјер може послужити Дејтонски споразум и „признање“ тзв. босанског језика. Тај споразум је „аргумент“ М. Окуки када говори о „језичко-политичким одлукама“ као темељним критеријумима постојања „стандардних језика“, констатујући да су ти критеријуми „и законски санкционисани и након *Дејтонског споразума и интернационално признања*“ (Окука 2006: 426). На тај се критеријум позвао и Одбор за стандардизацију српског језика, 1998. године, када је, у вези с „називом трећег језика у Босни и Херцеговини, *признајтог* и Дејтонским споразумом“, донио одлуку да се „у српскоме језичком стандарду, за именовање тог идиома, може препоручити само атрибут *бошњачки*“, а никако *босански*, како су Муслимани одабрали, мада они – наглашавају чланови Одбора – могу [ваљда сагласно поменутом хрватском „праву“ – МК] да „свој језик, у своме језику, зову како хоће, дакле (и) *босански*“ (Одлука 1998). А што тај споразум нема никакве везе са лингвистиком, што је његово научно упориште једнако упоришту наведеног права на властито име језика, што је позивање на њ директно ништење лингвистичких критеријума идентитета језика – на све то заборављају лингвисти лојални политици, лингвисти који политичким дају примат над лингвистичким критеријумима.

Експлицитно навођење критеријума лојалности као врховног у отпору преименовања српскохрватског у српско име Речника САНУ директно наводе академици САНУ чланови Одељења језика и књижевности (в. о томе шире у Ковачевић, Шћепановић 2011: 141-154). У расправи на Одјељењу језика и књижевности (16. 2. 1999) поводом назива најзначајнијег лексикографског дјела које се ради код Срба, а које од 1959. године до данас излази под именом *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, академици закључише и одлучише „да назив *Речника* не треба мењати и да издавање *Речника*, започето 1959. године под уредништвом Александра Белића, треба наставити и довршити под истим именом како је већ изашло 15 књига“, дакле под именом *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Разлози којима академици оправдавају своју одлуку још су невјероватнији, они нису само изван науке и изван српских филолошких интереса него и изван сваке логике. Академици, наиме, кажу да „су готово сви чланови Одељења били на гледишту да научне разлоге треба одлучно одвојити од политичких. Ни назив ни грађа *Речника* не могу се под спољним и ненаучним притисцима мењати у току његовог излажења“. Друкчије речено, то значи да би замјена имена *српскохрватски* именом *српски језик*, по мишљењу академика, био уступак „ненаучним (и политичким) притисцима“, из чега проистиче да тај *Речник* и није нити може бити рјечник српског језика, пошто је, за њих, „*српски језик* ужи и мање хетероген него појам *српскохрватски*“. Академици су намјерно заобишли ноторну научну чињеницу да је „српскохрватски језик“ само пре-

именовани Вуков српски језик, и да је он ушао у оптицај не из научних него из политичких разлога, након што су Хрвати преузели Вуков српски за свој књижевни језик. Тај термин никад и није имао праву научну него, прије свега, политичку потпору. То уосталом и сами академици признају, јер експлицитно „оснажују став“: „Наше генерације лингвиста углавном су своју струку конципирале као *сербокроајстистику*, делом *идући* за лингвистичком логиком, а делом и за *друштвеном и државном лојалношћу*“. Докле су нас ти који који су научне критеријуме подредили критеријумима „друштвене и државне лојалности“ довели - није потребно ни наглашавати. Резултат свега тога је да и данас Речник САНУ носи политички утемељено српскохрватско име, а ускраћује му се српско као једино на лингвистичким критеријумима утемељено име.

5. Лингвисти као преписивачи

Од лојалности политици, или од напуштања лингвистичких зарад политичких критеријума поједини лингвисти немају само политичку него имају и научну корист. Борба ванлингвистичким критеријумима за постојање лингвистички непостојећих језика (какви су нпр. црногорски, босански и хрватски) неријетко је мотивисана и утилитарним разлозима. Наиме, ако као посебни постоје босански и црногорски језик на примјер, онда није никакво чудо што неки сматрају да је довољно промијенити у наслову само назив српскога називом тог нововаспостављеног језика и да тај рад представља научни допринос, пошто се ето односи на нови језик неподударан са називом језика у изворном раду. То четвороименовање истога језика омогућава да се не цитирају радови из једнога „језика“ у другом, него да се једно истраживање само попуни примјерима из другог језика и прикаже као властити научни или стручни допринос. Зар најбољи показатељ томе није примјер плагијата Фатиме Пелесић Муминовић, која је написала и у Зеници штампала 1997. године као своје ауторско дјело уџбеник *Босанског језика за странце*, а сав њен допринос свео се (уз промјену неколико лексема) на препис уџбеника *Српскохрватски језик I* Зоре Вукадиновић и Јелене Јовановић (објављеног у Институту за стране језике у Београду још 1979. године). Уџбеник је рецензирао и позитивно оцијенио нико други до Сенахид Халиловић, ватрени поборник „самосвојности“ босанског језика. Пишући о том плагијату опширно, Иван Клајн ће своју анализу закључити ријечима: „У крајњој линији овај преписивачки подухват је лична брука Фатиме Пелесић Муминовић и остаје на њеној савести. Треба се надати, међутим, да ће и др Халиловић, и његове колеге, па и други творци 'нових језика' свуда око нас, имати храбрости да поставе и једно важније питање: ако заиста постоји босански језик, како је могуће да се уџбеник за њега направи буквалним преписивањем (уз минималне преправке) уџбеника српскохрватског језика? Или још простије: у чему је разлика између ијекавске варијанте српског (или српскохрватског) и 'босанског' језика? Зар у 'кухању', 'кахви' и 'сахату'??? „ Примјер Фатиме Пелесић Муминовић, на жалост, није нити може бити усамљен, зато што инсистирање на трима стандардним језицима омогућава лаке научне резултате и открића: омогућава чак да неко ко нема ниједног рада из лингвистике, као нпр. В. Никчевић, напише ништа мање него универзитетску граматику тзв. „црногорског“ језика (Никчевић 2001). Још илустративнији примјер јесте *Граматика босанског језика*, чији је врло добар синтаксички дио „написао“

у то вријеме асистент-приправник без иједнога научнога рада, али са универзитетским предавањима својих професора синтаксе, која је само гарнирао примјерима из муслиманских писаца. Најновији случај *Црногорске грамаџике* ипак је случај без преседана: „у немогућности да направе своју граматику [Црногорци] преводе/модификују хрватску и објављују као граматику црногорског језика“ (Тошовић 2010: 12), а без сумње „је *срамојшно* да се на овакав начин врши кодификација црногорског језика“ (Тошовић 2010: 12). Појашњења ради, у питању је *Грамаџика хрвајског језика* Ј. Силића и И. Прањковића (Силић, Прањковић 2005), која је „преведена“ на „црногорски“, чиме је и „преводац“ добио статус коаутора. Тако је ова хрватска грамика постала *Црногорска грамаџика* (Чиргић, Силић, Прањковић 2010).

Плагијата, на жалост, има и унутар самога српскога језика, и то не мало. Неријетко млади аутори упадају у замку плагирања због непознавања методологије израде научног рада. Опаснији су, међутим, они случајеви у којима аутори преузимају читаве радове већ објављене у Србији, па их као своје презентују на иностраним скуповима и још при том публикују у зборницима радова с тих скупова. Такав је случај, на примјер, с једним српским стилистичарем, зачудо још и уредником стилистичког часописа, који у зборнику *Swiat Humoru* (у издању Универзитета у Ополу 2000. године) готово дословно „преписа“ цијели један, у Србији чак двапут прештампан стилистички рад другог аутора (преузимајући чак и све примјере и све цитате из тог рада) и објави га под својим именом (а, да чудо буде веће, или да се „Власи не досјете“, у фуснотама се двапут позва на преписани рад, који је са дјелимичном престилизацијом објавио као свој научни допринос).

6. Закључак

Међу критеријуме кризе језика засноване на дјеловању лингвиста против лингвистике и њених критеријума спадају свакако и критеријуми игнорисања друкчијих мишљења. Тако има лингвиста који у немогућности да понуде било који противаргумент неспорном лингвистичком аргумену са којим се не слажу – тај аргумент једноставно прећуткују, игноришу, или га проглашавају „заблудом“ (о противаргументу „заблуде“ в. исцрпно у Ковачевић 2003: 26-29). Најбољу потврду томе пружа Р. Бугарски у својој најновијој књизи, гдје у уводу, између осталог каже: „Свестан постојања друкчијих, повремено и супротних мишљења о појединим аспектима разматране материје, он [аутор, тј. Р. Бугарски] ипак највећим делом није отворено полемичан, јер му је примарни циљ изношење и образлагање ауторових сопствених ставова, а не експлицитно побијање туђих – о којима се, уосталом, заинтересовани читалац може обавестити и путем цитирања стручне литературе“ (Бугарски 2012: 10). Битно је, дакле, изнијети само властито мишљење, а не наводити ставове који га директно научно негирају, нити полемисати са њима, јер се у односу на њих властито мишљење показује врло слабо научно утемељеним.

Криза језика посматрана из перспективе непоштовања лингвистике и њених неспорних научних критеријума показује да многи лингвисти који се лингвистика зову јесу лингвисти само по звању, али не и по лингвистичком знању. Зато се овако схваћена криза језика заправо огледа у кризи нелингвистичког дјеловања лингвиста у области саме лингвистике. Таква дјеловања, која по правилу нарече-

ног лингвисту бар дијелом негирају као научника, условљена су или недовољним познавањем лингвистике, односно недостатком знања о нужним и довољним условима научности лингвистичких прилога, или политичком лојалношћу због личне и друштвене промоције, или националном лојалношћу због жеље да се „помогне“ нацији одмажући лингвистици као науци. И то сигурно нису сви, али без сумње јесу међу најдоминантнијим разлозима овако схваћене кризе језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Брковић 2004: Јеврем Брковић, *Именованје црногорског језика не смије се препустити експертима*, Podgorica, 9. 4. 2007: forum.cafemontenegro.com.
- Бугарски 2006: Ranko Bugarski, *Novo ime jezika izazvalo binove velike potrese*, Vijesti, Art, 29.7.2006.
- Бугарски 2012: Ranko Bugarski, *Portret jednog jezika*, Beograd: Biblioteka XX vek, 2012.
- Вебер 1989: М. Weber, *Metodologija društvenih nauka*, Zagreb: Globus, 1989.
- Грешел 2003: Bernard Gröschel, *Postjugoslavische Amtssprachenregelungen - Soziolinguistische Argumente gegen die Einheitlichkeit des Serbokroatischen*, Српски језик, VIII/1-2, Београд, 2003, 135-196.
- Дамјанов 2008: Сава Дамјанов, *Вукова културна револуција*, Политика, Културни додатак, 1. 3. 2008.
- Јахић 1999: Dževad Jahić, *Lingvistički i kulturno-historijski izvori bosanskog jezika*, u: Simpozijum o bosanskom jeziku, zbornik radova, urednik Ibrahim Čedić, Institut za jezik u Sarajevu, Posebna izdanja, Knjiga 10, Sarajevo, 1999, 25-30.
- Јахић, Халиловић, Палић 2000: Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić, *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe 2000.
- Јовановић 2002: Мирослав Јовановић, *Језик и друштвено историја: Друштвено историјски оквири јодемике о српском књижевном језику*, Београд: Стубови културе, 2002.
- Клајн 1998: И. Клајн, *Оједном „лачко“ најписаном уџбенику*, Језик данас, 7, Нови Сад, 1998, 18-19.
- Ковачевић 1991: Милош Ковачевић, *Ејистемолошке претпоставке лингвистичности радова о језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 20/2, МСЦ, Београд, 1991, 53-64.
- Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: СКЗ, БИГЗ, 2003.
- Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, *О праву народа на сопствено име језика*, Календар „Прсовјета“ 2012, СПКД „Просвјета“, Пале, приређивач проф. др Војислав Максимовић, Пале, 2012, 185-194.
- Ковачевић, Шћепановић 2011: Милош Ковачевић, Михаило Шћепановић, *Српски језик у врло лојалној политици*, Никшић: Издавачки центар Матице српске Друштва чланова у Црној Гори, 2011.
- Кордић 2010: Snježana Kordić, *Jezik i nacionalizam*, Zagreb: Durieux, 2010.
- Кун 1974: Томас Кун, *Структура научних револуција*, Београд: Нолит, 1974.
- Менесланд 2005: Svein Mønnesland, *Od jezičkog standarda do trostandardne situacije*, u zb. Jezik u Bosni i Hercegovini, ur. S. Mønnesland, Sarajevo i Oslo: Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, 2005, 481-524.
- Михаиловић 2003: Драгослав Михаиловић, *Пројаси Југославије и занемарена заштитна Србије*, Политика, 15. 2. 2003, КУН, стр. Б4.
- Михаиловић 2006: Драгослав Михаиловић, *Време за повраћај*, Београд: Павиљон 38, 2006.
- Никчевић 2001: Војислав Никчевић, *Црногорска граматика*, Подгорица: ДАНУ, 2001.

- Одлука 1998: *Први кораци Одбора за стандардизацију: Одлука бр.1*, Језик данас, бр. 5, Нови Сад, 1998, 1-8.
- Окука 2006: Miloš Okuka, *Srpski na kriznom putu*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2006.
- Перовић 2006: Sreten Perović, *Da se u ustavi zapiše: crnogorski jezik*, Vijesti, dodatak Art, Podgorica, 29. 7. 2006.
- Попер 1973: Карл Попер, *Лоџика научног открића*, Београд: Нолит, 1973.
- Самарџић 1997: Милослав Самарџић, *Тајна „Вукове реформе“*, Крагујевац: Погледи, 1997.
- Силић, Прањковић 2005: Силић, Прањковић 2005: Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Суботић 1989: Љилана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад: Матица српска, 1989.
- Тошовић 2010: Branko Tošović, *Jezici u Bosni i Hercegovini: autoegzistencija i/ili koegzistencija*, Riječ, br. 4, Nikšić, 2010, 7-24.
- Чедић 2009: Ibrahim Čedić, *Bosanskohercegovački standardnojezički izraz – bosanski jezik*, u: Вошњаџки погледина односе између босанског, хрватског и српског језика, ur. B. Tošović i A. Wonisch, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität; Sarajevo: Institut za jezik 2009, 41-50.
- Чиргић, Силић, Прањковић 2010: Adnan Čirgić, Ivo Pranjković, Josip Silić, *Gramatika crnogorskoga jezika*, Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke, 2010.
- Шерцер 1988: Tomislav Šerčer, *Komunikacijska filozofija znanstvenih časopisa*, Zagreb: Globus, 1988.

Miloš Kovačević

LANGUAGE CRISIS OR LINGUISTS AGAINST LINGUISTICS

Summary

In examining language crisis, the paper focuses on one aspect perceiving the crisis as a consequence of the violation of indispensable linguistic criteria of scientism. This aspect of crisis has brought about several quite important causes, primarily related to the status and performance of linguists themselves, which are as follows: a) linguists' lack of scientific competence, which is observable in their unscientific linguistic papers, b) linguists' unscientific performance, often bordering to that of laymen in linguistics, c) linguists' loyalty to politics instead of linguistics, resulting in their betrayal of linguistic science postulates, and d) tendency to utilize plagiaristic linguistic "research", which annuls the fundamental scientific and ethical postulates of scientific research.

Language crisis, seen from the angle of disrespect for linguistics and its undisputable scientific criteria, shows that many linguists who call themselves so are in fact linguists only by title, but not by linguistic competence. For this reason, the language crisis in this sense is reflected in the crisis of non-linguistic performance of linguists in the very field of linguistics. As a rule, such performance, which may partly dispute a linguist as a scientist, stems from limited knowledge of linguistics, i.e. limited knowledge of necessary and sufficient conditions for scientism in linguistic papers, or from political loyalty intended for personal and social promotion, or even by national loyalty inspired by the wish to "help" the nation, thus hindering linguistics as a science.

Key words: language crisis, linguistic language, political language, scholar papers, political loyalty, plagiarism

Савремено друштво и криза проучавања језика и књижевности

Уредници

проф. др Милош Ковачевић

проф. др Драган Бошковић

Лектура и коректура

Јелена Петковић

Часлав Николић

Превод

Дејан Каравесовић

Ликовно-графичка опрема

Слободан Штепић

Технички уредници

Стефан Секулић

Срђан Стевановић

Издавач

Филолошко-уметнички факултет

Јована Цвијића б.б, 34000 Крагујевац

За издавача

Иван Коларић, декан

Штампа

ГЦ Интерагент, Крагујевац

Тираж

150

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81'271(082)

81'1:32(082)

81'42(082)

САВРЕМЕНО друштво и криза проучавања
језика и књижевности / уредници Милош
Ковачевић, Драган Бошковић. - Крагујевац :
ФИЛУМ, 2012 (Крагујевац : Интерагент). - 402
стр. : илустр. ; 24 cm

„Зборник је резултат истраживања у оквиру
пројекта „Динамика структура савременог
српског језика“ и „Друштвене кризе и
савремена српска књижевност и култура:
национални, регионални, европски и глобални
оквири...“--> прелим. стр. - Тираж 150. -
Стр. 5: Увод / уредници. - Напомене и
библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-85991-46-2

а) Социолингвистика - Зборници б)
Књижевност - Политика - Зборници с)
Дискурс анализа - Зборници
COBISS.SR-ID 194976268